การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรม

พระปรีชา ชยวุฑฺโฒ (อมรชัยนนท์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2566

การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรม

พระปรีชา ชยวุฑฺโฒ (อมรชัยนนท์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2566

AN ANALYTICAL STUDY OF THE ROLE OF MONKS AND THE DEVELOPMENT OF THAI GOVERNMENT ACCORDING TO THE PRINCIPLE OF TOSAPHITHARATHAMMA

PHRA PREECHA CHAYAWUTTO (AMORNCHINONT)

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS

FOR THE MASTER DEGREE OF POLITICAL SCIENCE

FACULTY OF SOCIAL SCIENCES

MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY

2023

หัวข้อวิทยานิพนธ์	:	**การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองตามหลักทศพิธราชธรรม**
ชื่อนักศึกษา	:	**พระปรีชา ชยวุฑฺโฒ (อมรชัยนนท์)**
ชื่อปริญญา	:	**รัฐศาสตรมหาบัณฑิต**
ปีพุทธศักราช	:	**2566**
อาจารย์ที่ปรึกษา	:	**ดร. เกษฎา ผาทอง**

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต

คณบดีคณะสังคมศาสตร์ .....

(พระมหาสุรไกร ชินพุทฺธิสิริ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ :

ประธานกรรมการ .....

(รองศาสตราจารย์พิเศษ ดร. สุกิจ ชัยมุสิก)

กรรมการ (อาจารย์ที่ปรึกษา) .....

(ดร. เกษฎา ผาทอง)

กรรมการ .....

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ยุทธนา ประณีต)

กรรมการ .....

(ดร. สมภพ ระงับทุกข์)

กรรมการ .....

(ดร. ฐากูร หอมกลิ่น)

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thesis Topic	:	An analytical study of the role of monks and political development according to the principle of Tosaphitharajdhamma
Student's Name	:	Phra Preecha Chayawutto (Amornchainont)
Degree Sought	:	Master of Political Science
Academic Year	:	2023
Advisor	:	Dr. Ketsada Phathong

Accepted by the Faculty of Social Sciences, Mahamakut Buddhist University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Master Degree of Political Science.

Dean of Faculty of Social Sciences .....
(Phramaha Surakrai Jinabuddhisiri)

Thematic Committee :

Chairman .....
(Assoc. Prof. Dr. Sukit Chaimusik)

Member (Advisor) .....
(Dr. Ketsada Phathong)

Member .....
(Asst. Prof. Dr. Yuttana Praneet)

Member .....
(Dr. Sompop Rangubtook)

Member .....
(Dr. Thakul Homklin)

Copyright of Mahamakut Buddhist University

บทคัดย่อ

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : **การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรม**

ชื่อนักศึกษา : **พระปรีชา ชยวุฑฺโฒ (อมรชัยนนท์)**

ชื่อปริญญา : **รัฐศาสตรมหาบัณฑิต**

ปีพุทธศักราช : **2566**

อาจารย์ที่ปรึกษา : **ดร. เกษฎา ผาทอง**

วิทยานิพนธ์นี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองในสมัยพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบัน 2) เพื่อศึกษาการปกครองไทย 3) เพื่อวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยในยุคปัจจุบันตามหลักทศพิธราชธรรม งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร

ผลการวิจัยพบว่า

1. บทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองที่ดีนั้น ต้องเป็นไปตามระเบียบมติของกฎมหาเถรสมาคมและคณะสงฆ์ตามพระธรรมวินัย บทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองนั้นจะต้องมีธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุด คือ มีพระธรรมพระวินัยเป็นหลัก และปกครองกันด้วยหลักความเสมอภาค หลักเสรีภาพ หลักความเป็นธรรม อำนาจในการตัดสินเป็นของส่วนรวม

2. แนวคิดทางการปกครองแบบธรรมราชาและเทวราชา ถูกนำมาปรับใช้ตั้งแต่ช่วงปลายสมัยสุโขทัยสู่สมัยอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์เรื่อยมา ความคิดทางการเมืองทั้งสองนี้ ได้ถูกนำมาปรับใช้ให้เข้ากับระบอบประชาธิปไตยของไทยในยุคปัจจุบัน จนกระทั่งอุดมการณ์ทางการเมืองทั้งสองแบบ ได้กลายเป็นวัฒนธรรมทางการเมืองไทย ซึ่งได้รับการถ่ายทอดปลูกฝังทั้งทางตรงและทางอ้อมสืบต่อกันมา จนกระทั่งบุคคลยอมรับและยึดถือเป็นแนวทางในการปฏิบัติทางการเมืองของสังคมไทย

3. บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยในยุคปัจจุบันตามหลักทศพิธราชธรรม ปรากฏออกมาในรูปแบบของหลักธรรมคำสอน ที่ต้องการให้ผู้นำ นักปกครอง นักบริหาร นักการเมือง ผู้ที่อยู่ภายใต้การบังคับบัญชา และประชาชนทั่วไป ได้ใช้หลักทศพิธราชธรรม 10 ประการ เพื่อพัฒนาตนเองทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ

คำสำคัญ: บทบาทพระสงฆ์, การปกครองไทย, ทศพิธราชธรรม

ABSTRACT

Thesis Topic	:	**An analytical study of the role of monks and the developmen of Thai government according to the principle of Tosaphitharathamma**
Student's Name	:	**PhraPreecha Chayawutto (Amornchainont)**
Degree Sought	:	**Master of Political Sciences**
Anno Domini	:	**2023**
Advisor	:	**Dr. Kesada Phathong**

The objective of this thesis was : 1) To study the roles of the monks in the administration of the Buddha era until the present, 2) To study the Thai government, and 3) To analyze the roles of the monks and the development of Thai government in modern times according to the Dasaphitharajdhamma principles. This research is a documented research study.

The results showed that

1. The role of the monks in relation to good governance must be in accordance with the rules and regulations of the Sangha according to the Discipline. The role of the monks in government must have a statute as the supreme law, that is, the Dhamma Vinaya as the core and governed by the principles of equality, liberty and fairness. The decision-making power belongs to the public.

2. Concepts of Dhammaracha and Devaracha It was adapted from the end of the Sukhothai period to the Ayutthaya period, Thonburi and Rattanakosin periods. These two political ideas Has been adapted to suit the democratic system of Thailand in the modern era. until both political ideologies has become a political culture in Thailand Which has been transmitted, cultivated both directly and indirectly inherited from each other Until the person accepts and adheres to as a guideline for the political practice of Thai society.

3. The role of monks and the development of Thai government in the modern era according to the Dasaphitharajdhamma principles manifested in the form of doctrines who want leaders, rulers, executives, politicians, those under their command

and general public. He used ten principles of Dasaphitha Rajadhamma to develop himself physically, verbally and mentally.

Keywords: Priest role, Thai government, Tosaphit Ratchathama

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรมสำเร็จลงได้ด้วยดี โดยได้รับความอนุเคราะห์จากคณาจารย์หลายท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อาจารย์ ดร.เกษฎา ผาทอง ซึ่งเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาหลัก ได้สละเวลาอันมีค่ายิ่งให้คำปรึกษา แนะนำ ตลอดจนตรวจสอบข้อบกพร่องต่าง ๆ พร้อมทั้งให้ข้อคิด ข้อเสนอแนะ ในการปรับปรุงแก้ไขเนื้อหาของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ จนสำเร็จลุล่วงได้เป็นอย่างดี ขอเจริญพรขอบคุณคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ประธานกรรมการ รองศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร.สุกิจ ชัยมุสิก, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ยุทธนา ปราณีต, ดร.สมภพ ระงับทุกข์, ดร.ฐากูร หอมกลิ่น, มา ณ ที่นี้ด้วย

ขอขอบคุณอาจารย์ ดร.เสน่ห์ เดชะวงศ์ ที่ได้ตรวจทานบทคัดย่อภาคภาษาอังกฤษให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณ เพื่อนนักศึกษารัฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาคพิเศษ รุ่นที่ 16 ทุกท่าน และรุ่นพี่รัฐศาสตรมหาบัณฑิตทุกท่าน ที่คอยเป็นกำลังใจ และแนะนำในส่วนต่าง ๆ แก่ผู้วิจัยด้วยดีเสมอมา กราบขอบพระคุณ บิดา มารดา ที่คอยให้กำลังใจจนกระทั่งสำเร็จการศึกษา กราบขอบพระคุณมหาวิทยาลัยสงฆ์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ที่เปิดโอกาสให้ ได้มีโอกาสเข้ารับการศึกษาวิชาชั้นสูง พร้อมทั้งอบรมสั่งสอนปลูกฝังด้านศีลธรรมอันดีงาม และให้การศึกษาโดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักธรรมคำสอนขององค์บรมครูสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มาปรับประยุกต์ใช้ได้เป็นอย่างดี

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่านที่อำนวยความสะดวกแก่ผู้วิจัยด้วยดีเสมอมา ขอบคุณทุก ๆ ท่าน ที่ให้การสนับสนุนในทุกภาคส่วน ทั้งที่ไม่ได้เอ่ยนามมา ณ ที่นี้

สุดท้ายนี้ คุณงามความดีและประโยชน์สุขต่อสังคมและพระพุทธศาสนาอันเกิดจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอน้อมถวายเป็นเครื่องบูชาคุณพระศรีรัตนตรัย พระคุณคุณของบิดา มารดา พระคุณของครูบาอาจารย์ทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้อันมีคุณค่ายิ่งให้แก่ข้าพเจ้า ขอความสุขความเจริญ ความสวัสดีมีชัยจงมีแด่ทุกท่านเทอญ

พระปรีชา ชยวุฑฺโฒ (อมรชัยนนท์)

สารบัญคำย่อ

สำหรับการเขียนวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 และพระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด 91 เล่ม ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. 2534 อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอฏฺฐกถา พ.ศ. 2532 ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฏีกา พ.ศ. 2539 และฎีกาปกรณวิเสสภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. 2543 ในการอ้างอิง โดยมีคำย่อและคำเต็มของคัมภีร์เรียงตามลำดับ ดังนี้

คำย่อ	**คำเต็ม**		
พระวินัยปิฎก			
วิ.ม.	วินยปิฎก	มหาวคฺค	
พระสุตตันตปิฎก			
ที.สี	สุตฺตนฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลกฺขนฺธวคฺค
ที.ม	สุตฺตนฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคฺค
ที.ปา.	สุตฺตนฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวคฺค
ม.มู.	สุตฺตนฺตปิฎก	มชฺฌิมนิกาย	มูลปณฺณาสก
ม.อุ	สุตฺตนฺตปิฎก	มชฺฌิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก
ม.ม.	สุตฺตนฺตปิฎก	มชฺฌิมนิกาย	มชฺฌิมปณฺณาสก
สํ.ส.	สุตฺตนฺตปิฎก	สํยุตฺตนิกาย	สคาถวคฺค
องฺ.ฉกก.	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	ฉกฺกนิปาต
ขุ.ธ.	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	ธมฺมปท
ขุ.วิ.	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	เปตวตฺถุ
ขุ.เถร.	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	เถรคาถา
ขุ.ชา.	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ชาดก
ขุ.ม.	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	มหานิทฺเทส

สารบัญคำย่อ (ต่อ)

อภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺค
อภิ.ป.	อภิธมฺมปิฎก	ปฏฺฐาน

อรรถกถาพระวินัย

วิ.อ.	วินยปิฎก	สมนฺตปาสาทิกา ปาราชิกกณฺฑสงฺฆาทิเสสาทิมหาวคฺคาทิอฏฺฐกถา

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ.	ทีฆนิกาย	สุมงฺคลวิลาสินี	สีลกขนฺธวคฺคฏฺฐกถา
ที.ปา.อ.	ทีฆนิกาย	สุมงฺคลวิลาสินี	ปาฏิกวคฺคฏฺฐกถา
ม.อุ.อ.	มชฺฌิมนิกาย	ปปญฺจสูทนี	อุปริปณฺณาสกฏฺฐกถา
ขุ.ขุ.อ.	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถโชติกา	ขุทฺทกปาฐฏฺฐกถา
ขุ.สุ.อ.	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถโชติกา	สุตฺตนิปาตฏฺฐกถา
ขุ.วิ.อ.	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถทีปนี	วิมานวตฺถุฏฺฐกถา

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สงฺ.อ.	อภิธมฺปิฎก	ธมฺมสงฺคณี	อฏฺฐสาลินี อฏฺฐกถา

สารบัญคำย่อ (ต่อ)

ที.ปา.ฏีกา.	ทีฆนิกาย	ลีนตฺถปฺปกาสินี	ปาฏิกวคฺคฏีกา
อง.ฏีกา.	องฺคุตฺตรนิกาย	สารตฺถปฺปกาสินี	สํยุตฺตฏีกา

ปกรณ์วิเสส	วิสุทฺธิมคฺคปก
วิสุทฺธิ	รณ

สำหรับตัวเลขที่อยู่หลังชื่อย่อของพระไตรปิฎกนั้นมีเลข 3 ตอน คือ เลขเล่ม/เลขหัวข้อ/เลขหน้า ตัวอย่างเช่น ขุ.อิติ. 25/97/472. หมายถึง สุตฺตนฺตปิฎก ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตก ฉบับภาษาไทย เล่มที่ 25/ข้อที่ 97/หน้าที่ 472

สำหรับตัวเลขที่อยู่หลังชื่อย่อของพระอรรถกถานั้นมีเลข 2 ตอน คือ เลขเล่ม/เลขหน้าตัวอย่างเช่น ขุ.ชา.อ. 3/984/ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย. หมายถึง ขุทฺทกนิกาย ชาดกฏฺฐกถา เล่มที่ 3/หน้าที่ 984/ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย, องฺ.ทสก.อ. 3/318/ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยหมายถึง องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี ทสกนิปาตฏฺฐกถา เล่มที่ 3/หน้าที่ 318/ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สำหรับตัวเลขที่อยู่หลังชื่อย่อของฎีกาปกรณวิเสสนั้นมีเลข 2 ตอน คือ เลขเล่ม/เลขหน้า ตัวอย่างเช่น วิสุทฺธิ. 3/198. หมายถึง วิสุทธิมรรค แปลภาษาไทย เล่มที่ 3/หน้าที่ 198/ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

สารบัญ

		หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย		**จ**
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ		**ช**
กิตติกรรมประกาศ		**ฌ**
สารบัญคำย่อ		**ญ**
สารบัญ		**พ**
บทที่ 1	**บทนำ**	**1**
	1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
	1.2 คำถามการวิจัย	3
	1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	3
	1.4 สมมุติฐานการวิจัย	4
	1.5 ขอบเขตของการวิจัย	4
	1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย	6
	1.7 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	14
	1.8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	16
	1.9 คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	16
บทที่ 2	**เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง**	**18**
	2.1 แนวคิดเกี่ยวข้องกับความคิดเห็น	18
	2.1.1 ความหมายของบทบาท	18
	2.1.2 แนวคิดเกี่ยวกับบทบาท	25
	2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการปกครองคณะสงฆ์	28
	2.2.1 บทบาทของพระสงฆ์	28
	2.2.2 บทบาทพระสงฆ์กับการปกครอง	30
	2.2.3 บทบาทและหน้าที่ของคณะสงฆ์	34
	2.2.4 บทบาทด้านการปกครองของคณะสงฆ์	38
	2.3 แนวคิดเกี่ยวกับหลักสัปปุริสธรรม	50
	2.3.1 บทบาทในการให้คำปรึกษา	51

สารบัญ (ต่อ)

		หน้า
	2.3.2 บทบาทในการชี้แนะและชี้นำ	54
	2.3.3 บทบาทในการปกครอง	56
	2.3.4 เกณฑ์ในการแสดงบทบาทของพระสงฆ์กับการปกครอง	65
	2.4 การปกครองของเจ้าอาวาสตามหลักสัปปุริสธรรม	67
	2.4.1 ความหมายของการพัฒนา	67
	2.4.2 ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา	70
	2.4.3 หลักทศพิธราชธรรมในพระพุทธศาสนา	72
บทที่ 3	**การปกครองไทย**	**83**
	3.1 แนวคิดเกี่ยวกับการปกครอง	83
	3.1.1 ความหมายของการปกครอง	83
	3.1.2 แนวคิดเกี่ยวกับการปกครอง	84
	3.1.3 ความเป็นมาของการปกครอง	86
	3.1.4 รูปแบบของการปกครอง	90
	3.1.5 ทฤษฎีทางการปกครอง	92
	3.1.6 ลักษณะการใช้อำนาจทางการปกครอง	96
	3.2 การปกครองไทยในยุค (ก่อน พ.ศ. 2475)	108
	3.3 การปกครองไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2325 – พ.ศ. 2394)	110
	3.4 การปกครองไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนกลาง (ยุคแห่งการปฏิรูปการปกครอง) ในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึง สมัยรัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2411 – พ.ศ. 2475)	126
	3.5 การปกครองไทยในยุคประชาธิปไตย ในสมัยรัชกาลที่ 8 ถึง รัชกาลที่ 9 (หลัง พ.ศ. 2475)	143

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

บทที่ 4 วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรม..... 192

4.1 วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองในสมัยพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบัน..... 192

4.1.1 วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครอง 3.9 สถิติที่ใช้ในการวิจัย..... 193

4.1.2 วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองในสมัยพุทธกาล..... 200

4.1.3 วิเคราะห์การพัฒนาตามหลักทศพิธราชธรรมในพระพุทธศาสนา..... 206

4.2 วิเคราะห์การปกครองไทย..... 213

4.2.1 วิเคราะห์การปกครองไทยในยุค (ก่อน พ.ศ. 2475) 213

4.2.2 วิเคราะห์การปกครองไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น..... 216

4.2.3 วิเคราะห์การปกครองไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนกลาง (ยุคแห่งการปฏิรูปการปกครอง)..... 222

4.2.4 วิเคราะห์การปกครองไทยในยุคประชาธิปไตย (หลัง พ.ศ. 2475).... 233

4.3 วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรม..... 243

4.3.1 วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยในยุค (ก่อน พ.ศ. 2475) ตามหลักทศพิธราชธรรม..... 243

4.3.2 วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นตามหลักทศพิธราชธรรม..... 247

4.3.3 วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนกลาง (ยุคแห่งการปฏิรูปการปกครอง) ตามหลักทศพิธราชธรรม..... 251

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

4.3.4 วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยในยุคประชาธิปไตย (หลัง พ.ศ. 2475) ตามหลักทศพิธราชธรรม..... 255

4.4 สรุป..... 260

บทที่ 5 บทสรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ..... 277

5.1 บทสรุปผลการวิจัย..... 277

5.1.1 ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองในสมัยพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบัน..... 277

5.1.2 ศึกษาการปกครองไทย..... 282

5.1.3 บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรม..... 304

5.2 ข้อเสนอแนะ..... 316

5.2.1 ข้อเสนอแนะเพื่อการนำผลการวิจัยไปใช้..... 316

5.2.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป..... 317

บรรณานุกรม..... 318

ประวัติผู้วิจัย..... 327

บทที่ 1
บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เมื่อมนุษย์เริ่มอยู่รวมกันเป็นสังคม ทำให้เกิดการแบ่งกลุ่มบุคคลต่าง ๆ เพื่อสนองความต้องการของสังคม ทั้งนี้เพื่อผลประโยชน์ของสังคมโดยรวม ที่ต้องการความสุข สงบ และความอยู่ดีกินดี บทบาทของกลุ่มคนบางกลุ่มจึงได้รับการยอมรับจากสังคมให้ทำหน้าที่ปกครองคนส่วนใหญ่ การเริ่มต้นของการปกครองตามนัยแห่งพระพุทธศาสนาในอัคคัญญสูตร ได้แสดงถึงสาเหตุของการเริ่มต้นของการปกครองที่สำคัญ 2 ประการ ประการแรก คือ การสะสมอาหาร และการแบ่งที่ดินครอบครอง ส่งผลให้เกิดความหมายว่าทรัพย์สมบัติของสัตว์เกิดขึ้นแล้ว และประการที่สอง คือ เมื่อเกิดการลักขโมยและมีการลงโทษผู้ขโมย สาเหตุ 2 ประการข้างต้นดังกล่าว จึงเกิดบุคคลประเภทหัวหน้าผู้สูงศักดิ์เกิดขึ้น เพื่อทำหน้าที่ปกครองหมู่คณะและพิจารณาบทลงโทษพิพากษาคดี ให้ความเป็นธรรม โดยเฉพาะในเรื่องการลักขโมย และจึงเกิดวรรณะ กษัตริย์ แพศย์ พราหมณ์ ศูทร ทั้ง 4 ตามมา โดยยกให้ผู้ที่อยู่ในวรรณะกษัตริย์ทำหน้าที่ปกครอง (ที.ปา.11/130/96)

หลักรัฐศาสตร์ตามแนวพระพุทธศาสนานั้น จะให้ความสำคัญกับผู้ปกครองเป็นอย่างมาก เนื่องจากว่าถ้าผู้ปกครองมีคุณธรรม ธรรมก็จะเป็นเครื่องมือส่งเสริมให้อำนาจทางการปกครองมีความมั่นคง และอำนวยประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาชนได้มากยิ่งขึ้น เพราะธรรมเปรียบเหมือนเกาะป้องกันมิให้ผู้มีอำนาจใช้อำนาจได้ตามอำเภอใจ เพราะอำนาจนั้นถ้าใช้ไปอย่างไม่ถูกต้องไม่อยู่ในขอบเขตของศีลธรรมแล้ว อำนาจก็จะย้อนกลับมาทำลายผู้ใช้อำนาจเอง การใช้อำนาจของผู้ปกครองเพื่อให้ผลของการใช้อำนาจนั้นบรรลุถึงจุดหมายคือธรรม เพราะไม่ว่าสภาพสังคมจะเปลี่ยนไปอย่างไรก็ตาม ประชาชนยังต้องการที่จะให้ผู้ปกครอง ผู้นำ รวมทั้งข้าราชการทุกระดับชั้น ทำหน้าที่ในการบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่พวกเขาอย่างถูกต้องและเป็นธรรมตลอดมา

เมื่อกล่าวถึงเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาได้ปรากฏในคัมภีร์ชาดก ซึ่งเป็นเรื่องราวที่ได้กล่าวถึงการเวียนว่ายตายเกิดของพระโพธิสัตว์ในพระชาติต่าง ๆ และก่อนที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในแต่ละชาตินั้น พระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญบารมีในด้านต่าง ๆ และต้องพบกับเหตุการณ์ดีบ้างชั่วบ้าง ด้วยความพยายามทำความดีสั่งสมบารมีมาติดต่อกันหลายภพหลายชาติ จนกระทั่งมีความดีบารมีเต็มเปี่ยมจึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งถือได้ว่า หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าสามารถนำไปปฏิบัติได้ตลอดทุกกาลทุกสมัย ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ในครั้งพุทธกาล จึงปฏิบัติได้ผลเกื้อกูลให้เกิดความสุขความเจริญได้ในปัจจุบัน เช่น เมื่อทรงแสดงธรรมแก่ผู้ปกครอง ก็ทรงแสดงทศพิธราชธรรมคือธรรมสำหรับพระราชา 10 ประการ เพราะศูนย์รวมของการ

ปกครองหรือกลไกสำคัญอันจะนำไปสู่ความสำเร็จหรือความล้มเหลวในการปกครองอยู่ที่ผู้ปกครอง ตั้งแต่พระราชาผู้เป็นพระประมุขของรัฐ ฉะนั้น หลักทศพิธราชธรรมจึงเน้นความสำคัญของผู้นำหรือเน้นที่ตัวผู้นำ ว่าจะต้องมีคุณสมบัติหรือมีคุณธรรมอะไรบ้าง จึงจะนำประเทศชาติไปสู่ความร่มเย็นเป็นสุข หากพิจารณาด้วยดีแล้วจะเห็นว่าไม่ใช่เป็นธรรมสำรับผู้ปกครองสูงสุดโดยเฉพาะพระราชาหรือพระมหากษัตริยเท่านั้น แต่เป็นธรรมสำหรับผู้ทำหน้าที่ปกครองทั่ว ๆ ไปตั้งแต่ระดับชาติ ตลอดลงมาจนถึงระดับประชาชนในชาติทั่วไป จะแตกต่างกันก็ตรงที่ขอบเขตแห่งความรับผิดชอบในการปกครอง ซึ่งก็คงมากน้อยแตกต่างกันไปตามฐานะของบุคคลนั้น ๆ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2540, หน้า 13)

คำว่า “ราชธรรม” อันเป็นชื่อเรื่องนี้โดยตรง หมายถึง ธรรมะสำหรับพระราชาและโดยอ้อม หมายถึง ธรรมะสำหรับคนผู้เป็นใหญ่ คือคนผู้เป็นหัวหน้า เพราะ คำว่า “ราช” “ตามศัพท์” โดยความหมาย ย่อมหมายถึง ชนผู้เจริญรุ่งเรืองเฉพาะตนและยังบริวารชนให้เจริญรุ่งเรืองตามด้วย และยังหมายถึงผู้เป็นศูนย์รวมจิตใจ คือผู้เป็นที่ยินดีของชนอื่น โดยนัยนี้ คำว่า “ราช” โดยกำหนดอย่างสูงสุด หมายถึงองค์พระมหากษัตริย์ ผู้ทรงเป็นฉัตรชัยของประเทศ โดยต่ำสุด หมายถึง บุคคลผู้เป็นหัวหน้าครอบครัว หรือหัวหน้ากลุ่มชนชั้นเล็ก ๆ ผู้นำกลุ่มชนมีหลายระดับชั้น เช่น ผู้นำคณะรัฐบาล ผู้นำ กระทรวง ทบวง กรม ผู้นำจังหวัด ผู้นำตำบล ผู้นำหมู่บ้าน และผู้นำหน่วยงานอื่น ๆ แม้จนถึงผู้นำวัดวาอาราม ผู้นำแต่ละระดับนั้นจะต้องมีทศพิธราชธรรมเป็นหลักปฏิบัติ จะเว้นเสียมิได้ ดังนั้น ทศพิธราชธรรม โดยตรงหรือโดยส่วนสูง เป็นคุณธรรมสำหรับองค์พระมหากษัตริย์ โดยส่วนรองลงมาและส่วนต่ำสุดนั้นเป็นคุณธรรมของบุคคลผู้เป็นหัวหน้า หรือบุคคลผู้เป็นใหญ่กลุ่มชนนั้น ๆ เพราะผู้ใดเป็นใหญ่มีคุณธรรมคือ ทศพิธราชธรรมตั้งมั่นอยู่ในตนแล้ว ย่อมจะมีแต่ปิติและโสมนัสเกิด เพราะการปฏิบัติหน้าที่ (พระราชเมธี (วรวิทย์ คงฺคปญฺโญ), 2528, หน้า 15)

นับจากอดีตจนถึงปัจจุบันพระสงฆ์ได้มีส่วนสำคัญกับสังคมไทยมาโดยตลอด โดยจัดเป็นสถาบันทางสังคมสถาบันหนึ่ง และได้ทำหน้าที่สืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน ทุกวันนี้พระสงฆ์มิได้ทำเฉพาะหน้าที่ในการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังได้ทำหน้าที่ในการช่วยเหลือสงเคราะห์สังคมในด้านต่าง ๆ หลายด้านด้วยกัน พระราชบัญญัติคณะสงฆ์พุทธศักราช 2505 แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2535 ได้ระบุถึงบทบาทของวัดและพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมไทยในปัจจุบันไว้ 6 ภารกิจ คือ งานปกครองคณะสงฆ์ งานศาสนศึกษา งานศึกษาสงเคราะห์ งานเผยแผ่ศาสนธรรม งานสาธารณูปการ และงานสาธารณสงเคราะห์ ทั้งเป็นบทบาทหลักที่กำหนดไว้อย่างกว้าง ๆ เพื่อให้เป็นแนวทางแก่พระสงฆ์ได้นำไปสู่การปฏิบัติ โดยเฉพาะบทบาทด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นบทบาทหลักดั้งเดิมแต่ครั้งพุทธกาลที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้ เริ่มเผยแผ่พระธรรม ได้มอบหมายภารกิจแก่พระสงฆ์สาวกให้สำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบต่อสังคมไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขของชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์

ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย” พระพุทธดำรัสดังกล่าวพระองค์ทรงตรัสไว้เป็นหลักให้แก่พระสงฆ์ได้ยึดถือปฏิบัติเป็นแนวทางในการแสดงหน้าที่และบทบาทของพระสงฆ์มิให้คลาดเคลื่อน

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะมุ่งศึกษา เรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรม เพื่อที่จะวิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ทั้งทางด้านการปกครอง และวิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ต่อบทบาทของพระสงฆ์กับการปกครอง เพื่อเสนอแนะแนวทางบทบาทของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรม โดยหลักทศพิธราชธรรมเป็นหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีแนวคิดมีหลักการในการเป็นนักปกครองที่ดี ในการเป็นผู้นำที่ดี ในการเป็นนักบริหารที่ดี มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาการปกครองไทย เพื่อให้นักปกครอง นักบริหาร นักการเมือง ข้าราชการ และประชาชนทุกคนได้เกิดความสุจริต ยุติธรรม มีจิตสำนึกที่ดีในการพัฒนาประเทศชาติของตนเองสืบต่อไป และบำเพ็ญประโยชน์ต่อสาธารณชนเพื่อส่วนรวมได้อย่างแท้จริง

1.2 คำถามของการวิจัย

1.2.1 ต้องการทราบบทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองตั้งแต่สมัยพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบันเป็นอย่างไร

1.2.2 การปกครองไทยมีความเป็นมาเป็นอย่างไร

1.2.3 บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรม ในยุคปัจจุบันควรเป็นอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.3.1 เพื่อศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองตั้งแต่สมัยพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบัน

1.3.2 เพื่อศึกษาการปกครองไทย

1.3.3 เพื่อวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยในยุคปัจจุบันตามหลักทศพิธราชธรรม

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยทางเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตดังต่อไปนี้คือ

1.4.1 ขอบเขตด้านประชากร

ได้แก่ เอกสารวิชาการ หนังสือ บทความวิชาการ งานวิจัย ดุษฎีนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ และสารสนเทศอิเล็กทรอนิกส์ นำมาซึ่งการสรุปและวิเคราะห์ผล

1.4.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา

1. ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองตั้งแต่สมัยพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบัน
2. ศึกษาหลักทศพิธราชธรรมในพระพุทธศาสนา
3. ศึกษาการปกครองไทย
4. ศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรม

1.4.3 ขอบเขตด้านระยะเวลา

การวิจัยครั้งนี้ มีงบประมาณจำกัด และระยะเวลาในการวิจัยระหว่าง เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2565 ถึง เดือนเมษายน พ.ศ. 2566

1.5 วิธีดำเนินการวิจัย

1.5.1 รูปแบบและประเภทการวิจัย

ในการวิจัย เรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรม เป็นการวิจัยทางเอกสาร (Documentary Research) ศึกษาจากการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและนำข้อมูลที่ได้มาทำการวิเคราะห์และนำเสนอโดยวิธีการพรรณนา โดยมีรายละเอียดดังนี้

1.5.2 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ค้นคว้าจากข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Source) ในพระพุทธศาสนา เพื่อใช้เป็นกรอบในการศึกษาวิจัยและอ้างอิงนั้น คือ คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ในขณะที่ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source) ที่เกี่ยวข้องนั้น ผู้วิจัยจะใช้เอกสารวิชาการ หนังสือ บทความวิชาการ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ และสารสนเทศอิเล็กทรอนิกส์ นำมาซึ่งการอธิบายเชิงพรรณนา จากนั้นนำข้อมูลมาวิเคราะห์ สรุปผล

1.5.3 การวิเคราะห์ข้อมูล

เนื่องจากการวิจัยนี้เป็นการวิจัยทางเอกสาร (Documentary Research) ใช้การวิเคราะห์เชิงเนื้อหาจึงต้องมีการจัดระเบียบโครงสร้างและหาความหมายของข้อมูล ที่รวบรวมมาเป็นการค้นหาข้อความทั่วไปที่จะบอกความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ แล้วนำผลมาวิเคราะห์ร่วมกับแนวคิดและทฤษฎีต่าง ๆ และใช้วิธีวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงพรรณนาเป็นหลัก ดังนั้นเมื่อเก็บรวบรวมข้อมูลตามวิธีการและเครื่องมือการเก็บรวบรวมข้อมูลตามที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้มาเรียบเรียงเพื่อบูรณาการและหาความสำคัญของปรากฏการณ์ต่าง ๆ โดยได้ข้อมูลมาจาก เอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างเป็นระบบ โดยในส่วนของการเตรียมการวิเคราะห์ข้อมูลได้ทำการจัดระเบียบของข้อมูล เพื่อให้เกิดความสะดวกในการนำมาวิเคราะห์ตามขอบเขตของเนื้อหาที่วิจัย ซึ่งนำมาเพื่อวิเคราะห์หาปัญหาของการวิจัย โดยแบ่งลำดับการวิเคราะห์ในประเด็นดังต่อไปนี้

1. วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองตั้งแต่สมัยพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบัน
2. วิเคราะห์การปกครองไทย
3. วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรม

จากนั้นนำข้อมูลมานำเสนอเป็นข้อค้นพบ เพื่อนำไปสู่การหาข้อสรุป การตีความ และการตรวจสอบความถูกต้องแม่นยำของผลวิจัยต่อไป

1.5.4 วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยใช้วิธีวิเคราะห์ข้อมูลแบบการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ซึ่งเป็นเทคนิคที่สามารถวิเคราะห์ข้อมูล ในรูปของเอกสารต่าง ๆ ที่สืบค้นได้ รวมถึงการตีความทางบริบทหรือสภาพแวดล้อมองค์ประกอบข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์ด้วย เพื่อเป็นแนวทางในการวางโครงของข้อมูลเพื่อทำการวิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผลตามวัตถุประสงค์และขอบเขตที่ได้กำหนดไว้

1.5.5 ขั้นสรุปผลและนำเสนอผลการวิจัย

การสรุปผลและนำเสนอวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยสรุปผลและนำเสนอในแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive)

1.5.6 การจัดทำรายงานการวิจัย

เมื่อผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยตามขั้นตอนต่าง ๆ ข้างต้นเสร็จเรียบร้อย จึงจัดทำรายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรมเป็นรูปเล่ม และจัดทำบทความการวิจัยนี้ตีพิมพ์ลงในวารสารวิชาการต่อไป

1.6 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการได้ศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่สอดคล้องกับเรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรม มีเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาเป็นแนวทางในการศึกษาดังนี้

พระครูปริยัติกิตติธำรง (2553, หน้า 31) ให้ความหมายบทบาท ดังต่อไปนี้บทบาทหมายถึง หน้าที่หรือสิ่งที่เราทำ ทั้งที่เป็น พระ หรือฆราวาส เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถทางด้านพระพุทธศาสนา ด้านพุทธศาสตร์และสังคมเป็นอย่างดี ศึกษาพระพุทธศาสนา บูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ พัฒนาจิตใจและสังคม

สรุปได้ว่า บทบาท หมายถึงพฤติกรรมที่บุคคลแสดงออก หรือลงมือปฏิบัติตามสิทธิ สถานภาพและตำแหน่งที่ตนดำรงอยู่ในขณะนั้น ๆ ตามที่สังคมกำหนดและความคาดหวังของผู้อื่นซึ่งเป็นกลไกในการสร้างความสัมพันธ์ต่อกันทางสังคม เป็นการกระทำตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทของพ่อแม่ บทบาทของครู บทบาทของพระสงฆ์

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) (2531, หน้า 27) กล่าวว่า บทบาทของพระสงฆ์ในทางการเมืองคือการแนะนำสั่งสอนธรรมเกี่ยวกับการเมือง โดยเฉพาะการแสดงหลักการปกครองที่ดีงามชอบธรรมและเป็นธรรม สอนให้นักการเมืองหรือผู้ปกครองเป็นนักการเมืองหรือผู้ปกครองที่มีคุณธรรม ดำเนินกิจกรรมทางการเมืองหรือปกครองโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน พระสงฆ์จำเป็นต้องตั้งอยู่ในธรรม มีความเป็นกลางอันจะเป็นหลักประกันให้พระสงฆ์ในยุคสมัยต่างๆ แสดงบทบาทปฏิบัติหน้าที่ทางการเมืองของตนสืบต่อเนื่องกันได้เรื่อยไปอย่างราบรื่น

สรุปได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์ในทางการปกครองคือการแนะนำสั่งสอนหลักธรรมให้กับนักการเมืองหรือผู้ปกครอง เพื่อนำหลักธรรมไปประยุต์ใช้ในกิจกรรมทางการเมือง เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการพัฒนาประเทศชาติให้ดีขึ้นสืบต่อไป

เกษฎา ผาทอง (2559, หน้า 263-264) ได้กล่าวถึง บทบาทเชิงพุทธที่เกี่ยวกับธรรมที่ส่งผลทางการเมืองไว้ว่า

1. หลักอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน (Popular Sovereignty) เพื่อแสดงออกถึงอำนาจในการปกครองของประชาชนโดยแท้จริง ประชาชนจะแสดงออกซึ่งการเป็นเจ้าของอำนาจ โดยใช้อำนาจกำหนดตัวผู้ปกครองและผู้แทนของตน รวมทั้งอำนาจในการถอดถอนในกรณีที่มีการใช้อำนาจโดยมิชอบ โดยผ่านกระบวนการเลือกตั้งของประชาชนอย่างอิสระเสรีแบบลับและทั่วถึงมีกำหนดเวลาที่แน่นอน ในพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหลักอธิปไตย 3 ประการ คือ หลักอัตตาธิปไตย คือการเอาตนเป็นใหญ่ หลักโลกาธิปไตย คือการเอาโลกเป็นใหญ่ และหลักธรรมาธิปไตย คือ การเอาหลักธรรมเป็นใหญ่ ซึ่งพระพุทธศาสนามุ่งเน้นหลักธรรมาธิปไตยเป็นรูปแบบในการปกครองที่ดีที่สุด เพื่อส่งผลให้การตัดสินใจเป็นธรรมมากที่สุด

2. หลักเสรีภาพ (Liberty) การที่บุคคลสามารถกระทำ หรืองดเว้นกระทำการสิ่งหนึ่งสิ่งใดตามที่ต้องการ ตราบเท่าที่การกระทำหรืองดเว้นการกระทำนั้นไม่ไปละเมิดสิทธิและเสรีภาพ ของผู้อื่นที่ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย และไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดี ของประชาชน ในปัจจุบันในการเลือกตั้งแต่ละครั้งที่ผ่านมาจะเห็นได้ว่ามีการซื้อสิทธิขายเสียงกันอย่างกว้างขวาง แต่ถ้าตามหลักการพระพุทธศาสนาแล้วนั้น มีการกำหนดสิทธิและหน้าที่อันพึงกระทำที่ “ไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียนเบียนผู้อื่น ทำจิตใจให้บริสุทธิ์” ซึ่งในพระวินัยพระพุทธเจ้าได้ให้หลักเสรีภาพในการคิดพิจารณาแก่ชาวกาลามะ ในการที่จะเชื่อหรือไม่เชื่อ ในกาลามสูตร 10 ประการ เช่น อย่าเชื่อเพียงเพราะเล่าสืบกันมาฟังตามกันมา ข่าวลือ การอ้างตำราหรือทฤษฎี เป็นต้น หากจะเชื่อต้องใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองให้รอบคอบตามหลักของโยนิโสมนสิการ การตัดสินใจเลือกตั้งทางการเมืองก็เฉกเช่นเดียวกัน “ควรใช้ปัญญาโดยละเอียดถี่ถ้วนด้วยตัวเอง”

3. หลักความเสมอภาค (Equality) ในระบอบประชาธิปไตยเชื่อมั่นว่าหากมนุษย์ มีโอกาสที่เสมอภาคเท่าเทียมกัน ถึงแม้ว่าจะมีความสามารถที่แตกต่างกันก็ตาม มนุษย์จะสามารถ ดำรงชีวิตที่ดีร่วมกันได้ ความเสมอภาคจึงเป็นคุณลักษณะขั้นพื้นฐานที่ประชาชนในสังคมเดียวกัน มีความเท่าเทียมกันภายใต้กฎหมายเดียวกัน ซึ่งในพระพุทธศาสนาจะเห็นได้อย่างชัดเจนในการให้ ความเสมอภาคในเรื่องวรรณะเชื้อชาติเช่น บุคคลไม่ว่าจะอยู่วรรณะไหนก็สามารถเข้ามาบวช ในพระพุทธศาสนาได้และนับถือกันในเรื่องของพรรษา โดยไม่คำนึงว่าจะอยู่วรรณะใด เชื้อชาติใด หลักความเสมอภาคในการเคารพนับถือพระรัตนตรัย เป็นต้น แต่ถ้าบริบททางการเมืองไทยนั้น จะมี การแบ่งแยกสรรปันส่วน แบ่งพรรคแบ่งพวก จนเกิดวาทะ “พวกมาก ลากไป” ทำให้พรรคที่ไม่ได้รับการเลือกตั้งหาวิธีการในการหาข้อผิดพลาดของคณะรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งให้เกิดความเสียหาย และแสดงความรับผิดชอบจนถึงขั้นยุบสภาหรือลาออกไปในที่สุด การตัดสินใจเลือกตั้งทางการเมืองจึง ควรเน้นหลักพรหมวิหารธรรม คือ เมตตาสงสาร กรุณาช่วยเหลือ มุทิตาเมื่อได้ดี อุเบกขาไม่เห็นแก่ ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่จะเน้นความเป็นกลาง คือพิจารณาก่อนการตัดสินใจด้วยหลักการและเหตุผล นั่นเอง

4. หลักการปกครองโดยกฎหมาย (Rule of Law) หลักการนี้มีขึ้นเพื่อมุ่งจะให้ความคุ้มครองแก่สิทธิและเสรีภาพขั้นพื้นฐานของประชาชนเป็นสำคัญ “หนึ่งคนหนึ่งเสียง (One Man One Vote)” ถือเป็นศักดิ์และสิทธิของประชาชนในการเลือกตั้ง เพื่อเป็นการกำหนดให้ผู้ปกครองหรือ คณะรัฐบาลในฐานะที่ได้ผ่านการเลือกตั้งจะใช้อำนาจใดๆได้ก็ต่อเมื่อมีกฎหมายให้อำนาจไว้ อีกทั้ง การใช้อำนาจนั้นจะต้องอยู่ภายใต้ขอบเขตตามเจตนารมณ์ของกฎหมาย ซึ่งเป็นไปเพื่อประโยชน์สุข ของประชาชนเท่านั้น การจำกัดสิทธิเสรีภาพใด ๆ ของประชาชนจะต้องเป็นไปตามเงื่อนไขของ กฎหมายเท่านั้น ในพระพุทธศาสนามีพระวินัยซึ่งถือว่าเป็นกฎหมายที่เป็นหลักปฏิบัติของสงฆ์ที่จะอยู่ ร่วมกันอย่างสันติสุข โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อหมู่คณะมีความสงบสุข ข่มคนชั่ว ปกป้องคนดีจนถึงเพื่อความตั้ง

มั่นแห่งพระสัทธรรม คือพระพุทธศาสนา เป็นต้น การเลือกตั้งทางการเมืองก็เช่นกัน ถึงแม้จะ ผ่านการเลือกตั้งแต่ก็ยังคงต้องให้ความเคารพในเสียงของประชาชนในฐานะเป็นเจ้าของอำนาจ อธิปไตย

5. หลักเสียงข้างมาก (Majority Rule) การปกครองในระบอบประชาธิปไตยเป็น การปกครองเพื่อผลประโยชน์ของประชาชน ดังนั้น ในการตัดสินใจใด ๆ ไม่ว่าจะเป็นการกำหนดตัวเลือกผู้ปกครอง เพื่อให้มั่นใจว่าการตัดสินใจเลือกผู้ปกครองนั้นจะสะท้อนถึงความต้องการของคนส่วนใหญ่อย่างแท้จริง ก็จะต้องให้ความเคารพและคุ้มครองเสียงข้างน้อยด้วย (Minoirty Right) ทั้งนี้ เพื่อประกันว่าฝ่ายเสียงข้างมากจะไม่ใช้มติในลักษณะพวกมากลากไป ในพระพุทธศาสนาก็ใช้หลักเสียงข้างมากเป็นเครื่องตัดสิน เช่น การรับกฐิน จะต้องมีการถามท่ามกลางสงฆ์ว่า พระภิกษุรูปใด สมควรได้รับผ้ากฐิน โดยมีการเสนอพระภิกษุรูปที่สมควรได้รับผ้ากฐิน หากพระภิกษุสงฆ์เห็นด้วยก็ เปล่งวาจาพร้อมกันว่า “สาธุ” หรือหากภิกษุรูปใดทำผิดพระวินัย ก็มีการตัดสินที่เรียกว่า “เยภุยยสิกา” คือการระงับด้วยเสียงข้างมากลงมติทั้งอธิกรณ์และการระงับสงฆ์ส่วนใหญ่ และในการประชุมทำสังฆกรรมต่าง ๆ นั้น ต้องมีมติเป็นเอกฉันท์หากมีข้อข้องใจมีสิทธิยับยั้ง (Veto) ได้แม้เพียงพระภิกษุรูปเดียวทักท้วงสงฆ์ทั้งหมดก็ต้องฟัง ดังกรรมวาจาที่ว่า “ยสฺสายสฺมโตขมติ โสตุณฺหสฺสยสฺส น ขมติ โส ภาเสยฺย” แปลว่า “ถ้ากรรมนี้ชอบใจต่อท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงเงียบ ถ้าไม่ชอบใจต่อท่านผู้ใด ผู้นั้นพึงพูดขึ้น” การตัดสินใจเลือกตั้งก็เหมือนกันเมื่อได้ตัดสินใจไปแล้วก็ควรจะยอมรับในผลของ คะแนนนั้น นอกเหนือจากการที่คณะผู้ผ่านการเลือกตั้งมีการปฏิบัติหน้าที่ไม่สุจริตก็สามารถออกมา มีส่วนในการทวงอำนาจอธิปไตยของตนคืนได้

สรุปได้ว่า บทบาทพระสงฆ์มิได้จำกัดอยู่เฉพาะในเรื่องการสั่งสอนศาสนธรรม และการปฏิบัติธรรมเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการช่วยเหลือประชาชนทั้งทางด้านวัตถุและการแก้ไขปัญหา และพัฒนาคุณภาพชีวิต บทบาทสงฆ์ปกครองโดยใช้หลักประชาธิปไตยเพื่อความยุติธรรมและความปรองดองสมานฉันท์ในการปกครองหมู่คณะสงฆ์ 5 ประการ เช่น หลักอำนาจอธิปไตย หลักเสรีภาพ หลักความเสมอภาค หลักการปกครองโดยกฎหมาย และหลักเสียงข้างมาก จะเป็นการบริหารจัดการตามหลักการแห่งพระธรรมวินัย พระพุทธศาสนามุ่งเน้นหลักธรรมาธิปไตยเป็นรูปแบบในการปกครองที่ดีที่สุด เพื่อส่งผลให้การตัดสินใจเป็นธรรมมากที่สุด

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสลจิตฺโต) (2548, หน้า 15) ได้กล่าวไว้ใน “บทบาทสงฆ์ในสังคมยุคโลกาภิวัฒน์” ว่าการปกครองสงฆ์จะเป็นการบริหารจัดการตามหลักการแห่งพระธรรมวินัย อุปัชฌาย์กับศิษย์มากกว่าใช้อำนาจตามกฎหมาย คณะสงฆ์หรือกฎอื่นใดการปกครองเพื่อสนับสนุนกันและกันให้ได้ฝึกฝนพัฒนาตนให้เจริญก้าวหน้าทางการเรียนรู้และจิตวิญญาณมากกว่าจะเป็นเรื่องการควบคุมจับผิดและลงโทษทัณฑ์

สรุปได้ว่า การปกครองในคณะสงฆ์ต้องประกอบด้วยความเมตตาทางกาย วาจา และใจ กฎระเบียบเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องมี แต่ควรผ่อนสั้นผ่อนยาวได้ ไม่เคร่งเครียดจนเกินไป ต้องใส่ใจเรื่อง

ความรู้สึกของผู้ถูกปกครองเป็นหลัก จึงจะสามารถพัฒนาผู้ถูกปกครองได้โดยไม่ต้องใช้บทลงโทษเป็นหลัก พระพุทธองค์เน้นการสอนในสิ่งที่เห็นว่ามีประโยชน์ที่แท้จริง ไม่เน้นเรื่องระบบมากนัก เพราะระบบการเมืองหรือระบบการปกครองสามารถเปลี่ยนแปลงได้ไปตามกาลเวลา ไม่ยึดติดกับรูปแบบที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาคน เน้นที่การพัฒนาจิตใจคนเป็นสำคัญ เพื่อประโยชน์ตนและประโยชน์แก่ผู้อื่น

บังอร ปิยะพันธุ์ (2538, หน้า 83) ได้กล่าวว่า พระสงฆ์ได้แสดงบทบาทของการเผยแผ่ธรรมะเพื่อชี้แนะและชี้นำผู้นำทางการปกครองและพลเมืองมาอย่างต่อเนื่อง ดังจะเห็นได้จากยุคสุโขทัยที่พระสงฆ์ได้ชี้แนะหลักธรรมแก่พ่อขุนรามคำแหง และพลเมืองในยุคสุโขทัย ดังปรากฏตามหลักฐานศิลาจารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 2 ว่า “...คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทานมักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัยนี้ทั้งชาวแม่ชาวเจ้าท่วยปั่ว ท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ฝูงท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน...”

สรุปได้ว่า พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทรงใช้พระพุทธศาสนาครองใจชาวเมืองโดยการเปิดพื้นที่ให้พระสงฆ์ได้เข้ามาทำหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนพลเมือง และผู้นำทางการปกครอง นักปกครองต้องนำธรรมะไปประยุกต์ใช้ในการบริหารบ้านเมือง เพื่อให้เกิดความสามัคคีปรองดองของประชาชนที่อาศัยอยู่ร่วมกันในประเทศชาติ

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงฺคปญฺโญ) (2540, หน้า 47) ได้กล่าวว่า การควบคุมและส่งเสริมการรักษาความเรียบร้อยดีงาม หมายถึง งานในหน้าที่ของพระสังฆาธิการในการปกครองดูแลพระภิกษุ สามเณร ในเขตการปกครองของตนให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัยและตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ทั้งนี้ คำว่า “การปกครอง” แปลว่าการควบคุมดูแลรักษาควบคุมให้ท่านอยู่ในที่ที่ท่านควรจะอยู่

สรุปได้ว่า การปกครองคณะสงฆ์ไทย อยู่ภายใต้การปกครองโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ฉบับ พ.ศ. 2505 โดยกำหนดอำนาจหน้าที่มหาเถรสมาคมในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 เกี่ยวข้องกับการควบคุมและส่งเสริมกิจการคณะสงฆ์ที่เคยถูกจัดเป็นอำนาจหน้าที่ของสังฆมนตรีแห่งองค์การ 4 ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 ปัจจุบันมหาเถรสมาคมมีอำนาจที่เกี่ยวกับงานคณะสงฆ์ 6 ประเภท คือ 1) ด้านการปกครอง 2) ด้านศาสนศึกษา 3) ด้านศึกษาสงเคราะห์ 4) ด้านการสาธารณูปการ 5) ด้านการสาธารณสงเคราะห์ 6) ด้านการเผยแผ่พุทธพระศาสนา

เสถียร โพธินันทะ (2541, หน้า 25-26) ได้กล่าวว่า การปกครองของคณะสงฆ์ในช่วงต้นพุทธกาล มีลักษณะการปกครองแบบธรรมชาติเหมือนพ่อแม่ปกครองดูแลลูก เนื่องจากพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ปกครองด้วยพระองค์เอง ด้วยความที่พระองค์ทรงเป็นพระบรมศาสดาผู้ทรงให้กำเนิดสาวกผู้เป็นสมาชิกของคณะสงฆ์ แม้จะมีพระสงฆ์สาวกซึ่งเป็นพระอรหันต์จาริกออกไปเผยแผ่พระสัทธรรม

ยังสถานที่ต่าง ๆ ในชมพูทวีปแล้ว แต่เมื่อมีกิจกรรมอันจำเป็นหรือมีปัญหาสำคัญใด ๆ เกิดขึ้นและอาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อสังคม คณะสงฆ์หรือตัวพระสงฆ์สาวกเองในสถานที่ที่จาริกไปนั้น ไม่ว่าจะอยู่ในสถานที่ที่ห่างไกลเพียงใดก็ตามพระสงฆ์สาวกเหล่านั้นก็จะต้องเดินทางกลับมาเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อกราบทูลให้ทรงทราบถึงปัญหาและให้ทรงตัดสินพระทัยเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ หรือแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น แม้บางสถานที่จะมีพระสงฆ์สาวกผู้ใหญ่คอยดูแลตัดสินใจอยู่แล้ว แต่การตัดสินใจในเรื่องสำคัญก็ยังต้องขึ้นตรงต่อพระพุทธเจ้าอยู่นั่นเอง

สรุปได้ว่า พระสงฆ์สาวกที่ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็ทรงเลื่อมใสในพระปัญญาธิคุณของพระพุทธเจ้า ยกให้พระพุทธเจ้าทรงเป็นศูนย์กลางการปกครอง และมีอำนาจสิทธิ์ขาดในการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ตลอดจนการชี้แนะแนวทางในการดำเนินกิจกรรมทุก ๆ อย่างของคณะสงฆ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (2540, หน้า 214) ได้ทรงตรัสว่า การให้สงฆ์เป็นผู้ปกครองจึงไม่ได้หมายถึงการให้อริยสงฆ์ ภิกษุสงฆ์ หรือภิกษุณีสงฆ์เพียงรูปใดรูปหนึ่งเป็นผู้ปกครอง แต่การให้สงฆ์เป็นผู้ปกครองนั้น หมายถึง การให้กลุ่มบุคคลผู้เป็นบรรพชิตคือภิกษุสงฆ์หรือภิกษุณีสงฆ์จำนวนตั้งแต่ 4 รูปขึ้นไป ซึ่งอยู่รวมกันเป็นหมู่เป็นคณะในสถานที่ต่าง ๆ มีวัดและอารามเป็นต้น เพื่อดำเนินชีวิตตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น ได้ช่วยกันดำเนินการกิจกรรมอันสำคัญต่าง ๆ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ให้สำเร็จเรียบร้อยด้วยดี เนื่องจากทรงประสงค์จะทรงมอบการปกครองคณะไว้แก่สงฆ์ ไม่ทรงประสงค์ปล่อยให้อยู่กันอย่างเป็นอิสระ จึงทรงอนุญาตให้สงฆ์เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ อันเนื่องด้วยการปกครองคณะ มีการบวชให้กุลบุตรเป็นต้น

สรุปได้ว่า รูปแบบการปกครองที่พระพุทธเจ้าทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่นี้ค่อย ๆ พัฒนาการขึ้นมาจากการที่พระพุทธเจ้าทรงเห็นความลำบากของพระสงฆ์สาวกผู้อยู่ในที่ห่างไกลทุรกันดาร และความจำเป็นที่จะต้องมีการบัญญัติพระวินัย เนื่องจากมีภิกษุบางรูปประพฤติตนไม่เหมาะสมจนสังคมติเตียน ซึ่งทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องให้พระสงฆ์สาวกดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันซึ่งเรียกว่า “สังฆกรรม” ซึ่งทรงเล็งเห็นถึงอนาคตของพระศาสนาเมื่อพระองค์ทรงเสด็จดับขันธปรินิพานไปแล้ว

กุลดา เกษบุญชู มี้ด (2552, หน้า 208) ได้กล่าวว่า นักคิดชาวยุโรปหลายคนให้การสนับสนุนอำนาจของกษัตริยตามแนวคิดเทวสิทธิ์ เชน ชอง โบแดง (Jean Bodin) นักคิดชาวฝรั่งเศสที่สนับสนุนทฤษฎีรัฐรวมศูนยอำนาจ เขาเสนอวา รัฐที่ตองการความสงบ ตองมีอำนาจอธิปไตย (อำนาจการปกครองสูงสุด) อยูที่สถาบันกษัตริย ซึ่งเปนสถาบันที่มีความเหมาะสมที่สุด กษัตริยสามารถใชอำนาจไดอยางสมบูรณในฐานะที่ไดรับอำนาจจากพระเจา ทรงมีอำนาจตัดสินพระทัยทุกเรื่องเพื่อนำพาประเทศไปสูความมั่นคงและมีเสถียรภาพ

สรุปได้ว่า แนวคิดเทวสิทธิ์มีความสัมพันธ์กับโครงสร้างอำนาจรัฐ เป็นความคิด อุดมการณ์ ความเชื่อ ฯลฯ ที่ถูกปลูกฝังทั้งทางตรงและทางอ้อมให้แก่มนุษย์และสังคมการเมืองนั้น ๆ จนกระทั่ง

บุคคลยอมรับและยึดถือเป็นแนวทางในการปฏิบัติทางการเมืองของสังคม นำมาซึ่งสถานะความเป็นเทพของกษัตริยที่อยูเหนือกวาสามัญชน ทำใหกษัตริยสามารถใชอำนาจปกครองไดแตเพียงผูเดียว

สุชีพ ปุญญานุภาพ (2541, หน้า 34-36) ได้ให้ความหมายว่า ประชาธิปไตยแยกออกเป็น ประชา กับ อธิปไตย แปลว่า ประชาชนเป็นใหญ่ เป็นคำที่ถอดได้ใกล้เคียงกับคำอังกฤษมาก คือคำอังกฤษที่ว่า Democracy นั้น มาจากภาษากรีกว่า Demokratia อีกต่อหนึ่ง ภาษากรีกคำนี้แยกได้ดังนี้ Demos = ประชาชน Kratia = อำนาจ เมื่อแปลรวมกันตรงกับคำอังกฤษว่า People'Power คำนิยามของประชาธิปไตยอย่างสั้น ๆ มีอยู่ว่า "ประชาธิปไตย คือรูปการปกครองที่ประชาชนทรงอำนาจสูงสุด และใช้อำนาจนั้นทางผู้แทนของตน"

สรุปได้ว่า ประชาธิปไตยนั้นมีความเป็นสากลที่สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ที่ต้องการปัจจัย พื้นฐานในการดำรงอยู่ในสังคมอย่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ที่มีสิทธิในขั้นพื้นฐานที่จะแสวงหาความสุขและหลีกหนีความทุกข์หรือภาวะที่ตนไม่พึงประสงค์ อีกทั้งเป็นหลักที่สร้างความสำนึกในหน้าที่ที่ตนเองต้องปฏิบัติต่อสถาบันต่าง ๆ ด้วยความรับผิดชอบ

พระสุธารักษ์ (ธมฺมารกฺโข ปิยมาตย์) (2564) ได้ศึกษาเปรียบเทียบหลักธรรมในพระพุทธศาสนากับระบอบประชาธิปไตย สรุปได้ว่า พระพุทธศาสนากับหลักระบอบประชาธิปไตยเป็นของประชาชน หลักเสรีภาพ หลักความเสมอภาค หลักการปกครองโดยกฎหมาย และหลักเสียงข้างมากนั้น โดยรวมหลักอำนาจอธิปไตยเป็นหลักยึดในใจของตน ถือเป็นหลักธรรมใหญ่ที่สามารถทำให้บุคคลอยู่ร่วมกันได้ในสังคม นอกจากนี้ ศีล 5 ยังเป็นมูลฐานให้เกิดการปกครองระบอบประชาธิปไตย และสร้างความมีเมตตาต่อกันในสังคมด้วย

ดังนั้น หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่คู่ควรแก่การนำไปปฏิบัติ ซึ่งบุคคลควรมีสิ่งเหล่านี้ประกอบเพื่อส่งผลให้สังคมมีการพัฒนาไปในทางที่เจริญได้โดยง่าย ซึ่งหลักการวิธีการกระบวนการบริหารจากการเปรียบเทียบหลักธรรมในพระพุทธศาสนากับระบอบการปกครองประชาธิปไตย และระบบการปกครองทางด้านประชาธิปไตย ที่ยึดถือเอาเสียงส่วนใหญ่ของประชาชนเป็นหลักการสำคัญในการปกครอง นั่นก็หมายความว่ายึดหลักการความเป็นใหญ่ของประชาชนเป็นสำคัญ ส่วนธรรมาธิปไตยจะเน้นตัวธรรมะ คือหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับหลักการปกครองเป็นหลัก ถ้ามีหลักธรรมคำสั่งสอนนำทางแล้วหลักการวิธีการหรือแนวคิดต่าง ๆ ก็ตามมา กระบวนการหลักการวิธีการบริหารตามระบอบประชาธิปไตยที่กล่าวมาข้างต้น ก็ไม่สำคัญเท่ากับหลักการปกครองแบบธรรมาธิปไตย ที่ยึดถือความถูกต้องเป็นธรรมเป็นหัวใจสำคัญในการบริหารประเทศ เพราะว่าระบอบการปกครองจะต้องมีหลักธรรมาธิปไตยเป็นพื้นฐานสำคัญ ถ้าขาดหลักธรรมแล้ว การปกครองในระบอบนั้น ๆ จะไม่ประสบผลสำเร็จ และจะได้รับการต่อต้านและไม่ยอมรับ

จุมพล หนิมพานิช (2544, หน้า 170) ได้กล่าวไว้ว่า ปัจจัยที่มีผลต่อระบบการเมืองการปกครอง มีทั้งปัจจัยที่เป็นนามธรรม ปัจจัยที่เป็นรูปธรรม และปัจจัยสภาพแวดล้อม ซึ่งผู้ที่ต้องการ

ศึกษาการเมืองการปกครองควรศึกษาในด้านต่าง ๆ ทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม เช่น หลักการปกครอง การกล่อมเกลาทางการเมือง วัฒนธรรมทางการเมือง การเรียนรู้ทางการเมือง รัฐธรรมนูญ รูปแบบการเมืองการปกครอง องค์การของรัฐ เป็นต้น

สรุปได้ว่า การเมืองการปกครองเป็นปัจจัยที่สามารถส่งผลกระทบต่อประชาชนได้ทุกเพศทุกวัย การปกครองของผู้นำที่เห็นความสำคัญของประชาชนจะนำพาความสุขและความเจริญรุ่งเรืองมาสู่ประเทศชาติได้ ความรู้และความสามารถของประชาชนในการตัดสินใจเลือกผู้นำ เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในการใช้อำนาจตามรัฐธรรมนูญ

พระไพศาล วิสาโล (2533, หน้า 96) ได้อธิบายว่าการพัฒนาที่แท้จริงในทางพุทธธรรมจะต้องเอื้ออำนวยให้แต่ละคนตระหนักถึงสายสัมพันธ์ที่ตนมีต่อสังคมและธรรมชาติอันตนจะต้องเกื้อกูลปัจจัยแวดล้อมดังกล่าวให้เป็นไปด้วยดี โดยไม่เอาผลประโยชน์ส่วนตนเป็นเกณฑ์พร้อมกันนั้นการพัฒนาจะต้องมีธรรมะเป็นพื้นฐาน อำนวยให้เกิดคุณค่าในทางมนุษยธรรม เมตตา กรุณา ปราณี ความเอื้อเพื่อเผื่อแผ่และความยุติธรรม

สรุปได้ว่า การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่มีการกระทำให้เกิดขึ้นหรือมีการวางแผนกำหนดทิศทางไว้ล่วงหน้า การเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพรวมทั้งจะต้องมีทิศทางที่ดีขึ้นและสมบูรณ์กว่าเดิม มีคุณภาพกว่าเดิมทั้งในทางรูปธรรมและในทางนามธรรม

พุทธทาสภิกขุ (2549, หน้า 26) ได้กล่าวว่า ทศพิธราชธรรม 10 ประการ เป็นสิ่งที่จะนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรืองความสงบสุข สันติภาพความเป็นผู้เป็นอิสระเหนือความทุกข์ เหนือปัญหาทุกอย่างทุกประการ จึงขอให้พิจารณากันดังต่อไปนี้

1) “ทานัง” ทาน การให้ในที่นี้ หมายถึง ให้วัตถุภายนอกเป็นสิ่งของอะไรต่าง ๆ โดยต้องมีผู้รับโดยตรง มันจึงเป็นการให้ที่เรียกว่า ทานัง คือ ทาน ให้แล้วมันก็มีผลเป็นความผูกพัน เป็นการสร้างสรรค์ความสงบสุข

2) “สีลัง” สีลัง ภาวะปกติ สีละ แปลว่า ปกติ ภาวะปกติ ไม่มีอะไรวุ่นวาย รวมทั้งการปฏิบัติ เพื่อให้เกิดภาวะ เช่นนั้นด้วยนี้เรียกว่า สีลัง สีละ

3) “ปริจจาคัง” คือ บริจาค คือ เป็นการให้ แต่เป็นการให้ในภายในทางจิตใจ ไม่ต้องมีผู้รับก็ได้ มันต่างจาก ทานัง : ทานัง ให้อย่างมีผู้รับ ปริจจาคัง ให้อย่างไม่ต้องมีผู้รับ บริจาคสิ่งที่ไม่ควรมีอยู่ในตน อะไรที่ไม่ควรมีอยู่ในตน บริจาคออกไป ๆ นี่เรียกว่า สละสิ่งที่ไม่ต้องมีผู้รับ ไม่ซ้ำกับคำว่า “ทาน”มักจะอธิบายไปซ้ำกับ คำว่า ทาน นั้นไม่ไม่สำเร็จประโยชน์ “ทาน” ให้ซึ่งวัตถุภายนอกมีผู้รับ “บริจาค” ให้ซึ่งสิ่งที่ไม่ควรมีอยู่ภายในตัวไม่ต้องมีผู้รับ

4) “อาชชะวัง” ความซื่อตรง ความเปิดเผย ไม่เกิดโทษเกิดภัย ไม่เกิดอันตรายใด ๆ เป็นที่ไว้ใจได้ ซื่อตรงตั้งแต่ตนเอง คือ ความเป็นมนุษย์ของตนเอง และซื่อตรงต่อผู้อื่นซึ่งเกี่ยวข้อง โดยสรุป

มันก็เป็นซื่อตรงต่อหน้าที่ที่จะต้องทำอีกนั่นแหละ ทำหน้าที่ให้ถูกต้อง ให้ซื่อตรง ให้เพียงพอให้เหมาะสมแก่ความเป็นมนุษย์ นี่เรียกว่า ความซื่อตรง

5) “มัททะวัง” มัทวะ แปลว่า ความอ่อนโยน ความอ่อนโยนภายนอก คือ อ่อนโยนต่อบุคคลซึ่งเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เป็นการสร้างสรรค์ซึ่งความรัก ความสามัคคี นี่ก็เป็นความอ่อนโยนภายนอกและความอ่อนโยนภายใน คือ ความอ่อนโยนของจิตใจ คือ จิตที่อบรมไว้ดีแล้ว มีความเหมาะสมถูกต้องอ่อนโยนพร้อมที่จะใช้ทำหน้าที่ใด ๆ ก็ได้ เหมือนขี้ผึ้งที่อ่อนดีแล้ว จะปั้นเป็นอะไรก็ได้ จิตใจที่อ่อนโยนแล้ว เหมาะสมที่จะปฏิบัติธรรมะอันสูงขึ้นไปได้ทุกอย่างทุกประการ จนสำเร็จประโยชน์

6) “ตะปัง” ตะปะ ตะบะ ปกติหมายถึง วิริยะ ความพากเพียร ความบากบั่น ความก้าวหน้า ไม่ถอยหลัง ความไม่หยุดอยู่กับที่ มีคุณสมบัติเผาผลาญกิเลส และความชั่ว โดยประการทั้งปวง ในที่นี้จะระบุไปยังสิ่งที่เรียกว่า อิทธิบาททั้ง 4 ประการ ก็ได้ เป็นตะบะเผาผลาญกิเลส

7) “อักโกธัง” ไม่โกรธ ตัวหนังสือแปลว่า ไม่กำเริบ ไม่มีความกระกำเริบในภายใน คือ กลุ้มอยู่ในใจ ไม่มีความกำเริบภายนอก คือ ประทุษร้ายบุคคลอื่น ไม่กำเริบทั้งภายใน ไม่กำเริบทั้งภายนอกเรียกว่า “อักโกธัง” ทุกคนก็จะรู้จักได้ง่าย ไม่ต้องอธิบาย

8) “อะวิหิงสา” อวิหิงสา ไม่เบียดเบียน ไม่มีการกระทำอันเบียดเบียน อันกระทบกระทั่งตนเองหรือผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่นนั้นรู้จักกันดี แต่ที่เบียดเบียนตนเองนี้ บางทีก็ไม่ค่อยจะรู้จัก คือ ถ้าเป็นการทำตนเองให้ลำบากเปล่า ๆ ก็เป็นการเบียดเบียนตนเอง เป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นจะต้องทำ ไม่จำเป็นจะต้องทำตนเองให้ลำบากเหมือนที่ทำกันเกินกว่าเหตุ ทำแต่พอดีก็ไม่ต้องมีความลำบาก ถึงจะมีความลำบาก ก็ไม่ใช่ว่าเป็นความลำบากที่ว่าเหลือที่จะทนทาน หรือจะกระทำได้

9) “ขันติ” ขันติ อดทน รอได้ คอยได้ คำนี้บางทีก็แปลว่า ความสมควรมัน ก็มีความหมายเดียวกันแหละ เพราะเราอดทนได้ คอยได้ ก็สมควรแก่ความเป็นผู้ที่จะทำอะไรได้สำเร็จ ถ้าไม่อดทนรอไม่ได้ คอยไม่ได้ ก็เป็นบ้าตลอดเวลา ยิ่งเป็นผู้ใหญ่เท่าไหร่จะยิ่งต้องอดทนเท่านั้น อย่าเข้าใจว่าจะต้องเอาความอดทน หรือต้องอดทนนั้น ไปไว้แก่ฝ่ายผู้น้อยนั้นไม่ถูก ยิ่งเป็นผู้ใหญ่จะยิ่งต้องอดทนต่อความโง่ของผู้น้อย เพราะผู้น้อยเขามักจะเป็นคนโง่ เป็นคนโง่ไม่สมประกอบ หรือไม่สามารถใด ๆ เท่ากัน ทำให้เกิดปัญหาขึ้น ซึ่งทำให้ฝ่ายผู้ใหญ่ต้องอดทน ถึงรู้ไว้ว่าความอดทน เป็นเรื่องของฝ่ายผู้ใหญ่ ไม่ใช่ฝ่ายผู้น้อย ยิ่งเป็นผู้ใหญ่มากเท่าไร ยิ่งจะต้องอดทนมากขึ้นเท่านั้น ยิ่งมีผู้อยู่ในบังคับบัญชามากเท่าไร ยิ่งจะต้องมีความอดทนมากขึ้นเท่านั้น มิฉะนั้นจะไม่ประสบความสำเร็จ

10) “อะวิโรธะนัง” อวิโรธนะ แปลว่า ความไม่มีอะไรพิรุธ ไม่มีอะไรวิรุธหรือพิรุธ คือ ไม่ผิดไปจากแนวแห่งความถูกต้อง คำว่า พิรุธ หมายความว่า ผิดไปจากแนวแห่งความถูกต้อง ที่จะนำมาซึ่งจะนำความผิดพลาด คือ อันตราย หรือทุกข์โทษ โดยประการทั้งปวง “อะวิโรธะนัง” แปลว่า ไม่มีอะไรที่พิรุธ คือ ผิดไปจากทางที่ควรจะเป็น คำว่าไม่มีอะไรพิรุธนี้ อาจจะขยายใจความออกไปได้

ถึงตัวเป็นสัมมันตะ คือ ความถูกต้อง 10 ประการ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ 8 ประการ คือ ถูกต้องในความคิดความเห็น ถูกต้องในความปรารถนา ถูกต้องในการพูดจา ถูกต้องในการทำงาน ถูกต้องในการดำรงชีพ ถูกต้องในการพากเพียร ถูกต้องในการมีสติควบคุมตัว ถูกต้องในความมีสมาธิ คือ จิตอันมั่นคง และในที่สุดก็มีความถูกต้องในเรื่องของความรู้ขั้นสุดท้าย และก็ถูกต้องในผล คือ ความหลุดพ้นจากความทุกข์อย่างถูกต้องนี่ คำว่า “ไม่มีพิรุธ” คือ มีความถูกต้องครบถ้วนสมบูรณ์ทุกอย่างทุกประการ ซึ่งเป็นความจำเป็นอย่างยิ่ง สมกับที่อยู่เป็นข้อรั้งท้ายข้อสำคัญที่สุด มักจะอยู่รั้งท้ายอย่างนี้แล้ว “อะวิโรธะนะ”ความไม่มีอะไรพิรุธนี้เป็นเรื่องปัญญา อย่าได้เข้าใจว่า ทำไมในทศพิธราชธรรม ทั้ง 10 นี้ ไม่มีคำว่าปัญญา มีข้อปัญญา ปัญญาอย่างยิ่งที่ข้อสุดท้าย คือ “อะวิโรธะนะ” ความไม่มีอะไรพิรุธ เป็นอันว่าหลักสำคัญทั้งหมดมีอยู่ในทศพิธราชธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เรียกว่า ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นตัวพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา ดังนั้น ทศพิธราชธรรม จึงประกอบด้วยอยู่ด้วยไตรสิกขาอย่างครบถ้วนสมบูรณ์

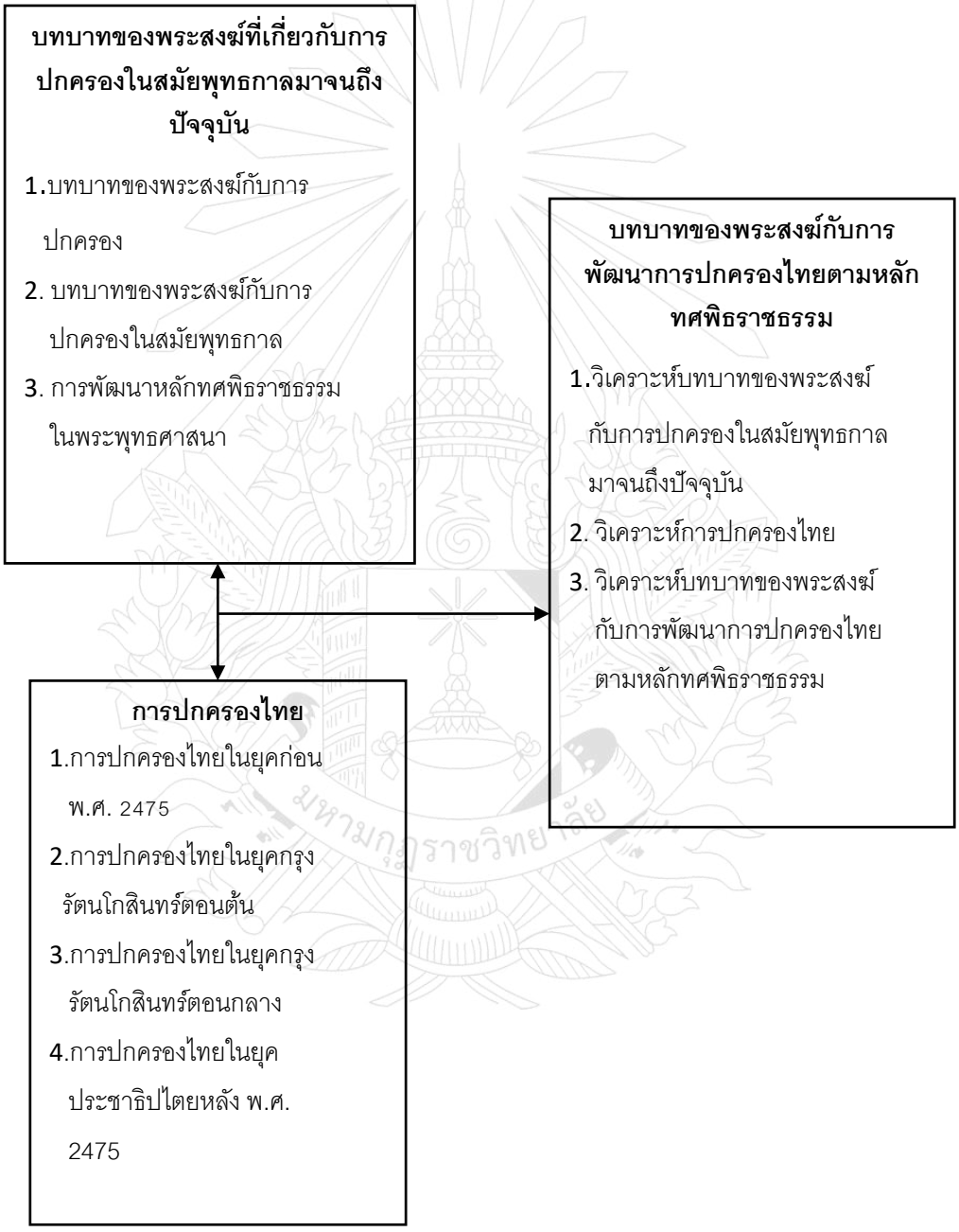
สรุปได้ว่า ทศพิธราชธรรมทั้ง 10 ประการนี้ จัดได้ว่าเป็นธรรมที่สูงสุดของนักปกครองที่ดี หากบุคคลใดสามารถนำเอาธรรมทั้ง 10 ประการนี้ไปใช้ได้ครบทุกข้อ หรือว่าข้อใดข้อหนึ่ง ย่อมจะก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งส่วนรวมและส่วนของแต่ละบุคคลได้ และยังเป็นธรรมที่ส่งเสริมให้บุคคลเป็นคนดีมีศีลมีธรรมของสังคมและประเทศชาติได้อีกด้วย จะนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรือง ความสงบสุข สันติภาพ ความเป็นผู้มีอิสระเหนือความทุกข์ เหนือปัญหาทุกอย่างทุกประการ

จะเห็นได้ว่าลักษณะของการวิจัยมีลักษณะเป็นการศึกษา ที่เน้นไปในทางด้านการศึกษาวิเคราะห์ในประเด็นต่างๆทางรัฐศาสตร์ อันนำมาซึ่งข้อเสนอแนะและแนวทาง เพื่อนำไปสู่การพัฒนาทางการปกครองไทยโดยอยู่บนพื้นฐานแห่งหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา

1.7 สรุปกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรม มีกรอบแนวคิดเกี่ยวกับตัวแปรที่ศึกษา ได้แก่ 1) บทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองในสมัยพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบัน 2) การปกครองไทย 3) บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรม ซึ่งสามารถเขียนได้เป็นรูปแบบแผนภูมิดังต่อไปนี้

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิด

1.8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.8.1 ทำให้พระสงฆ์สามารถเข้าใจในการแสดงบทบาทที่เกี่ยวกับการปกครองในสมัยพุทธกาลตามหลักทศพิธราชธรรมได้อย่างถูกต้องเหมาะสม และสอดคล้องกับพระธรรมวินัย

1.8.2 ทำให้ทราบถึงความเป็นมาของการปกครองไทย

1.8.3 สถาบันหรือองค์กรต่าง ๆ สามารถนำผลที่ได้จากการวิเคราะห์ไปพัฒนาบุคลากรในองค์กรตามหลักทศพิธราชธรรมได้อย่างถูกต้องเหมาะสม เพื่อพัฒนาตนเองให้เกิดศักยภาพในหน้าที่การงาน และสามารถพัฒนาประเทศชาติได้สืบต่อไป

1.9 คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยนี้ มีการใช้คำที่มีความหมายเฉพาะ ดังต่อไปนี้

การศึกษาเชิงวิเคราะห์ หมายถึง การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการเมืองตามหลักทศพิธราชธรรม

บทบาท หมายถึง การปฏิบัติหน้าที่ตามสถานภาพที่เป็นมาโดยธรรมชาติ หรือตามสถานภาพที่ถูกกำหนดหรือถูกคาดหวังจากสังคม อันเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ของสมาชิกในสังคม

พระสงฆ์ หมายถึง หมู่สาวกของพระพุทธเจ้า ผู้ซึ่งฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วเลื่อมใส สละเรือนออกบวช ถือวัตร ปฏิบัติ ตามพระธรรมวินัยที่พระบรมศาสดาสั่งสอนและกำหนดไว้

บทบาทของพระสงฆ์ หมายถึง พระสงฆ์ในสังคมไทยมีฐานะและความเป็นอยู่ที่แตกต่างไปจากประชาชน มีระเบียบวินัยสำหรับการเป็นอยู่และได้รับการยกย่องจากประชาชน ให้อยู่ในฐานะที่เคารพและสักการะ จึงทำให้พระสงฆ์ได้ทำหน้าที่ในการให้ความช่วยเหลือสังคม เช่น การอบรมสั่งสอนให้คำแนะนำที่ถูกต้องแก่ประชาชน แต่โดยทั่วไปแล้วบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมนั้น โดยภาพรวมแล้วมี 2 บทบาท คือ

1. บทบาทตามอุดมคติ เพราะวิถีชีวิตของสังคมจะมีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาตั้งแต่เกิดจนถึงตาย จึงทำให้พระสงฆ์กับประชาชนมีความผูกพันกัน

2. บทบาทตามความคาดหวัง ทั้งความคิดหรือความต้องการของบุคคลด้วยการให้คำแนะนำทางด้านจิตใจ ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม สติปัญญาที่ถูกต้องแก่ชุมชนและเป็นผู้รับแรงศรัทธาจากชาวบ้านในชุมชน

การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่มีการกระทำให้เกิดขึ้น หรือมีการวางแผนกำหนดทิศทางไว้ล่วงหน้า โดยการเปลี่ยนแปลงนี้ต้องเป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น ถ้าเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ไม่ดีก็ไม่เรียกว่า “การพัฒนา” ตามพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน “การพัฒนา” หมายถึง การทำให้เจริญ ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Development” แปลว่า การเปลี่ยนแปลงทีละเล็กละน้อยโดยผ่านลำดับ

ขั้นต่าง ๆ ไปสู่ลำดับที่สามารถขยายตัวขึ้น เติบโตขึ้น มีการปรับปรุงให้ดีขึ้น และเหมาะสมไปกว่าเดิม โดยสรุป “การพัฒนา” หมายถึง การเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นหรือเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเจริญก้าวหน้า

พระไตรปิฎก หมายถึง คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ของพระพุทธศาสนาเถรวาท

การปกครองไทย หมายถึง การใช้อำนาจอธิปไตยตามกฎหมายในการบริหารและจัดการประเทศ การปกครองมีหลายรูปแบบ เช่น การปกครองแบบประชาธิปไตย และการปกครองแบบเผด็จการ นอกจากนี้การปกครองยังมีได้หลายระดับ เช่น การปกครองส่วนกลาง การปกครองส่วนภูมิภาค และ การปกครองส่วนท้องถิ่น

รูปแบบ หมายถึง สิ่งที่กำหนดถือเป็นหลักเกณฑ์ และแบบแผนหรือแนวทางปฏิบัติ

รัฐ หมายถึง ประเทศหรือแว่นแคว้นรัฐบาล และมีอำนาจอธิปไตยเป็นของตนเอง ประกอบด้วย ประชาชน, ดินแดน, รัฐบาล, อำนาจอธิปไตย

ทศพิธราชธรรม หมายถึง จริยาวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติเป็นหลักธรรมประจำพระองค์ หรือคุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง มี 10 ประการ คือ ทาน ศีล บริจาค อาชวะ มัทวะ ตบะ อักโกธะ อวิหิงสา ขันติ อวิโรธนะ

บทที่ 2
บทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครอง

ในการศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งองค์ประกอบออกเป็น 4 ประเด็นใหญ่ๆ ซึ่งได้แก่ 1.แนวคิดเกี่ยวกับบทบาท 2.บทบาทของพระสงฆ์กับการปกครอง 3. บทบาทของพระสงฆ์กับการปกครองในสมัยพุทธกาล 4.หลักทศพิธราชธรรมในพระพุทธศาสนา

ฉะนั้น การเริ่มต้นด้วยการสร้างความเข้าใจความหมายและขอบเขตของบทบาทพระสงฆ์ในบริบททั้งเก่าและใหม่จะนำไปสู่การเรียนรู้และเข้าใจบทบาทของพระสงฆ์ที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับการปกครองได้มากยิ่งขึ้น และจะทำให้สามารถเข้าใจถึงความถูกต้องและเหมาะสมของบทบาทพระสงฆ์กับการปกครองได้เป็นอย่างดี

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับบทบาท

2.1.1 ความหมายของบทบาท

บทบาท ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า Role เป็นเรื่องของพฤติกรรมและหน้าที่ความรับผิดชอบ (function) เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นว่า เมื่อบุคคลดำรงตำแหน่งใด ก็ควรแสดงพฤติกรรมให้ตรงและเหมาะสมกับหน้าที่ ความรับผิดชอบนั้น มีนักการศึกษาได้ให้ความหมายของคำว่า บทบาท หรือ Role ไว้ ดังต่อไปนี้

พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน (2542 , หน้า 602) ให้ความหมายของคำว่าบทบาทไว้ว่า บทบาท (role) หมายความว่า การทำหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทของพ่อแม่ บทบาทของครู เป็นต้น

งามพิศ สัตย์สงวน (2543, หน้า 67-69) ให้ความหมายบทบาท คือ พฤติกรรมที่คาดหวังสำหรับผู้ที่อยู่ในสถานภาพต่าง ๆ ว่าจะต้องปฏิบัติอย่างไร (Role Expection) เป็นบทบาทที่คาดหวังโดยกลุ่มหรือสังคม เพื่อให้คู่สัมพันธ์มีการกระทำระหว่างกันทางสังคมได้ รวมทั้งสามารถคาดการณ์พฤติกรรมที่จะเกิดขึ้นได้ เช่น ผู้มีตำแหน่งเป็นพ่อจะได้รับการคาดหวังจากสังคมให้แสดงบทบาทหรือหน้าที่ต่าง ๆ ของพ่อ เช่น เลี้ยงดูลูก ส่งเสียให้เล่าเรียน อบรมสั่งสอน ให้ความรัก ความเอ็นดูและอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกันกับ ครู อาจารย์ เสมียน ภารโรง ต่างก็มีบทบาทที่คาดหวัง จะต้องทำให้ฐานะที่ครองตำแหน่งต่าง ๆ เหล่านั้น

ไพฑูรย์ เครือแก้ว (2554, หน้า 10) ให้ความหมายบทบาท 2 นัย

1. ด้านโครงสร้างทางสังคม (Social Structure) หมายถึง ตำแหน่งทางสังคมที่มีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน ซึ่งแสดงโดยคุณสมบัติและกิจกรรมของบุคคลที่ครองตำแหน่งนั้น ๆ

2. ในด้านการแสดงบทบาทหรือการปะทะสังสรรค์ทางสังคม (Social Interaction) หมายถึง ผลเนื่องที่มีแบบแผนของการกระทำหน้าที่เกิดจากการเรียนรู้ของสังคม (Socialization) ที่อยู่ในสถานการณ์แห่งการปะทะสังสรรค์นั้น (Social Interacted)

เพาส์ บี.ฮอร์ตัน และเชสเตอร์ แอล.ฮันท์ (Paul B. Horton and Chester L. Hunt, 1984, p. 105) ได้ให้ความหมายว่า บทบาท คือ พฤติกรรมที่ถูกคาดหวังของบุคคลผู้ยึดครองสถานภาพ บทบาทและสถานภาพมักเกิดขึ้นด้วยกัน สถานภาพ คือ ชุดของข้อบังคับ กฎเกณฑ์และหน้าที่ บทบาทจึงหมายถึงการแสดงออกรวมถึงชุดของหน้าที่และข้อบังคับ

เฮอร์แมน ดี.สเตียน และริชาร์ด เอ.ควอร์ด (Herman D.Stein and Richard A.Cloward, 1958, p. 171) บทบาท หมายถึง แนวความคิดอันเกี่ยวกับหน้าที่ซึ่งระบุถึงวิธีที่ปัจเจกบุคคลถูกคาดหวังให้แสดงพฤติกรรมตามสถานภาพนั้น ๆ

สรุปได้ว่า ความหมายของบทบาท คือ พฤติกรรมที่ถูกคาดหวังของบุคคลผู้ยึดครองสถานภาพต่าง ๆ เป็นบทบาทที่คาดหวังโดยกลุ่มหรือสังคม เพื่อให้คู่สัมพันธ์มีการกระทำระหว่างกันทางสังคมได้ เช่น ด้านโครงสร้างทางสังคม ด้านการแสดงบทบาทหรือการปะทะสังสรรค์ทางสังคม

โคเฮน Cohen (1979, หน้า 34, อ้างใน วัชรา ไอยราคม, 2543, หน้า 13) กล่าวว่า บทบาท คือ พฤติกรรมที่ถูกคาดหวังโดยผู้อื่นสำหรับผู้ที่ดำรงตำแหน่งนั้น จะต้องปฏิบัติและยังอธิบายเรื่องบทบาท ซึ่งสรุปได้ว่า การที่สังคมได้กำหนดเฉพาะเจาะจงให้ต้องปฏิบัติหน้าที่ตามบทบาทใดบทบาทหนึ่งนั้น เรียกว่า เป็นบทบาทที่ถูกกำหนด ถึงแม้ว่าบุคคลบางคนจะไม่ได้ประพฤติปฏิบัติตามบทบาทที่คาดหวังโดยผู้อื่น เราก็ยังคงยอมรับว่า บุคคลจะต้องปฏิบัติไปตามบทบาทที่สังคมกำหนดให้ ส่วนบทบาทที่กำหนดจริง เป็นวิธีการที่บุคคลได้แสดงหรือปฏิบัติออกมาจริงตามตำแหน่งของเขา ความไม่ต้องการของบทบาทที่ถูกกำหนดกับบทบาทที่ปฏิบัติจริงนั้น อาจมีสาเหตุมาจาก

1. บุคคลขาดความเข้าใจในส่วนของบทบาทที่ต้องการ
2. บุคคลไม่เห็นด้วย หรือไม่ลงรอยกับบทบาทที่ถูกกำหนด
3. บุคคลไม่มีความสามารถที่แสดงบทบาทนั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

สำเริง กล้าหาญ (2549, หน้า 7, 12) กล่าวว่า บทบาท หมายถึง แนวทางของการแสดงออกหรือปฏิบัติตามอำนาจหน้าที่ที่กำหนดไว้ในตำแหน่งทางสังคม ทางหน้าที่การงาน ตามสภาพแวดล้อม

อุทัย หิรัญโต (2526, หน้า 197) ได้อธิบายว่า บทบาทเป็นหน้าที่ (Function) หรือพฤติกรรมอันพึงคาดหมาย (Expected Behavior) ของบุคคลแต่ละคนในกลุ่มหรือในสังคมหนึ่ง ๆ หน้าที่หรือพฤติกรรมดังกล่าว โดยปกติเป็นสิ่งที่กลุ่มหรือสังคมหรือวัฒนธรรมของกลุ่มหรือสังคมนั้นกำหนดขึ้น ฉะนั้น บทบาทจึงเป็นแบบแห่งความประพฤติของบุคคลสถานะหนึ่งที่พึงมีต่อบุคคลอื่นในสถานะ

อีกอย่างหนึ่งในสังคมเดียวกันของแต่ละบุคคลที่เป็นอยู่ของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ ว่าด้วยคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

สรุปได้ว่า บทบาท หมายถึง หน้าที่หรือพฤติกรรมที่กำหนดขึ้นในตำแหน่งทางสังคมตามสภาพแวดล้อมหรือวัฒนธรรมในสังคมนั้น ๆ

ณัฏฐพร ชินบุตร (2547, หน้า 46) กล่าวว่า บทบาท หมายถึง การกระทำหรือพฤติกรรมของบุคคลที่แสดงออกมาตามตำแหน่งหน้าที่ทางสังคม ที่ตนดำรงอยู่ในขณะนั้น ซึ่งจะต้องขึ้นอยู่กับสิทธิและหน้าที่ของตำแหน่ง และยังต้องเป็นไปตามความคาดหวังของตนเอง และผู้อื่นที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันด้วย

ยัง (Young, 1955, p. 58) กล่าวว่า บทบาท คือ หน้าที่ของฐานะตำแหน่ง เมื่อบุคคลหนึ่งได้ดำรงตำแหน่งใด สิ่งที่ติดมาตามตำแหน่งนั้น คือ การที่เขาจะต้องมีการปะทะสังสรรค์ (interaction) กับตำแหน่งอื่น ๆ ทั้งที่สูงกว่าและต่ำกว่าภายในกลุ่ม สิ่งที่ตามมากับตำแหน่งอันเป็นเครื่องกำหนดสำหรับการดำรงฐานะตำแหน่งนั้น ๆ เรียกว่า “บทบาท”

พัทยา สายหู (2516, หน้า 18) กล่าวว่า บทบาทหน้าที่ คือ สิ่งที่ทำให้เกิดความเป็น “บุคคล” และเปรียบได้เสมือน “บท” ของตัวละครที่กำหนดให้ผู้แสดงในละครนั้น ๆ เป็น “ละคร” อะไรมีบทบาทที่จะต้องแสดงอย่างไร ถ้าแสดงผิดบทหรือไม่สมบทบาทก็อาจถูกเปลี่ยนตัว ไม่ให้แสดงไปเลย ในความหมายเช่นนี้ “บทบาท” ก็คือการกระทำต่าง ๆ ที่ “บท” กำหนดไว้ให้ผู้แสดงต้องทำตราบใดที่ยังอยู่ใน “บท” นั้น

ฑิตยา สุวรรณชฎ (2509, หน้า 268) กล่าวว่าบทบาท หมายถึง การประพฤติตามฐานะตำแหน่งที่ได้รับให้ถูกต้องตามกฎหมายของสถาบันและสังคมนิยม ตำแหน่งเป็นผลรวมของสิทธิและหน้าที่ ดังนี้ บทบาทก็คือ การประพฤติปฏิบัติตามสิทธิหน้าที่ดังกล่าว

จันทร์ฉาย ปันแก้ว (2546, หน้า 10) กล่าวว่า บทบาท หมายถึง พฤติกรรมที่บุคคลกระทำหรือปฏิบัติเมื่อเข้าดำรงตำแหน่งนั้น ๆ โดยพฤติกรรมที่แสดงออกนั้นขึ้นอยู่กับความคิดเห็นของตนเองและตามความคาดหวังในตำแหน่งอาชีพที่ครองอยู่

สรุปได้ว่า บทบาท คือ ตำแหน่งที่ได้รับมาจากสังคม เหมือนบทตัวละครที่จะต้องแสดงมีการถูกเปลี่ยนตัวแสดงได้ ถ้าหน้าที่การกระทำบกพร่อง

สุชา จันทน์เอม (2539, หน้า 241) ได้กล่าวถึงบทบาทไว้ว่า บทบาทของบุคคลในสังคมขึ้นอยู่กับสภาพของเขาด้วย เช่น บทบาทของนายกรัฐมนตรี บทบาทของรัฐมนตรี ตลอดจนบทบาทของบุคคลทั่ว ๆ ไป เช่น ครู อาจารย์ บิดา มารดา แม่บ้าน คนรับใช้ แพทย์ พยาบาล เป็นต้น บุคคลจะมีบทบาทที่มีประสิทธิภาพเพียงใด ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหลาย ๆ อย่าง เช่น บุคลิกภาพที่เหมาะสมการอบรมที่ได้รับมา ความพอใจในหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย สภาพจิตใจ แรงจูงใจและอื่น ๆ ในบางกรณีเราจะพบว่า บุคคลมีบทบาทขัดแย้งกันในตัว เช่น บุคคลที่เป็นทั้งพ่อบ้านแม่บ้านและ

อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัย ต้องรับผิดชอบหลาย ๆ ด้าน อาจมีความยุ่งยากขัดแย้งในงานที่ต้องปฏิบัติ

เลวินสัน (Levinson, 1964, p. 91, อ้างใน วัชรา ไอยราคม, 2543, หน้า 12-15) ได้กล่าวถึงบทบาทไว้ 3 ประการ ดังนี้

1. บทบาท หมายถึง ปทัสถานความมุ่งหวัง ข้อห้าม ความรับผิดชอบและอื่นๆ ที่มีลักษณะในทำนองเดียวกัน ซึ่งผูกพันอยู่กับตำแหน่งทางสังคมที่กำหนดให้บทบาทตามความหมายนี้คำนึงตัวบุคคลน้อยที่สุด แต่มุ่งไปถึงการบ่งชี้ถึงหน้าที่อันควรกระทำ

2. บทบาท หมายถึง ความเป็นไปของบุคคลผู้ดำรงตำแหน่งที่คาดหวัง และกระทำเมื่อดำรงตำแหน่งนั้น ๆ

3. บทบาท หมายถึง การกระทำของบุคคลแต่ละคน ที่กระทำโดยให้สัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคม หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ แนวทางอันบุคคลพึงกระทำเมื่อตนเองดำรงตำแหน่งนั้น ๆ นั่นเอง

พระครูปริยัติกิตติธำรง (2553, หน้า 31) ให้ความหมายบทบาท ดังต่อไปนี้บทบาท หมายถึง หน้าที่หรือสิ่งที่เราทำ ทั้งที่เป็น พระ หรือฆราวาส เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถทางด้านพระพุทธศาสนา ด้านพุทธศาสตร์และสังคมเป็นอย่างดี ศึกษาพระพุทธศาสนา บูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ พัฒนาจิตใจและสังคม

สรุปได้ว่า บทบาท หมายถึงพฤติกรรมที่บุคคลแสดงออก หรือลงมือปฏิบัติตามสิทธิสถานภาพและตำแหน่งที่ตนดำรงอยู่ในขณะนั้น ๆ ตามที่สังคมกำหนดและความคาดหวังของผู้อื่นซึ่งเป็นกลไกในการสร้างความสัมพันธ์ต่อกันทางสังคม เป็นการกระทำตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทของพ่อแม่ บทบาทของครู บทบาทของพระสงฆ์ ดังนั้นการแสดงบทบาทของบุคคลต้องคำนึงถึงปัจจัยต่าง ๆ เช่น สถานภาพ ตำแหน่งทางสังคม ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ อุปนิสัย ทัศนคติ สถานภาพที่ถูกกำหนดขึ้นโดยสังคมของแต่ละสังคม และเกิดจากการตกลงของสังคมนั้น ๆ และยังเป็นความคาดหวังต่อบทบาทนั้น ๆ ของสังคม ในสังคมทุกสังคมจะกำหนดบทบาทหรือได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมา จากสังคมหรือกลุ่มชนนั้น ๆ บางครั้งเกิดขึ้นเอง โดยปราศจากการกำหนดหรือปราศจากความคาดหมายจากสังคม เพราะเป็นบทบาทที่กระทำอย่างถูกต้องตามหลักมโนธรรม

เดโช สุวนานนท์ (2518, หน้า 102-103) กล่าวว่า บทบาทอาจแบ่งได้ 2 ประเภท

1. บทบาทที่รัดกุม คือ บทบาทที่มีข้อกำหนดที่จะต้องปฏิบัติตาม ที่แน่นอนตายตัว ยืดหยุ่นไม่ได้ เช่น บทบาทเจ้าบ่าวเจ้าสาวในพิธีแต่งงาน บทบาทของนายกรัฐมนตรี เป็นต้น เป็นพฤติกรรมที่จะต้องแสดงบทบาทนั้น ๆ อำนาจหน้าที่ความรับผิดชอบอาจมีระบุไว้ชัดเจนในรูปของกฎหมายระเบียบแบบแผน

2. บทบาทที่ยืดหยุ่นได้ คือ บทบาทที่ยอมให้พฤติกรรมอันสัมพันธ์กับบทบาทนั้นเปลี่ยนแปลงไปได้ตามสมควร ไม่มีข้อกำหนดตายตัว เช่น บทบาทของบิดา มีข้อกำหนอไว้กว้าง ๆ ทั่วไป ส่วนหนึ่งแสดงให้เห็นถึงฐานของบิดา เป็นต้น แต่พฤติกรรมของบิดาต่อบุตรอาจผันแปรไปได้มากพอสมควรระหว่างบิดาของแต่ละคนสังคมเป็นเครือข่าย (Network) ของตำแหน่งทางสังคมหรือสถานภาพ โดยปัจเจกบุคคลแต่ละ ตำแหน่งจะมีความคาดหวังเป็นกรอบให้ผู้ดำรงตำแหน่งต้องแสดง ดังนั้นในแต่ละสังคมจึงประกอบด้วยเครือข่าย สถานภาพและความคาดหวังที่เป็นกรอบให้ปฏิบัติของแต่ละสถานภาพ มี 2 ลักษณะ ดังนี้

2.1 ลักษณะเกี่ยวกับตน (Self Related Characteristics) ได้แก่ลักษณะต่าง ๆ ของบุคคลตามที่เขาคิดว่าเป็นลักษณะเช่นนั้น (Self Conception) ลักษณะนี้จะมีผลต่อการประพฤติตามสถานภาพที่เขาดำรง และจะเป็นฐานในการเลือกความคาดหวังตามประเภทต่าง ๆ มาเป็นแนวในความประพฤติตามสถานภาพ

2.2 ความสามารถและทักษะในการแสดงบทบาท (Role Playing Skills and Capcities) เป็นความสามารถที่ติดตัวมาแต่กำเนิดของแต่ละบุคคล ส่วนทักษะ (Skill) เป็นสิ่งที่เรียนรู้ในภายหลัง แต่ความสามารถและทักษะเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กัน ถ้าขาดความสามารถทักษะก็อาจขาดทักษะก็ได้ เพราะฉะนั้นการแสดงออกซึ่งความสามารถและการมีทักษะจึงทำให้เกิดการแสดงบทบาทของบุคคลได้

สงวนศรี วิรัชชัย (2527, หน้า 23 – 24) ได้สรุปลักษณะของบทบาทไว้ 5 ประการ บทบาทตามที่กำหนด (Expected Roles) หมายถึง บทบาทที่สังคม กลุ่มหรือองค์กรกำหนดไว้ว่าเป็นรูปแบบของพฤติกรรมประจำตำแหน่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคม กลุ่มหรือองค์กรนั้นๆ

1. บทบาทที่ผู้อื่นคาดหวัง (Expected Roles) หมายถึง บทบาทหรือรูปแบบของพฤติกรรมที่คนอื่น ๆ คาดหวังว่าผู้อยู่ในตำแหน่งจะถือปฏิบัติ

2. บทบาทตามความคิดของผู้อยู่ในตำแหน่ง (Subjective Roles) หมายถึง รูปแบบพฤติกรรมที่บุคคลผู้อยู่ในตำแหน่งคิด เชื่อว่าเป็นบทบาทของตำแหน่งที่ตนดำรงอยู่

3. บทบาทที่ปฏิบัติจริง (Enacted Roles) หมายถึง รูปแบบพฤติกรรมที่ผู้อยู่ในตำแหน่งได้ปฏิบัติหน้าที่แสดงออกมาให้เห็น ซึ่งมักจะเป็นพฤติกรรมที่สอดคล้องกับบทบาทตามความคิดของผู้อยู่ในตำแหน่งแต่อาจมีกรณีที่บุคคลแสดงพฤติกรรมคาดหวังผู้อื่นทั้ง ๆ ที่บทบาทนั้นไม่ตรงกับบทบาทตามความคิดของตน

4. บทบาทที่ผู้อื่นได้รับ (Perceived Roles) หมายถึง รูปแบบพฤติกรรมที่ผู้อื่นได้รับทราบเกี่ยวกับการปฏิบัติบทบาทของผู้อยู่ในตำแหน่ง ซึ่งโดยธรรมชาติการรับรู้ของคนเราจะมีการเลือกรับรู้ และมีการรับรู้ที่ผิดพลาดไปจากความเป็นจริงได้ด้วยอิทธิพลจากประสบการณ์หลายอย่าง ดังนั้น เมื่อผู้อยู่ในตำแหน่งปฏิบัติบทบาท โดยแสดงพฤติกรรมอย่างหนึ่ง ผู้ที่ได้พบเห็นอาจรับรู้

สรุปได้ว่า บทบาทมีความหมายทางพฤติกรรมที่บุคคลในสังคมจะแสดงออกตามสถานภาพและสิทธิของตน ตามความคาดหวังของสังคม หรือตามความเป็นจริง การแสดงออกซึ่งบทบาทของแต่ละบุคคลอาจจะสอดคล้อง หรือขัดแย้งกับความคาดหวังของสังคมก็ได้

ไพบูลย์ ช่างเรียน (2516, หน้า 29-30) ได้อธิบายถึงคำว่า "บทบาท" ตามความคิดทางสังคมว่า "บทบาท" โดยทั่วไปอาจพิจารณาความหมายได้ 2 นัย คือ นัยแรกพิจารณาในด้านโครงสร้างสังคม (Social Structure) "บทบาท" หมายถึง ตำแหน่งทางสังคมที่มีชื่อเรียกต่าง ๆ ซึ่งจะแสดงลักษณะโดยคุณสมบัติและกิจกรรมของบุคคลที่ครองตำแหน่งนั้น อีกนัยหนึ่งพิจารณาในด้านการแสดงบทบาทหรือการปะทะสังสรรค์ของสังคม (Social Interaction) "บทบาท" หมายถึง ผลต่อเนื่องที่มีแบบแผนการกระทาที่เกิดจากการเรียนของบุคคลที่อยู่ในสถานการณ์แห่งการปะทะสังสรรค์

ลินตัน (Linton อ้างใน สุภา สกุลเงิน, 2545, หน้า 10) เป็นนักมานุษยวิทยาคนแรกที่ให้แนวคิดในเรื่องฐานะตำแหน่ง (Status) และบทบาท (Role) ของฐานะตำแหน่งนั้น ซึ่งลินตัน (Linton) ได้กล่าวไว้ว่าสังคมตั้งอยู่บนรากฐานของการปฏิบัติตอบได้ของคนในสังคมนั้น (Reciprocal Behavior) ถ้าหากคนไม่มีการกระทำตอบได้ แนวคิดในเรื่องฐานะตำแหน่งและบทบาทจะไม่เกิดขึ้น ลินตัน (Linton) เห็นว่าฐานะตำแหน่งเป็นนามธรรม หมายถึง ตำแหน่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในรูปแบบหนึ่ง (A Particular Pattern) ซึ่งจะเป็นเครื่องที่กำหนดบทบาทของตำแหน่งนั้น ๆ ได้ว่าจะมีภารกิจหน้าที่อย่างไรเพราะฉะนั้นตำแหน่งจึงเป็นสิ่งที่คู่กับบทบาท นอกจากนั้น ลินตัน (Linton) ยังได้จำแนกชนิดของฐานะตำแหน่งแบ่งออกเป็น 2 ชนิด ได้แก่

1. ฐานะตำแหน่งที่ได้มาโดยกำเนิด (Ascribed Status)
2. ฐานะตำแหน่งที่ได้มาโดยการกระทำ (Achieved Status)

ลินตัน (Linton อ้างใน สุภา สกุลเงิน, 2545, หน้า 14-15) ได้ให้แนวคิดทฤษฎีบทบาทไว้ว่าการที่บุคคลจะสามารถปฏิบัติหน้าที่ตามบทบาทที่ถูกกำหนดไว้ได้ดีหรือไม่นั้น ย่อมขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ ดังต่อไปนี้คือ

1. ลักษณะเฉพาะของสังคมหรือชุมชน
2. วัฒนธรรม ประเพณีและความปรารถนาของสังคมที่เกี่ยวข้อง
3. บุคลิกภาพและความจาเป็นของบทบาท

สุพัตรา สุภาพ (2540, หน้า 30) ได้ให้ความหมายของคำว่า "บทบาท" (Role) คือ การปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ (ตำแหน่ง) เช่น มีตำแหน่งเป็นพ่อ บทบาท คือ ต้องเลี้ยงดูแลลูก เป็นครู บทบาท คือ สั่งสอนอบรมนักเรียนให้ดี เป็นคนไข้ บทบาท คือ ปฏิบัติตามหมอสั่ง เป็นต้น

บลูม และเซลนิค (Broom & Selnick, 1977, หน้า 34-35) ได้อธิบายถึงคำว่า “บทบาท” ไว้ดังนี้

1. บทบาทที่กำหนดไว้หรือบทบาทในอุดมคติ (Socially Prescribed or Ideal Role) เป็นบทบาทตามอุดมคติที่กำหนดสิทธิและหน้าที่ของตำแหน่ง

2. บทบาทที่ควรกระทำ (Perceived Role) เป็นบทบาทที่แต่ละบุคคลเชื่อว่าควรจะกระทำหน้าที่ของตำแหน่งโดยอาจจะไม่ตรงกับบทบาทในอุดมคติทุกประการและอาจแตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล

3. บทบาทที่กระทำจริง (Performed Role) เป็นบทบาทที่บุคคลได้กระทำไปจริงตามความเชื่อความคาดหวังตลอดจนความกดดันและโอกาสที่จะกระทำในแต่ละสังคมในช่วงระยะเวลาหนึ่ง

สรุปได้ว่า ถ้าหากคนไม่มีการกระทำตอบ ตำแหน่งและบทบาทจะไม่เกิดขึ้น เช่น ฐานะตำแหน่งที่ได้มาโดยกำเนิด และฐานะตำแหน่งที่ได้มาโดยการกระทำ บทบาทที่แต่ละบุคคลเชื่อว่าควรจะกระทำต่อหน้าที่ของตำแหน่ง อาจจะไม่ตรงกับบทบาทในอุดมคติทุกประการ และอาจแตกต่างกันไปในแต่ละบุคคลก็ได้

สุชา จันทร์เอมและสุรางค์ จันทร์เอม (2520, หน้า 46) ได้อธิบายถึงความหมายของบทบาทไว้ว่า บทบาทนั้นมีความหมายที่ใกล้เคียงกับสถานภาพมาก บทบาทเป็นสิ่งที่บุคคลสถานภาพต่าง ๆ พึงกระทำ นั่นคือ เมื่อสังคมกำหนดสิทธิและหน้าที่ในสถานภาพใดอย่างใดแล้ว บุคคลในสถานภาพรวมนั้น ๆ จะต้องประพฤติหรือปฏิบัติตามหน้าที่ที่กำหนดไว้

พัทยา สายหู (อ้างถึงใน รัฐยา อาจหาญ, 2540, หน้า 11) ได้ให้ความหมายของบทบาทหน้าที่ คือ สิ่งที่ทำให้เกิดความเป็น “บุคคล” และเปรียบให้เสมือน “บท” ของตัวละครที่กำหนดให้ ผู้แสดงละครเรื่องนั้น ๆ เป็นตัว (ละคร) อะไร มีบทบาทหน้าที่จะต้องแสดงอย่างไร ถ้าแสดงผิดบทหรือไม่สมบทก็อาจถูกเปลี่ยนตัวไม่ให้แสดงไปเลย ในความหมายเช่นนี้ “บทบาท” ก็คือ การกระทำต่าง ๆ ที่ “บท” กำหนดให้ผู้แสดงต้องทำตราบใดที่ยังอยู่ใน “บท” นั้น

สุรพล พุฒคำ (2522, หน้า 19) กล่าวว่า บทบาทหน้าที่เป็นของคู่กัน ซึ่งกำหนดควบคู่กับตำแหน่งที่บุคคลนั้น ๆ ก็จะได้รับบทบาท เป็นเงื่อนไขที่บุคคลดำรงตำแหน่งนั้นจะต้องทำรวมทั้งสิทธิต่าง ๆ ที่จะได้รับมาพร้อมกับตำแหน่ง ซึ่งเป็นสิทธิและหน้าที่ที่จะต้องไปเกี่ยวข้องกับผู้อื่น

จำนง อดิวัฒนสิทธิ์ (2532, หน้า 45) กล่าวว่า บทบาทเป็นสิ่งที่คู่กับสถานภาพสถานภาพเป็นโครงสร้างของสังคมเป็นนามธรรมที่อยู่ในความคิดความเข้าใจร่วมกันของสังคม ส่วนบทบาทเป็นพฤติกรรมที่เห็นได้นั้นเป็นการกระทำของบุคคลตาม สถานภาพที่ตนดำรงอยู่

สรุปได้ว่า บทบาทเป็นสิ่งที่คู่กับสถานภาพ เป็นเงื่อนไขที่บุคคลที่จะได้รับมาพร้อมกับตำแหน่ง เป็นสิทธิและหน้าที่ที่จะต้องไปเกี่ยวข้องกับผู้อื่นตามสถานภาพที่ตนดำรงอยู่ ถ้าแสดงผิดบทบาท หรือไม่สมบทบาทก็อาจถูกเปลี่ยนตัวไม่ให้แสดงบทบาทไปเลย

2.1.2 แนวคิดเกี่ยวกับบทบาท

อัลพอร์ท (Allport, 1973, หน้า 181-184) ได้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับการแสดงบทบาทของบุคคลว่าขึ้นอยู่กับปัจจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

1. บทบาทที่สังคมคาดหวัง (Role Expectation) คือ บทบาทที่สังคมคาดหวังให้บุคคล
ปฏิบัติตามความคาดหวังที่กำหนดโดยกลุ่มสังคมและโดยสถานภาพที่บุคคลนั้น ๆ ครองอยู่

2. การรับรู้บทบาท (Role Conception) คือ การที่บุคคลรับรู้ในบทบาทของตนเองว่าควรจะมีบทบาทอย่างไรและสามารถจะมองเห็นบทบาทของตนเองได้ตามการรับรู้นั้นซึ่งเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความต้องการของบุคคลนั้นเอง โดยการรับรู้ในบทบาทและความต้องการของบุคคลย่อมขึ้นอยู่กับลักษณะพื้นฐานส่วนบุคคลตลอดจนเป้าหมายในชีวิตและค่านิยมของบุคคลที่สวมบทบาทนั้น

3. การยอมรับบทบาทของบุคคล (Role Acceptation) จะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีความสอดคล้องของบทบาทตามความคาดหวังของสังคมและบทบาทที่ตนรับอยู่การยอมรับบทบาทเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเข้าใจในบทบาทและการสื่อสารระหว่างสังคมและบุคคลนั้น ทั้งนี้ก็เพราะว่าบุคคลอาจไม่ได้ยินดียอมรับบทบาทเสมอไป แม้ว่าจะได้รับการคัดเลือกจากสังคมให้รับตำแหน่งและมีบทบาทหน้าที่ปฏิบัติตาม เพราะถ้าหากบทบาทที่ได้รับนั้นทำให้ได้รับผลเสียหายหรือเสียประโยชน์โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าขัดแย้งกับความต้องการ (Role Conflict) หรือค่านิยมของบุคคลนั้นซึ่งรวมถึงผู้ครองตำแหน่งอยู่ก็พยายามหลีกเลี่ยงบทบาทนั้นไม่ยอมรับบทบาทนั้น ๆ

4. การปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ของบุคคล (Role Performance) เป็นบทบาทที่เจ้าของสถานภาพแสดงจริง (Actual Role) ซึ่งอาจจะเป็นการแสดงบทบาทตามที่สังคมคาดหวังหรือเป็นการแสดงบทบาทตามการรับรู้และตามความคาดหวังของตนเอง การที่บุคคลใดจะปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ได้สักเพียงใดนั้น ก็ขึ้นอยู่กับระดับการยอมรับบทบาทนั้น ๆ ของบุคคลที่ครองตำแหน่งนั้นอยู่เนื่องจากความสอดคล้องกับบทบาทตามความคาดหวังของสังคม และการรับรู้บทบาทของตนเอง

ทัศนา บุญทอง (อ้างถึงใน บุญสม พิมพ์หนู, 2540, หน้า 26) ได้ให้แนวความคิดในเรื่องมโนทัศน์ของทฤษฎีบทบาทว่า บทบาทหน้าที่ตามตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งได้ถูกคาดหวังจากสังคมรอบด้าน เช่น จากผู้อยู่ในตำแหน่งอื่น ๆ รอบตัว (ผู้ร่วมงาน) รวมทั้งตัวเราเองด้วย ซึ่งสิ่งเหล่านี้เกิดจากกระบวนการซึ่งเรียกว่า “กระบวนการทางสังคม” (Socialization) ถ้าความคาดหวังจากทุกฝ่าย

ไม่ตรงกันและผู้ดำรงตำแหน่งอยู่ในบทบาท ไม่สามารถปรับให้มีความพอดีจะเกิดปัญหาต่อด้านขัดแย้งในบทบาทหรือความล้มเหลวในบทบาทได้และผลที่ตามมาคือ ความล้มเหลวของงาน ดังนั้น การแสดงบทบาทของบุคคลตามตำแหน่งหน้าที่จะเป็นไปได้อย่างถูกต้องเหมาะสมเพียงใด ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่างและที่สำคัญ ได้แก่

1. ความเข้าใจในบทบาทที่ตนต้องแสดงหรือปฏิบัติ
2. ประสบการณ์ของผู้ที่แสดงบทบาท
3. บุคลิกภาพของผู้ที่แสดงบทบาทนั้น

ฑิตยา สุวรรณะชฎ (2527, หน้า 48) กล่าวว่าบทบาท หมายถึง ลักษณะของพฤติกรรมที่ถูกกำหนดโดยฐานะตำแหน่งและเปรียบเทียบ “บทบาท” และ “ตำแหน่ง” เป็นเสมือนหนึ่งเหรียญสลึง กล่าวคือ ด้านหนึ่งเป็น “ตำแหน่ง” คือ เป็นผลรวมของสิทธิหน้าที่แต่อีกด้านหนึ่งเป็น “บทบาท” คือ เป็นการประพฤติตามสิทธิและหน้าที่นั้นและยังได้แบ่งบทบาทออกเป็น 2 บทบาทได้แก่

1. บทบาทตามอุดมคติ (Ideal Role) หรือบทบาทที่ผู้ดำรงตำแหน่งทางสังคมควรจะปฏิบัติ

2. บทบาทที่ปฏิบัติจริง (Actual Role) หรือบทบาทที่ผู้ดำรงตำแหน่งทางสังคมจะต้องปฏิบัติจริงและยังได้กล่าวไว้ว่า “บทบาทที่ปฏิบัติจริง” นี้เป็นผลรวมของบทบาทตามอุดมคติ บุคลิกภาพของผู้ดำรงตำแหน่ง อารมณ์ขณะแสดงบทบาทและอุปกรณ์ของผู้ดำรงตำแหน่งที่มีอยู่และปฏิกิริยาของผู้ที่เกี่ยวข้อง

ฑิตยา สุวรรณะชฎ (2527, หน้า 45) ได้กล่าวสรุปฐานะตำแหน่งและบทบาททางสังคมไว้ดังนี้

1. มีสถานภาพ (Status) อยู่จริงในสังคมและมีอยู่ก่อนที่ตัวคนจะเขาไปแสดงหรือครองสถานภาพนั้น

2. มีบทบาทที่ควรเป็น (Ought-to-Role) ประจำตำแหน่ง

3. วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีในสังคมนั้น ๆ เป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญในการกำหนดฐานะตำแหน่งและบทบาทที่ควรจะเป็น

4. การที่คนเราจะทราบถึงฐานะตำแหน่ง และบทบาทหน้าที่ได้มาจากการปะทะสังสรรค์ทางสังคม (Socialization) ในสังคมนั้น ๆ

5. บทบาทที่ควรจะเป็นนั้นจะไม่แน่นอนเสมอว่าจะเหมือนกับพฤติกรรมจริงของคนที่ครองฐานะตำแหน่งอื่น ๆ เพราะพฤติกรรมจริง ๆ นั้นเป็นผลของการปฏิกิริยาของคนที่ครองตำแหน่งที่มีต่อบทบาทที่ควรจะเป็น บุคลิกภาพของตนเองและบุคลิกภาพของผู้อื่นที่เข้าร่วมในพฤติกรรมและครองกระตุ้น (Stimulus) ที่มีอยู่ในเวลาและสถานที่ที่เกิดการติดต่อทางสังคม

ธงชัย สันติวงษ์และชัยยศ สันติวงษ์ (2542, หน้า 92-93) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการการแสดงบทบาทของบรรดาสมาชิกภายในองค์การย่อมสามารถกำหนดออกมาได้เป็น 4 ระยะ ได้แก่

ระยะที่ 1 เป็นระยะของการคาดหมายในบทบาท เมื่อคนเราเริ่มเข้ามาในองค์การก็จะมีการได้ข้อมูลและข่าวสารจากองค์การ อาจโดยการปฐมนิเทศ การอบรมเพื่อให้คนๆนั้นสามารถคาดหมายถึงบทบาทที่เขาต้องแสดงออกในองค์การ

ระยะที่ 2 เป็นระยะที่เป็นทางการ คนที่เข้ามาถูกกำหนดบทบาทที่จะต้องแสดงโดยอาจกำหนดออกมาเป็นวัตถุประสงค์ระเบียบวิธีปฏิบัติงาน กฎ ข้อบังคับ และเขาจะต้องแสดงบทบาทไปตามที่กำหนดเพื่อแลกกับผลตอบแทนซึ่งอาจจะเป็นผลตอบแทนทางด้านตัวเงินหรือทางด้านการได้รับการส่งเสริมเลื่อนตำแหน่งหรือผลตอบแทนอื่น ๆ

ระยะที่ 3 เป็นระยะของการเรียนในบทบาท เมื่อคนที่เข้ามาเริ่มปฏิบัติงานเขาก็จะเริ่มมีการเรียนรู้ในบทบาทที่เขาได้แสดงออกมาอย่างเป็นทางการและในขณะเดียวกัน เนื่องจากการทำงานต้องมีความสัมพันธ์กับผู้ร่วมงาน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการความคาดหมายของผู้ร่วมงานที่ไม่เป็นทางการที่มีต่อบทบาทของเขาก็มีส่วนสำคัญ เขาต้องพยายามที่จะปรับบทบาทของเขาให้สมดุลกับความคาดหมายที่เป็นทางการจากองค์การและความคาดหมายที่ไม่เป็นทางการจากผู้ร่วมงาน

ระยะที่ 4 ระยะของการคงอยู่หรือออกไปจากองค์การ เมื่อคนเข้าในองค์การได้ปฏิบัติงานมาจนถึงระยะนี้ เขาก็ทราบว่าเขาควรจะอยู่หรือลาออกไปจากองค์การ โดยอาศัยจากการเรียนรู้ จากบทบาทที่ผ่านมาในระยะที่ 3 เขาจะคงอยู่ต่อเมื่อบทบาทที่เขาแสดงอยู่สอดคล้องหรือเป็นไปตามความคาดหมายขององค์การและตามความคาดหมายที่ไม่เป็นทางการของผู้ร่วมงาน ถ้าหากบทบาทที่เขาแสดงอยู่ไม่สอดคล้องหรือไม่เป็นไปตามความคาดหมายขององค์การ หรือตามความคาดหมายที่ไม่เป็นทางการของผู้ร่วมงานอันใดอันหนึ่งแล้ว ก็จะรู้สึกเกิดความขัดแย้งในบทบาทหรือความไม่ชัดเจนในบทบาทขึ้น หากไม่สามารถแก้ไขก็จะเกิดความเบื่อหน่าย ความไม่พึงพอใจและลาออกไปในที่สุด

ชุดาจิต พิทักษ์ (2525, หน้า 76-77) กล่าวว่าการศึกษาบทบาทเพื่อให้เข้าใจถึงความขัดแย้งทางบรรทัดฐานของสังคม และสามารถมองเห็นความสัมพันธ์ทางสังคม จึงควรทำความเข้าใจบทบาท ซึ่งแบ่งออกได้ 3 ประการ คือ

1. ความคาดหมายในบทบาท (Role Expectation) แสดงให้เห็นถึงโครงสร้างของความรู้ความเข้าใจ แบ่งได้ 2 ประการ คือ

1.1 ด้านการเร้าจากการติดต่อที่เกี่ยวข้องของบุคคลกับพฤติกรรมที่ปกติของบุคคลอื่น

1.2 ด้านการตอบสนองจากแนวโน้มของการแสดงออก

2. การรับรู้ในบทบาท (Role Perception) บทบาทแต่ละบทมีความสัมพันธ์กันในระบบสังคมการกระทำตามบทบาทนั้นขึ้นอยู่กับความเข้าใจของปัจเจกบุคคล การแปลความหมาย รวมทั้งคุณสมบัติที่เป็นส่วนบุคคล สิ่งเหล่านี้กำหนดให้บุคคลรับแสดงบทบาทแตกต่างกันออกไปตามลักษณะอุปนิสัย ความคิด ความรู้ มูลเหตุจูงใจ ประสบการณ์เดิม การอบรมฝึกฝนและความพึงพอใจ ตลอดจนรวมถึงสภาพทางกายและจิตใจของบุคคลที่ดำเนินบทบาทนั้น

3. การขัดแย้งในบทบาท (Role Conflict) การที่บุคคลมีสถานภาพมากกว่าหนึ่งสถานภาพในสถานการณ์หนึ่ง ๆ บทบาทของเขาที่จะต้องกระทำลงไป จึงมีมากกว่าหนึ่งบทบาทซึ่งอาจจะก่อให้เกิดความยุ่งยากสำหรับเขาได้โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บทบาททั้งหลายนั้นขัดแย้งกัน บุคคลก็ย่อมประสบกับความลำบากใจที่จะต้องกระทำหรือตัดสินใจแสดงบทบาทใดบทบาทหนึ่งได้อย่างราบรื่นนัก

สรุปได้ว่า แนวคิดที่เกี่ยวกับบทบาทดังกล่าวข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่าบทบาทที่ได้กำหนดไว้ เป็นบทบาทที่วางไว้อย่างชัดแจ้งว่าบุคคลที่อยู่ในบทบาทนั้น ๆ จะต้องมีสิทธิและหน้าที่กระทำอะไรบ้างในองค์การต่าง ๆ หรือหน่วยงานต่าง ๆ มีการกำหนดบทบาทหน้าที่อย่างชัดเจนว่าจะต้องทำอะไรบ้างและได้วางระเบียบไว้อย่างชัดแจ้งว่า บุคคลที่ปฏิบัติงานในองค์การนั้น จำเป็นต้องเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทที่ได้กำหนดไว้ขององค์การนั้น ๆ ทั้งนี้เพื่อให้มีมาตรฐานในการปฏิบัติงานที่ถูกต้องและเหมาะสม เป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ปฏิบัติงานจะต้องทราบถึงบทบาทของตนเองว่ามีขอบเขตในการปฏิบัติงานมากน้อยเพียงไร เพื่อที่จะได้แสดงบทบาทของตนเองได้ตามมาตรฐานที่ดีและเป็นไปด้วยความถูกต้องและให้มีประสิทธิภาพประสิทธิผล

2.2 บทบาทของพระสงฆ์กับการปกครอง

2.2.1 บทบาทพระสงฆ์

พระสงฆ์เป็นตัวแทนเปรียบเสมือนเครื่องหมายของพระพุทธศาสนา ดำรงอยู่ในสมณปฏิบัติทั้งในส่วนตัวอัตตัตถปฏิปทาและในส่วนสมณกิจอนุเคราะห์ชนหมู่มาก สามารถบำเพ็ญประโยชน์โดยธรรมให้แก่สังคม เมตตาธรรมตามหน้าที่ สังคมก็มองเห็นความจำเป็นของพระพุทธศาสนา เมื่อใดการปฏิบัติของพระสงฆ์ไม่เป็นไปตามหน้าที่ก็จะไม่สามารถที่จะชักนำให้สังคมไปสู่ความสงบสุขได้ ทำให้มุมมองฐานะของพระสงฆ์ก็เสื่อมลง ศรัทธาในพระพุทธศาสนาก็ถอยลง วัดเป็นที่ตั้งของสถาบันพระพุทธศาสนา เป็นศูนย์รวมจิตใจและเป็นศูนย์กลางทางสังคม เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน หรืออาจกลาวได้ว่าวัดทำหน้าที่เป็นสถาบันสังคมครบรูปแบบ พระสงฆ์มีฐานะเป็นผู้นำทั้งทางจิตใจและทางสังคม ได้รับความเคารพนับถือบูชา เป็นที่พึ่งพิงทางด้านจิตใจและยอมรับของบุคคลทั่วไป พระสงฆ์ยังเป็นผ้ที่สืบต่ออายุพระพุทธศาสนา นอกจากนั้นยังหมายรวมถึงพระสงฆ์ตำแหน่ง

ผู้ปกครองที่เราเรียกว่าเจ้าอาวาส พระสงฆ์เหล่านี้ล้วนมีหน้าที่และบทบาทแตกต่างกันออกไป ตามประสบการณ์ความรู้ความสามารถ บทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์นั้นมีมากมาย เช่น

1. หน้าที่ต่อพระพุทธศาสนา

1.1 หน้าที่ในการศึกษาหาความรู้ พระสงฆ์ต้องเรียนพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ ในพระไตรปิฎกให้แตกฉาน ศึกษาอรรถกถา ฎีกา ตลอดจนศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม เพื่อให้เข้าใจวิชาอย่างลึกซึ้ง พร้อมที่จะอธิบายประยุกต์ใช้ให้เข้ากับปัจจุบัน

1.1.1 หน้าที่ปฏิบัติ พระสงฆ์ทั้งในอดีตและปัจจุบัน จะต้องเป็นพระสงฆ์ที่ปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัย

1.1.2 หน้าที่เผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาอีกวิธีหนึ่ง เพื่อให้พระพุทธศาสนาได้ดำรงสืบต่อไป เพื่อประโยชน์สุขของมนุษย์

2. หน้าที่ต่อสังคมและมนุษยชาติ

2.1 หน้าที่พระวิทยากร

2.2 หน้าที่ทางพิธีกรรม เช่น งานมงคล การทำพิธีต่าง ๆ งานบวช งานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ งานวันเกิด วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา มาฆบูชา อาสาฬหบูชา งานอวมงคล งานศพสวดพระอภิธรรม เทศน์แจง

2.2.1 หน้าที่นักสังคมสงเคราะห์

2.2.2 หน้าที่ครู อาจารย์

2.2.3 หน้าที่เทศนา

เนื่องจากพระสงฆ์ไทยได้ทำหน้าที่บทบาทดังกล่าวข้างต้น จึงได้รับความศรัทธาและความเคารพนับถือจากประชาชน และพระสงฆ์เป็นหนึ่งในพระรัตนตรัย ดังที่เราได้ศึกษามาแล้วว่าพระรัตนตรัย ได้แก่ แก้ว 3 ประการ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ฉะนั้นพระสงฆ์จึงมีคุณ 9 ประการ (บุญมี แท่นแก้ว และอุดมลักษณ์ แท่นแก้ว, 2534, หน้า 2)

1. เป็นผู้ประพฤติดี สุปฏิปันโน
2. เป็นผู้ปฏิบัติตรง อุชุปฏิปันโน
3. เป็นผู้ปฏิบัติถูกทาง ญายปฏิปันโน
4. เป็นผู้ปฏิบัติสมควร สามีจิปฏิปันโน
5. เป็นผู้ควรแก่ของกำนัล คือ ควรรับของที่เขานำมาถวาย อาหุเนยโย
6. เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ ปาหุเนยโย
7. เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา คือ ของทำบุญ ทักขิเนยโย
8. เป็นผู้ควรแก่การทำอัญชลี หรือ กราบไหว้ อัญชลีกรณีโย
9. เป็นเนื้อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก อนุตตรังปุญญักเขตตัง โลกัสสะ

สรุปได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์ หมายถึง ผู้ที่ยังต้องศึกษาหาความรู้ และนำไปปฏิบัติให้ได้ อันเป็นหน้าที่บทบาทของพระสงฆ์ ได้แก่

1. ศีล คือ การควบคุมรักษา กาย วาจา ใจ ให้เรียบร้อยเป็นปกติ

2. สมาธิ คือ ความตั้งใจไว้ให้หนักแน่นมั่นคง พร้อมที่จะใช้สมาธิในการงานทั้งหลาย เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ไปได้ด้วยดี

3. ปัญญา คือ ความรอบรู้ รู้ทัน รู้แจ้งในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

2.2.2 บทบาทของพระสงฆ์กับการปกครอง

การปกครอง หมายถึง การดูแล การคุ้มครอง การระวังรักษาหรือการบริหาร อีกนัยหนึ่ง หมายถึง การควบคุม ดูแลหมู่คณะให้มีความเป็นอยู่ที่ดี มีระเบียบวินัยเพื่อนำไปสู่เป้าหมายของหมู่คณะหรือของสังคมนั้น ๆ การปกครองในทางพระพุทธศาสนาพระพุทธองค์มิได้ให้ความสำคัญกับผู้นำหรือการปกครองมากนัก แต่พระองค์ทรงให้ความสำคัญกับพระธรรมวินัยมากกว่า เพราะพระธรรมวินัยไม่มีการเปลี่ยนแปลงแต่ผู้นำมีการเปลี่ยนแปลงได้เสมอ ดังที่พระองค์ตรัสกับพระอานนท์ว่า ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไปก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย เมื่อมองจากการปกครองภายในของพระสงฆ์เองในปัจจุบันนี้ นอกจากจะใช้ธรรมวินัยเป็นหลักในการปกครองแล้ว เป็นการปกครองในเชิงของธรรมมาภิบาล คือ ดูแลกันโดยธรรมปกครองกันแบบพ่อปกครองลูก อาจารย์ปกครองศิษย์ ดังปรากฏตัวอย่างที่เป็นต้นแบบให้เห็นชัดเจน คือ หน้าที่ของสัทธิวิหาริกที่จะพึงปฏิบัติต่อพระอุปัชฌาย์และหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์จะพึงปฏิบัติต่อสัทธิวิหาริก ตรัสสั่งให้พระอุปัชฌาย์และสัทธิวิหาริกตั้งจิตสนิทสนมในกันและกัน ให้พระอุปัชฌาย์สำคัญสัทธิวิหาริกฉันบุตร ให้สัทธิวิหาริกนับถือพระอุปัชฌาย์ฉันบิดา เมื่อเป็นเช่นนี้ต่างจะมีความเคารพเชื่อฟังกันและกันย่อมถึงซึ่งความเจริญงอกงามในธรรม ตรัสสั่งให้พระอุปัชฌาย์และสัทธิวิหาริกให้เอื้อเฟื้อประพฤติชอบต่อกัน หน้าที่ของสัทธิวิหาริกจะพึงกระทำต่อพระอุปัชฌาย์เรียกว่า อุปัชฌายวัตร และหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์จะพึงปฏิบัติต่อสัทธิวิหาริก เรียกว่า สัทธิวิหาริกวัตรและอาจาริยวัตร หน้าที่ของศิษย์ที่จะพึงปฏิบัติต่ออาจารย์ เรียกว่า “อันเตวาสิกวัตร” หน้าที่ของอาจารย์จะพึงปฏิบัติต่อศิษย์ทั้งสองฝ่ายต่างก็เอื้ออาทรต่อกัน มีไมตรีจิตต่อกันและยังมีการปกครองด้วยการใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ไทย พุทธศักราช 2505 และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2535 และแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 23) พุทธศักราช 2541 มาใช้เป็นเครื่องมือในการปกครองด้วยการมอบอำนาจในการบริหารและการปกครองคณะสงฆ์เป็นไปในรูปแบบเดียวกัน จึงมีระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ดังนี้คือ ว่าด้วยระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ ฉบับที่ 23 (พุทธศักราช 2541) ว่าด้วยระเบียบการปกครองคณะสงฆ์อาศัยอำนาจตามความในมาตรา 15 ตรี ดังนี้

มาตรา 20 และมาตรา 20 ทวิ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2505แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2535 มหาเถรสมาคมตรากฎมหาเถรสมาคมไว้ ดังต่อไปนี้

ข้อ 1 กฎมหาเถรสมาคมนี้เรียกว่า “กฎมหาเถรสมาคม” ฉบับที่ 23 (พุทธศักราช 2541) ว่าด้วยระเบียบการปกครองคณะสงฆ์

ข้อ 2 กฎมหาเถรสมาคมนี้ให้ใช้บังคับตั้งแต่วันถัดจากวันประกาศในแถลงการณ์คณะสงฆ์ เป็นต้นไป

ข้อ 3 ตั้งแต่วันใช้กฎมหาเถรสมาคมนี้ให้ยกเลิกกฎมหาเถรสมาคมฉบับที่ 15 (พุทธศักราช 2535) ว่าด้วยระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ในบรรดากฎ ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง มติ หรือประกาศอื่นใด ในส่วนที่กำหนดไว้แล้วในกฎมหาเถรสมาคมนี้ หรือซึ่งขัดหรือแย้งกับกฎมหาเถรสมาคมนี้ให้ใช้กฎมหาเถรสมาคมนี้แทน

หมวด 1 บททั่วไป

ข้อ 4 การปกครองคณะสงฆ์ ทุกส่วนทุกขั้น ให้มีเจ้าคณะมหานิกายและเจ้าคณะธรรมยุตปกครองบังคับบัญชาวัดและพระภิกษุสามเณรในนิกายนั้น

หมวด 3 ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค

ส่วนที่ 1 ภาค

ข้อ 10 เจ้าคณะภาคมีอำนาจหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ในเขตภาคของตน ดังนี้

(1) ดำเนินการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง มติ ประกาศ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช

(2) ควบคุมและส่งเสริมการรักษาความเรียบร้อยดีงาม การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการและการสาธารณสงเคราะห์ ให้ดำเนินไปด้วยดี

(3) วินิจฉัยการลงนิคหกรรม วินิจฉัยข้ออุทธรณ์คำสั่งหรือคำวินิจฉัยขั้นจังหวัด

(4) แก้ไขข้อขัดข้องของเจ้าคณะจังหวัดให้เป็นไปโดยชอบ

(5) ควบคุมผู้บังคับบัญชาเจ้าคณะและเจ้าอาวาส ตลอดถึงพระภิกษุสามเณร ผู้อยู่ในบังคับบัญชาหรืออยู่ในเขตปกครองของตนและชี้แจงแนะนำการปฏิบัติหน้าที่ของผู้อยู่ในบังคับบัญชาให้เป็นไปโดยความเรียบร้อย

(6) ตรวจการและประชุมพระสังฆาธิการในเขตปกครองของตน

ข้อ 11 เมื่อไม่มีเจ้าคณะภาคหรือเจ้าคณะภาคไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ได้ โดยให้เจ้าคณะใหญ่แต่งตั้งรองเจ้าคณะภาครักษาการแทน เจ้าคณะภาคถ้าไม่มีรองเจ้าคณะภาคหรือรองเจ้าคณะภาคไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ได้ ให้แต่งตั้งพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งที่เห็นสมควรรักษาการแทนเจ้าคณะภาค

แล้วรายงานให้มหาเถรสมาคมทราบ ในกรณีที่ไม่มีเจ้าคณะภาคเมื่อได้ปฏิบัติตามความในวรรคต้นแล้ว ให้เจ้าคณะใหญ่ดำเนินการเพื่อมีการแต่งตั้งเจ้าคณะภาคภายในเวลาไม่เกิน 1 ปี ให้ผู้รักษาการแทนเจ้าคณะภาคมีอำนาจหน้าที่เช่นเดียวกับเจ้าคณะภาค

ข้อ 12 รองเจ้าคณะภาคเป็นผู้ช่วยเจ้าคณะภาค มีอำนาจหน้าที่ตามที่เจ้าคณะภาคมอบหมาย

ข้อ 13 เพื่อประโยชน์แก่การปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าคณะภาคและรองเจ้าคณะภาค ให้มีเลขานุการ เจ้าคณะภาคและเลขานุการรองเจ้าคณะภาค ทำหน้าที่การเลขานุการ

ส่วนที่ 2 จังหวัด

ข้อ 14 เจ้าคณะจังหวัด หมายถึง เจ้าคณะกรุงเทพมหานครและเจ้าคณะจังหวัดนอกจากกรุงเทพมหานคร รองเจ้าคณะจังหวัด หมายถึง รองเจ้าคณะกรุงเทพมหานครและรองเจ้าคณะจังหวัดนอกจากกรุงเทพมหานคร ในกรณีที่ มีข้อความกล่าวถึงเจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัดที่ปรากฏอยู่ในกฎมหาเถรสมาคมนี้ กฎมหาเถรสมาคมอื่นข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง มติ ประกาศสำหรับกรุงเทพมหานคร ให้หมายถึงเจ้าคณะกรุงเทพมหานครและรองเจ้าคณะกรุงเทพมหานคร

ข้อ 15 เจ้าคณะจังหวัดมีอำนาจหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ในเขตจังหวัดของตน ดังนี้

(1) ดำเนินการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย กฎหมาย มหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง มติ ประกาศ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช คำสั่งของผู้บังคับบัญชาเหนือตน

(2) ควบคุมและส่งเสริมการรักษาความเรียบร้อยดีงาม การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการและการสาธารณสงเคราะห์ให้ดำเนินไปด้วยดี

(3) ระงับอธิกรณ์ วินิจฉัยการลงนิคหกรรม วินิจฉัยข้ออุทธรณ์คำสั่งหรือคำวินิจฉัยชั้นเจ้าคณะอำเภอ

(4) แก้ไขข้อขัดข้องของเจ้าคณะอำเภอให้เป็นไปโดยชอบ

(5) ควบคุมบังคับบัญชาเจ้าคณะและเจ้าอาวาส ตลอดถึงพระภิกษุสามเณร ผู้อยู่ในบังคับบัญชาหรืออยู่ในเขตปกครองของตน และชี้แจงแนะนำการปฏิบัติหน้าที่ของผู้อยู่ในบังคับบัญชาให้เป็นไปโดยความเรียบร้อย

(6) ตรวจการและประชุมพระสังฆาธิการในเขตปกครองของตน

ข้อ 16 ในเมื่อไม่มีเจ้าคณะจังหวัดหรือเจ้าคณะจังหวัดไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ได้ ให้เจ้าคณะภาคแต่งตั้งรองเจ้าคณะจังหวัดรักษาการแทนเจ้าคณะจังหวัด ถ้าไม่มีรองเจ้าคณะจังหวัดหรือรองเจ้าคณะจังหวัดไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ได้ให้แต่งตั้งพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งที่เห็นสมควรรักษาการแทนเจ้า

คณะจังหวัด แล้วรายงานให้เจ้าคณะใหญ่ทราบในกรณีที่ไม่มีเจ้าคณะจังหวัด เมื่อได้ปฏิบัติตามวรรคต้นแล้ว ให้เจ้าคณะภาคดำเนินการเพื่อมีการแต่งตั้งเจ้าคณะจังหวัดภายในเวลาไม่เกิน 1 ปี ให้ผู้รักษาการแทนเจ้าคณะจังหวัดมีอำนาจหน้าที่เช่นเดียวกับเจ้าคณะจังหวัด

ข้อ 17 รองเจ้าคณะจังหวัดเป็นผู้ช่วยเจ้าคณะจังหวัดมีอำนาจหน้าที่ตามที่เจ้าคณะจังหวัดมอบหมาย

ข้อ 18 เพื่อประโยชน์แก่การปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าคณะจังหวัดและรองเจ้าคณะจังหวัดให้มีเลขานุการเจ้าคณะจังหวัดและเลขานุการรองเจ้าคณะจังหวัด ทำหน้าที่การเลขานุการ

ส่วนที่ 3 อำเภอ

ข้อ 19 เจ้าคณะอำเภอ หมายถึง เจ้าคณะเขตในกรุงเทพมหานคร เจ้าคณะอำเภอในจังหวัดนอกจากกรุงเทพมหานคร รองเจ้าคณะอำเภอ หมายถึง รองเจ้าคณะเขตในกรุงเทพมหานครและรองเจ้าคณะอำเภอ ในจังหวัดนอกจากกรุงเทพมหานครในกรณีที่มีข้อความกล่าวถึงเจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอที่ปรากฏอยู่ในกฎมหาเถรสมาคมนี้กฎหมายเถรสมาคมอื่น ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง มติ ประกาศ สำหรับกรุงเทพมหานคร ให้หมายถึง เจ้าคณะเขตและรองเจ้าคณะเขต

ข้อ 20 เจ้าคณะอำเภอมีอำนาจหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ในเขตอำเภอของตน ดังนี้

(1) ดำเนินการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง มติ ประกาศ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช คำสั่งของผู้บังคับบัญชาเหนือตน

(2) ควบคุมและส่งเสริมการรักษาความเรียบร้อยดีงาม การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการและการสาธารณสงเคราะห์ ให้ดำเนินไปด้วย

(3) ระงับอธิกรณ์ วินิจฉัยการลงนิคหกรรม วินิจฉัยข้ออุทธรณ์คำสั่งหรือคำวินิจฉัยชั้นเจ้าคณะตำบล

(4) แก้ไขข้อขัดข้องของเจ้าคณะตำบลให้เป็นไปโดยชอบ

(5) ควบคุมบังคับบัญชาเจ้าคณะและเจ้าอาวาส ตลอดถึงพระภิกษุสามเณร ผู้อยู่ในบังคับบัญชาหรืออยู่ในเขตปกครองของตน และชี้แจงแนะนำการปฏิบัติหน้าที่ของผู้อยู่ในบังคับบัญชาให้เป็นไปโดยความเรียบร้อย

(6) ตรวจการและประชุมพระสังฆาธิการในเขตปกครองของตน

สรุปได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์กับการปกครอง ลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ของพระพุทธเจ้านั้น พระองค์ทรงปกครองโดยใช้หลักพระธรรมวินัย หรือเป็นพุทธวิธีการปกครองตามหลักธรรมาธิปไตยเพราะพระพุทธเจ้าทรงยึดธรรมคือการสร้างประโยชน์สุขเพื่อส่วนรวมเป็นสำคัญเป็นหลักมีเหตุมีผล กล่าวคือ ทรงแสดงธรรมบัญญัติพระวินัย ทรงปกครองคณะสงฆ์และ

พระพุทธศาสนา ทรงวินิจฉัยอธิกรณ์ของพระภิกษุสงฆ์โดยที่พระองค์ทรงเป็นพระธรรมราชา มีพระสารีบุตรเป็นพระธรรมเสนาบดีเป็นผู้ช่วยตามที่ทรงโปรดให้ช่วย พร้อมด้วยพระมหาโมคคัลลานะและพระเถระทั้งหลาย ผู้เป็นสังฆบิดาและสังฆปรินายก ทรง มอบให้สงฆ์ประชุมกันเป็นการที่สงฆ์ร่วมกันทำสังฆกรรมทั้งปวง ผู้เข้าร่วมประชุมพึงสมาทานสังวาสกัน เป็นไปตามหลักแห่งพระธรรมวินัยและจะต้องมีมติเป็นสำคัญ จึงกล่าวได้ว่า การปกครองสมัยพุทธกาลแบ่งได้เป็น 3 ช่วง คือ ในสมัยพุทธกาลตอนต้นช่วงแรก ทรงกระทำด้วยพระองค์เองทุกอย่าง เพราะเป็นระยะเริ่มแรก ต่อมาระยะที่ 2 ทรงกระทำเองบ้าง ให้พระสาวกช่วยกระทำบ้าง เป็นการมอบหมายงานเพื่อแบ่งเบาภาระแก่หมู่พระสาวก ต่อมาระยะที่ 3 ตอนปลาย พระพุทธองค์ทรงมอบความเป็นใหญ่ ให้หมู่พระสงฆ์สาวกในการอุปสมบท ส่วนพระองค์ทรงดูแลทั่วไป และทำงานด้วยการชี้แนวทางแนะนำคำสอนแต่เพียงด้านเดียว เปรียบเสมือนบิดามารดาสั่งสอนบุตรให้รู้จักรับผิดชอบในหน้าที่การงาน บั้นปลายชีวิตพระองค์ก็ทรงมอบทรัพย์สมบัติให้ ทรงมอบความเป็นใหญ่ให้พระสงฆ์เต็มที่ เพื่อให้พระสงฆ์สาวกจะได้คุ้นเคยกับการปกครองกันเอง ภายหลังที่พระองค์เสด็จปรินิพานไปแล้ว

2.2.3 บทบาทและหน้าที่ของคณะสงฆ์

เพื่อความเป็นระเบียบตามวัตถุประสงค์ในการบัญญัติ 10 ประการ ที่ทรงบัญญัติสิกขาบทแก่พระสงฆ์สาวก มีดังต่อไปนี้ (วิ. มหา. (ไทย) 1/20/37)

ว่าด้วยประโยชน์แก่สงฆ์หรือส่วนรวม

1. เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ คือ เพื่อความเรียบร้อยดีงามแห่งสงฆ์ ซึ่งทรงชี้แจงให้มองเห็นคุณและโทษแห่งความประพฤตินั้นๆชัดเจนแล้ว จึงทรงบัญญัติสิกขาไว้โดยความเห็นชอบร่วมกัน

2. เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์

ว่าด้วยประโยชน์บุคคล

3. เพื่อข่มบุคคลผู้แก้ยากคือ เพื่อกำราบคนผู้ดื้อด้าน (ขาดความละอาย) ประพฤติทราม

4. เพื่อความผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลงาม

ว่าด้วยประโยชน์แก่ความบริสุทธิ์ หรือแก่ชีวิต ทั้งทางกายและทางใจ

5. เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอื่นจะบังเกิดในปัจจุบัน คือ เพื่อระวังปิดทางความเสื่อมเสีย ความทุกข์ ความเดือดร้อน ที่จะมีในปัจจุบัน

6. เพื่อบำบัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต คือ เพื่อป้องกันมิให้เกิดความเสื่อมเสีย ความทุกข์ ความเดือดร้อน ที่มีมาในภายหน้าหรือภพหน้า

ว่าด้วยประโยชน์แก่ประชาชน

7. เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส

8. เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว

ว่าด้วยประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา

9. เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม

10. เพื่ออนุเคราะห์วินัย หรือรักษาพระวินัย (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต, 2551, หน้า 166 -242)

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสลจิตฺโต) (2548, หน้า 15) ได้กล่าวไว้ใน “บทบาทสงฆ์ในสังคมยุคโลกาภิวัฒน์” ว่าการปกครองสงฆ์จะเป็นการบริหารจัดการตามหลักการแห่งพระธรรมวินัย อุปัชฌาย์กับศิษย์มากกว่าใช้อำนาจตามกฎหมาย คณะสงฆ์หรือกฎอื่นใดการปกครองเพื่อสนับสนุนกันและกันให้ได้ฝึกฝนพัฒนาตนให้เจริญก้าวหน้าทางการเรียนรู้และจิตวิญญาณมากกว่าจะเป็นเรื่องการควบคุมจับผิดและลงโทษทัณฑ์

ภัทรพร สิริกาญจน (2536, หน้า 2) กล่าวถึงบทบาทพระสงฆ์ว่า เนื่องจากพระสงฆ์ไทยส่วนใหญ่มิได้แยกตัวออกไปอยู่อย่างโดดเดี่ยวห่างจากชุมชน พระสงฆ์จึงต้องรับรู้สิ่งที่เกิดขึ้นในชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่ และมีบทบาทที่เกี่ยวข้องกับชุมชนในด้านต่าง ๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน บทบาทดังกล่าวมิได้จำกัดอยู่เฉพาะในเรื่องการสั่งสอนศาสนธรรม และการปฏิบัติธรรมเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการช่วยเหลือประชาชนทั้งทางด้านวัตถุและการแก้ปัญหาพัฒนาชีวิตอีกด้วย และการเป็นผู้นำชุมชน พระสงฆ์ยังคงทำหน้าที่พัฒนาศีลธรรมของประชาชนอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน พระสงฆ์หลายรูปได้รับการยอมรับนับถือและยกย่องจากคนทั่วไปว่ามีคุณูปการ กล่อมเกลาผู้คนให้รู้จักบาปบุญคุณโทษและเป็นคนดีของสังคม

เกษฎา ผาทอง (2559, หน้า 263-264) ได้กล่าวถึง บทบาทเชิงพุทธที่เกี่ยวกับธรรมที่ส่งผลทางการเมืองไว้ว่า

1. หลักอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน (Popular Sovereignty) เพื่อแสดงออกถึงอำนาจในการปกครองของประชาชนโดยแท้จริง ประชาชนจะแสดงออกซึ่งการเป็นเจ้าของอำนาจ โดยใช้อำนาจกำหนดตัวผู้ปกครองและผู้แทนของตน รวมทั้งอำนาจในการถอดถอนในกรณีที่มีการใช้อำนาจโดยมิชอบ โดยผ่านกระบวนการเลือกตั้งของประชาชนอย่างอิสระเสรีแบบลับและทั่วถึงมีกำหนดเวลาที่แน่นอน ในพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหลักอธิปไตย 3 ประการ คือ หลักอัตตาธิปไตย คือการเอาตนเป็นใหญ่ หลักโลกาธิปไตย คือ การเอาโลกเป็นใหญ่ และหลักธรรมาธิปไตย คือ การเอาหลักธรรมเป็นใหญ่ ซึ่งพระพุทธศาสนามุ่งเน้นหลักธรรมาธิปไตยเป็นรูปแบบในการปกครองที่ดีที่สุด เพื่อส่งผลให้การตัดสินใจเป็นธรรมมากที่สุด

2. หลักเสรีภาพ (Liberty) การที่บุคคลสามารถกระทำ หรืองดเว้นกระทำการสิ่งหนึ่งสิ่งใดตามที่ต้องการ ตราบเท่าที่การกระทำหรืองดเว้นการกระทำนั้นไม่ไปละเมิดสิทธิและเสรีภาพ ของผู้อื่นที่ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย และไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดี ของประชาชน ในปัจจุบันในการเลือกตั้งแต่ละครั้งที่ผ่านมาจะเห็นได้ว่ามีการซื้อสิทธิขายเสียงกันอย่าง

กว้างขวาง แต่ถ้าตามหลักการพระพุทธศาสนาแล้วนั้น มีการกำหนดสิทธิและหน้าที่อันพึงกระทำที่ “ไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียนเบียนผู้อื่น ทำจิตใจให้บริสุทธิ์” ซึ่งในพระวินัยพระพุทธเจ้าได้ให้หลักเสรีภาพในการคิดพิจารณาแก่ชาวกาลามะ ในการที่จะเชื่อหรือไม่เชื่อ ในกาลามสูตร 10 ประการ เช่น อย่าเชื่อเพียงเพราะเล่าสืบกันมาฟังตามกันมา ข่าวลือ การอ้างตำราหรือทฤษฎี เป็นต้น หากจะเชื่อต้องใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองให้รอบคอบตามหลักของโยนิโสมนสิการ การตัดสินใจเลือกตั้งทางการเมืองก็เฉกเช่นเดียวกัน “ควรใช้ปัญญาโดยละเอียดถี่ถ้วนด้วยตัวเอง”

3. หลักความเสมอภาค (Equality) ในระบอบประชาธิปไตยเชื่อมั่นว่าหากมนุษย์ มีโอกาสที่เสมอภาคเท่าเทียมกัน ถึงแม้ว่าจะมีความสามารถที่แตกต่างกันก็ตาม มนุษย์จะสามารถ ดำรงชีวิตที่ดีร่วมกันได้ ความเสมอภาคจึงเป็นคุณลักษณะขั้นพื้นฐานที่ประชาชนในสังคมเดียวกัน มีความเท่าเทียมกันภายใต้กฎหมายเดียวกัน ซึ่งในพระพุทธศาสนาจะเห็นได้อย่างชัดเจนในการให้ ความเสมอภาคในเรื่องวรรณะเชื้อชาติเช่น บุคคลไม่ว่าจะอยู่วรรณะไหนก็สามารถเข้ามาบวช ในพระพุทธศาสนาได้และนับถือกันในเรื่องของพรรษา โดยไม่คำนึงว่าจะอยู่วรรณะใด เชื้อชาติใด หลักความเสมอภาคในการเคารพนับถือพระรัตนตรัย เป็นต้น แต่ถ้าบริบททางการเมืองไทยนั้น จะมี การแบ่งแยกสรรปันส่วน แบ่งพรรคแบ่งพวก จนเกิดวาทะ “พวกมาก ลากไป” ทำให้พรรคที่ไม่ได้รับการเลือกตั้งหาวิธีการในการหาข้อผิดพลาดของคณะรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งให้เกิดความเสียหาย และแสดงความรับผิดชอบจนถึงขั้นยุบสภาหรือลาออกไปในที่สุด การตัดสินใจเลือกตั้งทางการเมืองจึง ควรเน้นหลักพรหมวิหารธรรม คือ เมตตาสงสาร กรุณาช่วยเหลือ มุทิตาเมื่อได้ดี อุเบกขาไม่เห็นแก่ ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่จะเน้นความเป็นกลาง คือพิจารณาก่อนการตัดสินใจด้วยหลักการและเหตุผล นั่นเอง

4. หลักการปกครองโดยกฎหมาย (Rule of Law) หลักการนี้มีขึ้นเพื่อมุ่งจะให้ความคุ้มครองแก่สิทธิและเสรีภาพขั้นพื้นฐานของประชาชนเป็นสำคัญ “หนึ่งคนหนึ่งเสียง (One Man One Vote)” ถือเป็นศักดิ์และสิทธิของประชาชนในการเลือกตั้ง เพื่อเป็นการกำหนดให้ผู้ปกครองหรือ คณะรัฐบาลในฐานะที่ได้ผ่านการเลือกตั้งจะใช้อำนาจใดๆได้ก็ต่อเมื่อมีกฎหมายให้อำนาจไว้ อีกทั้ง การใช้อำนาจนั้นจะต้องอยู่ภายใต้ขอบเขตตามเจตนารมณ์ของกฎหมาย ซึ่งเป็นไปเพื่อประโยชน์สุข ของประชาชนเท่านั้น การจำกัดสิทธิเสรีภาพใด ๆ ของประชาชนจะต้องเป็นไปตามเงื่อนไขของ กฎหมายเท่านั้น ในพระพุทธศาสนามีพระวินัยซึ่งถือว่าเป็นกฎหมายที่เป็นหลักปฏิบัติของสงฆ์ที่จะอยู่ ร่วมกันอย่างสันติสุข โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อหมู่คณะมีความสงบสุข ข่มคนชั่ว ปกป้องคนดีจนถึงเพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม คือพระพุทธศาสนา เป็นต้น การเลือกตั้งทางการเมืองก็เช่นกัน ถึงแม้จะ ผ่านการเลือกตั้งแต่ก็ยังคงต้องให้ความเคารพในเสียงของประชาชนในฐานะเป็นเจ้าของอำนาจ อธิปไตย

5. หลักเสียงข้างมาก (Majority Rule) การปกครองในระบอบประชาธิปไตยเป็น การปกครองเพื่อผลประโยชน์ของประชาชน ดังนั้น ในการตัดสินใจใด ๆ ไม่ว่าจะเป็นการกำหนดตัวเลือกผู้ปกครอง เพื่อให้มั่นใจว่าการตัดสินใจเลือกผู้ปกครองนั้นจะสะท้อนถึงความต้องการของคนส่วนใหญ่

อย่างแท้จริง ก็จะต้องให้ความเคารพและคุ้มครองเสียงข้างน้อยด้วย (Minoirty Right) ทั้งนี้ เพื่อประกันว่าฝ่ายเสียงข้างมากจะไม่ใช้มติในลักษณะพวกมากลากไป ในพระพุทธศาสนาก็ใช้หลักเสียงข้างมากเป็นเครื่องตัดสิน เช่น การรับกฐิน จะต้องมีการถามท่ามกลางสงฆ์ว่า พระภิกษุรูปใด สมควรได้รับผ้ากฐิน โดยมีการเสนอพระภิกษุรูปที่สมควรได้รับผ้ากฐิน หากพระภิกษุสงฆ์เห็นด้วยก็ เปล่งวาจาพร้อมกันว่า “สาธุ” หรือหากภิกษุรูปใดทำผิดพระวินัย ก็มีการตัดสินที่เรียกว่า “เยภุยยสิกา” คือการระงับด้วยเสียงข้างมากลงมติทั้งอธิกรณ์และการระงับสงฆ์ส่วนใหญ่ และในการประชุมทำสังฆกรรมต่าง ๆ นั้น ต้องมีมติเป็นเอกฉันท์หากมีข้อข้องใจมีสิทธิยับยั้ง (Veto) ได้แม้เพียงพระภิกษุรูปเดียวทักท้วงสงฆ์ทั้งหมดก็ต้องฟัง ดังกรรมวาจาที่ว่า “ยสฺสายสฺมโตขมติ...โสตุณฺหสฺสยสฺส น ขมติ โส ภาเสยฺย” แปลว่า “ถ้ากรรมนี้ชอบใจต่อท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงเงียบ ถ้าไม่ชอบใจต่อท่านผู้ใด ผู้นั้นพึงพูดขึ้น” การตัดสินใจเลือกตั้งก็เหมือนกันเมื่อได้ตัดสินใจไปแล้วก็ควรจะยอมรับในผลของ คะแนนนั้น นอกเหนือจากการที่คณะผู้ผ่านการเลือกตั้งมีการปฏิบัติหน้าที่ไม่สุจริตก็สามารถออกมา มีส่วนในการทวงอำนาจอธิปไตยของตนคืนได้

สรุปได้ว่า บทบาทพระสงฆ์มิได้จำกัดอยู่เฉพาะในเรื่องการสั่งสอนศาสนธรรม และการปฏิบัติธรรมเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการช่วยเหลือประชาชนทั้งทางด้านวัตถุและการแก้ปัญหาพัฒนาชีวิต บทบาทสงฆ์ปกครองโดยใช้หลักประชาธิปไตยเพื่อความยุติธรรมและความปรองดองสมานฉันท์ในการปกครองหมู่คณะสงฆ์ 5 ประการ เช่น หลักอำนาจอธิปไตย หลักเสรีภาพ หลักความเสมอภาค หลักการปกครองโดยกฎหมาย และหลักเสียงข้างมาก จะเป็นการบริหารจัดการตามหลักการแห่งพระธรรมวินัยอุปัชฌาย์กับศิษย์มากกว่าใช้อำนาจตามกฎหมาย

ปรีชา ช้างขวัญยืน (2540, หน้า 63) ได้กล่าวถึง การที่จะนำหลักธรรมมาใช้กับการเมือง ไว้ในเรื่อง “ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา” ไว้ว่าเมื่อพิจารณาธรรมสำคัญ ๆ ที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครองดังกล่าวมาแล้ว จึงเห็นได้ว่าคำสอนของพระพุทธองค์มิได้ปรากฏเป็นระบบชัดเจนเป็นแต่สอนเฉพาะคราว ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่าพระพุทธองค์มิได้ทรงตั้งพระทัยที่จะสอนปรัชญาการเมือง แต่เนื่องจากรัฐมีไว้เพื่อความสุขของประชาชนและความสุขที่แท้ต้องเป็นความดีงามตามหลักพระพุทธศาสนา ดังนั้นคำสอนที่เกี่ยวกับการเมืองของพระพุทธองค์จะต้องเป็นไปในแนวเดียวกันกับคำสอนอื่น ๆ และมุ่งไปสู่จุดหมายของชีวิตจุดเดียวกัน การประเมินค่าว่าอะไรดีอะไรชั่วก็จะต้องเป็นไปในแนวเดียวกันจะขัดแย้งกันไม่ได้

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) (2531, หน้า 27) กล่าวว่า บทบาทของพระสงฆ์ในทางการเมืองคือการแนะนำสั่งสอนธรรมเกี่ยวกับการเมือง โดยเฉพาะการแสดงหลักการปกครองที่ดีงามชอบธรรมและเป็นธรรม สอนให้นักการเมืองหรือผู้ปกครองเป็นนักการเมืองหรือผู้ปกครองที่มีคุณธรรม ดำเนินกิจกรรมทางการเมืองหรือปกครองโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน

พระสงฆ์จำเป็นต้องตั้งอยู่ในธรรม มีความเป็นกลางอันจะเป็นหลักประกันให้พระสงฆ์ในยุคสมัยต่าง ๆ แสดงบทบาทปฏิบัติหน้าที่ทางการเมืองของตนสืบต่อเนื่องกันได้เรื่อยไปอย่างราบรื่น

สรุปได้ว่า พระพุทธองค์เน้นการสอนในสิ่งที่เห็นว่ามีประโยชน์ที่แท้จริง ไม่เน้นเรื่องระบบมากนัก เพราะระบบการเมืองหรือระบบการปกครองสามารถเปลี่ยนแปลงได้ไปตามกาลเวลา ไม่ยึดติดกับรูปแบบที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาคน เน้นที่การพัฒนาจิตใจคนเป็นสำคัญ เพื่อประโยชน์ตนและประโยชน์แก่ผู้อื่นเป็นสำคัญ บทบาทของพระสงฆ์ในทางการปกครองคือการแนะนำสั่งสอนหลักธรรมให้กับผู้ปกครองในทุกระดับชั้น เพื่อนำหลักธรรมไปประยุต์ใช้ในกิจกรรมทางการปกครองเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลที่สูงสุดในการพัฒนาประเทศชาติสืบต่อไป

2.2.4 บทบาทด้านการปกครองของคณะสงฆ์

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงฺคปญฺโญ) (2540, หน้า 3-4) ได้กล่าวถึงระเบียบการปกครองคณะสงฆ์กำหนดให้มีเจ้าคณะมหานิกาย และเจ้าคณะธรรมยุตปกครองบังคับบัญชาวัด และพระภิกษุสามเณรในนิกายนั้นๆ โดยมีระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลาง และระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค ดังนี้

ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลางมีมหาเถรสมาคมเป็นศูนย์รวมอำนาจการปกครองและกิจการคณะสงฆ์ทั้งสิ้น คณะสงฆ์ไทยเป็นศูนย์รวมเขตปกครอง และเจ้าคณะในส่วนกลางซึ่งเป็นผู้ปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลาง โดยกำหนดเขตปกครองได้แก่เขตปกครองบังคับบัญชา เจ้าคณะ เจ้าอาวาส และพระภิกษุสามเณรในนิกายนั้นๆ ในส่วนกลางจะแยกส่วนการปกครองเป็นคณะมหานิกายเรียกว่า “หน” มี 4 หน คือ หนกลาง หนเหนือ หนตะวันออก และหนใต้ ในส่วนของคณะธรรมยุตเรียกว่า คณะธรรมยุตจะรวมเขตปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค และวัดธรรมยุติทั้งหมดเข้าเป็นเขตเดียวกัน การปกครองสงฆ์ในส่วนกลางได้แก่ เจ้าคณะใหญ่ ซึ่งเป็นพระสังฆาธิการสังกัดในส่วนกลางเป็นผู้ประสานงานกับสมเด็จพระสังฆราช มีมหาเถรสมาคมเป็นหน่วยงานในส่วนกลาง และประสานงานกับเจ้าคณะในส่วนภูมิภาค ปฏิบัติหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ในเขตของตนเรียกว่า หน มีเจ้าคณะใหญ่ 5 หน คือ

1. เจ้าคณะใหญ่หนกลาง
2. เจ้าคณะใหญ่หนเหนือ
3. เจ้าคณะใหญ่หนตะวันออก
4. เจ้าคณะใหญ่หนใต้
5. เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต

พระพุทธวรญาณ (ทองย้อย กิตฺติทินฺโน) (2548, หน้า 76–77) กล่าวว่า งานปกครองเป็นงานนำงานลึกซึ้งกว้างขวางยิ่งใหญ่ละเอียดอ่อนยิ่งกว่างานทั้งหลาย และเป็นงานที่ทำไม่เสร็จต้องคอยปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมแก่สภาพการณ์ปัจจุบันอยู่ตลอดเวลา ถ้างานปกครองดำเนินไป

อย่างใด งานอื่นๆก็จะดำเนินไปอย่างนั้น ถ้างานปกครองดำเนินไปไม่ได้งานบริหารลักษณะอื่นๆ ก็ดำเนินไปไม่ได้เช่นกัน

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า งานการควบคุม และส่งเสริมการรักษาความเรียบร้อยดีงามเป็นงานเกี่ยวกับการปกครองพระภิกษุ สามเณร ตลอดจนคฤหัสถ์ที่อยู่ภายในวัด ให้ประพฤติปฏิบัติตนให้ถูกต้องเรียบร้อยดีงาม ดังนี้

1) พระสงฆ์ควรศึกษาหลักธรรมให้ถ่องแท้ทั้งปริยัติ และปฏิบัติเพื่อให้พร้อมที่จะปฏิบัติภารกิจทั้ง 6 ด้านของคณะสงฆ์

2) พระสงฆ์ควรพัฒนาตนให้รอบรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม เพื่อรู้เท่าทันต่อความเปลี่ยนแปลงของสังคม อันจะส่งผลต่อศักยภาพในการอบรมพัฒนาจิต การเผยแผ่ศาสนธรรมแก่ศาสนิกชน เช่น ด้านการบริหาร ด้านกฎหมาย และกฎระเบียบของสงฆ์ เป็นต้น

3) ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ควรปรับประยุกต์ให้เหมาะกับยุคสมัย แต่คงไว้ซึ่งหลักศาสนธรรม

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงฺคปญฺโญ) (2540, หน้า 47) ได้กล่าวว่า การควบคุมและส่งเสริมการรักษาความเรียบร้อยดีงาม หมายถึง งานในหน้าที่ของพระสังฆาธิการในการปกครองดูแลพระภิกษุ สามเณร ในเขตการปกครองของตนให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัยและตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ทั้งนี้ คำว่า “การปกครอง” แปลว่าการควบคุมดูแลรักษาควบคุมให้ท่านอยู่ในที่ที่ท่านควรจะอยู่

สรุปได้ว่า การปกครองคณะสงฆ์ไทย อยู่ภายใต้การปกครองโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ฉบับ พ.ศ. 2505 โดยกำหนดอำนาจหน้าที่มหาเถรสมาคมในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 เกี่ยวข้องกับการควบคุมและส่งเสริมกิจการคณะสงฆ์ที่เคยถูกจัดเป็นอำนาจหน้าที่ของสังฆมนตรีแห่งองค์การ 4 ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 ปัจจุบันมหาเถรสมาคมมีอำนาจที่เกี่ยวกับงานคณะสงฆ์ 6 ประเภท คือ 1) ด้านการปกครอง 2) ด้านศาสนศึกษา 3) ด้านศึกษาสงเคราะห์ 4) ด้านการสาธารณูปการ 5) ด้านการสาธารณสงเคราะห์ 6) ด้านการเผยแผ่พุทธพระศาสนา

การบริหารงานของมหาเถรสมาคมเป็นไปในลักษณะที่ว่า กรรมการทั้งหมดร่วมกันรับผิดชอบงานทั้ง 6 ประเภท โดยไม่มีการแต่งตั้งเป็น “กระทรวง” ให้ชัดเจน แล้วมอบหมายให้กรรมการรูปใดรูปหนึ่งทำหน้าที่เป็น “รัฐมนตรี” เพื่อกำกับดูแลเป็นการเฉพาะ และการบริหารงานกิจการของคณะสงฆ์มีอำนาจคือ

อำนาจนิติบัญญัติของมหาเถรสมาคม ในฐานะที่ปฏิบัติหน้าที่ของสังฆสภา มหาเถรสมาคมจึงมีอำนาจฝ่ายนิติบัญญัติ ดังนี้

1. ตามกฎมหาเถรสมาคม

2. ออกข้อบังคับมหาเถรสมาคม

3. วางระเบียบมหาเถรสมาคม

4. ออกคำสั่งมหาเถรสมาคม

5. มีมติมหาเถรสมาคม

6. ออกประกาศมหาเถรสมาคม

อำนาจบริหารของมหาเถรสมาคม โดยที่อำนาจการปกครองและบริหารกิจการคณะสงฆ์ของคณะสังฆมนตรีเดิมได้ตกเป็นอำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคม ดังนั้น มหาเถรสมาคมจึงมีอำนาจหน้าที่ด้านการบริหาร ดังต่อไปนี้

1. จัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์

2. จัดแบ่งเขตการปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค

3. จัดตำแหน่งผู้ปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค

4. แต่งตั้ง และถอดถอนผู้ปกครองคณะสงฆ์ และในนามคณะกรรมการมหาเถรสมาคมนั้น จะมีคณะอนุกรรมการที่มหาเถรสมาคม แต่งตั้งอีกหลายคณะ คือ

1) คณะกรรมการการศึกษาของสงฆ์

2) คณะกรรมการอำนวยการพระธรรมทูต

3) คณะกรรมการร่างกฎนิคหกรรม

4) คณะกรรมการจัดตั้งทุนสาธารณสงเคราะห์ และศึกษาสงเคราะห์

5) คณะกรรมการควบคุมพระภิกษุสามเณรไปยังต่างประเทศ (ศ.ต.ภ.)

การปกครองคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันนี้ มีการแบ่งเขตปกครองตามลำดับชั้นคือ ตั้งแต่เจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล และเจ้าอาวาส โดยแบ่งสายการปกครอง ดังนี้

1. เจ้าคณะใหญ่หนกลาง ปฏิบัติหน้าที่ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ มหานิกาย ภาค 1, 2, 3, 13, 14, และ 15

2. เจ้าคณะใหญ่หนเหนือ ปฏิบัติหน้าที่ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ มหานิกาย ภาค 4, 5, 6 และ 7

3. เจ้าคณะใหญ่หนตะวันออก ปฏิบัติหน้าที่ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ มหานิกาย ภาค 8, 9, 10, 11, และ12

4. เจ้าคณะใหญ่หนใต้ ปฏิบัติหน้าที่ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ มหานิกาย ภาค 16, 17, และ 18

5. เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต ปฏิบัติหน้าที่ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายทุกภาค และเขตการปกครองคณะสงฆ์แบ่งตามภาค 18 ภาค ประกอบด้วยจังหวัดต่างๆ ได้แก่ ภาค 1- ภาค 18 เป็นต้น

ส่วนการจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาคเป็นไปตามความในมาตรา 22 ของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 ที่กำหนดขึ้น ตำแหน่งพระสังฆาธิการหรือผู้ปกครองคณะตามลำดับชั้นดังต่อไปนี้

1) เจ้าคณะภาค

2) เจ้าคณะจังหวัด

3) เจ้าคณะอำเภอ

4) เจ้าคณะตำบล

5) เจ้าอาวาส

อำนาจตุลาการของมหาเถรสมาคม การพิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์หรือคดีความในคณะสงฆ์ มหาเถรสมาคมอาศัยอำนาจตามความในมาตรา 25 แห่งพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้ ตรากฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 11 พ.ศ.2521 ว่าด้วยการลงนิคหกรรม กฎมหาเถรสมาคมนี้ แบ่งอำนาจการพิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์ ออกเป็น 3 ชั้น คือ

1. การพิจารณาชั้นต้น เป็นอำนาจของเจ้าอาวาสที่ภิกษุถูกฟ้องสังกัดอยู่ ถ้าผู้ถูกฟ้องเป็นเจ้าอาวาสหรือเจ้าคณะก็ให้เป็นอำนาจของเจ้าคณะผู้ปกครองคณะสงฆ์เหนือขึ้นไปอีกขั้นหนึ่ง

2. การพิจารณาชั้นอุทธรณ์เป็นอำนาจของคณะผู้พิจารณาชั้นอุทธรณ์ซึ่งจะประกอบด้วยเจ้าคณะหรือผู้ปกครองเหนือชั้นขึ้นไปกว่าเจ้าอาวาสหรือเจ้าคณะผู้พิจารณาในชั้นต้น

3. การพิจารณาชั้นฎีกา เป็นอำนาจของมหาเถรสมาคม คำสั่งหรือคำวินิจฉัยของมหาเถรสมาคมในการลงนิคหกรรมไม่ว่าในกรณีใดให้เป็นอันถึงที่สุด

สรุปได้ว่า การที่ฝ่ายรัฐบาลได้ตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 ออกมาบังคับใช้ได้เป็นประจักษ์พยานอย่างดีที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรกับศาสนจักรเพราะการออกพระราชบัญญัติฉบับนี้รัฐบาลได้ชื่อว่าให้การอุปถัมภ์แก่คณะสงฆ์ ทั้งนี้เพราะคณะสงฆ์ไทยไม่มีอำนาจลงโทษพระภิกษุผู้ประพฤติล่วงละเมิดพระธรรมวินัยขั้นร้ายแรง และไม่ยอมสละสมณเพศ ทั้งไม่มีอำนาจลงโทษผู้ใส่ความคณะสงฆ์ หากคณะสงฆ์ปล่อยไว้ย่อมจะนำมาซึ่งความเสื่อมเสียมาสู่วงการคณะสงฆ์ไทย คณะสงฆ์จำจะต้องพึ่งอำนาจรัฐเพื่อสร้างความบริสุทธิ์แห่งพระพุทธศาสนาไว้ แม้ว่ามหาเถรสมาคมจะมีอำนาจในการปกครองคณะสงฆ์ แต่ก็ไม่สามารถใช้อำนาจได้อย่างเต็มที่

การปกครองคณะสงฆ์ แก่นแท้คือการปกครองตามพระธรรมวินัย กล่าวคือ ยึดพระธรรมวินัยเป็นธรรมนูญการปกครอง โดยได้อำนาจรัฐและจารีตเป็นหลักอุดหนุน คราวใดเกิดความไม่

เรียบร้อยขึ้นในคณะสงฆ์จนเป็นเหตุขัดข้องและจำเป็นต้องพึ่งรัฐ อาศัยอำนาจรัฐเข้าช่วยแก้ไขข้อขัดข้อง ดังเช่น ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช คณะสงฆ์และพระพุทธศาสนาดำเนินมาได้ด้วยลักษณะอย่างนี้ ครั้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงถวายอำนาจรัฐช่วยคณะสงฆ์จัดระบบการปกครองขึ้นเป็นครั้งแรก ด้วยพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์รัตนโกสินทร์ 121 ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลได้ทรงตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 ยกเลิกฉบับแรก เพื่อจัดระบบการปกครองคณะสงฆ์ใหม่ ให้มีรูปแบบคล้ายกับการปกครองราชอาณาจักร ครั้นถึงรัชสมัยปัจจุบัน ได้ทรงตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ยกเลิกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 เพื่อจัดระบบการปกครองคณะสงฆ์ในรูปแบบใหม่ และต่อมา พ.ศ. 2535 ได้ตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ปรับปรุงฉบับที่ใช้อยู่ให้เหมาะสมยิ่งขึ้น ซึ่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ใช้เป็นรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ และเป็นหลักจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์อยู่ในปัจจุบัน (พระเทพปริยัติสุธี วรวิทย์, 2545, หน้า 4-5)

วัดเป็นหน่วยงานปกครอง และหน่วยงานดำเนินงานกิจการคณะสงฆ์ และกิจการพระพุทธศาสนาที่สำคัญที่สุด และเป็นฐานอันสำคัญยิ่งของคณะสงฆ์และพระพุทธศาสนาเป็นองค์กรหลักในการปกครองคณะสงฆ์ หลักเกณฑ์และวิธีการต่างๆที่เกี่ยวกับวัด ทรงตราไว้ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ทั้งสิ้น เช่นเดียวกับบทบัญญัติว่าด้วยมหาเถรสมาคม ซึ่งเป็นสถาบันหรือองค์กรปกครองสูงสุด วัดมีฐานะเป็นนิติบุคคลคือบุคคลตามกฎหมาย ตามความในมาตรา 31 วรรคสอง และมาตรา 19 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 วัดจึงได้รับความคุ้มครองจากบทบัญญัติแห่งการประมวลกฎหมายแพ่งและพานิชย์และกฎหมายอื่นๆ วัดทั้งหลายย่อมมีสิทธิและหน้าที่ต่าง ๆ ตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย ดังเช่นบุคคลธรรมดา เว้นแต่สิทธิและหน้าที่ที่จะพึงมีได้เฉพาะบุคคลธรรมดา แต่เพราะวัดมิใช่บุคคลธรรมดาโดยตรง จะแสดงเจตนาแสดงสิทธิและหน้าที่ในการต่างๆเองมิได้ จึงจำเป็นต้องมีผู้แทนเพื่อใช้สิทธิและหน้าที่หรือแสดงเจตนาแทน ดังเช่น บทบัญญัติในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ มาตรา 31 วรรคสามว่า “เจ้าอาวาสเป็นผู้แทนของวัดในกิจการทั่วไป” ดังนั้น เจ้าอาวาสจึงเป็นทั้งผู้ปกครองวัดตามความในมาตรา 36 และเป็นผู้แทนวัดตามความในมาตรา 31 วรรคสาม ทั้งมีฐานะเป็นเจ้าพนักงานตามความในประมวลกฎหมายอาญา ดังความแห่งมาตรา 45 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ว่า “ให้ถือว่าพระภิกษุซึ่งได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งในการปกครองคณะสงฆ์และไวยาวัจกรเป็นเจ้าพนักงานตามความในประมวลกฎหมายอาญา” เพราะเหตุนี้ตำแหน่งเจ้าอาวาสจึงเป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญยิ่ง หลักเกณฑ์ให้มีเจ้าอาวาส “มาตรา 36 วัดหนึ่งให้มีเจ้าอาวาสรูปหนึ่ง และถ้าเป็นการสมควรจะให้มีรองเจ้าอาวาสหรือผู้ช่วยเจ้าอาวาสด้วยก็ได้”

ตามความในมาตรา 36 นี้ ชี้โดยชัดเจนว่า วัดหนึ่งต้องมีเจ้าอาวาสเพียงรูปเดียว คือ แต่งตั้งได้เพียงรูปเดียว จะมีเกินกว่ารูปเดียวมิได้ ทั้งนี้ เพื่อให้การปกครองเป็นไปด้วยความเรียบร้อยดีงาม แม้แต่ตำแหน่งองค์พระประมุขสงฆ์ ก็มีบทบัญญัติกำหนดจำนวนไว้ชัดเจนเช่นกัน ดังในมาตรา 7 วรรคแรกบัญญัติว่า “มาตรา 7 พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชองค์หนึ่ง” แต่วัดในพระพุทธศาสนามีฐานะแตกต่างกัน บางวัดเป็นวัดใหญ่โต กว้างขวาง มีกิจการในวัดมาก กฎหมายจึงเปิดโอกาสให้มีรองเจ้าอาวาสได้อีกแต่มิได้กำหนดจำนวน ทั้งนี้ เพื่อให้อยู่ในดุลพินิจของมหาเถรสมาคม อันตำแหน่งรองเจ้าอาวาสและผู้ช่วยเจ้าอาวาส ก็เป็นตำแหน่งสำคัญในการปกครองวัด และเป็นตำแหน่งปฏิบัติงานช่วยเจ้าอาวาส หน้าที่และอำนาจอยู่ที่การมอบหมายให้ช่วยปฏิบัติงานเป็นสำคัญ ทั้งรองเจ้าอาวาสและผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง ทั้งรองเจ้าอาวาสและผู้ช่วยเจ้าอาวาสนอกจากพระอารามหลวง (วัดราษฎร์) มีข้อบัญญัติเกี่ยวกับการมอบหมายงานให้ปฏิบัติชัดเจนในข้อ 28 และข้อ 32 แห่งกฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 24 พ.ศ. 2541 ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระสังฆาธิการ ความทั้ง 2 ข้อนั้น กำหนดให้เจ้าอาวาสนั้น พิจารณาคัดเลือกพระภิกษุผู้มีคุณสมบัติตามความในข้อ 6 และข้อ 25 และระบุหน้าที่ที่ตนจะมอบหมายให้ปฏิบัติ และรายงานขอแต่งตั้ง ดังนั้น ทั้งรองเจ้าอาวาสหรือผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง ทั้งรองเจ้าอาวาสและผู้ช่วยเจ้าอาวาสนอกจากพระอารามหลวง (วัดราษฎร์) เมื่อได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสแล้ว ย่อมปฏิบัติหน้าที่ได้ทุกกรณี ทั้งในวัดและการประสานนอกวัด

หน้าที่และอำนาจเจ้าอาวาส และผู้รักษาการแทนโดยที่วัดเป็นสถาบันหลักในการปกครอง และการดำเนินกิจการคณะสงฆ์ และพระศาสนาที่สำคัญสุดกฎหมายคณะสงฆ์บัญญัติให้วัดมีฐานะเป็นนิติบุคคล และให้เจ้าอาวาสเป็นผู้แทนวัดในกิจการทั่วไปให้เจ้าอาวาสเป็นผู้ปกครองวัดเจ้าอาวาสนั้นมีฐานะเป็นผู้ปกครองวัด และมีฐานะเป็นผู้แทนวัดทั้งมีฐานะเป็นเจ้าพนักงานตามมาตรา 45 แห่งราชบัญญัติคณะสงฆ์เจ้าอาวาสจึงเป็นผู้มีความสำคัญต่อความเสื่อมความเจริญของคณะสงฆ์และพระพุทธศาสนา แม้ผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสก็มีฐานะอย่างเดียวกับเจ้าอาวาส เพราะความสำคัญดังกล่าว จึงบัญญัติหน้าที่และอำนาจเจ้าอาวาสไว้โดยชัดเจนในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 ได้กำหนดอำนาจและหน้าที่ของเจ้าอาวาสไว้ในหมวด 5 ว่าด้วยเรื่องของวัดไว้ในมาตราที่ 37- 38 มีข้อความดังต่อไปนี้

มาตรา 37 เจ้าอาวาสมีหน้าที่ดังนี้

1) บำรุงรักษาวัด จัดกิจการและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี

2) ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัดนั้นปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎหมายเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ หรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม

3) เป็นธุระในการศึกษาอบรม และสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์

4) ให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล

มาตรา 38 เจ้าอาวาสมีอำนาจ ดังนี้

1) ห้ามบรรพชิตและคฤหัสถ์ ซึ่งมิได้รับอนุญาตของเจ้าอาวาสเข้าไปอยู่อาศัยในวัด

2) สั่งให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ ซึ่งไม่อยู่ในโอวาทของเจ้าอาวาสออกไปเสียจากวัด

3) สั่งให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ ที่มีที่อยู่หรือพำนักอาศัยในวัด ทำงานภายในวัด หรือให้ทำทัณฑ์บน หรือให้ขอขมาโทษ ในเมื่อบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ในวัดนั้นประพฤติผิดคำสั่งเจ้าอาวาสซึ่งได้สั่งโดยชอบด้วยพระธรรมวินัย กฎหมายมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ หรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม

มาตรา 39 ในกรณีที่ไม่มีเจ้าอาวาสหรือเจ้าอาวาสไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ได้ ให้แต่งตั้งผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาส ให้ผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสมีอำนาจและหน้าที่เช่นเดียวกับเจ้าอาวาส การแต่งตั้งผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาส ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ และวิธีการที่กำหนดในกฎมหาเถรสมาคม

สรุปได้ว่า พระสงฆ์ที่ได้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส นอกจากจะต้องปฏิบัติตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แล้ว ยังต้องปกครองตามมาตรา 36, 37, 38, 39 โดยเคร่งครัด ซึ่งเป็นหน้าที่และอำนาจโดยตรงของเจ้าอาวาส และยังต้องสนองรับนโยบายจากมหาเถรสมาคมมาปฏิบัติ ยึดพระธรรมวินัยเป็นหลักในการปกครอง เพื่อให้พระสงฆ์ทุกรูปภายในวัดประพฤติปฏิบัติ เป็นแนวทางเดียวกัน เพื่อให้เกิดความสามัคคีและอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขในหมู่สงฆ์ นอกจากนี้ บทบาทหน้าที่ในการปกครองของเจ้าอาวาสยังส่งผลต่อสังคม เพราะพระภิกษุสงฆ์และสามเณรที่เข้ามาบวชได้รับการอบรมให้ตั้งอยู่ในกฎระเบียบแห่งพระธรรมวินัย แม้บุคคลเหล่านี้เมื่อลาสมณเพศออกไป ก็ยังเป็นบุคคลของสังคม และจะเป็นบุคคลที่ดีของสังคมได้ ต้องได้รับการฝึกฝนอบรมมาอย่างดี จึงนับได้ว่าบทบาทของเจ้าอาวาสในด้านการปกครองมีส่วนช่วยเหลือบุคคลในสังคมเป็นอย่างมาก

บทบาทของพระสงฆ์กับการปกครองคณะสงฆ์ในยุคปัจจุบันนี้ ได้มีการพัฒนาเป็นลำดับจากการได้มีการตราพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ กำหนดรูปแบบการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยการจัดรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ที่ชัดเจน และเป็นสัดส่วนในการบริหารงานคณะสงฆ์มากยิ่งขึ้น และมีการพัฒนาการด้านเทคโนโลยีบูรณาการด้วยหลักพุทธธรรมนำการปกครองไปพร้อมกับความเจริญและมีกฎหมายพระราชบัญญัติข้อบังคับระเบียบต่าง ๆ มาเกื้อกูลพระธรรมวินัย โดยเฉพาะการปกครองคณะสงฆ์มีรูปแบบที่แตกต่างไปจากสมัยก่อนมาก เช่น ด้านการปกครอง ด้านการศึกษา ด้านศึกษาสงเคราะห์ ด้านการสาธารณสงเคราะห์ ด้านสาธารณูปการ ด้านการเผยแผ่ มีรูปแบบที่ปฏิบัติชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังนั้น รูปแบบแนวคิดและวิธีการบทบาทของพระสงฆ์กับการปกครองจึงมีความสำคัญยิ่งในการบริหารจัดการให้องค์กรคณะสงฆ์ไทยมีประสิทธิภาพประสิทธิผล ฉะนั้น ผู้ที่จะเป็นผู้นำในการปกครองคณะสงฆ์ในยุคปัจจุบันนี้จะต้องเป็นผู้ที่มีวิสัยทัศน์ มีความรู้

ความสามารถ และเป็นผู้ที่เพียบพร้อมด้วยจริยาวัตรข้อปฏิบัติเป็นที่ยอมรับของคณะสงฆ์และสังคมโดยรวม

ในช่วงแรกของสมัยหลังพุทธกาล พระพุทธศาสนาได้แพร่ขยายหลักธรรมไปทั่วชมพูทวีป พระสัทธรรมยังคงแผ่ไพศาลไปดุจกงล้อแห่งธรรมที่เคลื่อนไปข้างหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง หลักการสำคัญของพระพุทธศาสนาหากจะได้ผลอย่างดี ต้องอาศัยทั้งบุคคลภายในและภายนอกพระศาสนา กล่าวคือ บุคคลภายในหมายถึงพระภิกษุผู้เป็นศาสนทายาท ส่วนบุคคลภายนอกหมายถึงเหล่าทายกทายิกาผู้มีจิตศรัทธาตั้งมั่นต่อพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจะแผ่ขยายได้อย่างรวดเร็วมิใช่อาศัยแต่เพียงพระภิกษุฝ่ายเดียวเท่านั้น ยังต้องอาศัยเหล่าคฤหัสถ์ผู้เป็นฆราวาสช่วยเหลือกิจของสงฆ์ด้วย พระพุทธศาสนาในสมัยหลังพุทธกาล จึงเน้นการเผยแผ่ธรรมให้กับบุคคลผู้มีอำนาจในการปกครองบ้านเมืองเป็นอันดับแรก ดังจะเห็นได้จากการที่พระเจ้าอโศกมหาราชหันมาศรัทธานับถือเลื่อมใสพระพุทธศาสนา

ระยะแรกที่ขึ้นครองราชย์ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงบริจาคทานตั้งนิตยภัตไว้แก่พวกพราหมณ์ และแก่ตาปะขาว และปริพาชก เป็นต้น ตามพระเจ้าพินทุสารพระชนกเคยทรงกระทำมา (วิ.มหา.อ.1/80) ภายหลังจากได้ทอดพระเนตรเห็นนิโครธสามเณร ผู้มีกิริยามารยาทเรียบร้อย มีอินทรีย์สงบ สมบูรณ์ด้วยอิริยาบถ กำลังเดินผ่านไปทางพระลานหลวง จึงเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา (วิ.มหา.อ.1/183) ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาพระเจ้าอโศกมหาราชจึงจึงตั้งมั่นรับไตรสรณคมน์และเบญจศีล ดำรงตนอยู่ในพระพุทธศาสนาเป็นต้นมา

แม้แต่การไปประกาศพระพุทธศาสนายังต่างแดนก็ต้องอาศัยการเผยแผ่หลักธรรมสู่บุคคลผู้มีอำนาจทางการปกครอง เช่น พระมหินทเถระต้องไปประกาศพระพุทธศาสนายังตัมพปัณณิทวีป แต่กลับรอคอยเวลาจนกว่าพระเจ้ามุฏสีวะผู้เป็นพระราชาของตัมพปัณณิทวีปสวรรคต และรอให้พระราชโอรสพระนามว่า เทวานัมปิยติสสะขึ้นครองราชย์แทน (วิ.มหา.อ. เล่ม1,หน้า120.) เมื่อพระเถระเดินทางมาถึงทวีปนี้ ก็เทศนาสั่งสอนธรรมให้แก่พระราชาเทวานัมปิยติสสะ ในที่สุดท้าวเธอก็ดำรงอยู่ในไตรสรณคมน์ (วิ.มหา.อ.1/134) ถือเป็นการเผยแผ่ธรรมที่มีจุดเริ่มต้นมาจากพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองบ้านเมืองเช่นเดียวกัน

นอกจากตัวอย่างข้างต้นแล้ว ยังมีกรณีอื่นที่เป็นลักษะเดียวกันเพิ่มเติมอีก เช่น กรณีของพระนาคเสนผู้เป็นพหูสูตทรงพระไตรปิฎก ได้เดินทางไปสาคลนครอันเป็นที่ประทับของพระเจ้ามิลินท์ผู้เป็นกษัตริย์ของแคว้นโยนก (ปุ้ย แสงฉาย, 2528, หน้า 28) ได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนาจนพระเจ้ามิลินท์ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา และประกาศตนเป็นอุบาสกผู้เข้าถึงพระรัตนตรัยตลอดพระชนม์ชีพ

สรุปได้ว่า การเผยแผ่หลักธรรมให้กับบุคคลผู้มีอำนาจสูงสุดทางการปกครองเช่น กษัตริย์ซึ่งมีบริวารเป็นจำนวนมาก สามารถทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว เพราะเมื่อใด

ที่กษัตริย์หันมายอมรับนับถือเลื่อมใสพระพุทธศาสนาแล้ว เหล่าบริวารต่าง ๆ ก็ย่อมหันมายอมรับเลื่อมใสพระพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน พระพุทธศาสนาในยุคหลังพุทธกาล จึงมุ่งเน้นไปที่การทำให้กษัตริย์หรือผู้ที่มีอำนาจสูงสุดในแคว้นต่าง ๆ หันมายอมรับนับถือเลื่อมใสพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ

แต่ครั้นมาถึงยุคพระพุทธศาสนาได้แยกออกเป็นหลายนิกาย โดยเฉพาะที่เด่นชัดที่สุดในช่วงหลังพุทธกาล พระพุทธศาสนาได้แตกแยกออกเป็น 2 นิกายใหญ่ ๆ คือเถรวาทกับอาจริยวาท หลังจากการทำสังคายนาครั้งที่ 2 ล่วงมาได้ 100 ปี จุดเด่นของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช คือพระเจ้าอโศกมหาราชได้หันมานับถือพระพุทธศาสนาจนสามารถนำเอาหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนามาใช้ในการบริหารประเทศ และเปลี่ยนการขยายอำนาจด้วยศาสตราวุธมาเป็นธรรมาวุธ โดยอาศัยพระราชอำนาจของพระองค์ในการใช้นโยบายหลักธรรมวินัยในการบริหารประเทศ ดังนั้นจะเห็นได้ว่ารูปแบบการปกครองสมัยหลังพุทธกาล พระสงฆ์ยังเป็นผู้ปกครองเป็นหลักดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.2.5 รูปแบบสงฆ์เป็นผู้ปกครอง

คำว่า “สงฆ์” หรือ “สังฆะ” เป็นคำที่มีอยู่แล้วก่อนพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วเผยแผ่พระสัทธรรมออกไปจนทรงสามารถตั้งกลุ่มคนเพื่อเป็นแบบอย่างสำหรับผู้ประพฤติธรรมขึ้นได้ จึงทรงนำคำว่า “สงฆ์” มาใช้เรียกกลุ่มคนดังกล่าว คำว่า “สงฆ์” นี้แปลว่า หมู่ หรือชุมชน หมู่หรือชุมชนที่จะเป็นสงฆ์ ก็คือหมู่หรือชุมชนที่มีการจัดตั้งวางระบบระเบียบเป็นอย่างดี มีอุดมคติ มีจุดมุ่งหมายว่าจะอยู่ร่วมกันด้วยความสงบ เพื่อประพฤติปฏิบัติกระทำสิ่งที่ดีงาม อย่างพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ก็คือชุมชนที่อยู่ร่วมกันเพื่อเจริญไตรสิกขา เพื่อจะได้ฝึกฝนตนให้เจริญงอกงามขึ้นในศีล สมาธิ ปัญญา (พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), 2545, หน้า 3)

หากพิจารณาคำว่า “สงฆ์” ในพระพุทธศาสนาในความหมายซึ่งเข้าใจกันโดยทั่วไปก็หมายถึง กลุ่มผู้สมัครเข้ามาประพฤติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ถ้าเป็นกลุ่มนักบวชเพศชายเรียกว่า ภิกษุสงฆ์ ถ้าเป็นกลุ่มนักบวชเพศหญิงก็เรียกว่าภิกษุณีสงฆ์ (สมิทธิพล เนตรนิมิตร, 2553, หน้า 39) อย่างไรก็ตาม คำว่า “สงฆ์” ยังมีความหมายกว้างออกไปอีก กล่าวคือ คำว่า “สงฆ์” หมายถึง หมู่สาวกของพระพุทธเจ้าซึ่งเรียกว่าสาวกสงฆ์ ดังคำสวดในสังฆคุณ ประกอบด้วย คู่บุรุษ 4 คู่ หรืออริยบุคคล 8 เริ่มตั้งแต่พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค และพระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลคู่ 1 พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามิมรรค และพระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามิผลคู่ 1 พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิมรรค และพระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิผลคู่ 1 พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค และพระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตผลคู่ 1 สงฆ์เหล่านี้รวมเรียกว่า “อริยสงฆ์” หรือ “ทักขิเณยยบุคคล” คือ บุคคลผู้ควรแก่ทักษิณา และปรากฏว่า “อริยสงฆ์” เหล่านี้มีทั้งบุคคลผู้เป็นบรรพชิต และเป็นคฤหัสถ์ และต่างจาก “สงฆ์” อีกประเภทหนึ่งคือ “ภิกษุสงฆ์” คือหมู่แห่งภิกษุหรือชุมนุมภิกษุหมู่หนึ่งตั้งแต่ 4 รูปขึ้นไป ซึ่งสามารถประกอบสังฆกรรมต่าง ๆ ได้ตามกำหนดทางพระวินัย เรียกว่า “สมมติสงฆ์” (ที.ปา. 11/333/341)

จากความหมายดังกล่าว การให้สงฆ์เป็นผู้ปกครองจึงไม่ได้หมายถึงการให้อริยสงฆ์ ภิกษุสงฆ์ หรือภิกษุณีสงฆ์เพียงรูปใดรูปหนึ่งเป็นผู้ปกครอง แต่การให้สงฆ์เป็นผู้ปกครองนั้น หมายถึง การให้กลุ่มบุคคลผู้เป็นบรรพชิตคือภิกษุสงฆ์หรือภิกษุณีสงฆ์จำนวนตั้งแต่ 4 รูปขึ้นไป ซึ่งอยู่รวมกันเป็นหมู่เป็นคณะในสถานที่ต่าง ๆ มีวัดและอารามเป็นต้น เพื่อดำเนินชีวิตตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น ได้ช่วยกันดำเนินการกิจกรรมอันสำคัญต่าง ๆ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ให้สำเร็จเรียบร้อยด้วยดี เนื่องจากทรงประสงค์จะทรงมอบการปกครองคณะไว้แก่สงฆ์ ไม่ทรงประสงค์ปล่อยให้อยู่กันอย่างเป็นอิสระ จึงทรงอนุญาตให้สงฆ์เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ อันเนื่องด้วยการปกครองคณะ มีการบวชให้กุลบุตร เป็นต้น (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2541, หน้า 214)

หลังจากทที่พระพุทธเจ้าทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่แล้ว เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นในภายหลังก็ไม่ทรงแทรกแซงอำนาจของสงฆ์ เพราะว่านอกจากจะทรงเคารพธรรมแล้ว ยังทรงเคารพในสงฆ์ด้วยดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย การที่เราทราบการเชื้อเชิญของพรหมและสักการะเคารพ อาศัยธรรมที่เราตรัสรู้แล้วนั้นแลอยู่ เป็นการสมควรแก่เรา แต่เมื่อใดสงฆ์ประกอบด้วยความเป็นใหญ่เมื่อนั้นเราก็มีความเคารพในสงฆ์” (องฺ.จตุกฺก. 21/21/34)

สรุปได้ว่า จากพระดำรัสนี้ จึงสะท้อนให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงยอมรับอำนาจของสงฆ์และอำนาจของสงฆ์นั้นก็มาจากพระธรรม และพระวินัยที่พระองค์ทรงแสดงและบัญญัติไว้แล้วนั่นเอง เพื่อให้สงฆ์ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง

นอกจากนี้ การลงโทษถือได้ว่าเป็นสิ่งหนึ่ง ซึ่งควรกระทำในการปกครองหมู่คณะ ซึ่งคู่กับการยกย่อง หากขาดสิ่งที่ควรกระทำทั้งสองอย่างนี้แล้ว การปกครองย่อมดำเนินไปไม่ได้ แม้ในสังคมสงฆ์ก็เช่นเดียวกัน เนื่องจากพระพุทธเจ้าเมื่อทรงบัญญัติพระวินัยก็ทรงมีวัตถุประสงค์ไว้ เช่นนั้นคือ เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก และเพื่ออความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม เป็นต้น เพราะฉะนั้นหากมีพระภิกษุรูปใดหรือคฤหัสถ์คนใดประพฤติมิชอบ ก่อให้เกิดความเสียหายแก่คณะสงฆ์ พระพุทธเจ้าก็ทรงประทานอนุญาตให้สงฆ์ลงโทษแก่ผู้นั้นได้ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2541, หน้า 184) เพราะฉะนั้น การลงโทษตามพระธรรมวินัย หรือสังฆกรรมประเภทลงโทษผู้ทำความผิด จึงเรียกว่า นิคหกรรม

สำหรับนิคหกรรมซึ่งพระพุทธเจ้าทรงประทานอนุญาตให้ใช้ลงโทษภิกษุผู้กระทำความผิด มี 6 อย่าง ดังต่อไปนี้

1) ตัชชนียกรรม คือสังฆกรรมอันสงฆ์พึงทำโดยการตำหนิภิกษุผู้ก่อความทะเลาะวิวาททำความอื้อฉาว ก่ออธิกรณ์ขึ้นในสงฆ์ เป็นผู้มีอาบัติมาก มีมารยาทไม่สมควร เป็นผู้คลุกคลีกับคฤหัสถ์ในทางที่ไม่สมควร เป็นผู้มีศีล อาจาระ และทิฏฐิวิบัติ และเป็นผู้กล่าวติเตียนพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์

2) นิยสกรรม คือ สังฆกรรมอันสงฆ์พึงทำโดยการปรับให้ถือนิสัยใหม่อีก หรือการถอดยศภิกษุผู้มีอาบัติมาก หรือเป็นผู้คลุกคลีกับคฤหัสถ์ในทางที่ไม่สมควร แม้ภิกษุนั้นจะเป็นพระเถระหรือเป็นอุปัชฌายาจารย์แล้ว หากถูกสงฆ์ลงโทษด้วยนิยสกรรม ก็ต้องกลับมาถือนิสัยใหม่อีก แม้ในสำนักภิกษุผู้อ่อนกว่าก็ตาม

3) ปัพพาชนียกรรม คือ สังฆกรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุผู้ประทุษร้ายสกุล มีข่าวเซ็งแซ่เล่นคะนอง อนาจาร ลบล้างพระบัญญัติ หรือมิจฉาชีพ อันเป็นไปทางกายก็ดี ทางวาจาก็ดี ทั้งสองทางก็ดี โดยการไล่ภิกษุนั้นออกเสียจากอาวาส

4) ปฏิสารณียกรรม คือ สังฆกรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุปากร้ายด่าว่าคฤหัสถ์ผู้มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เป็นทายกอุปัฏฐากสงฆ์ด้วยปัจจัย 4 เป็นทางจะยังคนผู้ยังไม่เลื่อมใสมิให้เลื่อมใส จะยังคนผู้เลื่อมใสอยู่แล้วให้เป็นอย่างอื่นไปเสีย โดยการบังคับภิกษุนั้นให้ไปขอขมาเขา

5) อุกเขปนียกรรม คือสังฆกรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุผู้ต้องอาบัติแล้ว ไม่ยอมรับว่าเป็นอาบัติ หรือไม่ทำคืนอาบัติ หรือมีทิฏฐิบาปไม่ยอมสละ เป็นทางเสียสีลสามัญญตา หรือทิฏฐิสามัญญตา โดยการยกเธอเสียจากการสมโภคกับสงฆ์ คือ ไม่ให้ฉันร่วม ไม่ให้อยู่ร่วม ไม่ให้มีสิทธิเสมอกับภิกษุทั้งหลาย

6) ตัสสปาปิยสิกากรรม คือสังฆกรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุผู้เป็นจาเลยในอนุวาทาธิกรณ์ถูกซักอาบัติในท่ามกลางสงฆ์ แต่ให้การกลับไปกลับมา ปฏิเสธแล้วกลับปฏิญญา ปฏิญญาแล้วกลับปฏิเสธ พูดถลากไถล พูดกลบเกลื่อนข้อที่ถูกซัก พูดมุสาซึ่งหน้า เป็นการเพิ่มโทษขึ้นอีกส่วนหนึ่ง ถ้าภิกษุเป็นอย่างนั้น สงฆ์เห็นสมควรจะเพิ่มโทษขึ้นอีกส่วนหนึ่งจากอาบัติที่ต้อง พึงทำตัสสปาปิยสิกากรรมนี้แก่ภิกษุนั้น (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2541, หน้า 185-195)

สรุปได้ว่า บทบาทสำคัญในด้านการปกครองของพระสงฆ์ ในฐานะที่เป็นผู้ใช้อำนาจตัดสินใจในการดำเนินการให้กิจกรรมต่าง ๆ สำเร็จลงได้ด้วยความเรียบร้อยและบรรลุวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตั้งไว้ ด้วยความเคารพในพระธรรมและพระวินัย ซึ่งทรงแสดงและทรงบัญญัติไว้แล้วนั้นเอง ไม่ว่าพระองค์จะดำรงอยู่หรือไม่ก็ตาม ดังพระดำรัสซึ่งตรัสสั่งไว้ว่า “อานนท์ บางทีพวกเธออาจจะคิดว่า ‘ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา’ ข้อนี้พวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไปก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย” รูปแบบการปกครองซึ่งมีสงฆ์เป็นผู้ปกครองดังที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าเกิดจากระเบียบกฎเกณฑ์ต่าง ๆ คือพระวินัยซึ่งพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้น เพื่อเปิดโอกาสให้สงฆ์มีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมสำคัญต่าง ๆ แทนพระองค์ ซึ่งเป็นที่มาของการทำสังฆกรรมที่หลากหลาย และแต่ละสังฆกรรมซึ่งดำเนินการโดยสงฆ์นั้น จะต้องอาศัยความเห็นที่สอดคล้องร่วมกันของสมาชิกในที่ประชุม ซึ่งไม่มีบุคคลใดบุคคลหนึ่งมีอำนาจสิทธิขาดแต่เพียงผู้เดียวในการตัดสินใจ เนื่องจากสังฆกรรมทุกอย่างต้องอาศัยมติในที่ประชุมซึ่งลงมติอย่างเอกฉันท์ โดยไม่มีบุคคลใดบุคคล

หนึ่งคัดค้านในสังฆกรรมต่าง ๆ จึงจะสามารถดำเนินการสำเร็จได้ เพราะฉะนั้นรูปแบบการปกครองของสงฆ์จึงสะท้อนให้เห็นถึงการปกครองที่ให้ความสำคัญแก่สมาชิกทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในกิจกรรมต่าง ๆ และการตัดสินใจนั้นก็ต้องสอดคล้องเป็นไปในทิศทางเดียวกัน กิจกรรมต่าง ๆ จึงจะสำเร็จได้ ดังนั้น สังฆกรรมซึ่งพระพุทธเจ้าทรงประทานอนุญาตไว้จึงเป็นเครื่องมือสำคัญของสงฆ์ เพื่อใช้ดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ ให้สำเร็จ และเพื่อปกครองดูแลกันเองแทนพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงความสามัคคีของหมู่คณะซึ่งเป็นหลักสำคัญที่สามารถขับเคลื่อนสังคมสงฆ์ให้ไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ได้

2.2.6 อุปัชฌาย์อาจารย์เป็นผู้ปกครอง

การปกครองในสังคมสงฆ์นี้ แม้ว่าในระดับสังคมพระพุทธเจ้าจะทรงประทานให้สงฆ์เป็นใหญ่ในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งเรียกว่า “สังฆกรรม” และในการแก้ไขปัญหาอธิกรณ์ต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นให้สำเร็จเรียบร้อยดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ในระดับส่วนบุคคล สังคมสงฆ์ก็ยังประสบปัญหาการประพฤติปฏิบัติที่ไม่เหมาะสมของสมาชิกในสังคมสงฆ์ ซึ่งก่อให้เกิดความเสื่อมเสียแก่หมู่คณะดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติให้สังคมสงฆ์มีบุคคลผู้ที่ทำหน้าที่คอยสอดส่องดูแลภิกษุด้วยกัน เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ และคอยแนะนำสั่งสอนให้ประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในแนวทางที่ถูกต้องตามพระธรรมวินัย บุคคลผู้ที่ทำหน้าที่ดังกล่าวนี้เรียกว่า “อุปัชฌาย์” และ “อาจารย์” ซึ่งกลายเป็นการปกครองแบบใหม่เพิ่มขึ้นมา (พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2526, หน้า 44) ดังพระดำรัสซึ่งตรัสไว้ ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอุปัชฌาย์ อุปัชฌาย์จักเข้าไปตั้งจิตสนิทสนมในสัทธิวิหาริกฉันบุตร สัทธิวิหาริกจักเข้าไปตั้งจิตสนิทสนมในอุปัชฌาย์ฉันบิดา เมื่อเป็นเช่นนี้ อุปัชฌาย์และสัทธิวิหาริกจักมีความเคารพ ยำเกรงประพฤติกลมเกลียวกัน จักถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้” (วิ.ม. 4/65/81)

“ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอาจารย์ อาจารย์จักเข้าไปตั้งจิตสนิทสนมในอันเตวาสิกฉันบุตร อันเตวาสิกจักเข้าไปตั้งจิตสนิทสนมในอาจารย์ฉันบิดา เมื่อเป็นเช่นนี้ อาจารย์และอันเตวาสิกจักมีความเคารพยำเกรงประพฤติกลมเกลียวกัน จักถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระธรรมวินัยนี้ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้อาศัยภิกษุมีพรรษา 10 อยู่อนุญาตให้ภิกษุมีพรรษา 10 ให้นิสสัยได้” (วิ.ม. 4/77/106-107)

ด้วยเหตุดังกล่าว ในการบรรพชาอุปสมบทพระภิกษุ และภิกษุณีจึงต้องมีการถืออุปัชฌาย์หรือปวัตตินี เพื่อให้อุปัชฌาย์หรือปวัตตินี ทำหน้าที่เป็นผู้ปกครองดูแลรับผิดชอบพระภิกษุ หรือภิกษุณีผู้เพิ่งบวชเข้ามาใหม่ และคอยอบรมสั่งสอนให้มีความประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องเหมาะสมกับความเป็นสมณะเชื้อสายศากยบุตรต่อไป

นอกจากนี้ พระพุทธเจ้ายังตรัสสอนธรรมเนียมหรือข้อปฏิบัติอันสัทธิวิหาริกจะพึงกระทำต่ออุปัชฌาย์ของตนซึ่งเรียกว่า “อุปัชฌายวัตร” ไว้ด้วย เช่น เอาใจใส่ปรนนิบัติรับใช้คอยศึกษาเล่าเรียนจากท่าน ขวนขวายป้องกันหรือระงับความเสือม่เสีย เช่น ความคิดจะสึก ความเห็นผิด เป็นต้น รักษาน้ำใจของท่าน มีความเคารพ จะไปไหนบอกลาไม่เที่ยวตามอำเภอใจ และเอาใจใส่พยาบาลเมื่อท่านอาพาธ (วิ.ม. 4/66/82-87)

ในขณะเดียวกันก็ตรัสสอนข้อควรปฏิบัติอันอุปัชฌาย์จะพึงกระทำต่อสัทธิวิหาริกซึ่งเรียกว่า “สัทธิวิหาริกวัตร” ไว้ด้วย เช่น เอาธุระในการศึกษา สงเคราะห์ด้วยบาตร จีวร และบริขารอื่น ๆ ขวนขวายป้องกันหรือระงับความเสื่อมเสีย เช่น ระงับความคิดจะสึก เปลื้องความเห็นผิด ฯลฯ พยาบาลเมื่ออาพาธ (วิ.ม. 4/67/88-92)

สรุปได้ว่า จากธรรมเนียมที่พึงประพฤติปฏิบัติต่อกัน และกันระหว่างอุปัชฌาย์กับสัทธิวิหาริกและอาจารย์กับอันเตวาสิกดังกล่าว จะเห็นได้ว่า แม้ว่าต่างฝ่ายต่างก็มีหน้าที่อันพึงประพฤติปฏิบัติต่อกันและกัน แต่สัทธิวิหาริกและอันเตวาสิกในฐานะผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครอง ก็ต้องมีความเคารพยำเกรงในอุปัชฌาย์ และอาจารย์ของตนในฐานะที่เป็นผู้ปกครองดูแล และอบรมสั่งสอนให้การศึกษา เปรียบเสมือนบิดาปกครองดูแลบุตร ตามพระดำรัสของพระพุทธเจ้าซึ่งได้ตรัสไว้แล้วนั้นเอง เพราะฉะนั้นธรรมเนียมอันพึงประพฤติปฏิบัติต่อกันและกันซึ่งเรียกว่า “วัตร” นี้ มีคุณค่าทั้งต่อเรื่อความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างบุคคล และต่อเรื่องการปกครองของคณะสงฆ์อย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นการดูแลกันและกัน เพื่อให้เกิดการศึกษาหรือการฝึกฝนอบรมตนเองจนสามารถบรรลุเป้าหมายที่พึงประสงค์ตามหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา และมีส่วนให้พระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าได้รับการดำรงรักษาไว้และสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

2.3 บทบาทของพระสงฆ์กับการปกครองในสมัยพุทธกาล

พระพุทธเจ้าเละพระสงฆ์สาวก” ซึ่งเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับนักการเมืองการปกครองในชื่อของพระราชา และ พระมหากษัตริย์ พระสงฆ์ทุกรูปในฐานะที่เป็น “พลเมืองของรัฐ” ได้วางสถานะภายใต้กรอบของการสร้างประโยชน์ให้แก่สังคมใน 3 มิติ คือ (1) ประโยชน์ของตัวเอง (2) ประโยชน์ของหมู่ญาติ และ (3) ประโยชน์ของชาวโลก ซึ่งประโยชน์ในข้อที่ 3 เป็นประเด็นที่ พระพุทธเจ้าได้ตรัสย้ำว่า “เธอทั้งหลาย จงเที่ยวไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข และเพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก” กล่าวคือ เมื่อพระสงฆ์ได้ศึกษาธรรม เรียนรู้ธรรม ปฏิบัติธรรมแล้ว จึงมีภาระหน้าที่สำคัญที่ถือได้ว่าเป็น “ภารกิจ หรือบทบาทหลัก” คือ “การเผยแผ่ธรรม” เพื่อนำธรรมไปประกาศ และนำเสนอให้แก่ชาวโลก ซึ่งการเผยแผ่ไม่ได้จำกัดตัวอยู่เฉพาะการนำเสนอธรรมเท่านั้น หากแต่มุ่งเน้นให้พระสงฆ์หรือแม้กระทั่งพระองค์เองได้นำประชาชนเข้าสู่วิถีชีวิต โดยการปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลทั้งในชีวิตของตัวและความสันติสุขของสังคม จะเห็นได้ว่า ตลอดระยะเวลา 45 พรรษาที่พระองค์ได้ตัดสินใจประกาศ

พระพุทธศาสนาตามคำอาราธนาของพระพรหมนั้น พระองค์ได้เกี่ยวข้องกับพระราชา หรือพระมหากษัตริย์ในหลายมิติ ทั้งกิจกรรม การคิด การแสดงออกทางพระดำรัส และพฤติกรรม จุดเด่นที่สำคัญคือ ในฐานะที่พระองค์เคยเป็นเป็นกษัตริย์ ย่อมทำให้ทราบหลักการและแนวทางในการที่จะสื่อสาร และนำเสนอหลักการและแนวคิดที่สอดรับกับพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้ปกครองได้ง่ายยิ่งขึ้น จุดเด่นดังกล่าว ได้ส่งผลในเชิงบวกต่อพระสาวกของพระองค์ด้วยเช่นกัน ในขณะที่สาวกบางรูปมีพื้นฐานจากครอบครัวของพระบรมวงศานุวงศ์ จึงเข้าใจวัฒนธรรม ประเพณี และวิธีคิดของชนชั้นปกครองเป็นอย่างดี ยิ่งไปกว่านั้น พระพุทธเจ้าได้วางกรอบและกำหนดท่าทีเป็นหลักเสขิยวัตร ซึ่งถือได้ว่าเป็น “หลักปฏิบัติเกี่ยวกับการควบคุมพฤติกรรม” หรือ “มารยาทผู้ดี” เอาไว้ให้พระสงฆ์ได้ใช้เป็นฐานในการปฏิบัติกับกลุ่มคนจำนวนมากในสังคมด้วยเช่นกัน ซึ่งแนวทางเหล่านั้นได้ทำให้การนำเสนอบทบาทของพระสงฆ์เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติทางกาย (Physical) พฤติกรรม (Behavior) จิตใจ (Mental) และปัญญา (Wisdom) คุณสมบัติเหล่านี้จึงเป็นพื้นฐานสำคัญให้พระสงฆ์เดินทางไปแสดงบทบาทในด้านต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือมนุษย์และสังคมในสมัยพุทธกาลได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังจะนำเสนอโดยลำดับดังต่อไป

สรุปได้ว่า พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกบางรูปเข้ากับชนชั้นปกครองได้เป็นอย่างดี สามารถแสดงบทบาทในการชี้แนะแนวทางเผยแผ่ธรรมะให้กับพระมหากษัตริย์ในแคว้นต่างๆและชนชั้นปกครองระดับสูงได้อย่างองอาจสง่างาม เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลกทั้งหลายโดยไม่แบ่งชนชั้นวรรณะ

2.3.1 บทบาทในการให้คำปรึกษา

พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้เผยแผ่ขยายพระธรรมคำสั่งสอนที่ทรงค้นพบให้ประชาชนได้เข้าใจและเรียนรู้หลักธรรมในการดำเนินชีวิต ทำให้มีผู้มาเข้าเฝ้าเพื่อทูลถามถึงสรรพปัญหาที่ประสบพบเจอในแต่ละวันอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้พระพุทธองค์หาได้ให้คำปรึกษาเฉพาะเรื่องหลักธรรมอย่างเดียวไม่ แต่ยังทรงนำหลักธรรมมาประยุกต์เข้ากับเรื่องของการเมืองการปกครองและทำการแนะนำสั่งสอนหลักธรรมที่ใช้ในการปกครองเพื่อให้บ้านเมืองประสบความสุขในร่มพระธรรมด้วย ดังนี้

(1) บทบาทด้านการให้คำปรึกษาทั่วไป การให้คำปรึกษาเป็นเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงกระทำอยู่เป็นประจำ ดังจะเห็นได้จากมีพระราชาจากแคว้นต่าง ๆ มาเข้าเฝ้า เพื่อทูลถามเรื่องราวต่าง ๆ ที่ทุกข์ใจ ไม่ว่าเรื่องนั้นจะเป็นเรื่องเล็กหรือเรื่องใหญ่ เมื่อได้ปรึกษากับพระพุทธองค์แล้วก็จะได้รับคำตอบที่ดีและน่าพอใจในการดำเนินชีวิตกลับไปทุกคน ตัวอย่างเช่น

(1.1) พระเจ้าปเสนทิโกศล จะเสด็จมาเฝ้าเกือบทุกวัน และในการมาเฝ้าแต่ละครั้งพระองค์จะมีพระราชปุจฉาทูลถามปัญหากับพระพุทธเจ้า ทั้งในเรื่องส่วนพระองค์และเรื่องที่เกี่ยวกับการบริหารบ้านเมือง เช่นในคราวที่พระองค์ทรงเสวยพระกระยาหารแล้ว อาหารไม่ย่อยทำให้พระองค์รู้สึกอึดอัดพระวรกาย ก็เสด็จมาเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อขอคำแนะนำ พระพุทธองค์ก็ทรงแนะนำให้

พระองค์เสวยพระกระยาหารให้น้อยลง ซึ่งก็ทำให้พระองค์รู้สึกสบายขึ้นเมื่อทรงปฏิบัติตามคำแนะนำของพระพุทธองค์ (ขุ.ธ.อ.42/377-379)

แม้ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความฝันไม่ว่าจะดีหรือไม่ก็ตาม พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ยังคงนำมาทูลถามพระพุทธเจ้าเพื่อความสบายพระทัย เช่น ทรงทูลถามถึงเสียงประหลาดที่ทำให้หวาดหวั่นสะดุ้งพระทัยว่า “ทุ สะ นะ โส” และคิดที่จะทำการบูชายัญด้วยชีวิตของสัตว์และมนุษย์จำนวนมาก พระพุทธองค์ตรัสปลอบมิให้พระราชากลัว โดยบอกว่าเป็นเสียงของสัตว์นรกที่ทำกรรมลามกมาเตือนสติของพระราชาไม่ให้ทำกรรมชั่วด้วยการไปแย่งชิงภรรยาของผู้อื่น พระราชาทรงเลื่อมใส และตรัสสั่งให้ปล่อยสัตว์ทั้งหมด (ขุ.ชา.ทุก.อ.56/158-165)

ในคืนหนึ่งทรงพระสุบิน 16 ประการ ทำให้ตกพระทัยตื่นจากพระบรรทม ครั้นรุ่งเช้าจึงปรึกษากับพวกพราหมณ์ปุโรหิต และได้รับคำแนะนำว่า ให้ทำพิธีบูชายัญเพื่อไม่ให้อันตรายในพระสุบินเกิดขึ้นแก่พระองค์ พระนางมัลลิกาเทวีได้แนะนำพระองค์ว่า ให้สอบถามเรื่องนี้กับพระพุทธเจ้า จึงได้เสด็จเดินทางเข้าเฝ้าพร้อมกัน พระพุทธองค์ตรัสตอบพระสุบินทีละข้อไปตามลำดับ ทำให้ทรงทราบว่า ภัยจากพระสุบินจะไม่มีแก่พระองค์ แต่จะมีขึ้นในอนาคตกาล (ขุ.ชา.ทุก.อ.56/216-236)

(1.2) พระเจ้าพิมพิสาร ทูลเล่าถึงเหตุการณ์ในกลางดึกคืนหนึ่ง ที่มีเสียงประหลาดน่าสะพรึงกลัวอย่างเหลือเกินในพระราชนิเวศน์ พระองค์ทรงสลดพระราชหฤทัยและทรงหวาดกลัวต่อเสียงนั้น พอรุ่งสว่างจึงรีบเข้าเฝ้าเพื่อกราบทูลพระพุทธเจ้า ทำให้ทรงทราบว่า นั่นคือเสียงของพระญาติในอดีตของพระองค์ ที่ไปเกิดเป็นเปรต และหวังว่าพระองค์จะอุทิศส่วนกุศลให้กับพวกเปรตนั้น จากนั้นพระเจ้าพิมพิสารจึงถวายทานและอุทิศผลทานให้แก่ญาติเหล่านั้นได้รับส่วนกุศล และพ้นจากทุกข์ในอบายที่ได้รับอยู่ (ขุ.ขุ.อ.39/283-284)

สรุปได้ว่า บทบาทด้านการให้คำปรึกษาทั่วไปของพระพุทธเจ้า ที่ทรงให้คำปรึกษากับพระราชาในแคว้นต่าง ๆ ทำให้พระราชาคลายความวิตกกังวลไปได้มาก และสามารถช่วยเหลือแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ให้กับพระราชาในแคว้นต่าง ๆ ได้ตามต้องการ

(2) บทบาทด้านการให้คำปรึกษาเรื่องบ้านเมือง เมื่อพระพุทธเจ้าทรงมีความคุ้นเคยกับพวกกษัตริย์เป็นอันมาก ทั้งพระองค์เองก็ทรงเคยอยู่ในวรรณะกษัตริย์มาก่อน จึงมีความเข้าใจเรื่องหลักการปกครองเป็นอย่างดี ทำให้สามารถแนะนำและให้คำปรึกษาเรื่องบ้านเมืองได้เป็นอย่างดี บรรดากษัตริย์ราชสกุลเมื่อจะเดินทางไปรบ หรือทำศึกสงคราม ก่อนอื่นก็จะเข้าเฝ้าเพื่อขอพรและทูลถามถึงปัญหาที่จะเกิดในการรบกับพระพุทธองค์อยู่เสมอ ตัวอย่างเช่น

(2.1) พระเจ้าอชาตศัตรู ในคราวที่ทรงต้องการจะยกกองทัพไปรบกับแคว้นวัชชี แต่ยังตัดสินพระทัยไม่ได้ว่าจะยกไปดีหรือไม่ เพราะขณะนั้นแคว้นวัชชีกำลังเข้มแข็งก็ทรงส่งวัสสการพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อที่จะหยั่งดูว่าพระพุทธเจ้าจะตรัสว่าอย่างไรบ้าง พระพุทธองค์มิได้ตรัสบอกว่าอย่างไร เพียงแต่หันไปตรัสกับพระอานนท์ว่า หากเจ้าลิจฉวีทั้งหลายยังคงปฏิบัติตาม

หลักราชอปริหานิยธรรมที่พระองค์เคยแสดงไว้อย่างมั่นคงตราบใด เจ้าลิจฉวีทั้งหลายก็จะมีแต่ความเจริญฝ่ายเดียวไม่มีทางเสื่อมเลย คล้าย ๆ กับเป็นการตรัสเตือนห้ามทัพมิให้ไปรบกัน เพราะถ้าขืนรบไปก็จะมีแต่การเสียทั้ง 2 ฝ่าย ซึ่งพระเจ้าอชาตศัตรูก็ไม่กล้ายกกองทัพไปจริง ๆ แต่ท้ายที่สุดแคว้นวัชชีก็ต้องตกอยู่ใต้อำนาจของแคว้นมคธ เพราะไม่ปฏิบัติตามหลักที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ คือ เกิดแตกความสามัคคีกัน (ที.ม.10/131-135)

(2.2) ครั้งหนึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงประสงค์จะยกทัพออกไปในฤดูฝนเพื่อปราบกบฏที่เกิดขึ้นที่เมืองชายแดน ทรงดำริว่า ขณะนี้มีฝนตกทั่วหนทางลำบาก ซอกเขาลำธารเต็มไปด้วยน้ำทำให้เดินทัพลำบาก ควรที่จะเข้าเฝ้าพระศาสดาเพื่อทูลถามถึงเวลาที่ควรเสด็จ เพราะพระศาสดาจะทรงอนุเคราะห์ทั้งในอนาคตและปัจจุบัน เมื่อเข้าเฝ้า พระศาสดาตรัสว่า “แม้แต่ก่อนพระราชาทั้งหลาย เมื่อจะยกทัพไปครั้นได้ฟังคำของบัณฑิตแล้ว ก็ไม่เสด็จไปสู่กองทัพในเวลาอันไม่สมควร” เมื่อพระราชาทรงทราบว่าไม่ใช่กาลเวลาที่ควรยกทัพ เพราะจะเสื่อมจากประโยชน์ จึงได้ทำการยกทัพกลับเข้าพระนคร ส่วนพวกกบฏได้ข่าวว่าพระราชาจัดทัพจะยกทัพมาปราบปรามก็พากันหนีไปจนหมด (ขุ.ชา.ทุก.อ.57/146-150)

ในคราวที่ทรงปราชัยต่อพระเจ้าอชาตศัตรูในการรบกันเพื่อแย่งชิงความเป็นใหญ่เหนือดินแดนกาสิกคาม จนทำให้เสวยไม่ได้บรรทมไม่หลับ พระพุทธองค์ทรงมีพระดำรัสเกี่ยวกับเรื่องนี้ในท่ามกลางสงฆ์ว่า “ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้พ่ายแพ้ย่อมนอนเป็นทุกข์ ผู้ละทั้งความชนะและความพ่ายแพ้ได้แล้ว มีใจสงบ ย่อมนอนเป็นสุข”(ขุ.ธ.25/201)

แต่หลังจากนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทำศึกกับพระเจ้าอชาตศัตรูอีกครั้ง และพระองค์ประสบชัยชนะ และสามารถจับพระเจ้าอชาตศัตรูมาเป็นเชลยศึกได้ ซึ่งประเด็นนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสย้ำอีกครั้งว่า “ผู้ฆ่าย่อมได้รับการฆ่าตอบ ผู้โกรธย่อมได้รับการโกรธตอบ” อาจจะด้วยอิทธิพลจากหลักการดังกล่าว จึงทำให้พระเจ้าปเสนทิโกศลตัดสินใจปล่อยพระเจ้าอชาตศัตรูกลับพร้อม และต่อมาภายหลังจากนั้นพระเจ้าปเสนทิโกศลจึงได้ตัดสินใจใช้ “กลยุทธ์อุบายหญิงงาม” โดย พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงยกพระธิดา ชื่อว่า วชิรากุมารี ให้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าอชาตศัตรู ซึ่งเป็นผลให้สองแคว้นไม่มีการสู้รบ และอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

พระเจ้าปเสนทิโกศลนั้นโดยปกติแล้วมักจะปกครองหรือบริหารงานของรัฐตามพุทธธรรมที่พระองค์ได้สดับมาจากพระศาสดา ทรงปกครองข้าราชบริพารด้วยความยุติธรรมเที่ยงตรง ไม่มีอคติ ทรงยกย่องคนดีและลงโทษผู้ที่กระทำทุจริตคิดมิชอบ ประชาชนภายในรัฐของพระองค์จึงมีเสรีภาพ ประกอบอาชีพอย่างสงบสุข (พระมหาจรรยา สุทฺธิญาโณ, หน้า 6) ดังนั้น จึงทำให้ประชาชนในรัฐโกศลเป็นคนที่มีความขยันขันแข็งและมีความใฝธรรมเป็นอย่างยิ่ง

ในขณะที่กรณีศึกษาบทบาทของพระสงฆ์สาวกนั้น ผู้วิจัยมองว่ากรณีของพระอานนท์ที่ให้คำปรึกษาแก่พระราชาเป็นประเด็นที่น่าสนใจอย่างยิ่ง พระอานนท์ได้รับมอบหมายให้เดินทางมา

สอนธรรมแก่พวกพระสนมในพระราชวังทุกวัน ในเวลานั้น พระจุฬามณีของพระราชาได้หายไป ทรงสั่งให้จับผู้รับใช้ฝ่ายในทั้งหมดทุกคนตรวจค้นอย่างละเอียด ทำให้ทุกคนในพระราชวังได้รับความลำบากมาก พระอานนท์จึงออกอุบายให้พระราชาจับเฉพาะคนที่ต้องสงสัยเท่านั้น แล้วให้แจกฟ่อนฟาง หรือก้อนดินกับทุกคน สั่งต่อไปว่า ให้นำฟ่อนฟางหรือก้อนดินมาโยนไว้ตรงที่แห่งหนึ่ง หากผู้ใดเอาพระจุฬามณีไป ผู้นั้นก็จะแอบเอาพระจุฬามณีซุกไว้ในฟ่อนฟางหรือก้อนดินนั้น แล้วมาโยนคืนไว้ แต่ผ่านไป 3 วันก็ยังไม่มีใครนำมาคืน พระเถระจึงออกอุบายอีกครั้งว่า ให้ตั้งตุ่มใหญ่ใส่น้ำจนเต็มตั้งไว้ในวงผ้าม่าน แล้วให้ทุกคนเข้าไปในวงผ้าม่าน ล้างมือที่ตุ่มก่อนออกมาทีละคน ด้วยอุบายนี้ คนที่ขโมยพระจุฬามณีกลัวว่าพระเถระจะจับได้ จึงซ่อนพระจุฬามณีเข้าไปทิ้งไว้ในตุ่มน้ำ พระราชาจึงได้ของคืน และพวกรับใช้ฝ่ายในก็พากันยินดีร่าเริงที่พระเถระช่วยเหลือให้พ้นจากความทุกข์ พระเถระจึงได้รับการยอมรับนับถือจากพระราชาเป็นอันมาก (ขุ.ชา.เอกก.อ.56/328-331)

สรุปได้ว่า บทบาทด้านการให้คำปรึกษาเรื่องบ้านเมืองของพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกนั้น พระองค์ทรงใช้อุบายเพื่อไม่ให้เกิดความเสียหายเดือดร้อนและเกิดการเข่นฆ่ากัน เปรียบเสมือนใช้น้ำดับไฟที่กำลังลุกโชน

2.3.2 บทบาทในการชี้แนะและชี้นำ

พระพุทธเจ้าทรงมุ่งเน้นให้พระสงฆ์มีบทบาทในการทำหน้าที่สั่งสอน เพื่อให้กลุ่มคนต่างๆ ละเว้นจากความชั่ว และให้มุ่งมั่นอยู่ในความดี สอดรับกับหลักการในพระพุทธศาสนาที่ว่า “ให้ละชั่ว ทำดี และทำจิตให้ผ่องใส” (ที.ม.10/90/50-51)

ดังนั้น บนหลักการขั้นพื้นฐานดังกล่าว ในสมัยพุทธกาลนั้น พระพุทธเจ้า และพระสงฆ์สาวกจึงได้มีบทบาทในการทำหน้าที่ ในการนำเสนอหลักการ และชุดความคิดเพื่อเป็นเครื่องมือแก่พระราชา หรือพระมหากษัตริย์จำนวนมาก เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าอชาตศัตรู และเจ้าลิจฉวีทั้งหลาย ซึ่งผู้วิจัยจะยกกรณีศึกษามานำเสนอบางพระองค์ เพื่อให้สอดรับกับเนื้อหาในประเด็นนี้คือ

(1) พระเจ้าปเสนทิโกศล พระราชาผู้ยิ่งใหญ่ในแคว้นโกศล พระพุทธเจ้าทรงหยั่งรากเผยแพร่พระศาสนาที่เมืองสาวัตถี แคว้นโกศลนานที่สุด พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่เมืองนี้ถึง 25 พรรษา (ม.มู.อ.18/432) เนื่องจากเมืองสาวัตถีเป็นเมืองที่สงบสุข มีความเจริญมั่งคั่ง ภักษาหารอุดมสมบูรณ์หาได้ง่าย มีสถานที่สงบเหมาะแก่การปฏิบัติสมณธรรม ที่สำคัญคือมีพระราชาผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง คือ พระเจ้าปเสนทิโกศล รวมไปถึงมีประชาชนที่ศรัทธาในพระรัตนตรัยอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น อนาถบิณฑิกเศรษฐี และนางวิสาขามหาอุบาสิกา เป็นต้น ทำให้พระพุทธศาสนามีความมั่นคงและแผ่ไพศาลในเมืองนี้ได้อย่างยาวนาน

พระเจ้าปเสนทิโกศล เป็นพระราชาที่มีความเคารพนับถือในพระพุทธเจ้าเป็นอย่างสูงยิ่ง ครั้งหนึ่งมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ได้เข้ามาหมอบกราบแทบพระบาทของพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึง

ตรัสถามว่า ทำไมจึงแสดงความรักความเคารพต่อตถาคตถึงเพียงนี้ (ม.ม.13/366-452) ทั้งที่มีพระชนมายุเท่ากัน คือ 80 พรรษา พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า มีความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า เลื่อมใสในพระธรรม และเลื่อมใสในพระสงฆ์ เนื่องจากพระพุทธองค์ได้ทรงบำเพ็ญประโยชน์อันยิ่งใหญ่แก่ชาวสาวัตถี ทรงทำให้มหาชนตั้งอยู่ในกุศลและทำความดีเป็นนิตย์

(2) พระเจ้าพิมพิสาร พระสหายผู้ยิ่งใหญ่ในแคว้นมคธ พระองค์มีบทบาทสำคัญในการนิมนต์พระพุทธเจ้าเสด็จมาประกาศ “โอวาทปาติโมกข์” ซึ่งเป็นครั้งแรกภายหลังการตรัสรู้ที่พระพุทธเจ้าได้ประกาศ “หลักการ และอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนา” ให้แก่ชาวโลกได้ทราบจุดยืนและจุดเด่นของพระพุทธศาสนา รวมไปถึงการประกาศวิธีการในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่เหล่าพระสงฆ์จำนวน1,250 รูป ว่าควรจะมีรูปแบบและวิธีการนำเสนอพระพุทธศาสนาแก่ประชาชนทั่วไปอย่างไร ซึ่งการประกาศโอวาทปาติโมกข์นั้นถือได้ว่าเป็นการนำเสนอที่มุ่งเน้น “ความต่าง” (Differentiation) ระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาอื่นๆ

พระเจ้าพิมพิสารจึงถือได้ว่าเป็นพระมหากษัตริย์มีบทบาทสำคัญต่อการสนับสนุนและส่งเสริมอุดมการณ์ดังกล่าว พระเจ้าพิมพิสารทรงมีความคุ้นเคยกับพระพุทธเจ้ามาตั้งแต่ก่อนที่จะตรัสรู้ และเคยเสนอที่จะแบ่งพระราชสมบัติครึ่งหนึ่งแก่พระพุทธองค์ในตอนที่เสด็จออกผนวชใหม่ ๆ แต่พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธ เพราะเป้าหมายของพระพุทธองค์นั้นอยู่ที่การแสวงหาโมกขธรรม มิได้มีพระประสงค์จะมีอำนาจทางการเมือง พระเจ้าพิมพิสารทรงมีความเลื่อมใสและทูลขอพรไว้ว่า ถ้าหากว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมแล้วก็ขอให้เสด็จมาโปรด พระพุทธองค์ก็ทรงรับปฏิญาณ และหลังจากตรัสรู้ธรรมแล้วก็ได้เสด็จมาโปรดจนทำให้พระเจ้าพิมพิสารได้มีดวงตาเห็นธรรมเป็นพระโสดาบัน พร้อมด้วยข้าราชบริพารและประชาชนอีกจำนวนมาก และได้ถวายวัดเวฬุวันให้เป็นวัดแรกในพระพุทธศาสนา ทรงให้การอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดียิ่ง หากพิจารณาถึงคราวที่พระเจ้าพิมพิสารพาข้าราชบริพารจำนวน 12 นหุต หรือ 120,000 คน มาเข้าเฝ้าเพื่อฟังธรรมที่ลัฏฐิวันสวนตาลหนุ่ม หลังจากฟังธรรมเทศนาจบลง ธรรมจักษุได้เกิดขึ้นแก่พระเจ้าพิมพิสาร และข้าราชบริพารถึง 11 นหุต ส่วนที่เหลืออีก 1 นหุต ก็ได้แสดงตนเป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนา (วิ.ม.4/55-56) ด้วยการแสดงธรรมเพียงหนเดียวนี้ ทำให้พระศาสนาหยั่งรากลงในแว่นแคว้นมคธได้อย่างรวดเร็ว จำนวนคนเรือนแสนในแคว้นมคธนี้ ยังเป็นเพียงชนส่วนน้อยกลุ่มหนึ่งเท่านั้น เนื่องจากแคว้นมคธมีผู้คนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก จึงทำให้มีบุคคลผู้มีความสามารถมากตามไปด้วย ด้วยเหตุนี้จึงมีความจำเป็นจะต้องตั้งหลักฐานให้มั่นคงในแคว้นมคธเสียก่อน และการที่จะสถิตประดิษฐานพระพุทธศาสนาให้ตั้งมั่นได้อย่างรวดเร็ว จำเป็นจะต้องทำให้ผู้นำหรือกษัตริย์ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นนั้น ๆ หันมานับถือพระพุทธศาสนา เมื่อผู้มีอำนาจในบ้านเมืองหันมาเคารพนับถือพระศาสดาแล้ว กิจการทางพระศาสนาก็จะแผ่ไพศาลออกไปได้อย่างกว้างขวางมากยิ่งขึ้น

สรุปได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการชี้แนะและชี้นำของพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกนั้น พระองค์ทรงมุ่งเน้นให้พระราชาในแคว้นต่าง ๆ ละเว้นจากความชั่ว และให้มุ่งมั่นอยู่ในความดี สอดรับกับหลักการในพระพุทธศาสนาที่ว่า “ให้ละชั่ว ทำดี และทำจิตให้ผ่องใส”และให้พระสงฆ์ยึดมั่นหลักการนี้เพื่อนำไปปฏิบัติเช่นเดียวกัน

2.3.3 บทบาทในการพัฒนาการปกครอง

การปกครองในความหมายทางพระพุทธศาสนานั้น มิได้กล่าวมุ่งเน้นเฉพาะแต่เพียงการปกครองในเชิงรัฐศาสตร์แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่การปกครองในเชิงรัฐศาสตร์ เป็นเพียงส่วนหนึ่งของคำสอนในเรื่องความประพฤติของผู้ที่ทำหน้าที่ในทางการปกครอง เช่น พระมหากษัตริย์ที่ทำหน้าที่ปกครองบ้านเมืองเช่นในอดีตที่ผ่านมา การปกครองทุกระดับตามแนวคิดของพระพุทธศาสนาจะมุ่งเน้นที่การพัฒนาศักยภาพของบุคคลทุกระดับมากกว่ารูปแบบหรือวิธีการ เพราะพระพุทธศาสนาเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีโอกาสที่จะพัฒนาตนเองให้มีคุณภาพสูงขึ้นได้ด้วยตนเอง ไม่ได้เกิดจากการดลบันดาลของผู้มีอิทธิฤทธิ์แต่อย่างใด แต่ทุกสิ่งล้วนแต่เกิดขึ้นมาจากเหตุปัจจัยเหตุปัจจัยของการกระทำ (กรรม) ทั้งในอดีตและในปัจจุบันนี้ทั้งสิ้น ดังนั้น ในการปกครองซึ่งถือว่าเป็นแต่เพียงการทำหน้าที่อีกอย่างของบุคคล พระพุทธศาสนาจึงต้องการให้ทุกคนทำหน้าที่ต่าง ๆ ของตนที่มีอยู่นั้นให้ดีเสียก่อนแล้วจึงไปทำหน้าที่อื่น ๆ นอกเหนือจากที่ต้องรับผิดชอบอยู่แล้ว และเชื่อว่าทุกคนที่มีคุณภาพ คือ คนที่ฉลาด รู้จักดีและชั่วแล้ว ย่อมสามารถที่จะนำพาเป็นผู้นำหรือผู้ปกครองคนอื่นได้เป็นอย่างดี และจะมีความเสียสละซื่อสัตย์สุจริต เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน เพราะคุณภาพที่เกิดจากการพัฒนาตนเองมาดีแล้ว การปกครองในความหมายของพระพุทธศาสนาจึงมีนัยกว้างขวางมาก ครอบคลุมรวมถึงการปกครองดูแลตนเอง และการปกครองดูแลผู้อื่น เช่น การปกครองดูแลผู้อื่นในฐานะที่เป็นหัวหน้าครอบครัว ได้แก่ การทำหน้าที่เป็นพ่อ เป็นแม่ หรือเป็นพี่ ที่ต้องมีหน้าที่ในการปกครองดูแลบุตร ธิดา หรือน้อง ๆ ของตน หรือการทำหน้าที่ปกครองดูแลผู้อื่นในฐานะที่เป็นผู้ปกครองประเทศ เช่น นายกรัฐมนตรี ประธานาธิบดี เป็นต้น การปกครองครอบครัว คือสิ่งซึ่งคนในสังคมเห็นพ้องต้องกันว่า จะต้องเป็นไปเพื่ออำนวยต่อประโยชน์สุขของสมาชิกทุกคนในครอบครัว ตามแนวพระพุทธศาสนา ไม่มีการกำหนดตายตัว แต่กล่าวถึงลักษณะอันเป็นคุณสมบัติเฉพาะตัวของสมาชิกในครอบครัวเท่านั้น ในทางพระพุทธศาสนาจะกล่าวถึงครอบครัวในรูปของสามีภรรยา บิดามารดา เท่านั้น ซึ่งถือว่า มารดา บิดาก็ดี สามี ภรรยาก็ดี เป็นส่วนประกอบที่สำคัญของครอบครัว

การใช้อำนาจปกครองของผู้นำ หมายถึง ผู้มีหน้าที่ในการบริหารบ้านเมืองจัดการดูแลปกครองประเทศของตนตามแนวพุทธ เช่น พระมหากษัตริย์ในสมัยอดีต หรือ นายกรัฐมนตรี และประธานาธิบดี ที่ใช้กันอยู่ในบางประเทศ ในทัศนะของพุทธศาสนาเห็นว่า การปกครองไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบหรืออยู่ในระบบใดก็ตาม นอกจากจะต้องให้มีความเหมาะสมกับสภาพในแต่ละสังคมในปัจจุบันและปัญหาความต้องการของสังคมแล้ว สิ่งหนึ่งที่ขาดเสียมิได้สำหรับการปกครองนั้นก็คือต้อง

มีธรรมเป็นปทัฏฐาน โดยเฉพาะผู้ปกครอง ที่มีอำนาจ หรือผู้นำในสังคม ยิ่งจะต้องมีธรรมเป็นแบบอย่างในการประพฤติ เพื่อนำสังคมไปสู่เป้าหมาย หรือนำไปยังทิศทางที่ถูกต้อง ดังเช่น ข้อความที่พระพุทธองค์ทรงตรัสเอาไว้ว่า

สมัยใดพระราชาเป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้นแม้พวกข้าราชการ พวกพราหมณ์พวกคหบดี แม้ชาวนิคมชาวชนบทก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อชาวนิคมชาวชนบทก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรม พระจันทร์ พระอาทิตย์ก็ย่อมโคจรหมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ ดวงดาวนักษัตรกลางคืนและกลางวัน เดือนหนึ่งและกึ่งเดือนฤดูและปี ลมก็ย่อมพัดไม่สม่ำเสมอ ดินฟ้าอากาศย่อมวิปริตแปรผัน เมื่อดินฟ้าอากาศวิปริตแปรผัน พวกเทวดาทั้งหลายหงุดหงิด ฝ้าฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ข้าวกล้าทั้งหลายแก่ไม่สม่ำเสมอ มนุษย์ทั้งหลายที่บริโภคข้าวที่แก่ไม่สม่ำเสมอ ย่อมเป็นคนมีอายุน้อยมีผิวพรรณเศร้าหมองมีกำลังอ่อน มีโรคภัยไข้เจ็บมาก เมื่อฝูงโคว่ายน้ำข้ามฝาก ถ้าโคหัวหน้าฝูงว่ายน้ำไปคด โคเหล่านั้นทั้งหมดย่อมว่ายน้ำไปคดตามด้วย ในหมู่มนุษย์ก็เช่นเดียวกัน ผู้ใดได้รับสมบัติให้เป็นผู้นำ ถ้าผู้นั้นไม่ประพฤติธรรม ประชาชนย่อมจะไม่ประพฤติธรรมด้วยเช่นเดียวกัน ถ้าพระราชาเป็นผู้ตั้งอยู่ในอธรรม ประเทศชาติก็ย่อมจะประสบความทุกข์ (องฺ.จตุกฺก.21/70/75)

จากข้อความดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่า “ธรรม” นั้น มีความสำคัญยิ่งในการปกครอง ผู้นำในสังคมนั้น มีอิทธิพลมากต่อความเสื่อมหรือความเจริญของสังคม เพราะผู้นำเป็นผู้ที่มีอำนาจ และเป็นแบบอย่างของคนในสังคมนั้น จึงมีอิทธิพลต่อการกระทำตามของประชาชนที่อยู่ในการปกครองด้วยเสมอ คือ ถ้าผู้นำเป็นคนดีมีศีลธรรม ประชาชนที่อยู่ภายใต้การปกครองก็จะเห็นสิ่งที่ดีเหล่านี้และซึมซับสิ่งเหล่านั้นด้วยการรับรู้จากการอยู่ร่วมกันในสังคม เช่น ทางกฎหมายของบ้านเมือง ทางขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมประเพณี ฯลฯ

ศาสนาพุทธ ได้นำเสนอในเรื่องการใช้อำนาจของผู้นำ ผู้ปกครอง โดยใช้ธรรมะเป็นเครื่องมือในการปกครอง” หรือเรียกว่า “ธรรมรัฐ” นอกจากนี้แล้ว ทฤษฎีในการปกครองแบบที่อาศัยธรรมเป็นที่ตั้งเกี่ยวกับผู้นำนี้ ในสมัยครั้งพระพุทธกาล พระพุทธองค์ทรงยกย่องพระเจ้าจักรพรรดิที่เป็น “ธรรมราชา” มีลักษณะการใช้ธรรมะเป็นเครื่องปกครอง ยึดหลักธรรมเป็นเครื่องประพฤติ เปรียบเทียบกับการเป็น “ธรรมราชา” ของพระพุทธองค์ว่า เป็นผู้ปกครองหรือผู้นำที่ดีที่สุด ดังพระดำรัสว่า “พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นพระธรรมราชา...ทรงอาศัยธรรมนั่นเอง สักการะธรรม เคารพธรรม ยำเกรงธรรม มีธรรมเป็นธงมีธรรมเป็นตรา มีธรรมเป็นใหญ่” (องฺ.เอก.20/453/104)

สรุปได้ว่า การแสวงหาอำนาจ การมี การได้มา และการใช้ซึ่งอำนาจ หรือบุญบารมีนั้นเกิดขึ้นจากการปกครอง ควบคุม ดูแล รักษาตนเองเป็นเบื้องต้นก่อน จากนั้นก็ใช้อำนาจบุญบารมีที่มีอยู่ในตนนั้นปกป้องคุ้มครองให้บุคคลอื่นในสังคมได้ปฏิบัติตาม และช่วยเหลือบุคคลอื่น ๆ ให้ได้รับประโยชน์สุขด้วยเช่นกัน

พระมหาธรรมรัต อริยธมฺโม (ยอดขุน) (2543, หน้า 183) ได้กล่าวถึงการปกครองในพระไตรปิฎกไว้ในวิทยานิพนธ์ เรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักรัฐศาสตร์ที่มีในพระไตรปิฎกว่า หลักรัฐศาสตร์ตามแนวพุทธนั้น เน้นและให้ความสำคัญกับผู้ปกครองเป็นอย่างมาก ก็เนื่องจากว่าถ้าผู้ปกครองมีคุณธรรม ธรรมก็จะเป็นเครื่องมือส่งเสริมให้อำนาจทางการเมืองมีความมั่นคง และอำนวยประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาชนได้มากยิ่งขึ้น เพราะธรรมเปรียบเหมือนเกาะป้องกันมิให้ผู้มีอำนาจใช้อำนาจตามอำเภอใจ เพราะอำนาจนั้นถ้าใช้ไปอย่างไม่ถูกต้องไม่อยู่ในขอบเขตของศีลธรรมแล้วอำนาจก็จะย้อนกลับมาทำลายตัวผู้มีอำนาจเอง การใช้อำนาจของผู้ปกครองเพื่อให้ผลของการใช้อำนาจนั้นบรรลุถึงจุดหมายคือธรรม เพราะไม่ว่าสภาพสังคมการเมืองจะเปลี่ยนไปอย่างไรก็ตาม แต่ในทุกยุคทุกสมัยประชาชนยังต้องการที่จะให้ผู้ปกครองรวมทั้งข้าราชการทุกระดับชั้น ทำหน้าที่ในการบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่พวกเขาอย่างถูกต้องเป็นธรรมตลอดมา

ธนภร รัตติกาลสุขะ (2557, หน้า 108) ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ระบอบประชาธิปไตยตามแนวพุทธวิธี” ว่าการปกครองระบอบประชาธิปไตยตามแนวพุทธศาสนา จะเน้นการปกครองแบบธรรมาธิปไตย ในหลักการปกครอง 3 ประเภท คือ อัตตาธิปไตย ธรรมาธิปไตย และโลกาธิปไตย เพื่อใช้เป็นหลักของความดีความถูกต้อง ความเสมอภาคเป็นหลักในการปกครอง เพื่อให้สังคมส่วนรวมมีความเป็นปกติสุขไม่มีการแบ่งพรรคแบ่งพวก หรือชนชั้นวรรณะ สี ผิว ชาติ ตระกูล มีความสมานฉันท์ และคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของทุกคนให้ได้รับความเป็นธรรม ความเสมอภาค อย่างเท่าเทียมกัน หลักการปกครองตามแนวพระพุทธศาสนา จะยึดหลักการปกครองทางสายกลาง ไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน ยึดหลักความถูกต้อง คือ หลักธรรมาธิปไตย

สรุปได้ว่า ระบอบการปกครองในทางหลักรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก มุ่งความถูกต้องดีงาม สันติภาพ ความเสมอภาค แต่การที่จะบรรลุถึงเป้าหมายนั้นพระพุทธเจ้ามิได้เสนอรูปแบบการปกครองแบบใหม่ขึ้นมาเลย แต่ทรงเสนอแนะให้ปรับรูปแบบการปกครองที่ใช้อยู่ให้เป็นธรรม เพราะการปกครองทุกระบบมีข้อผิดพลาดบกพร่องด้วยกันทั้งสิ้น การที่จะแก้ไขข้อบกพร่องนั้นก็จะต้องแก้ไขที่ตัวบุคคล มิใช่ที่จะไปมุ่งแก้ไขที่ตัวระบอบเพียงฝ่ายเดียว หลักการปกครอง 3 ประเภท คือ อัตตาธิปไตย ถือตนเองเป็นใหญ่ อำนาจแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาดชี้สั่งการคนเดียว ธรรมาธิปไตยยึดหลักของความดีความถูกต้อง ความเสมอภาคเป็นหลักในการปกครอง และโลกาธิปไตยจะยึดเสียงข้างมากเป็นหลักในการปกครอง

“รัฐ” เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับทางพุทธจักร มีผู้อธิบายว่า “พุทธจักร” เปรียบเทียบได้กับ “รัฐ” ดังคำอธิบายว่า คำว่า “รัฐ” ตรงกับภาษาบาลีว่า รฏ แปลว่า ประเทศหรือ แว่นแคว้น ส่วนมากในพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย จะใช้คำว่า “แคว้น” มากว่า และเทียบได้กับ “พุทธจักร” (รักชาติ วุฒิจำนง, 2555, หน้า 58) ดังเช่น ในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต และจากผู้รู้ในพระพุทธศาสนา ดังข้อความที่กล่าวว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนพระราชาเสวยราชย์ดำรง

อิสรภาพและอธิปไตยในชนบทใหญ่ ๆ 16 รัฐ มีรัตนะ 7 ประการ มากมายเหล่านี้ คือ อังคะ มคธะ กาสี โกสละ วัชชี มัลละ เจดีย์ วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะสุรเสนะอัสสกะ อวันตี คันธาระ กัมโพชะ การเสวยราชดำรงอิสรภาพและอธิปไตยของพระราชานั้น ย่อมไม่ถึงเสี้ยวที่ 16 แห่งอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ 8 ประการ (วิโรจน์ บัวงาม, 2554, หน้า 80) คำว่ารัฐ ตรงกับภาษาบาลีว่า รฏฺ แปลว่า ประเทศ หรือ แว่นแคว้น องค์ประกอบที่สำคัญของรัฐมี 4 ประการ คือ ประชาชน ดินแดน รัฐบาล และอำนาจอธิปไตย (ส .ส.อ.25/33/246)

จากข้อความดังกล่าวนี้ จะพบว่ารัฐตามแนวพระพุทธศาสนา จะประกอบไปด้วยสาระที่สำคัญ 4 ประการ คือ ประชาชน ดินแดน รัฐบาลหรือผู้ปกครอง และอำนาจอธิปไตย

2.3.3.1 รูปแบบการปกครองตามแนวพระพุทธศาสนา

การเมืองการปกครองในสมัยพุทธกาล แคว้นต่าง ๆ ล้วนแล้วแต่มีอิสระในการปกครอง เมื่อมีการแย่งชิงอำนาจกัน รัฐใดแพ้ก็ถูกรวบรวมเข้ากับรัฐที่ชนะและกลายเป็นเมืองลูกหลวง มีอาณาจักรใหญ่ๆที่มีอำนาจมากอยู่ 4 อาณาจักร คือ โกสัมพีหรืออวังสะ อวันตี โกศล และมคธ หากจะแบ่งการเมืองการปกครองในสมัยพุทธกาลนั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ รัฐที่มีการปกครองแบบระบอบราชาธิปไตย และรัฐที่มีการปกครองแบบระบอบสามัคคีธรรม (สาธารณรัฐ สมาพันธรัฐ) (ปรีชา ช้างขวัญยืน, 2540, หน้า 121)

1) การปกครองรูปแบบราชาธิปไตย การปกครองรูปแบบราชาธิปไตย มีพระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุดในการปกครอง มีตำแหน่งการบริหารที่ลดหลั่นกันลงมาตั้งแต่ปุโรหิต เสนาบดี เป็นต้น นอกจากนี้แล้ว ยังแบ่งการปกครองแยกย่อยออกเป็นระดับการปกครองท้องถิ่นอีก คือ คาม นิคม ชนบท ซึ่งมีหัวหน้าเผ่าทำหน้าที่คล้ายๆเป็นการปกครองแบบประเทศราช แต่ให้อิสระในการปกครอง รัฐที่มีการปกครองแบบราชาธิปไตยนี้ พระราชาจะมีอำนาจสมบูรณ์โดยไม่ต้องมีสภา เนื่องจากว่าในยุคนี้เป็นรัฐที่มีอาณาเขตกว้างขวาง ไม่อาจที่จะนำความคิดเห็นของเผ่าต่าง ๆ มาใช้กับกลุ่มคนส่วนใหญ่ที่มีอำนาจหรือมีความเชื่อถือในสิ่งเดียวกันได้ เหตุนี้รัฐในสมัยร่วมพุทธกาลจึงล้วนแต่เป็นรัฐที่ได้รวบรวมเอาเผ่าเล็ก ๆ ต่าง ๆ ที่ใกล้เคียงมาผนวกเป็นรัฐใหญ่เดียวกัน ซึ่งอาจจะได้มาโดยยินยอมหรือโดยใช้กำลังก็ได้ ดังนั้น อำนาจเบ็ดเสร็จจึงอยู่ที่พระราชาหรือกษัตริย์แต่เพียงผู้เดียว รัฐที่มีการปกครองตามระบบนี้ ได้แก่ รัฐมคธ รัฐโกศล รัฐวังสะ รัฐอวันตี

2) การปกครองรูปแบบสาธารณรัฐ การปกครองรูปแบบสาธารณรัฐ มี 2 แบบ ด้วยกัน คือ สาธารณรัฐเฉพาะรัฐ ซึ่งเป็นการปกครองแบบสภาของตระกูลนั้น ๆ โดยมีประธานสภาเป็นกษัตริย์กับแบบสมาพันธรัฐที่มีรัฐอิสระหลายๆรัฐรวมกัน มีการสับเปลี่ยนกันเป็นพระราชา (ผู้นำ) ของสาธารณรัฐ ซึ่งมีการกำหนดระยะเวลาของการปกครองของพระราชาแต่ละพระองค์เป็นคราว ๆ ไป สาธารณรัฐหรือสามัคคีธรรมนั้นเป็นการปกครองแบบไม่มีกษัตริย์เป็นประมุข แต่มีผู้ที่ได้รับการคัดเลือกให้มาทำหน้าที่เป็นประมุขรัฐ บริหารงานโดยการปรึกษากันกับสภา ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกแห่งเจ้าวงศ์ต่าง ๆ

ซึ่งรวมกันเข้าเป็นคณะผู้ครองแคว้น โดยใช้สถานที่ที่หนึ่งประชุมกันในการบริหารรัฐกิจต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการออกกฎหมาย การทำสงคราม หรือแม้แต่การบริหารงานภายใน ซึ่งสถานที่นั้นคล้ายรัฐสภาในปัจจุบัน เรียกว่า “สัณฐาคาร”(พระมหาเวชยันต์ กิตฺติโสภโณ (แก้วพวง), 2544, หน้า 77) รัฐที่มีการปกครองแบบนี้ เช่น รัฐวัชชี รัฐมัลละและประเทศสักกะ คำว่า สมาพันธรัฐ สาธารณรัฐ หรือสามัคคีธรรมมีผู้ให้ทัศนะไว้ว่า คำทั้งสามนี้ เป็นคำที่มีผู้ใช้เรียกระบบการปกครองของรัฐเล็ก ๆ ทางตอนเหนือของอินเดีย ที่เรียกว่า สมาพันธรัฐ เช่น รามะ ศังกร ตริปถิ เรียกตามลักษณะของรัฐซึ่งเกิดจากการรวมตัวกันอย่างหลวมๆของรัฐเล็ก ๆ ผู้ที่เรียกว่า สาธารณรัฐ เช่น อัลเตการ์ เรียกตามลักษณะของการปกครอง ส่วนคำว่า สามัคคีธรรม เรียกตามความนิยมของพุทธศาสนิกชนในเมืองไทย เพราะพระพุทธเจ้าตรัสถึงเหตุที่ทำให้รัฐเหล่านี้เข้มแข็ง โดยตรัสอปริหานิยธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่ทำให้เกิดความสามัคคีขึ้นในรัฐ

สรุปได้ว่า ในขณะที่พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นชมพูทวีป มีการปกครองเป็นรัฐต่าง ๆ มากมายที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎก มี 16 แคว้น แต่รัฐที่มีอำนาจจริง ๆ ได้แก่ มคธ โกศล วัชชี วังสะ และอวันตี ระบบการปกครองส่วนมากเป็นราชาธิปไตย (Monarchy) แต่ก็มีหลายรัฐทีเดียวที่มีระบบการปกครองแบบสามัคคีธรรม (หรือ Tribal Republic) ซึ่งถือว่าเป็นประชาธิปไตยแบบหนึ่ง มีสภาชื่อสัณฐาคารเป็นที่ประชุมของรัฐ เพื่อพิจารณาร่วมกัน ลงมติตัดสินปัญหาต่าง ๆ ตัวอย่างที่ปรากฏในระบบการปกครองแบบสามัคคีธรรมในแคว้นวัชชีนั้น กล่าวกันว่ามีผู้นำที่ทำหน้าที่ปกครองถึง 7,707 ท่าน ต้องหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนเป็นประมุขตามวาระ

ในสภา (สัณฐาคาร) ประกอบด้วยกลุ่มต่าง ๆ คือ วรคยะ, คฤหยะ และปักษยะซึ่งมักขัดแย้งกันบ่อยครั้ง เพื่อช่วงชิงอำนาจ ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาในสภา คำว่า ทวันทวะเป็นศัพท์ที่ใช้ระบุพรรคคู่แข่ง และคำว่า วฺยุตกรมณะ แสดงการแข่งขันกันส่วนกฎกติกาในการประชุมและการอภิปรายในสภาดูเหมือนจะเป็นอย่างเดียวกับสังฆกรรมที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาใช้ในคณะสงฆ์ เริ่มตั้งแต่การกำหนดองค์ประชุม ผู้เข้าร่วมประชุม (คณติกะ/สังฆติกะ) ผู้ควบคุมองค์ประชุม (คณปูรกะ) ผู้กำหนดจัดที่นั่ง (อาสนปัญญาปกะ) ผู้รับผิดชอบการลงคะแนน (ศาลากาครหาปกะ) ตลอดจนประธานสภา (สังฆมุขยะ)

ดังนั้น เมื่อหันมาพิจารณาสังฆกรรมจะเห็นว่า มีวิธีการและหลักการเช่นเดียวกับการบริหารกิจการระบบสามัคคีธรรม เริ่มตั้งแต่ทรงมอบความเป็นใหญ่แก่สงฆ์ การกำหนดจำนวนของสงฆ์ในการทำสังฆกรรมต่าง ๆ เช่น 4 รูป 5 รูป หรือ 20 รูป ซึ่งได้แก่องค์ประชุม (Qorum) ของสภานั่นเอง การกำหนดสถานที่ประชุม (คือสภา) ภิกษุผู้เข้าประชุมมีสิทธิแสดงความคิดเห็นทั้งคัดค้านหรือเห็นด้วย ที่ประชุมต้องหาทางคลี่คลายปัญหาจนเกิดมติเห็นเป็นเอกฉันท์ กิจการนั้นๆจึงถือว่าสำเร็จลุล่วงไปได้ ซึ่งวิธีการที่จะทำให้เกิดเอกฉันท์ ก็อาจใช้วิธีจับฉลากซึ่งก็คือการลงคะแนนเพื่อใช้เสียงข้างมาก หรือที่เรียกว่า เยภุยยสิกา 5 (Decision According to the Majority)

ในสังฆกรรมเช่นวิธีอุปสมบท หรือการรับเป็นสมาชิกในคณะสงฆ์มีวิธีการคัดเลือกบุคคลที่เหมาะสมจริง ๆ จึงมีข้อห้ามเพื่อกำหนดคุณสมบัติไว้ มีการสอบสวนภูมิหลังอย่างละเอียด โดยมีพระอุปัชฌายะเป็นผู้รับรอง ซึ่งการสอบสวนนั้น ต้องทำกันทั้งในที่ลับตาสงฆ์และท่ามกลางสงฆ์ เมื่อมีการประชุมสงฆ์เพื่อการอุปสมบท มีการเสนอญัตติ 1 ครั้ง และประกาศความเห็นชอบ 1 ครั้ง (คือญัตติทุติยกรรม) หรือเสนอญัตติ 1 ครั้ง และประกาศขอความเห็น 3 ครั้ง (คือญัตติจตุตถกรรม) การสวดเสนอญัตติ เป็นการเล่าเรื่องว่าผู้ขอบวชมีคุณสมบัติครบถ้วน และสวดประกาศขอความเห็นชอบ โดยเปิดโอกาสให้ทักท้วงได้ 3 ครั้ง ถ้าไม่ทักท้วงโดยนิ่งอยู่ ถือว่าให้ความเห็นชอบ แต่อย่างไรก็ตาม มีข้อที่สังเกตว่ารายละเอียดปลีกย่อยของการปกครองคณะสงฆ์ย่อมมีลักษณะเฉพาะของตนเอง

สรุปได้ว่า การปกครองของคณะสงฆ์ย่อมแตกต่างจากการปกครองของฝ่ายบ้านเมืองอยู่บ้าง เพราะยึดถือเสียงเอกฉันท์เป็นหลัก มิใช่เป็นการใช้อำนาจแบบเผด็จการของคนใดคนหนึ่ง การปกครองในทุกระดับตามแนวทางของพระพุทธศาสนา จะมุ่งเน้นที่การพัฒนาศักยภาพของบุคคลทุกระดับมากกว่ารูปแบบหรือวิธีการ เพราะพระพุทธศาสนาเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีโอกาสที่จะพัฒนาตนเองให้มีคุณภาพสูงขึ้นได้ด้วยตนเอง ไม่ได้เกิดจากการดลบันดาลของผู้มีอิทธิฤทธิ์แต่อย่างใด แต่ทุกสิ่งล้วนแต่เกิดขึ้นมาจากเหตุปัจจัยเหตุปัจจัยของการกระทำทั้งในอดีตและในปัจจุบันนี้ทั้งสิ้น ดังนั้นในการปกครองซึ่งถือว่าเป็นแต่เพียงการทำหน้าที่อีกอย่างของบุคคล พระพุทธศาสนาจึงต้องการให้ทุกคนทำหน้าที่ต่าง ๆ ของตนที่มีอยู่นั้นให้ดีเสียก่อน แล้วจึงไปทำหน้าที่อื่น ๆ นอกเหนือจากที่ต้องรับผิดชอบอยู่แล้ว

แม้ว่าคณะสงฆ์จะเป็นสังคมซึ่งรวมผู้คนไว้มากมายและมีความหลากหลาย เนื่องจากสมาชิกมาจากคนทุกชนชั้นวรรณะเช่นเดียวกับสังคมโดยทั่วไป แต่มีความแตกต่างจากสังคมโดยทั่วไปก็คือสมาชิกทั้งหมดล้วนเป็นบรรพชิตหรือนักบวช ซึ่งผู้ที่ให้กำเนิดคณะสงฆ์ขึ้นมาก็คือพระพุทธเจ้าคณะสงฆ์ดังกล่าวนี้เกิดขึ้นหลังจากพระองค์ทรงเผยแผ่หลักธรรมคำสอนแล้วมีผู้ตรัสรู้ตามหรือมีความศรัทธาในหลักธรรมคำสอนนั้นแล้วออกบวชเป็นบรรพชิต จากเดิมซึ่งจำนวนสมาชิกของคณะสงฆ์ยังมีจำนวนน้อย แต่ภายหลังเมื่อหลักธรรมคำสอนของพระองค์ได้รับการเผยแผ่ออกไปอย่างกว้างขวาง จำนวนสมาชิกของคณะสงฆ์ก็ค่อย ๆ เพิ่มจำนวนมากขึ้นตามลำดับ เพราะฉะนั้น คณะสงฆ์จึงไม่แตกต่างจากสังคมโดยทั่วไปซึ่งเกิดรูปแบบการปกครองขึ้น ซึ่งเดิมทีรูปแบบการปกครองของคณะสงฆ์ก็เป็นแบบตามธรรมชาติเหมือนพ่อแม่ปกครองลูก เพราะพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ปกครองด้วยพระองค์เอง ด้วยความที่พระองค์ทรงเป็นพระบรมศาสดาผู้ทรงให้กำเนิดสาวกที่เป็นสมาชิกของคณะสงฆ์ภายหลังรูปแบบการปกครองจึงค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงและพัฒนาการไปตามลำดับตามจำนวนของพระสงฆ์สาวกซึ่งเพิ่มจำนวนมากขึ้น ตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป และตามช่วงเวลาที่เหมาะสม ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ปกครองด้วยพระองค์เอง

การปกครองของคณะสงฆ์ในช่วงต้นพุทธกาล มีลักษณะการปกครองแบบธรรมชาติเหมือนพ่อแม่ปกครองดูแลลูก เนื่องจากพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ปกครองด้วยพระองค์เอง ด้วยความที่พระองค์ทรงเป็นพระบรมศาสดาผู้ทรงให้กำเนิดสาวกผู้เป็นสมาชิกของคณะสงฆ์ แม้จะมีพระสงฆ์สาวกซึ่งเป็นพระอรหันต์จาริกออกไปเผยแผ่พระสัทธรรมยังสถานที่ต่าง ๆ ในชมพูทวีปแล้ว แต่เมื่อมีกิจกรรมอันจำเป็นหรือมีปัญหาสำคัญใด ๆ เกิดขึ้นและอาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อสังคม คณะสงฆ์หรือตัวพระสงฆ์สาวกเองในสถานที่ที่จาริกไปนั้น ไม่ว่าจะอยู่ในสถานที่ที่ห่างไกลเพียงใดก็ตามพระสงฆ์สาวกเหล่านั้นก็จะต้องเดินทางกลับมาเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อกราบทูลให้ทรงทราบถึงปัญหาและให้ทรงตัดสินพระทัยเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ หรือแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น แม้บางสถานที่จะมีพระสงฆ์สาวกผู้ใหญ่คอยดูแลตัดสินใจอยู่แล้ว แต่การตัดสินใจในเรื่องสำคัญก็ยังต้องขึ้นตรงต่อพระพุทธเจ้าอยู่นั่นเอง (เสถียร โพธินันทะ, 2541, หน้า 25-26) จึงกล่าวได้ว่าพระองค์ทรงเป็นศูนย์กลางการปกครองและมีอำนาจสิทธิ์ขาดในการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ตลอดจนการชี้แนะแนวทางในการดำเนินกิจกรรมทุกอย่างของคณะสงฆ์ (อธิเทพ ผาทา, 2551, หน้า 59-61)

จากการที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นศูนย์กลางของการปกครองดังกล่าว พระองค์จึงทรงเป็นผู้ปกครองเช่นเดียวกับพระราชาที่ปกครองประชาชนในสังคมทางการเมือง แต่ทรงเป็นผู้ปกครองในสังคมสงฆ์เท่านั้น ในฐานะที่ทรงเป็นผู้ค้นพบและเผยแผ่พระสัทธรรมออกไปจนมีพระสงฆ์สาวกจำนวนมากมาย จึงทรงสามารถตัดสินพระทัยในการปกครองการบริหารคณะสงฆ์ การสอบสวนลงโทษภิกษุผู้กระทำความผิด และการบัญญัติสิกขาบทหรือการกำหนดวางระเบียบแบบแผนกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เพื่อให้พระสงฆ์สาวกปฏิบัติให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน เพื่อประโยชน์และความสงบสุขของสังคมสงฆ์ โดยอาศัยอำนาจแห่งธรรมที่พระองค์ทรงค้นพบนั่นเอง ซึ่งเป็นเป้าหมายและเป็นหลักในการดำเนินนโยบายหรือตัดสินพระทัยในเรื่องต่าง ๆ ในการเป็นผู้ปกครองคณะสงฆ์ด้วยพระองค์เอง พระพุทธเจ้าจึงทรงเป็นธรรมราชา คือเป็นพระราชาโดยธรรม หรือเป็นพระราชาแห่งธรรม ดังนั้นการปกครองคณะสงฆ์ด้วยพระองค์เองของพระพุทธเจ้า จึงไม่มีปัญหาหรือเกิดความขัดแย้งในเรื่องของการใช้อำนาจดังเช่นในสังคมทางการเมือง (พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), หน้า 42)

สรุปได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์ในช่วงต้นพุทธกาลเปรียบเสมือนพ่อแม่ปกครองลูก พระพุทธเจ้าทรงเป็นศูนย์กลางของการปกครอง แม้พระสงฆ์สาวกที่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ก็ยังต้องเข้ามาขอคำชี้แนะจากพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงสามารถตัดสินพระทัยในการปกครองการบริหารคณะสงฆ์ การสอบสวนลงโทษภิกษุสงฆ์ผู้กระทำความผิด และการบัญญัติสิกขาบทหรือการกำหนดวางระเบียบแบบแผนกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ให้มั่นคง เพื่อให้พระสงฆ์สาวกปฏิบัติให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน เพื่อประโยชน์และความสงบสุขของสังคมสงฆ์ โดยอาศัยอำนาจแห่งพระสัทธรรมที่พระองค์ทรงค้นพบตรัสรู้นั่นเอง

2. พระสงฆ์สาวกเป็นผู้ปกครอง

จากการที่พระสงฆ์สาวกจำนวนหนึ่งซึ่งพระพุทธเจ้าทรงส่งออกไปเผยแผ่พระสัทธรรมแล้วประสบความสำเร็จในการเผยแผ่ ทำให้กุลบุตรจากสถานที่ต่าง ๆ มีความศรัทธาประสงค์จะออกบวชเป็นพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า พระสงฆ์สาวกแต่ละท่านจึงพากุลบุตรเหล่านั้นเดินทางจากสถานที่ต่าง ๆ มาด้วยความลำบาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสถานที่ที่ห่างไกลและทุรกันดาร เพื่อให้พระพุทธเจ้าทรงบวชให้ และพระพุทธเจ้าทรงเห็นความยากลำบากในการเดินทางของพระสงฆ์สาวกและกุลบุตรผู้มีความประสงค์จะออกบวชซึ่งอยู่ในสถานที่ที่ห่างไกลและทุรกันดารเหล่านั้น จึงประทานอนุญาตให้พระสงฆ์สาวกเหล่านั้นทำหน้าที่บวชกุลบุตรผู้อยู่ในสถานที่ที่ห่างไกลและทุรกันดารได้ด้วยการให้บรรพชาอุปสมบทโดยการให้ไตรสรณคมน์ คือ การถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ซึ่งชาวพุทธในสังคมไทยเรียกการอุปสมบทด้วยวิธีนี้ว่า “ติสรณคมนุปสัมปทา” ซึ่งเป็นการบวชที่สำเร็จด้วยอำนาจของบุคคลคือพระสาวก (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม 1, หน้า 3)

ด้วยเหตุดังกล่าว จึงเป็นที่มาของรูปแบบการปกครองซึ่งมีพระสงฆ์สาวกเป็นผู้ปกครองรองลงมาจากการที่พระพุทธเจ้าทรงปกครองด้วยพระองค์เอง จากเดิมที่พระองค์ทรงเป็นศูนย์กลางอำนาจในการตัดสินใจทุกเรื่อง ซึ่งรวมถึงเรื่องการรับบุคคลเข้ามาเป็นสมาชิกของสังคมสงฆ์ด้วยแต่การกระจายอำนาจไปให้พระสงฆ์สาวกซึ่งจาริกออกไปเผยแผ่พระสัทธรรม ให้มีอำนาจตัดสินใจบวชให้แก่กุลบุตรผู้มีความศรัทธาจะออกบวชได้แทนพระองค์ ทำให้พระสงฆ์สาวกเหล่านี้เป็นผู้ปกครองซึ่งมีความชัดเจนมากขึ้น ในฐานะเป็นผู้ให้การอุปสมบทแก่กุลบุตรผู้มีความศรัทธาในการออกบวช เมื่อบวชให้แล้วก็ต้องเป็นผู้มีหน้าที่ดูแลกุลบุตรผู้ที่เข้ามาเป็นสมาชิกใหม่ของสังคมสงฆ์ได้โดยตรงและยังเป็นการช่วยแบ่งเบาภาระให้พระพุทธเจ้าด้วย

สรุปได้ว่า การที่พระพุทธเจ้าทรงเปิดโอกาสด้วยการประทานอนุญาตให้พระสงฆ์สาวกต่าง ๆ เข้ามามีบทบาทหรือมีส่วนร่วมในการปกครอง โดยสามารถตัดสินใจรับบุคคลเข้ามาเป็นสมาชิกของสังคมสงฆ์ได้ตามที่เห็นสมควรดังกล่าว จึงสะท้อนให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ไปตามความเหมาะสมของเวลาและสภาพการณ์ต่าง ๆ โดยมิได้ดำริจะผูกขาดอำนาจทุกประการไว้แต่เพียงพระองค์เดียว แต่กลับทรงผ่อนคลายไปตามเวลาและสภาพการณ์ต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสะดวกและความคล่องตัวในการเผยแผ่พระสัทธรรมออกไปให้ได้อย่างกว้างขวาง อันจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้คนจำนวนมากตามวัตถุประสงค์ซึ่งทรงวางไว้ เพราะฉะนั้น พระสงฆ์สาวกที่ออกไปเผยแผ่ยังสถานที่ต่าง ๆ จึงเป็นกำลังสำคัญทั้งในด้านการเผยแผ่พระสัทธรรมและการปกครองดูแลหมู่คณะให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย

3. สงฆ์เป็นผู้ปกครอง

“สงฆ์” หมายถึง หมู่สาวกของพระพุทธเจ้าซึ่งเรียกว่า สาวกสงฆ์ ดังคำสวดในสังฆคุณ ประกอบด้วยคู่บุรุษ 4 คู่ หรืออริยบุคคล 8 เริ่มตั้งแต่พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค และพระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลคู่ 1 พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามิมรรค และพระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามิผลคู่ 1 พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิมรรค และพระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิผลคู่ 1 พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค และพระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตผลคู่ 1 สงฆ์เหล่านี้รวมเรียกว่า “อริยสงฆ์” หรือ “ทักขิเณยยบุคคล” คือบุคคลผู้ควรแก่ทักษิณา และปรากฏว่า “อริยสงฆ์” เหล่านี้มีทั้งบุคคลผู้เป็นบรรพชิตและเป็นคฤหัสถ์ และต่างจาก “สงฆ์” อีกประเภทหนึ่งคือ “ภิกขุสงฆ์” คือหมู่แห่งภิกษุหรือชุมนุมภิกษุหมู่หนึ่งตั้งแต่ 4 รูปขึ้นไป ซึ่งสามารถประกอบสังฆกรรมต่าง ๆ ได้ตามกำหนดทางพระวินัย เรียกว่า “สมมติสงฆ์” (พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), หน้า 295) จากความหมายดังกล่าว การให้สงฆ์เป็นผู้ปกครองจึงไม่ได้หมายถึงการให้อริยสงฆ์ ภิกษุสงฆ์ หรือภิกษุณีสงฆ์เพียงรูปใดรูปหนึ่งเป็นผู้ปกครอง แต่การให้สงฆ์เป็นผู้ปกครองนั้นหมายถึง การให้กลุ่มบุคคลผู้เป็นบรรพชิตคือภิกษุสงฆ์หรือภิกษุณีสงฆ์จำนวนตั้งแต่ 4 รูปขึ้นไป ซึ่งอยู่รวมกันเป็นหมู่เป็นคณะในสถานที่ต่าง ๆ มีวัดและอารามเป็นต้น เพื่อดำเนินชีวิตตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น ได้ช่วยกันดำเนินการกิจกรรมอันสำคัญต่าง ๆ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ให้สำเร็จเรียบร้อยด้วยดี เนื่องจากทรงประสงค์จะทรงมอบการปกครองคณะไว้แก่สงฆ์ ไม่ทรงประสงค์ปล่อยให้อยู่กันอย่างเป็นอิสระ จึงทรงอนุญาตให้สงฆ์เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ อันเนื่องด้วยการปกครองคณะ มีการบวชให้กุลบุตรเป็นต้น (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม 1, หน้า 214)

รูปแบบการปกครองที่พระพุทธเจ้าทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่นี้ค่อย ๆ พัฒนาการขึ้นมาจากการที่พระพุทธเจ้าทรงเห็นความลำบากของพระสงฆ์สาวกผู้อยู่ในที่ห่างไกลทุรกันดาร และความจำเป็นที่จะต้องมีการบัญญัติพระวินัย เนื่องจากมีภิกษุบางรูปประพฤติตนไม่เหมาะสมจนสังคมติเตียน ซึ่งเป็นผลมาจากการขยายตัวของพระพุทธศาสนานั่นเองซึ่งทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องให้พระสงฆ์สาวกดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันซึ่งเรียกว่า “สังฆกรรม” เนื่องจากพระพุทธองค์มิได้เสด็จอยู่ในเวลานั้นและอาจเป็นความจำเป็นซึ่งทรงเล็งเห็นถึงอนาคตของพระศาสนาเมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพานแล้ว (ปรีชา ช้างขวัญยืน, หน้า 98)

สรุปได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ เป็นไปตามความเหมาะสมของเวลาและสถานภาพต่าง ๆ ที่ไม่ยั่งยืน พระพุทธเจ้าทรงให้ยึดพระธรรมและพระวินัยเป็นหลักในการปฏิบัติเพื่อประโยชน์อันสูงสุดของสงฆ์

2.3.4 เกณฑ์ในการแสดงบทบาทของพระสงฆ์กับการปกครอง

การบัญญัติสิกขาบทในสมัยพุทธกาลนั้น พระพุทธเจ้ามิได้ทรงบัญญัติให้เสร็จในคราวเดียวกัน แต่จะบัญญัติต่อเมื่อมีพระภิกษุกระทำความผิดจากหลักการที่ทรงวางเอาไว้ พระพุทธองค์จะทรงประชุมคณะสงฆ์ก่อนทุกครั้ง เพื่อพิจารณาความผิดที่เกิดขึ้น เมื่อที่ประชุมสงฆ์เห็นชอบอย่างไร พระพุทธองค์จะทรงบัญญัติสิกขาบทและโทษตามความผิดนั้นๆ พระวินัยหรือสิกขาบท เป็นธรรมนูญการปกครองที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติขึ้นใช้กับคณะสงฆ์ แต่ก็สามารถเทียบเคียงได้กับหลักกฎหมายทางอาณาจักร อย่างน้อยก็สะท้อนให้เห็นแนวความคิดที่ว่า พระพุทธเจ้าทรงยอมรับว่า กฎหมายมีความจำเป็นในการปกครองคนหมู่มาก ไม่ว่าจะเป็นในส่วนของคณะสงฆ์หรือฝ่ายบ้านเมืองก็ตาม

พระพุทธองค์ทรงวางระบบสังคมสงฆ์บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของพระภิกษุสงฆ์ทุกรูป พระองค์มิได้มีพระประสงค์จะรวบอำนาจการปกครองไว้ที่พระองค์เอง หรือให้แก่พระอรหันตสาวกรูปใดรูปหนึ่ง เพราะผู้ที่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมจะปกครองสงฆ์นั้น นอกจากพระพุทธองค์แล้ว ก็มีเพียงพระอัครสาวกทั้งสอง คือ พระมหาโมคคัลลานะ และพระสารีบุตรเท่านั้น ดังพระพุทธดำรัสที่มาในจาตุมสูตร ว่า “ความจริง เรา สารีบุตร หรือโมคคัลลานะเท่านั้น ควรบริหารภิกษุสงฆ์” (ม.ม. 13/160/182) ถึงแม้ว่าพระอัครสาวกทั้งสองมีคุณสมบัติที่เหมาะสมที่สุด พระองค์ก็มิได้ทรงมอบอำนาจให้พระอัครสาวกทั้งสองปกครองสงฆ์ ทรงมอบอำนาจให้สงฆ์มีอำนาจหน้าที่ในการปกครองและบริหารงานในขอบเขตของพระธรรมวินัย

ในตอนแรกพระองค์ยังไม่ทรงบัญญัติพระวินัย เพราะผู้บวชมีจำนวนน้อยและเป็นผู้ที่บวชด้วยความศรัทธาจริง ๆ บางท่านก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์ก่อนที่จะบวช บางท่านก็เป็นพวกที่ได้ดวงตาเห็นธรรมแล้วบวช เมื่อบวชแล้วก็บำเพ็ญเพียรจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์เป็นส่วนมาก แต่ต่อมาผู้บวชมีมากขึ้น พระองค์จึงทรงมอบอำนาจให้สงฆ์เป็นใหญ่ในสังฆกรรม โดยมีพระอุปัชฌาย์เป็นผู้นำเข้าหมู่คณะ ผู้ที่บวชเข้ามาก็มีหลายประเภท คนที่ไม่มีศรัทธาหรือบวชด้วยวัตถุประสงค์อย่างอื่นก็สามารถบวชเข้ามาได้ ซึ่งกลุ่มนี้นั่นเองที่ก่อให้เกิดความยุ่งยากขึ้นในหมู่สงฆ์ เมื่อเป็นดังนี้ พระองค์จึงทรงบัญญัติพระวินัยโดยสมควรแก่เหตุนั้น ๆ และทรงวางโทษไว้เป็นพุทธอาณา ด้วยการปรับอาบัติหนักบ้าง เบาบ้าง ตามสมควรแก่โทษแก่ผู้ที่ล่วงละเมิด เพื่อป้องกันความประพฤติเสียหาย นอกจากนี้ยังทรงแต่งตั้งขนบธรรมเนียมซึ่งเรียกว่า อภิสมาจาร เพื่อชักนำความประพฤติของภิกษุสงฆ์ให้ดีงาม พระพุทธบัญญัติและอภิสมาจารทั้ง 2 ประการนี้ รวมเรียกว่า พระวินัย เป็นระบอบในการปกครองสงฆ์ตั้งแต่สมัยพุทธกาลเป็นต้นมา

พระพุทธบัญญัติที่ทรงตั้งไว้แต่เดิมเรียกว่า มูลบัญญัติ ที่ทรงเพิ่มเติมในภายหลังเรียกว่า อนุบัญญัติ ทั้งสองประการนี้พระพุทธองค์ทรงบัญญัติและแก้ไขด้วยพระองค์เอง ไม่มีสาวกองค์ใดกล้าที่จะเปลี่ยนแปลงแก้ไข ถึงแม้ว่าก่อนที่พระองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานได้ทรงประทานอนุญาตไว้ว่า “ถ้าสงฆ์ปรารถนาจะถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสียบ้าง ก็ถอนได้”(ที.ม.10/216/165)

แต่ก็ไม่มีพระสงฆ์สาวกรูปใดที่จะถอน แม้ในคราวปฐมสังคายนาพระอรหันต์สาวกทั้งหลายก็มีมติที่จะไม่ถอน พระสงฆ์รุ่นหลังๆก็ได้รับปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน อำนาจในการปกครองสงฆ์นั้นเป็นอำนาจที่ได้รับมาจากพระธรรมวินัย จุดประสงค์หลักของการปกครองสงฆ์ก็เพื่อรักษาพระธรรมวินัย และเพื่อประโยชน์แก่สังคมสงฆ์เองตลอดถึงสังคมภายนอกคือ หมู่ประชาชนทั่วไปอีกด้วย

สรุปได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงมอบอำนาจความเป็นใหญ่ให้กับคณะสงฆ์ และให้คณะสงฆ์ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยเป็นหลักในการปกครองตน พระธรรมวินัยเปรียบเสมือนอายุของพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงยอมรับพระธรรมวินัยว่าเป็นกฎหมายของสงฆ์ในสมัยนั้น เพื่อคอยควบคุมความประพฤติของหมู่คณะสงฆ์ให้เรียบร้อยดีงาม

การแสดงออกในทางบทบาทของพระพุทธเจ้ากับการปกครองนั้น ถือได้ว่าเป็นการปฏิบัติหน้าที่ที่ยึดโยงกับธรรม และมีธรรมเป็นพื้นฐานสำคัญในการปฏิบัติหน้าที่ เพราะพระพุทธเจ้ามองเห็นว่า บทบาทหลักของพระสงฆ์ภายหลังจากการศึกษาธรรมและการปฏิบัติธรรม คือ การนำหลักธรรมที่ได้จากการศึกษาและนำไปปฏิบัติไปสู่การเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ซึ่งการนำหลักธรรมไปนำเสนอแก่ผู้นำทางการปกครอง หรือชนชั้นปกครองในแคว้นต่างๆ จึงเป็นบทบาทหลักที่พระพุทธเจ้ามุ่งหมายจะให้เป็นไป ดังจะเห็นได้จากการประกาศ “ปฐมบรมพุทโธวาท” ว่า

“พวกเธอจงจาริกไป เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข และเพื่อประโยชน์แก่ชนจำนวนมาก อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีในตาน้อย มีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม”(วิ.ม.4/32/40.)

จะเห็นได้ว่า การแสดงธรรมที่งดงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดนั้นเป็นหน้าที่สำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงยำเน้น แต่อย่างไรก็ตาม ในบริบทนี้ พระพุทธเจ้าทรงเน้นย้ำกับพระสาวกกลุ่มแรกว่าการแสดงธรรมนั้นจะต้องก่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่คนจำนวนมาก ซึ่งสอดรับกับหลักการ “โลกัตถจริยา”ฐานคิดชุดนี้สามารถถอดออกมาเป็นหมวดธรรมได้อย่างน้อยสองชุด คือ “หลักพรหมวิหารธรรม และสังคหวัตถุธรรม” ซึ่งเน้นการทำหน้าที่บนฐานของความรัก ความเอาใจใส่ ความยินดีและวางใจเป็นกลางต่อเพื่อนมนุษย์ร่วมโลก อีกทั้งอนุเคราะห์เพื่อนมนุษย์ด้วยการมอบดวงตาแห่งธรรม การนำเสนอธรรมด้วยไมตรีจิต การมุ่งบำเพ็ญประโยชน์ที่เป็นธรรม และการวางใจของตนให้เสมอต้นเสมอปลาย ในการแสดงบทบาทเพื่อปฏิบัติหน้าที่เผยแผ่ธรรมนั้น พระองค์ทรงชี้แนะว่า “ผู้ที่ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ ด้วยเหตุนี้ การเผยแผ่ธรรมจะต้องไม่กล่าวร้ายผู้อื่น การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ความสำรวมในพระปาติโมกข์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร การอยู่ในเสนาสนะที่สงัด การประกอบความเพียรในการพัฒนาจิตอย่างต่อเนื่อง” และทรงย้ำว่า “นี้คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย”(ที.ม.10/90/50-51)

สรุปได้ว่า การแสดงบทบาทของพระสงฆ์ต้องสัมพันธ์กับ “พระวินัย” ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติที่อยู่บนพื้นฐานของ “ธรรม” พระวินัยที่ได้รับการออกแบบมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล เช่น ข้อปฏิบัติที่เกี่ยวกับการอยู่ในกองทัพ การเกี่ยวข้องกับการประจบคฤหัสถ์ และการเข้าไปในบ้านเรือนยามวิกาลที่อาจจะนำภัยมาสู่พระสงฆ์ ตัวอย่างของข้อปฏิบัติหรือข้อห้ามเหล่านี้ เป็นการสะท้อนสภาพบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในสมัยพุทธกาล แต่เมื่อถึงจุดเปลี่ยนแห่งยุคสมัย การอธิบายและตีความจำเป็นต้องให้สอดรับกับธรรม ทั้งนี้ คำว่าสอดรับกับธรรมนั้นหมายถึง “สอดรับกับบทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์นั่นเอง”

2.4 การพัฒนาตามหลักทศพิธราชธรรมในพระพุทธศาสนา

2.4.1 ความหมายของการพัฒนา

“การพัฒนา” เป็นแนวคิดที่มีรากฐานมาจากความสนใจซึ่งเกิดขึ้นจากการสังเกตปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งอธิบายไว้อย่างชัดเจนว่า สังคมและวัฒนธรรมของมนุษยชาติมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ด้วยสาเหตุต่าง ๆ หลายประการดังต่อไปนี้ คือ

1. การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางกายภาพ (Physical Environment)
2. การเปลี่ยนแปลงทางด้านประชากร (Population Change)
3. การอยู่โดดเดี่ยวและการติดต่อกัน (Isolation and Contact)
4. โครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม (Social and Cultural Structure)
5. ระดับของความรู้และเทคโนโลยี (Knowledge and Technology)
6. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างอื่น เช่น การเล็งเห็นความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลงหรือนโยบายของผู้นำประเทศ

จากปรากฏการณ์ทางสังคมที่ผ่านมาเราจะพบว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นเรื่องตามธรรมชาติที่เกิดขึ้นโดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ การพิจารณาเรื่องการเปลี่ยนแปลงจึงต้องทำความเข้าใจทั้งในด้านทิศทางของการเปลี่ยนแปลง (Direction) ขนาดของการเปลี่ยนแปลง (Magnitude) ระยะเวลาที่เกิดการเปลี่ยนแปลง (Time) สาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือต่อต้านการเปลี่ยนแปลง (Change & Resistance to Change) สิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจในเบื้องต้น คือ ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมนั้น กินความครอบคลุมไปถึงการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ก้าวหน้าหรือถดถอยก็ได้ แต่ที่เป็นพื้นฐานแนวคิดที่สำคัญของการพัฒนา ก็คือทิศทางของการเปลี่ยนแปลง (Direction for Change) ในลักษณะที่ก้าวหน้าหรือการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นเท่านั้น

คำว่า “พัฒนา” เกิดขึ้นและนำมาใช้ครั้งแรกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยนักเศรษฐศาสตร์ได้นำมาใช้เรียกการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป ซึ่งเกิดการเปลี่ยนแปลงจากการใช้แรงงานคนและสัตว์มาเป็นพลังงานจากเทคโนโลยี เช่น เครื่องจักร เครื่องยนต์ต่างๆ อาชีพของคนในสังคมเปลี่ยนจากเกษตรกรรมเป็นการประกอบอาชีพทางด้านอุตสาหกรรม วิถีการผลิตเปลี่ยนจากเพื่อการยังชีพเป็นวิถีการผลิตเพื่อการค้า ที่อยู่อาศัยเปลี่ยนจากชนบทเป็นเมืองสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนจากสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติเป็นสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น หลังจากนั้น คำว่า“พัฒนา” ก็ได้แพร่กระจายออกไปทั่วโลกโดยความหมายกว้าง ๆ ทั่วไปแล้ว หมายถึง การกระทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่าเดิมอย่างเป็นระบบ องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนามีอยู่สามส่วน คือ ผู้กระทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เจตนารมณ์ อุดมการณ์ วิธีการรวมทั้งกระบวนการต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและเป้าหมายของกระทำที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ความเข้าใจชัดเจนในแต่ละองค์ประกอบเหล่านี้ จึงจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับการศึกษาวิชาการที่ว่าด้วยการพัฒนา

จากการศึกษาเชิงวาทกรรม (Discourse Studies) พบว่า มีการแอบแฝงซ่อนเร้นความต้องการที่แท้จริงของผู้ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไม่ว่าจะเป็นอุดมการณ์ แนวคิด ทฤษฎี หลักการ วิธีการ นั่นคือ การพัฒนาที่ผ่านมาในอดีตเป็นเพียงการบิดเบือน ซ่อนเร้นฉันทามติเชิงวิชาการที่แท้จริงของพัฒนศาสตร์โดยพยายามใช้วาทกรรมครอบงำระบบความคิด รวมไปถึงการชี้นำทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมเป้าหมายให้เปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ผู้สร้างวาทกรรมต้องการ นอกเหนือไปจากนั้นยังมีข้อคิดเห็นทางวิชาการที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่า ภายใต้เงื่อนไขที่บริสุทธิ์การพัฒนาที่แท้จริงไม่มีทางที่จะเกิดขึ้นได้ ถ้าหากไม่สามารถควบคุมการเปลี่ยนแปลงเชิงลบของสังคมซึ่งเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นควบคู่กันไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงในทางบวกหรือการพัฒนา อย่างไรก็ตามโดยแก่นแท้แห่งศาสตร์นั้น “การพัฒนา” (Development) มีความหมายเป็นสองนัย ก็คือ

1. ในความหมายอย่างแคบ “การพัฒนา” หมายถึง การประดิษฐ์คิดค้นหรือริเริ่มทำสิ่งใหม่ ๆ ขึ้นมาและนำมาใช้เป็นครั้งแรก เช่น การคิดค้นกระแสไฟฟ้าและการประดิษฐ์คิดค้นเครื่องคอมพิวเตอร์ เป็นต้น

2. ในความหมายอย่างกว้าง “การพัฒนา” หมายถึง การเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นของระบบต่าง ๆ ในสังคม ที่ได้รับการยอมรับจากคนในสังคมนั้น โดยมีหลักที่ใช้ในการพิจารณาโดยมีจุดเน้นอยู่ที่ลักษณะของการพัฒนา คือ

2.1 การเปลี่ยนแปลงในด้านปริมาณ คุณภาพและสิ่งแวดล้อมทุกด้านให้ดีขึ้นหรือเหมาะสมกว่าสภาพที่เป็นอยู่เดิม

2.2 มีลักษณะเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างมีลำดับขั้นตอนต่อเนื่องกันไป

2.3 มีลักษณะเป็นพลวัตร ซึ่งหมายความว่าเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องไม่หยุดยั้ง

2.4 มีลักษณะเป็นแผนและโครงการ คือ เกิดขึ้นจากการเตรียมการไว้ล่วงหน้าว่าจะเปลี่ยนแปลงใคร ด้านใดด้วยวิธีการใด เมื่อใดใช้งบประมาณและสิ่งสนับสนุนเท่าใด ใครรับผิดชอบ

2.5 มีลักษณะเป็นวิชาการ ซึ่งหมายถึง การกำหนดขอบเขตและกลวิธีที่นำมาใช้ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามเป้าหมายที่กำหนด เช่น การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาชนบท การพัฒนาอุตสาหกรรม การพัฒนาชุมชนและการพัฒนาการศึกษา เป็นต้น

2.6 มีลักษณะที่ให้น้ำหนักต่อการปฏิบัติการจริงที่ทำให้เกิดผลจริง

2.7 การเปลี่ยนแปลงนี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากมนุษย์โดยมนุษย์และเพื่อมนุษย์หรืออาจจะเกิดขึ้นเอง

2.8 มีเกณฑ์หรือเครื่องชี้วัดซึ่งสามารถจะบอกได้ว่า การเปลี่ยนแปลงไม่ว่าจะเป็นด้านคุณภาพ ปริมาณและสิ่งแวดล้อมดีขึ้นมากหรือน้อยเดียงใดและในระดับใด

สรุปได้ว่า การพัฒนาที่แท้จริงไม่มีทางที่จะเกิดขึ้นได้ ถ้าหากไม่สามารถควบคุมการเปลี่ยนแปลงเชิงลบของสังคมได้ และต้องเกิดขึ้นควบคู่กันไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงในทางบวก

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2532, หน้า 51) กล่าวว่า การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่มีการกระทำให้เกิดขึ้นหรือมีการวางแผนกำหนดทิศทางไว้ล่วงหน้าและการเปลี่ยนแปลงนี้จะมีสองส่วนที่เกี่ยวข้อง คือ การเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพรวมทั้งจะต้องมีทิศทางที่ดีขึ้นเท่านั้น

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี (2526, หน้า 75) ให้ความหมายว่า “การพัฒนา” หมายถึง การกระทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่า

วิทยากร เชียงกูล (2527, หน้า 45-48) ได้เขียนไว้ว่าการพัฒนาที่แท้จริงนั้น หมายถึง การทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนมีความสุข ความสะดวกสบาย ความกินดีอยู่ดี ความเจริญทางด้านศิลปวัฒนธรรมและจิตใจอย่างสงบสันติ ซึ่งขึ้นอยู่กับการได้รับปัจจัยทางวัตถุเพื่อสนองความต้องการของร่างกาย ทั้งยังรวมความไปถึงการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นของคุณภาพชีวิต อันได้แก่ การศึกษา สิ่งแวดล้อม และการพักผ่อนหย่อนใจ เป็นต้น

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2526, หน้า 81-83) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาว่าหมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่การกำหนดทิศทาง (Directed Change) หรือการเปลี่ยนแปลงที่ได้วางแผนไว้ล่วงหน้า (Planned Change)

สรุปได้ว่า การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่มีการกระทำให้เกิดขึ้นหรือมีการวางแผนกำหนดทิศทางไว้ล่วงหน้า การเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพรวมทั้งจะต้องมีทิศทางที่ดีขึ้นและสมบูรณ์กว่าเดิม มีคุณภาพกว่าเดิมทั้งในทางรูปธรรมและในทางนามธรรม

2.4.2 ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา

ทฤษฎีที่เกี่ยวกับการพัฒนาได้เริ่มต้นขึ้นเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 18 เมื่อนักวิชาการต่างพากันคิดค้นเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมมนุษย์ หลังจากนั้นก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขปรับปรุงให้มีอำนาจในการอธิบายสูงขึ้นมาตามลำดับ การจำแนกทฤษฎีการพัฒนานั้นสามารถกระทำได้หลายวิธี เช่น จำแนกตามยุคสมัย จำแนกตามสาขาที่เกี่ยวข้อง จำแนกตามสำนักความคิดของผู้สร้างทฤษฎี จำแนกตามอุดมการณ์อำนาจหรือจำแนกตามวิถีทัศน์ในด้านต่าง ๆ จุดมุ่งหมายของการจำแนกก็เพื่อที่จะให้ผู้ศึกษาทำความเข้าใจในเรื่องการพัฒนารวมทั้งวิวัฒนาการอย่างเป็นระบบ การที่ผู้ศึกษาจะใช้ระบบการจำแนกแบบใดเพื่อที่จะส่งผลให้การทำความเข้าใจละเอียดอ่อนลึกซึ้งมากยิ่งขึ้นย่อมจะขึ้นอยู่กับภูมิหลังรวมทั้งความถนัดของผู้ศึกษาแต่ละคน ในเอกสารวิชาการนี้ทฤษฎีการพัฒนาสามารถจำแนกออกได้ 2 กลุ่มใหญ่ ๆ ตามเงื่อนไขของเวลา คือ

1. กลุ่มทฤษฎียุคก่อนสมัยใหม่ (Pre-Modernization Era)
2. กลุ่มทฤษฎียุคสมัยใหม่ (Modernization Era)

ทฤษฎีทั้ง 2 กลุ่ม มีวิวัฒนาการต่อเนื่องกันมาตามธรรมชาติของสังคมซึ่งลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งของทฤษฎีทางด้านสังคมศาสตร์ ก็คือ การที่จะต้องได้รับการพิสูจน์ความถูกต้องได้ (Falsify) ทุกเมื่อ ตามลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปของสังคม นั่นคือ ไม่มีทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ทฤษฎีใดที่ยิ่งใหญ่จนสามารถให้คำอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมได้อย่างลึกซึ้งรอบด้าน (Grand Theory) ดังนั้น จึงเป็นภารกิจรวมทั้งความจำเป็นที่ผู้ศึกษาจะต้องติดตาม รื้อสร้าง (Deconstruct) ทำให้เป็นปัจจุบัน (Update) แนวคิดรวมทั้งทฤษฎีต่าง ๆ เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคมให้ทันสมัยอยู่เสมอ

สรุปได้ว่า ทฤษฎีการพัฒนาต้องเป็นทฤษฎีที่ปูพื้นฐานเพื่อการปฏิบัติการทางสังคมอย่างมีจิตสำนึก ทฤษฎีต้องชี้ให้เห็นถึงแนวทางปฏิบัติ เพื่อการเปลี่ยนแปลงโลกและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ประวัติศาสตร์สังคมของประเทศต่าง ๆ และสอนให้เรารู้ว่าทฤษฎีการพัฒนาก็คือ ทฤษฎีที่เสนอโครงสร้างอุดมการณ์สำหรับการเคลื่อนไหวมวลชน เพื่อเดินทางไปสู่สังคมใหม่ สังคมใหม่ที่ว่านี้จะต้องยึดถือประชาชนและการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขชีวิตของประชาชน ซึ่งเงื่อนไขของประชาชนไม่ได้หมายถึงเงื่อนไขทางวัตถุอย่างเดียว หากแต่รวมไปถึงความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนในกระบวนการผลิตด้วย

จำนง อดิวัฒนสิทธิ์ (2548, หน้า 55) ได้อธิบายว่า ตามทฤษฎีของพระพุทธศาสนา การพัฒนาตรงกับคำว่า “ภาวนา” ซึ่งหมายถึง การทำให้เจริญงอกงาม (ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Development) หากพิจารณาจากรากศัพท์ คำว่า “พัฒนา”มาจากภาษาบาลีว่า “วัฒนะ หรือ วัฒนา” คำนี้หมายถึงความเจริญก้าวหน้าหรือภาวะยืนยาวนาน เช่น คำว่า “อายุวัฒนะ” หมายถึง ทำให้อายุยืนนาน อันหมายรวมถึงความเป็นผู้มีสุขภาพแข็งแรงดี ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียนและ

นอกจากนี้ คำว่า “วัฒนะ” หมายถึง รกรุงรัง ไม่มีระเบียบเลยก็ได้ เช่น คำว่า “โลกวัฒโน” หมายถึง เป็นคนรกโลก เป็นสิ่งหรือเป็นคนที่โลกไม่ต้องการ อย่างไรก็ตามคำว่า “การพัฒนา” ในที่นี้เป็นคำที่กำหนดให้มีคุณค่าและตามหลักการของพระพุทธศาสนา การพัฒนาจะต้องดำเนินไปพร้อม ๆ กัน 4 ทาง คือ การพัฒนาทางด้านกายภาพ การพัฒนาศีลธรรมหรือการพัฒนาสังคม การพัฒนาทางด้านจิตใจ และการพัฒนาทางด้านปัญญา

พระเทพสาครมุนี (2529, หน้า 50) ได้กล่าวสรุปไว้ว่า “การพัฒนา” เป็นการกระทำให้เจริญ กระทำให้ก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป มีศิลปะในการกระทำอะไรลงไปต้องมีสิ่งที่สวยสดงดงามตามระเบียบ มีเหตุมีผลอยู่ในนั้น ทำให้มันก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป พยายามทำให้มันก้าวหน้าและพยายามทำให้ มันเจริญ อันนี้เรียกว่า “มีศิลปะในการพัฒนา”

พระเทพวิสุทธิกวี (2543, หน้า 23) อธิบายคำว่า “พัฒนา” หมายถึง การทำให้เจริญขึ้น ทำให้รุ่งเรืองขึ้นใช้ได้ทั้งการพัฒนาวัตถุและการพัฒนาจิตใจ เช่น การพัฒนาชนบท การพัฒนาประเทศ การพัฒนาสติปัญญาและการพัฒนาจิต เป็นต้น แต่ศัพท์ทางพระพุทธศาสนาที่แท้จริงที่ใช้ในการพัฒนาจิตนั้น ท่านใช้คำว่า “ภาวนา” หมายถึง การทำให้มี การทำให้เกิดขึ้น ทำให้เจริญการอบรมการบำเพ็ญ เช่น คำว่า “สมาธิภาวนา” คือ การเจริญ การอบรมหรือบำเพ็ญสมาธิและคำว่า “วิปัสสนาภาวนา” คือ การเจริญ การอบรมหรือการบำเพ็ญวิปัสสนา

พระไพศาล วิสาโล (2533, หน้า 96) ได้อธิบายว่าการพัฒนาที่แท้จริงในทางพุทธธรรมจะต้องเอื้ออำนวยให้แต่ละคนตระหนักถึงสายสัมพันธ์ที่ตนมีต่อสังคมและธรรมชาติอันตนจะต้องเกื้อกูลปัจจัยแวดล้อมดังกล่าวให้เป็นไปด้วยดี โดยไม่เอาผลประโยชน์ส่วนตนเป็นเกณฑ์พร้อมกันนั้นการพัฒนาจะต้องมีธรรมะเป็นพื้นฐาน อำนวยให้เกิดคุณค่าในทางมนุษยธรรม เมตตา กรุณา ปราณี ความเอื้อเพื่อเผื่อแผ่และความยุติธรรม

สรุปได้ว่า การพัฒนา หมายถึง การทำให้เจริญ การเปลี่ยนแปลงในทางเจริญขึ้น การคลี่คลายไปในทางที่ดี การกระทำที่เป็นเหตุให้บางสิ่งบางอย่างเจริญเติบโตขึ้นหรือขยายออกเพื่อให้ดีขึ้นกว่าที่มีอยู่เดิม และการพัฒนานั้นอาจจะเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมหรือมนุษย์ก็ได้ในพระพุทธศาสนามีการใช้คำว่า “ภาวนา”ซึ่งเป็นคำบาลีเป็นกิริยาศัพท์ ที่มาจากคำว่า “ภาเวติ” ซึ่งตรงกับคำว่า “วฑฺเฒติ” หรือคำว่า “วัฒนา” เป็นความหมายที่ใช้เรียกคำว่า “ภาวนา” คำว่า “ภาวนา” แปลว่า การเจริญ หมายถึง การทำให้มีขึ้น, เป็นขึ้น, การฝึกอบรมทำสิ่งที่ยังไม่มีให้มีขึ้น ต่อมานิยมใช้คำว่า “พัฒนา” ซึ่งเป็นศัพท์ใหม่ในภาษาไทยแต่เดิม ใช้คำว่า “เจริญ” พระพุทธศาสนาใช้คำว่า “เจริญ” เป็นการใช้ฝึกอบรม เช่น เจริญสมถะ เจริญวิปัสสนา แต่เดิมนั้นพระพุทธศาสนาใช้คำว่า “ภาวนา” คือ สมถภาวนา ฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ วิปัสสนาภาวนาฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้ความเข้าใจตามเป็นจริง เมื่อกล่าวถึงคำว่า “พัฒนา” ก็คือ กล่าวถึงความเจริญ ซึ่งเป็นคำเรียกให้เข้าใจง่าย

2.4.3 หลักทศพิธราชธรรมในพระพุทธศาสนา

ทศพิธราชธรรม ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก เรื่องมหาหังสชาดก ในส่วนของพระสุตตันตปิฎกขุททกนิกาย ชาดก เป็นทศพิธราชธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์และบารมีสำหรับพระโพธิสัตว์ที่ได้ทรงบำเพ็ญสั่งสมคุณสมบัติที่เป็น “พุทธการกธรรม” คือธัมมะที่ทำให้เป็น พระพุทธเจ้า กล่าวคือ เป็นการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้า สมัยที่พระองค์เป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้พระองค์ ทรงนำมาเล่าให้พระสงฆ์ฟังในโอกาสต่าง ๆ เรียกเรื่อง ในอดีตของพระองค์นี้ว่า ชาดก มีปรากฏอยู่ใน พระไตรปิฎกจำนวน 550 เรื่อง มีเวสสันดรชาดก เป็นต้น

เนื้อความย่อของมหาหังสชาดก ในอดีตกาลในเมืองพาราณสีพระเจ้ากรุงพาราณสีทรงพระนามว่า สังยมะ หรือว่า สังยมะ หรือว่า สัญยมะ มีพระอัครมเหสีทรงพระนามว่า เขมา ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์กำเนิดเป็นหงส์ทอง คือหงส์ที่มีขนสีทอง มีหมู่หงส์บริวารเป็นอันมาก อาศัยอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ นามของพญาหงส์โพธิสัตว์มีชื่อว่า ธตรัฏฐะ เมื่อจะเรียกในฐานะเป็นหัวหน้าฝูงหงส์ก็เรียกว่าพญา หงส์ธตรัฏฐะ และได้มีหงส์ทองอีกหนึ่งเป็นอัครมหาเสนาบดีชื่อว่า สุมุขะ หรือ สุมุข ในครั้งนั้นพระเทวีของพระเจ้ากรุงพาราณสีที่มีพระนามว่า เขมา ได้ทรงพระสุบินคือฝันว่ามี พญาหงส์ทอง 2 ตัวมาจับอยู่ที่พระราชบัลลังก์แสดงธรรมกถาด้วยเสียงอันไพเราะ พระเทวีประทานสาธุการสดับธรรมกถา ยังมิทันอิ่มเอิบในการสดับธรรม ราตรีก็สว่างพญาหงส์ทั้ง 2 จึงพากันออกไปทางช่องพระแกล พระนางก็รับสั่งห้ามว่า อย่าเพ้อไป และตรัสแก่นางพระกำนัลทั้งหลายให้ช่วยกันจับเมื่อตื่นพระบรรทม และนางกำนัลได้ยินรับสั่งก็พากันแย้มสรวลว่าหงส์ที่ไหนกัน พระนางจึงทรงทราบว่าทรงพระสุบินไป แต่แม้เช่นนั้นก็ทรง ดำริว่า พญาหงส์ที่มีสีประดุจทองคำคงจะมีอยู่ในโลกนี้จึงได้ทูลพระราชาพระเจ้ากรุงพาราณสีว่า ทรงตั้งครรภ์มีอาการแพ้ครรภ์ต้องการที่จะได้เห็นหงส์ทอง ได้ฟังหงส์ทองแสดงธรรม พระราชาจึงได้ ตรัสให้สืบว่ามีหมู่หงส์อาศัยอยู่ที่ไหน พวกพราหมณ์ก็ไม่ทราบ แต่ก็ทูลว่าพวกพรานคงจะทราบ จึงได้โปรดให้เรียกพวกพรานป่ามาตรัสถาม พรานคนหนึ่งก็กราบทูลว่าได้ทราบต่อ ๆ กันมาว่า หงส์เหล่านั้นอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ ในประเทศหิมวันต์ พระราชาก็ตรัสถามว่าจะพอรู้อุบายที่จะจับหงส์เหล่านั้นได้หรือไม่ พวกพรานก็ทราบทูลว่าไม่ทราบ จึงได้ทรงปรึกษากับพราหมณ์ บัณฑิต พราหมณ์ บัณฑิต ก็กราบทูลว่าไม่จำเป็นที่จะต้องไปจับที่เขาคิชฌกูฏ ขอให้ทรงขุดสระใหญ่ชื่อ เขมะ ทางทิศเหนือแต่พระนคร ให้เต็มด้วยน้ำ ปลูกธัญชาติ ต่าง ๆ ให้นายพรานผู้ฉลาดคนหนึ่งอยู่ประจำรักษา อย่าให้หมู่มนุษย์เข้าไปใกล้ และให้ประกาศเป็นเขตให้อภัยแก่สกุณชาติต่าง ๆ ที่จะมาหากินที่สระนั้น พระราชาก็ได้ตรัสให้ปฏิบัติตามที่บัณฑิตนั้นได้กราบทูลแนะ ก็ได้ตรัสให้นายพรานผู้ฉลาดผู้หนึ่งมามอบให้เป็นผู้ที่รักษาสระ นายพรานนั้นเรียกตามภาษาบาลีว่า เนสาท หรือเนสาทะ เขาชื่อ เขมกะ ก็ เป็นผู้รักษาสระเขมะนั้นมา สกุณชาติทั้งหลายก็พากันลงสู่สระนั้น และก็ชักชวนกันต่อ ๆ ไปว่าเป็นสระที่ไม่มีภัย ก็ทราบไปจนถึงหมู่หงส์หมู่หงส์ก็พากันมาหากินในสระนั้น จนถึงพญาหงส์ธตรัฏฐะ กับ เสนาบดีที่ชื่อว่าสุมุขะ ทั้ง 2 ซึ่งเป็นหงส์ทองด้วยกันก็มาหากินที่สระนั้น

ด้วย และเมื่อพรานผู้รักษาสระ ได้เห็นหงส์ทองลงมา ก็ได้เฝ้าดูอยู่ถึง 6 – 7 วันว่ามาจับที่ไหน และเมื่อสังเกตที่ได้แน่นอนแล้ว ก็วางบ่วงดักไว้ใต้น้ำ พญาหงส์ทองนั้นมาก็ลงไปในน้ำตรงบ่วงนั้น ก็ติดบ่วงของนายพราน พญาหงส์ทองพยายามที่จะสลัดบ่วงให้หลุด แต่บ่วงนั้นกัดขาผ่านหนัง เส้นเอ็นจนถึงกระดูกก็ไม่หลุด พระโพธิสัตว์จึงได้หยุดเพราะเกรงว่าขาจะขาด ส่วนเสนาบดีหงส์ที่เป็นหงส์ทองด้วยกันที่ชื่อว่า สุมุขะ เมื่อเห็นเจ้านายของตนติดบ่วงจึงได้เข้าไปหา ส่วนฝูงหงส์ที่เป็นบริวารก็พากันบินหนีไปทั้งหมด เมื่อเข้าไปถึงพญาหงส์ธตรัฏฐะก็ถามว่า ทำไมจึงไม่หนีไป ขอให้รีบหนีไปเสีย หงส์เสนาบดีสุมุขะก็ตอบว่า ไม่ไป จะอยู่ช่วย พญาหงส์ก็บอกให้หนีไปหลายหน หงส์เสนาบดีสุมุขะก็ไม่ยอมหนีไป บอกว่าจะอยู่ช่วย ฝ่ายนายพรานที่มองเห็นโดยตลอดเพราะได้ดักดูอยู่ ซ่อนดูอยู่ จึงเดินเข้าไป ครั้นเห็นหงส์ เสนาบดีซึ่งไม่ติดบ่วงยืนอยู่ด้วย ก็แปลกใจว่าทำไมจึงไม่หนีไป หงส์เสนาบดีก็กล่าวว่า เพราะเจ้านายของตนติดบ่วง ตนจะขอตายแทน ขอให้จับเอาตัวหงส์เสนาบดี คือตัวเขาไปแล้วปล่อยเจ้านายเขาไป ฝ่ายนายพรานก็ใจอ่อน ก็บอกว่า ถ้าเช่นนั้น ก็จะปล่อยไปทั้ง 2 ฝ่าย พญาหงส์กับหงส์เสนาบดีนั้นก็ ตอบว่า ถ้าหากว่านายพรานนี้ดักหงส์และนกทั้งหลายเพื่อประโยชน์ของตน ก็จะขอรับทักษิณาอภัยคือ การปล่อยนกทำบุญ แต่ว่าถ้าหากว่าท่านมาดักหงส์ด้วยมีคำสั่งมาจากผู้อื่น ไม่ใช่ของตนเอง ท่านก็ไม่มี อิสระที่จะปล่อยเราทั้ง 2 เสีย เพราะฉะนั้น ก็ขอให้นำเราทั้ง 2 ไป แต่ไม่จำเป็นที่จะต้องใส่กรง ให้เราทั้ง 2 นี้จับไปที่กระเช้า 2 ข้างที่เป็นคานให้ท่านหาบไป นายพรานนั้นก็หาบกระเช้าที่หงส์จับ 2 ข้างนำหงส์ไปถวายพระราชา ฝ่ายพระราชาเมื่อได้เห็นหงส์ก็มีความดีใจและก็บอกว่าให้พักอยู่ระยะหนึ่งก็จะปล่อยไป และให้พญาหงส์จับอยู่ในที่อันสมควร และก็ได้พระราชทานอาหารเป็นต้น ฝ่ายพญาหงส์นั้นก็ได้ทูลแก่พระราชา เป็นการปฏิสันถารว่า พระองค์ไม่มีพระโรคาพาธทรงสำราญดีอยู่ทรงปกครองรัฐมณฑลอันสมบูรณ์นี้โดยธรรมหรือ พระราชาก็ตรัสตอบว่า เราไม่มีโรคาพยาธิมีความสำราญดีและเราก็ปกครองรัฐมณฑลอันสมบูรณ์นี้โดยธรรม พญาหงส์ก็ทูลถามว่า โทษอะไร ๆ ไม่มีอยู่ในอำมาตย์ของพระองค์ละหรือ และอำมาตย์เหล่านั้นไม่มีอาลัยชีวิตในประโยชน์ของพระองค์ละหรือ พระราชาก็ตรัสตอบว่า โทษอะไร ๆ ไม่มีในหมู่อำมาตย์ของเรา และอำมาตย์เหล่านั้นไม่อาลัยชีวิตในประโยชน์ของเรา พญาหงส์ก็ทูลถามว่า พระมเหสีซึ่งมีพระชาติเสมอกัน ทรงเชื่อมีพระเสาวนีย์อันน่ารัก ประกอบด้วยพระโอรสพระรูปพระโฉมพระยศ เป็นไปตามอัธยาศัยของพระองค์ละ หรือ พระราชา ก็ตรัสตอบว่า พระมเหสีซึ่งมีพระชาติเสมอกัน ทรงเชื่อ มีพระเสาวนีย์อันน่ารัก ทรงประกอบด้วยพระโอรส พระรูป พระโฉมและพระยศ เป็นไปตามอัธยาศัยของเรา พญาหงส์ก็ทูลถามว่า พระองค์มิได้ทรงเบียดเบียนชาวแว่นแคว้น ปกครองให้ปราศจากอันตรายแก่ที่ไหน ๆ โดยความไม่เกรี้ยวกราด โดยธรรม โดยความสม่ำเสมอละหรือ พระราชาก็ตรัสตอบว่า เรามิได้เบียดเบียนชาวแว่นแคว้น ปกครองให้ปราศจากอันตรายแต่ที่ไหน ๆ โดยความไม่เกรี้ยวกราด โดยธรรมโดยความสม่ำเสมอ พญาหงส์ก็ทูลถามว่า พระองค์ทรงยำเกรงสัตบุรุษ ทรงเว้นอสัตบุรุษ พระองค์ไม่ทรงละ ทิ้งธรรม ไม่ทรงประพฤติคล้อยตามอธรรมละหรือ พระราชาก็ตรัสตอบว่า เรายำเกรงสัตบุรุษ เว้นอ

สัตบุรุษ ประพฤติคล้อยตามธรรมละทิ้งอธรรม พญาหงส์ก็ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นกษัตริย์ พระองค์ทรงพิจารณาเห็นชัดซึ่งพระชนมายุอันเป็นอนาคตยั่งยืนยาวอยู่หรือ พระองค์ทรงมัวเมาในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา ไม่สะดุ้งกลัวปรโลกหรือ พระราชาก็ตรัสตอบว่า เราพิจารณาเห็นชัดซึ่งอายุอันเป็นอนาคตยั่งยืนยาวอยู่ เราตั้งอยู่แล้วในธรรม 10 ประการ จึงไม่สะดุ้งกลัวปรโลก เราเห็นกุศลธรรมที่ดำรงอยู่ในตนเหล่านี้คือ ทาน ศีล การบริจาค ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความเพียร ความไม่โกรธ ความไม่เบียดเบียน ความอดทน ความไม่พิโรธ คือความกระทำไม่ให้ผิด แต่นั้นมีปีติและโสมนัสไม่ใช่น้อยย่อมเกิดแก่เรา

ดังนี้ เมื่อพระราชาได้ตรัสตอบดังนี้ แล้ว พญาหงส์ก็ถวายอนุโมทนาแก่พระราชา และก็ได้พระราชทานทรัพย์แก่นายพราน ทรงให้พญาหงส์กับเสนาบดีพักอยู่ ทรงพระราชทานเลี้ยงดูให้มีความสุข แล้วก็ทรงปล่อยพญาหงส์และหงส์เสนาบดี นั้นให้กลับไปสู่ภูเขาคิชฌกูฏ ธรรม 10 ประการในเนื้อเรื่องข้างต้น คือ ทศพิธราชธรรม 10 ประการ คือ 1) ทาน 2) ศีล 3) การบริจาค 4) ความซื่อตรง 5) ความอ่อนโยน 6) ความเพียร 7) ความ ไม่โกรธ 8) ความไม่เบียดเบียน 9) ความอดทน 10) ความไม่คลาดธรรม

ทศพิธราชธรรม เป็นธรรมะสำหรับผู้ปกครองในทุกระดับชั้นที่จะต้องมีทุกคน ฉะนั้นผู้ปกครองจะต้องมีทศพิธราชธรรม ธรรมของพระราชา ธรรมของผู้ปกครอง ธรรมของนักปกครอง ตามหลักทศพิธราชธรรมสำหรับผู้นำที่ดี 10 ประการ ดังต่อไปนี้

1. ทาน (การให้) คือ สละทรัพย์สิ่งของ บำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือประชาราษฎร์และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์

2. ศีล (ความประพฤติดีงาม) คือ สำรวมกายและวจีทวาร ประกอบแต่การสุจริตรักษากิตติคุณให้ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นที่เคารพนับถือของประชาราษฎร์

3. ปริจจาคะ (การบริจาค) คือ เสียสละความสุขสำราญ ตลอดจนชีวิตของตนประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

4. อาชชวะ (ความซื่อตรง) คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ ไร้มารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริตมีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

5. มัททวะ (ความอ่อนโยน) คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่งยาบคายกระด้างถือองค์มีความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีกิริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ให้ได้ความรักภักดี

6. ตปะ (ความทรงเดช) คือ แผดเผากิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำย่ำยีจิตระงับยับยั้ง ข่มใจได้มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอ หรืออย่างสามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียร

7. อักโกธะ (ความไม่โกรธ) คือ ไม่กริ้วกราด ลุอำนาจความโกรธ จนเป็นเหตุให้วินิจฉัยความและกระทำกรรมต่าง ๆ ผิดพลาดเสียธรรม มีเมตตาประจำใจ

8. อวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) คือ ไม่บีบคั้นข่มขี่ เช่น เก็บภาษีขูดรีดหรือเกณฑ์แรงงาน เกินขนาด ไม่หลงระเริงอำนาจ ขาดความกรุณา หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎร์ ผู้ใดเพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

9. ขันติ (ความอดทน) คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ ถึงจะลำบากกายน่าเหนื่อยหน่ายเพียงไรก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกยั่วถูกหยันด้วยคำเสียดสีถากถางอย่างใด ก็ไม่หมดกำลังใจไม่ยอมทิ้งกรณีที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม

10. อวิโรธนะ (ความไม่คลาดธรรม) คือ วางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรมคงที่ไม่มีความ

เอนเอียงหวั่นไหวเพราะถ้อยคำที่ดีร้าย ลาภสักการะ หรืออิฏฐารมณ์ อนิฏฐารมณ์ใด ๆ สติมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรม นิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผน หลักการปกครองตลอดจน ขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม (สุกิจ ชัยมุสิก, 2563, หน้า 277 – 281)

สรุปได้ว่า การบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้า ในสมัยที่พระองค์ได้เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ได้กำเนิดเป็นพญาหงส์ทองชื่อว่าธตรัฏฐะ ได้ทูลถามปัญหาพระราชาในกรุงพาราณสีในสมัยนั้น พระราชาจึงได้กล่าวว่า เราตั้งอยู่แล้วในธรรม 10 ประการ จึงไม่สะดุ้งกลัวปรโลก จนในที่สุดพระราชาก็ทรงปล่อยพญาหงส์และหงส์เสนาบดีนั้นให้กลับไปสู่ภูเขาคิชฌกูฏตามเดิม พระพุทธเจ้าได้ทรงเล่าเรื่องมหาหังสชาดกนี้ ว่าแม้พระราชาผู้เป็นกษัตริย์ปกครองแผ่นดินในอดีตกาล ก็ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ทรงเป็นบัณฑิตมีกุศลธรรมเป็นที่ตั้ง

2.4.3.1 ความหมายของหลักทศพิธราชธรรม

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (2548, หน้า 240-241) กล่าวว่า หลักทศพิธราชธรรมเป็นธรรมะสำหรับตัวผู้บริหารที่จะต้องมีทุกคนที่จะเป็นผู้นำ เพราะคนเราทุกวันนี้ขาดคุณธรรม และจริยธรรมมาก ฉะนั้นการบริหารงานทุกหน่วยงาน ต้องมีผู้นำไว้สำหรับบริหารผู้นำจะต้องมีคุณธรรม เช่น หลักทศพิธราชธรรมสำหรับตัวผู้นำทุกท่าน มีความหมายดังต่อไปนี้

ราชธรรม 10 หรือทศพิธราชธรรม คือ ธรรมของพระราชา, กิจวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติ, คุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง, หรือธรรมของนักปกครองประกอบด้วย

1) ทาน (การให้) คือ สละทรัพย์สิ่งของบำรุงเลี้ยงช่วยเหลือประชาราษฎร์ และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์

2) ศีล (ความประพฤติดีงาม) คือ สำรวมกาย และวจีทวารประกอบ แต่การสุจริตรักษากิตติคุณให้ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นที่เคารพนับถือของประชาราษฎร์

3) ปริจจาคะ (การบริจาค) คือ เสียสละความสุขสำราญตลอดจนชีวิตของตน เพื่อประโยชน์ สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

4) อาชวะ (ความซื่อตรง) คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ไร้มารยาปฏิบัติภารกิจ โดยสุจริตมีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

5) มัททวะ (ความอ่อนโยน) คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่ง หยาบคาย กระด้าง ถือองค์มีความงามสง่าเกิด แต่ท่วงทีกิริยาสุภาพนุ่มนวลละมุนละไมให้ได้ความรักภักดี

6) ตปะ (ความทรงเดช) คือ แผดเผากิเลส ตัณหามิให้เข้ามาครอบงำย่ำยีจิต ระงับยับยั้งข่มใจได้ มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอหรืออย่างสามัญมุ่งมั่น แต่จะบำเพ็ญเพียร

7) อักโกธะ (ความไม่โกรธ) คือ ไม่กริ้วกราด ลุอำนาจความโกรธจนเป็นเหตุให้วินิจฉัยความ และกระทำกรรมต่าง ๆ ผิดพลาดเสียธรรม มีเมตตาประจำใจ

8) อวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) คือ ไม่บีบคั้น กดขี่ เช่น เก็บภาษีขูดรีด หรือเกณฑ์แรงงานเกินขนาด ไม่หลงระเริงอำนาจ ขาดความกรุณา หาเหตุเบียดเบียน ลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใด เพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

9) ขันติ (ความอดทน) คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ ถึงจะลำบากกายน่าเหนื่อยหน่ายเพียงไรก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกยั่ว ถูกหยันด้วยคำเสียดสีถากถางอย่างใด ก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกรณีที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม

10) อวิโรธนะ (ความไม่คลาดธรรม) คือ วางองค์เป็นหลัก หนักแน่นในธรรมคงที่ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหว เพราะถ้อยคำที่ดีร้าย ลาภ สักการะหรืออิฏฐารมณ์อนิฏฐารมณ์ใด ๆ สติมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรมนิติธรรม คือระเบียบแบบแผนหลักการปกครองตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม

พุทธทาสภิกขุ (2549, หน้า 26) กล่าวว่า ทศพิธราชธรรม 10 ประการ เป็นสิ่งที่จะนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรืองความสงบสุข สันติภาพความเป็นผู้เป็นอิสระเหนือความทุกข์ เหนือปัญหาทุกอย่างทุกประการ จึงขอให้พิจารณากันดังต่อไปนี้

1) “ทานัง” ทาน การให้ในที่นี้ หมายถึง ให้วัตถุภายนอกเป็นสิ่งของอะไรต่าง ๆ โดยต้องมีผู้รับโดยตรง มันจึงเป็นการให้ที่เรียกว่า ทานัง คือ ทาน ให้แล้วมันก็มีผลเป็นความผูกพัน เป็นการสร้างสรรค์ความสงบสุข

2) “สีลัง” สีลัง ภาวะปกติ สีละ แปลว่า ปกติ ภาวะปกติ ไม่มีอะไรวุ่นวาย รวมทั้งการปฏิบัติ เพื่อให้เกิดภาวะ เช่นนั้นด้วยนี้เรียกว่า สีลัง สีละ

3) “ปริจจาคัง” คือ บริจาค คือ เป็นการให้ แต่เป็นการให้ในภายในทางจิตใจ ไม่ต้องมีผู้รับก็ได้ มันต่างจาก ทานัง : ทานัง ให้อย่างมีผู้รับ ปริจจาคัง ให้อย่างไม่ต้องมีผู้รับ บริจาคสิ่งที่ไม่ควรมีอยู่ในตน อะไรที่ไม่ควรมีอยู่ในตน บริจาคออกไป ๆ นี่เรียกว่า สละสิ่งที่ไม่ต้องมีผู้รับ ไม่ซ้ำกับคำว่า “ทาน”มักจะอธิบายไปซ้ำกับ คำว่า ทาน นั้นไม่ไม่สำเร็จประโยชน์ “ทาน” ให้ซึ่งวัตถุภายนอกมีผู้รับ “บริจาค” ให้ซึ่งสิ่งที่ไม่ควรมีอยู่ภายในตัวไม่ต้องมีผู้รับ

4) “อาชชะวัง” ความซื่อตรง ความเปิดเผย ไม่เกิดโทษเกิดภัย ไม่เกิดอันตรายใด ๆ เป็นที่ไว้ใจได้ ซื่อตรงตั้งแต่ตนเอง คือ ความเป็นมนุษย์ของตนเอง และซื่อตรงต่อผู้อื่นซึ่งเกี่ยวข้อง โดยสรุปมันก็เป็นซื่อตรงต่อหน้าที่ที่จะต้องทำอีกนั่นแหละ ทำหน้าที่ให้ถูกต้อง ให้ซื่อตรง ให้เพียงพอให้เหมาะสม แก่ความเป็นมนุษย์ นี่เรียกว่า ความซื่อตรง

5) “มัททะวัง” มัทวะ แปลว่า ความอ่อนโยน ความอ่อนโยนภายนอก คือ อ่อนโยนต่อบุคคลซึ่งเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เป็นการสร้างสรรค์ซึ่งความรัก ความสามัคคี นี่ก็เป็นความอ่อนโยนภายนอกและความอ่อนโยนภายใน คือ ความอ่อนโยนของจิตใจ คือ จิตที่อบรมไว้ดีแล้ว มีความเหมาะสมถูกต้องอ่อนโยนพร้อมที่จะใช้ทำหน้าที่ใด ๆ ก็ได้ เหมือนขี้ผึ้งที่อ่อนดีแล้ว จะปั้นเป็นอะไรก็ได้ จิตใจที่อ่อนโยนแล้ว เหมาะสมที่จะปฏิบัติธรรมะอันสูงขึ้นไปได้ทุกอย่างทุกประการ จนสำเร็จประโยชน์

6) “ตะปัง” ตะปะ ตะบะ ปกติหมายถึง วิริยะ ความพากเพียร ความบากบั่น ความก้าวหน้า ไม่ถอยหลัง ความไม่หยุดอยู่กับที่ มีคุณสมบัติเผาผลาญกิเลส และความชั่ว โดยประการทั้งปวง ในที่นี้จะระบุไปยังสิ่งที่เรียกว่า อิทธิบาททั้ง ๔ ประการ ก็ได้ เป็นตะบะเผาผลาญกิเลส

7) “อักโกธัง” ไม่โกรธ ตัวหนังสือแปลว่า ไม่กำเริบ ไม่มีความกระกำเริบในภายใน คือ กลุ้มอยู่ในใจ ไม่มีความกำเริบภายนอก คือ ประทุษร้ายบุคคลอื่น ไม่กำเริบทั้งภายใน ไม่กำเริบทั้งภายนอกเรียกว่า “อักโกธัง” ทุกคนก็จะรู้จักได้ง่าย ไม่ต้องอธิบาย

8) “อะวิหิงสา” อวิหิงสา ไม่เบียดเบียน ไม่มีการกระทำอันเบียดเบียน อันกระทบกระทั่งตนเองหรือผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่นนั้นรู้จักกันดี แต่ที่เบียดเบียนตนเองนี้ บางทีก็ไม่ค่อยจะรู้จัก คือ ถ้าเป็นการทำตนเองให้ลำบากเปล่า ๆ ก็เป็นการเบียดเบียนตนเอง เป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นจะต้องทำ ไม่จำเป็นจะต้องทำตนเองให้ลำบากเหมือนที่ทำกันเกินกว่าเหตุ ทำแต่พอดีก็ไม่ต้องมีความลำบาก ถึงจะมีความลำบาก ก็ไม่ใช่ว่าเป็นความลำบากที่ว่าเหลือที่จะทนทาน หรือจะกระทำได้

9) “ขันติ” ขันติ อดทน รอได้ คอยได้ คำนี้บางทีก็แปลว่า ความสมควรมัน ก็มีความหมายเดียวกันแหละ เพราะเราอดทนได้ คอยได้ ก็สมควรแก่ความเป็นผู้ที่จะทำอะไรได้สำเร็จ ถ้าไม่อดทนรอไม่ได้ คอยไม่ได้ ก็เป็นบ้าตลอดเวลา ยิ่งเป็นผู้ใหญ่เท่าไหร่จะยิ่งต้องอดทนเท่านั้น อย่าเข้าใจว่าจะต้องเอาความอดทน หรือต้องอดทนนั้น ไปไว้แก่ฝ่ายผู้น้อยนั้นไม่ถูก ยิ่งเป็นผู้ใหญ่จะยิ่งต้องอดทนต่อความโง่ของผู้น้อย เพราะผู้น้อยเขามักจะเป็นคนโง่ เป็นคนโง่ไม่สมประกอบ หรือไม่สามารถใด ๆเท่ากัน ทำให้เกิดปัญหาขึ้น ซึ่งทำให้ฝ่ายผู้ใหญ่ต้องอดทน ถึงรู้ไว้ว่าความอดทน เป็นเรื่องของฝ่ายผู้ใหญ่ ไม่ใช่ฝ่ายผู้น้อย ยิ่งเป็นผู้ใหญ่มากเท่าไร ยิ่งจะต้องอดทนมากขึ้นเท่านั้น ยิ่งมีผู้อยู่ในบังคับบัญชามากเท่าไร ยิ่งจะต้องมีความอดทนมากขึ้นเท่านั้น มิฉะนั้นจะไม่ประสบความสำเร็จ

10) “อะวิโรธะนัง” อวิโรธนะ แปลว่า ความไม่มีอะไรพิรุธ ไม่มีอะไรวิรุธหรือพิรุธ คือ ไม่ผิดไปจากแนวแห่งความถูกต้อง คำว่า พิรุธ หมายความว่า ผิดไปจากแนวแห่งความถูกต้อง ที่

จะนำมาซึ่งจะนำความผิดพลาด คือ อันตราย หรือทุกข์โทษ โดยประการทั้งปวง “อะวิโรธะนัง” แปลว่า ไม่มีอะไรที่พิรุธ คือ ผิดไปจากทางที่ควรจะเป็น คำว่าไม่มีอะไรพิรุธนี้ อาจจะขยายใจความออกไปได้ถึงตัวเป็นสัมมันตะ คือ ความถูกต้อง 10 ประการ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ 8 ประการ คือ ถูกต้องในความคิดความเห็น ถูกต้องในความปรารถนา ถูกต้องในการพูดจา ถูกต้องในการทำงาน ถูกต้องในการดำรงชีพถูกต้องในการพากเพียร ถูกต้องในการมีสติควบคุมตัว ถูกต้องในความมีสมาธิ คือ จิตอันมั่นคง และในที่สุด ก็มีความถูกต้องในเรื่องของความรู้ขั้นสุดท้าย และก็ถูกต้องในผล คือ ความหลุดพ้นจากความทุกข์อย่างถูกต้องนี่ คำว่า “ไม่มีพิรุธ” คือ มีความถูกต้องครบถ้วนสมบูรณ์ทุกอย่างทุกประการ ซึ่งเป็นความจำเป็นอย่างยิ่ง สมกับที่อยู่เป็นข้อรั้งท้ายข้อสำคัญที่สุด มักจะอยู่รั้งท้ายอย่างนี้แล้ว “อะวิโรธะนะ”ความไม่มีอะไรพิรุธนี้เป็นเรื่องปัญญา อย่าได้เข้าใจว่า ทำไมในทศพิธราชธรรม ทั้ง10 นี้ ไม่มีคำว่าปัญญา มีข้อปัญญา ปัญญาอย่างยิ่งที่ข้อสุดท้าย คือ “อะวิโรธะนะ” ความไม่มีอะไรพิรุธ เป็นอันว่าหลักสำคัญทั้งหมดมีอยู่ในทศพิธราชธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เรียกว่า ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญาเป็นตัวพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา ดังนั้น ทศพิธราชธรรมจึงประกอบด้วยอยู่ด้วยไตรสิกขาอย่างครบถ้วนสมบูรณ์

กมล ฉายาวัฒนะ (2549, หน้า 25) กล่าวว่า ทศพิธราชธรรม เป็นธรรมปฏิบัติ 10 ประการ ของผู้ที่จะเป็นพระราชาที่ดีตามแนวการบริหารในปัจจุบัน อาจนำมาประยุกต์ใช้เป็นแนวปฏิบัติที่พึงประสงค์ 10 ประการ สำหรับการเป็นผู้นำหรือผู้บริหารที่ดี แนวปฏิบัติทั้ง 10 ประการดังกล่าวมีสาระสำคัญ คือ ทศพิธราชธรรม เป็นสิ่งจะนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรือง ความสงบสุข สันติภาพ ความเป็นผู้มีอิสระเหนือความทุกข์ และเหนือปัญหาทุกอย่างทุกประการ

1) ทานัง คือการให้ การให้ในที่นี้ หมายถึง ให้วัตถุภายนกเป็นสิ่งของต่าง ๆ โดยต้องมีผู้รับโดยตรง จึงจะเป็นการให้ที่เรียกว่า ทานัง คือ ทาน ซึ่งให้แล้วมีผลเป็นความผูกพัน เป็นการสร้างสรรค์ความสงบสุข

2) สีลัง คือ ภาวะปกติ สีละ แปลว่า ปกติ ภาวะปกติไม่มีอะไรวุ่นวาย รวมทั้งการปฏิบัติเพื่อให้เกิดภาวะเช่นนั้นด้วย

3) ปริจจาคัง คือ การบริจาค เป็นการให้ แต่เป็นการให้ภายในทางจิตใจ ไม่ต้องมีผู้รับก็ได้จึงแตกต่างจาก ทานัง เป็นการบริจาคสิ่งที่ไม่ควรมีอยู่ในตน อะไรที่ไม่ควรมีอยู่ในตนบริจาคออกไปเป็นการบริจาคที่เรียกว่า สละสิ่งที่ไม่ต้องมีผู้รับ ไม่ซ้ำกับคำว่า ทาน

4) อาชชะวัง คือ ความซื่อตรง ความเปิดเผย ไม่เกิดโทษเกิดภัย ไม่เกิดอันตรายใด ๆ เป็นที่ไว้ใจได้ ซื่อตรงตั้งแต่ตนเอง คือ ความเป็นมนุษย์ของตนเอง และซื่อตรงต่อผู้อื่น ซึ่งเกี่ยวข้องโดยสรุป คือ ความซื่อตรงต่อหน้าที่ที่จะต้องทำ ทำหน้าที่ให้ถูกต้อง ให้ซื่อตรง ให้เพียงพอ ให้เหมาะสมกับความเป็นมนุษย์

5) มัททะวัง มัทวะ แปลว่า ความอ่อนโยน ความอ่อนโยนภายนอก คืออ่อนโยนต่อบุคคลซึ่งเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เป็นการสร้างสรรค์ ซึ่งความรัก ความสามัคคี ส่วนความอ่อนโยภายในคือ ความอ่อนโยนของจิตใจ จิตที่อบรมไว้ดีแล้วมีความถูกต้องเหมาะสมอ่อนโยน พร้อมที่จะใช้ทำหน้าที่ใดๆก็ได้ เหมือนขี้ผึ้งที่อ่อนดีแล้วจะปั้นเป็นอะไรก็ได้ จิตใจที่อ่อนโยนแล้วเหมาะสมที่จะปฏิบัติธรรมอันสูงขึ้นไป ได้ทุกอย่างทุกประการจนสำเร็จประโยชน์

6) ตะปัง ตะปะ ตะบะ โดยปกติหมายถึง วิริยะ ความพากเพียร ความบากบั่น ความก้าวหน้า ความไม่ถอยหลัง ความไม่หยุดอยู่กับที่ มีคุณสมบัติเผาผลาญกิเลส และความชั่วทั้งปวง ในที่นี้จะระบุไปยังอิทธิบาท 4 ก็ได้ เป็นตะบะเผาผลาญกิเลส

7) อักโกธัง ไม่โกรธหรือไม่กำเริบ ไม่มีความกำเริบภายใน คือ กลุ้มอยู่ในใจ ไม่มีความกำเริบภายนอก อันจะทำให้ประทุษร้ายคนอื่น ไม่กำเริบทั้งภายใน ไม่กำเริบทั้งภายนอก เรียกว่า อักโกธัง

8) อวิหิงสา คือ ไม่เบียดเบียน ไม่มีการกระทำอันเบียดเบียน อันกระทบกระทั่งตนเองหรือผู้อื่น การเบียดเบียนตนเอง คือ การทำตนเองให้ลำบาก ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นต้องทำ ไม่จำเป็นต้องทำให้ตนเองลำบาก เหมือนที่ทำกันเกินกว่าเหตุ ทำแต่พอดีก็ไม่ต้องมีความลำบาก ถึงจะมีความลำบากก็ใช่ว่าเป็นความลำบากที่เหนือจะทนทาน หรือจะกระทำได้

9) ขันติ คือ อดทนรอได้ คอยได้ คำนี้บางทีก็แปลว่า ความสมควร เพราะอดทนได้ คอยได้ก็สมควรแก่ความเป็นผู้ที่จะทำอะไรได้สำเร็จ ถ้าไม่อดทน รอไม่ได้ คอยไม่ได้ ก็เป็นบ้าตลอดเวลา ยิ่งเป็นผู้ใหญ่เท่าไรยิ่งต้องอดทนเท่านั้น อย่าเข้าใจว่าจะต้องเอาความอดทนหรือการจำต้องอดทนนั้นไปไว้แก่ฝ่ายผู้น้อยเพราะไม่ถูก ยิ่งเป็นผู้ใหญ่ก็ยิ่งต้องอดทนต่อความโง่ของผู้น้อย เพราะผู้น้อยมักจะเป็นคนโง่ เป็นคนโง่ที่ไม่สมประกอบหรือไม่สามารถใด ๆ ทำให้เกิดปัญหาขึ้น ฝ่ายผู้ใหญ่จึงต้องอดทน ความอดทนจึงเป็นเรื่องของฝ่ายผู้ใหญ่ ไม่ใช่ฝ่ายผู้น้อย ยิ่งเป็นผู้ใหญ่มากเท่าไรยิ่งจะต้องอดทนมากขึ้นเท่านั้น ยิ่งมีผู้อยู่ในบังคับบัญชามากเท่าไร ยิ่งจะต้องมีความอดทนมากขึ้นเท่านั้น มิฉะนั้นจะไม่ประสบความสำเร็จ

10) อวิโรธนะ อวิโรธะนัง แปลว่า ความไม่มีอะไรพิรุธ คือ ผิดไปจากทางที่ควรจะเป็นคำว่า ไม่มีอะไรพิรุธนี้ อาจขยายความออกไปได้เป็นความถูกต้อง 10 ประการ ได้แก่ อริยมรรค ซึ่งมีองค์ 8 คือ ถูกต้องในความคิดความเห็น ถูกต้องในความปรารถนา ถูกต้องในการพูดจา ถูกต้องในการทำงานถูกต้องในการดำรงชีพ ถูกต้องในการพากเพียร ถูกต้องในการมีสติความคุมตัว ถูกต้องในความมีสมาธิ คือ จิตอันมั่นคงและในที่สุด ก็มีความถูกต้องในเรื่องของความรู้ขั้นสุดท้าย และถูกต้องในผล คือ ความหลุดพ้นจากความทุกข์อย่างถูกต้อง

สรุปได้ว่า ทศพิธราชธรรมทั้ง 10 ประการนี้ จัดได้ว่าเป็นธรรมที่สูงสุดของนักปกครองที่ดี หากบุคคลใดสามารถนำเอาธรรมทั้ง 10 ประการนี้ไปใช้ได้ครบทุกข้อ หรือว่าข้อใดข้อหนึ่ง ย่อมจะ

ก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งส่วนรวมและส่วนของแต่ละบุคคลได้ และยังเป็นธรรมที่ส่งเสริมให้บุคคลเป็นคนดีมีศีลมีธรรมของสังคมและประเทศชาติได้อีกด้วย และจะนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรือง ความสงบสุข สันติภาพ ความเป็นผู้มีอิสระเหนือความทุกข์ เหนือปัญหาทุกอย่างทุกประการ

2.5 สรุปบทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองตั้งแต่สมัยพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบัน

การพัฒนาตามหลักทศพิธราชธรรมในพระพุทธศาสนานั้น มิได้กล่าวมุ่งเน้นเฉพาะแต่เพียงการปกครองในเชิงรัฐศาสตร์แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่การปกครองในเชิงรัฐศาสตร์ เป็นเพียงส่วนหนึ่งของคำสอนในเรื่องความประพฤติของผู้ที่ทำหน้าที่ในทางการปกครอง เช่น พระมหากษัตริย์ที่ทำหน้าที่ปกครองบ้านเมืองเช่นในอดีตที่ผ่านมา การปกครองทุกระดับตามแนวคิดของพระพุทธศาสนาจะมุ่งเน้นที่การพัฒนาศักยภาพของบุคคลทุกระดับมากกว่ารูปแบบหรือวิธีการ เพราะพระพุทธศาสนาเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีโอกาสที่จะพัฒนาตนเองให้มีคุณภาพสูงขึ้นได้ด้วยตนเอง ไม่ได้เกิดจากการดลบันดาลของผู้มีอิทธิฤทธิ์แต่อย่างใด แต่ทุกสิ่งล้วนแต่เกิดขึ้นมาจากเหตุปัจจัยเหตุปัจจัยของการกระทำ (กรรม) ทั้งในอดีตและในปัจจุบันนี้ทั้งสิ้น ดังนั้น ในการปกครองซึ่งถือว่าเป็นแต่เพียงการทำหน้าที่อีกอย่างของบุคคล พระพุทธศาสนาจึงต้องการให้ทุกคนทำหน้าที่ต่าง ๆ ของตนที่มีอยู่นั้นให้ดีเสียก่อนแล้วจึงไปทำหน้าที่อื่น ๆ นอกเหนือจากที่ต้องรับผิดชอบอยู่แล้ว และเชื่อว่าทุกคนที่มีคุณภาพ คือ คนที่ฉลาด รู้จักดีและชั่วแล้ว ย่อมสามารถที่จะนำพาเป็นผู้นำหรือผู้ปกครองคนอื่นได้เป็นอย่างดี และจะมีความเสียสละซื่อสัตย์สุจริต เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน เพราะคุณภาพที่เกิดจากการพัฒนาตนเองมาดีแล้ว การปกครองในความหมายของพระพุทธศาสนาจึงมีนัยกว้างขวางมาก ครอบคลุมรวมถึงการปกครองดูแลตนเอง และการปกครองดูแลผู้อื่น เช่น การปกครองดูแลผู้อื่นในฐานะที่เป็นหัวหน้าครอบครัว ได้แก่ การทำหน้าที่เป็นพ่อ เป็นแม่ หรือเป็นพี่ ที่ต้องมีหน้าที่ในการปกครองดูแลบุตร ธิดา หรือน้อง ๆ ของตน หรือการทำหน้าที่ปกครองดูแลผู้อื่นในฐานะที่เป็นผู้ปกครองประเทศ เช่น นายกรัฐมนตรี ประธานาธิบดี เป็นต้น

บทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองตั้งแต่สมัยพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบัน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น จะเห็นได้ว่ามีพัฒนาการมาตามลำดับ และดำเนินไปภายใต้พระธรรมและพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและบัญญัติไว้แล้ว ซึ่งในช่วงต้นพุทธกาล จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงปกครองด้วยพระองค์เองในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นพระธรรมราชา ด้วยอำนาจแห่งพระสัทธรรมธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้แล้วนั่นเอง แม้ต่อมาจะมอบอำนาจในบางเรื่องให้แก่พระสงฆ์สาวก แต่ภายหลังเมื่อมีพระสงฆ์เพิ่มจำนวนมากขึ้น จึงทำให้มีความจำเป็นที่จะต้องวางระเบียบแบบแผน หรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ จึงต้องทรงบัญญัติสิกขาบทคือพระวินัยขึ้นสำหรับสังคมสงฆ์ และในที่สุดก็ทรงกระจายอำนาจไปให้แก่สงฆ์ โดยให้สงฆ์นั้นเป็นใหญ่ในการดำเนินการกิจกรรมต่างๆที่สำคัญ ทั้งในเรื่องของสังฆกรรม

และการตัดสินอธิกรณ์ต่าง ๆ ภายใต้พระธรรมและพระวินัย ซึ่งพระองค์ทรงแสดงและบัญญัติไว้แล้วนั่นเอง แต่ในระดับส่วนบุคคลทรงมอบอำนาจการปกครองให้แก่อุปัชฌาย์และอาจารย์ขึ้นอีกในระดับหนึ่ง เพื่อให้คอยดูแลอบรมสั่งสอนสัทธิวิหาริก และอันเตวาสิกของตนเองอย่างใกล้ชิด เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ ด้วยเหตุนี้ รูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ในบางกรณีจึงใช้อำนาจของสงฆ์ดำเนินการ เช่น การบรรพชาอุปสมบท การตัดสินอธิกรณ์ และบางกรณีก็ใช้อำนาจส่วนบุคคลดำเนินการ เช่น อุปัชฌาย์อาจารย์ลงโทษประณามสัทธิวิหาริกหรืออันเตวาสิกได้

รูปแบบการปกครองของคณะสงฆ์จึงมีรูปแบบเฉพาะตนตามที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดวางระเบียบแบบแผนไว้ให้ดำเนินไปภายใต้พระธรรมและพระวินัยซึ่งทรงแสดงและบัญญัติไว้แล้วนั่นเอง ในช่วงต้นของพุทธกาล และช่วงปลายพุทธกาล แยกออกเป็น 2 รูปแบบ คือ 1) พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ปกครองด้วยพระองค์เอง จึงมีลักษณะเปรียบเสมือนพ่อแม่ปกครองดูแลลูก และ 2) พระสาวกเป็นผู้ปกครอง เพราะพระสงฆ์มีจำนวนมากขึ้น ซึ่งออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ยังดินแดนต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม แม้ว่ารูปแบบการปกครองของคณะสงฆ์จะมีรูปแบบเฉพาะตน แต่ใช่ว่าการปกครองคณะสงฆ์จะเป็นอิสระจากรัฐเสียทีเดียว เนื่องจากพระพุทธเจ้าทรงเปิดช่องให้รัฐสามารถเข้ามาเกี่ยวข้องกับการปกครองของคณะสงฆ์ได้บ้างในบางกรณี ดังเช่นกรณีพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธมีพระราชประสงค์จะทรงให้ภิกษุทั้งหลายเลื่อนวันเข้าพรรษาออกไป เหล่าภิกษุจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงทราบ และพระองค์ก็ตรัสอนุญาตไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้คล้อยตามพระราชา” พระราชาหรือผู้ปกครองบ้านเมืองเป็นเช่นเดียวกับกฎหมาย เพราะฉะนั้น พระสงฆ์มีบทบาทในฐานะเป็นสมาชิกของรัฐ แม้จะอยู่ภายใต้พระธรรมและพระวินัยซึ่งพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้ว แต่มิได้หมายความว่าเป็นอิสระจากรัฐหรือบ้านเมือง เพราะพระสงฆ์ยังคงอยู่ภายใต้อำนาจรัฐเช่นเดียวกับประชาชนทั่วไป เช่น การปกครองของคณะสงฆ์ไทยนอกจากจะต้องปฏิบัติตามพระธรรมวินัยแล้ว ยังต้องดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยภายใต้กฎหมายของบ้านเมืองด้วย มีพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ รัฐธรรมนูญ และกฎหมายอื่น ๆ ด้วยเป็นต้น เป็นไปได้ว่าพระพุทธเจ้าไม่มีพระประสงค์จะให้คณะสงฆ์มีความขัดแย้งกับรัฐหรือบ้านเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่ง กับผู้ที่มีฐานะเป็นผู้ปกครองบ้านเมือง จึงทรงอนุญาตให้คณะสงฆ์ปฏิบัติไปตามนั้น หรืออีกด้านหนึ่งก็แสดงให้เห็นถึงความมีพระหฤทัยกว้างขวางของพระพุทธเจ้า เพราะทรงเปิดโอกาสให้ฆราวาสได้มีส่วนร่วมในการปกครองของคณะสงฆ์ได้ ดังจะเห็นได้จากพระวินัยหรือสิกขาบทต่างๆหลายข้อด้วยกันซึ่งทรงบัญญัติขึ้น จากการที่ฆราวาสตำหนิติเตียนภิกษุสงฆ์หรือร้องเรียนมายังพระองค์ เพราะฉะนั้น การที่พระพุทธเจ้าให้คล้อยตามพระราชา แสดงให้เห็นว่ารัฐหรือบ้านเมืองสามารถเข้ามาเกี่ยวข้องกับการปกครองของคณะสงฆ์ได้ แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายคล้อยตามได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น ดังที่อรรถกถาได้อธิบายไว้ว่า เรื่องที่จะให้พระภิกษุทั้งหลายคล้อยตามนั้นจะต้องเป็นเรื่องที่ชอบธรรมมีเหตุมีผล แต่ไม่ทรงอนุญาตให้คล้อยตามในเรื่องที่ไม่ชอบธรรม ซึ่งอาจก่อให้เกิดความเสื่อม

เสียแก่เหล่าพระภิกษุได้ ด้วยเหตุนี้ เพื่อป้องกันมิให้เกิดความเสื่อมเสียดังกล่าวเกิดขึ้นแก่คณะสงฆ์โดยรวม คณะสงฆ์จึงต้องพิจารณาอย่างระมัดระวังและรอบคอบในเรื่องที่จะคล้อยตามบ้านเมือง บทบาทของพระสงฆ์กับการปกครองคณะสงฆ์ในยุคปัจจุบันนี้ ได้มีการพัฒนาเป็นลำดับจากการได้มีการตราพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ กำหนดรูปแบบการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย การจัดรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ที่ชัดเจน และเป็นสัดส่วนในการบริหารงานคณะสงฆ์มากยิ่งขึ้น และมีการพัฒนาการด้านเทคโนโลยีบูรณาการด้วยหลักพุทธธรรมนำการปกครองไปพร้อมกับความเจริญและมีกฎหมายพระราชบัญญัติข้อบังคับระเบียบต่าง ๆ มาเกื้อกูลพระธรรมวินัย โดยเฉพาะการปกครองคณะสงฆ์มีรูปแบบที่แตกต่างไปจากสมัยก่อนมาก เช่น ด้านการปกครอง ด้านการศึกษา ด้านศึกษาสงเคราะห์ ด้านการสาธารณสงเคราะห์ ด้านสาธารณูปการ ด้านการเผยแผ่ มีรูปแบบที่ปฏิบัติชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังนั้น รูปแบบแนวคิดและวิธีการบทบาทของพระสงฆ์กับการปกครองจึงมีความสำคัญยิ่งในการบริหารจัดการให้องค์กรคณะสงฆ์ไทยมีประสิทธิภาพประสิทธิผล ฉะนั้น ผู้ที่จะเป็นผู้นำในการปกครองคณะสงฆ์ในยุคปัจจุบันนี้จะต้องเป็นผู้ที่มีวิสัยทัศน์ มีความรู้ ความสามารถ และเป็นผู้ที่เพียบพร้อมด้วยจริยาวัตรข้อปฏิบัติเป็นที่ยอมรับของคณะสงฆ์และสังคมโดยรวม

บทที่ 3
การปกครองไทย

ในการศึกษาวิจัยเรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรมในบทที่ 3 นี้ ผู้วิจัยจะแยกองค์ประกอบออกเป็น 5 ประเด็นใหญ่ ๆ ซึ่งได้แก่ 1. แนวคิดเกี่ยวกับการปกครอง 2. การปกครองไทยในยุค (ก่อน พ.ศ. 2475) 3. การปกครองไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น 4. การปกครองไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนกลาง (ยุคแห่งการปฏิรูปการปกครอง) 5. การปกครองไทยในยุคประชาธิปไตย (หลัง พ.ศ. 2475) ซึ่งมีประเด็นที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

3.1 แนวคิดเกี่ยวกับการปกครอง

3.1.1 ความหมายของการปกครอง

ราชบัณฑิตสถาน ได้ให้ความหมายของ “การปกครอง” ว่า การปกครอง หมายถึง การดูแล คุ้มครอง บริหาร

สุขุม นวลสกุล (2542, หน้า 1) กล่าวว่า “การปกครอง” หมายถึง การวางระเบียบกฎเกณฑ์สำหรับสังคมเพื่อให้สังคมมีความสุข

เดโช สวนานนท์ (2545, หน้า 27) กล่าวว่า “การปกครอง” หมายถึง การดูแลการให้ความคุ้มครอง หรือการบริหาร พึงยึดถือความเสมอภาคและความเป็นหนึ่งขององค์กรผู้บริหารและพนักงานพึงตระหนักว่าตนเป็นคนขององค์กร โดยไม่มีการแบ่งแยก

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) (2543, หน้า 142) กล่าวว่า “การปกครอง” หมายถึง คุ้มครอง ดูแล รักษา ควบคุมประโยชน์ต่อบุคคลและสังคม

แอนดรู เฮร์วูด กล่าวว่า “การปกครอง” หมายถึง กระบวนการเชิงสถาบันของสังคมที่มีการตัดสินใจร่วมกัน หรือมีผลผูกพันต่อส่วนรวมด้วยกัน ผู้มีบทบาทในกระบวนการนี้ คือสถาบันการเมืองตามที่รัฐธรรมนูญ หรือกลไกการปกครอง ตัวอย่างรัฐบาลสมัยใหม่กาหนดนโยบายตามเจตจานงของประชาชน ส่วนระบบราชการเป็นผู้นานโยบายของรัฐบาลไปปฏิบัติ โดยมีตารวจและทหารคอยใช้กาลังบังคับให้สังคมอยู่ในระเบียบและรัฐสภามีหน้าที่พิจารณาร่างกฎหมายและควบคุมรัฐบาล ด้านศาลก็คอยตีความกฎหมายและพิจารณาพิพากษาอรรถคดี

จอน ล็อค กล่าวว่า “การปกครอง หมายถึง คนมารวมกันอยู่ใต้การปกครองก็เพื่อสงวนรักษาทรัพย์สินของพวกเขาและเป็นสิทธิตามธรรมชาติ ล็อค เชื่อว่าการปกครองเป็นตัวแทนที่เกิดจาก

การตกลงกันระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง ซึ่งผู้ถูกปกครองจะสนับสนุนผู้ปกครองตราบที่การปกครองช่วยรักษาผลประโยชน์ของตัวเอง การปกครองเป็นการกาหนดกฎเกณฑ์ออกมาและบังคับแก่พลเมือง ผู้ปกครองเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดตามที่ได้รับมอบจากผู้ถูกปกครองและเป็นการผูกขาดการใช้อำนาจตามกฎหมาย ผู้ปกครองอยู่ในอำนาจได้ตราบที่ได้รับความสนับสนุนจากประชาชนวิธีหนึ่งที่จะรักษาความชอบธรรมเอาไว้ก็คือ การสร้างชาติให้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมาย”

ขงจื้อ นักปรัชญาของจีน ได้ให้ความหมายไว้ว่า “การปกครอง คือ เป็นเจ้านายก็ขอให้เป็นให้ดี เป็นเสนาบดีก็ขอให้เป็นเสนาบดี เป็นพ่อก็ขอให้เป็นพ่อ เป็นลูกก็ขอให้เป็นลูก หากทุกคนทำหน้าที่ของตัวให้ดีแล้ว ก็ได้ชื่อว่าเป็นนักปกครองที่ดี”

สรุปได้ว่า การปกครอง หมายถึง การที่กลุ่มคนจำนวนมากมาอยู่รวมกันในอาณาเขตเดียวกัน หรือที่เรียกว่าประเทศ เมื่อมารวมกันแล้ว ต่างคน ต่างความคิด ต่างอุดมการณ์ ทำให้ต้องมีหลักในการบริหารจัดการ ให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข จึงต้องมีการปกครอง มีผู้ปกครอง มีผู้อยู่ใต้การปกครอง การปกครองจึงหมายถึง การสร้างหลักเกณฑ์ ข้อกำหนด กลไก ขั้นตอน กระบวนการต่าง ๆ การบริหารจัดการ เพื่อควบคุม ดูแล คุ้มครอง รักษาทรัพย์สิน สิทธิประโยชน์ของของบุคคลและส่วนรวมเป็นหลัก

พรเศรษฐี วุฒิปัญญาอิสกุล, (Government) (ม.ป.ป.) ได้ให้ความหมายของการปกครองหมายถึง เรื่องที่เกี่ยวกับการบริหารวางระเบียบกฎเกณฑ์สำหรับสังคม เพื่อสร้างความเสมอภาคเป็นธรรมแก่สังคม เพื่อให้สังคมมีความสงบสุข หรือเพื่อให้เกิดการบำบัดทุกข์บำรุงสุข โดยการเมืองและการปกครองจะมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกัน เพราะการปกครองจำเป็นต้องอาศัยอำนาจคือการเมืองจึงจะสามารถดำเนินการได้สำเร็จ

นครินทร์ แก้วโชติรุ่ง (2556, หน้า 3) การปกครอง หมายถึง การให้ความคุ้มครอง การดูแล การควบคุม การปกป้อง การบริหาร และวางระเบียบกฎเกณฑ์สำหรับหมู่คณะหรือสังคม เพื่อให้หมู่คณะหรือสังคมมีความสงบสุข เป็นระเบียบเรียบร้อย

สรุปได้ว่า การปกครอง หมายถึง การบริหารวางระเบียบกฎเกณฑ์สำหรับสังคม เพื่อสร้างความเสมอภาคเป็นธรรมให้แก่สังคม การปกครองจำเป็นต้องอาศัยอำนาจทางการเมืองจึงจะสำเร็จได้

3.1.2 แนวคิดเกี่ยวกับการปกครอง

อริสโตเติล กล่าวว่า มนุษย์เป็นสัตว์การเมือง เพราะตลอดชีวิตของมนุษย์จะเกี่ยวข้องกับการเมืองตลอดเวลา ถึงแม้ว่าอริสโตเติลจะเป็นศิษย์แห่งสำนักอะคาเดมี่ของเพลโต แต่สิ่งที่แตกต่างกัน ก็คือ อริสโตเติลเน้นถึงความสำคัญของการปกครองโดยมีกฎหมายสูงสุดเป็นอำนาจสูงสุด โดยมีเหตุผลสำคัญก็เพื่อไม่ให้ผู้ปกครองใช้อำนาจดำเนินการปกครองได้ตามอำเภอใจ การปกครองที่มีกฎหมายสูงสุดจะทำให้เกิดความมั่นคงและมีเสรีภาพในการดำเนินชีวิต อริสโตเติลให้ความสำคัญกับ

ความจริงที่เกิดขึ้นในโลกปัจจุบัน และปฏิเสธโลกแม่แบบที่แยกออกจากปรากฏการณ์ในโลกแห่งประสบการณ์

นอกจากการปกครองแล้ว ยังมีคำที่ใกล้กันอีก คำว่า ระบบการเมือง (Political systems) หรือ ระบอบการเมือง (Political regimes) สองคำหลังนี้เป็นคำที่ใหญ่กว่า เพราะไม่ได้หมายถึงกลไกการปกครองอย่างเดียว แต่ยังรวมถึงโครงสร้างและกระบวนการทางการเมืองที่มีความสัมพันธ์โต้ตอบกับสังคมที่ใหญ่กว่าด้วย ระบบหรือระบอบการเมืองจะดีหรือไม่ดีก็อยู่ที่กระบวนการทางการเมือง ที่มีผลกระทบต่อชีวิตของผู้คนในแง่มุมต่าง ๆ เช่น ด้านชีวิตความเป็นอยู่ ด้านเสรีภาพ อิสรภาพ เป็นต้น ระบอบการปกครองจึงเป็นลักษณะของการปกครองที่แสดงภาพแทนความจริงของการปฏิบัติของรัฐบาลชุดต่าง ๆ ระบอบการปกครองต่างจากรัฐบาล ตรงที่รัฐบาลอาจเปลี่ยนทุกครั้งที่มีการเลือกตั้ง แต่ระบอบการปกครองจะเปลี่ยนได้ก็เฉพาะกรณีที่เกิดการปฏิวัติรัฐประหาร หรือการเปลี่ยนแปลงแบบถอนรากถอนโคนแบบอื่น ๆ เช่น การก่อการจลาจล (เรืองวิทย์ เกษสุวรรณ, รศ.ดร., 2549, หน้า 61)

เพลโต กล่าวว่า การปกครองที่ดีที่สุดอันเป็นสังคมการเมืองในอุดมคติ หรืออุดมรัฐโดยเขาเชื่อว่า มนุษย์ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างโดดเดี่ยว ต้องอยู่รวมกันเป็นสังคมเพื่อสร้างความดีและความสุขขึ้นในสังคม ดังนั้น รัฐจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นหลังจากมนุษย์มีการอยู่รวมกันเป็นสังคม รัฐเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างความสมบูรณ์ให้เกิดขึ้น จึงเรียกได้ว่า รัฐมีรากฐานการเกิดมาจากความไม่สมบูรณ์ของมนุษย์ เพลโตมีความคิดเสมอว่า การเมืองเป็นศิลปะอย่างหนึ่งเช่นเดียวกับศิลปะทั้งหลาย ผู้ที่จะประสบความสำเร็จทางการเมืองจำเป็นต้องอาศัยความรู้ความเชี่ยวชาญ ผู้มีคุณวิเศษเท่านั้นที่เหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่ปกครอง หน้าที่ใหญ่ของอุดมรัฐ คือจัดระเบียบส่งเสริมการปกครองโดยชนชั้นผู้นำที่มีคุณธรรม

สรุปได้ว่า แนวคิดเกี่ยวกับการปกครองมีความเชื่อมโยงกับการเมือง การเมืองเป็นศิลปะอย่างหนึ่งเช่นเดียวกับศิลปะทั้งหลาย ผู้ที่จะประสบความสำเร็จทางการเมืองจำเป็นต้องอาศัยความรู้ความเชี่ยวชาญ ผู้มีความสามารถพิเศษเท่านั้นที่เหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่ในการปกครอง เป็นการจัดระเบียบส่งเสริมการปกครองโดย ชนชั้นผู้นำที่มีคุณธรรม การปกครองโดยมีกฎหมายสูงสุดเป็นอำนาจสูงสุด เพื่อไม่ให้ผู้ปกครองใช้อำนาจดำเนินการปกครองได้ตามอำเภอใจ การมีสิทธิพื้นฐานที่เท่าเทียมกัน การดำรงชีพที่เท่าเทียมกัน การปกครองที่มีกฎหมายสูงสุดจะทำให้เกิดความมั่นคงและมีเสรีภาพในการดำเนินชีวิต

3.1.3 ความเป็นมาของการปกครอง

การปกครองได้เริ่มขึ้นเมื่อมนุษย์อยู่ร่วมกัน ในลักษณะสังคมที่เล็กที่สุด ตั้งแต่ขนาดกลุ่มเล็ก ๆ แล้วขยายรวมกันเป็นกลุ่มชนในรูปของเผ่า เมื่อจำนวนของสมาชิกภายในกลุ่มเพิ่มมากขึ้น สังคมก็ขยายตัวออกไปทั้งในด้านจำนวนของมนุษย์ และขยายบริเวณที่ตั้งของที่อยู่อาศัย จากชนเผ่าเล็ก ๆ กลายเป็นนครรัฐและไปเป็นชาติหรือประเทศ ความเป็นมาการปกครองนั้น มีที่มาจากทางด้านการปกครองตะวันตก และการปกครองตะวันออก

การปกครองตะวันตก เริ่มมาตั้งแต่อดีตกาล ที่ยังไม่เป็นศาสตร์ปรากฏเด่นชัด จะปรากฏในรูปแบบของบทกวีต่าง ๆ และมีการพัฒนาการมาเรื่อย ๆ จนถึงปัจจุบัน การปกครองตะวันตกจะแบ่งเป็นยุค ๆ ได้แก่ ยุคกรีก ยุคโรมัน ยุคกลาง ยุคฟื้นฟู ยุคใหม่ และมาถึงยุคปัจจุบัน

1. ยุคกรีก เริ่มมีมาประมาณ 500-300 ปี ก่อนคริสตศักราชในสมัยนั้น แต่ละรัฐมีความเป็นอิสระต่อกันไม่พึ่งพารัฐอื่น ๆ มีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างมาก จะยึดหลักเหตุผลมากกว่าศรัทธา นักปรัชญาคนแรกที่กล่าวถึงเรื่องการปกครอง คือ โสเครตีส

โสเครตีส เป็นนักปรัชญาคนแรกที่กล่าวถึงเรื่องการปกครอง แต่ยังไม่ได้แยกออกเป็นองค์ความรู้เฉพาะ เขาเชื่อว่าความรู้เป็นสิ่งสากลและมนุษย์สามารถเรียนรู้ได้ หากใช้วิธีการแสวงหาความรู้ที่ถูกต้อง นั่นคือการแลกเปลี่ยนและวิเคราะห์ความเห็นของกันและกันในรูปแบบของการถกเถียงอย่างมีเหตุผลต่อข้อเสนอและคำนิยามต่าง ๆ เกี่ยวกับประเด็นทางการปกครอง โสเครตีสเชื่อในความมีอยู่ของการปกครองที่เป็นสากล และเพื่อสืบค้นความรู้ที่เป็นสากลจึงควรใช้วิธีการถกเถียงในข้อเสนอแทนการสั่งสอนด้วยความคิดของตน การถกเถียงจะเริ่มต้นด้วยการตั้งคำถามนั้น พร้อมกับถามแย้งในคำตอบที่ได้ จนสุดท้ายของการสนทนาจะเผยให้เห็นถึงความไม่สมบูรณ์ในคำตอบเหล่านั้น นั่นก็หมายความว่า คำตอบเหล่านั้นไม่ได้เป็นความรู้สมบูรณ์ที่มีความเป็นสากล (ประยงค์ สุวรรณบุบผา, 2535, หน้า 28-29)

2. ยุคโรมัน เริ่มก่อนคริสตศักราช 300-400 เกิดหลังยุคกรีกล่มสลาย เนื่องจากกรีกแพ้สงครามชาวโรมันที่ต้องการขยายดินแดน ชาวโรมันจะยึดระเบียบวินัย เคารพกฎหมาย และเชื่อฟังผู้ปกครอง นักทฤษฎีการเมืองคนแรกของโรมัน ได้แก่

โพลิบิอุส ได้นำเสนอรูปแบบการบริหารปกครองและรัฐธรรมนูญให้แก่โรมัน เขาชื่นชอบนโยบายของโรมันที่สามารถทำให้โรมกลายเป็นรัฐที่เป็นมหาอำนาจทางการเมือง แนวคิดทางการเมืองของโพลิบิอุส เริ่มจากการกล่าวถึงการกำเนิดรัฐเช่นเดียวกับอริสโตเติล ที่ได้นำเสนอรูปแบบการปกครองรัฐไว้ โพลิบิอุส ยอมรับวัฏจักรแห่งการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติในระบบการปกครองรัฐ (ประยงค์ สุวรรณบุบผา, 2535, หน้า 62)

3. ยุคกลาง เริ่มหลังคริสตศักราช 200 เป็นต้นมา เป็นยุคมืด ถือว่าเป็นยุคแห่งศาสนาคริสต์ เพราะคริสต์ศาสนามีอิทธิพลต่อความเชื่อ ศรัทธา และวิถีปฏิบัติของประชาชนส่วนใหญ่เป็นอย่างมาก (จักร พันธ์ชูเพชร, 2548, หน้า 42)

เซนต์ ออกัสติน เป็นนักปรัชญาการเมืองในเพศของนักบวช ลักษณะของการได้รับอำนาจการปกครองจากพระเจ้า ระบบและรูปแบบการปกครองตลอดจนนักปกครอง นักการเมืองทั้งหลายถูกกำหนดโดยพระเจ้า เพราะทุกอย่างเกิดจากพระเจ้า โดยออกัสตินได้นำเอาปรัชญาเรื่องโลกแห่งแม่แบบของเพลโตมาเป็นพื้นฐานในการอธิบายถึงการสร้างมนุษย์และโลกของพระเจ้า โดยอธิบายว่ามนุษย์ถูกสร้างขึ้นตามแบบที่พระเจ้าทรงกำหนดไว้ในพระปัญญาของพระองค์ มนุษย์ตามแบบของพระเจ้าจึงเป็นมนุษย์ที่แสวงหาพระเจ้าและปฏิบัติตนตามกฎแห่งศีลธรรม แต่เพราะมนุษย์มีเสรีภาพจึงสามารถปฏิเสธพระเจ้าได้ เมื่อเป็นเช่นนั้นมนุษย์จึงต้องต่อสู้ระหว่างการรักพระเจ้าที่จะปฏิบัติตามกฎแห่งศีลธรรมกับการรักตนเองที่ปรารถนาจะกระทำในสิ่งที่ตนเองต้องการ (จักร พันธ์ชูเพชร, 2548, หน้า 43)

4. ยุคฟื้นฟู หมายถึงยุคที่ฟื้นฟูศิลปะวิทยาการของยุโรป ในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 14-16 หลังจากตะวันตกได้ผ่านยุคกรีก โรมัน และยุคกลางมาแล้วจนถึงมาถึงยุคฟื้นฟู ซึ่งในยุคกลางนั้นรัฐมีความสำคัญน้อยกว่าศาสนา เพราะศาสนาเข้ามามีอิทธิพลในระบบการเมืองการปกครองของรัฐ เช่น การแต่งตั้งและถอดถอนกษัตริย์ หรือประมุขของรัฐ ตลอดถึงการกำหนดนโยบายของประเทศ การเมืองการปกครองหรือรัฐศาสตร์ในยุคนั้นเป็นสาขาหนึ่งของวิชาเทววิทยาแห่งศาสนศาสตร์ ปัญหาทางการเมืองถูกแก้ไข โดยหลักการและเหตุผลของฝ่ายศาสนจักร หลักจริยธรรมของศาสนาเป็นเครื่องคอยยับยั้งการดำเนินการทางการเมืองการปกครอง การที่ศาสนจักรสายตะวันตกมีอิทธิพลเหนืออาณาจักร มีความแตกต่างจากศาสนจักรสายตะวันออกมาก (อานนท์ อาภาภิรม, 2528, หน้า 7) นักปรัชญาการเมืองที่เป็นต้นคิดแห่งการปฏิรูปครั้งนี้ คือ นิคโคโล มาเคียเวลลี

นิคโคโล มาเคียเวลลี ได้จำแนกรูปแบบการปกครองโดยนำแนวคิดของอริสโตเติลมาดัดแปลงใหม่ โดยเขากล่าวว่า รูปแบบการปกครองนั้นแบ่งออกเป็น 3 รูปแบบ คือ

1. กษัตริยาธิปไตย (Monarchy)
2. อภิชนาธิปไตย (Aristocracy)
3. ประชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญ (Constitutional Democracy)

แนวคิดของมาเคียเวลลี คล้ายกับโพลิบิอุส และ ซิเซโร ที่คิดว่าการปกครองแบบผสมผสานของรูปแบบการปกครองทั้ง 3 รูปแบบเข้าด้วยกัน เป็นรูปแบบการปกครองที่ดีที่สุด (จักร พันธ์ ชูเพชร, 2548, หน้า 45)

5. ยุคใหม่ เริ่มตั้งแต่ คริสต์ศตวรรษที่ 16 ได้พัฒนาการมาจากยุคก่อน ในยุคนี้เป็นยุคเจริญ

จอห์น ล็อค แนวคิดของล็อค มนุษย์ในสภาวะธรรมชาติ ต้องมาทำสัญญาร่วมกันเพื่อจัดตั้งสังคม โดยกระบวนการจัดตั้งตัวแทนหรือรัฐบาลแบบทรัสต์เพื่อทำหน้าที่ในการดูแลรักษาผลประโยชน์และรักษาเสรีภาพของประชาชนในเรื่องต่าง ๆ และประชาชนก็มีสิทธิในการโค่นล้มรัฐบาล (เสถียร หอมขจร และคนอื่น ๆ, 2528, หน้า 36-37)

6. ยุคปัจจุบัน เริ่มตั้งแต่ คริสต์ศตวรรษที่ 19 มีแนวคิดเรื่องรัฐ อันเป็นโครงสร้างและกฎเกณฑ์ที่เป็นทางการตามรัฐธรรมนูญ

คาร์ล มาร์ก เป็นบิดานักกฎหมาย แนวคิดทางการเมืองของมาร์ก เป็นปรัชญาการเมืองที่เรียกว่า มาร์กซิสม์ เป็นการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ของมนุษย์ชาติ โดยพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางสังคมกับพลังทางเศรษฐกิจ โดยใช้ทฤษฎีวิภาวิธี วัตถุนิยม ซึ่งเขาได้รับอิทธิพลจากเฮเกลเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ ดังนั้น มาร์กซิสม์จึงเป็นทั้งปรัชญาการเมืองปรัชญาเศรษฐกิจและกลยุทธ์ในการปฏิวัติสังคม (คณะกรรมการกลุ่มผลิตชุดวิชาปรัชญาการเมือง, 2528, หน้า 506)

สรุปได้ว่า ความเป็นมาของการปกครองตะวันตก แบ่งออกเป็น 6 ยุค การปกครองเริ่มมาตั้งแต่มนุษย์รวมตัวอยู่ด้วยกันเป็นกลุ่มในอดีตกาล จะปรากฏในรูปแบบของบทกวีต่าง ๆ การปกครองตามแนวคิดทางด้านตะวันตก ได้แก่ ยุคกรีก ยุคโรมัน ยุคกลาง ยุคฟื้นฟู ยุคใหม่ ยุคปัจจุบัน โสเครตีสได้กล่าวถึงเรื่องการปกครองเป็นคนแรก ยุคที่เจริญคือยุคใหม่

การปกครองตะวันออก แนวคิดกากรปกครองสายตะวันออก มักจะปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนาเป็นส่วนมาก เพราะประเทศตะวันออก โดยเฉพาะอย่างยิ่งอินเดียและจีน มีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านศาสนาปรัชญาและวัฒนธรรมยาวนาน ศาสนากับการเมืองการปกครอง สังคมและวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน (สมบูรณ์ สุขสำราญ, 2527, หน้า 1)

1. ยุคอินเดีย มีความเจริญรุ่งเรืองมาหลายพันปี มีศาสนาและลัทธิต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย มีวัตถุประสงค์เพื่อแสวงหาความหลุดพ้น

พระเจ้าอโศกมหาราช ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 237-232 พระเจ้าอโศกมหาราชเป็นจักรพรรดิแห่งจักรวรรดิโมริยะพระองค์สุดท้ายของราชวงศ์ ปกครองแคว้นมคธ พระเจ้าอโศกมหาราชต้องการขยายราชอาณาจักร จึงได้ทรงก่อสงครามนองเลือดที่สุดในประวัติศาสตร์ โดยอาศัยความที่พระองค์มีแสนยานุภาพมาก โดยเข้าตีแคว้นกลิงคะซึ่งเป็นแคว้นเพื่อนบ้านจนพินาศย่อยยับ หลังจากได้รับชัยชนะมีผู้บาดเจ็บล้มตายจำนวนมาก พระองค์เสด็จไปพบสังเวชนียสถาน 4 แห่งเป็นพระองค์แรก และทรงสถาปนาให้เป็นสถานที่สักการบูชาของพุทธศาสนิกชนในเวลาต่อมา ดังนั้น พระองค์จึงทรงได้สมญานามว่า ธรรมมาอโศก แปลว่า อโศกผู้ทรงธรรม (ส. ศิวรักษ์, 2547, หน้า 11)

มหาตมะ คานธี คริสต์ศตวรรษที่ 1869-1948 เป็นนักปรัชญาการเมืองของประเทศอินเดียที่เกิดในวรรณะแพศย์ ได้รับการศึกษาวิชากฎหมายในประเทศอังกฤษ เคยไปอยู่อาฟริกาใต้เป็นเวลาประมาณ 20 ปี และกลับมาเป็นทนายความ คานธี เสนอแนวคิดเกี่ยวกับเสรีภาพทางการเมืองการ

ปกครองว่า การที่จะทำให้รัฐและสังคมอยู่ด้วยกันอย่างสงบสุขได้ ต้องนำเอาหลักธรรมทางศาสนามาประยุกต์ใช้กับอุดมการณ์ทางการเมือง ไม่นิยมความรุนแรง หลักความรัก หลักความเมตตา หลักสันติ หลักเสมอภาค หลักยุติธรรมการปกครองของคานธี ต้องประกอบด้วยหลัก 15ประการ (ประยงค์ สุวรรณบุบผา, 2535, หน้า 169-170) คือ

1. สันโดษ มัธยัสถ์ ไม่สะสม และไม่กอบโกย
2. นิยมความไม่รุนแรง นิยมแก้ปัญหาด้วยสันติวิธี
3. ใช้หลักอหิสา คือ ความไม่เบียดเบียน
4. ใช้ความรัก ความเมตตา
5. มีขันติ คือ ความอดทน
6. ใช้หลักสัตยาเคราะห์ คือ ยึดถือสัจจะความจริงเป็นที่พึ่ง
7. ถือความเสมอภาคทางกฎหมาย
8. ถือความยุติธรรม
9. ยึดมั่นและศรัทธาในหลักการของศาสนา
10. ถือเสรีภาพทางการเมืองเป็นชีวิตจิตใจ
11. ถือหลักการกระจายอานาจทางการเมือง
12. สนับสนุนอุตสาหกรรมเบาที่สามารถผลิตได้ในครัวเรือน
13. ยึดหลักการรู้จักประมาณตน
14. ยึดหลักชาตินิยม
15. ยึดถือหลักความสามัคคี

2. ยุคจีน มีความเชื่อไม่แตกต่างจากกรีก อินเดีย นักปรัชญาของจีนมีแนวคิดทางการปกครองมากมายหลายแนวคิด เช่น

เหลาจื้อ เป็นนักปรัชญาที่สถาปนาลัทธินิยมเต๋า เป็นผู้เขียนคัมภีร์เต๋าเต็กเก็งที่เก่าแก่เป็นคัมภีร์สอนเรื่องคุณธรรม

แนวคิดการเมืองการปกครองของเหลาจื้อจึงเป็นแบบเสรีนิยมผสมธรรมชาตินิยม เหลาจื้อ ถือว่า กฎธรรมชาติเป็นกฎที่ศักดิ์สิทธิ์ แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบการปกครองของเหลาจื้อมี 3 รูปแบบ (เสถียร โพธินันทะ, 2532, หน้า 118) คือ

1. รูปแบบอุดมคติเสรีนิยมผสมธรรมชาตินิยม คือปกครองน้อยที่สุด ให้ประชาชนมีอิสระภายในขอบเขตของกฎหมายมากที่สุด

2. รูปแบบที่นักปกครองสร้างความดีให้ประชาชนเห็น ประชาชนก็จะปฏิบัติตามและสดุดีนักปกครองเอง

3. รูปแบบการปกครองที่กดขี่ประชาชน รูปแบบนี้เหลาจื้อ กล่าวว่า เป็นรูปแบบการปกครองที่ร้ายที่สุดควรละเว้นเสีย

ขงจื้อ เป็นนักปรัชญาการเมือง นักจริยศาสตร์การเมือง นักปฏิรูปสังคมของจีน มีความรู้ด้านอักษรศาสตร์ รัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และดนตรี นับว่าเป็นนักปราชญ์อัจฉริยะท่านหนึ่ง

แนวคิดการปกครอง ซึ่งเรียกว่า สูตรในการปกครองรัฐของขงจื้อ (เสถียร โพธินันทะ, 2532, หน้า 84-85) ดังนี้

1. การฝึกอบรมตนให้มีคุณธรรม
2. เคารพยกย่องผู้มีความรู้ความสามารถ
3. ปฏิบัติหน้าที่ต่อบุคคลในสังคมอย่างดีที่สุด
4. ยกย่องผู้มีประสบการณ์มากหลายในสังคม และไม่ดูหมิ่น
5. มีความกรุณาในหมู่ข้าราชการทั่วไป
6. มีเมตตาในราษฎรเหมือนบุตรในอุทร
7. ส่งเสริมศิลปะวิทยาการสาขาต่าง ๆ ให้เจริญ
8. ให้การต้อนรับผู้ต่างแดนที่มีค้าขายหรือมาสวามิภักดิ์
9. ผูกสัมพันธ์ไมตรีกับรัฐอื่น ๆ

สรุปได้ว่า ความเป็นมาของการปกครองแนวคิดทางด้านตะวันออก ได้แก่ ยุคอินเดียและยุคจีน มีแนวคิดของนักปราชญ์ชาวตะวันออกในแง่ของคุณธรรมจริยธรรมเข้าไปสอดแทรก เพื่อประยุกต์ใช้กับอุดมการณ์ทางการปกครอง ทางการเมืองของประชาชน

3.1.4 รูปแบบของการปกครอง

เพลโต และอริสโตเติล ปรมาจารย์ทางทฤษฎีการเมืองชาวกรีก ได้แบ่งรูปแบบการปกครองโดยพิจารณาจากจำนวนผู้เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย (พระราชวรมุนี (ประยูร ธมมฺจิตฺโต), 2540, หน้า 266-267) ไว้ดังนี้

1. การปกครองโดยคน ๆ เดียว หรือ “เผด็จการ” หมายถึง ระบบการปกครองที่คน ๆ เดียวมีอำนาจอธิปไตยหรืออำนาจสูงสุดเหนือบุคคลทั้งหลายโดดเด็ดขาด ซึ่งประชาชนไม่สามารถควบคุมและถอดถอนผู้ปกครองได้ โดยในระยะแรกมักมีรูปแบบการปกครองแบบ “ราชาธิปไตย” (Monarchy) ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อประชาชน แต่ต่อมามักจะแปรเปลี่ยนเป็น “ทุขนาธิไตย”หรือ “ทรราช” ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อผู้ปกครอง จึงเป็นการปกครองโดยเผด็จการที่ฉ้อฉล

2. การปกครองโดยคณะบุคคล หรือ “เผด็จการโดยคณะบุคคล” หมายถึง ระบบการปกครองบุคคลคณะหนึ่ง สามารถวางหรือกำหนดกฎเกณฑ์การบริหารประเทศได้ตามที่กลุ่มของตนปรารถนา หากมีจุดมุ่งหมายเพื่อบำบัดทุกข์ บำรุงสุข ให้ราษฎร ก็จะเป็นรูปการปกครองแบบ“อภิ

ชนาธิปไตย” หากมีจุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์ของพรรคพวกก็จะเป็นรูปการปกครองแบบ “คณาธิปไตย”

3. การปกครองโดยคนทั้งหมดหรือเสียงส่วนใหญ่ หมายถึง ระบบการปกครองที่ประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย ได้แก่ รูปแบบการปกครองแบบประชาธิปไตย ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อประชาชน แต่หากมีจุดมุ่งหมายเพื่อผู้ปกครองรูปแบบการปกครองก็จะแปรเปลี่ยนเป็นการปกครองโดยฝูงชน ซึ่งมีสภาพใกล้เคียงกับคนาอธิปไตย คือ สภาพแห่งการไม่มีรัฐบาลหรือไม่มีกฎหมาย สังคมมีแต่ความระส่ำระส่าย ไม่มีความสงบสุข

นอกจากนี้ อริสโตเติลยังได้จำแนกรูปแบบการปกครองไว้ 6 แบบ ได้แก่

1. ราชาธิปไตย (Royalty) เป็นการปกครองโดยบุคคลคนเดียว ผู้มีปัญญาและความสามารถเหนือคนทั้งหลาย เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนทั้งหมด ผู้ปกครองทรงธรรมิกราชา

2. ทรราช (Tyranny) เป็นการปกครองโดยบุคคลคนเดียว ผู้ใช้อำนาจตามอำเภอใจเพื่อผลประโยชน์ของเขาเพียงคนเดียว จัดเป็นระบอบที่เลวที่สุด

3. อภิชนาธิปไตย (Aristrocracy) เป็นการปกครองโดยอภิชนตั้งแต่สองคนขึ้นไปเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนทั้งหมด อภิชน คือ คณะบุคคลจำนวนน้อยที่ฉลาดและดี ทั้งมีฐานะทางสังคมเหนือผู้อื่น การปกครองระบอบนี้ดีที่สุดรองจากราชาธิปไตย

4. คณาธิปไตย (Oligarchy) เป็นการปกครองโดยคนกลุ่มน้อยที่มั่งคั่งและมีอำนาจเพื่อประโยชน์ของพวกตนเพียงกลุ่มเดียว จัดเป็นระบอบที่เลวรองจากทรราช

5. มัชฌิมชนาธิปไตย (Polity) เป็นการปกครองโดยรัฐธรรมนูญ เพื่อประชาชนทั้งหมด ผู้ปกครองใช้อำนาจเพื่อผลประโยชน์ร่วมกับประชาชนทั้งหมด มีสิทธิเลือกผู้ปกครอง ผู้มีสิทธิรับเลือกตั้งต้องเป็นคนมีทรัพย์สมบัติจำนวนหนึ่ง อยู่ในระดับชนชั้นกลาง ระบอบการปกครองนี้ดีน้อยที่สุด ส่วนระบอบที่คล้ายกัน คือ

6. ประชาธิปไตย (Democracy) เป็นการปกครองโดยคนจน ซึ่งเป็นเสียงส่วนใหญ่ในสังคม เพื่อประโยชน์ของคนจนเท่านั้น อริสโตเติลใช้คำว่า ประชาธิปไตยในความหมายที่ว่า เป็นการปกครองโดยคนจน เพื่อคนจน และตามปกติคนจนเป็นเสียงส่วนใหญ่ในรัฐ ดังที่ อริสโตเติลกล่าวว่า มีประชาธิปไตยเมื่อคนจนเป็นผู้ปกครอง หาใช่คนมั่งมีเป็นผู้ปกครองไม่ ประชาธิปไตยเป็นระบอบการปกครองที่เลวน้อยที่สุด

สรุปได้ว่า รูปแบบการปกครอง มี 3 แบบ คือ 1) การปกครองแบบคนเดียว เป็นการปกครองที่คนๆเดียวมีอำนาจสูงสุด เช่น กษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ถ้ากษัตริย์เป็นผู้ที่มีคุณธรรมทำเพื่อประชาชนไม่ใช่ทรราช การปกครองนี้ดีที่สุด 2) การปกครองแบบคนกลุ่มน้อย เป็นการปกครองที่ประกอบด้วยคนกลุ่มเดียวที่ได้อำนาจมาด้วยการปฏิวัติหรือรัฐประหาร และทำหน้าที่เป็นรัฐบาล ผูกขาดอำนาจแต่เพียงคนกลุ่มเดียว เช่น การปกครองแบบคณาธิปไตย อภิชนาธิปไตย

คอมมิวนิสต์ 3) การปกครองแบบกลุ่มคนจำนวนมาก เป็นการปกครองที่คนกลุ่มใหญ่มีส่วนร่วมในทางการเมือง เช่น การปกครองในระบบประชาธิปไตย ถ้าคนจนเป็นผู้ปกครอง ระบอบการปกครองนี้เลวน้อยที่สุด

3.1.5 ทฤษฎีทางการปกครอง

ลัทธิหรืออุดมการณ์ หมายถึง ความเชื่อถือหรือจุดมุ่งหมายในการปกครอง ลัทธิสำคัญๆที่เป็นเป้าหมายหรืออุดมการณ์ในการปกครอง มีดังนี้

1. ลัทธิฟาสซิสต์และคอมมิวนิสต์ เป็นรูปการปกครองแบบเผด็จการโดยการคณะบุคคล และมีลักษณะการใช้อำนาจแบบเบ็ดเสร็จ ลัทธิคอมมิวนิสต์เป็นลัทธิที่เคยทำให้เกิดสงครามประชาชนในประเทศไทย ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2507-2526 โดยพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยได้จัดตั้งกองกำลังติดอาวุธขึ้น และเรียกตัวว่ากองทัพปลดแอกประชาชนแห่งประเทศไทย ทำการต่อสู้กับฝ่ายรัฐบาล

2. ลัทธิสังคมนิยม เป็นลัทธิทางเศรษฐกิจที่รัฐเข้ามาควบคุมเศรษฐกิจหลักของประเทศ โดยรูปการปกครองจะเป็นประชาธิปไตยหรือเผด็จการก็ได้

3. ลัทธิเสรีนิยม จะมีรูปแบบการปกครองเป็นแบบประชาธิปไตย และมีลักษณะการใช้อำนาจแบบอิสระนิยม

4. ลัทธิเทวสิทธิ์ เป็นลัทธิที่เป็นรากฐานการปกครองของไทยในอดีตก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ซึ่งความเชื่อในลัทธินี้เป็นผลให้ประชาชนยอมอยู่ภายใต้อำนาจเด็ดขาดของกษัตริย์ ยอมรับว่ากษัตริย์เป็นเสมือนสมมุติเทพ ได้รับมอบอำนาจมาจากสวรรค์ ประชาชนไม่มีสิทธิต่อต้านหรือโต้แย้ง ต้องยอมรับความเป็น “ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน” ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนขึ้นอยู่กับการกำหนดของผู้ปกครอง

5. ลัทธิชาตินิยม เน้นในเรื่องความมั่นคงของชาติ เป็นอุดมการณ์หรือเป็นลัทธิที่ครอบงำบรรยากาศการเมืองไทยในระยะแรก ๆ หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 โดยจะเห็นได้จากการรัฐประหารที่เกิดขึ้นในแต่ละครั้ง จะอ้างสาเหตุประการหนึ่งว่า มีภัยคุกคามความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง หรือมีภัยคุกคามความมั่นคงของชาติ ส่งผลให้รูปการปกครองเป็นแบบเผด็จการและมีลักษณะใช้อำนาจเป็นแบบนิยมปิดกั้นเสรีภาพทางการเมือง

สรุปได้ว่า ทฤษฎีการปกครอง คือ ลัทธิหรืออุดมการณ์ เกิดขึ้นมาจากแนวคิดที่มีเป้าหมายในการปกครอง ได้แก่ ลัทธิฟาสซิสต์และคอมมิวนิสต์ ลัทธิสังคมนิยม ลัทธิเสรีนิยม ลัทธิเทวสิทธิ์ ลัทธิชาตินิยม

ทฤษฎีการปกครองเกิดจากแนวคิดลัทธิและอุดมการณ์ ซึ่งนักวิชาการได้กล่าวถึง“ทฤษฎีเกี่ยวกับการปกครอง” ไว้ดังนี้

1. ทฤษฎีเทวสิทธิ์ (Divine Right Theory) ทฤษฎีนี้มีจุดกำเนิดมาจากสภาวะอันศักดิ์สิทธิ์ (Divine Origin) คือ เทพยดาหรือผู้อยู่เหนือมนุษย์ ทฤษฎีนี้มีหลักการ 3 ประการ ได้แก่

1.1. รูปแบบการปกครองได้รับการสถาปนาขึ้นโดยเทวโองการ หรือโดยเทวประสงค์

1.2. ผู้ปกครองหรือผู้เป็นประมุข (Head of State) ได้รับการแต่งตั้งโดยผู้มีสภาวะเหนือมนุษย์ คือ โดยพระผู้เป็นเจ้าหรือเทพยดาผู้ทรงฤทธิ์

1.3. ความรับผิดชอบหรือภารกิจที่ผู้นำหรือประมุขชนกระทำนั้นขึ้นอยู่กับอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์

ในยุคไอยคุปต์ ในประเทศอียิปต์โบราณ มีความเชื่อว่า กษัตริย์หรือฟาโรห์ (Pharaoh) สืบเชื้อสายมาจากเทพเจ้าชื่อ รา (Ra) ทฤษฎีเทวสิทธิ์เข้ามาในอาณาจักรสยามหรือต่อมาเรียกว่าอาณาจักรไทย ตั้งแต่ปลายยุคสุโขทัยประมาณเกินกว่า 750 ปีมาแล้ว โดยขอมเป็นผู้นำเข้ามา และขอมก็ได้รับอิทธิพล คือ ได้รับการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Cultural diffusion) เกี่ยวกับทฤษฎีเทวสิทธิ์จากอินเดียอีกต่อหนึ่ง เช่น สมัยต้นและสมัยกลางสุโขทัย ผู้นำประเทศมิใช่ดำรงตำแหน่งเป็นกษัตริย์ แต่เป็นพ่อเมือง หรือเป็นพ่อขุน ตัวอย่าง ได้แก่ พระนามของผู้ปกครองอาณาจักรสุโขทัยลำดับที่สาม คือ พ่อขุนรามคำแหง ในสมัยนั้นไม่มีตำแหน่งเป็นกษัตริย์ และยังไม่มีการใช้ราชาศัพท์ แต่ฐานะแห่งความเป็นผู้นำเทียบเท่ากษัตริย์ คือ เป็นประมุข ในปลายสมัยสุโขทัยอิทธิพลของทฤษฎีเทวสิทธิ์ของศาสนาฮินดู ได้แผ่ขยายเข้ามายังประเทศโดยผ่านทางขอม ทฤษฎีเทวสิทธิ์มีอิทธิพลในสังคมไทยตั้งแต่ปลายสมัยสุโขทัยสืบมาจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา สมัยอยุธยาความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับสังคมไทยยาวนานถึง 417 ปีนั้น พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะต่าง ๆ กัน (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช และพันเอกหญิงนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, 2551, หน้า 25) คือเป็น

1. ทรงเป็นเจ้าชีวิต ทรงมีพระราชอำนาจเหนือชีวิตทุกคนในสังคม ไม่ว่าบุคคลนั้นจะอยู่ในฐานะสูงต่ำอย่างไร กฎหมายกรุงศรีอยุธยาว่าอำนาจสั่งให้ประหารชีวิตคนได้นั้นอยู่ในพระมหากษัตริย์แต่พระองค์เดียวเท่านั้น บุคคลอื่นจะใช้อำนาจนั้นได้ก็ต่อเมื่อได้รับพระราชทานอาญาสิทธิ์

2. ทรงอยู่ในฐานะพระเจ้าแผ่นดิน ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินทั่วพระราชอาณาจักรจะพระราชทานแผ่นดินเป็นเนื้อที่เท่าใด ให้แก่ผู้ใดใช้ทำมาหากินก็ได้ หรือจะทรงเรียกคืนสมัยเมื่อไรอีกก็ได้

3. ทรงอยู่ในฐานะเป็นธรรมราชา ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา และใช้ราชอำนาจปกครองรักษาพระพุทธศาสนาตลอดจนศีลธรรม ทรงตราพระราชกำหนดกฎหมายต่าง ๆ ให้คนในสังคมปฏิบัติตามโดยมีเงื่อนไขว่า จะต้องทรงปฏิบัติตามพระราชกำหนดกฎหมายนั้น ๆ ด้วยพระองค์เอง

4. ทรงเป็นนักรบอันยิ่งใหญ่ ทรงอยู่ในฐานะจอมทัพไทย เป็นผู้บังคับบัญชาทหารสูงสุดของประเทศ ทรงเป็นผู้นำทหารในการศึกสงครามทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นการสงครามเพื่อป้องกันประเทศหรือในการขยายพระราชอาณาเขต

5. ทรงเป็นเทวราชเมื่อมีพระบรมราชโองการแล้ว พระบรมราชโองการนั้นถือว่าศักดิ์สิทธิ์ ผู้ใดจะขัดขืนมิได้ แม้แต่จะวิจารณ์หรือแสดงความคิดเห็นในทางใด ๆ ไม่ได้ทั้งสิ้น

จะเห็นได้ว่า ทฤษฎีเทวสิทธิ์มีหลักการ 3 ประการ กษัตริย์มีอำนาจสูงสุดเปรียบเสมือนเทพยดาหรือผู้อยู่เหนือมนุษย์ โดยขอมเป็นผู้นำเข้ามาในอาณาจักรสยามตั้งแต่ปลายยุคสุโขทัย ประมาณเกินกว่า 750 ปี

2. ทฤษฎีสัญญาประชาคมหรือลัทธิประชาธิปไตย (Popular Sovereign) ทฤษฎีนี้เชื่อกันว่า อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน ซึ่งเป็นที่นิยมกันมากในปัจจุบัน และมีอิทธิพลแทนที่ทฤษฎีเทวสิทธิ์ (Divine Right Theory) มากขึ้นทุกที แนวความคิดนี้มีรากฐานมาจากความคิดที่ว่า มนุษย์เป็นผู้สร้างรัฐ โดยที่ประชาชนในสังคม จะมาทำสัญญาประชาคม (Social Contract) เพื่อมอบให้ผู้ปกครอง ซึ่งอาจจะเป็นบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือคณะบุคคล คณะใดคณะหนึ่งทำหน้าที่ปกครองประเทศ โดยผู้ปกครองจะทำหน้าที่เป็นตัวแทนของประชาชนในการใช้อำนาจตามเจตจำนงของประชาชน หากผู้ปกครองละเมิดเจตจำนงของประชาชน ประชาชนจะมีสิทธิถอดถอนผู้ปกครองนั้นได้ ทฤษฎีสัญญาประชาคมหรือลัทธิประชาธิปไตยมีข้อสรุปได้ดังนี้

2.1. รัฐเกิดมาจากมนุษย์ หรือประชาชนที่มีเจตจำนงร่วมกัน โดยรัฐไม่ได้เกิดจากพระเจ้าหรือการสร้างของผู้นำหรือบุคคลคนเดียว แต่รัฐมาจากความจำนงของมนุษย์เพื่ออยู่ร่วมกัน

2.2. มนุษย์ที่ร่วมกันทำสัญญาประชาคม เป็นผลทำให้เกิดรัฐ ด้วยเหตุนี้รัฐจึงเป็นสมบัติของประชาชนทุกคนที่เข้ามาทำสัญญาร่วมกัน ซึ่งจะแตกต่างจากทฤษฎีเทวสิทธิ์ เพราะทฤษฎีเทวสิทธิ์จะมองว่า มนุษย์เป็นแค่องค์ประกอบไม่ใช่ปัจจัยหลักในการสร้างรัฐเหมือนในทฤษฎีสัญญาประชาคมนี้

2.3. สัญญามีผลผูกพันกับประชาชนและผู้ปกครอง ด้วยเหตุที่ประชาชนเป็นเจ้าของรัฐเอง ประชาชนจึงร่วมกันเลือกผู้ปกครอง ซึ่งเป็นการสัญญาระหว่างประชาชนกับผู้ปกครอง

2.4. สัญญาทำให้เกิดรัฐ และรัฐบาล โดยสัญญาที่ประชาชนทำจะผูกมัดผู้ปกครองและมีส่วนทำให้เกิดรัฐและรัฐบาล

2.5. รัฐ และรัฐบาลต้องใช้อำนาจอธิปไตยตามเจตจำนงของประชาชนผู้ร่วมทำสัญญา ทั้งนี้หากผู้ปกครองไม่ทำตามเจตจำนงของประชาชนผู้เป็นเจ้าของรัฐ ประชาชนสามารถปลดผู้ปกครองออกได้ เนื่องจากละเมิดสัญญา (จรูญ สุภาพ, 2533, หน้า 189)

จะเห็นได้ว่า ทฤษฎีสัญญาประชาคมเกิดขึ้นมาจากแนวความคิดนี้มีรากฐานมาจากความคิดที่ว่า มนุษย์เป็นผู้สร้างรัฐ โดยที่ประชาชนในสังคมจะมาทำสัญญาประชาคม เพื่อมอบให้ผู้ปกครองทำหน้าที่เป็นตัวแทนของประชาชนในการปกครองรัฐ

3. ทฤษฎีพลกำลัง (Theory of Force) ซึ่งเชื่อว่ารัฐเกิดขึ้นจากการยึดครองและการใช้กำลังบังคับ ทฤษฎีนี้เองที่นำไปสู่ความเชื่อในเรื่อง ชาตินิยม และความคิดที่ว่า รัฐคืออำนาจ ซึ่งอยู่เหนือศีลธรรมทั้งปวง

จะเห็นได้ว่า ทฤษฎีพลกำลังเชื่อว่ารัฐเกิดขึ้นจากการยึดครองและการใช้กำลังบังคับมนุษย์อย่างโหดเหี้ยม

4. ทฤษฎีวิวัฒนาการ (Theory of Evolution) ของอริสโตเติล ทฤษฎีนี้มีลักษณะเป็นจริงมากกว่าทฤษฎีก่อน ๆ โดยที่มีสาระสำคัญว่า รัฐเกิดขึ้นมาจากวิวัฒนาการในทางการเมืองของมนุษย์ เมื่อเริ่มต้นมนุษย์รวมกันอยู่เป็นกลุ่มเล็ก ๆ มีความผูกพันทางสายโลหิต มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ดังที่เราเรียกกลุ่มเล็ก ๆ นี้ว่าเป็นวงศาคณาญาติกัน ต่อมาก็ขยายตัวรวมเอากลุ่มชนซึ่งอยู่ในสถานที่เดียวกัน หรือใกล้เคียงกันเข้าด้วยกัน มีหัวหน้าร่วมกัน มีศาสนาหรือลัทธิความเชื่อถืออันเดียวกัน มีขนบธรรมเนียมประเพณีเดียวกัน สังคมประเภทนี้คงเรียกว่าเป็นสังคมร่วมเผ่าพันธุ์ ซึ่งย่อมกว้างขวางกว่าสังคมประเภทวงศาคณาญาติ ต่อมาสังคมเผ่าพันธุ์ขยายตัวขึ้นจนกลายเป็นนครใหญ่ เช่น นครรัฐกรีกในสมัยโบราณ และในที่สุดหลายรัฐหรือนครรัฐก็รวมเข้าด้วยกันเป็นจักรวรรดิ มีการปกครองที่ส่วนกลาง และส่วนภูมิภาค จวบจนถึง รัฐ ชาติ ประเทศ ในปัจจุบัน

จะเห็นได้ว่า ทฤษฎีวิวัฒนาการของอริสโตเติล มีสาระสำคัญว่า รัฐเกิดขึ้นจากวิวัฒนาการในทางการเมืองของมนุษย์ เมื่อเริ่มต้นมนุษย์รวมกันอยู่เป็นกลุ่มเล็ก ๆ มีความผูกพันทางสายโลหิต มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เป็นสังคมร่วมเผ่าพันธุ์กัน

สรุปได้ว่า ทฤษฎีการปกครองที่ได้กล่าวถึงรูปแบบของรัฐ มีด้วยกัน 4 ทฤษฎี ได้แก่ 1) ทฤษฎีเทวสิทธิ์ (Divine Right Theory) ที่นับถือผู้ปกครองเปรียบเสมือนเทพเจ้า สามารถกำหนดชีวิตของผู้อยู่ใต้ปกครองได้ อำนาจทุกอย่างอยู่ที่ผู้ปกครองเบ็ดเสร็จแต่เพียงผู้เดียว 2) ทฤษฎีสัญญาประชาคมหรือลัทธิประชาธิปไตย (Popular Sovereign) ผู้ปกครองเปรียบเสมือนตัวแทนของประชาชนทุกคนเข้าไปบริหารจัดการประเทศ รัฐใช้อำนาจตามเจตจำนงของประชาชน หากบริหารจัดการประเทศไม่ดี ประชาชนสามารถถอดถอนได้ 3) ทฤษฎีพลกำลัง (Theory of Force) ซึ่งเชื่อว่ารัฐเกิดขึ้นจากการยึดครองและการใช้กำลังบังคับ 4) ทฤษฎีวิวัฒนาการ (Theory of Evolution) ของอริสโตเติล มีสาระสำคัญว่า รัฐเกิดขึ้นจากวิวัฒนาการในทางการเมืองของมนุษย์ เมื่อเริ่มต้นมนุษย์รวมกันอยู่เป็นกลุ่มเล็ก ๆ มีความผูกพันทางสายโลหิต มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เป็นสังคมร่วมเผ่าพันธุ์กัน

3.1.6 ลักษณะการใช้อำนาจทางการปกครอง

สิ่งหนึ่งที่มีความสำคัญมาก คือ เรื่องของอำนาจและรูปแบบของการใช้อำนาจในการปกครองรัฐ เพราะรัฐเป็นศูนย์รวมอำนาจของผู้ต้องการที่จะเข้ามามีส่วนในการจัดสรรแบ่งปันสิ่งที่มีคุณค่าในสังคมของแต่ละประเทศ “อำนาจ” มีรากศัพท์มาจากภาษาลาตินว่า “Potere” ซึ่งหมายถึง สมรรถภาพ ในศัพท์ภาษาไทยนั้น “อำนาจ” หมายถึง อนุภาพ หรือพลัง ลักษณะการใช้อำนาจทางการปกครอง มีดังต่อไปนี้

1) ระบอบการปกครองแบบเผด็จการ (Totalitarian Regime) คือ ระบอบการปกครองที่รวมศูนย์อำนาจการบริหารการปกครองไว้ที่คนๆเดียว ซึ่งอำนาจการตัดสินใจจะอยู่ที่ผู้นำเป็นสำคัญ ที่มาหรือตำแหน่งทางการเมืองส่วนใหญ่จะมาจากการสถาปนาตนเองหลังการทำการรัฐประหารหรือยึดอำนาจรัฐ โดยผู้นำที่มาจากวิธีการดังกล่าวมีแนวโน้มที่จะใช้อำนาจแบบเผด็จการด้วยการจำกัดเสรีภาพของประชาชนเกือบทุกด้าน เช่น ด้านการเมือง การศึกษา การศาสนา เศรษฐกิจ และสังคม ในขณะเดียวกันผู้นำอาจใช้อำนาจกำจัดบุคคลที่เห็นต่างหรือเป็นปฏิปักษ์ต่อผู้นำหรือรัฐบาลนั้น ๆ ไปในคราวเดียวกันด้วย ดังนั้นคำว่า เผด็จการ จึงเกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจบริหารเด็ดขาดโดยผู้นำเพียงคนเดียว หรือบุคคลกลุ่มเดียวที่ผูกขาดอำนาจ หากพิจารณาจากนักปรัชญาการเมืองาวฝรั่งเศสนาม ฌอง ฌาค รุสโซ ได้กล่าวว่า “เผด็จการ คือ ผู้ใช้อำนาจตามอำเภอใจ ส่วนทรราช คือ ผู้แทรกแซงกฎหมายแล้วใช้อำนาจตามกฎหมายนั้น” (วิภาดา กิตติโกวิท, 2555, หน้า 147) ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าการจำกัดสิทธิต่าง ๆ ของประชาชนนั้น อาจดูเหมือนว่าเป็นเรื่องที่เลวร้ายสำหรับผู้อยู่ใต้ปกครอง แต่หากมองโดยภาพรวมแล้วระบอบเผด็จการก็มีอุดมการณ์ที่มุ่งไปสู่ความสงบเรียบร้อย เพื่อสร้างความมั่นคง และเพิ่มความเข้มแข็งของรัฐและประเทศได้เป็นอย่างดี เราอาจแบ่งลักษณะการปกครองแบบเผด็จการได้เป็น 2 แบบ คือ เผด็จการอำนาจนิยม และเผด็จการแบบเบ็ดเสร็จ ดังจะได้อธิบายดังต่อไปนี้

เผด็จการอำนาจนิยม คือ อำนาจปกครองอยู่ภายใต้ผู้นำเพียงคนเดียวหรือคณะบุคคล และผู้นำจะใช้อำนาจปกครองด้วยการเปิดสิทธิและเสรีภาพให้แก่ประชาชนเกือบทุกด้าน แต่จำกัดสิทธิเสรีภาพด้านการเมืองการปกครอง ซึ่งในลักษณะอย่างนี้ถือว่าผู้นำนิยมใช้อำนาจแบบอ่อน ๆ ไม่เข้มข้นหรือไม่เคร่งครัด ดังที่ ณรงค์ สินสวัสดิ์ ได้กล่าวถึงอำนาจนิยมของไทยว่า “อำนาจนิยม คือ แนวโน้มของบุคคลที่จะอ่อนน้อมหรือรับฟัง โดยไม่โต้แย้งต่อบุคคลที่มีอำนาจมากกว่าหรืออายุมากกว่าคือ แม้ไม่เห็นด้วยกับบุคคลเหล่านั้นก็เฉยเสีย รับฟังเฉยๆถ้าไม่พอใจก็พยายามข่มความรู้สึกเข้าไว้ ในขณะเดียวกันก็ไม่ต้องการให้ผู้ที่มีอำนาจน้อยกว่า อายุน้อยกว่า ความรู้หรืออาวุโสน้อยกว่าแสดงความขัดแย้งหรือขุ่นเคือง” (ณรงค์ สินสวัสดิ์, 2539, หน้า 110)

เผด็จการแบบเบ็ดเสร็จหรือควบคุมถ้วนทั่ว (Totalitarianism) เป็นการใช้อำนาจของรัฐบาลที่จำกัดเสรีภาพของประชาชนแทบทุกด้าน เช่น ด้านการเมือง การศึกษา การศาสนา เศรษฐกิจ

และสังคม รัฐบาลของกลุ่มประเทศที่ใช้อำนาจลักษณะนี้ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้แก่ พม่า จีน เยอรมัน อิตาลี โดยสามารถแยกการใช้อำนาจแบบเผด็จการออกเป็นเผด็จการแบบธรรมดากับเผด็จการถ้วนทั่ว คือ

1. เผด็จการแบบธรรมดา คือ การที่รัฐบาลใช้อำนาจปกครองโดยไม่มีกฎเกณฑ์เป็นเพียงการทำตามความพอใจของตน โดยเห็นได้จากการใช้อำนาจข่มเหงรังแกคนอื่น การละเมิดสิทธิส่วนบุคคล โดยไม่คำนึงถึงศีลธรรมใด ๆ แต่บางครั้งบางสถานการณ์ก็ให้สิทธิและเสรีภาพบางด้านแก่ประชาชน

2. เผด็จการแบบถ้วนทั่ว คือ การที่รัฐบาลใช้อำนาจปกครองตามอำเภอใจของตน ซึ่งมีความเข้มข้นมากกว่าแบบเผด็จการธรรมดา โดยไม่ได้มุ่งเน้นจำกัดสิทธิด้านการเมืองเท่านั้น หากแต่มุ่งควบคุมทั้งระบบเศรษฐกิจและระบบสังคมทั้งหมด เช่น กลุ่มที่นับถือศาสนาการศึกษาวัฒนธรรมที่แตกต่าง ซึ่งรูปแบบดังกล่าวนี้หากมีการใช้มากขึ้นจนสุดโต่ง หรือใช้อำนาจออกนโยบายแบบสุดกู่ จนนำไปสู่การเกิดนโยบายในรูปแบบที่เรียกกันว่า นโยบายแบบซ้ายสุดที่เกิดขึ้นในประเทศรัสเซียภายใต้การปฏิวัติรัสเซีย ค.ศ. 1917 และแบบขวาสุดที่เกิดขึ้นครั้งแรกในขบวนการฟาสซิสต์ของนายพลเบนิโต มุสโสลินี แห่งประเทศอิตาสี และแพร่หลายเข้าสู่ประเทศเยอรมนี ภายใต้การนำของอดอล์ฟ ฮิตเลอร์

ดังนั้นระบอบการปกครองแบบเผด็จการทั้งแบบอำนาจนิยม และเผด็จการเบ็ดเสร็จสามารถพิจารณาได้จากลักษณะนิสัยและพฤติกรรมเฉพาะตัวของบุคคลเป็นสำคัญ ว่าเข้าข่ายเป็นบุคคลที่นิยมใช้อำนาจมากจนกลายเป็นเผด็จการในที่สุด โดยสามารถพิจารณาได้จากลักษณะของอำนาจนิยมและเผด็จการตามที่ (วิสุทธิ์ โพธิ์แท่น, 2538, หน้า 161 -162) เสนอไว้มีดังนี้

1. การครอบงำหรือการใช้อำนาจบาตรใหญ่ต่อผู้ที่อยู่ในฐานะต่ำกว่า
2. การศิโรราบ กราบกราน อย่างสิ้นเชิงต่อผู้ที่อยู่ในฐานะสูงกว่า
3. เห็นอำนาจเป็นใหญ่หรือบูชาอำนาจ
4. ติดพันหรือยึดมั่นอยู่แต่ความคิดเก่า ๆ ล้าสมัย มีลักษณะยึดมั่นในลัทธิ
5. เชื่อถืออย่างมงายโดยไม่พยายามหาทางพิสูจน์ตามหลักวิทยาศาสตร์และตามหลักเหตุผลในสิ่งที่เหนือธรรมชาติ
6. ชอบทำตนเป็นผู้อวดโอ่ในอำนาจและชอบข่มเหงรังแก
7. มองคนในแง่ร้ายและมักจะประชดประชัน ดูถูกดูแคลน เหยียดหยามผู้อื่น
8. ไม่อดทนต่อการวิพากษ์วิจารณ์ของคนอื่น
9. ชอบกดขี่ทางเพศ

สรุปได้ว่า ลักษณะของเผด็จการอำนาจนิยมและเผด็จการแบบเบ็ดเสร็จ ไม่สามารถทำให้ประชาชนในประเทศยอมรับได้ เพราะปิดกั้นเสรีภาพและการมีส่วนร่วมของประชาชน ยึดความคิด

และการกระทำของผู้นำเผด็จการและกลุ่มบุคคลเป็นหลัก ย่อมนำไปสู่การเรียกร้องสิทธิและเสรีภาพของประชาชน ทำให้ไม่สามารถพัฒนาประเทศได้อย่างยั่งยืน ทำได้เพียงครอบครองอำนาจเผด็จการของตนเองและกลุ่มบุคคลไว้เพื่อแสวงหาผลประโยชน์จากประชาชนและกดขี่ข่มเหงประชาชนเท่านั้นเอง

2) ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย (Democratic Regime) คือ ระบอบการปกครองที่ให้ความสำคัญกับประชาชนโดยถือหลักการว่า อำนาจสูงสุดเป็นของประชาชน ซึ่งการปกครองแบบประชาธิปไตย จะเน้นปัจเจกบุคคลเป็นสำคัญที่สามารถเลือกผู้แทนเข้าไปทำหน้าที่แทนตนในการบริหารและปกครองประเทศ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าตำแหน่งทางการเมืองจะต้องได้มาจากกระบวนการเลือกตั้ง เมื่อผู้นำได้อำนาจทางการเมืองมา ผู้นำรัฐบาลจะใช้อำนาจในการปกครองโดยคำนึงถึงประชาชนและกฎหมายสูงสุดของประเทศ เพื่อสร้างหลักประกันให้ประชาชนมีสิทธิ เสรีภาพอิสรภาพอย่างเต็มที่และกว้างขวาง หลักการนั้นได้แก่ รัฐธรรมนูญ กฎหมาย นโยบายด้านต่าง ๆ ในขณะเดียวกันรัฐบาลก็จะเข้ามาควบคุมดูแลหรือรักษากฎเกณฑ์เฉพาะในส่วนที่จำเป็นเท่านั้น นั่นคือการเข้ามารักษาดูแลความปลอดภัยและความสมบูรณ์พูนสุขของประชาชน องค์กรหรือสถาบันทางการเมืองจะถูกจำกัดให้รับใช้คนในสังคมเท่านั้น มิใช่ควบคุมแบบเผด็จการอำนาจนิยมหรือเผด็จการแบบเบ็ดเสร็จ ซึ่งภายใต้ระบอบประชาธิปไตยจะมีรูปแบบการปกครอง 2 รูปแบบคือ ประชาธิปไตยรูปแบบรัฐสภา และรูปแบบประธานาธิบดี

ระบบรัฐสภา

การปกครองระบบรัฐสภา เป็นการปกครองที่เกิดขึ้นในศตวรรษที 17 ซึ่งเป็นผลมาจากการช่วงชิงอำนาจระหว่างกษัตริย์กับสภาที่ประเทศอังกฤษ ประเทศอังกฤษจึงถือได้ว่าเป็นต้นแบบของรูปแบบรัฐบาลแบบนี้ รัฐสภาในประเทศอังกฤษสมัยนั้นถูกจัดตั้งขึ้นในสมัยที่พระมหากษัตริย์ยังคงอำนาจเด็ดขาดอยู่ รัฐสภาอังกฤษขณะนั้นเป็นสภาที่รวมของชนชั้นต่าง ๆ ซึ่งเปิดโอกาสให้คนธรรมดาที่เป็นสามัญชนเข้าไปนั่งในรัฐสภาด้วย รัฐสภาจึงเป็นสถาบันทางการเมืองเพียงแห่งเดียวที่คนธรรมดาจะเข้าไปมีบทบาททางการเมืองได้ รัฐสภาเป็นสถาบันของประชาชน คือ รัฐสภาได้เข้ามามีบทบาทควบคุมการใช้อำนาจของกษัตริย์รวมทั้งการปฏิบัติงานของคณะรัฐมนตรีอีกด้วย

หลักการสำคัญของการปกครองระบอบรัฐสภา คือ

1. ตำแหน่งประมุขของประเทศแยกออกจากตำแหน่งบริหาร ในระบบรัฐสภานี้ประมุขของประเทศมีหน้าที่ในฐานะประมุขเพียงอย่างเดียว ไม่มีบทบาทหรืออำนาจในการบริหาร ประมุขของประเทศนี้จะมาจากการสืบเชื้อสายตามราชวงศ์ของระบบกษัตริย์ก็ได้ หรืออาจจะเป็นคนธรรมดาที่ได้รับเลือกตั้งในเป็นประมุขตามกำหนดเวลาใดเวลาหนึ่งก็ได้ ประมุขของรัฐจะมาทำหน้าที่เป็นประธานในพิธีการ (Ceremonial) ของรัฐ เป็นผู้รับรองทูตต่างประเทศ หรือลงนามประกอบกฎหมาย

ต่าง ๆ รัฐสภาจึงเป็นสถาบันทางการเมืองเพียงแห่งเดียวที่คนธรรมดาจะเข้าไปมีบทบาททางการเมืองได้

2. ตัวแทนของประชาชนทำหน้าที่นิติบัญญัติ จากการที่รัฐสภาเป็นสถาบันที่เป็นตัวแทนของประชาชน ตามหลักการนี้แล้วรัฐสภาจึงมีอำนาจสูงสุด ถึงกับมีการกล่าวกันในประเทศอังกฤษว่า รัฐสภาของอังกฤษเป็นสถาบันที่มีอำนาจสูงสุดในประเทศ รัฐสภามีอำนาจที่จะไม่ไว้วางใจรัฐบาลได้ เพราะรัฐสภาจะเป็นผู้เลือกรัฐบาลขึ้นมาทำหน้าที่บริหาร เมื่อถึงเวลาที่รัฐสภาไม่ไว้วางใจรัฐบาล รัฐบาลจึงต้องออกจากตำแหน่ง แต่ในขณะเดียวกันคณะรัฐมนตรีหรือรัฐบาลก็มีสิทธิที่จะยุบสภาได้ ซึ่งถือเป็นการล้างไพ่ คือล้มทั้งฝ่ายบริหารและนิติบัญญัติไปในตัว เป็นการคืนอำนาจให้แก่ประชาชน อย่างไรก็ตามสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ๆ ในระบบรัฐสภานี้ ก็คือการที่คณะรัฐมนตรีหรือรัฐบาลที่ดูเหมือนว่าจะมีอำนาจที่แท้จริง ทั้งในทางบริหารและนิติบัญญัติ ทั้งนี้เพราะคณะรัฐมนตรีมักจะคุมเสียงข้างมากในพรรคการเมืองของรัฐสภา ด้วยเหตุนี้หากนักการเมืองในพรรคการเมืองทางฝ่ายรัฐบาลมีความสามัคคี ไม่แตกแถว อำนาจของรัฐบาลก็จะมีความมั่นคงสูง

3. คณะรัฐบาลมาจากรัฐสภา หลักการที่สำคัญอีกประการหนึ่งของรัฐบาล รูปแบบนี้ คือ คณะรัฐมนตรีส่วนใหญ่ต้องมาจากสมาชิกรัฐสภา เพราะถือว่าสมาชิกรัฐสภามาจากประชาชน ดังนั้น นายกรัฐมนตรีจึงต้องเป็นตัวแทนจากประชาชนด้วย สำหรับรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันกำหนดให้นายกรัฐมนตรีมาจากพรรคการเมืองที่มีเสียงข้างมากในรัฐสภา จึงเห็นได้ว่านายกรัฐมนตรีและรัฐบาลจะทำหน้าที่สอดประสานและรับผิดชอบร่วมกัน (Collective Responsibility) ในการบริหารประเทศ ดังนั้นนายกรัฐมนตรีซึ่งเป็นผู้นำของฝ่ายบริหาร จึงเป็นผู้นำของพรรคการเมืองในรัฐสภาในขณะเดียวกันไปด้วย

4. การคงอยู่ของรัฐบาลขึ้นอยู่กับความไว้วางใจของรัฐสภา กล่าวคือถ้ารัฐสภาไม่รับรองนโยบายของคณะรัฐมนตรีชุดใด คณะรัฐมนตรีชุดนั้นก็ต้องลาออกจากตำแหน่ง หรือยุบสภา เพื่อให้มีการจัดเลือกตั้งใหม่อีกครั้งหนึ่ง และการที่คณะรัฐมนตรีจะคงอยู่หรือไม่ ย่อมขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของประชาชนในการเลือกตั้งครั้งต่อไป ดังนั้นการปกครองในรูปแบบนี้จึงถือได้ว่าองค์การนิติบัญญัติมีอำนาจสูงสุดตามหลักปรัชญาที่ว่า ประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย โดยมีตัวแทนไปควบคุมการปฏิบัติงานของหน่วยงานอื่น

สรุปได้ว่า รูปแบบรัฐสภา ซึ่งเป็นการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีรัฐสภาเป็นผู้บริหารโดยคัดเลือกผู้แทนเข้าไปในรัฐสภา ในรัฐสภามีสองสภาที่ต้องทำงานและประชุมร่วมกันเพื่อหาข้อสรุปโดยมีสภาผู้แทนราษฎร เลือกมาจากประชาชนเสียงข้างมาก เพื่อทำการบริหารประเทศ เสนอร่างกฎหมาย ในรัฐสภาจะมีวุฒิสภาซึ่งมาจากการแต่งตั้ง โดยที่จะเลือกผู้ที่ทรงคุณวุฒิ หรือมาจากการเลือกตั้ง หรือจะแบ่งส่วนให้มาจากการเลือกตั้งและแต่งตั้ง เพื่อนำมาตรวจสอบการเสนอร่างกฎหมาย ซึ่งรัฐสภามีหน้าที่ออกกฎหมาย เลือกรัฐบาลบริหารประเทศ อีกทั้งยังต้องคอยควบคุม

ตรวจสอบการบริหารประเทศของคณะรัฐมนตรีให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญและนโยบายที่ได้ให้ไว้ ซึ่งรัฐสภาสามารถอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาล เพื่อให้มีการตรวจสอบรัฐบาลได้ ส่วนรัฐบาลก็สามารถให้มีการยุบสภาได้ ส่วนอำนาจตุลาการนั้นแยกออกเป็นอิสระอย่างเด็ดขาด ประเทศที่ใช้รูปแบบนี้ เช่น ประเทศอังกฤษ ประเทศไทย เป็นต้น

ระบบประธานาธิบดี

รูปแบบของการปกครองในระบอบประธานาธิบดีเกิดขึ้นแห่งแรกที่ประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่งมีหลักการดังนี้

1. มีการแบ่งแยกอำนาจ (Separation of Power) ได้แก่ การแบ่งแยกอำนาจหน้าที่ฝ่ายบริหารกับนิติบัญญัติอย่างชัดเจน โดยฝ่ายบริหารเป็นอิสระต่อการควบคุมของรัฐสภา ซึ่งรัฐสภาไม่มีอำนาจลงมติไม่ไว้วางใจประธานาธิบดีหรือรัฐบาล ประธานาธิบดีที่ได้รับเลือกตั้งมาจากประชาชนจะเป็นผู้สรรหาและแต่งตั้งคณะรัฐมนตรี รัฐมนตรีรับผิดชอบโดยตรงต่อประธานาธิบดีเท่านั้น ไม่ต้องรับผิดชอบต่อรัฐสภา ดังนั้นจึงไม่ต้องไปร่วมประชุมรัฐสภา เพื่อตอบกระทู้ถามจากรัฐสภาแต่อย่างใด และรัฐมนตรีจะไม่สามารถเป็นสมาชิกรัฐสภาได้ (ยกเว้นรองประธานาธิบดีที่จะเป็นประธานวุฒิสภาโดยตำแหน่ง)

2. ใช้หลักการคานอำนาจ (Balance of Power) เนื่องจากทั้งประธานาธิบดีและรัฐสภาต่างได้รับการเลือกตั้งมาจากประชาชน ดังนั้น จึงมีการแบ่งแยกอำนาจกันอย่างเด็ดขาดทั้งฝ่ายนิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการ โดยใช้วิธีตรวจสอบและคานอำนาจซึ่งกันและกัน (Check and Balance) ทั้งนี้ เพื่อมิให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งใช้อำนาจมากเกินไป ตัวอย่างเช่น ประธานาธิบดีมีอำนาจในการใช้สิทธิยับยั้ง (Veto) โดยการไม่ลงนามในกฎหมายที่เสนอโดยฝ่ายนิติบัญญัติ ในขณะที่รัฐสภามีอำนาจลบล้างสิทธิยับยั้งดังกล่าวของประธานาธิบดีได้ด้วยการลงคะแนนรอบสอง ซึ่งหากคะแนนเสียงของสมาชิกสภาทั้งสองยืนยันด้วยคะแนน 2 ใน 3 ก็จะถือว่ากฎหมายนั้นมีผลบังคับใช้ได้

3. รัฐสภามีอำนาจในการกล่าวโทษประธานาธิบดี เรียกว่าการ อิมพีชเมนท์ โดยการที่จะมีการอิมพีชเมนท์นั้นต้องมีคะแนน 2 ใน 3 ของรัฐสภา และขั้นตอนสุดท้ายวุฒิสภาจะเป็นผู้ปลด (Removal) ประธานาธิบดีด้วยเสียง 2 ใน 3 ของวุฒิสภา

4. วุฒิสภามีอำนาจในการให้ความเห็นชอบในการแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ฝ่ายบริหาร (เป็นรายบุคคล) อาทิเช่น รัฐมนตรี หรือเอกอัครราชทูตตามที่ประธานาธิบดีเสนอมา หากวุฒิสภาไม่ให้ความเห็นชอบก็จะดำรงตำแหน่งไม่ได้

5. การเข้าสู่ตำแหน่งของตุลาการ สำหรับตำแหน่งผู้พิพากษาศาลสูง ที่อยู่ได้จนตลอดชีวิตนั้น อำนาจในการแต่งตั้งเป็นของประธานาธิบดี โดยต้องได้รับความเห็นชอบจากรัฐสภาก่อน ส่วนผู้พิพากษาอื่นล้วนมาจากการเลือกตั้ง (ยกเว้นตำแหน่ง Associate Judge) ซึ่งศาลสูง (Supreme Court) ในระบอบประธานาธิบดีนี้มีอำนาจชี้ขาดว่ากฎหมายฉบับใดที่ฝ่ายนิติบัญญัติออกมานั้นขัดต่อ

รัฐธรรมนูญหรือไม่ ทั้งนี้ เพื่อเป็นการตรวจสอบการใช้อำนาจของฝ่ายนิติบัญญัติ ซึ่งหากกฎหมายที่ออกโดยฝ่ายนิติบัญญัตินั้นขัดกับรัฐธรรมนูญ กฎหมายฉบับนั้นเป็นอันตกไป

6. ประมุขของรัฐและหัวหน้าฝ่ายบริหารเป็นคนคนเดียวกัน เพราะประธานาธิบดีเป็นผู้ที่ได้รับเลือกตั้งมาจากประชาชนทั้งประเทศ ทำให้ประธานาธิบดีมีอำนาจในการบริหารประเทศอย่างมากมาย และได้รับการยอมรับจากประชาชนในฐานะประมุขของประเทศอีกด้วย ซึ่งแตกต่างจากระบอบรัฐสภาที่ประมุขของประเทศกับหัวหน้าฝ่ายบริหารจะเป็นคนละคนกัน

สรุปได้ว่า รูปแบบประธานาธิบดี ซึ่งอำนาจบริหารเป็นของประธานาธิบดี ที่ได้มาจากการเลือกตั้งของประชาชน ประธานาธิบดีเป็นผู้คัดเลือกรัฐบาลเพื่อบริหารประเทศ แต่รัฐสภาในรูปแบบนี้ไม่สามารถที่จะให้มีการยุบสภาได้ ส่วนอำนาจนิติบัญญัติ ประกอบด้วยสองสภา คือ สภาผู้แทนราษฎร ซึ่งได้มาจากการเลือกตั้งของประชาชน และวุฒิสภา สามารถมาจากการเลือกตั้ง หรือมาจากการแต่งตั้งก็ได้ ฝ่ายนิติบัญญัติมีหน้าที่ในการออกกฎหมาย แต่ไม่สามารถเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาลได้ ดังนั้นฝ่ายบริหารและฝ่ายนิติบัญญัติจึงต้องรับผิดชอบโดยตรงต่อประชาชน ส่วนอำนาจตุลาการนั้นแยกออกอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ทำให้ขั้วอำนาจทั้งสามฝ่ายแยกออกจากกัน โดยถ่วงดุลอำนาจกันได้อย่างชัดเจน ประเทศที่ใช้รูปแบบนี้ เช่น ประเทศอเมริกา ประเทศบราซิล ประเทศเม็กซิโก เป็นต้น

แนวคิดประชาธิปไตย

การปกครองตามระบอบประชาธิปไตยมีรูปแบบการปกครองและวิธีการดำเนินชีวิตซึ่งยึดหลักของความเสมอภาค เสรีภาพ และศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ โดยที่รัฐยอมให้ประชาชนในประเทศมีส่วนร่วมในการปกครองตนเอง แต่ต้องอยู่ภายใต้กฎหมาย และกฎหมายต้องเป็นเจตนารมณ์ของประชาชนโดยส่วนรวม โดยอับราฮัม ลินคอล์น (Abraham Lincoln) อดีตประธานาธิบดีของสหรัฐอเมริกา ได้เสนอทฤษฎีเกี่ยวกับประชาธิปไตย ไว้ว่า “รัฐบาลประชาธิปไตย คือ รัฐบาลของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน” ซึ่งคำกล่าวนี้สามารถขยายความได้ ดังนี้

รัฐบาลเพื่อประชาชน (Rule for people) หมายความว่า รัฐบาลหรือคณะบุคคลที่ขึ้นปกครองประเทศนั้น จะต้องมีจุดประสงค์เพื่อความผาสุกของปวงชนเป็นหลัก และพยายามที่จะบริหารสังคมให้ดำเนินไปตามวิถีที่กำหนดไว้ เพื่อให้บรรลุถึงจุดหมายนั้น หลักการรัฐบาลของประชาชน โดยประชาชนและเพื่อประชาชน เป็นหลักการที่ใช้วัดว่ารัฐบาลที่ปกครองอยู่เป็นประชาธิปไตยหรือไม่ การที่รัฐบาลใดจะได้รับการยอมรับว่าเป็นรัฐบาลประชาธิปไตยจะต้องมีลักษณะครบทั้ง 3 ประการ คือ 1) เป็นรัฐบาลที่ได้รับการเลือกตั้งจากประชาชน 2) การเลือกตั้งนั้นเปิดโอกาสให้ทุกคนมีสิทธิเสนอตัวเข้ารับการเลือกตั้ง และ 3) รัฐบาลจะต้องบริหารประเทศตามความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่ เพื่อให้ประชาชนมีความสมบูรณ์พูนสุข

รัฐบาลของประชาชน หมายถึง การที่ประชาชนอยู่ในฐานะเป็นเจ้าของรัฐบาล คือ บริหารมีส่วนร่วมในการกำหนดผู้ที่จะเป็นผู้ปกครอง สามารถเปลี่ยนแปลงผู้ปกครองได้ถ้าผู้ปกครองไม่ปกครองประเทศเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชนโดยส่วนรวม รัฐบาลของประชาชนอาจขยายความรวมถึงความผูกผันของประชาชนที่มีต่อระบอบการเมือง เป็นหลักยึดพื้นฐานในการแสวงหาสิ่งที่เป็นเป้าหมายสูงสุดของการเมืองการปกครอง ซึ่งเป็นนัยของการสร้างพันธะยึดเหนี่ยวที่เรียกว่าอุดมการณ์ทางการเมืองการปกครองระบอบประชาธิปไตย กล่าวคือ การกำหนดให้อำนาจสูงสุดในการเมืองการปกครอง หรืออำนาจอธิปไตยให้เป็นของประชาชนไม่ใช่ของรัฐบาลนั่นเอง เช่น การกำหนดให้ผู้ปกครองต้องมาจากการเลือกตั้งทั่วไป โดยการเปิดให้มีการใช้สิทธิออกเสียงเป็นการทั่วไปของประชาชน การกำหนดให้การใช้อำนาจของผู้ปกครองต้องอยู่บนพื้นฐานความยินยอมของประชาชน และการกำหนดให้ประชาชนเป็นผู้กำหนดความตกลงใจในการปกครอง การเปลี่ยนแปลงและการยกเลิกสัญญาประชาคม เป็นต้น

รัฐบาลโดยประชาชน หมายถึง ประชาชนหรือพลเมืองทุกคนมีสิทธิที่จะเป็นผู้ปกครองหากได้รับเสียงสนับสนุนจากประชาชนโดยส่วนใหญ่ของประเทศ การเป็นผู้ปกครองหรือผู้แทนราษฎรต้องไม่ถูกจำกัดให้อยู่ในแวดวงของกลุ่มชนชั้นใดชนชั้นหนึ่งโดยเฉพาะ ต้องมีการเปิดโอกาสให้ทุกคนโดยเท่าเทียมกัน เป็นหลักยึดพื้นฐานในการแสวงหาสิ่งที่เป็นกระบวนวิถีทางการเมืองการปกครอง ซึ่งเป็นนัยของการสร้างกระบวนการทางการเมืองการปกครองให้รองรับกับการควบคุมของประชาชนในรูปของการสร้างวิถีทางในการใช้สิทธิเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนคู่ขนานกันไปกับวิถีทางในการใช้อำนาจของผู้ปกครองที่จะต้องรับผิดชอบ และตอบสนองต่อประชาชนพร้อมกันไปด้วยซึ่งเป็นวิถีทางของความสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างผู้ปกครองกับประชาชนผู้รับการปกครอง ดังเช่น การกำหนดให้ใช้เสียงข้างมากในการปกครองโดยต้องเคารพเสียงข้างน้อยด้วย การยึดเจตนารมณ์ของฝ่ายประชาชนเป็นบรรทัดฐานอ้างอิงพันธะผูกพันสัญญาประชาคมแก่ฝ่ายผู้ปกครอง และการเคารพความเป็นสูงสุดของสัญญาประชาคมที่ผู้ปกครองจะละเมิดมิได้

รัฐบาลที่เป็นประชาธิปไตยจะมีเพียงลักษณะหนึ่งลักษณะใด หรือสองลักษณะไม่ได้ จะต้องมีครบทั้งสามลักษณะ การปกครองเพื่อประชาชน เป็นหลักยึดพื้นฐานในการแสวงหาสิ่งที่เป็นความชอบธรรมของรัฐบาลที่ยุติธรรม ซึ่งเป็นนัยของการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางอำนาจขององค์กรรัฐบาลให้สอดคล้องกับครรลองของระบอบการเมืองการปกครองอันเป็นการสร้างหลักประกันขั้นพื้นฐานให้เกิดความเชื่อมั่นในการใช้อำนาจการปกครองที่ยุติธรรมของรัฐบาล และการได้รับความยินยอมจากประชาชนในความชอบธรรมของการใช้อำนาจการปกครองนั้นด้วย เพื่อให้ประชาชนเชื่อมั่นในการไม่อาจบิดพลิ้วการใช้อำนาจการปกครองของรัฐบาลให้บิดเบือนไปจากกฎหมาย อันเป็นตัวแทนเจตนารมณ์ร่วมของสัญญาประชาคมได้ ซึ่งจะเป็นหนทางสำคัญในการเอื้อประโยชน์ให้เกิดความยุติธรรมในการปกครองได้ในที่สุด

สรุปได้ว่า แนวคิดประชาธิปไตย คือ รัฐบาลของประชาชนโดยประชาชน และเพื่อประชาชน หมายถึง การที่ประชาชนอยู่ในฐานะเป็นเจ้าของรัฐบาล คือ มีส่วนร่วมในการกำหนดผู้ที่จะเป็นผู้ปกครอง สามารถเปลี่ยนแปลงผู้ปกครองได้ ถ้าผู้ปกครองไม่บริหารปกครองประเทศ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชนโดยส่วนรวม ประชาชนหรือพลเมืองทุกคนมีสิทธิที่จะเป็นผู้ปกครอง หากได้รับเสียงสนับสนุนจากประชาชน การเป็นผู้ปกครองหรือผู้แทนราษฎรต้องไม่ถูกจำกัดให้อยู่ในแวดวงของกลุ่มชนชั้นใดชนชั้นหนึ่งโดยเฉพาะ

กมล สมวิเชียร (2517, หน้า 11) ได้กล่าวไว้ว่า แนวคิดอุดมการณ์ของประชาธิปไตย คือ การยึดมั่นว่าประชาธิปไตยเป็นการปกครองที่ดีที่สุด เนื่องจากเป็นการปกครองที่เห็นความสำคัญของประชาชน ไม่ใช่บุคคลเดียวหรือกลุ่มเดียว และมีความเชื่อมั่นในสติปัญญา เหตุผลความสามารถของมนุษย์ในการตัดสินใจเลือกผู้นำ เปลี่ยนตัวผู้นำ และเลือกแนวทางพัฒนาสังคมของตนได้อย่างถูกต้อง ไม่ว่าการศึกษาแตกต่างกันเพียงใด แต่ขณะเดียวกันก็มีหลักการที่ระบุว่า การให้อำนาจต้องมีเงื่อนไขเพื่อป้องกันมิให้มีการใช้อำนาจในทางที่ผิดหรือไม่ลิดรอนสิทธิเสรีภาพของประชาชนได้ จึงให้สิทธิแก่ประชาชนที่จะเรียกอำนาจกลับคืนได้

อมร รักษาสัตย์ (2543, หน้า 37) ได้กล่าวถึงแนวคิดของโรเบิร์ด ดาร์ล (Robert Dahl) กล่าวว่า ลักษณะที่สามารถที่จะจัดว่าเป็นลักษณะของประชาธิปไตย จะต้องประกอบด้วย 9 ประการ ดังนี้

1. การควบคุมการตัดสินใจของรัฐบาลทางด้านนโยบายนั้น รัฐธรรมนูญต้องกำหนดให้อยู่ในมือของเจ้าหน้าที่ที่ผ่านการเลือกตั้งมา

2. เจ้าหน้าที่ที่มาจากการเลือกตั้งจะได้รับเลือกตั้งมาจากการเลือกตั้งบ่อย ๆ และใสสะอาดมีการบีบบังคับกันน้อยที่สุด

3. ในทางปฏิบัติผู้บรรลุนิติภาวะเกือบทั้งหมดจะมีสิทธิไปออกเสียงในการเลือกตั้งเจ้าหน้าที่

4. ในทางปฏิบัติผู้บรรลุนิติภาวะทุกคนมีสิทธิที่จะสมัครรับเลือกตั้งสู่ตำแหน่งในรัฐบาลที่ต้องมาจากการเลือกตั้ง

5. พลเมืองมีสิทธิที่จะแสดงความคิดเห็นของตนโดยไม่มีภัยจากการถูกลงโทษเพราะเหตุแห่งการเมือง

6. พลเมืองมีสิทธิที่จะแสวงหาแหล่งข่าวต่าง ๆ ยิ่งกว่านั้น แหล่งข่าวหลากหลายนั้นจะต้องมีอยู่ และได้รับความคุ้มครองโดยกฎหมาย

7. พลเมืองมีสิทธิที่จะจัดตั้งสมาคมหรือองค์กรอิสระต่าง ๆ รวมทั้งพรรคการเมืองอิสระและกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ

8. เจ้าหน้าที่ที่ได้รับเลือกตั้งมาจากประชาชนต้องสามารถที่จะใช้อำนาจตามรัฐธรรมนูญได้โดยไม่ต้องถูกเจ้าหน้าที่ที่มิได้มาจากการเลือกตั้งขัดขวาง ประชาธิปไตยอยู่ในฐานะอันตราย ถ้าถูกนายทหารหรือข้าราชการประจำที่มีการยึดแน่นหรือผู้จัดการรัฐวิสาหกิจ มีขีดความสามารถที่จะปฏิบัติการต่าง ๆ ได้โดยอิสระ

9. รัฐบาลจะต้องปกครองตนเองได้จริง สามารถกระทำการต่าง ๆ ได้โดยอิสระจากข้อจำกัดที่ฝ่ายการเมืองอื่นมาครอบงำ กล่าวคือ ไม่ถูกอิทธิพลภายนอกต่าง ๆ รวมทั้งองค์กรนอกประเทศมาบีบบังคับได้

สมบัติ ธำรงธัญวงศ์ (2538, หน้า 19) กล่าวถึง จอห์น ล็อค ซึ่ง จอห์น ล็อค ได้กล่าวไว้ว่า สิทธิพื้นฐานสำคัญของมนุษย์มี 3 ประการ คือ สิทธิในชีวิต สิทธิในเสรีภาพ และสิทธิในทรัพย์สิน เพื่อขจัดความไม่สะดวกให้หมดไปเมื่อมนุษย์มาอยู่รวมกันในสังคม จึงตกลงยินยอมเห็นชอบโดยสมัครใจทำสัญญาประชาคม ว่าจะอยู่ร่วมกันเป็นสังคมและเป็นรัฐที่จัดให้มีการปกครองทั้งจัดตั้งขึ้นจากความยินยอมเห็นชอบร่วมกันเพื่อสงวนรักษาสิทธิพื้นฐานไว้ แต่อำนาจสูงสุดนั้นต้อง ถือว่าเป็นของประชาชน เสียงข้างมากเป็นผู้กำหนดกฎหมาย กฎ กติกาที่สำคัญและจำเป็นของรัฐ อำนาจในการออกกฎจึงเป็นอำนาจสูงสุดของรัฐ ที่ใดไม่มีกฎหมายที่นั่นจะไม่มีเสรีภาพ แต่เสรีภาพของแต่ละคนอยู่ภายใต้การอนุญาตของกฎหมาย

สรุปได้ว่า จอห์น ล็อค ได้กล่าวไว้ว่า สิทธิพื้นฐานสำคัญของมนุษย์มี 3 ประการ คือ สิทธิในชีวิต สิทธิในเสรีภาพ และสิทธิในทรัพย์สิน สัญญาประชาคมคือความสมัครใจของประชาชนในสังคม ระบอบประชาธิปไตยเป็นการปกครองที่เห็นความสำคัญของประชาชน ไม่ใช่บุคคลเดียวหรือกลุ่มเดียว และมีความเชื่อมั่นในสติปัญญา เหตุผลความสามารถของมนุษย์ในการตัดสินใจเลือกผู้นำเปลี่ยนตัวผู้นำ และเลือกแนวทางพัฒนาสังคมของตนได้อย่างถูกต้อง

จุมพล หนิมพานิช (2544, หน้า 170) ได้เสนอแนะไว้ว่า ปัจจัยที่มีผลต่อระบบการเมืองการปกครอง มีทั้งปัจจัยที่เป็นนามธรรม ปัจจัยที่เป็นรูปธรรม และปัจจัยสภาพแวดล้อม ซึ่งผู้ที่ต้องการศึกษาการเมืองการปกครองควรศึกษาในด้านต่าง ๆ ทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม เช่นหลักการปกครอง การกล่อมเกลาทางการเมือง วัฒนธรรมทางการเมือง การเรียนรู้ทางการเมืองรัฐธรรมนูญ รูปแบบการเมืองการปกครอง องค์การของรัฐ เป็นต้น

จักรกริช ใจดี (2542, หน้า 13 – 14) ได้ให้หลักการของประชาธิปไตยที่เห็นว่ามีความสำคัญ ดังนี้

1. การเลือกตั้งที่เสรี และเป็นธรรม (Free and fair election) การเลือกตั้งที่มีลักษณะเช่นนี้ เป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้ประชาชนสามารถควบคุมการปฏิบัติงานของกลไกทางการเมืองและอำนาจรัฐได้ การที่จะมีการเลือกตั้งแบบนี้ได้ทั้งระบบการเลือกตั้ง (Electoral System)

และกระบวนการเลือกตั้ง (Electoral Process) จะต้องมีความสมบูรณ์ชัดเจนทุกขั้นตอน เช่น จะเลือกตำแหน่งใดบ้าง จะลงทะเบียนการเลือกตั้งอย่างไร จะหาเสียงอย่างไร จะนับคะแนนอย่างไร และรวมถึงมาตรการต่าง ๆ ที่จะป้องกันการทุจริต และประพฤติมิชอบในการเลือกตั้งทั้งมวล

2 . รัฐบาลที่โปร่งใสและตรวจสอบได้ (Open and accountable government) การตรวจสอบได้ของรัฐบาลมีอยู่ 2 ด้าน

2.1 ด้านกฎหมาย (Legal Accountability) คือ การทำหน้าที่โดยอิสระของศาล

2.2 ด้านการเมือง (Political Accountability) คือ การทำหน้าที่ผ่านร่างกฎหมาย และควบคุมรัฐบาลของรัฐสภา นอกจากการตรวจสอบที่เป็นทางการดังกล่าวนี้แล้ว รัฐบาลประชาธิปไตยยังควรตอบสนองต่อมติมหาชนในรูปแบบต่าง ๆ อย่างใกล้ชิด

3. สิทธิทางการเมืองและพลเมือง (Civil and Political rights) สิทธิดังกล่าวนั้นครอบคลุมเสรีภาพขั้นพื้นฐานของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย เช่น เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น ในการรวมกันเป็นสมาคม ในการเดินทางเลือกถิ่นที่อยู่และอื่น ๆ เป็นต้น

4. สังคมที่เป็นประชาธิปไตย (Democratic Society) หรือประชาสังคม (Civil Society) คือ รูปแบบของการสมาคมทุกชนิดที่จัดตั้งขึ้น โดยเป็นอิสระจาการชี้นำหรือบงการของรัฐ ประชาสังคมจะเป็นองค์กรอิสระที่ช่วยจำกัดอำนาจของรัฐให้อยู่ในขอบเขตที่เหมาะสมทำให้มติสาธารณะเกิดขึ้นจากประชาชนอย่างแท้จริง และทำให้สังคมมีความมั่นใจในตัวเองที่จะต่อต้านการใช้อำนาจปกครองโดยพลการ (Arbitrary rule) จากรัฐและรัฐบาล

เสกสรร ประเสริฐกุล (2548, หน้า 51) ได้กล่าวไว้ว่า แนวคิดประชาธิปไตยว่าได้บรรจุอุดมคติทางการเมืองที่สาคัญ ๆ ของมนุษย์ไว้ 5 ประการ คือ

1. มีรัฐบาลมาจากความยินยอมของประชาชน หรือกล่าวอีกแบบหนึ่ง คือ ประชาชนเป็นผู้ถืออำนาจอธิปไตย สามารถแต่งตั้งและถอดถอนรัฐบาลได้ โดยผ่านกระบวนการที่ตกลงกัน

2. ระบอบการปกครองที่ฟังเสียงข้างมาก และในกรณีจำเป็นก็ถือเสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ โดยมิได้ละเมิดล่วงเกินสิทธิมูลฐานของฝ่ายข้างน้อย

3. มีการปกครอง โดยหลักนิติธรรมที่สามารถให้ความยุติธรรมได้อย่างเสมอหน้า โดยไม่ผันแปรไปตามประโยชน์และเจตนารมณ์ส่วนตัวของผู้ใด

4. มีการค้าประกันสิทธิมนุษยชนของประชาชน

5. มีการสืบทอดอำนาจจากรัฐบาลหนึ่งไปสู่อีกรัฐบาลหนึ่งโดยสันติ

สมเกียรติ วันทนะ (2544, หน้า 178-189) ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อใดที่มีการพูดถึงอุดมการณ์ประชาธิปไตย แนวคิดบางประการจะต้องได้รับการกล่าวขวัญถึงเป็นพิเศษ ในฐานะที่มีส่วนเกี่ยวพันเป็นส่วนหนึ่งของประชาธิปไตย ได้แก่

1. อำนาจของประชาชน (Popular sovereignty) หัวใจของประชาธิปไตย คือ อำนาจสูงสุดเด็ดขาดในแผ่นดินเป็นของประชาชน แนวคิดนี้เป็นหัวใจสำคัญที่ปรากฏทั้งในรากศัพท์กรีกโบราณ และในสุนทรพจน์ที่เก็ตติสเบอร์ก เมื่อ พ.ศ. 1864 ของประธานาธิบดีลินคอล์น

2. สิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคของปัจเจกบุคคล (Individuals rights, liberty, and equality) เป็นแนวคิดที่เป็นหัวใจสำคัญของลัทธิเสรีนิยม ลัทธิเสรีนิยมมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับประชาธิปไตยมาก ประชาธิปไตยที่เรารู้จักกันทั่วไปในปัจจุบันคือ เสรีประชาธิปไตยมากกว่าอย่างอื่น ประเทศในยุโรปตะวันตกและอเมริกาเหนือ ซึ่งเป็นประเทศแนวหน้าที่ทำให้กำเนิดระบอบประชาธิปไตยนี้ ล้วนแล้วแต่เป็นประเทศที่เป็น “เสรีนิยม” ก่อนแล้วค่อยขยายเป็น “ประชาธิปไตย” ในภายหลัง แนวคิดเรื่องสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค ของปัจเจกบุคคลแบบที่พัฒนาขึ้นมาภายใต้ลัทธิเสรีนิยม จึงถูกส่งผ่านเข้ามาเป็นแนวคิดพื้นฐานของอุดมการณ์เสรีประชาธิปไตยโดยปริยาย

3. ฉันทานุมัติ (Consent) หรือการได้รับความยินยอมจากประชาชน ในการที่ประชาชนถูกปกครองเป็นแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญอีกประการหนึ่งของอุดมการณ์ประชาธิปไตย แนวคิดนี้เกิดขึ้นโดยนัยแห่งตรรกะของแนวคิดของสองประการที่กล่าวไปแล้ว คือ ด้วยเหตุที่ประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจสูงสุด และมีสิทธิเสรีภาพ รวมทั้งความเสมอภาคในอันที่จะใช้อำนาจปกครองดังกล่าว ดังนั้นจึงเป็นไปไม่ได้ที่จะเกิดการปกครองขึ้นโดยสงบสุข ถ้าปราศจากเสียงซึ่งความยินยอมที่ถูกปกครองโดยประชาชนเอง

4. การเป็นตัวแทน (Representation) ประชาธิปไตยทางตรง (Direct democracy) ที่พบเมื่อเข้าประชุมกำเนิดนโยบายสาธารณะทั้งปวงด้วยตนเองนั้น ไม่อาจกระทำได้ในสังคมการเมืองขนาดใหญ่ ดังนั้น ประชาธิปไตยทั้งหลายจึงล้วนผูกเข้าใจกันโดยทั่วไปว่า หมายถึง ประชาธิปไตยแบบผู้แทนหรือตัวแทน

5. การปกครองโดยเสียงส่วนใหญ่ (Majority rule) หากประชาธิปไตย หมายถึง การปกครองโดยประชาชน ก็ย่อมหมายความว่าเป็นการปกครองโดยประชาชนทั้งมวล มิใช่แต่เพียงบางส่วนของประชาชนเท่านั้น แต่ในโลกที่เป็นจริงการที่จะบรรลุถึงความเห็นพ้องต้องกันอย่างเป็นเอกฉันท์เป็นสิ่งที่หาได้ยาก จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องที่หาไม่ได้ด้วยซ้ำ ดังนั้น เมื่อมีความเห็นที่แตกต่างกัน ข้อยุติที่ดีที่สุดที่จะบรรลุได้ในทางปฏิบัติจึงอยู่ที่เสียงส่วนใหญ่หรือเสียงข้างมาก

6. รัฐบาลที่เปิดเผยและตรวจสอบได้ (Open and accountable government) มีความหมายสำคัญต่อประชาธิปไตย เพราะช่วยทำให้ประชาชนเห็นได้ว่า รัฐบาลทำอะไรที่เป็นความสุรุ่ยสุร่ายหรือไม่มีการคอร์รัปชั่นหรือไม่ และมีความผิดพลาดเชิงนโยบายหรือไม่อย่างไร ทั้งนี้ประชาชนจะได้ทราบสถานะของบ้านเมืองได้ทันการณ์ก่อนที่จะสายเกินแก้ นอกจากนี้รัฐบาลที่เปิดเผยยังมีส่วนสำคัญในการพิทักษ์เสรีภาพให้แก่ปัจเจกบุคคลทั้งหลายอันเป็นพลเมืองด้วย

7. สาธารณะประโยชน์ (Public Interests) นอกจากจะเป็นการปกครองของประชาชนโดยประชาชนแล้ว ประชาธิปไตยยังเป็นการปกครองเพื่อประชาชนอีกด้วย การปกครองที่ได้ชื่อว่า “เพื่อประชาชน” นี้เองเป็นที่มาของคำว่า “สาธารณะประโยชน์” กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือผลประโยชน์ที่ประชาชนโดยส่วนรวมควรจะได้รับนั้นเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า สาธารณะประโยชน์ ซึ่งต่างจากผลประโยชน์ส่วนตัวที่ปัจเจกบุคคลแต่ละคนมีพึงได้

สรุปได้ว่า ระบอบประชาธิปไตย ยึดหลักอธิปไตยของปวงชน หลักความเสมอภาค หลักเสรีภาพ หลักภราดรภาพ หลักกฎหมาย หลักเสียงข้างมาก โดยยึดเสียงข้างมากเป็นส่วนใหญ่ ประชาชนมีสิทธิแสดงความคิดเห็น มีสิทธิในการบริหารประเทศโดยเลือกผู้แทนของตนเองเข้าไปบริหารประเทศ หากผู้แทนที่ถูกเลือกเข้าไปบริหารจัดการประเทศไม่เหมาะสม ก็สามารถถอดถอนได้ ระบอบประชาธิปไตยจึงเป็นระบอบการปกครองประชาชนโดยประชาชนเอง และก็เพื่อประชาชนอย่างแท้จริง

การปกครองระบอบประชาธิปไตย เป็นแนวคิดที่จะใช้รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศ จะมีรัฐสภาทำหน้าที่บัญญัติกฎหมาย มีคณะรัฐมนตรี บริหารประเทศมีศาลที่มีอิสระตัดสินข้อพิพาทต่าง ๆ เป็นแนวคิดยกขึ้นมาแทนที่การปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แนวคิดเรื่องรัฐธรรมนูญจึงเป็นกรอบแนวคิดที่สำคัญในการที่จะสร้างสรรค์ประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นในสังคมไทย ทฤษฎี เกี่ยวกับการปกครองระบอบประชาธิปไตย แนวคิดของนักรัฐศาสตร์ส่วนใหญ่แบ่งประชาธิปไตยออกเป็น 3 ลักษณะคือ เชิงอุดมการณ์ รูปแบบการปกครองวิถีชีวิต ได้อธิบายได้ดังนี้

1. ในฐานะเป็นอุดมการณ์หรือปรัชญา (Philosophy) ทฤษฎีหรืออุดมการณ์ทางการเมืองประชาธิปไตยในความหมายนี้มุ่งเน้นไปในเรื่องความคิด เป็นสภาพทางมโนธรรมทั้งของผู้นำและคนทั่วไป คือทั้งของผู้บริหารประเทศและพลเมือง

2. ในฐานะเป็นรูปแบบการปกครอง (Form of Government) เป็นการพิจารณาประชาธิปไตยในเชิงโครงสร้างของรัฐบาลประชาธิปไตย เช่น เป็นระบบรัฐสภา เป็นระบบประธานาธิบดี

3. ในฐานะเป็นวิถีประชาธิปไตย (Way of life) หมายถึง วิถีชีวิตแห่งการยอมรับเสียง ข้างมาก ความมีใจกว้าง การมีขันติธรรม การไม่ใช้ความรุนแรง การเอาใจใส่ในกิจการบ้านเมืองอันเป็นเรื่องประพฤติในสังคม

สรุปได้ว่า ลักษณะที่สำคัญของการปกครองแบบประชาธิปไตยมี 4 ประการ คือ

1. ประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย คือ ประชาชนมีอำนาจสูงสุดในรัฐ อาจใช้อำนาจทางตรงหรือทางอ้อมก็ได้

2. ประชาชนทุกคนในรัฐมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันตามกฎหมาย ตลอดจนมีสิทธิเสรีภาพในขอบเขตของกฎหมายอย่างเท่าเทียมกัน

3. การดำเนินการต่าง ๆ ของรัฐ เอาเสียงข้างมากเป็นเครื่องมือตัดสิน แต่ในขณะเดียวกันเสียงข้างน้อยหรือคนส่วนน้อยของรัฐ จะได้รับความคุ้มครองทางกฎหมายเพื่อป้องกันมิให้ประชาชนส่วนใหญ่กดขี่ข่มเหงอย่างผิดกฎหมาย หรือผิดธรรมนองคลองธรรม

4. กระบวนการของประชาธิปไตยคือวิธีการปกครองที่ได้รับความยินยอมพร้อมใจของประชาชนส่วนใหญ่ที่แสดงออกในรูปของการเลือกตั้ง การอภิปราย การออกเสียงประชามติและการเสนอร่างกฎหมาย

3.2 การปกครองไทยในยุค (ก่อน พ.ศ. 2475)

การปกครองไทยย่อมเกี่ยวเนื่องด้วยกับการใช้อำนาจปกครองของแต่ละยุคแต่ละสมัย และด้วยประเทศไทยถือว่ามีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์อันยาวนานกว่า 800 ปี อาจเปรียบได้ว่าเป็นประเทศหนึ่งที่มีความเก่าแก่ทางด้านการเมือง การปกครองอีกประเทศหนึ่ง ด้วยเหตุนี้การศึกษาจึงสมควรที่จะเริ่มศึกษาตั้งแต่แรกเริ่มการก่อตั้งอาณาจักรเป็นต้นมา ตั้งแต่อาณาจักรสุโขทัย อยุธยา กรุงธนบุรี จนไปถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ล้วนเป็นอาณาจักรที่ได้รับอิทธิพลทางการปกครองตามความเชื่อทางศาสนาเข้ามามีบทบาทกับประเทศ อีกทั้งคติของพราหมณ์ ฮินดู และพุทธ ที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิต นำไปสู่การนำคติเหล่านั้นมาปรับใช้ในอาณาจักร เพื่อความมั่นคงทางการเมืองใช้เป็นแบบแผนในการปกครอง อีกทั้งการเข้ามาของชาวตะวันตกในรูปแบบการค้าก็ได้นำศาสนาเข้ามาด้วย สิ่งนี้เป็นสาเหตุหนึ่งของประเทศสยามที่จำเป็นต้องปรับตัวเป็นอย่างมาก ประเด็นที่สำคัญ คือ การเมืองและการปกครองของไทยในช่วงก่อนที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทย พ.ศ. 2475 นั้น สยามมีกรอบความคิดทางการเมืองการปกครองอย่างไรบ้าง โครงสร้างการปกครองเป็นอย่างไร และการใช้อำนาจทางการเมืองเป็นอย่างไร ถึงจะนำไปสู่ความมั่นคงของประเทศได้

3.2.1 ความคิดทางการเมืองแบบเทวราชา

ความคิดทางการเมืองการปกครองไทยเริ่มมีพัฒนาการมาตั้งแต่ การเมืองการปกครองสมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีแนวคิดทางการเมืองแรกเริ่มมีความคิดทางการเมืองในรูปแบบเทวราชา ที่มีความเชื่อว่า กษัตริย์เปรียบเสมือนพระเจ้าหรือตัวแทนของพระเจ้า และได้นำความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชาที่ปกครองโดยใช้คติทางศาสนามาประยุกต์รวมกันเพื่อใช้ปกครอง จะกล่าวได้ว่าความคิดทางการเมืองดังกล่าว ได้กลายเป็นแบบแผนส่งเสริมพระราชอำนาจให้แก่ผู้ปกครอง ผ่านพิธีกรรมตามหลักของศาสนาพราหมณ์ ทั้งนี้ได้ถูกนำมาปรับใช้ในอาณาจักรอยุธยาเรื่อยมาจนถึงรัตนโกสินทร์ และได้นำความคิดทางการเมืองทั้งสองมาปรับใช้ให้เข้ากับประชาชน จนกระทั่งอุดมการณ์ทางการเมืองทั้งสองแบบ ได้กลายเป็นวัฒนธรรมทางการเมืองไทยเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

เทวราชา หมายถึง กษัตริย์ที่เป็นเทพเจ้า หรือถือว่ากษัตริย์เปรียบเสมือนพระผู้เป็นเจ้าตามลัทธิเทวราชา (ณรงค์ พ่วงพิศ, 2556, หน้า 750)

หลักการของลัทธิเทวราชา หรือเทวนิยม เป็นความเชื่อตามหลักศาสนาพราหมณ์ที่มาจากประเทศอินเดียซึ่งนับถือเทพเจ้าเป็นสิ่งสูงสุด และโดยมีคติที่ว่ายกย่องพระมหากษัตริย์เปรียบดังเทพเจ้าโดยผ่านพิธีราชาภิเษกตามพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ อันมีพราหมณ์เป็นสื่อกลางในการทำพิธี เหตุผลที่อาณาจักรสยามรับเอาความคิดทางการเมืองแบบเทวราชามาใช้ในอยุธยานั้น ถือเป็นคติที่ถือเอาพระมหากษัตริย์คือเทพเจ้าตามลัทธิเทวราชา โดยเริ่มมีอิทธิพลต่อการเมืองไทยในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) แห่งกรุงศรีอยุธยา ด้วยเหตุผล 3 ประการคือ 1. เจตนารมณ์ทางการเมือง 2. อิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ 3. อิทธิพลจากราชสำนักเขมรโดยตรง เมื่ออุดมการณ์ทางการเมืองแบบเทวราชาได้ถูกนำมาปรับใช้ในทางการเมืองการปกครองของอยุธยาแล้ว ก็จะต้องมีวิธีการ กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่จะทำให้ประชาชนคล้อยตามคติความเชื่อดังกล่าวได้ จะต้องสร้างระเบียบประเพณี กฎเกณฑ์ต่าง ๆ พิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เห็นว่ากษัตริย์คือเทพเจ้า ได้แก่ “การตั้งที่ประทับของพระมหากษัตริย์จะต้องอยู่เหนือคนอื่น ที่ประทับคือพระราชวังเปรียบเสมือนเป็นเทวสถานของพระผู้เป็นเจ้า มีพราหมณ์ประจำราชสำนัก มีการใช้คำราชาศัพท์ มีกฎมณเทียรบาล” (ณรงค์ พ่วงพิศ, 2556, หน้า 755 - 756)

สรุปได้ว่า โดยอันที่จริงแล้วการกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ขึ้น เพื่อเป็นการแสดงออกถึงอุดมการณ์ทางการเมืองที่จะทำให้พระมหากษัตริย์ทรงปกครองโดยใช้พระราชอำนาจสูงสุดได้อย่างสมบูรณ์ที่สุด โดยผ่านระเบียบประเพณี กฎเกณฑ์ และพิธีกรรมต่าง ๆ อันที่จะนำมาใช้ในการปกครองอาณาจักรอยุธยาที่เรียกว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

3.2.2 ความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชา

ความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชาเป็นความคิดทางการเมืองที่มุ่งแสดงคุณลักษณะและหลักธรรมในการปกครองของพระราชาที่ต้องอาศัยคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาเป็นหลักปฏิบัติ ซึ่งทางการเมืองแบบธรรมราชานั้น เริ่มใช้มาตั้งแต่สมัยพระมหาธรรมราชาลิไทยุคสุโขทัย (ณรงค์ พ่วงพิศ, 2556, หน้า 732)

1. เป็นหลักธรรมที่เป็นคุณลักษณะส่วนพระองค์ที่พึงมีของพระราชาที่ต้องพึงปฏิบัติ เช่น หลักทศพิธราชธรรม จักรวรรดิสูตร

2. ใช้เป็นหลักธรรมที่แสดงถึงหลักการปกครอง ที่ใช้อุดมการณ์ทางการเมืองแบบธรรมราชา เพื่อรักษาและขยายอำนาจและอาณาเขตของผู้ปกครอง

ดังนั้นความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชาที่มุ่งเน้นการปลูกฝังให้สังคมไทยได้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข รู้และเข้าใจถึงหลักบาป บุญ คุณโทษ หากแต่ว่าขณะที่อาณาจักรเริ่มมีการขยายอำนาจและอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง อุดมการณ์ทางการเมืองแบบธรรมราชาเพียงอย่างเดียวอาจไม่

เพียงพอที่จะเกื้อกูลให้เกิดความสงบสุข เพราะความสงบสุขเพียงอย่างเดียวไม่สามารถทำให้อาณาจักรเกิดความมั่นคงและมั่งคั่งได้ ตรงกันข้ามกลับทำให้เกิดความเสื่อมแก่อาณาจักร ตามที่ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้กล่าวว่า

การยึดมั่นในอุดมการณ์ทางการเมืองแบบธรรมราชานั้น แม้จะทำให้สุโขทัยมีความสงบสุขก็จริงอยู่ แต่แนวคิดธรรมราชานั้นขัดกับการรักษาอำนาจและการขยายอำนาจของรัฐในสมัยนั้นโดยตรงทีเดียว (ณรงค์ พ่วงพิศ, 2556, หน้า 747)

สรุปได้ว่า หากผู้ปกครองยึดตามหลักอุดมการณ์ทางการเมืองแบบธรรมราชาเพียงอย่างเดียวหรือมากเกินไป อาจเป็นผลทำให้อาณาจักรต้องถูกรุกรานจากอาณาจักรอื่นที่กำลังขยายอำนาจและอิทธิพล

3.3.3 การผสมผสานความคิดทางการเมืองแบบเทวราชาและธรรมราชา

การผสมผสานความคิดทางการเมืองแบบเทวราชาและธรรมราชา เริ่มชัดขึ้นในสมัยอยุธยาเมื่อมีการรับเอาคติเทวราชาจากหลักศาสนาพราหมณ์มาจากเขมร จนกลายเป็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเทวราชาและธรรมราชาในคนเดียวกัน ซึ่งอุดมการณ์ทางการเมืองของไทยได้รับอิทธิพลทั้ง 2 แบบและได้นำมาปรับใช้ โดยไม่ได้มีข้อขัดแย้งต่อกันประการใด ทั้งนี้ด้วยเหตุผล (ณรงค์ พ่วงพิศ, 2556, หน้า 760)

1. แบบธรรมราชาและเทวราชานั้นมีจุดประสงค์ที่คล้ายกัน และสอดคล้องกันในทางคติกล่าวคือ การได้รับความเคารพ

2. แบบเทวราชาเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองที่มุ่งส่งเสริมพระราชอำนาจ และสิทธิ์ขาดแก่พระมหากษัตริย์ เพื่อให้ผู้คนเกิดความยำเกรง แต่อุดมการณ์แบบธรรมราชา มุ่งเสริมสร้างคุณงามความดีและบารมี ให้แก่ผู้ปกครองหรือพระมหากษัตริย์ให้มีผู้คนนิยมรักใคร่เกื้อกูลกันและกัน

3. อุดมการณ์ทางการเมืองแบบธรรมราชาและเทวราชาทั้ง 2 รูปแบบ ล้วนเป็นไปเพื่อสร้างความชอบธรรม และการรักษาสถานะของพระมหากษัตริย์จากรากฐานของความเชื่อทางศาสนาของคนไทย

สรุปได้ว่า ความคิดทางการเมืองแบบราชาเทวราชาและธรรมราชาถูกนำมาปรับใช้ตั้งแต่ปลายสุโขทัยสู่อยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์เรื่อยมา จึงกล่าวได้ว่าทั้ง 2 คตินี้ ได้สร้างวัฒนธรรมทางการเมืองไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน หากแต่การเปลี่ยนแปลงตามสถานการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมตามยุคสมัยใหม่ที่เรียกกันว่า ยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งเป็นยุคที่คนทั้งโลกใช้เทคโนโลยีและการสื่อสารที่รวดเร็ว และสามารถรับรู้และมองเห็นสถานการณ์ต่าง ๆ ของโลกได้ในระยะเวลาอันรวดเร็วและสะดวกขึ้น และนั่นจึงกลายเป็นกรณีหนึ่งที่ทำให้คติแบบเทวราชาและธรรมราชา จำเป็นต้องต้องปรับเปลี่ยนตามยุคตามสมัย อย่างเช่น ขนบธรรมเนียม และประเพณีแบบโบราณต้องถูกปรับเปลี่ยนให้ร่วมสมัยมากขึ้นสามารถเข้ากับยุคปัจจุบันได้

สรุปการปกครองไทยในยุค (ก่อน พ.ศ. 24750) ประเทศสยามได้ชื่อว่าเป็นประเทศเก่าแก่ มีประวัติความเป็นมายาวนานชาติหนึ่ง แม้ว่าหลักฐานเกี่ยวกับปฐมกำเนิดของชาติสยามจะไม่สามารถยืนยันได้แน่ชัดว่า ชนชาติสยามเป็นผู้ที่อพยพมาจากทางตอนใต้ของประเทศจีนแถบมณฑลยูนาน หรือมีรกรากอยู่ในสุวรรณภูมิแห่งนี้มาแต่เก่าก่อนก็ตาม การศึกษาวิวัฒนาการทางการเมืองการปกครองสมควรจะเริ่มต้นตั้งแต่ประเทศสยามตั้งอาณาจักรมั่นคงขึ้นในแหลมทอง เมื่อ พ.ศ. 1781 อาณาจักรแรกของชาติสยาม คือ อาณาจักรสุโขทัย ซึ่งสถาปนาโดยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ต้นราชวงศ์พระร่วง ประกาศตนเป็นอิสระจากขอมซึ่งยึดครองดินแดนแถบนั้นอยู่ในสมัยนั้น การเมืองการปกครองสยามตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนกระทั่งถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ก่อนหน้าที่จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 สยามอยู่ในรูปแบบการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อำนาจสูงสุดในการปกครองเป็นของพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น พระมหากษัตริย์ได้อำนาจมาด้วยการสืบสันตติวงศ์ หรือการปราบดาภิเษก ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการสถาปนาหรือคัดเลือกพระมหากษัตริย์ แนวคิดทางการเมืองแบบธรรมราชา และเทวราชาถูกนำมาปรับใช้ตั้งแต่ช่วงปลายสมัยสุโขทัยสู่สมัยอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์เรื่อยมา จึงกล่าวได้ว่าทั้ง 2 คตินิยมนี่ได้สร้างวัฒนธรรมทางการเมืองไทยจนสืบมาจนถึงปัจจุบัน

3.3 การปกครองไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น

การปกครองในยุคสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังคงยึดถือตามแบบอย่างการปกครองในสมัยอยุธยา คือ เป็นการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จนถึงในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ทรงมีอำนาจสูงสุดในการปกครอง และได้รับการเคารพจากราษฎรประดุจสมมุติเทพ ไม่ค่อยมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยอยุธยาจนถึงสมัยกรุงธนบุรีเท่าใดนัก เนื่องด้วยสยามกำลังรวบรวมอาณาจักรขึ้นมาใหม่จากลักษณะสภาพสังคมดังต่อไปนี้

3.3.1 ลักษณะการปกครองราชอาณาจักรในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การจัดการปกครองราชอาณาจักรยังคงยึดถือประเพณีการปกครองตามแบบอย่างสมัยอยุธยาตอนปลาย และสมัยกรุงธนบุรี มีการปรับปรุงบ้างในสมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งสมุหกลาโหมจะมีหน้าที่รับผิดชอบดูแลหัวเมืองฝ่ายใต้ ดังรายละเอียดดังนี้ (วิชัย เทียนถาวร, 2561)

1. การปกครองส่วนกลาง มีการแบ่งหน้าที่หน่วยราชการคุมบริหารราชการแผ่นดินภายใต้การบังคับบัญชาของเสนาบดีเป็น 6 กรม คือ

1) กรมมหาดไทย มีอัครเสนาบดีตำแหน่งสมุหนายกเป็นผู้บังคับบัญชาดูแลรับผิดชอบในการบริหารฝ่ายทหารและพลเรือนในหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งหมด ยศและราชทินนามของสมุหนายก ได้แก่ พระยารัตนพิพิธ และเจ้าพระยาบดินทรเดชานุชิต เป็นต้น

2) กรมกลาโหม มีอัครเสนาบดีตำแหน่งสมุหพระกลาโหมเป็นผู้บังคับบัญชาดูแลรับผิดชอบในราชการฝ่ายทหารและพลเรือนในหัวเมืองฝ่ายใต้ทั้งหมด ยศและราชทินนามของสมุหพระกลาโหม ได้แก่ เจ้าพระยามหาเสนาบดี

3) กรมเมือง มีพระยายมราชเป็นเสนาบดี มีหน้าที่ดูแลรักษาความสงบเรียบร้อย ตัดสินคดีความต่าง ๆ ในเขตราชธานี

4) กรมวัง มีเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์เป็นเสนาบดี มีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบราชการที่เกี่ยวข้องกับพระราชมณเฑียร พระราชวัง พระราชพิธีต่าง ๆ และตัดสินคดีความเขตพระราชวัง

5) กรมท่า มีเจ้าพระยาพระคลังเป็นเสนาบดี มีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบเกี่ยวกับเงินรายรับรายจ่ายของแผ่นดิน พิจารณาคดีที่เกี่ยวกับพระราชทรัพย์หลวง ติดต่อรับรองชาวต่างประเทศที่มาติดต่อค้าขายและดูแลบังคับบัญชาหัวเมืองชายทะเล ฝั่งตะวันออกด้วย

6) กรมนา มีพระยาพลเทพเป็นเสนาบดี มีหน้าที่รักษานาหลวง เก็บข้าวดำนาจากราษฎรรวมพิจารณาคดีเกี่ยวกับพื้นที่และโคกระบือด้วย

สภาพทางด้านสังคม สภาพทางด้านสังคมในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น กล่าวคือ สังคมของอาณาจักรถูกแบ่งออกเป็น 2 ชนชั้น คือ ชนชั้นผู้ปกครอง กับชนชั้นผู้ถูกปกครอง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ชนชั้นผู้ปกครอง ประกอบด้วย พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง กล่าวคือถือว่ามีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นเสาหลัก และมีกระบวนการบริหารราชการภายในอาณาจักรอย่างเป็นระบบตั้งแต่หัวเมืองต่าง ๆ เพื่อเป็นการเสริมสร้างอำนาจการเมืองให้กับอาณาจักรได้มีความเป็นปึกแผ่น มีการจัดตั้งระบบขึ้นมาอีก 2 ระบบ “เพื่อเป็นการเสริมสร้างอำนาจและสถานภาพทางสังคมให้กับข้าราชการและสามัญชนทุกคน นั่นก็คือระบบศักดินา และระบบไพร่ตามกฎหมายพระอัยการ” (ลิขิต ธีรเวคิน, 2547, หน้า 32)

การจัดระเบียบสังคม การจัดระเบียบสังคมในสมัยอยุธยาเป็นเพียงการนำระเบียบทางสังคมที่มีมานานแล้วมาจัดให้เป็นระบบ ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันปัญหาและอุปสรรคการบริหารการปกครองแก่อาณาจักรภายหลัง โดยระบบทั้งสองดังกล่าว มีรายละเอียดดังนี้

การจัดระเบียบการปกครอง ด้วยการสร้างระบบศักดินาขึ้น ซึ่งคำว่า “ศักดินา” คืออำนาจในการครอบครองที่นาหรือที่ดิน” (จิตร ภูมิศักดิ์, 2550, หน้า 35) หรือหมายถึง สิ่งที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้เจ้าขุนมูลนายและประชาชนทั่วไป ซึ่งมีหน่วยวัดเป็นไร่ (ดนัย ไชยโยธา, 2548, หน้า 143) ซึ่งระบบศักดินานี้ถูกกำหนดตามกฎหมายพระอัยการที่กำหนดให้ประชาชนทั่วอาณาจักรแบ่ง

ประเภทออกตามสถานภาพทางสังคม โดยถือเอาการวัดจำนวนที่ดินเป็นเกณฑ์วัดระดับสถานภาพทางสังคม ดังนั้นตามกฎหมายพระอัยการ (กฎ คือ จดบันทึก, จดไว้เป็นหลักฐาน, ตรา, ส่วน, หมาย คือ หนังสือ ส่วนพระอัยการ คือ กฎหมายแม่บทมีที่มาจากคัมภีร์อินเดีย จนเปลี่ยนมาเป็นกฎหมายตราสามดวง) ได้มีการกำหนดเกณฑ์ว่าใครมีที่นามากหรือน้อย เมื่อมีมากหรือน้อยควรจะถูกจัดอยู่ชั้นไหนและเป็นอะไร กล่าวคือ (ลิขิต ธีรเวคิน, 2547, หน้า 32)

ผู้มีศักดินา คือ ทาส วณิพกและยาจก
ผู้มีศักดินา 10 - 25 คือ ไพร่และสามัญชน
ผู้มีศักดินา ต่ำกว่า 400 คือ ข้าราชการชั้นผู้น้อย
ผู้มีศักดินา 400 ขึ้นไป คือ ขุนนาง
ผู้มีศักดินา 800 ขึ้นไป คือ ขุนนางและมีสิทธิ์ขอเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์
ผู้มีศักดินา 3,000 คือ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่

อาจจะกล่าวได้ว่า ฐานะในสังคมหรืออภิสิทธิ์ทางสังคมจะมากหรือน้อย หรือแตกต่างกันเพียงใด จะดูได้จากการถือครองที่นาเป็นเครื่องชี้ฐานะของคนในสังคมว่าอยู่ในฐานันดรใด เพื่อให้ประชาชนสามารถเข้าใจง่ายในบริบทและโครงสร้างสังคมในสมัยนั้น

การจัดระเบียบแรงงาน กล่าวคือ เป็นการจัดเพื่อความจำเป็นในการใช้กำลังแรงงานในการผลิต และป้องกันอาณาจักรในยามสงคราม ซึ่งระบบการเกณฑ์ไพร่จะใช้วิธีการขึ้นทะเบียนจากชาฉกรรจ์ทั้งหมดในราชอาณาจักรสยามโดยมีความสูง 2 ศอกคืบขึ้นไป ซึ่งวัดตั้งแต่บ่าลงมาโดยระบบไพร่แบ่งออกเป็น 2 ระบบ (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2554, หน้า 4) ดังนี้

ไพร่หลวง คือ ไพร่ที่มีอายุครบ 20 ปี และถูกนำไปสังกัดแด่พระมหากษัตริย์
ไพร่สม คือ ไพร่ที่มีอายุ 18 ปี และถูกนำไปสังกัดกับเจ้าขุนมูลนาย

ลักษณะการทำงานของระบบไพร่ ต้องรับใช้เจ้านายด้วยการเข้าเดือนออกเดือน ส่วนไพร่ที่ไม่ต้องใช้แรงงาน ต้องหาเงินตราหรือสิ่งของมาทดแทนการใช้แรงงานซึ่งเรียกการกระทำเช่นนี้ว่า “การส่งส่วย” หรือ “ไพร่ส่วย” (ลิขิต ธีรเวคิน, 2547, หน้า 48)

ส่วน “ทาส” นั้นถือเป็นอีกชนชั้นหนึ่งที่อยู่ระดับล่างสุดในสังคมอยุธยา กล่าวคือทาสเป็นบุคคลที่ถูกนำมาใช้แรงงานในครอบครัวขุนนางและเจ้านาย ซึ่งทาสถือว่าเกิดขึ้นมาเพื่อความจำเป็นในการใช้แรงงาน ในการผลิตในช่วงที่อาณาจักรยังขาดเครื่องทุ่นแรงสมัยใหม่ ดังนั้น ทาสจึงเป็นฐานกำลังสำคัญของเจ้าขุนมูลนาย เพื่อสร้างสมบารมีหรืออิทธิพลให้กับตนเอง ตามกฎหมายพระอัยการได้จำแนกประเภททาสออกเป็น 7 ประเภท คือ (ลิขิต ธีรเวคิน, 2547, หน้า 32)

1) ทาสสินไถ่ คือ ทาสที่ซื้อไว้จากบิดามารดา ญาติผู้ใหญ่ สามี
2) ทาสในเรือนเบี้ย คือ เด็กที่เกิดในระหว่างที่พ่อแม่เป็นทาส
3) ทาสที่ได้มาแต่บิดามารดา คือ ทาสที่ได้รับมรดกสืบมา

4) ทาสท่านให้ คือ การที่มีผู้ยกให้

5) ทาสที่ได้มาเนื่องจากนายเงินไปช่วยให้ผู้นั้นพ้นโทษปรับ

6) ทาสอันได้เลี้ยงไว้ในเวลาเกิดข้าวยากหมากแพง

7) ทาสเชลย คือ เชลยศึกที่จับได้ในสงคราม

สรุปได้ว่า การปกครองในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ การปกครองจะถูกแบ่งออกเป็น 2 ชนชั้น คือ 1) ชนชั้นปกครอง ประกอบด้วย พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง 2) ชนชั้นผู้ถูกปกครอง สามัญชนทั่วไป ไพร่ และทาส โดยมีการสร้างระเบียบการปกครองโดยระบบศักดินา โดยถือเอาการวัดจำนวนที่ดินเป็นเกณฑ์วัดระดับสถานภาพและอภิสิทธิทางสังคม

2. การปกครองส่วนภูมิภาค แบ่งหัวเมืองออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

1) หัวเมืองชั้นใน ได้แก่หัวเมืองชั้นจัตวาที่รายรอบพระนคร มีผู้รั้งเป็นผู้ปกครอง เดิมเรียกว่าเมืองลูกหลวง หรือเมืองหน้าด่าน

2) หัวเมืองชั้นนอก คือหัวเมืองชั้นเอก ชั้นโท ชั้นตรี ที่อยู่ห่างไกลพระนคร มีเจ้าเมืองเป็นผู้ปกครอง มีอำนาจสิทธิ์ขาดแทนพระองค์ทุกประการ หัวเมืองเหล่านี้อาจจะมีเมืองขึ้นอยู่ในครอบครองด้วย

3) การปกครองประเทศราช ดำเนินตามแบบสมัยกรุงศรีอยุธยา คือให้อิสระในการปกครอง แต่ต้องส่งเครื่องราชบรรณาการ ต้นไม้ทอง ต้นไม้เงิน ซึ่งฝ่ายไทยจะเป็นผู้กำหนด หัวเมืองประเทศราชในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่สำคัญ คือ ลานนาไทย ลาว เขมร และหัวเมืองมลายู

3. การปกครองท้องที่ ท้องที่ที่เล็กที่สุดคือหมู่บ้าน ซึ่งเจ้าเมืองเป็นผู้แต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านเป็นหัวหน้าปกครองหลายหมู่บ้านรวมกันเป็นตำบล มีกำนันเป็นหัวหน้าปกครอง หลายตำบลรวมกันเป็นแขวง มีหมื่นแขวงเป็นผู้ปกครอง และหลายแขวงรวมกันเป็นเมือง มีผู้รั้งหรือเจ้าเมืองเป็นผู้ปกครอง

การปรับปรุงด้านการศาลและกฎหมาย กฎหมายที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯให้ชำระขึ้นในปี พ.ศ.2347 นั้น เรียกว่า กฎหมายตราสามดวง ที่เรียกเช่นนั้นเพราะเมื่อรวบรวมและชำระเรียบร้อยแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯให้อาลักษณ์คัดลอกไว้เป็น 3 ฉบับ ทุกฉบับประทับตราคชสีห์ ราชสีห์ และตราบัวแก้ว ซึ่งเป็นตราประจำตำแหน่งสมุหกลาโหม สมุหนายก และพระยาพระคลัง ซึ่งเป็นเสนาบดีที่มีอำนาจหน้าที่ในการปกครองดูแลหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักร กล่าวคือสมุหกลาโหมปกครองดูแลหัวเมืองภาคใต้ สมุหนายกปกครองดูแลหัวเมืองทางภาคเหนือและภาคอีสาน พระยาพระคลัง ปกครองดูแลหัวเมืองชายทะเลภาคตะวันออก

ส่วนระบบการศาลของไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนนต้น มีลักษณะเช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา คือกระจายอยู่ตามกรมต่าง ๆ จำนวนมากมายทั้งเมืองหลวงและหัวเมือง ศาลจึงมี

จำนวนมากมาย เช่นศาลหลวงศาลอาญา ศาลนครบาล ศาลกรมวัง ศาลกรมนา ฯลฯ เมื่อเกิดคดีฟ้องร้องในเรื่องที่เกี่ยวกับกรมใด ก็ให้ศาลกรมนั้นพิจารณาตัดสินคดี ส่วนการลงโทษคงใช้ระบบจารีตนครบาล ได้แก่การเฆี่ยน ตอกเล็บ บีบขมับ การพิสูจน์ คดียังคงใช้วิธีการดำน้ำพิสูจน์ ลุยไฟพิสูจน์ และถ้าไม่พอใจคำตัดสินสามารถฎีกาได้โดยไปตีกลองวินิจฉัยเภรีซึ่งผู้ร้องทุกข์ต้องถูกเฆี่ยน 30 ที เพื่อพิสูจน์ว่าเรื่องที่ฎีกานี้เป็นจริง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 จึงโปรดฯให้เลิกประเพณีเฆี่ยนแล้วให้ร้องทุกข์โดยตรงต่อพระองค์เอง

จารีตนครบาล ราษฎรที่ถูกทางราชการฟ้องว่ากระทำความผิดต่อพระเจ้าแผ่นดิน หรือต่อบ้านเมืองมักไม่ได้รับความเป็นธรรม เพราะกฎหมายถือว่าจำเลยเป็นผู้ผิดตั้งแต่ก่อนที่ศาลจะพิพากษาเสียแล้ว ตรงกันข้ามกับหลักฐาน กฎหมายไทยในปัจจุบันนี้ ซึ่งถือว่าทุกคนที่มาศาลเป็นผู้บริสุทธิ์จนกว่าศาลจะตัดสินว่าเขาเป็นผู้กระทำผิด เมื่อถือแต่ชั้นแรกว่าผู้ถูกกล่าวหาเป็นผู้ผิด ทางการจึงมีความประสงค์ให้จำเลยรับสารภาพแต่โดยดี ถ้าจำเลยไม่สารภาพก็ยอมให้ศาลนครบาล หรือศาลอื่นที่มีอำนาจพิจารณาคดีใช้จารีตนครบาลได้ จารีตนครบาล คือการลงทัณฑ์เพื่อผดุงความยุติธรรม ในระหว่างการพิจารณาของตระลาการ ตระลาการมีอำนาจลงทัณฑ์เฆี่ยน ตี ตอกเล็บ บีบขมับหรือทรมานจำเลยด้วยวิธีต่าง ๆ จนกว่าจำเลยจะรับสารภาพ ถ้าตระลาการเชื่อว่าจำเลยยังสารภาพไม่หมดเปลือกหรือเชื่อว่าจำเลยไม่ยอมซัดทอดผู้ร่วมกระทำผิด ก็มีอำนาจที่จะลงโทษลงทัณฑ์จำเลยต่อไปอีก แม้ว่าจำเลยจะรับสารภาพว่าตนเป็นผู้กระทำผิดแล้ว จารีตนครบาลมีทั้งผลดีและผลเสีย ที่ว่าเป็นผลดีเพราะผู้ร้ายมักจะยอมสารภาพความผิดและซัดทอดพรรคพวกที่ร่วมกระทำผิด และทำให้ราษฎรกลัวเกรงกฎหมายของบ้านเมือง ผิดกับกฎหมายสมัยปัจจุบันที่ยอมให้ผู้ร้ายปฏิเสธความผิดได้อย่างลอยนวล ผู้ร้ายจะโกหกศาลหรือไม่ให้การต่อศาลก็ได้ ไม่มีโทษภัยแต่อย่างใดทั้งสิ้น ข้อนี้เป็นเหตุให้ผู้ร้ายได้ใจ ไม่กลัวการขึ้นศาลเหมือนแต่ก่อน แต่จารีตนครบาลมีผลเสียในข้อที่อาจพลาดได้ จำเลยบางคนอาจเป็นผู้บริสุทธิ์ แต่ทนการทรมานไม่ได้ ก็ต้องสารภาพเลยถูกจำคุกจนตายหรือถูกประหารชีวิตไปก็มี นอกจากนี้ยังเป็นช่องทางให้พวกเจ้าหน้าที่ศาล ทำการทุจริตรีดไถจำเลยอีกด้วย

สรุปได้ว่า พระมหากษัตริย์จะเป็นผู้แต่งตั้ง “เจ้าเมือง” และ “ยกกระบัตรเมือง” ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ทรงตัดทอนอำนาจเจ้าเมืองในการแต่งตั้งข้าราชการที่สำคัญๆ ทุกตำแหน่ง เป็นตำแหน่งปลัด จะได้รับการแต่งตั้งจากกรมมหาดไทย กรมกลาโหม หรือกรมท่า ซึ่งขึ้นอยู่กับเขตการปกครองที่เมืองนั้น ๆ ตั้งอยู่ ตำแหน่งมหาดไทยแต่งตั้งจากกรมมหาดไทย ตำแหน่งยกกระบัตรและข้าราชการอื่น ๆ แต่งตั้งทางกรมวัง ข้าราชอื่น ๆ เช่น เมืองวัง คลัง นา ก็ได้รับการแต่งตั้งทางกรมที่มีชื่อเดียวกันจากในกรุงเทพฯ แม้ข้าราชการแขวงก็ได้รับการแต่งตั้งจากเมืองหลวงเช่นกัน

3.3.2 กรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2325 – 2394)

กรุงรัตนโกสินทร์ ถือเป็นเมืองแห่งใหม่ที่ถือกำเนิดขึ้นในปี พ.ศ. 2325 การสถาปนาศูนย์กลางอำนาจแห่งใหม่ของสยาม โดยมีการตั้งชื่อเมืองหลวงว่า “กรุงเทพมหานคร” หรือ ที่ชาวต่างชาติเรียกกันว่า “บางกอก” ดังนั้นรูปแบบการปกครองแบบกรุงศรีอยุธยาคงใช้กันเรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จะมีการเปลี่ยนแปลงในช่วง รัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ที่พระองค์ทรงวางรากฐานสำหรับการปฏิรูปการปกครอง โดยพระองค์ทรงสนับสนุนให้มีการศึกษาอารยธรรม และความก้าวหน้าในรูปแบบการปกครองของตะวันตกมาปรับปรุงในการปกครองไทย นำไปสู่การปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5

การเมืองการปกครองไทยก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริง ช่วงสมัยต้นรัตนโกสินทร์รูปแบบการปกครองตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ยังคงใช้รูปแบบการปกครองเหมือนที่ผ่านมา คือ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยสามารถพิจารณาได้จากประเด็นด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคมสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ดังนี้

การเมืองการปกครองสยามในสมัยรัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงตั้งเมืองหลวงทางฝั่งตะวันออก คือ เมืองกรุงเทพมหานคร ซึ่งรูปแบบการปกครองยังคงใช้แบบสมัยอยุธยา โดยมีการกำหนดให้ฟื้นตำแหน่งวังหน้ากับวังหลังเพื่อสืบทอดราชสมบัติตามประเพณี กำหนดระบบราชการให้ราชวงศ์ ขุนนาง ข้าราชการมีชั้นบรรดาศักดิ์ คือ กำหนดให้มีระบบยศที่เรียกว่า “สกุลยศ และ อิสริยยศ” อีกทั้งยังมีการฟื้นระบบศักดินา และระบบไพร่เพื่อความมั่นคงของสยามอีกด้วย นอกจากนี้ พระองค์ยังได้มอบหมายให้มีการรวบรวมกฎหมายตามหัวเมืองต่าง ๆ แล้วชำระเป็นกฎหมายตราสามดวงไว้ในราชการทั่วราชอาณาจักร เมื่อ 31 มกราคม พ.ศ. 2348 อันเป็นกฎหมายที่มีลักษณะประกอบด้วย 1. ตราพระราชสีห์ เป็นตราของสมุหนายก 2. ตราพระคชสีห์ เป็นตราของสมุหกลาโหม 3. ตราบัวแก้ว เป็นตราของเจ้าพระยาพระคลัง (สัญชัย สุวังบุตรและคณะ, 2555, หน้า 29) และตราทั้งสามนี้ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญในการใช้พิจารณาคดีในแต่ละครั้งของคณะลูกขุนเป็นอย่างมาก

การจัดระเบียบการปกครอง มีสมุหพระกลาโหมเป็นผู้ดูแลปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ ฝ่ายตะวันตกมีสมุหนายกหรือสมุหนายกมหาดไทยเป็นผู้ดูแลปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง ทั้งสองตำแหน่งถือเป็นอัครมหาเสนาบดีกรมท่า (ในกรมพระคลัง) ดูแลปกครองหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ต่อจากนั้นยังมีอีก 4 ตำแหน่งรองลงมา รวมเรียกว่า เสนาบดีจตุสดมภ์ ประกอบด้วยเสนาบดีกรมเมืองหรือกรมเวียง หรือนครบาล ดูแลความสงบเรียบร้อยภายในพระนคร เสนาบดีกรมวัง ดูแลพระราชวัง พระราชพิธีต่าง ๆ รวมถึงดูแลคดีความที่เกิดขึ้นในเขตพระราชวัง เสนาบดีกรมพระคลัง ควบคุมดูแลการจัดเก็บภาษีอากร มีหน่วยงานย่อย 2 กรม คือ กรมท่าซ้าย ดูแลการค้ากับจีนและชาติ

ทางตะวันออก และกรมท่าขวา ดูแลการค้ากับอินเดีย อาหรับและชาติตะวันตก และเสนาบดีกรมนา ดูแลส่งเสริมการทำไร่นาของราษฎร ที่นาหลวง เก็บภาษีข้าว และพิจารณาคดีความเกี่ยวกับที่นา ส่วนหัวเมืองประเทศราช หรือดินแดนที่มีประชาชนพลเมืองเป็นชนชาติอื่น มีกษัตริย์ของตนเองเป็นผู้ปกครอง เพียงแต่ยอมถวายความสวามิภักดิ์ มีเครื่องราชบรรณาการและดอกไม้ทองเงินมาถวายเป็นประจำปี เช่น กัมพูชา ราชอาณาจักรศรีสัตนาคนหุต อาณาจักรล้านนาและหัวเมืองมลายู เช่น ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู เป็นต้น (กระทรวงวัฒนธรรม กรมศิลปากร, 2558, หน้า 110 – 111)

อย่างไรก็ดีการปกครองภายในสยามของพระองค์ นอกจากจะเผชิญกับความพยายามรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลางเพื่อให้เกิดความเป็นระบบและระเบียบที่ชัดเจนแล้ว พระองค์ยังทรงต้องเผชิญกับการขยายอิทธิพลของพม่าใน “สมัยพระเจ้าปะดุงแห่งกรุงอังวะและย้ายเมืองสู่กรุงอมรปุระ” (ไชยันต์ ไชยพร, 2560, หน้า 33 – 34) ที่ทรงเกณฑ์ทัพจำนวน 120,000 นาย โดยแบ่งทัพออกเป็น 9 ทัพ 5 สาย เพื่อหมายจะเข้าทำศึกกับสยามอันเป็นที่มาของสงครามเก้าทัพ แต่ท้ายสุดแล้วพม่าก็แพ้สยาม อีกทั้งสยามประเทศยังต้องเผชิญกับการขยายอิทธิพลการล่าอาณานิคมของอังกฤษอีกด้วย ซึ่งแผ่อำนาจในประเทศอินเดียเรื่อยมา จนกระทั่งขยายลงสู่เกาะปีนังจนเป็นเหตุให้สยามต้องยอมเสียอำนาจอธิปไตยบนเกาะปีนังให้แก่อังกฤษ ด้วยสถานการณ์เช่นนั้นรัชกาลที่ 1 พระองค์จึงทรงต้องมีการเตรียมการป้องกันและรับมือทั้งทางการทูตและการทางทหารอยู่เสมอ

สรุปได้ว่า การเมืองการปกครองมีความมั่นคงอย่างมาก ในสมัยรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช การเมืองภายในอาณาจักรมีเสถียรภาพ พระองค์สามารถควบคุมอำนาจทางการเมืองได้อย่างเบ็ดเสร็จ โดยแต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางชั้นผู้ใหญ่ให้ดูแลราชการในกรมกองต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี แม้พม่าจะยกทัพมารุกรานสยามในศึกสงคราม 9 ทัพ พม่าก็ต้องพ่ายแพ้ให้แก่สยามอีกครั้ง

การเมืองการปกครองสยามในสมัยรัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงประกอบพระราชกรณียกิจด้านการปกครองโดยยังคงรูปแบบการปกครองแบบเดิม แต่มีการตั้งเจ้านายที่เป็นเชื้อพระวงศ์เข้าดูแลบริหารงานราชการตามหน่วยงานต่าง ๆ เช่น กรมพระคลังทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เป็นผู้กำกับดูแล เป็นต้น ส่วนด้านการออกและปรับปรุงกฎหมายในการปกครองประเทศที่เอื้อประโยชน์แก่ประชาชนมากขึ้น ได้แก่ พระราชกำหนดสักเลก โดยพระองค์โปรดให้ดำเนินการสักเลกหมู่ใหม่ เปลี่ยนเป็นปีละ 3 เดือน ทำให้ไพร่สามารถประกอบอาชีพได้ นอกจากนี้ยังมีการออกกฎหมายว่าด้วยสัญญาที่ดินรวมถึงพินัยกรรมว่าต้องทำเป็นลายลักษณ์อักษร และกฎหมายที่สำคัญที่พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้กำหนดขึ้น คือ กฎหมายห้ามซื้อขายสูบฝิ่น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ภายหลังการสวรรคตของรัชกาลที่ 1 การขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ 2 ทำให้พระองค์ทรงเผชิญกับอำนาจ และอิทธิพลของอังกฤษโดยที่ นายมาร์ควิส เฮสติงส์ (Marguis Hasting) ผู้สำเร็จราชการของอังกฤษในอินเดียได้

แต่งตั้ง นายจอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Cravfurd) เป็นทูตเข้ามาเจริญพระราชไมตรีกับสยามในปี พ.ศ. 2365 (สมบัติ ธารงธัญวงศ์, 2544, หน้า 266) การเจรจาไม่เป็นผลสำเร็จดังที่ต้องการ แต่อย่างไรก็ตามพระองค์ก็ยังคงให้ความอนุเคราะห์หรือยังคงช่วยเหลือพ่อค้าชาวอังกฤษที่ค้าขายในสยามให้มีความสะดวกโดยไม่มีการเพิ่มค่าธรรมเนียม พระองค์ยังทรงห่วงใยแผ่นดินสยามในยามที่เผชิญกับอุปสรรคในการพัฒนาประเทศอยู่สองด้าน คือ การแผ่อิทธิพลของพม่ากับการแผ่อิทธิพลของประเทศญวน (เวียดนาม) ที่พยายามชิงประเทศเขมร (กัมพูชา) จากสยาม รัชกาลที่ 2 ทรงตระหนักถึงภัยคุกคามที่จะเกิดจากประเทศญวน ที่จะนำกำลังเข้าสู่แม่น้ำเจ้าพระยาตรงปากอ่าวไทย ด้วยเหตุนี้พระองค์ทรงสั่งการให้มีการอพยพคนมอญที่เมืองปทุมธานีไปตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ที่เมืองปากลัดหรือเมืองพระประแดง พร้อมตั้งชื่อเมืองใหม่ว่า “นครเขื่อนขันธ์” จังหวัดสมุทรปราการ เพื่อป้องกันข้าศึกที่จะรุกรานเข้ามาทางแม่น้ำเจ้าพระยาที่ไหลลงสู่อ่าวไทย เป็นผลทำให้มีการสร้างป้อมปราการป้องกันศึกที่เมืองปากลัดถึง 9 ป้อม โดยพระองค์ทรงมอบหมายให้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์นำกำลังไพร่พลลงเรือล่องไปตามลำน้ำเจ้าพระยา ไปสร้างป้อมปืนขึ้นอีก 4 ป้อม ที่อยู่ถัดจากเมืองนครเขื่อนขันธ์ลงไป และสร้างป้อมปืนอีก 2 ป้อมให้อยู่ตรงกันข้ามกันให้เป็นป้อมพื่อป้องกันภัยจากญวน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงประกอบพระราชกรณียกิจที่สำคัญคือการรวบรวมรายได้จาการค้ากับต่างประเทศ ซึ่งในสมัยนี้ได้มีการเรียกเก็บภาษีอากรแบบใหม่คือ การเดินสวนและการเดินนา การเดินสวนเป็นการแต่งตั้งเจ้าพนักงานไปสำรวจพื้นที่เพาะปลูกของราษฎร เพื่อคิดอัตราเสียภาษีอากรที่ถูกต้อง ทำให้เกิดความยุติธรรมแก่เจ้าของสวน ส่วนการเดินนาคล้ายกับการเดินสวน แต่ให้เก็บหางข้าวแทนแทนการเก็บภาษีอากร ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศทั้งประเทศเพื่อนบ้าน เช่น พม่า ญวน เขมร มลายู จีน และประเทศในทวีปยุโป เช่น โปรตุเกส อังกฤษ โดยมีความสัมพันในทางการเมืองและการค้า

การเมืองการปกครองสยามในสมัยรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวภายหลังการขึ้นครองราชสมบัติต่อจากพระบิดา ระบบการเมืองการปกครองภายในประเทศสยามแม้จะมีความมั่นคงอยู่บ้าง แต่ก็ต้องเผชิญกับการ “ทำสงครามรบกับญวนที่เขมร เพื่อชิงความเป็นใหญ่เหนือเขมร” (แชน ปัจจุสานนท์ และสวัสดิ์ จันทนี, 2518, หน้า 3)

อย่างไรก็ดี การปกครองในสมัยรัชกาลที่ 3 ใช่ว่าปัญหาภายในแผ่นดินสยามจะสงบ หากแต่พระองค์ก็เผชิญกับทาง 2 แพร่งแห่งอิทธิพลจากพม่าและญวน และอิทธิพลตะวันตกที่พุ่งตรงเข้าสู่ประตูสยาม ซึ่งจะว่าไปแล้วอิทธิพลจากญวนและพม่าก็ขับเคี่ยวต่อสยามมาอย่างต่อเนื่องอันเป็นผลทำให้รัชกาลที่ 3 ต้องตระเตรียมป้อมปราการ ทหารและกำลังไพร่พลเพื่อการศึก หากแต่ในช่วงเวลาดังกล่าว อำนาจพม่าเริ่มอ่อนกำลังลงในสมัยรัชกาล “พระเจ้าจักกายแมง พระเจ้าแสรกแมงและพระเจ้าพุกามแมง” (ไชยันต์ ไชยพร, 2560, หน้า 45) ดังนั้นประเด็นที่มีผลต่อการพัฒนาประเทศสยามในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือรัชกาลที่ 3 ประกอบด้วย ประเด็นเรื่อง

จีนตั้วเหี่ย เรื่องญวน และพม่า เรื่องเจ้าอนุวงศ์แห่งเมืองเวียงจันทน์ เรื่องการเข้ามาเจรจาเป็นมิตรและการค้ากับสยาม ดังนี้

ประเด็นแรก เรื่อง “จีนตั้วเหี่ย” ก็หมายความอย่างเดียวกับที่เรียกกันภายหลังว่า “อั้งยี่” นั่นเอง คือ สมาคมลับซึ่งพวกจีนคิดตั้งขึ้น และได้เป็นปัญหาพอควรสำหรับการปกครองสยามในรัชกาลที่ 3 ที่ชาวจีนบางคนและบางกลุ่มที่อาศัยอยู่ตามหัวเมืองของแผ่นดินสยาม และได้ตั้งตนเป็นกองโจรออกปล้นขโมย และทำร้ายชาวสยามตามหัวเมืองและชาวจีนด้วยกัน บริเวณภาคตะวันออกของสยาม จนเป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้มีการปราบปรามตามหัวเมืองให้สิ้น ต่อมาเจ้าพระยาพระคลัง และเจ้าพระยาบดินทรเดชได้นำกำลังไพร่พลในขณะนั้น เข้าปราบจีนตั้วเหี่ย อีกทั้งยังเกณฑ์พวกลาวเมืองพนัสนิคมทำการล้อมปราบจีนตั้วเหี่ยทั้งเสียชีวิตบ้าง ถูกจับเข้ากรุงเทพ ฯ เพื่อประหารชีวิตบ้าง และหนีไปทางเมืองชลบุรีบ้าง บางส่วนก็ถูกพระยาชลบุรีจับฆ่าบ้าง และชาวบ้านที่ออกจากป่ามีความเคียดแค้นจีนตั้วเหี่ยเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เห็นชาวจีนที่ไหนมีผมเปียไม่รู้ว่าจีนตั้วเหี่ยหรือไม่ ด้วยเหตุดังกล่าว “ทำให้ชาวจีนบางส่วนต้องผูกคอตาย บางคนก็โกนผมแล้วเอาผ้าเหลืองห่มเพื่อหนีตาย” และในขณะนั้นทำให้ลำน้ำฉะเชิงเทราเต็มไปด้วยศพ และเลือดชาวจีนตั้วเหี่ยเป็นอันมาก จะกล่าวได้ว่าหากสยามละเลยมองข้ามปัญหาจีนตั้วเหี่ยไปแล้ว ก็อาจเป็นหอกข้างแคร่ และพัวพันเข้าสนับสนุนกับกำลังพม่าและญวนก็เป็นได้อันจะยิ่งทำให้การป้องกันเมืองยากยิ่งขึ้นไปด้วย

ประเด็นต่อมา เรื่อง "ญวนและพม่า" ซึ่งเป็นเรื่องที่พัวพันต่อเนื่องในสมัยครั้งรัชกาลที่ 2 อันมีสาเหตุมาจากการชิงความเป็นใหญ่เหนือเมืองเขมรจากสยาม ในสมัยรัชกาลที่ 3 ช่วง พ.ศ. 2367 ได้มีการปฏิบัติทางการทูตต่อกันอย่างละมุนละม่อม บนฐานความเกรงใจของญวนที่มีต่อสยามที่เคยอุปถัมภ์ แต่ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับญวนก็ลดลงไป เหตุเพราะเกิดกรณีเจ้าอนุวงศ์แห่งเมืองเวียงจันทน์ขึ้น จนรัชกาลที่ 3 ได้ทรงโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา และเจ้าพระยาพระคลังเตรียมทัพ และไพร่พลไปรบกับญวนที่เมืองไซง่อน โดยมีศูนย์กลางการเคลื่อนทัพที่เมืองเขมร แม้การรบกับญวนจะมีเป้าหมายที่เมืองไซง่อน แต่ระหว่างการเคลื่อนทัพ และไพร่พลสยามก็ต้องรับมือกับทั้ง 2 ฝ่ายคือ กำลังเขมรทั้งที่เป็นมิตร ที่ไม่เป็นมิตร อย่างไรก็ตามแต่การเผชิญหน้ากับทัพญวนที่เมืองอุดงมีชัยจนทัพญวนแตกพ่ายไปตั้งทัพที่เมืองพนมเปญ การทำศึกกับญวนในเวลานั้นเป็นสาเหตุทำให้สยามต้องสร้างป้อมปราการเพื่อป้องกันการรุกรานของญวนอีกด้วย แต่ในช่วงปลายรัชสมัยของพระองค์ ปัญหาเรื่องพม่าและญวนได้ถูกลดความสำคัญลงไปทั้งนี้ด้วยเพราะอังกฤษได้ขยายอิทธิพลเข้าสู่พม่าตอนใต้ทั้งหมด อังกฤษติดต่อกับสยามเพื่อขอความช่วยเหลือในการยกทัพไปพม่า รัชกาลที่ 3 โปรดให้พระยารัตนจักร คุมกองมอญไปล่วงหน้า และโปรดให้เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรีย) คุมกองทัพมอญออกไปทางด่านพระเจดีย์ 3 องค์ พระยาชุมพรคุมกองเรือชุมพรไปไชยา ยกไปทางเรือ

เพื่อตีเมืองมะริด และเมืองทวาย พระยามหาอำมาตย์กับพระยาวิชิตณรงค์ขึ้นไปเกณฑ์หัวเมืองฝ่ายเหนือ ยกทัพออกทางด่านแม่มะเมา

ในสมัยรัชกาลที่ 3 ญวนสนับสนุนให้เจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์เป็นกบฏต่อสยาม เท่ากับแสดงตนเป็นอริกับสยาม สยามจึงคิดปราบปรามญวนให้หายกำเริบเสียบ้าง จึงโปรดให้เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนีย์) เป็นแม่ทัพบกยกไปไล่ญวนในประเทศเขมรจนจดไซ่ง่อน และให้เจ้าพระยาพระคลังเป็นแม่ทัพเรือ ตีหัวเมืองเขมรและญวนแถบชายทะเล ทำสงครามอยู่นานในที่สุดได้เลิกสงครามกัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้นักองค์อิน เป็นเจ้าเมืองพระตะบอง และให้นักองค์ด้วงไปครองเมืองมงคลบุรี ลาวมีความสัมพันธ์อันดีกับสยามมาตั้งแต่รัชกาลก่อน พอเปลี่ยนแผ่นดินมาเป็นในสมัยรัชกาลที่ 3 ลาวก็มีท่าทีกระด้างกระเดื่อง สาเหตุมาจากเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์มาถวายพระเพลิงพระบรมศพรัชกาลที่ 2 ในปี พ.ศ. 2368 และทูลขอครอบครัวชาวเวียงจันทน์ แต่รัชกาลที่ 3 ไม่โปรดให้

พ.ศ. 2369 เกิดมีข่าวลือว่าอังกฤษจะทำสงครามกับสยาม เจ้าอนุวงศ์จึงเข้ามากวาดต้อนผู้คนของสยามไป รัชกาลที่ 3 ทรงโปรดให้กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสพเป็นแม่ทัพ แต่ไม่ทันได้สู้รบกัน เจ้าอนุวงศ์กวาดต้อนผู้คนไปเวียงจันทน์ คุณหญิงโมภรรยาปลัดเมืองนครราชสีมา เป็นหัวหน้ารวบรวมพวกเชลยสยามต่อสู้ พอทัพจากกรุงเทพ ฯ ยกขึ้นไปช่วย เจ้าอนุวงศ์ จึงถอยทัพกลับไปเวียงจันทน์โดยวางกำลัง คอยต้านทานกองทัพสยามที่ยกไปตีเวียงจันทน์ไว้ที่เมืองหล่มเก่า และเมืองภูเขียว โปรดให้กรมพระราชวังบวรเป็นแม่ทัพ ยกทัพผ่านนครราชสีมา ขึ้นไปตีเวียงจันทน์สายหนึ่ง อีกสายหนึ่ง ให้กรมหมื่นสุรินทร์รักษ์เป็นแม่ทัพ ยกไปตีฝ่ายเจ้าอนุวงศ์ที่มายึดเมืองอุบล และเมืองร้อยเอ็ด แล้วไปบรรจบกับกองทัพใหญ่ที่เวียงจันทร์ อีกสายหนึ่งให้ เจ้าพระยาอภัยภูธรเป็นแม่ทัพ ยกไปตีฝ่ายเจ้าอนุวงศ์ที่เมืองหล่มสัก แล้วไปบรรจบทัพใหญ่ที่เวียงจันทร์ กองทัพสยามปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ได้ราบคาบ ตีกรุงเวียงจันทน์แตกจับเจ้าอนุวงศ์ได้

ในขณะนั้นอิทธิพลของชาติตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษได้ทำสงครามกับพม่ามาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นผลทำให้พม่าเองก็อ่อนกำลังทางการทหาร และความมั่นคงลงจนทำให้การเผชิญหน้ากันระหว่างสยามกับพม่าลดลงไปโดยปริยาย หากแต่สยามเองก็ต้องเผชิญกับการอำนาจของอังกฤษโดยตรง นั่นคือ ได้แต่งตั้ง ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี (Henry Berney) เป็นทูตมาขอเจรจาเป็นไมตรี เพื่อทำการค้ากับสยาม จนนำไปสู่การเกิดข้อตกลงภายในสนธิสัญญาระหว่างอังกฤษกับสยามฉบับแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ ปี พ.ศ. 2369 หรือสนธิสัญญาเบอร์นี ซึ่งเรียกตามชื่อผู้มาขอทำสนธิสัญญา หลังจากนั้นสยามก็พยายามเปิดประตูสยาม เพื่อเจริญไมตรีและการค้ากับอังกฤษภายใต้การนำของร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี (Heny Berney) ก็เพื่อสร้างการค้ากึ่งเสรีให้เกิดขึ้นภายในสยามทั้งในระดับราชธานี และระดับหัวเมือง แต่ท้ายสุดก็ไม่ประสบผลสำเร็จด้วยเพราะความรีบเร่ง และใจร้อนของอังกฤษ

ที่อยากจะได้เปรียบสยาม อีกทั้งไม่ยอมเสียเปรียบทางการค้าแก่สยามภายใต้ข้อตกลงในสนธิสัญญาเบอร์นี พ.ศ. 2369 อังกฤษจึงพยายามให้สยามแก้สนธิสัญญาฉบับดังกล่าว

แต่เมื่อถึงปลายรัชกาลที่ 3 รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศของอังกฤษได้ส่ง เซอร์ เจมส์ บรู๊ค (Sir James Brooks) เป็นทูตเข้ามาเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นี แต่ด้วยในขณะนั้นอยู่ในช่วงที่รัชกาลที่ 3 ทรงพระประชวร ซึ่งขุนนาง และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่นำโดยสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) สมเด็จเจ้าพระยาพิชัยญาติ และสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ที่ทัดทานไว้และให้เหตุผลถึงการไม่ยอมเจรจาด้วยนั่นเอง เป็นเหตุทำให้สนธิสัญญาดังกล่าวไม่ประสบผลสำเร็จเป็นครั้งที่ 2

สรุปได้ว่า การเมืองการปกครองสยามในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการจัดการปกครองส่วนกลาง หรือ การปกครองในราชธานีในสมัยรัชกาลที่ 3 ยังคงใช้รูปแบบเดิมเหมือนสมัยรัชกาลที่ 2 กล่าวคือ โปรดให้สมเด็จกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ (พระปิตุลา) ดำรงตำแหน่ง กรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) ส่วนตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีทั้งฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือนยังคงเป็นขุนนางที่ดำรงตำแหน่งในสมัยรัชกาลที่ 2 ในระยะแรกยังไม่ได้แต่งตั้งผู้ใดเลย จนกระทั่ง ในปี พ.ศ. 2373 รัชกาลที่ 3 ได้โปรด ฯ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนีย์) ดำรงตำแหน่งสมุหนายก เจ้าพระยามหาเสนา ดำรงตำแหน่งสมุหกลาโหม แต่ตำรงอยุ่ในตำแหน่งได้ไม่นานก็ถึงแก่อนิจกรรม จึงโปรดให้เจ้าพระยาพระคลัง(พระยาสุริยวงษมนตรี ผู้ดำรงตำแหน่งกรมพระคลังมาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 2) รับผิดชอบราชการในตำแหน่งสมุหกลาโหมอีกตำแหน่งหนึ่งด้วย การปกครองส่วนภูมิภาค หรือ การปกครองหัวเมือง ก็ยังคงใช้รูปแบบเดิมเหมือนในสมัยรัชกาลที่ 2 แบ่งออกเป็น การปกครองหัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก หัวเมืองประเทศราช ประเทศราชหรือเมืองขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้แก่ ล้านนา (เชียงใหม่) ลาว (ล้านช้าง) กัมพูชา (เขมร) และหัวเมืองมลายู

หากกล่าวถึงกลุ่มที่มีบทบาททางการเมืองการปกครองในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ได้แก่ กลุ่มชนชั้นนำที่มีอานาจ อิทธิพลในระบบราชการ และตำแหน่งต่าง ๆ ได้แก่ สมเด็จเจ้าพระยา เจ้าพระยา พระยาขุน หลวง หมื่นและยังมีศักดินากำกับ ซึ่งชนชั้นนำที่มีตำแหน่งต่าง ๆ เหล่านี้นอกจากเชื้อพระวงศ์แล้วยังมีขุนนางต่าง ๆ ที่มีอำนาจทางการเมืองการปกครองและส่วนหนึ่งเติบโตมาจากการค้าตั้งแต่สมัยอยุธยา ได้แก่ “ตระกูลขุนนางที่มีเชื้อสายจีน ซึ่งเริ่มเข้าตั้งรกรากในสมัยอยุธยา ตระกูลบุนนาคตระกูลพราหมณ์มาจากอินเดียและตระกูลที่สืบจากแผ่นดินสมัยพระนารายณ์และพระเพทราชา” (ลิขิต ธีรเวคีน, 2547, หน้า 78)

3.3.3 กรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 7

การเมืองการปกครองไทยช่วงหลังสนธิสัญญาเบาวริง การปกครองสยามในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 7 ก็ยังคงเป็นรูปแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีประเด็นที่ศึกษาดังนี้

การเมืองการปกครองสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์สยามในปี พ.ศ. 2394 หลังทรงผนวชมาได้ 27 ปี และได้ศึกษาอารยธรรมตะวันตก ภาษาตะวันตกกับหมอบรัดเลย์ และหมอแคสแวลโดยใช้สถานที่วัดบวรนิเวศเป็นสถานที่เล่าเรียน พร้อมกับได้ว่าจ้าง นางแอนนา เอช เลียวโนเวนส์ (Anna H. Leonowens) และมิชชันนารีชาวอเมริกันมาสอนภาษาอังกฤษให้แก่เชื้อพระวงศ์ (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2552, หน้า 282) ก็เพื่อที่จะให้สยามได้ประโยชน์ และไม่เสียเปรียบในการเจรจาทางการค้า อีกประเด็นหนึ่งก็คือเพื่อให้รับรู้ และเข้าถึงความรู้ของประเทศตะวันตกที่หลั่งไหลเข้ามาอย่างต่อเนื่อง และอาจจะต้องตั้งสถานกงสุลเพื่อรองรับชาวตะวันตกที่จะเข้ามาทำการค้ามากขึ้น ความใคร่รู้และตระหนักมากขึ้นจากอิทธิพลตะวันตกของแผ่นดินสยามทำให้รัชกาลที่ 4 ภายหลังทรงผนวช 27 ปี พระองค์ทรง “มีระเบียบวิธีคิดและโลกทัศน์สมัยใหม่ (Modern) ที่เป็นเหตุเป็นผลและเป็นวิทยาศาสตร์” (ไขยันต์ ไชยพร, 2560, หน้า 5)

ด้วยปัจจัยภายนอกประเทศสยาม เช่น สงครามฝิ่นในจีนพ.ศ. 2385 พม่าถูกอังกฤษยึดครอง ฝรั่งเศสเข้ายึดประเทศแถบอินโดจีน (กัมพูชา เวียดนาม และลาว) สหรัฐอเมริกาบีบบังคับให้ญี่ปุ่นเปิดประเทศเพื่อให้มีความสัมพันธ์กับชาติต่าง ๆ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ร. 4) ทรงเข้าใจต่อสถานการณ์ภายนอกประเทศจึงทรงดำเนินนโยบาย “เปิดประเทศ” หรือสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ด้วยการทรงต้อนรับคณะทูตอังกฤษที่มี เซอร์ จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring) เป็นหัวหน้าคณะทูตแห่งสหราชอาณาจักร (อังกฤษ) ที่ได้รับการแต่งตั้งจากสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียแห่งประเทศอังกฤษ ให้มาขอเจรจาพระราชไมตรีและทำการค้ากับสยามปี พ.ศ. 2398 เป็นผลสำเร็จและได้เรียกสนธิสัญญานี้ว่า “สนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2398” ซึ่งข้อตกลงหลัก ๆ ภายใต้สนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2398 (ค.ศ. 1855) มีสาระดังนี้ (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2551, หน้า 16 – 17)

1. คนในบังคับอังกฤษจะขึ้นกับอำนาจกงสุลอังกฤษ
2. คนในบังคับอังกฤษมีสิทธิที่จะทำการค้าโดยเสรีตามเมืองท่าของสยามทั้งหมด
3. กำหนดเก็บภาษีขาเข้าแน่นอนไว้ที่ร้อยละ 3 ส่วนภาษีขาออกให้เก็บครั้งเดียว
4. พ่อค้าอังกฤษได้รับอนุญาตให้ซื้อ และขายโดยตรงกับคนชาวสยามโดยไม่มีการแทรกแซงจากบุคคลที่สามแต่อย่างใด
5. รัฐบาลสยามสงวนสิทธิ์ที่จะห้ามการส่งออกข้าว เกลือ และปลา หากเห็นว่าสินค้าดังกล่าวอาจจะขาดแคลนได้
6. ถ้าฝ่ายสยามยอมให้สิ่งใด ๆ แก่ชาติอื่นนอกจากหนังสือสัญญานี้ ก็จะต้องยอมให้อังกฤษและคนในบังคับอังกฤษเหมือนกัน

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าสนธิสัญญาเบาว์ริงได้ส่งผลให้เกิดการค้าในประเทศ และระหว่างประเทศขึ้น ระหว่างคนสยามกับคนจีน คนสยามกับคนอังกฤษ ซึ่งการค้าภายใต้สนธิสัญญาฯ และได้เปลี่ยนระบบการค้าของสยามจากที่ผูกขาดโดยหลวง เป็นการค้าเสรีแต่เพียงอย่างเดียว มีระบบพ่อค้าคนกลาง ซึ่งได้กลายเป็นการค้าที่ผูกขาดโดยนายทุนน้อยนายทุนใหญ่หรือเอกชน ในขณะเดียวกันนั้นสิ่งที่เกิดขึ้นจากสนธิญญาเบาว์ริง ขุนนาง ข้าราชการบางส่วนได้ปรับตัวด้วยการผันตัวเองมาทำการค้ากับชาวต่างชาติมากขึ้น จนกลายเป็นผู้ควบคุมการค้าโดยข้าราชการในแบบ “ทุนนิยมขุนนาง”

สรุปได้ว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2398 อังกฤษได้ส่งเซอร์จอห์น เบาว์ริง เดินทางมายังสยาม เพื่อทำสนธิสัญญาทางการค้า สนธิสัญญาฉบับนี้มีชื่อเรียกตามนามของทูตที่เข้ามาเจรจาว่า "สนธิสัญญาเบาว์ริง" เนื่องจากหลังการทำสัญญา สยามต้องเปิดเสรีทางการค้าทำให้สยามต้องยกเลิกระบบการค้าผูกขาดของพระคลังสินค้า ส่งผลให้สยามมีรายได้ลดลง ทำให้รัชกาลที่ 4 ต้องทรงพยายามหารายได้จากทางอื่น ตั้งแต่การเพิ่มจำนวนประเภทภาษีจากเดิมที่เก็บในรัชกาลที่ 3 การให้เจ้าภาษีนายอากรผูกขาดการจับเก็บภาษีมากขึ้น และการจัดระบบแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพย์สินของแผ่นดิน นอกจากนี้การจำกัดอัตราภาษีขาเข้าตายตัวยังทำให้สินค้าต่างชาติเข้ามาตีตลาดสินค้าภายใน เช่น น้ำตาล และผ้าทอพื้นเมือง ทำให้การผลิตภาคอุตสาหกรรมพื้นบ้านของสยาม ซึ่งใช้เทคนิคการผลิตที่ไม่มีประสิทธิภาพต้องซบเซาลง และถูกแทนที่ด้วยสินค้านำเข้าที่ทำด้วยเครื่องจักรที่มีราคาถูกกว่า

สรุปการปกครองไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2325 – 2394)

ตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 1 - 4 มีระเบียบแบบแผนตามแบบสมัยอยุธยา พระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุดและเด็ดขาดในการปกครองประเทศ แบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ

การปกครองส่วนกลาง บริหารราชการแผ่นดินแบบจตุสดมภ์ มี 4 ตำแหน่ง เป็นผู้รับผิดชอบงานรวม 6 กรม คือ

1. กลาโหม มีสมุหกลาโหมเป็นหัวหน้าฝ่ายทหาร มีหน้าที่บังคับบัญชาการฝ่ายทหารและพลเรือนในเขตหัวเมืองภาคใต้ชายทะเลตะวันตก และตะวันออก สมุหกลาโหมมียศและราชทินนามว่า เจ้าพระยามหาเสนา ได้ตราคชสีห์เป็นตราเป็นประจำตำแหน่ง

2. มหาดไทย มีสมุหานายกเป็นหัวหน้าฝ่ายพลเมืองและจตุสดมภ์ มีหน้าที่บังคับบัญชางานทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน แถบหัวเมืองฝ่ายเหนือและอีสานทั้งหมด ไม่ใช้ราชทินนามว่าจักรีเหมือนสมัยอยุธยา และไม่กำหนดแน่นอนบางครั้งใช้รัตนาพิพิธรัตนคชเมศรา ภูธราพัยบดินทรเดชานุชิต เป็นต้น ใช้ตราราชสีห์เป็นตราประจำตำแหน่ง

3. กรมเมือง มีหน้าที่บังคับบัญชาข้าราชการและดูแลความสงบเรียบร้อยภายในกรุงเทพมหานคร บังคับบัญชาศาลพิจารณาความอุกฉกรรจ์มหันโทษ เสนาบดีมีตำแหน่งเป็นเจ้าพระยายมราช มีตราพระยมทรงสิงห์ เป็นตราประจำตำแหน่ง

4. กรมวัง มีหน้าที่รักษาราชมนเทียรและพระราชวังชั้นนอก ชั้นใน เป็นเจ้าหน้าที่เกี่ยวกับพระราชพิธี มีอำนาจตั้งศาลชำระความด้วยเสนาบดี คือ เจ้าพระธรรมา ใช้ตราเทพยดาทรงพระนนทิการ (พระโค) เป็นตราประจำตำแหน่ง

5. กรมคลัง มีหน้าที่ดูแลการเก็บและจ่ายเงิน ผู้ที่ดำรงตำแหน่งคือ พระยาราชภักดี ดูแลการแต่งสำเภาไปค้าขายต่างประเทศ และเจริญสัมพันธไมตรีผู้ดำรงตำแหน่งคือ พระยาศรีพิพัฒน์ ตรวจบัญชีและดูแลหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ผู้รักษาหน้าที่คือพระยาพระคลัง ใช้ตราบัวแก้วเป็นตราประจำตำแหน่ง

6. กรมนา มีหน้าที่ดูแลรักษานาหลวง เก็บภาษีข้าว เป็นพนักงานซื้อข้าวขึ้นฉางหลวง พิจารณาคดีเกี่ยวกับเรื่องนา สัตว์พาหนะ เสนาบดีตำแหน่งเป็น พระยาพลเทพ ใช้ตราพระพิรุณทรงนาค เป็นตราประจำตำแหน่ง

การปกครองส่วนกลาง มีอัครมหาเสนาบดี 2 ตำแหน่ง คือ สมุหกลาโหมเป็นหัวหน้าฝ่ายทหาร รับผิดชอบกิจการด้านการทหารทั่วประเทศและปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้ ส่วนสมุหนายกเป็นหัวหน้าฝ่ายพลเรือน รับผิดชอบกิจการด้านพลเรือนทั้งหมดและปกครองหัวเมืองเหนือ ส่วนหัวเมืองชายทะเลด้านฝั่งตะวันออก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงจัดให้อยู่ในความดูแลของกรมท่า นอกจากตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีทั้ง 2 นี้แล้ว ยังมีเสนาบดีจตุสดมภ์ คือ เสนาบดีกรมเมืองหรือกรมเวียง เรียกว่า "พระนครบาล" เสนาบดีกรมวัง เรียกว่า "พระธรรมาธิกรณ์" เสนาบดีกรมคลัง เรียกว่า "พระโกษาธิบดี" เสนาบดีกรมนา เรียกวา "พระเกษตราธิบดี" จตุสดมภ์ทั้ง 4 อยู่ภายใต้การดูแลของสมุหนายก มีหน้าที่และความรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ เหมือนครั้งสมัยอยุธยาเว้นแต่กรมคลังที่มีหน้าที่ติดต่อกับต่างประเทศอีกด้วย

การปกครองส่วนภูมิภาค แบ่งเขตการ ปกครองออกเป็น หัวเมือง 3 ประเภท ได้แก่ หัวเมืองชั้นในหรือเมืองจัตวา ซึ่งเป็นเมืองเล็ก ๆ ที่อยู่บริเวณรอบ ๆ เมืองหลวงหัวเมืองชั้นนอก ได้แก่ เมืองพระยามหานครา เมืองเอก โท ตรี ซึ่งอยู่ห่างไกลจากราชธานีออกไป เจ้าเมืองมีอำนาจในการปกครองเมืองอย่างเต็มที่ เพราะอยู่ไกจากราชธานีส่วนเมืองประเทศราช พระมหากษัตริย์จะแต่งตั้งเจ้าประเทศราชให้ปกครองตนเอง แต่ต้องส่งเครื่องราชบรรณาการให้เมืองหลวง 3 ปีต่อ 1 ครั้ง หรือถ้าเป็นเมืองที่อยู่ใกล้ราชธานี เช่น อุบลราชธานี เขมร ไทยบุรี เชียงใหม่ หลวงพระบาง ต้องส่งปีละครั้ง เมื่อเกิดศึกสงคราม เมืองประเทศราชเหล่านี้ต้องส่งทหารมาช่วยรบทันที หรือในยามปกติอาจเกณฑ์ชาวเมืองประเทศราชมาช่วยให้แรงงานในการปรับปรุงประเทศการปกครองส่วน ภูมิภาค (หัวเมืองภูมิภาค) ให้อยู่ในความรับผิดชอบของอัครมหาเสนาบดี และเสนาบดี ดังนี้

1. หัวเมืองภาคเหนือและอีสาน อยู่ในความรับผิดชอบของสมุหนายก ซึ่งต้องรับผิดชอบทั้งในด้านการทหาร และพลเรือน ตลอดจนเศรษฐกิจ และรักษาความยุติธรรม

2. หัวเมืองภาคใต้ อยู่ในความรับผิดชอบของสมุหกลาโหม มี 20 เมือง ได้แก่ สงขลา พัทลุง นครศรีธรรมราช ไชยา หลังสวน ชุมพร ประทิว คลองวาฬ กุยบุรี ปราน ตะนาวศรี มะริด กระบุรี ตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง พังงา ถลาง กาญจนบุรี ไทรโยค และเพชรบุรี

3. หัวเมืองชายทะเลภาคตะวันออก มี 9 เมือง ได้แก่ นนทบุรี สมุทรปราการ สมุทรสงคราม สาครบุรี ชลบุรี บางละมุง ระยอง จันทบุรี ตราด อยู่ในความรับผิดชอบของกรมท่า หัวเมืองส่วนภูมิภาคแบ่งออกเป็น เมืองเอก โท ตรี อัตวา เจ้าเมืองเอก ได้รับแต่งตั้งจากราชธานี นอกนั้นให้เสนาบดีผู้เกี่ยวข้องคำเนินการ หัวเมืองเอกทางเหนือ ได้แก่ พิษณุ โลกทางอีสานมี นครราชสีมา ทางใต้มี นครศรีธรรมราช ถลาง สงขลา

การปกครองส่วนท้องถิ่น แบ่งออกเป็น บ้าน ตำบล และแขวงตามลำดับ ซึ่งอาจเทียบได้กับหมู่บ้าน ตำบล และอำเภอในปัจจุบัน บ้าน มีผู้ดูแลเรียกว่า ผู้ใหญ่บ้าน ตำบล มีผู้ดูแลเรียกว่า กำนัน (มีบรรดาศักดิ์เป็น "พัน") แขวง มีผู้ดูแลเรียกว่า หมื่นแขวง เมือง มีผู้ดูแลเรียกว่า ผู้รั้ง (พระยามหานคร)

กฎหมาย และ การศาล รากฐานกฎหมายของสยามที่ใช้กันในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มาจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์หรือคัมภีร์ธรรมสัตถัมของอินเดีย ซึ่งสยามได้รับมาจากมอญอีกต่อหนึ่ง นำมาเป็นรากฐานกฎหมายของสุโขทัยและอยุธยา นอกจากนี้ยังมีพระราชศาสตร์ ซึ่งเป็นพระบรมราชโองการและพระบรมราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์ ใช้สำหรับติดสินคดีความต่าง ๆ คราวที่เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พ.ศ.2310 พระราชกำหนดกฎหมายต่าง ๆ สูญหายกระจัดกระจายและถูกทำลายไปมากมาย มีเหลืออยู่เพียงส่วนน้อย เมื่อมาถึงสมัยธนบุรีมีการปรับปรุงบ้านเมืองและปราบปรามศัตรูที่คอยมารุกรานอธิปไตยของชาติตลอดรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทำให้มีเวลาแก้ไขตัวบทกฎหมายน้อยส่วนใหญ่ใช้ของเดิมซึ่งรับมาจากสมัยอยุธยา ครั้นมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมกฎหมายที่หลงเหลืออยู่นำมาชำระให้ถูกต้อง และโปรดให้อาลักษณ์คัดลอกไว้ 3 ชุด แต่ละชุดให้ประทับตราไว้ ได้แก่ ตราราชสีห์เป็นตราประจำตำแหน่งสมุหนายก ตราคชสีห์เป็นตราประจำตำแหน่งสมุหกลาโหม และตราบัวแก้วเป็นตราประจำตำแหน่งพระคลัง หรือกรมท่า หรือโกษาธิบดี กฎหมายฉบับนี้จึงมีชื่อว่า "กฎหมายตราสามดวง" หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1" นอกจากจะทรงตรากฎหมายตราสามดวงแล้ว ยังมีอีกฉบับหนึ่งที่มิได้ประทับตราสามดวงไว้ เรียกว่า "ฉบับรองทรง" กฎหมายตราสามดวงนี้เป็นกฎหมายหลักในการปกครองประเทศมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5

3.4 การปกครองไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนกลาง (ยุคแห่งการปฏิรูปการปกครอง) ในรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2411 – 2475)

การเมืองการปกครองสยามในสมัยรัชกาลที่ 5

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รูปแบบการบริหารก็ยังคงมิได้เปลี่ยนแปลงไปจากรูปแบบการบริหารในสมัยอยุธยามากเท่าใดนัก จนกระทั่งในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เป็นระยะเวลาที่ประเทศไทยได้มีการติดต่อสัมพันธ์กับต่างประเทศมากขึ้น ผลที่ตามมาก็คือ ได้มีวัฒนธรรมและอารยธรรมต่าง ๆ หลั่งไหลเข้ามาสู่สยาม อีกทั้งอิทธิพลในการแสวงหาเมืองขึ้นของชาติตะวันตกโดย อังกฤษ และฝรั่งเศส ที่กำลังสร้างฐานอำนาจของตนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเข้ามาใกล้กับสยาม ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้คาดการณ์ถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้อย่างถูกต้อง จึงได้ดำเนินการเพื่อที่จะนำประเทศไทยให้รอดพ้นวิกฤตการณ์ภัยคุกคามทางการเมือง และนำประเทศไปสู่ความก้าวหน้าในยุคใหม่ โดยการปฏิรูปในหลายด้านให้เกิดความทันสมัย รวมไปถึงการปฏิรูประบบการบริหารราชการด้วย ซึ่งถือว่าเป็นการปฏิรูประบบราชการครั้งสำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ของชาติสยาม จนเป็นเหตุที่ทำให้ประเทศไทยรอดพ้นจากการถูกล่าอาณานิคมจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งนำความเจริญรุ่งเรืองมากมายมาสู่ประเทศชาติและปวงชนชาวสยาม

โครงสร้างการบริหารราชการส่วนกลาง

การปฏิรูปการปกครองในส่วนของการบริหารราชการส่วนกลาง มีการนำระบบบริหารราชการแบบแบ่งแยกโครงสร้างอำนาจหน้าที่ (Structural – Functionalism) มาใช้ ด้วยการทบทวนหน้าที่หลักของกรมจตุสดมภ์ทั้ง 6 ใหม่ เพื่อจัดแบ่งงานและจัดตั้งกรม (กระทรวง) ใหม่อีก 6 กระทรวง รวมเป็น 12 กระทรวง ดังที่ ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้กล่าวไว้ว่า

1. กระทรวงมหาดไทยบังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนือ และเมืองลาวประเทศราช ต่อมาได้มีการโอนการบังคับบัญชาหัวเมืองทั้งหมดที่มี ให้อยู่ในความดูแลของกระทรวงมหาดไทย

2. กระทรวงกลาโหมบังคับบัญชาหัวเมืองปักษ์ใต้ ฝ่ายตะวันตก ตะวันออก และเมืองมาลายูประเทศราช เมื่อมีการโอนการบังคับบัญชาหัวเมืองไปให้กระทรวงมหาดไทยแล้ว กระทรวงกลาโหมจึงบังคับบัญชาฝ่ายทหารเพียงอย่างเดียวทั่วพระราชอาณาเขต

3. กระทรวงการต่างประเทศ (กรมท่า) มีหน้าที่ด้านการต่างประเทศ

4. กระทรวงวัง ว่าการในวัง

5. กระทรวงเมือง (นครบาล) ว่าการโปลิศและการบัญชีคน คือ กรมพระสุรัสวดี และรักษาคนโทษ

6. กระทรวงเกษตราธิการ ว่าการเพาะปลูกและการค้า ป่าไม้ เหมืองแร่

7. กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ดูแลเรื่องการเงิน รายได้ รายจ่ายของแผ่นดิน

8. กระทรวงยุติธรรม จัดการเรื่องศาลซึ่งกระจายอยู่ตามกรมต่าง ๆ นำมาไว้ที่แห่งเดียวกัน ทั้งแพ่ง อาญา นครบาล อุทธรณ์ ทั้งแผ่นดิน
9. กระทรวงยุทธนาการ ตรวจตราจัดการในกรมทหารบก ทหารเรือ
10. กระทรวงธรรมการ จัดการศึกษา การรักษาพยาบาล และอุปถัมภ์คณะสงฆ์
11. กระทรวงโยธาธิการ มีหน้าที่ก่อสร้างทำถนน ขุดคลอง ไปรษณีย์ โทรเลข การรถไฟ
12. กระทรวงมุรธาธร หน้าที่รักษาพระราชลัญจกรรักษาพระราชกำหนดกฎหมาย (ยุบในปี พ.ศ. 2439 โอนราชการในหน้าที่ไปขึ้นอยู่ในกรมราชเลขานุการ)

การบริหารราชการส่วนกลาง

การจัดการบริหารราชการส่วนกลาง เป็นการแบ่งแยกแจกแจงหน้าที่ของการบริหารในกระทรวงกรมต่าง ๆ ไม่ให้ซ้าซ้อนกัน และเป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการบริหารมากกว่าการเปลี่ยนแปลงขอบเขตหน้าที่ และกิจกรรมที่ระบบบริหารกระทำอยู่ การปกครองสยามในสมัยรัชกาลที่ 5 (2411 – 2453) เป็นการปกครองที่เน้นให้รัฐมีบทบาทหลักในการรักษาความปลอดภัย การรวมอำนาจไว้ที่ศูนย์กลาง และการมุ่งหารายได้ด้วยการเก็บภาษีเข้าท้องพระคลังมากกว่าที่จะขยายขอบเขตงานของรัฐออกไปสู่กิจกรรมประเภทอื่น ๆ ข้อสังเกตที่ดีคือดูจากงบประมาณที่แต่ละกระทรวงได้รับในช่วงนั้น พบว่ากิจกรรมหลักของรัฐที่มีความสำคัญสูงตามลำดับคือ การป้องกันประเทศ การรักษาความสงบภายใน กิจกรรมส่วนพระองค์ ขณะที่งบประมาณกระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงศึกษาธิการ และกระทรวงเกษตรอยู่ในระดับต่ำสุด การลงทุนของรัฐส่วนใหญ่เป็นการลงทุนเพื่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางการคมนาคม (รถไฟ) เพื่อตอบสนองนโยบายหลักในการรวมอำนาจมาไว้ที่ศูนย์กลาง การควบคุมหัวเมืองภายนอกให้กระชับ เพื่อประโยชน์ทางการเมืองในการเก็บภาษีเข้ารัฐ (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2532)

หลังจากวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) ทรงให้กระทรวงมหาดไทยรับผิดชอบกิจการพลเรือนเพียงอย่างเดียว และให้กระทรวงกลาโหมรับผิดชอบกิจการทหารเพียงอย่างเดียว ยุบกรม 2 กรม ได้แก่กรมยุทธนาธิการ โดยรวมเข้ากับกระทรวงกลาโหม และกรมมรุธาธร โดยรวมเข้ากับกระทรวงวัง และเปลี่ยนชื่อกระทรวงเกษตรพานิชการ เป็นกระทรวงเกษตราธิการ ด้านการปกครองส่วนภูมิภาค มีการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ทำให้ไทยกลายมาเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ยังได้ทรงตั้งสภาที่ปรึกษาขึ้น 2 สภา เพื่อให้การปฏิบัติภารกิจของพระองค์มีความรอบคอบยิ่งขึ้น โดยให้สภาดังกล่าวช่วยกลั่นกรองเสียชั้นหนึ่งก่อน สภาที่ปรึกษาทั้ง 2 สภาคือ

1. รัฐมนตรีสภา มีหน้าที่ให้คำปรึกษาเกี่ยวกับราชการแผ่นดิน และพิจารณาร่างกฎหมายที่จะใช้ในการบริหารราชการแผ่นดิน

2. องค์มนตรีสภา มีหน้าที่เป็นสภาที่ปรึกษาราชการในส่วนพระองค์ และทำหน้าที่เป็นคณะกรรมการชำระความเหมือนศาลอีกด้วย

สรุปได้ว่า การปฏิรูปการปกครองส่วนกลางในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการจัดรูปแบบบริหารราชการเป็นระบบกระทรวงจำนวน 12 กระทรวง เสนาบดีกระทรวงส่วนใหญ่เป็นเชื้อพระวงศ์ ทำให้ขุนนางถูกลดบทบาทและเสื่อมอำนาจลง มีการตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินเพื่อทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ เพื่อทรงสอบถามการงานและปรึกษาเรื่องราวบางประการที่ทรงมีพระราชดำริ สมาชิกส่วนใหญ่เป็นกลุ่มสยามหนุ่ม ซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตก ประกอบด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง มีการแต่งตั้งตำแหน่งสยามกุฎราชกุมารภายหลังวิกฤติการณ์วังหน้าเพื่อกำหนดผู้ที่จะขึ้นครองราชย์

การบริหารราชการส่วนภูมิภาค

รัชกาลที่ 5 ทรงมอบหมายให้กระทรวงมหาดไทย ดำเนินการปฏิรูปการปกครองหัวเมือง (การปกครองส่วนภูมิภาค) เพื่อเป็นการเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่น ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของราชอาณาจักรสยาม โดยมีพระราชประสงค์จะให้ยุบเมืองประเทศราช แล้วรวมเข้าเป็นหัวเมืองในพระราชอาณาจักร การดำเนินการปฏิรูปนอกจากการจัดระบบการปกครองจากล่างสุดเป็น หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ เมือง (จังหวัด) แล้ว ยังจัดระบบการปกครองมณฑลเทศาภิบาลเพิ่มขึ้น เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการติดต่อระหว่างรัฐบาลในกรุงเทพกับหัวเมืองนอกราชธานี แต่ละมณฑลจะมีข้าหลวงเทศาภิบาล (สมุหเทศาภิบาล) เป็นผู้มีอำนาจสูงสุด นอกจากนั้นยังประกอบด้วยข้าราชการฝ่ายต่าง ๆ เช่น ข้าหลวงมหาดไทย ข้าหลวงยุติธรรม ข้าหลวงคลัง แพทย์ประจำมณฑล ซึ่งข้าราชการประจำมณฑลเทศาภิบาลเหล่านี้ จะทำหน้าที่ในฐานะเป็นตัวแทนของส่วนกลาง ควบคุมการบริหารราชการต่าง ๆ ในหัวเมือง ซึ่งรูปแบบการปกครองลักษณะนี้เป็นการปกครองระบบเทศาภิบาล ที่เป็นการปกครองส่วนภูมิภาค มีการตั้งสาขาของกระทรวงใหญ่ในกรุงเทพรับหน้าที่ดูแลกิจการของตนในส่วนภูมิภาคในปี พ.ศ. 2440 ได้มีการประกาศใช้ข้อบังคับลักษณะปกครองหัวเมือง ร.ศ.116 ซึ่งได้จัดระเบียบการปกครองหัวเมืองคือท้องที่หลายอำเภอรวมกันเป็นหัวเมืองหนึ่ง แต่ละหัวเมืองมีพนักงานผู้ปกครองเมืองคือ

1. ผู้ว่าราชการเมือง ก็คือเจ้าเมืองเป็นตำแหน่งข้าราชการชั้นพระยาหรือพระที่แต่งตั้งโยกย้ายตามแต่ที่พระมหากษัตริย์จะทรงพระราชดำริเห็นสมควร ผู้ว่าราชการเมืองตามข้อบังคับลักษณะปกครองหัวเมือง ร.ศ.116 มีหน้าที่เป็นผู้บังคับบัญชารับผิดชอบราชการทุกอย่างในเมือง (เว้นการพิพากษาคดี) เป็นผู้ตรวจตราว่ากล่าวให้ราชการทั้งปวงได้บังคับบัญชาให้เป็นไปตามพระราชกำหนดกฎหมายและคำสั่งของเจ้ากระทรวง รายงานข้อราชการในการทำนุบำรุง หรือแก้ไขข้อขัดข้องในการปกครองเมืองต่อข้าหลวงเทศาภิบาล เป็นผู้ดูแลทุกข์สุขพลเมืองต่างพระเนตรพระกรรณในเมือง

นั้นและเป็นผู้สั่งและอนุญาตให้พนักงานอัยการฟ้องความแผ่นดิน ด้านอำนาจของผู้ว่าราชการเมือง มีอำนาจบังคับบัญชากรรมการผู้ใหญ่ผู้น้อย และอาณาประชาราษฎร์ทั่วไปในเมือง มีอำนาจถอดถอนและย้ายข้าราชการที่ผู้ว่าราชการเมืองมีอำนาจตั้งได้โดยตำแหน่งเป็นต้น

2. กรมการเมือง แบ่งเป็น 2 พวก คือ กรมการในทำเนียบอันเป็นตำแหน่งที่มีเงินเดือน ได้แก่ ตำแหน่งปลัด ยกกระบัตร ผู้ช่วยราชการ ซึ่งจัดเป็นกรรมการผู้ใหญ่ 3 ตำแหน่ง จ่าเมือง (เลขานุการของเมือง) สัสดี แพ่ง (รักษากฎหมาย) ศุภมาตรา (เก็บภาษีอากร) สาระเลข (เลขานุการผู้ว่าราชการเมือง) กรมการนอกทำเนียบ เป็นตำแหน่งกิตติมศักดิ์ผู้ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นผู้ทรงคุณวุฒิหรือเป็นคหบดีในเมือง ซึ่งเป็นกรมการผู้ใหญ่ (ประยูร กาญจนดุล, 2493)

การปรับปรุงการบริหารราชการในส่วนภูมิภาค เป็นผลมาจากการรวมการบังคับบัญชาหัวเมืองที่เคยแยกอยู่ที่มหาดไทยกลาโหม และกรมท่าให้มารวมอยู่ภายใต้กระทรวงมหาดไทยกระทรวงเดียว การปฏิรูปการบริหารราชการในส่วนภูมิภาคจึงเท่ากับเป็นการปรับหน่วยการปกครองที่มีสภาพและฐานะเป็นตัวแทน (field) หรือหน่วยงานประจำท้องที่ (field office) ของกระทรวงมหาดไทยหรือรัฐบาลในส่วนกลาง ทั้งนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะการปกครองแบบเมืองหลวง เมืองชั้นใน เมืองชั้นนอก เมืองพระยามหานคร และเมืองประเทศราชเดิมเพื่อให้ลักษณะการปกครองเปลี่ยนเป็นแบบราชอาณาจักร (Kingdom) โดยการจัดระเบียบการปกครองให้มีลักษณะที่ลดหลั่นตามระดับสายการบังคับบัญชาจากหน่วยเหนือลงไปจนถึงหน่วยงานชั้นรองตามลำดับ คือ การจัดรูปการปกครองมณฑลเทศาภิบาล การจัดรูปการปกครองเมือง การจัดรูปการปกครองอำเภอ การจัดรูปการปกครองตำบล หมู่บ้าน (ศุภชัย เยาวประภาษ และคณะ, 2539)

ระบบการปกครองของไทยที่มีการปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ. 2435 ที่มีการตั้งกระทรวง จัดการปกครองระบบเทศาภิบาล ถือเป็นจุดกำเนิดของการปกครอง และการบริหารราชการส่วนกลาง และส่วนภูมิภาคตามแนวคิดของตะวันตก ซึ่งการปกครองส่วนภูมิภาคในขณะนั้นจะใช้คำว่าการปกครองท้องที่ ส่วนการปกครองส่วนภูมิภาคเป็นคำที่นำมาใช้แทนภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 และได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการ พ.ศ. 2476 ซึ่งมีการจัดแบ่งระเบียบบริหารออกเป็นส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น (โภคิน พลกุล ประยูร, 2539)

สรุปได้ว่า การปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการจัดตั้งระบบมณฑลเทศาภิบาล เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพทางการปกครองและการดูแลหัวเมืองอย่างใกล้ชิด ยกเลิกเมืองเอก โท ตรี หัวเมืองชั้นใน หัวเมืองประเทศราช และเปลี่ยนมณฑล ยกเลิกระบบกินเมือง เพราะมีข้าหลวงเทศาภิบาลมาดูเป็นหูเป็นตาแทนรัฐบาลจากส่วนกลาง ให้สิทธิแก่ราษฎรในการเลือกผู้ปกครองตนเองเป็นครั้งแรกใน พ.ศ.2435 โปรดเกล้า ฯ ให้มีการทดลองเลือกตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านที่ อ.บางปะอิน จ.พระนครศรีอยุธยา ถือเป็นรากฐานของการบริหารการปกครองส่วนภูมิภาคแบบใหม่

การบริหารราชการส่วนท้องถิ่น

การปกครองส่วนท้องถิ่นในสมัยรัชกาลที่ 5 การปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 เป็นการจัดระเบียบราชการบริหารแบบรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง (Centralization) ที่มุ่งการรักษาเอกราชและอธิปไตยให้พ้นจากการล่าอาณานิคมของประเทศตะวันตก แต่การจัดการปกครองดังกล่าวไม่อาจแก้ไขปัญหาความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมืองได้ ในปี พ.ศ. 2437 เจ้าพระยาอภัยราชา (โรอังยัดมินส์) ที่ปรึกษาราชการทั่วไปกราบทูลสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงว่า พวกชาวต่างประเทศมักจะติเตียนว่า กรุงเทพมหานครยังโสโครกและไม่มีถนนหนทางสำหรับมหาชนไปมาตามสมควรแก่เป็นราชธานี ทรงปรึกษาความเห็นของเจ้าพระยาอภัยราชาในที่ประชุมเสนาบดีเห็นว่า การจะจัดเทศบาลในกรุงเทพ ฯ อย่างเมืองต่างประเทศในสมัยนั้นยังไม่ได้ เพราะหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีที่ไทยทำไว้กับต่างประเทศกำหนดไว้ว่า ถ้ารัฐบาลไทยจะตั้งกฎหมายอันใดที่บังคับถึงชาวต่างประเทศต้องบอกให้รัฐบาล (กงสุล) ต่างประเทศทราบก่อน ถ้าชาวต่างประเทศละเมิดกฎหมายก็ต้องไปฟ้องต่อศาลกงสุล และชาวต่างประเทศที่อยู่ในเมืองไทยก็อยู่ในกรุงเทพฯ การจะจัดเทศบาลคงติดขัดด้วย พวกกงสุลต่างประเทศเข้ามาเกี่ยวข้องกับคนในบังคับของตน แต่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระราชปรารภว่า “ที่เขาติเตียนนั้น เป็นความจริงโดยมาก เราจะมัวโทษหนังสือสัญญา ไม่ทำอะไรแก้ไขให้ดีขึ้นเสียเลย หาควรไม่” จึงดำรัสสั่งให้ตั้ง “กรมสุขาภิบาล” ขึ้น สำหรับบำรุงสาธารณสุขในกรุงเทพ ฯ ด้วย บำบัดความโสโครก และทำถนนหนทาง (กระทรวงมหาดไทย, 2513, 234)

วิริยะ บุญยะนิวาสน์, สุพน ทิมอ่ำ, เยาวลักษณ์ อักษร และ ณัฐพร ยวงเงิน (2560, หน้า 81) ได้กล่าวว่า รัชกาลที่ 5 ได้ริเริ่มนำระบอบประชาธิปไตยเข้ามาใช้ โดยจัดให้มีการปกครองท้องถิ่น พระองค์มีพระราชดำริว่า การที่มีกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ทำการปกครองตำบลและหมู่บ้านของไทยนั้น ทางราชการได้แต่งตั้งบุคคลทำการปกครองมาช้านานแล้ว เพื่อให้ประชาชนได้มีโอกาสเลือกสรรหรือสิทธิในการเฟ้นหาตัวผู้ปกครองของเขาเอง ในการนี้ พระองค์มีพระราชดำริให้ทดลองระบบการเลือกตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านขึ้นที่บางประอิน จังหวัดอยุธยา จึงนับว่าระบบการกระจายอำนาจทางการปกครองไปให้ประชาชน ได้เริ่มขึ้นเป็นก้าวแรกนับตั้งแต่บัดนั้น”

รัชกาลที่ 5 ทรงตราพระราชกำหนดสุขาภิบาลกรุงเทพ ร.ศ. 116 หรือ (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 14 ตอนที่ 34 พฤศจิกายน ร.ศ. 116) เมื่อปี พ.ศ. 2440 เป็นการกำหนดให้กระทรวงนครบาลจัดสุขาภิบาลขึ้นในกรุงเทพ ฯ เพื่อพัฒนาเมืองในราชธานีเป็นตัวอย่างแก่หัวเมืองทั่วไป การจัดสุขาภิบาลนี้เป็นที่หนักพระราชหฤทัยของรัชกาลที่ 5 มาก ทรงมีพระราชดำรัสว่า “ประเทศอื่น ๆ ราษฎรเป็นผู้ขอให้ทำ เจ้าแผ่นดินจำใจทำ แต่ในเมืองเรานี้ เป็นแต่พระเจ้าแผ่นดินคิดเห็นว่าควรกระทำ เพราะจะเป็นความเจริญแก่บ้านเมืองและความเป็นสุขแก่ราษฎรทั่วไป จึงได้มาคิดทำ เป็นการผิดอย่างตรงกันข้าม” รัชกาลที่ 5 ทรงปรารภให้กระทรวงมหาดไทยจัดสุขาภิบาลขึ้นในท้องที่ตามหัวเมืองทั่วไป แต่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่า ประชาชนในหัวเมืองยังไม่พร้อมที่จะรับ และร่วมมือใน

ราชการพัฒนาการส่วนนี้ทรงชี้เหตุผลว่า “ราษฎรซึ่งต้องเสียเงินในการสุขาภิบาลยังไม่รู้ไม่เข้าใจแลยังไม่เป็นประโยชน์ คือ ยังไม่ต้องการสุขาภิบาล ถ้าจะจัดโดยอุบายตั้งกฎหมาย รัฐบาลบังคับให้จัดให้มีขึ้นก็คงจัดได้ แต่แลเห็นว่า การสุขาภิบาลจะสำเร็จได้ดีด้วยความพอใจ แลความนิยมของราษฎรยิ่งกว่าความบังคับของรัฐบาล จึงได้รั้งรอความคิดเรื่องนี้” รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นด้วยจึงได้รอการจัดสุขาภิบาลในหัวเมืองไว้ (กระทรวงมหาดไทย, 2513, หน้า 140 – 141)

เมื่อวันที่ 30 กรกฎาคม 2448 รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสอำเภอพระประแดง (เมืองนครเขื่อนขันธ์) ขึ้นอยู่กับกระทรวงนครบาลได้ทรงพบสภาพท้องที่บริเวณเมือง เลอะเทอะ เฉอะแฉะด้วยโคลนตม มีกลิ่นเหม็นอับไม่ต้องด้วยสุขภาพไม่เป็นที่พอพระราชหฤทัย วันรุ่งขึ้นทรงเสด็จ ฯ ออกที่ประชุม เสนบดีสภาทรงเล่าให้ที่ประชุมฟังว่า ตลาดเมืองนครเขื่อนขันธ์สกปรกเหมือนตลาดท่าจีน (เมืองสมุทรสาคร) ขึ้นอยู่กับกระทรวงมหาดไทย ตลาดสกปรกที่รับสั่งถึงคือ ตลาดท่าฉลอม

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงละอายพระทัยมากทรงมีตราน้อยที่ 20/3990 ถึงผู้ว่าราชการเมืองสมุทรสาครให้เรียกกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ที่ตลาดท่าจีนมาประชุมอ่านตราฉบับนี้ให้ฟังและปรึกษากันดูว่า จะควรทำอย่างไร อย่าให้พระเจ้าอยู่หัวทรงติเตียนได้ ผู้ว่าราชการเมืองสมุทรสาครจึงดำเนินการซื้ออิฐปูถนนตลาดท่าจีน (ท่าฉลอม) ตลอดทั้งสายให้หายสกปรกตา เมื่อปูเสร็จเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเสด็จออกไปตรวจงานเอง ทรงเห็นเรียบร้อยดี ก็กราบทูลอัญเชิญรัชกาลที่ 5 เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิด แล้วเสนอนโยบายก้าวหน้า เพื่อจะรักษาสภาพความสะอาดเรียบร้อยให้คงอยู่ตลอดไป โดยจะขอรับมอบภาษีโรงร้านในตลาดตำบลท่าฉลอม ให้แก่สุขาภิบาลท่าฉลอมที่จะจัดตั้งขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์จะให้จัดการทะนุบำรุงท้องที่ 3 ประการ คือ 1) ซ่อมและบำรุงถนนหนทาง 2) จุดโคมไฟให้ความสว่างในเวลาค่ำคืน 3) จัดหาคนงานเก็บกวาดขยะมูลฝอย สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงบันทึกเสริมความในตอนท้ายว่า “ควรจะลงมือจัดการสุขาภิบาลดู ที่ตลาดท่าฉลอมนี้ถ้าจัดได้สำเร็จแห่งหนึ่งแล้วจะจัดต่อไปที่อื่นอีกก็จะง่ายขึ้นมาก สำคัญอยู่ที่ให้ราษฎรเข้าใจ และมีความนิยมในประโยชน์ของการสุขาภิบาล ถ้าจัดสำเร็จได้ไปทั่วก็จะเป็นอันทำการสำคัญสำหรับพระราชอาณาจักรสำเร็จได้อีกอย่างหนึ่ง” (กระทรวงมหาดไทย, 2513, 242 – 243)

สรุปได้ว่า การบริหารการปกครองของรัฐนั้น ย่อมมีภาระหน้าที่อย่างมากมายในการบริหารประเทศให้ประชาชนได้รับความสุข ความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต อีกทั้งความมั่นคงแห่งชาติทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม แต่ย่อมเป็นไปไม่ได้ที่รัฐบาลจะดูแลและจัดทำบริการให้กับประชาชนได้ทั่วถึงทุกชุมชนของประเทศ เพราะอาจจะเกิดปัญหาเกี่ยวกับความล่าช้าในการดำเนินงาน อาจจะไม่สนองตอบต่อความต้องการของแต่ละชุมชนได้ และรวมทั้งข้อจำกัดเกี่ยวกับงบประมาณ และตัวบุคคลหรือเจ้าหน้าที่ดำเนินงานให้ทั่วถึงได้ เมื่อเป็นดังนี้ การลดภาระของรัฐบาลโดยการให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองตนเองเพื่อการสนองตอบต่อความต้องการของ

ชุมชน จะได้เกิดความสะดวก รวดเร็ว และตรงกับวัตถุประสงค์ของชุมชนนั้น ๆ จึงเป็นผลให้การปกครองท้องถิ่นมีบทบาทและความสำคัญเกิดขึ้น

ต่อมาได้มีประกาศพระบรมราชโองการให้จัดตั้งสุขาภิบาลท่าฉลอมลงวันที่ 18 มีนาคม ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448) พระบรมราชโองการนี้ให้ใช้ดำเนินการได้ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน ร.ศ. 125 (พ.ศ. 2449) เป็นต้นไปซึ่งถือว่ากิจการสุขาภิบาลในประเทศไทยได้ก่อกำเนิดในหัวเมืองเป็นแห่งแรกที่ท่าฉลอม เมืองสมุทรสาคร ในพระบรมราชโองการดังกล่าวเป็นการประกาศแก้ภาษีโรงร้าน จัดสุขาภิบาลท่าฉลอมขึ้น โดยทรงมีพระราชดำริว่า “ถนนหนทางที่ได้ทำขึ้นในหมู่บ้านใหญ่ ๆ เช่นบ้านท่าฉลอมนี้เป็นสาธารณะประโยชน์ และความสุขของประชาชนในที่นั้นดังเช่นจัดให้มีโคมไฟจุดเป็นระยะตลอดถนน และให้มีคนคอยปัดกวาดขนขยะมูลฝอยไปทิ้ง อย่าให้เป็นเครื่องโสโครกปฏิกูลในท้องที่อันนั้น ก็ย่อมเป็นสาธารณประโยชน์อันควรจะทำนุบำรุงด้วยประโยชน์และความสุข ซึ่งจะได้รับจากการจัดการดังนี้ ก็แต่ประชาชนที่อยู่ในหมู่บ้านตลาดท่าฉลอมจะเอาเงินภาษีอากรจากที่อื่นมาใช้ในที่นั้นหาควรไม่” (ราชกิจจานุเบกษา : เล่มที่ 22 , 18 มีนาคม ร.ศ. 124)

สรุปได้ว่า รัชกาลที่ 5 ทรงเปิดโอกาสให้ราษฎรมีส่วนในการบริหารท้องถิ่นของตนเองโดยการจัดตั้งสุขาภิบาล ซึ่งราษฎรมีส่วนร่วมในการรักษาความสะอาดและรักษาสาธารณะสมบัติ ถนนหนทาง การเก็บภาษีเพื่อนำเงินมาบำรุงท้องถิ่นของตน ในปี พ.ศ.2440 มีการจัดตั้งสุขาภิบาลกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2448 มีการจัดตั้งสุขาภิบาลหัวเมืองที่ตำบลท่าฉลอม จังหวัดสมุทรปราการ เป็นครั้งแรกเพื่อเป็นการฝึกฝนให้ราษฎรได้มีโอกาสเรียนรู้การปกครองในระดับท้องถิ่นและบริหารงานเพื่อประโยชน์ของชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ

การเมืองการปกครองในสยามสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์สมบัติครั้งที่ 1 ในปี พ.ศ. 2411 เพียงพระชนมายุเพียง 15 พรรษา จึงทำให้ไม่สามารถปกครองบ้านเมืองได้ จึงจำเป็นต้องมีตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินโดย สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) กล่าวได้ว่าช่วงต้นรัชกาล สถานภาพและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์สมัยรัชกาลที่ 5 หลังจากทรงแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแล้ว อำนาจของรัชกาลที่ 5 ได้ลดลงอย่างมาก ทั้งนี้เพราะอำนาจและอิทธิพลของตระกูลบุนนาคมีเหนือพระองค์ ในขณะเดียวกันพระองค์กลับเสด็จไปทอดพระเนตรดูความเจริญของดินแดนอาณานิคมของตะวันตก โดยในปี พ.ศ. 2413 “เสด็จประพาสสิงคโปร์ ชวาและในปี พ.ศ. 2414 เสด็จประพาสอินเดีย ปีนังและย่างกุ้ง” (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2552, หน้า 283) และตั้งโรงเรียนสอนภาษาไทย และภาษาอังกฤษ ที่ประเทศสิงคโปร์ เพื่อที่จะได้ส่งนักเรียนไทยไปเรียน หลังจากทรงผนวชเป็นสามเณรทรงได้รับการเฉลิมพระนามาภิไธยขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ฯ กรมขุนพินิตประชานาถทรงเป็นพระราชปิโยรสที่สมเด็จพระบรมชนกนาถโปรดให้เสด็จอยู่ใกล้ชิดติดพระองค์เสมอ เพื่อให้มีโอกาสแนะนำสั่งสอนวิชาการต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิชารัฏฐาภิบาล ราชประเพณีและโบราณคดี

นอกจากนั้นยังทรงศึกษาภาษามคธ ภาษาอังกฤษ การยิงปืนไฟ กระบี่กระบอง มวยปล้ำ รวมทั้งการบังคับช้างอีกด้วย พระองค์ทรงลาสิกขาในปี พ.ศ. 2416 ช่วงการบรรลุนิติภาวะด้วยพระชนมายุ 20 พรรษา

ในการทำพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2416 จึงเกิดขึ้นอีกครั้งและครั้งนี้พระองค์จะทรงใช้พระราชอำนาจให้เกิดการรวมศูนย์ไว้ที่ส่วนกลาง ด้วยทรงริเริ่มปฏิรูปประเทศโดยริเริ่มในประเด็นที่เกี่ยวกับการจัดเก็บรายได้เข้าสู่ท้องพระคลังที่มีการรั่วไหล เป็นผลทำให้รายได้ท้องพระคลังลดลงและเป็นการเตรียมเงินพระคลังไว้เพื่อใช้จ่ายในการปฏิรูปประเทศ ซึ่งสิ่งแรกที่ปฏิรูป คือ การออกพระราชบัญญัติสำหรับหอรัษฎากรพิพัฒน์และจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้น เพื่อทำหน้าที่เป็นแหล่งรวบรวมพระราชทรัพย์ตามหัวเมือง และกรมกองต่างเข้าสู่หอรัษฎากรพิพัฒน์เพียงแห่งเดียว เพื่อให้การเก็บภาษีอากรมีประสิทธิภาพ และป้องกันการฉ้อราษฎร์ (มัลลิกา มัสอูดี, 2554, หน้า 422)

นอกจากนี้ทิศทางการปฏิรูปการปกครองเพื่อดุลอำนาจกับขุนนางของพระองค์ รัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ. 2417 ได้ริเริ่มดังนี้ (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2552, หน้า 286)

1. ในด้านตุลาการปฏิรูปศาล ด้วยการยุบเลิกหน่วยงานศาลหัวเมืองต่าง ๆ และจัดตั้งศาลพิเศษขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์

2. ในด้านการปฏิรูปทหาร ด้วยการออกพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร เพื่อให้เกิดกองกำลังทหารที่เป็นสากลมากขึ้น เพราะในขณะที่ต้องเผชิญกับอำนาจและอิทธิพลของอาณานิคมตะวันตก

3. ในด้านการเมืองมีการจัดตั้งกลุ่มการเมืองขึ้นคือ กลุ่มสยามหนุ่ม โดยมีรัชกาลที่ 5 เป็นหัวหน้า และพร้อมออกหนังสือ “ดรุโณวาท” ก็เพื่อใช้เป็นพื้นที่ในการวิพากษ์วิจารณ์การเมืองกลุ่มสยามอนุรักษ์ และกลุ่มสยามเก่า

4. ในด้านการบริหารมีการจัดตั้งสภาที่ปรึกษาบริหารราชการแผ่นดิน 2 สภาคือ สภาที่ปรึกษาการบริหารราชการแผ่นดิน และสภาที่ปรึกษาในพระองค์

ทั้งนี้เป็นการใช้พระราชอำนาจในการรวบรวมอำนาจจากตระกูลบุนนาค (ช่วง บุนนาค) ก็เพื่อถ่วงดุลอำนาจระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ทั้ง 3 กลุ่ม ต่อมาเมื่อสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ได้อสัญกรรมเมื่อปี พ.ศ. 2425 และพระองค์เจ้ายอดยิ่งยศได้อสัญกรรมเมื่อปี พ.ศ. 2428 ก็ยิ่งเป็นผลทำให้พระราชอำนาจของรัชกาลที่ 5 สมบูรณ์มากขึ้น

การปฏิรูปการปกครองส่วนกลางในปี พ.ศ. 2435 ด้วยการจัดตั้งกระทรวง ทบวง กรม และนำเอาระบบบริหารราชการแบบแบ่งแยกโครงสร้างอำนาจหน้าที่ (Structural Functionalism) มาใช้ในการบริหารประเทศ นอกจากนี้ยังได้กำหนดให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองส่วนภูมิภาค โดยทรงรวบรวมหัวเมืองต่าง ๆ ให้เป็นหน่วยการปกครองใหม่เรียกว่า “มณฑล” และแบ่งความรับผิดชอบโดยแบ่งเป็นมณฑลเทศาภิบาล เมือง อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ทั้งนี้ให้เป็นหน้าที่ของ

กระทรวงมหาดไทยที่จะต้องจัดระเบียบการปกครองใหม่ ให้มีลักษณะรวมอำนาจศูนย์กลาง (มัลลิกา มัสอูดี, 2554, หน้า 428)

นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองส่วนท้องถิ่นขึ้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นการกระจายอำนาจครั้งแรกในแผ่นดินสยาม โดนทรงจัดตั้งสุขาภิบาลขึ้นในกรุงเทพมหานครตามด้วยสุขาภิบาลท่าฉลอม หัวเมืองสมุทรสาครแห่งแรกของหัวเมือง พร้อมกับทดลองการกระจายอำนาจให้กับหน่วยการปกครองสุขาภิบาลตามหัวเมืองต่าง ๆ และในปี พ.ศ. 2435 อีกทั้งในการปกครองส่วนท้องถิ่นให้มีการเลือกตั้งกำนัน และผู้ใหญ่บ้าน ณ บางปะอินเมืองพระนครศรีอยุธยา ในสมัยนั้นยวดยานพาหนะสมัยใหม่ค่อย ๆ เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนใหม่หลายสาย สายที่สำคัญยิ่ง คือ ถนนราชดำเนิน ซึ่งทอดยาวตั้งแต่ลานพระบรมรูปทรงม้าจนถึงพระบรมมหาราชวัง และยังมีถนนสายอื่น ๆ เช่น ถนนพาหุรัด ถนนเยาวราช เป็นต้น ทั้งยังโปรดเกล้า ฯ ให้ขุดคลองสายต่าง ๆ ขึ้นอีก เช่น คลองเปรมประชากร คลองประเวศบุรีรมย์ และนับจาก พ.ศ.2437 เป็นต้นมา ทรงบริจาคเงินสร้างสะพานใหม่ในการเฉลิมพระชนมพรรษาทุกปี โดยชื่อของสะพานทั้งหมดเหล่านี้จะขึ้นต้นด้วยคำว่า “เฉลิม” นอกจากนั้น ยังโปรดเกล้าฯ ให้บริษัทรถรางไทยจัดการเดินรถรางขึ้นในพระนครเมื่อ พ.ศ. 2430 ส่วนการคมนาคมกับต่างจังหวัด โปรดเกล้าฯ ให้สร้างทางรถไฟระหว่างกรุงเทพ ฯ กับนครราชสีมาเป็นสายแรก เมื่อ พ.ศ. 2433 หลังจากนั้นจึงมีการสร้างทางรถไฟไปยังภาคต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง ในด้านการสื่อสารได้โปรดเกล้า ฯ ให้ติดตั้งเครื่องโทรเลข โทรศัพท์ ตามด้วยการรับส่งจดหมายอย่างเป็นระบบ และสามารถตั้งกรมไปรษณีย์โทรเลขได้ใน พ.ศ. 2426 นอกจากนั้นสาธารณูปโภคพื้นฐานอันได้แก่ ไฟฟ้า และน้ำประปา ก็เกิดขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ท่านด้วยเช่นเดียวกัน ในด้านการสาธารณสุขโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งสภาอุณาโลมแดงอันเป็นต้นกำเนิดของสภากาชาดไทยในปัจจุบัน เมื่อ พ.ศ. 2436 และโปรดเกล้าฯ ให้สร้างโรงพยาบาลวังหลัง ซึ่งต่อมาได้พระราชทานนามใหม่ว่า “โรงพยาบาลศิริราช” สำหรับรักษาผู้ป่วยอย่างเป็นทางการ นับเป็นโรงพยาบาลหลวงแห่งแรกของเมืองไทย ด้านการแต่งกายทรงปรับปรุงการแต่งกายและทรงผมตั้งแต่ช่วงต้นรัชกาล โดยฝ่ายชายเปลี่ยนจากผมทรงมหาดไทยเป็นตัดแบบฝรั่ง ข้าราชสำนักนุ่งผ้าม่วงโจงกระเบนแทนผ้าสมปักเก่า สวมเสื้อแพรตามสีกระทรวงแทนเสื้อกระบอกแบบเก่า ทรงออกแบบเสื้อราชปะแตน โปรดเกล้าฯ ให้ทหารนุ่งกางเกง พัฒนาเครื่องแบบให้รัดกุม ส่วนฝ่ายหญิง โปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ (แพ บุนนาค) พระสนมเอกไว้ผมยาวแทนผมปีกแบบเก่า ทรงยกเลิกประเพณีหมอบคลาน เมื่อ พ.ศ. 2416 ในวันพระราชพิธีราชาภิเษก โดยให้ยืนเข้าเฝ้าและถวายคำนับแบบตะวันตก เมื่อโปรดเกล้า ฯ ให้นั่งก็มีเก้าอี้ให้นั่งเฝ้า แต่หากเป็นการเข้าเฝ้าแบบไทยในหมู่คนไทยด้วยกันเอง คงใช้ประเพณีคลานและหมอบเฝ้าดังเคยปฏิบัติกันมา

พระราชกรณียกิจที่สำคัญยิ่ง คือ การเลิกทาส ซึ่งทรงดำเนินการด้วยความสุขุมคัมภีรภาพนับแต่ปี พ.ศ. 2417 จนถึง พ.ศ. 2448 รวมเวลายาวนานกว่า 30 ปี จึงสำเร็จเสร็จสิ้น โดยไม่มีความ

ขัดแย้งรุนแรงถึงขั้นลงมือรบพุ่งดังที่เกิดขึ้นในบางประเทศ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศ "พระราชบัญญัติพิกัดเกษียณลูกทาสลูกไทย" เมื่อวันที่ 21 สิงหาคม พ.ศ. 2417 แก้พิกัดค่าตัวทาสใหม่ ให้ลดค่าตัวทาสลงตั้งแต่อายุ 8 ขวบ จนกระทั่งหมดค่าตัวเมื่ออายุ 20 ปี ครั้นอายุได้ 21 ปี ทาสผู้นั้นก็จะเป็นอิสระ พระราชบัญญัตินี้มีผลกับทาสที่เกิดตั้งแต่ปี พ.ศ. 2411 เป็นต้นไป ทั้งห้ามมิให้มีการซื้อขายบุคคลที่มีอายุมากกว่า 20 ปีเป็นทาสอีก และโปรดเกล้าฯ ให้ออก "พระราชบัญญัติเลิกทาส ร.ศ. 124" ให้ลูกทาสทุกคนเป็นไท เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2448 ส่วนทาสประเภทอื่นที่มิใช่ทาสในเรือนเบี้ย ทรงให้ลดค่าตัวลงเดือนละ 4 บาท นับตั้งแต่เดือนเมษายน พ.ศ. 2448 นอกจากนี้ยังมีบทบัญญัติป้องกันมิให้คนที่เป็นไทแล้วกลับไปเป็นทาสอีก และเมื่อทาสจะเปลี่ยนเจ้าเงินใหม่ ห้ามมิให้ขึ้นค่าตัว ทั้งยังเตรียมการให้ผู้ที่พ้นจากความเป็นทาสได้มีความรู้ และมีเครื่องมือทำมาหากินเลี้ยงตัวเองได้อีกด้วย

การล่าอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศสสู่ยุโรป และมุ่งอิทธิพลสู่เอเชียจนเป็นผลทำให้อังกฤษยึดครองอินเดียและพม่า ส่วนฝรั่งเศสยึดครองเวียดนาม ลาว และกัมพูชา ทำให้อิทธิพลการล่าอาณานิคมกระทบต่อการปกครองสยาม กล่าวคือ สยามได้กลายเป็นรัฐกันชนระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศสในลักษณะที่แต่ละฝ่ายจะไม่ก้าวก่ายแทรกแซงกันและกัน จนกระทั่งฝรั่งเศสได้ยึดครองจังหวัดตราด จันทบุรี เป็นเมืองประกันเพื่อให้สยามลงนามในสัญญาบังคับ ให้สยามยกเมืองที่สยามต้องจำยอมเสียดินแดนในความปกครองบางส่วนในลาว และกัมพูชาให้ฝรั่งเศส (สุวิทย์ ธีรศาศวัต, 2553, หน้า 55) จนนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างสยามกับฝรั่งเศสเมื่อปี พ.ศ. 2436 กลายเป็นวิกฤติ ร.ศ. 112

ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในวิกฤตการณ์ครั้งนี้คือ นายโอกุสต์ ปาวี รองกงสุลฝรั่งเศสประจำนครหลวงพระบาง ซึ่งเป็นหัวหอกสำคัญในการแสวงหาผลประโยชน์ของฝ่ายฝรั่งเศสในดินแดนลาว โดยใช้ประโยชน์จากจุดอ่อนของสยามที่ไม่สามารถดูแลหัวเมืองชายแดนได้ทั่วถึง การก่อกบฏในเวียดนามที่เกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ การปราบฮ่อซึ่งแตกพ่ายจากเหตุการณ์กบฏไท่ผิงในจีน และการทวีความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลฝรั่งเศสที่กรุงปารีส ผลของวิกฤตการณ์ครั้งนี้ทำให้ฝ่ายสยามจำต้องยอมยกดินแดนลาวฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส นับเป็นการขยายอิทธิพลครั้งสำคัญครั้งหนึ่งของฝรั่งเศสในภูมิภาคอินโดจีน และนำไปสู่การสูญเสียดินแดนประเทศราชของสยามในเขมรและลาวที่เหลืออยู่ในเวลาต่อมาอีกด้วย หนังสือสัญญาสยาม - ฝรั่งเศส พ.ศ. 2449 ถือได้ว่าเป็นการสิ้นสุดวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ซึ่งยืดเยื้อมาเกือบ 14 ปี ซึ่งในสายตาของทั้งสยามและฝรั่งเศส ต่างมีความเห็นตรงกันว่า ฝรั่งเศสได้มากกว่าเสีย และสยามเสียมากกว่าได้ ส่วนชาวเมืองพระตะบองมีปฏิกิริยาไม่พอใจกับการที่ไปอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส แต่สำหรับรัฐบาลสยามถือได้ว่ามีความรู้สึกปลอดภัยและมั่นคงมากขึ้น เพราะฝรั่งเศสได้ถอนทหารพ้นจากผืนแผ่นดินสยาม นับได้ว่าเป็นการสิ้นสุดของลัทธิจักรวรรดินิยมที่เกิดขึ้นจากฝรั่งเศส

การเสียรัฐไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู และปะลิสให้อังกฤษ พ.ศ. 2452 รัตนโกสินทร์ศักราช 128 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากประพาสยุโรปครั้งที่ 2 พ.ศ.2452 นายเอ็ดเวิร์ด สโตรเบล ซึ่งเป็นที่ปรึกษาราชาแผ่นดินชาวอเมริกา เสนอให้สยามแลกดินแดนมลายูกับการยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของคนในประเทศอังกฤษในสยาม ขอกู้เงินสร้างทางรถไฟสายใต้ และยกเลิกอนุสัญญาลับปี พ.ศ. 2440 การดำเนินงานนี้ประสบผลสำเร็จ มีการลงนามในสนธิสัญญาวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2451 มีใจความสำคัญดังต่อไปนี้ รัฐบาลสยามยอมยกดินแดนรัฐมลายู คือ ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู ปะลิส รวมทั้งเกาะใกล้เคียงให้อังกฤษ ฝ่ายอังกฤษยอมให้คนในบังคับอังกฤษทั้งยุโรปและเอเชียซึ่งได้จดทะเบียนไว้กับกงสุลก่อนทำสัญญา ให้ไปขึ้นกับศาลต่างประเทศ ส่วนคนในบังคับอังกฤษ ที่จดทะเบียนหลังทำสนธิสัญญาฉบับนี้ให้ไปขึ้นศาลสยาม แต่ขอให้มีที่ปรึกษาทางกฎหมายเป็นชาวยุโรปเข้าร่วมพิจารณาด้วย สนธิสัญญานี้มีผลกระทั่งสยามประกาศใช้ประมวลกฎหมายให้ครบถ้วนเป็นเวลา 5 ปี ในสัญญานี้ให้ยกเลิกอนุสัญญาลับ พ.ศ. 2440 ด้วย และการสร้างรถไฟสายใต้รัฐบาลอังกฤษจะให้รัฐบาลสยามกู้เงิน 5 ล้านปอนด์ โดยคิดดอกเบี้ยต่ำ แต่ต้องให้ชาวอังกฤษเป็นผู้ควบคุมการก่อสร้างทางรถไฟสายนี้เอง เพราะอังกฤษต้องการให้บรรจบกับทางรถไฟในมลายูของอังกฤษ

สรุปได้ว่า พระราชกรณียกิจที่สำคัญยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 คือ การเลิกทาส รวมเวลายาวนานกว่า 30 ปี จึงสำเร็จเสร็จสิ้น โดยไม่มีความขัดแย้งรุนแรงถึงขั้นลงมือรบพุ่งดังที่เกิดขึ้นในบางประเทศ การปฏิรูปการปกครองส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค ส่วนท้องถิ่น ทรงรวบรวมหัวเมืองต่าง ๆ ให้เป็นหน่วยการปกครองใหม่เรียกว่า “มณฑล” และแบ่งความรับผิดชอบโดยแบ่งเป็นมณฑลเทศาภิบาล เมือง อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ทรงโปรดเกล้า ฯ ให้ตัดถนนใหม่หลายสาย สายที่สำคัญยิ่ง คือ ถนนราชดำเนิน ซึ่งทอดยาวตั้งแต่ลานพระบรมรูปทรงม้าจนถึงพระบรมมหาราชวัง และยังมีถนนสายอื่น ๆ เช่น ถนนพาหุรัด ถนนเยาวราช เป็นต้น ทรงโปรดเกล้า ฯ ให้ขุดคลองสายต่าง ๆ ขึ้นอีก เช่น คลองเปรมประชากร คลองประเวศบุรีรมย์ ทรงโปรดเกล้า ฯ ให้สร้างทางรถไฟไปยังภาคต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง ในด้านการสื่อสารได้โปรดเกล้า ฯ ให้ติดตั้งเครื่องโทรเลข โทรศัพท์ ตามด้วยการรับส่งจดหมายอย่างเป็นระบบ และสามารถตั้งกรมไปรษณีย์โทรเลขได้ ในปี พ.ศ. 2426 ไฟฟ้าและน้ำประปา ก็เกิดขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ท่านด้วย

การเมืองการปกครองในสยามสมัยรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในด้านการปกครอง ทรงพยายามสร้างอุดมการณ์หรือความรู้สึกชาตินิยมให้เกิดขึ้นในหมู่คนสยามด้วยกัน ด้วยวิธีการใช้บทพระราชนิพนธ์ พระบรมราโชวาท และพระราชดำรัสเพื่อเป็นการกระตุ้นและเตือนสติให้ประชาชนกระทำการต่าง ๆ เพื่อความเจริญก้าวหน้าของประเทศและยังทรงใช้สัญลักษณ์และสร้างสถาบันต่าง ๆ เช่น ประดิษฐ์ธงชาติใหม่มี 3 สี เรียกว่า ธงไตรรงค์ ประกอบด้วยสีแดง สีขาว และสีน้ำเงิน เพื่อเป็นเครื่องหมายแทนสถาบันคือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ พร้อม

กับจัดตั้งสมาคมชื่อกองเสือป่าขึ้น เพื่อเป็นสถานที่ทำกิจกรรมร่วมกันของสมาชิกข้าราชการ คหบดี พ่อค้า และประชาชนทั่วไป (สมบัติ ธารงธัญวงศ์, 2554, หน้า 330) ได้รับการอบรมให้รู้จักหน้าที่ตนที่มีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ อันจะก่อให้เกิดความรักความสามัคคีในหมู่คณะพร้อมทั้งสมาชิกทั้งหลายได้เรียนรู้วิชาการทหาร ระเบียบวินัยต่าง ๆ อันจะเป็นกำลังสนับสนุนบ้านเมืองในยามสงคราม (จุมพล หนิมพานิช, 2554, หน้า 9 – 10)

ความขัดแย้งของจักรวรรดิในยุโรปก่อตัวเป็นสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งในช่วงแรกสยามยังคงวางตัวเป็นกลางในสงครามนี้ ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ จะประกาศเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 กับฝ่ายสัมพันธมิตรในวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2460 ถือเป็นการประกาศสงครามกับจักรวรรดิเยอรมนีและจักรวรรดิออสเตรีย - ฮังการีอย่างเป็นทางการ สงครามโลกครั้งที่ 1 จบลงโดยฝ่ายสัมพันธมิตรเป็นผู้ชนะ สยามจึงอยู่ในกลุ่มประเทศผู้ชนะสงครามและมีโอกาสแก้ไขสนธิสัญญาที่เสียเปรียบหลายฉบับ เช่น ยกเลิกการสิทธิสภาพนอกอาณาเขตกับสหรัฐอเมริกา ยกเลิกสนธิสัญญาเบาว์ริง นอกจากนี้สยามยังเข้าร่วมเป็นสมาชิกขององค์การสันนิบาตชาติ และได้รับการยอมรับมากขึ้นในระดับนานาชาติ ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกอันมีผลมาจากการเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 และส่งผลถึงภาวะเศรษฐกิจในประเทศเกิดการชะลอตัว จนทำให้เกิดวิกฤติเศรษฐกิจขึ้น (จุมพล หนิมพานิช, 2554, หน้า 17) ส่งผลให้ประเทศสยามเกิดวิกฤตการณ์ 2 ด้านด้วยกันคือ วิกฤตการณ์ด้านการผลิตข้าวและความยากจนของชาวนาในช่วงสงคราม และวิกฤตการณ์ด้านการคลัง

สรุปได้ว่า การเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 (ค.ศ. 1914 - 1918) ได้ทำให้ประเทศสยามในสมัยของพระองค์ นอกจากจะเผชิญวิกฤตข้าวยากหมากแพงในช่วงเวลานั้นแล้ว อีกทั้งประเทศสยามยังต้องเผชิญกับรายได้ลดลงอีกด้วย และในขณะเดียวกันพระองค์ทรงได้นำทหาอาสาของประเทศสยามเข้าร่วมกับสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้สยามได้เป็นที่รับรู้ของนานาประเทศในยุโรป และนำไปสู่การขอเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาเบาว์ริงของประเทศสยามกับประเทศอังกฤษ ณ พระราชวังแวร์ซายประเทศฝรั่งเศส ท้ายสุดสยามก็ได้รับการตอบสนองในฐานะมิตรประเทศของยุโรป

ในด้านสังคมพระองค์ทรงออกประกาศพระราชบัญญัตินามสกุล พ.ศ. 2456 โดยให้เรียกเด็กที่อายุไม่ถึง 15 ปีว่าเด็กชายและเด็กหญิง ถ้าอายุเกิน 15 ปี ให้เรียกนายและนางสาว ถ้าแต่งงานแล้วผู้หญิงให้เรียกนาง และให้เปลี่ยนนามสกุลมาใช้สกุลของสามี และพระองค์ยังให้มีการเปลี่ยนการเรียกขานเวลาจาก ทุ่ม โมง เป็น นาฬิกา มีการใช้พุทธศักราช (พ.ศ.) แทน รัตนโกสินทร์ศก (ร.ศ.) มีการคัดเลือกนักเรียนที่สอบไล่ได้คะแนนดีเยี่ยม ส่งไปศึกษาต่อต่างประเทศด้วยทุนรัฐบาลแล้วกลับมาทำนุบารุงบ้านเมือง (เชาวน์วัศ เสนพงศ์, 2547, หน้า 49)

ในปี พ.ศ. 2454 พระองค์ขึ้นครองราชย์ได้ไม่ถึง 2 ปี ได้เกิดกลุ่มพลังใหม่ภายใต้ข้าราชการทหารฝ่ายอนุรักษ์นิยม เริ่มไม่พอใจการบริหารและการปกครองของรัชกาลที่ 6 จนนำไปสู่การรวมกลุ่มทหารบกหนุ่มซึ่งเรียกคณะพรรคพวกของตนเองว่า “คณะพรรค ร.ศ. 130 (ณรงค์ สิน

สวัสดิ์, 2539, หน้า 97) นำโดยร้อยเอกขุนทวย หาญพิทักษ์ เป็นหัวหน้าคณะที่พยายามเปลี่ยนการปกครองแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ แผนของคณะคือให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยอมอยู่ใต้รัฐธรรมนูญอันเป็นกฎหมาย แต่อย่างไรก็ตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก็จบลงด้วยการถูกปราบปรามจากฝ่ายรัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 6 ด้วยพระองค์ทรงทราบความจากการบอกกล่าวของทหารที่เป็นหนึ่งในสมาชิกของคณะพรรคนั้น ทำให้การปฏิวัติล้มเหลว คณะพรรค ร.ศ. 130 ถูกจับกุมทั้งหมดและต้องโทษสูงสุดคือประหารชีวิต แต่ก็ได้รับการลดหย่อนและพระราชทานอภัยโทษให้เหลือเพียงจำคุกในภายหลัง เป็นที่มาของกบฏหรือเรียกว่า “กบฏ ร.ศ. 130”

สรุปได้ว่า กลุ่มนายทหารและชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษาสูง มีแนวคิดอย่างตะวันตกและสนใจการเมือง หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 จบลง ได้เกิดการเรียกร้องให้ปฏิรูประบอบการปกครองในหลาย ๆ ประเทศ เช่น รัสเซีย จีน และตุรกี กลุ่มหัวก้าวหน้าจึงเริ่มเปรียบเทียบพัฒนาการของสยามกับประเทศอื่น ๆ ที่ปฏิรูปแล้ว โดยเฉพาะประเทศญี่ปุ่นที่มีการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญเพียงไม่นาน นอกจากนี้การจัดตั้ง “กองเสือป่า” ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทำให้นายทหารหลายคนรู้สึกว่าพระเจ้าอยู่หัวทรงไม่สนับสนุนกิจการทหารบก เมื่อเทียบกับประเทศญี่ปุ่นที่หลังจากเปลี่ยนรูปแบบการปกครองแล้วทำให้อำนาจทางทหารปรากฏอย่างเด่นชัด

จากกรณีการเกิดกบฏ ร.ศ. 130 ได้ส่งผลกระทบต่อการเมืองสยาม และรัชกาลที่ 6 ได้คิดทบทวนถึง “สาเหตุการกบฏของกลุ่ม ร.ศ. 130” (แถมสุข นุ่มนนท์, 2545, หน้า127) และทบทวนถึงแนวคิดการปกครองในระบอบประชาธิปไตยมากขึ้น ด้วยการจำลองการปกครองแบบประชาธิปไตยโดยให้จัดตั้งเมืองเล็ก ๆ ชื่อว่า “ดุสิตธานี” ขึ้นมา เพื่อศึกษาเรียนรู้ถึงแนวคิดประชาธิปไตย ถือได้ว่าเป็นการสานต่อแนวคิดประชาธิปไตยจากพระราชบิดาของรัชกาลที่ 6 ดุสิตธานีที่เป็นเมือง และสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2461 เมื่อทรงขึ้นครองราชย์ โดยสร้างเมืองดุสิตธานีขึ้นบริเวณสนามเนื้อที่ 2 ไร่ครึ่ง ระหว่างพระที่นั่งอุดรและอ่างหยดในบริเวณพระราชวังดุสิต และได้ทรงประกาศธรรมนูญลักษณะการปกครองคณะนคราภิบาล (ดุสิตธานี) ขึ้น ในวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2461 โดยมีพระราชดำริที่จะให้ดุสิตธานีเป็นก้าวแรกของการเตรียมตัวในการปกครองตนเองของทวยราษฎร์ ซึ่งอาจถือได้ว่าเพื่อเป็นแบบอย่างของการปกครองท้องถิ่น ซึ่งมีพระราชดำริที่จะให้มีขึ้นในอนาคต และในปี พ.ศ. 2464 กระทรวงมหาดไทยได้เสนอร่างกฎหมายปรับปรุงการปกครองท้องถิ่น เพื่อเป็นการสนองพระบรมราโชบาย โดยจะนำแบบอย่างของดุสิตธานีไปปฏิบัติในจังหวัดต่าง ๆ แต่การดังกล่าวก็ยังไม่ตกลงว่ากระไร คงเงียบอยู่จนสิ้นรัชกาล

สรุปได้ว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ทรงดำเนินการเพื่อลดทอนการต่อต้านและการปฏิรูปประเทศในหมู่ทหาร พระองค์ทรงดำเนินการปฏิรูปการเมืองการปกครองในสยามในหลาย ๆ ด้าน เช่น

1. ทรงจัดตั้งจิตรลดาสโมสร (หรือที่เรียกกันอย่างไม่เป็นทางการว่าสโมสรสามเหลี่ยม) สโมสรกึ่งการเมืองที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้กันระหว่างผู้ที่มีการศึกษาสูง คาดว่าได้แบบอย่างมาจาก Athenaeum Club ในอังกฤษ

2. ทรงจัดตั้งดุสิตธานี เมืองจำลองประชาธิปไตยขึ้นที่พระราชวังดุสิต โดยมีพระประสงค์เพื่อฝึกให้ขุนนางและข้าราชการได้ทดลองปกครองการปกครองระบอบประชาธิปไตยและการปกครองท้องถิ่น

3. ทรงปรับปรุงการปกครองส่วนกลาง เช่น ปรับปรุงระบบกระทรวงด้วยการจัดตั้งกระทรวงใหม่ เช่น กระทรวงทหารเรือ กระทรวงพาณิชย์ กระทรวงมุรธาธร ให้กลับมามีบทบาทอีกครั้งหลังจากถูกยกเลิกไปในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการรวมกระทรวงนครบาลเข้ากับกระทรวงมหาดไทย รวมถึงเปลี่ยนชื่อกระทรวงโยธาธิการเป็นกระทรวงคมนาคมเพื่อให้เข้ากับยุคสมัย ทรงปรับปรุงการปกครองส่วนภูมิภาค เช่น รวมมณฑลที่อยู่ติดกันเป็นภาค และเปลี่ยนคำว่าเมืองเป็นจังหวัด

การเมืองการปกครองในสยามสมัยรัชกาลที่ 7 ในช่วงต้นรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สยามยังปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ยังคงมีอำนาจสูงสุดในการปกครองอยู่ และเนื่องจากเป็นช่วงหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงต้องเผชิญกับปัญหาหลายๆด้าน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาการเมืองที่รุนแรง รวมถึงปัญหาด้านเศรษฐกิจตกต่ำหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ที่สั่งสมมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ปัจจัยเหล่านี้จึงมีส่วนผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎรในเวลาต่อมา การเมืองการปกครองหลังจากที่พระองค์ทรงขึ้นครองราชย์ พระองค์ได้โปรดเกล้าตั้งสภาที่ปรึกษาขึ้น เพื่อเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินโดยตรง เพื่อแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจของประเทศ เช่น จัดตั้งอภิรัฐมนตรีสภาขึ้น เพื่อทำหน้าที่กำหนดนโยบายสูงสุดของประเทศ แต่สมาชิกที่ตั้งขึ้นส่วนใหญ่ล้วนเป็นเชื้อพระวงศ์ทั้งสิ้น ซึ่งวิธีการแก้ปัญหาขณะนั้นคือ การดุลข้าราชการออกจากราชการ เช่น ปลด ร.ท.อู๊ด นิตยสุทธิ เมื่อวันที่ 1 เมษายน 2475 (คำปราศรัย สุนทรพจน์บางเรื่องของปรีดี พนมยงค์, ม.ป.ท. : ม.ป.พ., หน้า 2)

จากกรณีดังกล่าว ได้เพิ่มความไม่พอใจให้แก่กลุ่มข้าราชการทหาร พลเรือนที่เฝ้าติดตามการปกครองประเทศตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ที่ต้องการให้ประเทศมีการพัฒนาภายใต้หลักความมีสิทธิเสรีภาพ ความเท่าเทียม ความเสมอภาค ต้องการหลักการบริหารที่อยู่บนกรอบของกฎหมาย และความเป็นเหตุเป็นผล และคัดค้านการบริหารภายใต้ระบบที่มีขุนนางเป็นใหญ่ อันมีผลนำไปสู่ความล้มเหลวของระบบราชการ (ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2542, หน้า 421) แต่แล้วเมื่อรัฐบาลตัดเงินเดือนข้าราชการทั่วไปปี พ.ศ. 2474 และลดงบประมาณกองทัพเป็นผลทำให้ทหารบางส่วนลาออกจากราชการ (ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2543, หน้า 418) แต่กระนั้นกลับทำให้เพิ่มความกดดัน และความไม่พอใจของกลุ่มทหารต่อการบริหารปกครองประเทศของพระองค์ จนกลายเป็นสาเหตุสำคัญประการ

หนึ่งที่ได้ก่อให้เกิดการประชุมกันของเจ้านาย และข้าราชการที่ศึกษาอยู่ในต่างประเทศที่เมืองปารีส ในปี พ.ศ. 2467 – 2475 โดยคณะราษฎร ประกอบด้วยกลุ่มทหารและพลเรือน ฝ่ายทหารนำโดย พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา ฝ่ายพลเรือนนำโดยนายปรีดี พนมยงค์ (หลวงประดิษฐ์มนูธรรม) ก็เพื่อประชุมวางแผน และแนวทางเสนอการเปลี่ยนแปลงการปกครองสยามในขณะนั้น ด้วยการปฏิวัติหรือยึดอำนาจจากรัชกาลที่ 7 อีกทั้งกลุ่มทหารจำนวนหนึ่งในประเทศสยามมีความคิดเห็นสอดคล้องกับกลุ่มเจ้านาย และข้าราชการที่ปารีส ท้ายที่สุดกลายเป็นช่องว่างให้กลุ่มปฏิวัติยึดอำนาจของพระองค์สำเร็จในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 เพื่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองและเพื่อป้องกันไม่ให้มีการเสียเลือดเนื้อ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงยินยอมปฏิบัติตามข้อเสนอของคณะราษฎร เมื่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองสำเร็จ คณะราษฎรจึงประกาศหลัก 6 ประการ อันประกอบไปด้วย

1. หลักเอกราช จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราชในบ้านเมือง ในทางศาล ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง

2. หลักความปลอดภัย จะรักษาความปลอดภัยในประเทศ ให้การประทุษร้ายต่อกันลดน้อยลงให้มาก

3. หลักเศรษฐกิจ จะต้องบำรุงความสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก

4. หลักเสมอภาค จะต้องให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน (ไม่ใช่ให้พวกเจ้ามีสิทธิยิ่งกว่าราษฎรเช่นที่เป็นอยู่)

5. หลักเสรีภาพ จะต้องให้ราษฎรได้มีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระ เมื่อเสรีภาพนี้ไม่ขัดต่อหลัก 4 ประการดังกล่าวข้างต้น

6. หลักการศึกษา จะต้องให้การศึกษาแก่ราษฎร (ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นในการก่อตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง)

อันที่จริงแล้วพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 ทรงพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นประชาธิปไตยมาเป็นเป็นเวลาหนึ่งแล้ว หากแต่เพราะการทัดทานของกลุ่มมหาดเล็ก โดยให้ความเห็นว่าขณะนี้ประเทศสยามยังไม่พร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครอง ด้วยปัจจัยที่ว่าประชาชนในประเทศสยามยังมีความรู้ความเข้าใจในระบอบประชาธิปไตยน้อยเกินไป

สรุปได้ว่า สาเหตุที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปเป็นระบอบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ที่เรียกว่า การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475 มีสาเหตุมาจาก

1) ความบกพร่องของการปกครองในระบอบเก่า รวมถึงระบอบอุปภัมภ์ในหมู่ขุนนางราชสำนัก ที่ส่งผลให้ผู้ที่มีความสามารถอย่างแท้จริงไม่มีโอกาสได้เข้าไปบริหารและพัฒนาบ้านเมือง

2) ผลจากการเปิดประเทศมากขึ้นทำให้ชาวสยามที่มีโอกาสไปศึกษาในต่างประเทศ ได้มีแนวคิดเกี่ยวกับอุดมการณ์ประชาธิปไตยจากโลกตะวันตกเติบโตในประเทศสยามมากขึ้น

3) อิทธิพลจากสื่ออิสระจากสมัยรัชกาลที่ 6 ที่วิพากษ์ปัญหาบ้านเมืองอย่างตรงไปตรงมา ทำให้การเผยแพร่แนวคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตยของนักคิดนักเขียนต่าง ๆ เป็นไปอย่างเสรี และเข้าถึงประชาชนมากขึ้น

4) เศรษฐกิจยุโรปเสียหายจากสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้การค้าการส่งออกของสยามเป็นไปอย่างยากลำบากเมื่อรวมกับปัญหาภัยแล้งและน้ำท่วมใหญ่ ที่ส่งผลเสียต่อภาคการเกษตรประเทศสยามจึงเผชิญหน้ากับวิกฤติเศรษฐกิจที่คณะบริหารไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้

สรุปการปกครองในยุครัตนโกสินทร์ตอนกลาง (ยุคแห่งการปฏิรูปการปกครอง) ในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2411 – 2475) มีดังนี้

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงมีการปรับปรุงการบริหารราชการในส่วนกลาง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงยกเลิกตำแหน่ง อัครเสนาบดี 2 ตำแหน่ง คือ สมุหกลาโหม และสมุหนายก รวมทั้งจตุสดมภ์หรือกรมทั้ง 4 คือ เวียง วัง คลัง นา แล้วทำการปฏิรูปโดยการจัดตั้งหน่วยงานราชการใหม่ขึ้นมาจากเดิม ซึ่งมีเพียง 6 กรม เป็น 12 กรม และเรียกชื่อใหม่ว่ากระทรวง โดยการแบ่งการบริหารราชการออกเป็นกระทรวงตามแบบอารยะประเทศ และให้มีเสนาบดีเป็นผู้ว่าการแต่ละกระทรวง กระทรวงที่ตั้งขึ้นทั้งหมดเมื่อ พ.ศ. 2435 มี 12 กระทรวง คือ 1) กระทรวงมหาดไทย 2) กระทรวงกลาโหม 3) กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ 4) กระทรวงต่างประเทศ 5) กระทรวงยุติธรรม 6) กระทรวงวัง 7) กระทรวงทหารเรือ 8) กระทรวงเกษตราธิการ 9) กระทรวงพาณิชย์ 10) กระทรวงคมนาคม 11) กระทรวงศึกษาธิการ 12) กระทรวงมุรธาธร ภายหลังได้ยุบกระทรวงยุทธนาธิการไปรวมกับกระทรวงกลาโหม และยุบกระทรวงมุรธาธิการ ไปรวมกับกระทรวงวัง คงเหลือเพียง 10 กระทรวง เสนาบดีทุกกระทรวงมีฐานะเท่าเทียมกัน และประชุมร่วมกันเป็น เสนาบดีสภา ทำหน้าที่ปรึกษาและช่วยบริหารราชการแผ่นดินตามที่พระมหากษัตริย์ทรงมอบหมาย เพราะอำนาจสูงสุดเด็ดขาดเป็นของพระมหากษัตริย์ตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงแต่งตั้ง สภาที่ปรึกษาในพระองค์ ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนเป็น รัฐมนตรีสภา ประกอบด้วยเสนาบดี หรือผู้แทนกับผู้ที่โปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งรวมกันไม่น้อยกว่า 12 คน จุดประสงค์เพื่อเป็นที่ปรึกษาและคอยทัดทานอำนาจพระมหากษัตริย์ แต่การปฏิบัติหน้าที่ของสภาดังกล่าวหาได้บรรลุจุดประสงค์ที่ทรงหวังไว้เพราะสมาชิกส่วนใหญ่ไม่กล้าที่จะโต้แย้งพระราชดำริส่วนใหญ่มักพอใจที่จะปฏิบัติตามมากกว่าที่จะแสดงความคิดเห็น การบริหารราชการส่วน

ภูมิภาค พระองค์ทรงเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นของการปกครองหัวเมือง เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของอาณาจักร โดยการรวมศูนย์อานาจสู่ส่วนกลาง ยกเลิก “ระบบกินเมือง” และการบริหารราชการส่วนท้องถิ่น พระองค์ทรงมีพระราชดำริที่จะจัดให้มีการปกครองส่วนท้องถิ่นในรูปแบบสุขาภิบาล เพื่อเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการปกครอง ในปี พ.ศ. 2440 พระองค์โปรดเกล้า ฯ ให้จัดตั้งสุขาภิบาลกรุงเทพ ภายใต้การดำเนินงานของกรมสุขาภิบาล การบริหารจะเป็นลักษณะการกำหนดให้การประชุมของคณะกรรมการเป็นคราวๆไป ต่อมาในปี พ.ศ. 2448 ได้มีการจัดตั้งสุขาภิบาลหัวเมืองแห่งแรกขึ้นคือ สุขาภิบาลท่าฉลอม จังหวัดสมุทรสาครสาหรับหลักการบริหารราชการ พระองค์ทรงประกาศเลิกทาสเมื่อ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2417 นโยบายการเลิกทาสของพระองค์นั้นเพื่อให้ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพ และความเสมอภาคเท่าเทียมกันอันเป็นหลักการสำคัญของระบอบประชาธิปไตย

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้มีการส่งเสริมการศึกษาให้แพร่หลาย มีการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นหลายแห่ง และสนับสนุนให้ทุนหลวงโดยส่งนักเรียนไปเรียนในต่างประเทศมีการศึกษาภาคบังคับ โดยกำหนดว่าใครอายุครบเกณฑ์ 7 ปี ต้องเข้ารับการศึกษาขั้นประถมศึกษา ทำให้ประชาชนมีการศึกษาเพิ่มขึ้น จากกรณีการเกิดกบฏ ร.ศ. 130 ได้ส่งผลกระทบต่อการเมืองสยาม พระองค์ทรงได้คิดทบทวนถึงสาเหตุการกบฏของกลุ่ม ร.ศ. 130 และทบทวนถึงแนวคิดการปกครองในระบอบประชาธิปไตยมากขึ้น พระบาสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงนิยมระบอบประชาธิปไตย โดยได้ทรงจัดตั้ง เมืองสมมุติดุสิตธานี ขึ้นในบริเวณวังพญาไท จำลองรูปแบบการปกครองแบบประชาธิปไตยขึ้นใช้ในเมืองสมมุตินั้น โดยโปรดเกล้า ฯ ให้มีรัฐธรรมนูญการปกครองลักษณะนคราภิบาลซึ่งเปรียบเสมือนรัฐธรรมนูญของเมือง และให้ข้าราชบริพารสมมุติตนเองเป็นราษฎรของดุสิตธานี มีการจัดตั้งสภาการเมืองและเปิดโอกาสให้ราษฎรสมมุติใช้สิทธิ์ใช้เสียงแบบประชาธิปไตย เป็นเสมือนการฝึกหัดการปกครองแบบประชาธิปไตย กระทรวงมหาดไทยได้เสนอร่างกฎหมายปรับปรุงการปกครองท้องถิ่น เพื่อเป็นการสนองพระบรมราโชบาย โดยจะนำแบบอย่างของดุสิตธานีไปปฏิบัติในจังหวัดต่าง ๆ แต่การดังกล่าวก็ยังไม่ตกลงว่ากระไร คงเงียบอยู่จนสิ้นรัชกาล จึงไม่มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในยุคนี้

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ได้พระราชทานสัมภาษณ์แก่นักหนังสือพิมพ์ระหว่างเสด็จเยี่ยมเยียนสหรัฐอเมริกาเมื่อ พ.ศ. 2474 ว่าพระองค์ทรงเตรียมการที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญแก่ประชาชน เพราะทรงเห็นว่าชาวสยามมีการศึกษาที่ดีขึ้น มีความคิดความอ่านและสนใจทางการเมืองมากขึ้น เมื่อเสด็จกลับมาพระองค์ทรงมอบให้พระศรีวิสารวาจา ที่ปรึกษากฎหมายกระทรวงการต่างประเทศ และนายเรมอน สตีเวนส์ ที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญขึ้น แต่ดำเนินการไม่ทันแล้วเสร็จ ก็ได้เกิดการปฏิวัติขึ้นเมื่อ 24 มิถุนายน 2475 โดยคณะราษฎร เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นการ

ปกครองโดยมีรัฐธรรมนูญเป็นหลักนับตั้งแต่นั้นมา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ทรงมีความพยายามที่จะผลักดันให้เกิดนโยบายปรับปรุงกิจการสุขาภิบาล ซึ่งเป็นการบริหารแบบประชาภิบาล (เทศบาล) อันเป็นไปตามพระราชดำริของรัชกาลที่ 7 ที่พระองค์ทรงมีพระประสงค์ให้ประชาชนได้ทดลองการปกครองตนเองในรูปแบบเทศบาล ก่อนที่จะมีการปกครองประเทศในระบอบประชาธิปไตย แต่ก็ติดขัดไม่สามารถผลักดันให้มีการปกครองรูปแบบเทศบาลได้ เนื่องจากถูกคัดค้านจากเสนาบดีบางส่วน โดยให้ความเห็นว่า ขณะนี้ประเทศสยามยังไม่พร้อมจะเปลี่ยนแปลงการปกครอง ด้วยปัจจัยที่ว่าประชาชนชาวสยามยังมีความรู้เรื่องการปกครองในระบอบประชาธิปไตยน้อยเกินไป ต่อมาก็ได้มีพระบรมราชโองการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยเป็นการถาวรฉบับแรก เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 ดำเนินการปกครองในรูปประชาธิปไตยแบบรัฐสภา โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นพระประมุข องค์กรหลักในการปกครอง คือ พระมหากษัตริย์ในฐานะองค์พระประมุข รัฐสภาเป็นฝ่ายนิติบัญญัติ คณะรัฐมนตรีซึ่งมีนายกรัฐมนตรีเป็นหัวหน้าฝ่ายบริหาร และศาลเป็นผู้ใช้อำนาจตุลาการ แม้ภายหลังจากนั้นจะมีการยกเลิกและประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่อีกหลายครั้ง แต่ก็อาจกล่าวได้ว่าประเทศสยามพยายามที่จะยึดรูปการปกครองประชาธิปไตยแบบรัฐสภามาโดยตลอด

3.5 การปกครองไทยในยุคประชาธิปไตย ในสมัยรัชกาลที่ 8 ถึง รัชกาลที่ 9 (หลัง พ.ศ. 2475)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 พระองค์เสด็จขึ้นทรงราชย์เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 8 แห่งราชวงศ์จักรี เมื่อวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2478 ขณะที่มีพระชนมพรรษาเพียง 9 พรรษา และประทับที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ดังนั้น จึงมีการแต่งตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เพื่อทำหน้าที่บริหารราชการแผ่นดินจนกว่าพระองค์จะทรงบรรลุนิติภาวะ พระองค์เสด็จนิวัตพระนครครั้งแรกภายหลังทรงราชย์เมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2481 และครั้งที่สองเมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2488 แต่ก่อนกำหนดการเสด็จพระราชดำเนินกลับไปทรงศึกษาต่อที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์เพียง 4 วัน พระองค์ก็ได้เสด็จสวรรคตด้วยทรงต้องพระแสงปืนเมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 ณ ห้องพระบรรทม พระที่นั่งบรมพิมาน ภายในพระบรมมหาราชวัง รวมระยะเวลาที่ทรงครองสิริราชสมบัติทั้งสิ้น 12 ปี

เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 ถือเป็นวันสวรรคตของ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล หลังทรงครองราชย์เป็นเวลา 12 ปี กับอีก 99 วัน เมื่อในหลวงรัชกาลที่ 7 ทรงสละราชสมบัติ โดยมิได้มีการสมมติเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่งเป็นรัชทายาท จึงทำให้ พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) พร้อมคณะรัฐมนตรี ได้ทำจดหมายพิจารณาลงความเห็นชอบต่อสภาผู้แทนราษฎร เพื่ออัญเชิญในหลวงรัชกาลที่ 8 ที่ขณะนั้นมีพระชนมายุ 9 พรรษา เสด็จขึ้นครองราชย์

เนื่องจากทรงมีฐานะเป็นเจ้านายเชื้อพระบรมวงศ์พระองค์ที่ 1 ในลำดับพระราชสันตติวงศ์ตามกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบพระราชสันตติวงศ์ ปี พ.ศ. 2467 โดยวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2478 ทรงได้รับการเฉลิมพระนามใหม่ว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ช่วงเวลาดังกล่าวในหลวงรัชกาลที่ 8 ยังคงถือเป็นผู้เยาว์ไม่บรรลุนิติภาวะ และยังทรงประทับอยู่ที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ทำให้ต้องมีการแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เป็นเวลา 11 ปี ซึ่งหนึ่งในนั้น คือ ปรีดี พนมยงค์ ก่อนในวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2488 จะทรงเสด็จนิวัตกลับพระนครเป็นการถาวร โดยในระหว่างนั้น ยังคงทรงศึกษาในระดับปริญญาเอก สาขานิติศาสตร์ ที่มหาวิทยาลัยโลซานน์ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ท่ามกลางความหวังของราษฎรที่กำลังตกอยู่ภายใต้ความตึงเครียดจากเหตุสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เพิ่งสิ้นสุด ขณะที่ในหลวงรัชกาลที่ 8 ทรงมีพระชนมายุล่วงเลยถึง 21 พรรษา และกำลังรอคอยพระราชพิธีบรมมราชาภิเษกอย่างเป็นทางการ ณ วันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 เวลา 09.00 น ก็เกิดเหตุการณ์ไม่คาดคิดขึ้น เมื่อมีรายงานว่าพระองค์เสด็จสวรรคตภายในห้องบรรทม พระที่นั่งบรมพิมานด้วยพระแสงปืนอย่างมีเงื่อนงำ โดยทางคณะแพทย์ผู้ชันสูตรพระศพ 3 ใน 4 ต่างลงความเห็นว่าเป็นการลอบปลงพระชนม์ ส่งผลให้ ชิต สิงหเสนี, บุศย์ ปัทมศริน และเฉลียว ปทุมรส 3 มหาดเล็กคนสำคัญ ที่เฝ้าเวรยามอยู่หน้าห้องบรรทม ณ เวลานั้น ตกเป็นจำเลย เนื่องจากบริเวณนั้นไม่มีผู้ใดอื่น คดีการสิ้นพระชนม์ของในหลวงรัชกาลที่ 8 ศาลผู้พิเคราะห์คดียังมีการสันนิษฐานไปยัง ปรีดี พนมยงค์ ว่าเป็นผู้บงการมหาดเล็กทั้งสามให้ลอบปรงพระชนม์ ถึงแม้จะไม่มีพยานหรือหลักฐานใดๆ ที่บ่งชี้ชัดเจน แต่ก็ทำให้ปรีดีต้องตัดสินใจลี้ภัยทางการเมืองไปยังประเทศฝรั่งเศส เพราะมีการปลุกปั่นกระแสอยู่เป็นระยะ

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติตามกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบสันตติวงศ์ พ. ศ. 2467 โดยด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร ต่อมาเมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2493 พระองค์ได้เสด็จขึ้นสู่พระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ 9 แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ในวันนั้นเอง ทรงเปล่งพระปฐมบรมราชโองการว่า “เราจะปกครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” พระปฐมบรมราชโองการดังกล่าวถือเป็นประถมธรรมิกราชวาจาและเป็นพระราชสัตยาธิษฐาน จะทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจปกครองราชอาณาจักรไทยโดยทศพิธราชธรรม โดยที่พระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ 9 ทรงเสด็จขึ้นครองราชย์ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการเมืองการปกครอง พ.ศ. 2475 ได้เพียง 14 ปี พระองค์จึงทรงครองราชย์ภายใต้การปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ซึ่งพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ไทยได้เปลี่ยนแปลงไปภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการเมืองการปกครอง พ.ศ. 2475 พระองค์จึงมิได้ทรงมีพระบรมเดชานุภาพจากความกล้าหาญความสามารถในการรบ การทำสงครามหรือการแผ่ขยายพระราชอาณาจักรอย่างกว้างใหญ่แต่พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงอันใกล้ชิดกับประชาชนทั้งประชาชนในกรุงเทพ ฯ ในเมือง ใน

ชนบท และผู้อยู่ห่างไกล โดยที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย บัญญัติให้อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนชาวไทย พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นประมุขทรงใช้อำนาจนั้นทางรัฐสภา คณะรัฐมนตรี และศาล พระราชกรณียกิจและพระราชจริยาวัตรของพระองค์มีมากมายเป็นที่ประจักษ์แก่พสกนิกรทั้งประเทศ เพราะพระองค์ทรงปฏิบัติทั้งพระราชกรณียกิจตามรัฐธรรมนูญ และการบำบัดทุกข์บำรุงสุข ทรงร่วมทุกข์ร่วมสุขกับประชาชนชาวไทยไม่เว้นแม้แต่ราษฎรในถิ่นทุรกันดาร พระองค์ทรงมีพระบรมเดชานุภาพแผ่ไพศาลปกป้องคุ้มครองประเทศชาติและประชาชนให้ตั้งอยู่ในความมั่นคงความเป็นปกติสุข และความจริญก้าวหน้าตามแนวทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง พระองค์จึงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงความสำคัญต่อการให้ “ประชาชนพึ่งตนเอง” แต่พระองค์เองก็ “ทรงเป็นที่พึ่งของประชาชนทั่วประเทศ” (วัชรา ไชยสาร, 2549, หน้า 7-23)

3.5.1 การเปลี่ยนแปลงระบอบการเมืองการปกครองสยาม พ.ศ. 2475

ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองสยามในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 แนวคิดเรื่องการมีระบอบรัฐธรรมนูญในประเทศสยามค่อย ๆ เติบโตขึ้นมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5-6-7 ทั้งจากเจ้านายและราษฎร ทั้งภายในประเทศและผู้ซึ่งได้รับการศึกษามาจากต่างประเทศ ไม่ว่าจะเป็นคำกราบบังคมทูล ร.ศ.103 ปัญญาชนอย่างเทียนวรรณ คณะ ร.ศ.130 จนมาเป็นผลสำเร็จในสมัยรัชกาลที่ 7 โดยคณะราษฎร เป้าหมายของคณะราษฎรคือการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองและล้มล้างระบอบเก่าและแทนที่ด้วยระบบรัฐธรรมนูญตะวันตกที่ทันสมัย และอาจต้องการยกพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์อื่นเป็นพระมหากษัตริย์แทนด้วย อาจกล่าวได้ว่ากบฏ ร.ศ. 130 เป็นแรงขับดันให้คณะราษฎรปฏิวัติ โดยภายหลังยึดอำนาจแล้ว พระยาพหลพลพยุหเสนาได้เชิญผู้นำการกบฏ ร.ศ. 130 ไปพบและกล่าวกับขุนทวยหาญพิทักษ์ (เหล็ง ศรีจันทร์) ว่า "ถ้าไม่มีคณะคุณ ก็เห็นจะไม่มีคณะผม" และหลวงประดิษฐ์มนูธรรมก็ได้กล่าวในโอกาสเดียวกันว่า "พวกผมถือว่าการปฏิวัติครั้งนี้เป็นการกระทำต่อเนื่องจากการกระทำเมื่อ ร.ศ. 130 (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2549, หน้า 2475-2500) ซึ่งแม้ชนชั้นปกครองจะมีการปรับตัวมาเป็นระยะ แต่ก็ไม่ทันต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

การเมืองสยามช่วงก่อนเหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 นั้นได้เกิดการรวมกลุ่มของนายทหารและข้าราชการประจำ จำนวน 7 นาย ที่เมืองปารีส ประเทศฝรั่งเศส โดยการรวมกลุ่มเพื่อประชุมกันครั้งแรก เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2467 (ประยูร ภมรมนตรี, 2517, หน้า 10) ซึ่งกลุ่มบุคคลเหล่านี้ล้วนกำลังศึกษาอยู่ในประเทศฝรั่งเศส อังกฤษ และสวิตเซอร์แลนด์ ที่ต่างมีอุดมการณ์ทางการเมืองต่อประเทศสยามในลักษณะหัวก้าวหน้า ดังนั้นสมาชิกกลุ่ม 7 นาย ได้แก่ “1. นายปรีดี พนมยงค์ 2. พันโทประยูร ภมรมนตรี 3. พันโทแปลก ขีตตะสังคะ 4. ร้อยตรีทัศนัย มิตรภักดี 5. หลวงศิริราชไมตรี (จรูญ สิงหเสนี) 6. นายตั้ว ลพานุกรม 7. นายแนบ พหลโยธิน” (นรนิติ เศรษฐบุตร, 2553, หน้า 104) จากบุคคลทั้งหลายเหล่านี้ที่มีการประชุมกันของคณะผู้ก่อการได้มีความคิดร่วมกันจากคำกล่าวของ

ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายแนวคิดร่วมกันของกลุ่มผู้ก่อการที่บันทึกไว้ในหนังสือบันทึกเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ว่า

“ความมุ่งหมายในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยยึดหลักประชาธิปไตยที่ประชาชนจะต้องมีสิทธิในการปกครองตนเอง โดยมีรัฐธรรมนูญเป็นรากฐานปกครองประเทศชาติเยี่ยงอารยะประเทศ เป็นรากฐานที่จะสร้างความรุ่งเรืองและความมั่นคงกับทั้งเป็นหลักประกันเสรีภาพของประชาชนทั่วกัน ซึ่งการปกครองตามระบบประชาธิปไตยจะต้องยึดหลักการหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนคณะรัฐบาลกันไปตามวาระของการเลือกตั้ง อันหนทางที่จะสร้างความก้าวหน้าและความมั่นคงให้แก่ประเทศชาติ” (ประยูร ภมรมนตรี, 2517, หน้า 9)

ดังนั้นการรวมตัวของสมาชิกจึงหลีกไม่พ้นที่จะต้องแสวงหาสมาชิกเพิ่มขึ้น และกลายเป็นคณะบุคคลจัดตั้งชื่อ “คณะราษฎร” นำโดย พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) ผู้เป็นหัวหน้าคณะซึ่งประกอบด้วยนายทหารอีก 3 นาย คือ “พันเอกพระยาทรงสุรเดช พันเอกพระยาฤทธิอัคเนย์ พันโทพระประศาสน์พิทยายุทธ” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2551, หน้า 379) อาจถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งสำคัญที่นำความเจริญก้าวหน้าทางบทบาททางการเมืองการปกครองมาสู่สยาม โดยเปลี่ยนจากการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy) มาเป็นการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขที่อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ (Constitutional Monarchy)

สาเหตุสำคัญของการเปลี่ยนแปลงการปกครองไทย พ.ศ. 2475

1. เกิดจากกระแสนิยมการเมืองการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่แพร่กระจาย กล่าวคือ สาเหตุที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองของสยามเมื่อปี 2475 ได้เกิดขึ้นจากความคาดหวังที่จะให้ประเทศปกครองระบอบประชาธิปไตยในสมัยรัชกาลที่ 5 ด้วยการเรียกร้องให้มี “รัฐธรรมนูญและรัฐสภาอย่างต่อเนื่องของกลุ่ม ร.ศ. 103” (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, 2533, หน้า 25) อาจกล่าวได้ว่า อิทธิพลจากการปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้ชาวสยามส่วนหนึ่งที่ได้ไปศึกษายังประเทศตะวันตก ได้รับอิทธิพลแนวคิดทางการเมืองสมัยใหม่ และนำกลับมาเผยแพร่ในประเทศสยาม ทำให้ชาวสยามบางส่วนที่ไม่ได้ไปศึกษาต่อในต่างประเทศ ได้รับอิทธิพลแนวความคิดดังกล่าวด้วย อิทธิพลของการปฏิรูปการศึกษาได้ส่งผลกระตุ้นให้เกิดความคิดในการเปลี่ยนแปลงการปกครองมากขึ้น นับตั้งแต่คณะเจ้านายและข้าราชการเสนอคำกราบบังคมทูลให้เปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ.2427 เมื่องคนเหล่านี้เห็นความสำคัญของระบอบประชาธิปไตย การเปลี่ยนแปลงการปกครองจึงเกิดขึ้น

2. เกิดจากสภาพภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ กล่าวคือ สาเหตุที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 เกิดจากภาวะเศรษฐกิจในประเทศตกต่ำอันเนื่องมาจากประเทศประสบกับปัญหารายจ่ายมากกว่ารายรับ ซึ่งกระทบถึงปัญหาการคลังของประเทศ ซึ่งส่งผลให้พระบาทสมเด็จ

พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องแก้ไขสถานการณ์ด้วยการออกนโยบายให้ข้าราชการออกจากราชการก่อนกำหนดอากรประเทศ (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, 2533, หน้า 25) สร้างความไม่พอใจให้กับข้าราชการทำให้ข้าราชการในกระทรวงต่าง ๆ ลดน้อยลง

3. เกิดจากการล่าอาณานิคมทางการเมืองและทางเศรษฐกิจของประเทศมหาอำนาจ อาจกล่าวได้ว่า ภาวะจากความความตึงเครียดหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 1 สิ้นสุดลง ภาวะทางการเมืองของมหาอำนาจอังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกา และญี่ปุ่น ได้ขยายอำนาจทางอุดมการณ์การเมืองในระบอบประชาธิปไตยเพื่อแข่งขันกับระบอบคอมมิวนิสต์ที่กำลังครอบงำภูมิภาคเอเชีย โลกตะวันตกจึงจำเป็นต้องเร่งแทรกซึมอุดมการณ์เหล่านั้นมาสู่โลกตะวันออก ก็เพื่อจะนำวัตถุดิบจากประเทศที่ยึดครองได้ป้อนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจของประเทศตนเอง

ด้านบทบาททางการเมืองของชนชั้นนำหลังการปฏิวัติ 2475 – 2500

บทบาททางการเมืองของฝ่ายคณะราษฎรกับฝ่ายอนุรักษ์นิยมหลังการปฏิวัติ 2475 เหตุการณ์การเข้ามาของกลุ่มคณะราษฎรที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงการปกครองทางการเมืองในปี พ.ศ. 2475 กลายเป็นการต่อสู่ทางการเมืองกันระหว่างกลุ่มชนชั้นนำทั้ง 2 ชนชั้น ประกอบด้วยชนชั้นที่นิยมระบอบใหม่ในระบอบประชาธิปไตย และกลุ่มนิยมอำนาจในระบอบเก่าที่สูญเสียอำนาจในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งทั้งสองกลุ่มดังกล่าวต่างพยายามช่วงชิงพื้นที่ทางการเมืองสยามอย่างต่อเนื่อง แต่อย่างไรก็ตามการต่อสู้ทางการเมืองของชนชั้นนำทั้ง 2 กลุ่ม เป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงสถาบันทางการเมืองใหม่ ๆ กฎเกณฑ์และกติกาทางการเมืองใหม่ ๆ ขึ้น ทั้งยังสะท้อนให้เห็นถึงวิธีการแข่งขันกันทางการเมืองที่เป็นไปในรูปแบบลักษณะที่รุนแรงและไม่รุนแรง

1. การกำเนิดสถาบันการเมือง รัฐสภา รัฐธรรมนูญ และคณะกรรมการราษฎร

ภายใต้ระบอบประชาธิปไตยที่มีการปกครองในรูปแบบใหม่ ด้วยการจัดตั้งสถาบันทางการเมืองใหม่ที่เรียกว่า รัฐสภา นั้น ถือว่าเป็นการกำเนิดสถาบันทางการเมืองครั้งแรกในปี 2475 ซึ่งคณะราษฎรได้กำหนดให้มีสิ่งที่สำคัญที่สุดสำหรับระบอบประชาธิปไตย นั่นคือ เริ่มแรกคณะราษฎรกำหนดให้รัฐสภาเป็นสภาเดียวด้วยการแต่งตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ส.ส.) ประเภทเดียว “ทำหน้าที่เป็นผู้แทนราษฎรชั่วคราวไปพรางก่อนจำนวน 70 นาย โดยสภาผู้แทนฯ ดังกล่าวจะเป็นผู้ใช้อำนาจนิติด้วยการออกกฎหมาย และการควบคุมดูแลการบังคับใช้กฎหมาย” (พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว, 2475) เป็นการนำไปสู่บทบาทของรัฐสภาหรือองค์กรนิติบัญญัติที่สำคัญในระบบการเมืองสมัยใหม่ อีกทั้งเป็นการกำหนดกฎเกณฑ์ว่าพฤติกรรมใดของงบุคคลใดในสังคมควรจะเป็นความผิดและมีความผิดสถานใด เมื่อกระทำผิดจะต้องมีโทษอย่างไร รวมไปถึงการกำหนดบทบาทองค์กรที่ให้ความคุ้มครองและสร้างหลักประกันในเรื่องต่าง ๆ แก่ประชาชน โดยเฉพาะในเรื่องสิทธิเสรีภาพของประชาชน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและคณะราษฎรได้เริ่มจัดการเพื่อให้รัฐธรรมนูญฉบับแรกแก่ประชาชนชาวสยาม พระราชบัญญัติธรรมนูญชั่วคราวมี

การลงพระปรมาภิไธยประกาศใช้เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2475 เมื่อเวลา 5.00 น. ซึ่งเป็นเอกสารร่างเขียนขึ้นล่วงหน้าไว้แล้วโดย นายปรีดี พนมยงค์ ถือว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกของสยาม แม้ว่าจะยังเป็นเพียงฉบับชั่วคราวอยู่ก็ตาม ข้อความในรัฐธรรมนูญเริ่มต้นมาตรา 1 ความว่า "อำนาจสูงสุดของประเทศนั้น เป็นของราษฎรทั้งหลาย" รัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์โดยยกเลิกพระราชอำนาจที่มีมาแต่โบราณ อาทิ พระราชอำนาจในการยับยั้งกฎหมาย การพระราชทานอภัยโทษ และพระราชสิทธิในการยืนยันผู้สืบราชสมบัติและรัชทายาท หรือจะกล่าวได้ว่า รัฐธรรมนูญดังกล่าวจำกัดอำนาจทั้งหมดของพระมหากษัตริย์ โดยยังมิได้ยกเลิกสถาบันพระมหากษัตริย์เท่านั้น รัฐธรรมนูญยังได้จัดตั้งคณะกรรมการราษฎรเป็นฝ่ายบริหาร และสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกสภาที่ได้มาจากการแต่งตั้ง 70 คน

ส่วนสถาบันบริหารหรือคณะรัฐบาล ก็ถือกำเนิดขึ้นในชื่อ “คณะกรรมการราษฎร” ซึ่งประกอบด้วย ประธานกรรมการราษฎรและกรรมการราษฎรอีก 14 คน โดยบุคคลที่ถูกคณะราษฎรเชิญนั่งตำแหน่งประธานกรรมการราษฎรคนแรก คือ พระยามโนปกรณ์นิติธาดา ซึ่งก็เปรียบเสมือนเป็นนายกรัฐมนตรีในปัจจุบัน ซึ่งเหตุผลที่เลือกพระยามโนปกรณ์ ฯ นั่นอาจจะสร้างความลงตัวทางการเมืองและมีความประนีประนอมทางการเมืองระหว่างคณะราษฎรกับคณะเจ้าได้ ดังนั้น รัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดา จึงประกอบด้วยบุคคลต่าง ๆ ที่ส่วนใหญ่ล้วนเป็นบุคคลสายคณะราษฎร ได้แก่ “พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา, พ.อ.พระยาทรงสุรเดช (เทพ พันธุมเสน), พระยาฤทธิอัคเนย์ (สละ เอมะศิริ), พระประศาสนพิทยายุทธ (วัน ชูถิ่น), ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี,พระยาศรีวิสารวาจา (เทียนเลี้ยง ฮุนตระกูล), ร.ท.แปลก พิบูลสงคราม” (นรนิติ เศรษฐบุตร, 2553, หน้า 78) ภายหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวรเมื่อ 10 ธันวาคม 2475 รัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวได้คืนพระราชอำนาจแก่พระมหากษัตริย์หลายประการจากเดิมที่เคยถูกจำกัดภายใต้พระราชบัญญัติธรรมนูญฉบับก่อน เป็นอีกครั้งหนึ่งที่พระมหากษัตริย์นั้น "ศักดิ์สิทธิ์และจะล่วงละเมิดมิได้" สภาผู้แทนราษฎรมีจำนวนสมาชิกเพิ่มขึ้นเป็น 156 คน เลือกตั้ง 76 คน และอีก 76 คนได้รับการแต่งตั้ง การจำกัดประชาธิปไตยถูกยกเลิกและรัฐบาลมีกำหนดจะจัดการเลือกตั้งครั้งแรกในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2476 และได้มีการเปลี่ยนแปลงชื่อองค์กรที่ใช้อำนาจอธิปไตยเสียใหม่ว่า อำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหาร และอำนาจตุลาการ อีกทั้งยังเปลี่ยนแปลงชื่อจากคณะกรรมการราษฎรเป็นคณะรัฐมนตรี (นายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรี) โดยหนึ่งในสาระสำคัญของรัฐธรรมนูญฉบับนี้ คือ ให้อำนาจสภาผู้แทน ฯ สามารถยุบสภาได้และพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจยับยั้งร่างกฎหมายได้

2. ความขัดแย้งทางการเมืองภายในกลุ่มคณะราษฎร

2.1 กรณีร่างเค้าโครงเศรษฐกิจหรือสมุดปกเหลืองโดยรัฐบาลได้มอบหมายให้หลวงประดิษฐ์มนูธรรม ดูแลเรื่องเศรษฐกิจจนได้กำหนดร่างเค้าโครงเศรษฐกิจขึ้นชุดหนึ่งและนำเข้าสภาผู้แทนราษฎรเพื่อให้ความเห็นชอบ ขณะที่สมาชิกสภาผู้แทนฯ ประชุมอยู่นั้น ได้เกิดการถกเถียงกันถึงเนื้อหาของร่างเค้าโครงเศรษฐกิจ ว่าเนื้อหาส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากลัทธิสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ เป็นผลทำให้สมาชิกสภาผู้แทนฯ มีทั้งเห็นด้วยอยากให้นำมาใช้ในประเทศกับไม่เห็นด้วยที่มองว่าเนื้อหามีความใกล้เคียงกับลัทธิคอมมิวนิสต์ (ณรงค์ สินสวัสดิ์, 2539, หน้า 112) จึงเป็นเหตุให้ไม่สามารถผ่านร่างดังกล่าวได้ กลุ่มพระยาทรงสุรเดชมีความไม่พอใจกับเรื่องนี้เท่าไร และต่อต้านร่วมกับพระยามโนปกรณ์นิติธาดา (ก้อน หุตะสิงห์) นายกรัฐมนตรีคนแรกที่ไม่ได้เป็นสมาชิกผู้ก่อการนำมาซึ่งการปิดสภาในวันขึ้นปีใหม่ (ปฏิทินเก่า) ขณะนั้นเมื่อ 1 เมษายน พ.ศ. 2476 เป็นเหตุให้นายปรีดี พนมยงค์ ถูกเนรเทศไปพำนักอยู่ที่ฝรั่งเศสพักใหญ่ๆ

2.2 กรณีการใช้ทหารเข้าตรวจค้นสมาชิกสภาฯ ก่อนเข้าสภาฯ ซึ่งนำไปสู่การกล่าวหาพระยาทรงสุรเดชผู้ดูแลฝ่ายทหารของรัฐบาล พระยามโนปกรณ์ฯ ว่าลุแก่อำนาจซึ่งสืบเนื่องจากเมื่อวันที่ 31 มีนาคม 2475 ได้มีข่าวว่าสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจะพกอาวุธเข้าประชุมสภา (นรนิติ เศรษฐบุตร,2553, หน้า 104)

จาก 2 กรณีดังกล่าวได้นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างสมาชิกสภา ฯ และนำไปสู่การจัดตั้งรัฐบาลใหม่ภายใต้อำนาจของพระยามโนปกรณ์ ฯ เพียงคนเดียว โดยคณะราษฎรแตกแยกกันมากขึ้นจนมีการแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มฝ่ายพระยามโนปกรณ์ฯ กับฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ และการที่ออกกฎหมายคอมมิวนิสต์ 2476 ส่งผลทำให้นายปรีดี พนมยงค์ ต้องเดินทางออกนอกประเทศคือประเทศฝรั่งเศส ซึ่งจากเหตุการณ์ดังกล่าวเรียกเหตุการณ์ครั้งนั้นว่าการรัฐประหารตนเองหรือรัฐประหารเงียบ การกระทำของของนายกรัฐมนตรีพระยามโนปกรณ์ฯ ได้สร้างความไม่พอใจให้อีกฝ่าย และได้ทำลายเจตนารมณ์และอุดมการณ์ทางการเมืองของคณะราษฎรลง จนทำให้เกิดการรวมกลุ่มผนึกกำลังอำนาจระหว่าง พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนา และพ.ท.แปลก พิบูลสงครามขึ้นจนเป็นที่มาของการทำการรัฐประหารพระยามโนปกรณ์ ฯ เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 ครั้งนี้จึงนับได้ว่าคณะราษฎรกลับมาถือครองอำนาจอย่างมั่นคงจริง ๆ พระยาพหล ฯ ขึ้นมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี พร้อมกับการลดทอนบทบาทของ 3 ทหารเสือที่เหลือ ความประนีประนอมกับระบอบเก่าก็ดูเหมือนจะสิ้นสุดลง และยิ่งรุนแรงขึ้นเมื่อเกิด “กบฏบวรเดช” กลางเดือนตุลาคมปลายปีนั้นเอง กบฏคราวนั้นยังผลให้สมาชิกราชวงศ์สำคัญจำนวนไม่น้อยที่ต้องผละแผ่นดินเกิด ย้ายถิ่นฐานไปยังต่างประเทศจนสิ้นพระชนม์ในต่างแดน เช่น กรมพระสวัสดิ์ ฯ (พ.ศ. 2478 ที่ปีนัง) กรมพระกำแพง ฯ (พ.ศ. 2479 ที่สิงคโปร์) หรือแม้แต่การสละราชบัลลังก์ (พ.ศ. 2478) จนถึงการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ (พ.ศ. 2484 ที่อังกฤษ) นอกเหนือจากกรมพระนครสวรรค์ ฯ ที่ได้

เสด็จไปใช้ชีวิตที่บันดุงก่อนหน้าเจ้าองค์อื่น ๆ หลังปฏิวัติ 2475 หมาด ๆ และสิ้นพระชนม์หลังพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ อีก 3 ปีต่อมา (พ.ศ. 2487)

3.5.2. การเมืองการปกครองในยุคของพระยาพหลพลพยุหเสนา พ.ศ. 2476 – 2481

พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) ก้าวขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2476 ภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับถาวร พ.ศ. 2475 และได้ทำการหารือกับประธานสภาผู้แทนราษฎร (พระยาพิชัยญาต) ถึงการเปิดประชุมสภาผู้แทน ฯ เพื่อให้ดำเนินการเป็นไปตามรัฐธรรมนูญ (นรนิติ เศรษฐบุตร, 2553, หน้า 109) กล่าวคือ พระยาพหล ฯ มีความต้องการให้สภาผู้แทน ฯ ได้ทำหน้าที่เพื่อชาติบ้านเมืองตามเจตนารมณ์ที่เปลี่ยนแปลงการปกครอง แต่เมื่อได้เชิญนายปรีดี พนมยงค์ กลับจากประเทศฝรั่งเศส เพื่อมาช่วยงานรัฐบาลกลับต้องเจอกับปัญหา กรณีที่นายปรีดี พนมยงค์ ยังมีข้อกล่าวหาว่ามีความคิดไปทางสังคมนิยมคอมมินิสต์ เป็นผลทำให้ไม่เป็นที่พอใจของฝ่ายนิยมเจ้าผนวกกับการที่นายวัลย์ ฤทธิเดช (กรรมกรรถราง) เลขานุการสมาคมรถรางยื่นฟ้องรัชกาลที่ 7 (สมบัติ ธำรงธัญวงศ์, 2548, หน้า 589)

กรณีกบฏบวรเดชเมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2476 ภายใต้การนำของ “พล.อ.พระวรวงศ์เธอบวรเดช นายทหารนอกประจำการ อดีตเสนาบดีกลาโหมที่ได้รวมกำลังทหารตามหัวเมือง ประกอบด้วย อยุธยา สระบุรี อุบลราชธานี ปราจีนบุรีและเพชรบุรี” (สมบัติ ธารงธัญวงศ์, 2548, หน้า 588) ได้นำกำลังเข้าสู่พระนคร และตั้งกำลังบริเวณดอนเมือง อีกทั้งพร้อมกับยื่นข้อเรียกร้องให้ พ.อ.พระยาพลพยุหเสนาลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แต่แล้ว พ.ท. แปลก พิบูลสงครามนำกำลังฝ่ายทหารมาตั้งกำลังต่อสู้ ปราบปรามจนทำให้ฝ่ายบวรเดชพ่ายแพ้กลายเป็นกบฏไป เป็นที่มาของการเรียกกบฏบวรเดช ในปี พ.ศ. 2476 และเป็นผลทำให้หลวงพิบูลสงครามได้เข้ามาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2481 ทันทีที่หลวงพิบูลสงครามขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี การกวาดล้างครั้งใหญ่ เริ่มต้นด้วยการกวาดล้างฝ่ายปฏิปักษ์ขนานใหญ่ รวมทั้ง 3 ทหารเสือคณะราษฎรได้รับการเชิญออกนอกประเทศ คือ พระยาทรงสุรเดชเลือกไปอินโดจีน ส่วนพระยาฤทธิอัคเนย์ไปยังสหรัฐมลายู และพระประศาสน์พิทยายุทธ ซึ่งยังถือว่าถนอมน้ำใจด้วยการย้ายไปเป็นอัครราชทูตที่กรุงเบอร์ลิน ประเทศเยอรมนี

3.5.3. การเมืองการปกครองในยุคของจอมพลแปลก พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481 - 2487

การเมืองไทยหลังการปฏิวัติของคณะราษฎร อุดมการณ์ทางการเมืองและอำนาจในการบริหารประเทศอยู่ภายใต้รัฐบาลจอมพลแปลก พิบูลสงคราม โดยที่จอมพล ป. มีนโยบายที่มุ่งเน้นพัฒนาประเทศมากขึ้น ได้มีนโยบายในการสร้างชาติ ซึ่งมีแนวโน้มเป็นลัทธิชาตินิยม เช่น ออกกฎหมายคุ้มครองอุตสาหกรรมภายในประเทศ มีการสงวนอาชีพบางอย่างไว้เฉพาะคนไทย และปลูกฝังให้ประชาชนนิยมใช้สินค้าไทย ด้วยคำขวัญว่า "ไทยทำ ไทยใช้ ไทยเจริญ" หลังจากประเทศไทยได้ผ่านการบริหารงานของรัฐบาลก่อนหน้านี้ ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวสถานการณ์ระหว่างประเทศกำลัง

เกิดความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างประเทศ โดยเฉพาะความขัดแย้งของประเทศมหาอำนาจ จนกลายเป็นเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ในช่วงต้นสงครามโลกครั้งที่ 2 เกิดสงครามอินโดจีนระหว่างไทยกับฝรั่งเศส จากปัญหาเรื่องการใช้แม่น้ำโขงเป็นเส้นแบ่งพรมแดน ระหว่างไทยกับอินโดจีน ซึ่งอยู่ในครอบครองฝรั่งเศสมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 โดยฝรั่งเศสไม่ยอมตกลงเรื่องการใช้ร่องน้ำลึกเป็นเส้นเขตแดน ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2483 ฝรั่งเศสส่งเครื่องบินมาทิ้งระเบิดเมืองนครพนม การรบระหว่างฝรั่งเศสกับไทยจึงเริ่มขึ้น ฝรั่งเศสโจมตีไทยทางอรัญประเทศ รัฐบาล จอมพล ป. ส่งทหารไทยเข้าไปในอินโดจีนทางด้านเขมร แต่ในที่สุดญี่ปุ่นเสนอตัวเข้าไกล่เกลี่ย จนมีการส่งผู้แทนไปลงนามอนุสัญญาโตเกียว เมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2484 ในครั้งนั้นไทยได้ดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงคืน รวมทั้งทางใต้ตรงข้ามปากเซ คือ แขวงจัมปาศักดิ์ และดินแดนในเขมรที่เสียให้ฝรั่งเศสไปเมื่อปี พ.ศ. 2450 กลับคืนมาด้วย กรณีดังกล่าวส่งผลต่อการเมืองสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดังนี้

1. นโยบายทางด้านการเมืองแบบชาตินิยม กล่าวคือ รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามได้มีการกำหนดนโยบายรัฐนิยมหรือนโยบายชาตินิยมขึ้นมา เพื่อส่งเสริมความรักชาติของคนในประเทศ และเพื่อใช้ในการบริหารประเทศ นโยบายนี้เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2481 - 2485 รวม 12 ฉบับ และได้มีการเปลี่ยนชื่อประเทศจากคำว่า สยามเป็นไทยตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา กำหนดให้มี “เพลงชาติ เคารพธงชาติ เพลงสรรเสริญพระบารมี”

2. นโยบายทางด้านเศรษฐกิจแบบชาตินิยม กล่าวคือ นโยบายรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ส่งเสริมด้านเศรษฐกิจแก่ประเทศและสิทธิในด้านการทำกินให้แก่คนไทย คือ เรื่องการให้ชาวไทยใช้เครื่องอุปโภคบริโภคที่ทำขึ้นในไทย นำไปสู่การออกกฎหมายเพื่อสงวนอาชีพไว้ให้แก่คนไทย เป็นต้นว่า กฎหมายสวน การให้สัมปทานรังนกแก่องค์การของรัฐบาลหรือตัวแทน พระราชบัญญัติเกลือและยาสูบพ.ศ. 2482 กฎหมายควบคุมการฆ่าสัตว์ อีกทั้งยังออกกฎหมายกฎสงวนสิทธิ์การจับปลาในเขตน่านน้ำไทยให้แก่คนสัญชาติไทย ทั้งนี้เพื่อกีดกันอำนาจทางเศรษฐกิจของคนจีนโดยเฉพาะ

3. นโยบายทางด้านสังคมและการเสริมสร้างวัฒนธรรมชาติ กล่าวคือ สมัยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้มีการออกกฎหมายเกี่ยวกับวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2483 พร้อมกับจัดตั้งสภาวัฒนธรรมแห่งชาติขึ้นในปี พ.ศ. 2485 เพื่อเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนชาวไทยชักชวนกันขยันทำมาหากิน ได้รู้จักการค้าขาย พร้อมทั้งให้มีการแต่งกายแบบอารยประเทศ เป็นต้นว่า ทุกคนต้องสวมหมวก ห้ามคนไทยกินหมาก ต้องรู้จักรักษามารยาท

4. นโยบายเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศสและช่วงสงครามอินโดจีน กล่าวคือ ในช่วงเวลาที่สงครามโลกครั้งที่ 2 เริ่มต้นขึ้น คือ เกิดขึ้นราวปี พ.ศ. 2482 ประเทศเยอรมันสามารถบุกยึดปารีสของฝรั่งเศสได้ เป็นผลทำให้อำนาจทางการทหารฝรั่งเศสอ่อนแอ รวมถึงประเทศอาณานิคมภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส คือ เวียดนาม ลาว กัมพูชา ที่เริ่มเรียกร้องเอกราชของตนเองและ

รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม จึงถือโอกาสดำเนินนโยบายเรียกร้องเอาดินแดนคืนจากฝรั่งเศส (ชรินทร์ สันประเสริฐ, 2554, หน้า 26) ไทยได้ดินแดนคืนบางส่วนประมาณ 90,000 ตารางกิโลเมตร จนกระทั่งเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ยุติลง ผลปรากฏว่าฝ่ายญี่ปุ่นแพ้สงครามจึงทำให้ฝรั่งเศสกลับมีอำนาจขึ้นมาอีกครั้ง และได้กลับมาทวงดินแดนคืนจากไทย

5. รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามกับสงครามมหาเอเชียบูรพา กล่าวคือ ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เกิดขึ้น ญี่ปุ่นได้ยกกองทหารขึ้นบกในหลายแห่งบริเวณอ่าวไทย โดยไม่มีการแจ้งฝ่ายไทยให้ทราบล่วงหน้า ทางญี่ปุ่นได้ประสานงานให้เอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำกรุงเทพ ฯ ยื่นข้อเสนอขออนุญาตรัฐบาลไทยให้กองทัพญี่ปุ่นเดินทัพ โดยผ่านประเทศไทยเพื่อเดินทางไปยังพม่า แต่ถ้าหากทางการไทยไม่อนุญาตก็ต้องเกิดสงครามระหว่างกัน อย่างไรก็ตาม รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงยินยอมและออกประกาศนโยบายสนับสนุนญี่ปุ่นภายใต้นโยบายของญี่ปุ่นนั่นคือ “เอเชียสำหรับชาวเอเชีย” พร้อมกับตัดสินใจให้ทหารญี่ปุ่นเดินทัพผ่านประเทศไทยได้ โดยมีข้อตกลงสำหรับทั้งสองฝ่าย คือ

1) เพื่อจะจัดการกับสถานการณ์เร่งด่วนในเอเชียตะวันออก ประเทศไทยจะยินยอมให้กองทหารญี่ปุ่นผ่านดินแดนของประเทศไทยไปได้

2) รายละเอียดเพื่อการปฏิบัติตามวรรคแรกจะต้องตกลงกันระหว่างเจ้าหน้าที่ฝ่ายทหารทั้งสองประเทศ

3) ประเทศญี่ปุ่นให้ประกันเอกราชอธิปไตยแก่ไทย อีกทั้งญี่ปุ่นต้องให้คำมั่นสัญญาว่าจะเคารพเอกราช และเกียรติศักดิ์ของไทย

6. ขบวนการเสรีไทย กล่าวคือ ขบวนการเสรีไทย หรือขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นจัดตั้งขึ้นเพื่อต่อต้านอำนาจญี่ปุ่นในประเทศไทย ครั้นญี่ปุ่นยอมจำนนต่อสหรัฐอเมริกาและพันธมิตร เป็นผลทำให้ขบวนการเสรีไทยได้สลายตัวลง การดำเนินการของขบวนการเสรีไทยได้ปฏิบัติการอย่างต่อเนื่องเพื่อให้ฝ่ายอังกฤษและอเมริกาทราบถึงเจตนารมณ์ของชาวไทยที่ต่อต้านอำนาจญี่ปุ่น เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามเริ่มสงสัยในอำนาจของญี่ปุ่นที่กำลังอ่อนลง จึงได้เสนอร่างกฎหมาย 2 ฉบับเพื่อสร้างเมืองนครบาลเพชรบูรณ์ และพุทธบุรีมณฑล(สระบุรี) ดังข้อความบางตอนซึ่งอ้างใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริว่า

“เมื่อผมเห็นเป็นโอกาสอันเหมาะสมที่จะสร้างฐานทัพสำหรับเตรียมรบกับญี่ปุ่นในขั้นสุดท้ายได้แล้ว เพราะเห็นว่าญี่ปุ่นได้อ่อนกำลังลงไปมาก ถึงเราจะแข็งมือเอาบ้าง ญี่ปุ่นก็คงจะไม่กล้าหักหาญต่อประเทศไทย ผมจึงได้ลงมือสร้างฐานทัพที่เพชรบูรณ์ และสร้างทางให้สามารถติดต่อระหว่างกรุงเทพ ฯ ลำปางตลอดไปจนถึงติดต่อกับกองทัพจีนในหนานใต้” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2551 หน้า 379)

แต่ความพยายามดังกล่าวไม่เป็นผลสำเร็จ เนื่องจากสภาผู้แทนราษฎรขณะนั้นไม่เห็นด้วย จึงไม่อนุมัติร่างกฎหมายฉบับดังกล่าว ส่งเผลทำให้จอมพล ป. พิบูลสงครามต้องลาออกจากนายกรัฐมนตรี

3.5.4 การเมืองการปกครองในยุคของนายปรีดี พนมยงค์ พ.ศ. 2489

พ.ศ. 2489 เป็นปีที่การเมืองไทยเกิดการเปลี่ยนแปลงนายกรัฐมนตรีจากนายควง อภัยวงศ์ (2487 - 2488 และ 2489) นายทวี บุณยเกตุ (2488) ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช (2488 - 2489) และนายปรีดี พนมยงค์ (2489) (ลิขิต ธีรเวคิน, 2547, หน้า 142) ซึ่งหลังจากการลงจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของนายควง อภัยวงศ์ ได้ส่งผลให้นายปรีดี พนมยงค์ ก้าวขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีและประกาศยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 “ด้วยเหตุผลเพราะใช้มานานเป็นเวลา 14 ปีและสถานการณ์ทางการเมืองพัฒนาไปมาก ประชาชนรู้เรื่องการเมืองมากขึ้น” (นรนิติ เศรษฐบุตร, 2553, หน้า 226) จากนั้นก็ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับ 2489 ซึ่งรัฐธรรมนูญฉบับนี้ถือเป็นฉบับที่ค่อนข้างเป็นประชาธิปไตย ทั้งนี้เพราะได้กำหนดสิทธิและหน้าที่ของชนชาวไทยไว้ หรือเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีเสรีภาพและสิทธิในด้านต่าง ๆ กำหนดให้สภามีวาระ 4 ปี ให้สภาผู้แทนฯ มีสิทธิเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐมนตรีรายบุคคลหรือทั้งคณะได้ อีกทั้งยังห้ามบุคคลควบตำแหน่งสมาชิกพฤฒิสภา และสภาผู้แทนราษฎรห้ามข้าราชการประจำเล่นการเมืองด้วย เมื่อการสวรรคตของรัชกาลที่ 8 เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 ส่งผลให้อำนาจทางการเมืองของนายปรีดี พนมยงค์ สั่นคลอน และนำไปสู่การโจมตีและกล่าวหาว่า รัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์มีส่วนเกี่ยวข้องกับการสวรรคตของรัชกาลที่ 8 ซึ่งกลุ่มที่กล่าวหาและโจมตีนายปรีดีนั้น คือกลุ่มที่อยู่ตรงข้ามกับรัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์ และได้ใช้กรณีดังกล่าวเป็นเครื่องมือเพื่อล้มรัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์ “แต่แล้วนายปรีดี พนมยงค์ ต้องลาออกจากนายกรัฐมนตรีด้วยสาเหตุว่าสุขภาพไม่ดี” (ลิขิต ธีรเวคิน, 2547, หน้า 144) ซึ่งจากเหตุผลดังกล่าวเป็นผลทำให้ฝ่ายเสรีนิยม ต้องลงจากอำนาจทางการเมืองและนำไปสู่การก้าวขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีของหลวงธำรง นาวาสวัสดิ์ (2489 - 2490) แต่ก็ถูกฝ่ายอนุรักษ์นิยมและพรรคประชาธิปัตย์นำโดยนายควง อภัยวงศ์เปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจประมาณ 8 วัน 7 คืน (ประจวบอัมพะเศวต, 2543, หน้า 226) จนทำให้ต้องลาออกจากนายกรัฐมนตรี และเปิดทางให้นายควง อภัยวงศ์ ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี (2490 - 2491) หลังจากนั้นนายควง อภัยวงศ์ ก็ถูกนายทหารเอาปืนจี้ให้ออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี จากคณะรัฐประหาร 2490 ที่นำโดย พล.ท.ผิน ชุณหะวัณ ก็เพื่อจะนำกลุ่มนายทหารกลับเข้าสู่อำนาจทางการเมืองอีกครั้ง ภายหลังจากที่นายปรีดี พนมยงค์ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแล้ว ก็ได้รับเชิญจากรัฐบาลหลายประเทศให้ไปเยือนประเทศเหล่านั้น รัฐบาลไทยทราบจึงแต่งตั้งเขาเป็นทูตสันถวไมตรี โดยได้ไปเยือนประเทศจีนเป็นแห่งแรก จากนั้นก็ไปฟิลิปปินส์ สหรัฐ อังกฤษ ฝรั่งเศส สวิตเซอร์แลนด์ เดนมาร์ก สวีเดน และนอร์เวย์ รวม 9 ประเทศ และกลับมาถึงกรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2490 ประเทศไทยเข้าเป็นสมาชิกสหประชาชาติ

ลำดับที่ 55 ในวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2489 โดยนายปรีดี พนมยงค์ ได้ใช้สายสัมพันธ์ส่วนตัวกับผู้นำประเทศฝรั่งเศสและสหภาพโซเวียตมิให้ทั้งสองประเทศนี้ในฐานะสมาชิกถาวรของคณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติใช้อำนาจยับยั้งการสมาชิกเข้าเป็นสมาชิกของไทย

3.5.5 การเมืองการปกครองในยุคของจอมพลแปลก พิบูลสงครามช่วง พ.ศ. 2491 – 2500

ภายหลังที่สงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงเมื่อ พ.ศ. 2488 จอมพล ป. ได้ตกอยู่ในสถานะต้องโทษอาชญากรสงครามและถูกคุมขังในเรือนจำเป็นระยะเวลาหนึ่ง ก่อนที่คณะทหารแห่งชาติที่นำโดยพลโท ผิน ชุณหะวัณ ได้นำกลุ่มทหารนอกราชการที่นิยมจอมพล ป. ก่อรัฐประหารปี พ.ศ. 2490 ยึดอำนาจจากรัฐบาลพลเรือตรีหลวงถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ จนทำให้จอมพล ป. ได้กลับมามีบทบาททางการเมืองอีกครั้ง และได้กลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งในเดือนเมษายน พ.ศ. 2491 เกิดการแย่งชิงอำนาจระหว่าง 3 กลุ่มอำนาจ ได้แก่ คณะราษฎรสายพลเรือนนำโดยนายปรีดี พนมยงค์ คณะราษฎรสายทหารของจอมพล ป. และกลุ่มเสรีไทยนำโดยหม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช จะเห็นได้จากในระยะเวลา 3 ปีนี้ มีการเปลี่ยนแปลงนายกรัฐมนตรีทั้งสิ้น 5 คน คณะรัฐมนตรี 8 คณะ (คณะที่ 12 ถึง 20 และการรัฐประหารอีก 1 ครั้ง (พ.ศ. 2490 นำโดยจอมพล ผิน ชุณหะวัณ)

การเมืองไทยในช่วงนี้เริ่มต้นที่ เกิดการยึดอำนาจรัฐเมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490 โดย พล.ท.ผิน ชุณหะวัณ จอมพล ป. พิบูลสงคราม พล.อ.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และพล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ ในช่วงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 ผลของสงครามได้ทำให้เกิดปัญหาเศรษฐกิจขึ้นในประเทศอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ “ปัญหาการขาดแคลนข้าว การขาดแคลนสินค้าต่าง ๆ การขาดเงินตราต่างประเทศ ปัญหาภาวะเงินเฟ้อ” (ชรินทร์ สันประเสริฐ, 2554, หน้า 37 – 38) และจากกรณีดังกล่าวได้มีการเปลี่ยนนายกรัฐมนตรีถึง 5 คนในรอบ 2 ปีเศษ ๆ เพื่อที่จะเข้ามาแก้ไขปัญหาดังกล่าวและรวมถึงปัญหาทางการเมืองด้วย (2488 - 2490) ได้แก่ นายควง อภัยวงศ์ นายทวี บุญยเกตุ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช นายปรีดี พนมยงค์ และพล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ (หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์) ตามลำดับ

เมื่อเกิดปัญหาต่าง ๆ รัฐบาลภายใต้การนำของ พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ จึงถูกคณะนายทหารนำโดย พล.ท.ผิน ชุณหะวัณ จอมพล ป. และ น.อ.กาจ เก่งระดมยิง (หลวงกาจสงคราม) ได้ใช้กำลังเข้ายึดอำนาจรัฐบาลในวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490 และยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับ 2489 แล้วนำร่างรัฐธรรมนูญที่ซ่อนไว้ใต้ตุ่มมาประกาศใช้เป็นรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวไปพลางก่อน รัฐธรรมนูญฉบับนี้ภายหลังได้ถูกเรียกว่า "รัฐธรรมนูญฉบับใต้ตุ่ม" 2490 โดยกลุ่มยึดอำนาจซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการยึดอำนาจรัฐบาล ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ตามที่ ชรินทร์ สันประเสริฐ (2554, หน้า 44) ได้กล่าวไว้ดังนี้

1. มีจุดประสงค์กระทำการเพื่อประเทศชาติอย่างแท้จริง มิใช่เพื่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งโดยเฉพาะ

2. มีจุดประสงค์เพื่อล้มล้างรัฐบาลพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ แล้วสถาปนารัฐบาลขึ้นมาใหม่เพื่อให้มีประสิทธิภาพ รวมทั้งเทิดทูนศาสนา พระมหากษัตริย์ และประพฤติตามรัฐธรรมนูญโดยแท้จริง

3. มีจุดประสงค์เพื่อเชิดชูเกียรติของทหารบกที่ถูกเหยียบย่ำ และทำลายให้กลับคืนดีดังเดิม อีกทั้งเพื่อปรับปรุงให้มีเกียรติ และสมรรถภาพเข้มแข็งยิ่งขึ้น

4. มีจุดประสงค์เพื่อแก้ไของค์การปกครองที่เสื่อมโทรมลงให้คงมีสมรรถภาพ และเพื่อแก้ไขการเศรษฐกิจ ลดค่าครองชีพของประชาชนให้ถูกลง เพื่อทำให้ประชาชนได้อยู่ดีกินดีตามสมควรแก่ฐานะการเป็นอยู่

5. มีจุดประสงค์เพื่อจัดการกับผู้ลอบปลงพระชนม์พระมหากษัตริย์ และจัดการฟ้องร้องลงโทษตามกฎหมายต่อไป

6. มีจุดประสงค์เพื่อกำจัดและกีดกันลัทธิคอมมิวนิสต์ให้สูญสิ้นแผ่นดินไทย เชิดชูพระพุทธศาสนาให้สถิตถาวรสืบต่อไป

เหตุการณ์สำคัญในยุคของจอมพลแปลก พิบูลสงคราม

1. กบฏแมนฮัตตัน

เมื่อประชาชนได้ใช้สิทธิเสรีภาพเต็มที่และกว้างขวาง กลับกลายเป็นว่าประชาชน นิสิตนักศึกษา หนังสือพิมพ์ นักคิด นักเขียนและกลุ่มที่ต่อต้านอำนาจรัฐบาล ต่างออกมาเคลื่อนไหวเรียกร้องประชาธิปไตยมากขึ้น มีการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลอย่างต่อเนื่อง ขณะเดียวกันกลุ่มนายทหารเรือบางนาย ได้แก่ “น.ต.มนัส จารุภา ร.น. ได้ใช้ปืนกลมือบุกจู่โจมเข้าจี้ตัวจอมพล ป. พิบูลสงคราม กลางพิธีมอบเรือขุด แมนฮัตตัน และนำไปกักตัวไว้ในเรือรบหลวงศรีอยุธยาซึ่งจอดทอดสมออยู่หน้าชาธิวาส” (อภิวัฒน์ วรรณกร, 2539, หน้า 58 – 59) ซึ่งการกระทำของนายทหารเรือบางราย สะท้อนถึงความไม่ลงตัวทางการเมืองของกลุ่มทหารด้วยกัน ผนวกกับความขัดแย้งที่มีมาอย่างต่อเนื่องสุดท้ายความพยายามช่วงชิงอำนาจคืนของกลุ่มปรีดีกับกลุ่มทหารเรือบางราย จึงแสดงออกด้วยการพยายามจะยึดอำนาจรัฐบาลในวันที่ 29 มิถุนายน 2494 แต่ไม่สำเร็จจึงกลายเป็นกบฏ 2494 ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ขณะที่จอมพลแปลกอยู่บนเรือแมนฮัตตันที่กำลังอยู่ระหว่างพิธีรับมอบเรือแมนฮัตตันจาก “วิลเลี่ยม ที. เทอร์เนอร์ อุปทูตอเมริกันประจำประเทศไทย และต่อมาคณะรัฐมนตรีได้เปิดประชุมฉุกเฉินและได้มีมติให้กองทัพอากาศส่งเครื่องบินทิ้งระเบิดเรือรบหลวงศรีอยุธยาจนเสียหาย” (อภิวัฒน์ วรรณกร, 2539, หน้า 59)

2. ทำการปฏิวัติตนเอง

ประเด็นจากกรณีกบฏแมนฮัตตัน พ.ศ. 2494 ได้ส่งผลให้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามกระชับอำนาจของตนเองมากขึ้น และมองว่ารัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2492 ไม่เอื้อต่อการ

บริหารประเทศจนในที่สุดจอมพล ป. จึงถือโอกาสทำการรัฐประหารขึ้นภายใต้ชื่อใหม่ว่า คณะบริหารประเทศชั่วคราว ในวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2494 โดยมีข้ออ้างว่า

“เนื่องจากสถานการณ์ของโลกในปัจจุบันนี้ตกอยู่ในความคับขันทั่วไป ภัยแห่งคอมมิวนิสต์ได้คุกคามเข้ามาอย่างรุนแรง ในคณะรัฐมนตรีปัจจุบันนี้ก็ดี ในรัฐสถา มีอิทธิพลของคอมมิวนิสต์เข้ามาแทรกซึมอยู่เป็นอันมาก แม้ว่ารัฐบาลจะทำความพยายามสักเพียงใด ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาเรื่องคอมมิวนิสต์ได้ ไม่สามารถปราบการทุจริตที่เรียกว่า คอรัปชัน ดังที่มุ่งหมายจะปราบนั้นด้วยความเสื่อมโทรมมีมากขึ้น จนเป็นที่วิตกกันทั่วไปว่าประเทศชาติจะไม่สามารถดำรงอยู่ได้ในสถานการณ์การเมืองอย่างนี้” (ชรินทร์ สันประเสริฐ, 2554, หน้า 54)

หลังจากยึดอำนาจตนเอง ก็ได้ยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2492 ประกาศจัดตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ขึ้นบริหารประเทศเป็นการชั่วคราว จอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี มีจอมพลสฤษดิ์ธนะรัชต์ และ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์เป็นรัฐมนตรีช่วยบริหารประเทศ จนกระทั่งวันที่ 6 ธันวาคม พ.ศ. 2495 รัฐบาลได้นำรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2475 มาใช้แทนปี พ.ศ. 2495 เพื่อเป็นการลดทอนอำนาจพระมหากษัตริย์ และได้มีการแก้ไขในส่วนที่เกี่ยวกับประเด็น ส.ส. ให้มี 2 ประเภท คือ ประเภทที่ 1 มาจากเลือกตั้งและประเภทที่ 2 มาจากการแต่งตั้ง หลังจากนั้นก็ประกาศใช้อย่างเป็นทางการอีกครั้ง เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2495 ซึ่งช่วงนี้ถือว่าจอมพล ป. ได้ใช้อำนาจทางการเมืองผ่านจอมพล สฤษดิ์ และ พล.ต.อ. เผ่า เล่นงานหรือกวาดล้างบุคคลต่าง ๆ โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์ นักคิดนักเขียนต่าง ๆ จนเรียกเหตุการณ์ช่วงนั้นว่า กบฏสันติภาพ 2495

3. รัฐธรรมนูญกับการรองรับความชอบธรรมของจอมพลแปลก พิบูลสงคราม

ในปี พ.ศ. 2492 จอมพล ป. พิบูลสงคราม เริ่มผ่อนคลายบรรยากาศความตึงเครียดทางการเมืองเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับตนเอง โดยประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวร พ.ศ. 2492 ซึ่งรัฐธรรมนูญฉบับนี้ค่อนข้างมีความเป็นประชาธิปไตย ซึ่งพิจารณาได้จากเนื้อหาบางส่วนดังนี้

1. ห้ามบุคคลเป็น ส.ว. และ ส.ส. ในคราวเดียวกัน ตามมาตรา 78
2. ห้ามข้าราชการดำรงตำแหน่งทางการเมือง ตามมาตรา 79
3. ห้าม ส.ส. และ ส.ว. ทำการค้าหรือแสวงหาประโยชน์จากกิจการของรัฐ ตามมาตรา 80
4. ประชาชนมีเสรีภาพรวมตัวเป็นพรรคการเมืองได้ ตามมาตรา 39
5. ประชาชนมีเสรีภาพชุมนุมโดยสงบและปราศจากอาวุธ ตามมาตรา 37
6. ประชาชนมีเสรีภาพในการพูด การเขียน การพิมพ์ และการโฆษณา การสั่งปิดโรงพิมพ์หรือห้ามพิมพ์ หรือก่อนพิมพ์จะเรียกข้อความมาตรวจก่อน จะกระทำมิได้ ตามมาตรา 37

สรุปได้ว่า ตลอดระยะเวลาถึง 25 ปี การเมืองการปกครองไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2475 - 2500 ถือได้ว่าเป็นฉากหน้าใหม่ครั้งสำคัญที่สุดของการปกครองไทย และถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทาง

การเมืองการปกครองไทยครั้งที่ยิ่งใหญ่นับตั้งแต่สมัยสุโขทัยเลยก็ว่าได้ ที่ประเทศไทยปกครองโดยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาโดยตลอด ซึ่งภายหลังการปฏิวัติโดยคณะราษฎรในปี พ.ศ. 2475 ที่นำโดย 1. นายปรีดี พนมยงค์ 2. พันโทประยูร ภมรมนตรี 3. พันโทแปลก ขีตตะสังคะ 4. ร้อยตรีทัศนัย มิตรภักดี 5. หลวงศิริราชไมตรี (จรูญ สิงหเสนี) 6. นายตั้ว ลพานุกรม 7. นายแนบ พหลโยธิน ได้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองไทยจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญ และมีสาระสำคัญหลักการ 6 ประการไว้ปกครองประเทศคือ หลักความเป็นเอกราช หลักความปลอดภัย หลักทางเศรษฐกิจ หลักความเสมอภาค หลักเสรีภาพ และหลักการศึกษา ที่มุ่งเน้นไปที่การพัฒนาชาติ และประชาชน ส่งผลทำให้ประเทศสยามมีรัฐธรรมนูญฉบับแรก คือ พระราชบัญญัติธรรมนูญฉบับชั่วคราว พ.ศ. 2475 มีสถาบันการเมืองเกิดขึ้น ตามรัฐธรรมนูญ คือ กษัตริย์ สภาผู้แทนราษฎร คณะกรรมการราษฎร และศาล ตามหลักการปกครองในรูปแบบประชาธิปไตยทางตะวันตก อีกทั้งยังมีคณะรัฐมนตรีชุดแรกภายใต้การนำของพระยามโนปกรณ์นิติธาดา ซึ่งจากปรากฏการณ์ทางการเมืองมีความมุ่งหวังที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองไปในทางที่ดีขึ้น แต่กลับส่งผลให้เกิดความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างกลุ่มอำนาจใหม่ โดยคณะราษฎรกับกลุ่มอำนาจเก่าที่นิยมเจ้า ที่มองว่า นโยบายทั้ง 6 ประการนั้น มีความเป็นคอมมิวนิสต์สูง เป็นเหตุที่ทำให้เกิดความขัดแย้งกันเอง ระหว่างสมาชิกคณะราษฎรที่มีความคิดหรืออุดมการณ์ที่ต่างกัน จนกระทั่งต้องสะสมกำลังทหาร พยายามเข้ายึดอำนาจรัฐบาลชุดเดิม ตั้งรัฐบาลชุดใหม่ไปตลอด 25 ปีแรกของการเมืองและการปกครองของไทย เปรียบเสมือนว่าระบอบประชาธิปไตยยังไม่ได้พัฒนาไปได้อย่างต่อเนื่อง เพราะการแย่งชิงอำนาจการปกครองของทั้ง 2 ฝ่าย ที่ต้องการการเปลี่ยนแปลงแต่ยังคงต้องการรักษาอำนาจของตนไว้นั่นเอง

3.5.6 การเมืองการปกครองในยุคของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัตน์ พ.ศ. 2500 - 2506

ภายหลังการยึดอำนาจนั้น พล.อ.สฤษดิ์ ธนะรัตน์ หัวหน้าคณะได้เชิญให้นายพจน์ สารสิน ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีชั่วคราวภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับ 2475 แก้ไขเพิ่มเติม 2495 เพื่อทำหน้าที่บริหารประเทศไปพลางก่อน และทำหน้าที่จัดให้มีการเลือกตั้งขึ้นใหม่ ซึ่งรัฐบาลนายพจน์ สารสินได้กำหนดวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2500 เป็นวันเลือกทั่วไป ซึ่งภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวมีข้อกำหนดและเนื้อหาในการส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนน้อย แต่กลับเป็นเพิ่มอำนาจให้กับกลุ่มทหารและข้าราชการประจำมากกว่า การเลือกตั้งในวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2500 ได้ส่งผลให้พรรคสหภูมิที่มีจอมพสสฤษดิ์ ธนะวัชต์ เป็นหัวหน้าพรรคชนะการเลือกตั้ง มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจำนวน 44 คน พรรคประชาธิปัตย์ได้ 39 คน พรรคเสรีประชาธิปไตยได้ 5 คน พรรคเสรีมนังคศิลาได้ 4 คนและไม่สังกัดพรรคใดได้ 59 คน (เพลิง ภูผา, 2541, หน้า 24)

ภายหลังการเลือกตั้ง สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประกอบกันขึ้นเป็นสภาผู้แทน ฯ พล.อ. สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้คำนึงว่าสมาชิกสภาฯ ส่วนใหญ่ในสภาผู้แทน ฯ ล้วนเป็นคนของพรรคเสรีมังคศิลา

หรือเป็นพรรคพวกของ จอมพล ป. ที่แฝงมาในนามพรรคต่าง ๆ และไม่สังกัดพรรคใด ดังนั้น พล.อ. สฤษดิ์ (ยศในขณะนั้น) จึงได้จัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นใหม่ชื่อ "พรรคชาติสังคม" โดยมีจอมพลสฤษดิ์เป็นหัวหน้าพรรค มี พล.ท.ถนอม กิตติขจร เป็นรองหัวหน้าพรรค หลังจากนั้น จอมพลสฤษดิ์ ได้เชิญ ส.ส.จากพรรคต่าง ๆ และไม่สังกัดพรรคมาร่วมกันจัดตั้งรัฐบาลเพื่อบริหารประเทศต่อไป

เกมทางการเมืองเพื่อเลือกนายกรัฐมนตรีก็เกิดขึ้นโดยใช้เวทีสภาผู้แทน ฯ หยั่งเสียงเพื่อเลือก พล.ท.ถนอม กิตติขจร ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2501 อันเป็นการสะท้อนถึงการทหารนำ (ชี้นำ) การเมืองมากกว่าการเมืองนำการทหาร ด้วยการใช้เวทีสภาผู้แทน ฯ รองรับความชอบธรรมทางการเมืองของกลุ่มตนในสภา นั่นคือ “เกิดการเรียกร้องขอมือภิสิทธิ์ต่าง ๆ สมาชิกเริ่มแสวงหาผลประโยชน์

อย่างไรก็ตาม การบริหารประเทศของรัฐบาล พล.ท.ถนอม กลับต้องเผชิญกับเกมการเมืองไม่สามารถควบคุมสมาชิกและสภา ฯ ได้ จึงเป็นเหตุให้ พล.อ.สฤษดิ์ ต้องกลับจากต่างประเทศ เพื่อมาแก้ไขสถานการณ์ด้วยการปรับคณะรัฐมนตรีและแจกจ่ายเงินให้กับสมาชิกสภาผู้แทนฯ” (ประจวบ อัมพะเศวต, 2543, หน้า 453)

ท้ายสุดการรัฐประหารก็เกิดขึ้นอีกครั้ง เมื่อคณะรัฐประหารเรียกชื่อคณะรัฐประหารใหม่นี้ว่า “คณะปฏิวัติ” (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 2552, หน้า 179) ได้ทำการยึดอำนาจรัฐบาลถนอมภายใต้ความยินยอมของ พล.ท.ถนอม ในวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 โดยมีข้ออ้างว่า

“การยึดอำนาจครั้งนี้ได้กระทำด้วยความจำเป็น เพราะเหตุการณ์ที่สถานการณ์ทั้งภายในและภายนอกรัดตึงเครียดยิ่งขึ้นทุกที โดยเฉพาะอย่างยิ่งภัยคอมมิวนิสต์ได้คุกคามประเทศไทยอย่างรุนแรง ไม่สามารถที่จะแก้โดยวิธีอื่น ไม่สามารถหลีกเลี่ยงไปได้โดยวิธีใด นอกจากยึดอำนาจและดำเนินการปฏิวัติในทางที่เหมาะสม” (ประจวบ อัมพะเศวต, 2543, หน้า 457)

จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2502 หลังรัฐประหารรัฐบาลจอมพล ถนอม กิตติขจร ระหว่างดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ประกาศยกเลิกสถาบันทางการเมืองต่าง ๆ เช่น พรรคการเมือง โดยกล่าวว่า “ข้าพเจ้าขอรับผิดชอบแต่เพียงผู้เดียว" นโยบาย ได้แก่

1. การออกกฎหมายเลิกการเสพและจำหน่ายฝิ่น
2. กฎหมายปราบปรามพวกนักเลง อันธพาล
3. กฎหมายปราบปรามการค้าประเวณี
4. ตลอดจนการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ

มีการทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 – พ.ศ. 2509) มีการสร้างสาธารณูปโภคสำคัญ เช่น ไฟฟ้า, ประปา, ถนน ให้กระจายไปทั่วทั้งในเมืองและชนบท ซึ่งเรียกว่า “น้ำไหล ไฟสว่าง ทางสะดวก "

รูปแบบการบริหารราชการแผ่นดินของเขา คือ ใช้มาตรการเบ็ดเสร็จเพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยของประเทศ เช่น ประหารชีวิตเจ้าของบ้านทันทีหลังบ้านใดเกิดเพลิงไหม้ เพราะถือว่าเป็นการก่อความไม่สงบ การใช้ “รัฐธรรมนูญมาตรา 17" การปราบปรามการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ เป็นต้น ทั้งเป็นผู้รื้อฟื้นพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ เช่น จัดงานเฉลิมฉลองวันพระราชสมภพ การสวนสนามของทหารรักษาพระองค์ การประดับไฟบนถนนราชดำเนินในวันเฉลิมพระชนมพรรษา

3.5.7 การเมืองการปกครองในยุคของจอมพลถนอม กิตติขจร พ.ศ. 2506 – 2516

เมื่อจอมพลถนอม กิตติขจร ก้าวขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2506 โดยมีจอมพลประภาส จารุเสถียร และพ.อ.ณรงค์ กิตติขจร เป็นผู้ร่วมบริหารปกครองประเทศไทย ซึ่งในขณะนั้นประเทศไทยอยู่ภายใต้ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของประเทศมหาอำนาจทางแนวคิดการปกครอง ซึ่งเป็นความขัดแย้งทางความคิดสองกระแสหลักระหว่างความคิดเสรีประชาธิปไตยนำโดยสหรัฐอเมริกา และความคิดสังคมนิยมนำโดยสหภาพโซเวียต

อย่างไรก็ตามการพัฒนาประเทศภายใต้อำนาจทางการเมืองของรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร ประภาส จารเสถียร และพ.อ.ณรงค์ กิตติขจร ได้ส่งผลให้เกิดการพัฒนาในหลาย ๆ ด้าน ภายใต้นโยบายด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. นโยบายทางด้านการเมือง กล่าวคือ รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2511 ซึ่งรัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าว มีประเด็นที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองพอสมควร เช่น กำหนดให้มีสภาผู้แทนราษฎรมาจากการเลือกตั้ง สมาชิกวุฒิสภามาจากการแต่งตั้ง ให้สิทธิบุคคลจัดตั้งพรรคการเมืองได้ ประชาชนมีอายุ 20 ปีมีสิทธิเลือกตั้ง แต่อย่างไรภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับถาวรนี้ก็มีข้อบกพร่องบ้าง อาทิ ข้าราชการประจำเป็น ส.ว. ได้ ตุลาการถูกแทรกแซงจากฝ่ายการเมืองได้ และไม่มีข้อห้ามใดห้ามนักการเมือง และเจ้าหน้าที่ของรัฐแสวงหาประโยชน์จากรัฐ และการคงมาตรา 17 ไว้ในมาตรา 183

2. นโยบายทางด้านเศรษฐกิจ เป็นระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมที่รัฐบาลมีแนวทางในการสร้างฐานการผลิตเพื่อการส่งออก เน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม และการลงทุนจากต่างประเทศ ทั้งนี้ก็เพื่อให้มีการนำเครื่องจักร อุปกรณ์ เทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามายังประเทศไทย

3. นโยบายทางด้านสังคม เปิดโอกาสให้สังคมมีการเคลื่อนไหวทางสังคมได้เป็นอิสระมากขึ้น ภายใต้การประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับ 2511 แต่อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติก็ยังคงปิดกั้นการแสดงออกทางการเมืองของสังคม มิให้มีการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล ด้วยเหตุนี้ทำให้คนหนุ่มสาวส่วนหนึ่งในยุคนั้นที่ใฝ่หาความรู้ ได้หันไปดำเนินกิจกรรมทางสังคมแทน เช่น การออกค่ายอาสาพัฒนาชนบท การเล่นกีฬา ดนตรี หากแต่คนหนุ่มสาวอีกส่วนก็ยังแสดงออกทางการเมืองอย่างเสรี ภายใต้ความกดดันทางการเมืองนับตั้งแต่สมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์มาจนถึงรัฐบาลปัจจุบัน ตามเหตุผลของ

การไม่เห็นด้วยในการบริหารของรัฐบาลในด้านต่าง ๆ เช่น การเกิดภาวะข้าวและสินค้าราคาแพง ผนวกกับภัยคอมมิวนิสต์ที่กำลังแพร่กระจายในประเทศ

แต่ในท้ายที่สุด รัฐบาลจอมพลถนอมก็ประกาศยึดอำนาจตนเอง “ในคืนวันที่ 17 พฤศจิกายน 2514 โดยกรมประชาสัมพันธ์ได้ออกประกาศของคณะปฏิวัติฉบับที่ 1 ทั้งทางวิทยุและโทรทัศน์” (ประจวบ อัมพะเศวต, 2543, หน้า 505) คณะปฏิวัติในขณะประกอบด้วยทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ ตำรวจ และพลเรือนได้ร่วมกันยึดอำนาจการปกครอง หลังจากยึดอำนาจเป็นผลสำเร็จแล้วได้มีการยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับ 2511 และยกเลิกกฎหมายพรรคการเมืองฉบับ 2511 จอมพลถนอมได้ประกาศใช้ธรรมนูญการปกครองชั่วคราว โดยนำธรรมนูญการปกครองฉบับ 2502 มาปรับปรุงแล้วประกาศบังคับใช้เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2515 ซึ่งธรรมนูญฉบับนี้นั้นได้ให้อำนาจทางการเมืองแก่รัฐบาลจอมพลถนอมอย่างมากดังนี้ “กำหนดให้มีสภานิติบัญญัติแห่งชาติเพียงสภาเดียวทำหน้าที่นิติบัญญัติ ข้าราชการประจำดำรงตำแหน่งทั้งสภานิติบัญญัติและคณะรัฐมนตรีได้ และการกำหนดให้มีมาตรา 17” (ราชกิจจานุเบกษา 2515)

จอมพลถนอม กิตติขจร พ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เมื่อเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลา 2516 รัฐบาลได้ใช้อาวุธสงครามเข้าปราบปรามนักศึกษาประชาชนที่ชุมนุมเรียกร้องรัฐธรรมนูญ จนทำให้มีผู้เสียชีวิตเป็นจำนวนมาก จากเหตุการณ์นี้ทำให้พลังทางการเมืองหลายฝ่ายกดดันให้จอมพล ถนอม ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี รวมระยะเวลาที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีโดยการยึดอำนาจและรัฐประหารทั้งสิ้น 10 ปี 6 เดือนเศษ หลังจากนั้น ได้มีการตั้งคณะกรรมการตรวจสอบทรัพย์สินของจอมพลถนอม กิตติขจร จนนำไปสู่การยึดทรัพย์สินที่ได้มาโดยไม่สุจริตต้องเป็นจำนวนมาก

สรุปได้ว่า เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 นั้นได้สะท้อนให้เห็นถึงความตื่นตัวทางการเมืองของนิสิตนักศึกษา อาจารย์ นักหนังสือพิมพ์ นักการเมือง และนักเรียนที่มีความกล้าคิด กล้าแสดงออก และพร้อมที่จะเผชิญกับอำนาจเผด็จการทหารที่ไม่เป็นประชาธิปไตย อีกประการหนึ่งคือมีการแพร่หลายของกระแสแนวคิดเสรีนิยม (Liberalism) สังคมนิยม (Socialism) ที่ส่งผลทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในการพัฒนาการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมอย่างรวดเร็วขึ้น ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้นนั้น เป็นส่วนผลักดันจนนำไปสู่การใช้สิทธิเสรีภาพเรียกร้องของกลุ่มต่าง ๆ ภายใต้ระบอบประชาธิปไตยที่แพร่ขยาย จนท้ายที่สุดเกิดความขัดแย้งระหว่างกันของ 2 อุดมการณ์หลักคือ อุดมการณ์เสรีนิยมกับอุดมการณ์สังคมนิยม จอมพล ถนอม กิตติขจร เคยดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีถึง 4 สมัย (รวมในสมัยเป็นหัวหน้าคณะปฏิวัติตัวเองด้วยเป็นสมัยที่ 3) สมัยแรกเป็นนายกรัฐมนตรีในระยะเวลาสั้น ๆ หลังการรัฐประหารของจอมพล สฤษดิ์ ใน พ.ศ. 2501 สมัยที่ 2 - 4 หลังจากจอมพล สฤษดิ์ถึง แก่อสัญกรรม ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของจอมพล ถนอมจึงถูกมองว่าเป็นสัญลักษณ์ของเผด็จการทหาร

3.5.8 การเมืองการปกครองในยุคของรัฐบาลสัญญา ธรรมศักดิ์ พ.ศ. 2516

ปี พ.ศ. 2516 นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้รับโปรดเกล้าฯให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ได้กำหนดคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญจำนวน 18 คนทำหน้าที่ยกร่างรัฐธรรมนูญฉบับ 2517 และกลายเป็นรัฐธรรมนูญฉบับถาวรที่มีเนื้อหาค่อนไปทางประชาธิปไตย โดยเฉพาะที่มาของรัฐธรรมนูญที่ไม่ได้มาจากการรัฐประหาร ดังนั้นเนื้อหาสาระของรัฐธรรมนูญจึงส่งผลให้ประเทศมีสถาบันทางการเมืองประกอบด้วย คณะรัฐมนตรี สภานิติบัญญัติ พรรคการเมืองและการเลือกตั้ง ซึ่งการเลือกตั้งได้ถูกจัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2518 ส่งผลให้พรรคประชาธิปัตย์นำโดย ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ชนะการเลือกตั้ง แต่ก็ไม่สามารถจัดตั้งรัฐบาลได้เมื่อถึงเวลา เพราะไม่ได้รับความไว้วางใจขณะแถลงนโยบายต่อสภา ฯ ก่อนบริหารประเทศ จากเหตุการณ์ดังกล่าวส่งผลให้สภาผู้แทน ฯ ประชุมเพื่อเลือกนายกรัฐมนตรีคนใหม่ ซึ่งขณะนั้นพรรคกิจสังคมนำโดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้รับการสนับสนุนให้เป็นนายกรัฐมนตรี (โสภณ เพชรสว่าง และทนงศักดิ์ ม่วงมณี, 2551, หน้า 244 – 246)

แต่สถานการณ์ทางการเมืองกลับแปรผันเมื่อเกิดปัญหาภายในประเทศเกี่ยวกับข่าวลือความพยายามล้มรัฐบาลการชุมนุมของกรรมกรชาวไร่ชาวนา การหยุดงานประท้วงของคนงานในโรงแรมดุสิต และโรงงานเพื่อเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ ต้นปี พ.ศ. 2519 รัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ประกาศยุบสภาเพื่อจัดการเลือกตั้งใหม่เมื่อ 4 เมษายน พ.ศ. 2519 พรรคประชาธิปัตย์นำโดย ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ชนะการเลือกตั้งและจัดตั้งรัฐบาลผสมขึ้น แต่สถานการณ์ทางการเมืองในประเทศกลับเกิดประเด็นต่าง ๆ ที่นำไปสู่เหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ขึ้น โดยเฉพาะการรวมตัวของกลุ่มนิสิตนักศึกษา กรรมกร ชาวไร่ ชาวนา และประชาชนทั่วไป ที่พยายามต่อต้านอำนาจเก่าที่หมดอำนาจไปจากเหตุการณ์ 14 ตุลา พ.ศ. 2516 และพยายามจะเข้ามามีอำนาจอีกครั้ง (เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒนวณิช, 2551, หน้า 184)

การพยายามเดินทางเข้าประเทศไทยของจอมพล ประภาส จารุเสถียร ยังถูกต่อต้านจากกลุ่มนักศึกษา หากแต่จอมพล ถนอม กิตติขจร กลับเข้าประเทศในรูปแบบการบวชเป็นสามเณรที่สิงคโปร์และเดินทางถึงประเทศไทยในวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2519 และเข้าพิธีอุปสมบทที่วัดบวรนิเวศ บางลำพู กรุงเทพ ฯ ขณะเดียวกันผู้เคยต่อต้านเผด็จการถนอม ในเหตุการณ์ 14 ตุลา คือ “นายวิชัย เกษศรีพงษา และนายชุมพร ทุมไม เป็นพนักงานการไฟฟ้าส่วนภูมิภาค 2 คน ได้รณรงค์ออกปิดประกาศประท้วงการกลับเข้าประเทศของจอมพลถนอม กิตติขจร เมื่อวันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2519 เวลา 02.00 น. ที่จังหวัดนครปฐม จนรุ่งเช้ามีคนพบศพถูกแขวนคอไว้กับประตูแห่งหนึ่งในจังหวัดนครปฐมถูกคนร้ายฆ่าตายและนำไปแขวนคอไว้ในที่สาธารณะ” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2551, หน้า 10) จากเหตุดังกล่าวสถานการณ์เริ่มบานปลาย จนนำไปสู่การประท้วงของนักศึกษาธรรมศาสตร์เมื่อวันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ที่ลานโพธิ์ภายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อีกทั้งนักศึกษานาฏศิลป์ และ

การละครได้นำเหตุการณ์การเสียชีวิตของ 2 พนักงานการไฟฟ้ามาแสดงการละครล้อเลียนด้วยการแขวนคอโดยนายอภินันท์ บัวหภักดี

ซึ่งในช่วงเหตุการณ์นั้น ความกดดันทางการเมืองส่งผลให้รัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช “อนุมัติคำสั่งให้กลุ่มต่าง ๆ ทั้งตำรวจ ทหาร พร้อมอาวุธปิดล้อมธรรมศาสตร์ และระดมยิงเข้าไปในกลุ่มผู้ชุมนุมในรั้วธรรมศาสตร์ประมาณเวลา 05.30 น. ของวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 โดยรัฐบาลกล่าวหากลุ่มผู้ประท้วงในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ว่าเป็นพวกที่จะทำลายสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ และนิยมฝักใฝ่ในลัทธิคอมมิวนิสต์” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2551, หน้า 12)

ในเย็นวันเดียวกันนั้นเองเกิดการยึดอำนาจรัฐบาล ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช โดยคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินนำโดย พล.ร.อ.สงัด ชลออยู่ หัวหน้าคณะ พร้อมยังใช้ข้ออ้างการยึดอำนาจรัฐบาลครั้งนี้ด้วยว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นแผนการของคอมมิวนิสต์ที่ต้องการทำลายสถาบันพระมหากษัตริย์ อีกทั้งรัฐมนตรีบางคนสนับสนุนการเคลื่อนไหวของนิสิต นักศึกษา จนทำให้รัฐบาลไม่สามารถควบคุมสถานการณ์ได้ การรัฐประหารเมื่อเย็นวันที่ 6 ตุลาคม 2519 “ส่งผลให้รัฐธรรมนูญฉบับ 2517 คณะรัฐมนตรีสภานิติบัญญัติถูกยกเลิก และห้ามไม่ให้มีการชุมนุมทางการเมือง ควบคุมสื่อทุกประเภทและจับกุมผู้เป็นปฏิปักษ์ทางการเมือง” (โสภณ เพชรสว่าง และทนงศักดิ์ ม่วงมณี, 2551, หน้า 261)

สรุปได้ว่า นายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรีคนที่ 12 ของประเทศไทย ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้เป็นนักการเมือง และมิได้มุ่งหวังตำแหน่งทางการเมืองแต่อย่างใด อาชีพหลักโดยการศึกษานั้นท่านเป็นนักกฎหมาย เคยดำรงตำแหน่งสูงสุดทางตุลาการคือ เป็นประธานศาลฎีกา และเป็นครูสอนวิชากฎหมายจนได้เป็นคณบดีคณะนิติศาสตร์ และอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แต่การเป็นนายกรัฐมนตรีหรือหัวหน้ารัฐบาลนั้นเกิดขึ้นเสมือนอุบัติเหตุทางการเมือง เพราะเมื่อขบวนการนักศึกษาและประชาชนลุกฮือขึ้น เรียกร้องรัฐธรรมนูญและต่อต้านรัฐบาลจอมพล ถนอม กิตติขจร เมื่อวันที่ 13-14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 อันมีผลให้จอมพล ถนอม กิตติขจร ต้องลาออกจากนายกรัฐมนตรี และเดินทางออกนอกประเทศโดยทันที ท่ามกลางความวุ่นวายทางการเมืองนั้น ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้ง นายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี จัดการให้มีการร่างรัฐธรรมนูญและนำประเทศเข้าสู่ภาวะปรกติ อันเป็นงานที่หนักมาก ท่ามกลางการเมืองที่สับสนและวุ่นวาย นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้เป็นนายกรัฐมนตรีที่ให้เสรีภาพแก่มหาชนเป็นอย่างมาก และจัดการให้มีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2517 อันเป็นรัฐธรรมนูญที่มีเนื้อหาสาระเป็นประชาธิปไตยมากฉบับหนึ่งจนแล้วเสร็จ จัดการเลือกตั้งให้มีรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งที่เสรีได้เรียบร้อยแล้ว จึงได้พ้นตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยมีเสียงชมตามมาภายหลังว่าเป็นรัฐบาลที่ให้เสรีภาพแก่ประชาชนมากและที่สำคัญประชาชน พอใจกับความซื่อสัตย์ของนายกรัฐมนตรีผู้นี้มากด้วย

ยุคสมัยแห่งระบอบประชาธิปไตยครึ่งใบ พ.ศ. 2521 - พ.ศ. 2535

3.5.9 การเมืองการปกครองในยุคของรัฐบาลพลเอกเกียงศักดิ์ ชมะนันทน์ พ.ศ. 2521 - พ.ศ. 2523

การช่วงชิงอำนาจทางการเมืองระหว่างชนชั้นนำทหารกับนักการเมืองค่อย ๆ เริ่มก่อตัวขึ้น ถึงแม้จะผ่านเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 แต่สิ่งที่เป็นร่องรอยให้เห็นในระบบการเมืองคือเกิดกลุ่มทหารทำการรัฐประหารยึดอำนาจรัฐบาล ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เมื่อปี พ.ศ. 2519 โดยพลเรือเอก สงัด ชลออยู่ และได้เชิญนายธานินทร์ กรัยวิเชียร ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีบริหารประเทศชั่วคราว แต่ด้วยเพราะนโยบายบริหารประเทศของนายธานินทร์ ค่อนข้างมีแนวโน้มจะนำไปสู่ความรุนแรงโดยเฉพาะ นโยบายปราบปรามคอมมิวนิสต์อย่างรุนแรงกลับส่งผลให้คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินโดยพลเรือเอก สงัด ชลออยู่ ต้องเข้ายึดอำนาจรัฐบาลธานินทร์อีกครั้ง พร้อมกับยกเลิกธรรมนูญการปกครอง พ.ศ. 2519 และประกาศใช้ธรรมนูญการปกครอง พ.ศ. 2520 ซึ่งขณะนั้นพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ได้รับมอบหมายให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีชั่วคราวไปพรางก่อน จนกระทั่งมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ ฉบับถาวร พ.ศ. 2521 ขึ้น และรัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวได้เป็นเครื่องมือสืบทอดอำนาจให้แก่กลุ่มทหาร และพลเอก เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ในประเด็นที่เกี่ยวกับเรื่องดังนี้ (โสภณ เพชรสว่าง และทนงศักดิ์ ม่วงมณี, 2551, หน้า 272 - 273)

หลังจากรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นเวลากว่า 1 ปี รัฐบาล พล.อ. เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ สมัยแรกก็สิ้นสุดลงเมื่อวันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2521 ภายหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2521 ซึ่งเป็นไปตามที่รัฐบาลคณะปฏิวัติประกาศว่า จะให้มีการร่างรัฐธรรมนูญ และให้มีผลบังคับใช้โดยเร็ว แต่สาระสำคัญของรัฐธรรมนูญที่กำหนดไว้ในบทเฉพาะกาลได้แสดงให้เห็นถึงการสืบทอดอำนาจของฝ่ายทหารจนกระทั่งได้ฉายาว่า “ประชาธิปไตยครึ่งใบ” และกำหนดให้มีการเลือกตั้งทั่วไป (ครั้งที่ 12) เมื่อวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2522

เมื่อการเลือกตั้งทั่วไปเกิดขึ้นเมื่อ “วันที่ 22 เมษายน 2522 ภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2521 กลุ่มการเมืองต่าง ๆ ทั้งที่สังกัดพรรคการเมืองและไม่สังกัดพรรคการเมืองได้สมัครลงแข่งขันในสนามการเมืองจนได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นจำนวน 301 ที่นั่ง” (ณรงค์ สินสวัสดิ์, 2539, หน้า 166) และจากนั้นก็ได้มีการประชุมสภาผู้แทนราษฎรเพื่อหยั่งเสียงเลือกนายกรัฐมนตรี ท้ายสุดมติที่ประชุมตกลงเลือกพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ เป็นนายกรัฐมนตรีคนที่ 15 ซึ่งตัวท่านเองก็ไม่ได้มาจาก ส.ส. จากกรณีดังกล่าว พลเอก เกรียงศักดิ์ ได้เชิญพรรคการเมืองต่าง ๆ จัดตั้งรัฐบาลผสมขึ้นอันประกอบไปด้วย “พรรคเสรีธรรม พรรคเกษตรสังคม พรรคพลังใหม่ พรรคกิจประชาธิปไตย พรรคชาติประชาชน พรรครวมไทยและสมาชิกอิสระ” (พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว, 2544, หน้า 200)

ภายหลังการเลือกตั้ง ก็มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้ง พล.อ. เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ เป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง เมื่อวันที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2522 โดยมีพล.อ.อ. หะริน หงสกุล

ประธานรัฐสภาเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ และดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์อีกตำแหน่งหนึ่ง การบริหารประเทศของรัฐบาล พล.อ. เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ตั้งแต่สมัยที่ 1 ต่อเนื่องมาถึงสมัยที่ 2 ต้องประสบปัญหามากมายหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเศรษฐกิจซึ่งเป็นปัญหาที่สำคัญมาก การผันผวนของราคาน้ำมันในตลาดโลก ทำให้ต้องขึ้นราคาน้ำมันภายในประเทศ ส่งผลเป็นลูกโซ่ ให้มีการปรับขึ้นราคาค่าไฟฟ้าและน้ำประปา สร้างความไม่พอใจแก่ประชาชน รัฐบาลจึงถูกมองว่าไม่มีความสามารถในการแก้ไขปัญหาบ้านเมือง มีความเคลื่อนไหวจากกลุ่มพลังนอกสภากดดันรัฐบาลอยู่ตลอดเวลา ขณะเดียวกันสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรก็โจมตีรัฐบาลอย่างหนัก โดยการเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาลเมื่อวันที่ 10 ตุลาคม พ.ศ. 2522 มุ่งประเด็นความล้มเหลวในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจ แต่ในที่สุดด้วยเสียงที่มากกว่า รัฐบาลจึงได้รับความไว้วางใจให้บริหารประเทศต่อไปได้

อีกด้านหนึ่งรัฐบาลพลเอก เกรียงศักดิ์ ยังถูกกดดันจากกลุ่มยังเติร์กหรือกลุ่มทหาร จปร.รุ่น 7 (ณรงค์ สินสวัสดิ์, 2539, หน้า 167) ที่ประกอบด้วยพันโท จำลอง ศรีเมือง พันโท มนูญ รูปขจร และพันโท พัลลภ ปิ่นมณี ได้เรียกร้องให้พลเอก เกรียงศักดิ์ ลาออก ผนวกกับฝ่ายค้านในสภาได้ยื่นขอเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาล ซึ่งในท้ายสุดพลเอก เกรียงศักดิ์ ได้ประกาศลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 29 กมภาพันธ์ พ.ศ. 2523 หลังจากการแถลงลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของ พล.อ. เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ เสร็จสิ้น สมาชิกรัฐสภาพร้อมใจกันปรบมือให้เกียรติดังลั่นไปทั้งห้องประชุมสภา การตัดสินใจของท่านนั้นได้รับการแซ่ซ้องสรรเสริญเป็นอย่างสูงจากบุคคลต่าง ๆ เช่น พล.อ. เปรม ติณสูลานนท์ ได้กล่าวว่า “ พล.อ. เกรียงศักดิ์ ได้แสดงสปิริตออกมาเป็นที่น่ายกย่อง ไม่คาดมาก่อนว่าจะแก้ปัญหาด้วยการลาออก แต่ก็เหมาะสมดีแล้ว ” รวมระยะเวลาการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของ พล.อ.เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ 2 สมัย เป็นเวลา 2 ปี 4 เดือน

สรุปได้ว่า การเมืองการปกครองไทยในช่วง พ.ศ. 2520 - 2523 นั้นย่อมบ่งชี้ให้เห็นได้ว่าการเมืองยังขาดเสถียรภาพ เป็นระบบการเมืองแบบปิดมากกว่าที่จะเปิดระบบการเมืองให้เป็นแบบเสรี ทั้งนี้เพราะอำนาจทางการเมืองยังคงตกอยู่ภายใต้กลุ่มทหารเฉพาะกลุ่มเท่านั้น ที่มีอำนาจในการทำรัฐประหารเพื่อสืบทอดอำนาจทางการเมือง จนกระทั่งได้ฉายาว่า “ประชาธิปไตยครึ่งใบ”

3.5.10 การเมืองการปกครองในยุคของรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ พ.ศ. 2523 - พ.ศ. 2531

หลังจากการลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของพลเอก เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ในปี พ.ศ.2523 แล้วนั้น พลอากาศเอก หะริน หงสกุล ประธานรัฐสภาในขณะนั้นได้ประชุมสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและสมาชิกวุฒิสภา เพื่อหารือในการหยั่งเสียงเพื่อเลือกนายกรัฐมนตรีแทนพลเอก เกรียงศักดิ์ ซึ่งสมาชิกรัฐสภาได้เลือกพลเอก เปรม ติณสูลานนท์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

โดยมีเสียง “สมาชิกสภาผู้แทน จำนวน 195 เสียง วุฒิสภาจำนวน 395 เสียงจากผู้เข้าร่วมประชุม จำนวน 496 เสียง” (ณรงค์ สินสวัสดิ์, 2539, หน้า 167)

กล่าวได้ว่า พล.อ. เปรม ติณสูลานนท์ รับตำแหน่งรัฐมนตรีเป็นครั้งแรกในรัฐบาล พล.อ. เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ในตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย ปี พ.ศ. 2520 และดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีอย่างต่อเนื่องในรัฐบาลนั้น ในช่วงปลายรัฐบาลพลเอกเกรียงศักดิ์ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ควบคู่กับตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก ในปี พ.ศ. 2522

ในช่วงนั้น พล.อ. เปรม ได้รับการยอมรับจากหลายฝ่าย หลังจากพล.อ. เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2523 สภาผู้แทนราษฎรทำการหยั่งเสียงเพื่อหาตัวผู้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และเลือกพล.อ. เปรม เป็นนายกรัฐมนตรี โดยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เขาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 3 มีนาคม พ.ศ. 2523 เป็นนายกรัฐมนตรีคนที่ 16 ของไทย และเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมอีกตำแหน่งหนึ่ง

บทบาททางการเมืองของพล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ คือ การก้าวดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีได้เพราะรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2521 ไม่ได้กำหนดให้นายกรัฐมนตรีต้องมาจาก ส.ส. หรือมาจากการเลือกตั้ง และไม่จำเป็นต้องสังกัดพรรคการเมือง ซึ่งถือเป็นการเปิดโอกาสให้กองทัพเสนอบุคคลเป็นนายกรัฐมนตรีผนวกกับการสนับสนุนของพรรคการเมืองต่าง ๆ ได้แก่ พรรคกิจสังคม พรรคชาติไทย และพรรคประชาธิปัตย์ (ชัยวัฒน์ ม่านศรีสุข, 2554, หน้า 16) พล.อ. เปรม เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสืบต่อจากพล.อ. เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ เมื่อวันที่ 3 มีนาคม พ.ศ. 2523 ซึ่งตลอดระยะเวลาของ พล.อ. เปรม ในการบริหารประเทศได้มีผลงานสำคัญมากมาย เช่น การปรับปรุงประมวลกฎหมายรัษฎากรและกฎหมายสรรพสินค้า เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมแก่สังคม การสร้างงานตามโครงการสร้างงานในชนบท (กสช.) การจัดตั้งคณะกรรมการร่วมภาครัฐบาล และเอกชน (กรอ.) เพื่อส่งเสริมบทบาททางการค้าและการลงทุนของภาคเอกชนภายในประเทศ การดำเนินการปราบปรามผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ในประเทศไทยอย่างได้ผล

รัฐบาลพลเอก เปรม สมัยที่หนึ่ง (พ.ศ. 2523 - พ.ศ. 2526) มีเหตุการณ์ที่สำคัญเช่นการออกคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ 66/2523 ในวันที่ 23 เมษายน พ.ศ. 2523 ซึ่งเป็นการกำหนดนโยบายสำคัญในการต่อสู้เพื่อเอาชนะคอมมิวนิสต์ โดยใช้การเมืองนำการทหาร เดือนตุลาคม พ.ศ.2523 พลเอกเปรมได้รับการต่ออายุในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก และเดือนมีนาคม พ.ศ.2524 พรรคกิจสังคมถอนตัวออกจากการร่วมรัฐบาล เพราะความขัดแย้งในกรณีการซื้อน้ำมันจากประเทศซาอุดิอาระเบียระหว่างพรรคกิจสังคมและพรรคชาติไทยที่เรียกว่า “เทเล็กซ์อัปยศ” ทำให้พลเอกเปรมค้องปรับคณะรัฐมนตรี

จากการต่ออายุราชการของพล.อ. เปรม ได้ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลและกลุ่มทหารยังเติร์ก ทั้งนี้เป็นเพราะกลุ่มทหารยังเติร์กและพรรคประชาธิปัตย์ต้องการให้พล.อ. สัณฑ์ จิตรปฏิมา รองผู้บัญชาการทหารบกก้าวขึ้นดำรงตาแหน่งผู้บัญชาการทหารบกตามธรรมเนียมของกองทัพบก ซึ่งกรณีดังกล่าวได้สร้างรอยร้าวจนนำไปสู่ความพยายามจะยึดอำนาจรัฐบาลของ พล.อ. เปรม แต่ไม่สำเร็จกลายเป็นกบฏ 2524 หรือเรียกว่า “กบฏยังเติร์ก หรือกบฏเมษาฮาวาย 2524” (โสภณ เพชรสว่าง และทนงศักดิ์ ม่วงมณี, 2551, หน้า 288)

รัฐบาลพลเอก เปรม สมัยที่สอง (พ.ศ. 2526 - พ.ศ. 2529) เริ่มขึ้นโดยพลเอก เปรม ได้รับการสนับสนุนจากพรรคการเมือง 4 พรรค คือ พรรคประชาธิปัตย์ พรรคกิจสังคม พรรคประชากรไทย และพรรคชาติประชาธิปไตยให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯให้ดำรงตำแหน่งในวันที่ 30 เมษายน พ.ศ.2526 โดยมีพรรคชาติไทยเป็นฝ่ายค้าน วันที่ 9 กันยายน พ.ศ. 2528 ได้มีความพยายามยึดอำนาจจากพลเอกเปรมอีกครั้งในระหว่างที่พลเอกเปรมเดินทางเยือนอินโดนีเซีย นำโดยพันเอกมนูญ รูปขจร และนายทหารนอกราชการเช่นพลเอก เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ พลเอก เสริม ณ นคร พลเอก ยศ เทพหัสดินทร์ ณ อยุธยา และพลอากาศเอก กระแส อินทรัตน์ โดยจับพลอากาศเอก ประพันธ์ ธูปะเตมีย์ ผู้บัญชาการทหารอากาศเป็นตัวประกันและได้ออกแถลงการณ์ทางวิทยุโทรทัศน์ แต่การยึดอำนาจไม่ประสบความสำเร็จ อีกไม่กี่เดือนจากเหตุการณ์ครั้งนี้พลเอก อาทิตย์ ก็ถูกปลดออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ.2529 เหลือเพียงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดเพียงตำแหน่งเดียว

รัฐบาลพลเอก เปรม สมัยที่สาม (พ.ศ. 2529 - พ.ศ. 2531) รัฐบาลพลเอก เปรม สมัยที่สามมาสิ้นสุดลงเมื่อพลเอก เปรม ประกาศยุบสภาผู้แทนราษฎร โดยสาเหตุที่มีการยุบสภา ฯ เกิดกลุ่ม 10 มกราได้ลงมติไม่รับร่างพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ของฝ่ายรัฐบาลที่ได้นำเสนอต่อสภาผู้แทนราษฎร เพื่อลงมติในวันที่ 28 เมษายน พ.ศ.2531

สรุปได้ว่า พลเอก เปรม ได้ตัดสินใจยุบสภา ฯ เมื่อวันที่ 29 มิถุนายน พ.ศ. 2531 และได้มีการจัดให้เลือกตั้งใหม่ในวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2531 ผลการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นการทั่วไป พ.ศ. 2531 ปรากฏว่า พรรคชาติไทย โดย พลตรี ชาติชาย ชุณหะวัณ หัวหน้าพรรค ได้รับเลือกมากที่สุดเป็นอันดับหนึ่ง ด้วยที่นั่ง 87 ที่นั่ง รองลงไปคือ พรรคกิจสังคม มี 54 ที่นั่ง และพรรคประชาธิปัตย์ 48 ที่นั่ง ในตอนค่ำวันที่ 17 กรกฎาคม พ.ศ.2531 หัวหน้าพรรคและเลขาธิการพรรค 5 พรรค อันประกอบด้วย พรรคชาติไทย พรรคกิจสังคม พรรคประชาธิปัตย์ พรรคราษฎรและพรรคสหประชาธิปไตย ได้เข้าพบพลเอก เปรม เพื่อเชิญให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี พลเอก เปรม ได้กล่าวขอบคุณพร้อมกับพูดว่า “ผมขอพอ” ส่งผลให้พลเอก ชาติชาย ชุณหะวัณ ได้เป็นนายกรัฐมนตรีคนใหม่

ในวันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ. 2531 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้พลเอก เปรม ดำรงตำแหน่งเป็นองคมนตรี และในวันที่ 29 สิงหาคม พ.ศ. 2531 ได้โปรดเกล้า ฯ ยกย่องพลเอก เปรม ให้เป็นรัฐบุรุษ และในวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2541 มีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้า ฯ ให้เป็นประธานองคมนตรี พลเอก เปรม ยังถูกเรียกขานว่า “ผู้มีบารมีนอกรัฐธรรมนูญ” และเป็นผู้ใหญ่ของบ้านเมืองที่ทุกฝ่ายยังเคารพและเกรงใจ พลเอกเปรมยังมีบทบาทในการแก้ไขวิกฤติการณ์ทางการเมืองไทยอีกหลายครั้ง เช่น เมื่อเกิดเหตุการณ์ความไม่สงบในระหว่างวันที่ 17 - 24 พฤษภาคม พ.ศ.2535 นำไปสู่การปราบปรามและปะทะกันระหว่างเจ้าหน้าที่ตำรวจและทหารกับประชาชนผู้ชุมนุม มีผู้เสียชีวิตและบาดเจ็บจำนวนมาก นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ประธานองคมนตรีและพลเอก เปรม ติณสูลานนท์ องคมนตรีและรัฐบุรุษ ได้นำพลเอกสุจินดา คราประยูร นายกรัฐมนตรี และพลตรีจำลอง ศรีเมือง เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ในวันที่ 20 พฤษภาคม พ.ศ. 2535 เพื่อคลี่คลายสถานการณ์

3.5.11 การเมืองการปกครองในยุคของรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ พ.ศ. 2531 - พ.ศ. 2534

พลเอก ชาติชาย ได้มีส่วนร่วมในการรัฐประหารในปี พ.ศ. 2490 โดยเป็นหนึ่งในกำลังทหารที่บุกไปที่ทำเนียบท่าช้าง เพื่อทำการควบคุมตัว นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรี โดยขณะนั้นมีอายุ 27 ปี และการรัฐประหารในปี พ.ศ. 2494 ตามบิดา คือ จอมพล ผิน ชุณหะวัณ ผู้เป็นหัวหน้าในการรัฐประหารทั้งสองครั้งนี้ โดยขณะมียศเพียงแค่ร้อยเอกเท่านั้น หลังจากนั้นเริ่มบทบาททางการเมืองอย่างแท้จริงในรัฐบาลจอมพล ถนอม กิตติขจร ด้วยตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ต่อมาในปี พ.ศ. 2518 พลเอก ชาติชาย ได้ลงสมัครรับเลือกตั้งได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดนครราชสีมา และได้รับเลือกตั้งต่อเนื่องกันมาอีกรวม 5 สมัย พลเอก ชาติชาย และได้เข้าร่วมในคณะรัฐมนตรีอีกหลายสมัย ในตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม และรองนายกรัฐมนตรี พลเอก ชาติชาย ชุณหะวัณ เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2531 และเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมอีกตำแหน่งหนึ่ง มีการปรับคณะรัฐมนตรี 1 ครั้งเมื่อวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2533 ได้ดำรงตำแหน่งในฐานะนายกรัฐมนตรี เป็นระยะเวลารวมประมาณ 2 ปีครึ่ง

การบริหารราชการแผ่นดินของรัฐบาล พล.อ. ชาติชาย ชุณหะวัณ มีประเด็นสำคัญ ๆ โดยเฉพาะนโยบายทางเศรษฐกิจที่ส่งเสริมให้มีการค้าการลงทุนจากต่างประเทศมากขึ้นภายใต้นโยบายเปลี่ยนสนามรบให้เป็นตลาดการค้า ซึ่งจากประเด็นดังกล่าวทำให้ภาคเอกชนสนใจร่วมลงทุนในโครงการของรัฐมากขึ้นทั้งในตัวเมืองส่วนกลางและต่างจังหวัด ได้แก่ “ระบบสื่อสารโทรคมนาคม ระบบการขนส่งสาธารณะ และท่าเรือแหลมฉบัง ซึ่งกรณีดังกล่าวส่งผลให้ราคาซื้อขายที่ดินและอสังหาริมทรัพย์สูงขึ้นเกิดการขายที่ดิน เกิดเศรษฐีใหม่ในต่างจังหวัด (โสภณ เพชรสว่าง และทนงศักดิ์

ม่วงมณี, 2551, หน้า308 - 309) นั่นหมายความว่า ระบบเศรษฐกิจไทยได้รับอิทธิพลจากรัฐบาล พล.อ. เปรม ติณสูลานนท์ และขยายเพิ่มมากขึ้นในยุครัฐบาลพล.อ. ชาติชาย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเศรษฐกิจภาคอุตสาหกรรมที่เน้นการผลิตเพื่อส่งออกจนนำไปสู่ “การคาดการณ์ว่าประเทศไทยกำลังจะกลายเป็นเสือตัวที่ห้า (the fifth tiger) ตามประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชียตะวันออกและสิงคโปร์” (ชัยวัฒน์ ม่านศรีสุข, 2554, หน้า 47) การบริหารงานของรัฐบาลพลเอก ชาติชาย ชุณหะวัน เริ่มประสบปัญหาในช่วงท้ายของวาระการดำรงตำแหน่ง เมื่อถูกโจมตีว่ามีการทุจริต หาผลประโยชน์ในโครงการลงทุนของรัฐ จนมีคำกล่าวโจมตีการทำงานของคณะรัฐมนตรี รัฐบาลพลเอก ชาติชาย ว่าเป็น "บุฟเฟ่ต์คาบิเนต" ขณะที่การทำงานของสภาผู้แทนราษฎร ที่มีสัดส่วน ส.ส. ฝ่ายรัฐบาล เป็นจำนวนมากก็ถูกโจมตีว่ามีสภาพเป็น "เผด็จการรัฐสภา"

เมื่อสถานการณ์ทางการเมืองมีการเคลื่อนไหวของกลุ่มการเมือง พรรคร่วมรัฐบาลอยู่อย่างต่อเนื่อง ได้ปรากฏว่า เกิดความขัดแย้งระหว่าง พล.อ. ชวลิต ยงใจยุทธ กับ ร.ต.อ. เฉลิม อยู่บำรุง ขึ้น ส่งผลให้พล.อ. ชวลิต ต้องลาออกจากราชการทหารเข้าสู่ระบบการเมือง จัดตั้งพรรคความหวังใหม่ในปี พ.ศ. 2533 พร้อมเข้าสู่ระบบการเมืองและจัดหาสมาชิกพรรคทั่วประเทศ และกรณีดังกล่าวได้ส่งผลให้เกิดข่าวลือว่ามี “กลุ่มทหารจะทำการปฏิวัติรัฐบาลจึงทำให้รัฐบาลต้องปรับคณะรัฐมนตรีด้วยการนำพรรคปวงชนชาวไทยมี พล.อ. อาทิตย์ กำลังเอก เป็นหัวหน้าเข้าร่วมรัฐบาล” (โสภณ เพชรสว่าง และทนงศักดิ์ ม่วงมณี, 2551, หน้า 312 – 313) ท้ายที่สุด พล.อ. สุจินดา คราประยูร ต้องออกมาเรียกร้องให้นายกรัฐมนตรีปลด ร.ต.อ. เฉลิม อยู่บำรุง ออกจากรัฐมนตรี เป็นเหตุให้รัฐบาลต้องปรับคณะรัฐมนตรี

พลเอก ชาติชาย ชุณหะวัณ บริหารประเทศจนถึงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2534 ก็ถูกยึดอำนาจการปกครองโดย คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) ภายใต้การนำของ พล.อ. สุนทร คงสมพงษ์ พล.อ. สุจินดา คราประยูร พล.อ.อ. เกษตร โรจนนิล และพล.อ. อิสระพงศ์ หนุนภักดี ที่ต่อมานำไปสู่เหตุการณ์ พฤษภาทมิฬ ในปี พ.ศ. 2535

การยึดอำนาจดังกล่าวกระทำช่วงเวลาที่ พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ กำลังเดินทางด้วยเครื่องบินซี-130 จากสนามบินดอนเมืองเพื่อปฏิบัติภารกิจที่จังหวัดเชียงใหม่ อันเป็นช่วงเวลาที่บทบาททางการเมืองของพลเอก ชาติชาย ได้สิ้นสุดลงอย่างไม่มีการสูญเสียเลือดเนื้อ หากกล่าวถึงสาเหตุที่นำไปสู่การรัฐประหารปี พ.ศ. 2534 ของคณะ รสช. คงเป็นเรื่องกับความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลกับกองทัพจนนำไปสู่ความไม่ไว้วางใจกันและกัน จนกระทั่งการรัฐประหารก็เกิดขึ้นด้วยการนำสาเหตุของการยึดอำนาจมาประกาศแก่สาธารณะ 5 ข้อคือ (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2550, หน้า 28)

1. รัฐบาลมีพฤติการณ์ที่ทุจริต
2. ข้าราชการประจำกดขี่ข่มเหงโดยการใช้อำนาจนักการเมือง
3. อำนาจรัฐบาลครอบงำรัฐสภา

4. ความแตกแยกในสถาบันทหารนั้นเกิดขึ้นโดยรัฐบาล

5. การบิดเบือนคดีล้มล้างสถาบันพระมหากษัตริย์ของรัฐบาล

สรุปได้ว่า การบริหารงานของรัฐบาล พลเอก ชาติชาย ชุณหะวัน เริ่มประสบปัญหาในช่วงท้ายของวาระการดำรงตำแหน่ง เมื่อถูกโจมตีว่ามีการทุจริต หาผลประโยชน์ในโครงการลงทุนของรัฐ จนมีคำกล่าวโจมตีการทำงานของคณะรัฐมนตรี รัฐบาลพลเอก ชาติชาย ว่าเป็น "บุฟเฟ่ต์คาบิเนต" ขณะที่การทำงานของสภาผู้แทนราษฎร ที่มีสัดส่วน ส.ส. ฝ่ายรัฐบาล เป็นจำนวนมากก็ถูกโจมตีว่ามีสภาพเป็น "เผด็จการรัฐสภา" ภายหลังถูกรัฐประหารโดยคณะ รสช. พลเอก ชาติชาย ได้เดินทางไปพำนักอยู่ในอังกฤษระยะหนึ่ง ก่อนจะเดินทางกลับประเทศไทย และก่อตั้งพรรคชาติพัฒนาขึ้นเมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2535 โดยดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคคนแรก ต่อมาได้นำพรรคลงสมัครรับเลือกตั้ง ในการเลือกตั้งทั่วไป เมื่อวันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2535 โดย พลเอก ชาติชาย ชนะเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดนครราชสีมา ถือเป็นการเริ่มต้นบทบาททางการเมืองใหม่อีกครั้ง

ยุคสมัยแห่งพรรคการเมืองและการเลือกตั้ง พ.ศ. 2535 - พ.ศ. 2554

3.5.12 การเมืองในยุคของ พลเอกสุจินดา คราประยูร กับเหตุการณ์พฤษภาคม พ.ศ. 2535

ภายหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวร พ.ศ. 2534 เมื่อวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2534 เกิดการจัดตั้งพรรคการเมืองใหม่คือ พรรคสามัคคีธรรม มีนายณรงค์ วงศ์วรรณ เป็นหัวหน้าเพื่อนำพรรคเข้าสู่การเลือกตั้งเมื่อวันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2535 ซึ่งทำให้มีพรรคการเมืองต่าง ๆ ได้รับเลือกตั้งประมาณ 11 พรรค แต่ไม่มีพรรคใดได้เสียงเกินกึ่งหนึ่งของจำนวนสมาชิกสภาผู้แทน ฯ ทั้งหมด จึงนำไปสู่การจัดตั้งรัฐบาลผสมขึ้น ซึ่งพรรคสามัคคีธรรมได้รับการสนับสนุนจากพรรคต่าง ๆ ให้นำการจัดตั้งรัฐบาลโดยมีนายณรงค์ วงศ์วรรณ เป็นนายกรัฐมนตรี แต่เนื่องจากมีข่าวจากสื่อมวลชนว่า นางมากาเร็ต แท็ต ไวเลอร์ โฆษกกระทรวงการต่างประเทศสหรัฐอเมริกาแจ้งให้ประเทศไทยทราบว่า “นายณรงค์ วงศ์วรรณ เป็นบุคคลต้องห้ามไม่สามารถขอวีซ่าเดินทางเข้าประเทศสหรัฐอเมริกาได้ จึงส่งผลให้นายณรงค์ไม่สามารถเป็นนายกรัฐมนตรีได้” (โสภณ เพชรสว่าง และทนงศักดิ์ ม่วงมณี, 2551, หน้า 330 – 331) เนื่องจากมีความใกล้ชิดกับนักค้ายาเสพติด ในที่สุด จึงมีการเสนอชื่อ พล.อ. สุจินดา คราประยูร ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีแทน ซึ่งเมื่อได้รับพระราชทานแต่งตั้งอย่างเป็นทางการแล้ว ก็เกิดความไม่พอใจของประชาชนในวงกว้าง เนื่องจากก่อนหน้านี้มีการทักท้วงโต้แย้งเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญที่ร่างขึ้นมาใหม่ว่า ไม่มีความเป็นประชาธิปไตย ซึ่งรัฐธรรมนูญฉบับนี้ก็ได้ถูกประกาศใช้

การรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของพลเอก สุจินดา ดังกล่าว นำไปสู่การเคลื่อนไหวคัดค้านต่าง ๆ ของประชาชน รวมถึงการอดอาหารของ ร.ต. ฉลาด วรฉัตร และ พล.ต. จำลอง ศรีเมือง (หัวหน้าพรรคพลังธรรมในขณะนั้น) สหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย ที่มีนายปริญญา เทวานฤมิตรกุล เป็นเลขาธิการ ตามมาด้วยการสนับสนุนของพรรคฝ่ายค้านประกอบด้วยพรรค

ประชาธิปัตย์, พรรคเอกภาพ, พรรคความหวังใหม่และพรรคพลังธรรมโดยมีข้อเรียกร้องให้นายกรัฐมนตรีลาออกจากตำแหน่ง และเสนอว่าผู้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต้องมาจากการเลือกตั้ง

กระทั่งในคืนวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ. 2535 ขณะที่มีการเคลื่อนขบวนประชาชนจากสนามหลวงไปยังถนนราชดำเนินกลางเพื่อไปยังหน้าทำเนียบรัฐบาล ตำรวจและทหารได้สกัดการเคลื่อนขบวนของประชาชน ณ สะพานผ่านฟ้าลีลาศ เริ่มเกิดการปะทะกันระหว่างประชาชนกับเจ้าหน้าที่ตำรวจในบางจุด และมีการบุกเผาสถานีตำรวจนครบาลนางเลิ้ง จากนั้นวันที่ 18 พฤษภาคม เวลา 00.30 น. รัฐบาลได้ประกาศสถานการณ์ฉุกเฉินในกรุงเทพมหานคร จังหวัดปทุมธานี จังหวัดสมุทรปราการ จังหวัดสมุทรสาคร และจังหวัดนนทบุรี ประกาศห้ามมิให้ชุมนุมหรือมั่วสุมกัน และประกาศให้วันที่ 18 - 20 พฤษภาคม เป็นวันหยุดราชการพร้อมกับปิดโรงเรียนและมหาวิทยาลัยในจังหวัดที่ประกาศสถานการณ์ฉุกเฉินเป็นเวลา 3 วัน และงดการตรวจร่างกายและเอกซเรย์ เนื่องจากวันหยุดราชการ โดยให้ตรวจระหว่างวันที่ 21 - 23 พฤษภาคม พ.ศ. 2535 แทน โดยให้ทหารกับตำรวจตระเวนชายแดนทำหน้าที่รักษาความสงบ แต่ได้นำไปสู่การปะทะกันกับประชาชน มีการใช้กระสุนจริงยิงใส่ผู้ชุมนุมในบริเวณถนนราชดำเนินจากนั้นจึงเข้าสลายการชุมนุมในเช้ามืดวันเดียวกันนั้น ตามหลักฐานที่ปรากฏมีผู้เสียชีวิตหลายสิบคน

วันที่ 18 พฤษภาคม พ.ศ. 2535 ทหารได้เคลื่อนกำลังครั้งสำคัญครั้งหนึ่งและควบคุมตัวพลตรีจำลอง ศรีเมือง จากบริเวณที่ชุมนุมกลางถนนราชดำเนินกลาง และรัฐบาลได้ออกแถลงการณ์หลายฉบับและรายงานข่าวทางโทรทัศน์ของรัฐบาลทุกช่องยืนยันว่าไม่มีการเสียชีวิตของประชาชน แต่การชุมนุมต่อต้านของประชาชนยังไม่สิ้นสุด เริ่มมีประชาชนออกมาชุมนุมอย่างต่อเนื่องในหลายพื้นที่ทั่วกรุงเทพมหานคร โดยเฉพาะที่มหาวิทยาลัยรามคำแหง พร้อมมีการตั้งแนวป้องกันการปราบปรามตามถนนสายต่าง ๆ ขณะที่รัฐบาลได้ออกประกาศจับแกนนำอีก 7 คน

วันที่ 19 พฤษภาคม เจ้าหน้าที่เริ่มเข้าควบคุมพื้นที่บริเวณถนนราชดำเนินกลางได้ และควบคุมตัวประชาชนจำนวนมากขึ้นรถบรรทุกทหารไปควบคุมไว้ และไม่ให้ประชาชนเข้าร่วมชุมนุมอีก แต่ยังปรากฏการรวมตัวของประชาชนใหม่ที่มหาวิทยาลัยรามคำแหงในคืนวันเดียวกัน วันเดียวกันนั้นเริ่มมีการออกแถลงการณ์เรียกร้องให้นายกรัฐมนตรีลาออกจากตำแหน่งเพื่อรับผิดชอบต่อการเสียชีวิตของประชาชน การชุมนุมในครั้งนี้ส่วนใหญ่เป็นชนชั้นกลางในเขตตัวเมือง เป็นนักธุรกิจหรือบุคคลวัยทำงาน ซึ่งแตกต่างจากเหตุการณ์ 14 ตุลา ในอดีต ซึ่งผู้ชุมนุมส่วนใหญ่เป็นนิสิต นักศึกษา ประกอบกับเทคโนโลยีโทรศัพท์มือถือที่เพิ่งเข้ามาในประเทศไทย และใช้เป็นเครื่องมือสำคัญในการติดต่อสื่อสารในครั้งนี้ เหตุการณ์พฤษภาทมิฬนี้จึงได้ชื่อเรียกอีกชื่อนึงว่า "ม็อบมือถือ"

สรุปได้ว่า เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ เป็นเหตุการณ์ที่ประชาชนเคลื่อนไหวประท้วงรัฐบาลครั้งสำคัญครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์การเมืองที่มี พล.อ.สุจินดา คราประยูร เป็น นายกรัฐมนตรี และต่อต้านการสืบทอดอำนาจของ คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) ระหว่างวันที่ 17-24

พฤษภาคม พ.ศ. 2535 ซึ่งเป็นการรัฐประหาร รัฐบาลพล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2534 นำไปสู่เหตุการณ์ปราบปรามและปะทะกันระหว่างเจ้าหน้าที่ตำรวจและทหารกับประชาชนผู้ชุมนุม มีผู้เสียชีวิตและบาดเจ็บจำนวนมาก (พลเอกสุจินดาแถลงว่ามีผู้เสียชีวิต 44 คน บาดเจ็บ 1,728 คน) และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง

ในเวลาต่อมาพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชได้ทรงรับสั่งให้พลเอกสุจินดา คราประยูร และพล.ต.จำลอง ศรีเมืองเข้าเฝ้า โดยทรงพระราชทานพระราชดำรัสแก่คณะผู้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ซึ่งได้มีการเผยแพร่ผ่านโทรทัศน์รวมการเฉพาะกิจแห่งประเทศไทย (ทรท.) หลังจากนั้นอีก 4 วัน พล.อ.สุจินดา จึงได้ประกาศลาออกจากการเป็นนายกรัฐมนตรี และนายอานันท์ ปันยารชุน ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง ก่อนการเลือกตั้งในเวลาต่อมา

3.5.13 การเมืองการปกครองในยุคของรัฐบาลชวน หลีกภัย พ.ศ. 2535 – พ.ศ. 2538 (สมัยที่ 1) และ พ.ศ. 2540 - พ.ศ. 2543 (สมัยที่ 2)

การเลือกตั้งเมื่อเดือนกันยายน 2535 หลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ พรรคประชาธิปัตย์ชนะได้ที่นั่งมากที่สุดในสภา โดยได้ ที่นั่งในสภาผู้แทนราษฎร 79 ที่นั่ง ชนะพรรคชาติไทยที่ได้ 77 ที่นั่ง ชวนหลีกภัยได้จัดตั้งรัฐบาลผสมกับพรรคความหวังใหม่, พรรคเอกภาพ, พรรคพลังธรรม และพรรคกิจสังคม โดยพรรคชาติพัฒนาเข้าร่วมคณะรัฐมนตรีหลังพรรคความหวังใหม่ออกจากรัฐบาลในช่วงปลายปี 2537

บทบาททางการเมืองของรัฐบาลชวน หลีกภัย พ.ศ. 2535 – พ.ศ.2538 การเมืองหลังเหตุการณ์พฤษภาคม พ.ศ. 2535 หลังจากพลเอกสุจินดาลงจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีด้วยการลาออกเมื่อวันที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2535 บรรยากาศทางการเมืองมีการเคลื่อนไหวของพรรคการเมืองสองฝ่ายได้แก่ “ฝ่ายพรรคการเมืองที่ร่วมรัฐบาลพลเอกสุจินดา คือพรรคสามัคคีธรรม พรรคชาติไทย พรรคกิจสังคม พรรคประชากรไทย และพรรคราษฎร กับฝ่ายพรรครวมฝ่ายค้าน คือ พรรคความหวังใหม่ พรรคประชาธิปัตย์ พรรคพลังธรรม และพรรคเอกภาพ” (โสภณ เพชรสว่าง และทนงศักดิ์ ม่วงมณี, 2551, หน้า 341) ในระหว่างการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสมัยแรกรัฐบาลชวน หลีกภัย มีนโยบายที่โดดเด่น อาทิ การเร่งรัดการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม การขยายช่องทางจราจรหลักเป็น 4 ช่องจราจรทั่วทั้งประเทศ สร้างรางรถไฟรางคู่ในพื้นที่ที่มีความพร้อม เริ่มศึกษาการใช้รถไฟฟ้าในประเทศไทย โครงการนมโรงเรียน ริเริ่มกองทุนเงินให้กู้ยืมเพื่อการศึกษา (กยศ.) ส่งเสริมการกระจายอำนาจโดยผลักดันพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล จัดตั้งองค์การบริหารส่วนตำบลขึ้นทั่วประเทศ และจัดการเลือกตั้งสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นครั้งแรก

รัฐบาลชวนหลังเข้าบริหารประเทศนับตั้งแต่ 21 ตุลาคม 2535 สิ่งแรกที่ถือเป็นผลงานของรัฐบาลนั่นคือ การแก้ไขปัญหาความยากจนของประชาชนด้วยการเร่งรัดการปฏิรูปที่ดิน และออก

เอกสารสิทธิเพื่อกระจายสิทธิการถือครองที่ดินให้กับราษฎรผู้ยากไร้ และเกษตรกรที่ครอบครองที่ดินของรัฐให้ได้เฉลี่ยปีละ 4 ล้านไร่ ภายใต้ชื่อที่เรียกว่า “ส.ป.ก. 4 - 01” หรือสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม หรือเอกสารสิทธิ ส.ป.ก. 4-01 ซึ่งเป็นเอกสารสำคัญที่ออกให้กับเกษตรกรเพื่อทำกิน (ลิขิต ธีรเวคิน, 2547, หน้า 287) นอกจากนี้ด้านเศรษฐกิจ รัฐบาลชวน หลีกภัย มีนโยบายเปิดเสรีทางการเงิน เพื่อต้องการให้นักลงทุนสามารถนำเงินตราเข้าออกไทยจากต่างประเทศได้ โดยไม่จากัด (ลิขิต ธีรเวคิน, 2547, หน้า 286) ทั้งนี้เพื่อต้องการกระตุ้นการลงทุนภาคบริการในประเทศไทย โดยการลดความเข้มงวดทางการเงิน และผ่อนคลายมาตรการต่าง ๆ ก็เพื่อเอื้อต่างชาติต่อการนำเงินเข้ามาลงทุนในประเทศ โดยมีเป้าหมายให้ไทยกลายเป็นศูนย์กลางทางการเงินของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การจัดตั้งรัฐบาลผสมที่มีหลายพรรคการเมือง ได้ส่งผลให้เกิดการต่อรองผลประโยชน์ทางการเมืองของพรรคร่วมรัฐบาล จนกลายเป็นเกมการเมืองขึ้นในปี พ.ศ. 2537 โดยเฉพาะการช่วงชิงการคุมเกมในสภา ฯ ด้วยการที่ฝ่ายค้านอันประกอบด้วย “พรรคชาติพัฒนา พรรคมวลชน พรรคประชากรไทย และพรรคราษฎร จะขอยุบรวมเข้ากับพรรคกิจสังคมซึ่งเป็นพรรคร่วมรัฐบาลชวน” (ณรงค์ สินสวัสดิ์, 2544, หน้า 219) รัฐบาลชวนสมัยแรกได้มาถึงจุดสิ้นสุด เมื่อสมาชิกคณะรัฐมนตรีไปมีส่วนในเอกสารโครงการปฏิรูปที่ดิน สปก. 4-01 ซึ่งมีการจำหน่ายในจังหวัดภูเก็ต เกิดการวิจารณ์จากสาธารณะและสื่ออย่างหนัก จึงเป็นประเด็นที่ฝ่ายค้านนำโดย นายบรรหาร ศิลปอาชา ผู้นำฝ่ายค้านหยิบเป็นประเด็นหลักในการอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาลและได้กำหนดวันลงมติคือวันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2538 ปรากฏว่าพรรคพลังธรรมซึ่งเป็นพรรคร่วมรัฐบาลเห็นว่า รัฐบาลตอบคำถามในการอภิปรายไม่ไว้วางใจคลุมเครือไม่ชัดเจน ทางพรรคจึงได้มีมติงดออกเสียงให้รัฐบาล ทำให้ผลการประชุมของพรรคร่วมรัฐบาลที่เหลืออยู่จึงเห็นตรงกันให้มีการยุบสภา นายชวนในฐานะนายกรัฐมนตรีจึงประกาศยุบสภาผู้แทนราษฎร และจัดการเลือกตั้งในปี พ.ศ. 2538

ชวน หลีกภัย ได้ดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรีในสมัยที่สอง โดยรับช่วงต่อหลังจากพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ลาออกจากตำแหน่งเนื่องจากเกิดปัญหาเศรษฐกิจอย่างหนักจนต้องลอยตัวค่าเงินบาท ชวนได้แต่งตั้งคณะทำงานด้านเศรษฐกิจที่น่าเชื่อถือจนได้รับความเชื่อถือและเห็นชอบจากสถาบันการเงินนานาชาติและสหรัฐอเมริกา มุ่งไปสู่การฟื้นตัวทางเศรษฐกิจ อีกทั้งรัฐบาลผสมก็เอาชนะความพยายามของฝ่ายค้านในการอภิปรายไม่ไว้วางใจ แม้ชวนจะไม่ใช่นักการเมืองที่น่าดึงดูดใจ แต่ก็ได้รับการสนับสนุนและไว้วางใจ เพราะถูกมองว่าซื่อสัตย์ มุ่งปฏิรูประบอบประชาธิปไตยและขจัดการฉ้อราษฎร์บังหลวง

อย่างไรก็ตาม ภายหลังปี พ.ศ. 2540 การบริหารประเทศของรัฐบาลชวน ต้องประสบกับปัญหาทางการเมือง และการบริหารที่ยังไม่คุ้นกับรัฐธรรมนูญฉบับ 2540 ซึ่งเป็นฉบับใหม่และยังไม่มีการนำหลักการในรัฐธรรมนูญไปปฏิบัติอย่างจริงจัง เช่น “ปัญหาเรื่องใดเป็นบทเฉพาะกาล เรื่องใด

ต้องนำมาปฏิบัติทันที ปัญหาการเร่งออกกฎหมายและการจัดตั้งองค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญ ” (วิษณุ เครืองาม, 2554, หน้า 230 – 231) ภารกิจลำดับต้น ๆ ที่รัฐบาลชวนจะต้องทำในช่วงแรกเริ่มก็มีอยู่ด้วยกัน 2 ประเด็น นั่นคือ

1. เพื่อแก้ไขปัญหาวิกฤติการเงินและเศรษฐกิจ เพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ประชาชน และนักลงทุนทั้งในประเทศ และต่างประเทศ

2. สร้างกลไก และองค์กรอิสระต่าง ๆ ที่รัฐธรรมนูญฉบับ 2540 กำหนดไว้ให้เป็นรูปธรรม และประกาศใช้บังคับ

ซึ่งทั้ง 2 ประเด็นข้างต้น ถือว่าเป็นความท้าทายของรัฐบาลชวน ที่จะต้องดำเนินการให้เห็นถึงความรู้ความสามารถของทีมบริหารภายใต้รัฐบาลผสมของนายชวน หลีกภัย ขณะเดียวกันความท้าทายของรัฐบาลก็เผชิญกับปัญหาทางการเมืองมากขึ้น เมื่อพล.อ. ชาติชาย ชุณหะวัณ สมาชิกสภา ฯ ฝ่ายค้านได้ยื่นขอเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรี ในประเด็นความสามารถในการบริหารประเทศของรัฐบาลชวนที่ไม่มีประสิทธิภาพ แต่ท้ายสุดสมาชิกสภา ฯ กลับมีมติไว้วางใจรัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรี หากแต่ประเด็นไม่ไว้วางใจแล้ว ก็เกิดกรณี “พลตรี สนั่น ขจรประศาสน์ รองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ต้องวินิจฉัย ป.ป.ช. เรื่องทรัพย์สินและหนี้สินไม่ถูกต้องหรือปกปิดข้อความบางเรื่องจนท่านต้องลาออก” (วิษณุ เครืองาม, 2554, หน้า 233) พลตรี สนั่น ขจรประศาสน์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยของรัฐบาลนายชวน หลีกภัย และเลขาธิการพรรคประชาธิปัตย์ ก็ได้รับคำพิพากษาจากศาลรัฐธรรมนูญ ห้ามยุ่งเกี่ยวกับการเมืองเป็นเวลา 5 ปี จากการรายงานบัญชีทรัพย์สินตกหล่น อย่างไรก็ตาม เมื่อสมาชิกสภาผู้แทน ฯ ในสภาเห็นว่าการทำหน้าที่ของตนไม่สามารถทำให้รัฐบาลนายชวน หลีกภัย พ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีได้ ดังนั้น พล.อ. ชวลิต ยงใจยุทธ พรรคความหวังใหม่ ได้อาศัยความอ่อนแอของรัฐบาลในช่วงนั้น อีกทั้งฝ่ายค้านที่พยายามตรวจสอบการบริหารงานของรัฐบาลอย่างต่อเนื่อง ได้พยายามกดดันฝ่ายค้านเป็นผลจนทำให้รัฐบาลชวนประกาศยุบสภาในเวลาต่อมา

นายชวน หลีกภัย ได้กลับมาเป็นผู้นำฝ่ายค้านอีกครั้งหลังการเลือกตั้งในปี พ.ศ. 2544 เขาก้าวลงจากตำแหน่งหัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ในปี พ.ศ. 2546 ผู้มารับช่วงต่อจากเขาคือนายบัญญัติ บรรทัดฐาน อย่างไรก็ตาม เมื่อพรรคประชาธิปัตย์พ่ายแพ้การเลือกตั้งในปี พ.ศ. 2548 นายบัญญัติจึงลาออกจากตำแหน่งหัวหน้าพรรค ฯ นายชวนจึงผลักดันให้นายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคแทน ภายหลังการเลือกตั้งปี พ.ศ. 2562 นายชวน หลีกภัย ได้รับเลือกตั้งให้ดำรงตำแหน่งประธานสภาผู้แทนราษฎร

สรุปได้ว่า แม้ว่าชวนจะได้ชื่อว่าเป็นนักการเมืองที่มือสะอาด จนได้รับฉายา Mr. Clean (นายสะอาด) แต่รัฐบาลเขาเต็มไปด้วยกรณีอื้อฉาวและข่าวลือการฉ้อราษฎร์บังหลวง โดยรักเกียรติ สุขธนะ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข ถูกตั้งข้อหาว่ารับสินบน 5 ล้านบาทจากบริษัทยาแห่ง

หนึ่งและบังคับให้โรงพยาบาลของรัฐซื้อยาราคาสูงเกินจริง นายสุเทพ เทือกสุบรรณ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคมและการสื่อสาร ซึ่งถูกเชื่อมโยงกับการละเมิดกองทุนตั้งสหกรณ์ในจังหวัดสุราษฎร์ธานี กรณีอื้อฉาวเมล็ดพันธุ์ "รั้วกินได้" ซึ่งมีการจำหน่ายเมล็ดพันธุ์เกินราคามหาศาลแก่พื้นที่ชนบท จนทำให้รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรต้องลาออก กรณีอื้อฉาวการตัดไม้สาละวิน ซึ่งไม้บางส่วนไปปรากฏในสำนักงานพรรคประชาธิปัตย์ในจังหวัดพิจิตร และสนั่น ขจรประศาสน์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย และคณะรัฐมนตรีอื่นอีก 8 คนถูกพบว่าปกปิดการแจ้งบัญชีทรัพย์สิน นอกจากนี้ การอนุมัติแต่งตั้ง จอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายทหารพิเศษประจำกรมทหารราบที่ 1 รักษาพระองค์ เมื่อปี พ.ศ. 2542 ท่ามกลางกระแสไม่พอใจของสังคม สื่อมวลชน และโดยเฉพาะญาติของผู้เสียชีวิตและผู้สูญหายในเหตุการณ์ 14 ตุลา พ.ศ. 2516

3.5.14 การเมืองการปกครองในยุคของรัฐบาลบรรหาร ศิลปอาชา พ.ศ. 2538 - 2539

ก่อนเกิดเหตุการณ์ พฤษภาทมิฬ บรรหาร ศิลปอาชา เลขาธิการพรรคชาติไทย เป็นตัวแทนพรรคชาติไทย ในฐานะพรรคร่วมรัฐบาลให้สัญญาว่าจะแถลงถึงเรื่องแก้ไขรัฐธรรมนูญ ต่อมา บรรหาร และตัวแทนพรรคร่วมรัฐบาลออกโทรทัศน์ปฏิเสธเรื่องดังกล่าว ทำให้เกิดการชุมนุมเพื่อต่อต้านรัฐบาลและนำไปสู่เหตุการณ์พฤษภาทมิฬในที่สุด ในปี พ.ศ. 2537 บรรหารได้ขึ้นดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคชาติไทย และเป็นผู้นำฝ่ายค้านในสภาผู้แทนราษฎรสมัยรัฐบาลชวน หลีกภัย

หลังการยุบสภาของนายชวน หลีกภัยในวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2538 ในการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรไทยเป็นการทั่วไป พ.ศ. 2538 บรรหาร ศิลปอาชา ในฐานะหัวหน้าพรรคชาติไทย ซึ่งเป็นพรรคการเมืองที่มีสมาชิกของพรรคได้รับเลือกตั้งมากที่สุด ได้เป็นแกนนำจัดตั้งรัฐบาล ทำให้บรรหาร ได้ดำรงตำแหน่งเป็น นายกรัฐมนตรี คนที่ 21 ของประเทศไทย พร้อมควบตำแหน่ง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย อีกตำแหน่งหนึ่งระหว่างเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2538 ถึงพฤศจิกายน พ.ศ. 2539 รัฐบาลบรรหาร มีผลงานที่โดดเด่น อาทิเช่น การริเริ่มการปฏิรูปการเมืองโดยให้มีการร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 จัดตั้งกองทุนบำเหน็จบำนาญข้าราชการ รับมือเหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่ในปี 2538 การจัดพระราชพิธีกาญจนาภิเษก การนำประเทศเข้าสู่เวทีประชาคมโลก เช่น การเข้าร่วมประชุมสมัชชาสหประชาชาติสมัยพิเศษ ในโอกาสครบรอบ 50 ปีสหประชาชาติ ประเทศไทยเป็นเจ้าภาพจัดการประชุมสุดยอดอาเซียนครั้งที่ 5 การเป็นเจ้าภาพจัดการประชุมผู้นำเอเชีย-ยุโรป (ASEM) การเป็นเจ้าภาพจัดการแข่งขันกีฬาซีเกมส์ ครั้งที่ 18 ที่จังหวัดเชียงใหม่ นอกจากนี้ยังมีการจัดงานแสดงเกษตรและอุตสาหกรรมโลก พ.ศ. 2538 (WORLDTECH’ 95 THAILAND)

การบริหารราชการแผ่นดินในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของเขา ดำเนินไปด้วยความไม่ราบรื่นจนกระทั่งในวันที่ 18-20 กันยายน พ.ศ. 2539 เขาถูกพรรคฝ่ายค้านนำโดยพรรคประชาธิปัตย์อภิปรายไม่ไว้วางใจโจมตีว่าการบริหารประเทศไร้ประสิทธิภาพ ไม่เป็นไปตามนโยบายที่แถลงไว้

ประกอบกับพรรคร่วมรัฐบาลได้แก่ พรรคความหวังใหม่ พรรคนำไทย และพรรคมวลชน ได้ขอให้เขาลาออกจากตำแหน่ง จากสภาพการณ์ดังกล่าว ได้ทำให้รัฐบาลบรรหาร ต้องเผชิญกับสภาพเศรษฐกิจที่มีเค้าลางเริ่มกลายเป็นฟองสบู่ หมายความว่า “เศรษฐกิจมีการเติบโตอย่างรวดเร็วเหมือนกับฟองสบู่ คือโตอย่างรวดเร็วแบบบวม ๆ แต่ไม่ยั่งยืน เพราะเป็นการเติบโตโดยอาศัยทุนและการกู้ยืมจากต่างชาติมาลงทุนในอสังหาริมทรัพย์ ตลาดหุ้นเพื่อเก็งกำไร” (วิทยากร เชียงกูล, 2545, หน้า 59)

นับตั้งแต่เริ่มอภิปรายไม่ไว้วางใจนายบรรหาร ผ่านไปได้ 3 วัน และจะถึงการลงมติเพื่อไว้วางใจหรือไม่ไว้วางใจ ก็เกิดสิ่งที่ไม่คาดคิดเมื่อ นายวันมูหะหมัดนอร์ มะทากับนายโภคิน พลกุลนา หนังสือที่ลงนามโดยพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ และ ร.ต.อ.เฉลิม อยู่บำรุง เพื่อยื่นให้นายบรรหาร ศิลปอาชา ลาออกจากนายกรัฐมนตรี ซึ่งเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นสร้างความตกใจให้กับนายบรรหารอย่างไม่คาดคิด จนนำไปสู่การต่อรองถึงระยะเวลาขอลาออก ซึ่งนายบรรหาร ก็ตอบตกลงว่าจะลาออกแต่ขอเวลา 30 วัน แต่ตกลงกันได้แค่ 7 วันเพื่อแลกกับการลงคะแนนไว้วางใจจากสภาฯด้วยคะแนนเสียงไว้วางใจจำนวน 207 เสียงจาก 391 เสียง พร้อมกับให้นายบรรหารแถลงข่าวต่อสื่อมวลชน ซึ่งท้ายสุดนายบรรหารได้แถลงข่าวต่อสื่อมวลชนและประกาศต่อสาธารณชนว่า“จะลาออกภายใจ 7 วันเพื่อเปิดโอกาสให้มีการเลือกนายกรัฐมนตรีคนใหมโดยพรรคร่วมรัฐบาล 6 พรรค จะเป็นแกนนำในการจัดตั้งรัฐบาลตามเดิม” (โสภณ เพชรสว่าง และทนงศักดิ์ ม่วงมณี, 2551, หน้า 366) แต่เมื่อครบกำหนด 7 วัน นายบรรหาร ได้ประกาศยุบสภาแทนการลาออกทันที

สรุปได้ว่า นายบรรหาร ศิลปะอาชา ได้ดำรงตำแหน่งเป็น นายกรัฐมนตรี คนที่ 21 ของประเทศไทย พร้อมควบตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยอีกตำแหน่งหนึ่ง มีสมญานามมากมาย จากลักษณะเด่นหลายประการ เช่น มีฐานเสียงหนาแน่นอย่างที่สุดในจังหวัดสุพรรณบุรี มีสถานะเป็นเจ้าถิ่นจนได้สมญาว่า "มังกรสุพรรณ" หรือ "มังกรการเมือง" และเนื่องจากมีลักษณะคล้ายเตี้งเสี่ยวผิง อดีตผู้นำจีน สื่อมวลชนจึงนิยมเรียกบรรหารสั้น ๆ ว่า "เตี้ง" หรือ "เตี้งเสี่ยวหาร" และ"ปลาไหล" เนื่องจากเป็นคนพลิกพลิ้วว่องไว ลื่นไหลไปกับทุกสถานการณ์ได้เป็นอย่างดี

3.5.15 การเมืองการปกครองในยุคของรัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ พ.ศ. 2539 - 2540

พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ ได้ลาออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกและผู้บัญชาการทหารสูงสุด แล้วเข้าสู่การเมืองก่อตั้งพรรคความหวังใหม่ ในเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ปี พ.ศ. 2535 พล.อ.ชวลิต เป็นหนึ่งในผู้ที่ปราศรัยขับไล่ พล.อ.สุจินดา คราประยูร ที่สนามหลวงเป็นคนแรกด้วย การเมืองหลังจากนั้น พรรคความหวังใหม่กลายเป็นพรรคที่มีผู้สนับสนุนมากที่สุดในภาคอีสาน นับตั้งแต่การบริหารราชการแผ่นดินในยุครัฐบาลบรรหาร ศิลปอาชา ได้สิ้นสุดลงเมื่อวันที่ 27 กันยายน 2539 และกำหนดวันเลือกตั้งทั่วไปในวันที่ 17 พฤศจิกายน 2539 ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวได้มีพรรคการเมืองหลายพรรคต่างแข่งขันกันส่งผู้สมัครรับเลือกตั้ง ซึ่งผลปรากฏว่า “พรรคความหวังใหม่ชนะการเลือกตั้งโดยได้ ส.ส. จำนวน 125 คน พรรคชาติพัฒนา 52 คน พรรคชาติไทย 39 คน

พรรคกิจสังคม 20 คน พรรคประชากรไทย 18 คน พรรคเอกภาพ 8 คน พรรคเสรีธรรม 4 คน พรรคมวลชน 2 คน พรรคพลังธรรม 1 คน และพรรคไท 1 คน” (โสภณ เพชรสว่าง และทนงศักดิ์ ม่วงมณี, 2551, หน้า 369)

เมื่อพรรคความหวังใหม่ชนะในการเลือกตั้งเมื่อปลายปี พ.ศ. 2539 พล.อ.ชวลิต ซึ่งได้เป็นหัวหน้าพรรคและขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรี ผลงานของท่านได้แก่ มีการประกาศในราชกิจจานุเบกษา ในวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2540 เป็นรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 โดยนายวันมูหะมัดนอร์ มะทา ประธานรัฐสภา เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการพระราชทานรัฐธรรมนูญ ทั้งนี้ สาระของรัฐธรรมนูญจะมีลักษณะการปฏิรูปการเมืองการปกครอง มีการทำประชาพิจารณ์ทุกจังหวัด ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจและตระหนักในความสำคัญของกฎหมายรัฐธรรมนูญ ซึ่งรัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้รับการยอมรับว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนและดีที่สุดตั้งแต่ประเทศไทยมีรัฐธรรมนูญมา และสนับสนุนให้มีการผลักดันพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยขึ้นเป็นการเฉพาะ การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยที่จัดการศึกษาในรูปแบบมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา เป็นสถาบันการศึกษาทางพระพุทธศาสนา ในปี พ.ศ. 2540 สุขวิช รังสิตพล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการได้เสนอให้รัฐสภาตราพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. 2540 ของคณะสงฆ์ไทย (ฝ่ายธรรมยุตินิกาย) และพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2540 ของคณะสงฆ์ไทย (ฝ่ายมหานิกาย) ส่งผลให้มหาวิทยาลัยของคณะสงฆ์ไทยทั้งสองแห่ง มีพระราชบัญญัติรับรองสถานภาพเป็นมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ และเป็นนิติบุคคลที่ไม่เป็นส่วนราชการและไม่เป็นรัฐวิสาหกิจ เน้นจัดการศึกษาวิชาการด้านพระพุทธศาสนาและศาสตร์แขนงอื่น ๆ แต่ต่อมาได้ลาออกเนื่องจากเกิดวิกฤตการณ์เศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 ก่อนที่จะย้ายพรรคมาสังกัดพรรคไทยรักไทย ในปี พ.ศ. 2544 และ พล.เอกชวลิต ยงใจยุทธ ก็ได้รับตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรีในรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร สมัยแรกด้วย

รัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ได้เผชิญกับภาวะเศรษฐกิจที่กำลังจะถดถอยอย่างหนักตั้งแต่ปีพ.ศ. 2539 และเกิดวิกฤติขึ้นในประเทศ อันมีภาวะถดถอยต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยรัฐบาลชวนและรัฐบาลบรรหาร จนกระทั่งบริษัท มูดี้ส์อินเวสเตอร์เซอร์วิส จำกัด ได้จัดอันดับลดความน่าเชื่อถือทางการเงินของประเทศไทยลง ซึ่งทำให้รัฐบาลพลเอกชวลิต ต้องประกาศชะลอการลงทุนทางเศรษฐกิจและลดโครงการลงทุนขนาดใหญ่ และหลังจากนั้นไม่นาน “นายจอร์จ โซรอส (Georg Soros มหาเศรษฐีที่ร่ำรวยจากการเก็งกำไรค่าเงินบาทในช่วงกุมภาพันธ์และพฤษภาคม พ.ศ. 2540” (อุกฤษฏ์ ปัทมานันท์, 2542, หน้า 30)

รัฐบาลของพลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ เป็นรัฐบาลที่มีส่วนรับผิดชอบต่อวิกฤตการณ์ทางการเงิน เมื่อปี พ.ศ. 2540 ที่ทำให้ประเทศไทยล้มละลาย และลุกลามไปทั่วโลกและส่งผลต่อสหรัฐอเมริกา ในวันที่ 27 ตุลาคม พ.ศ. 2540 เนื่องจากดัชนีอุตสาหกรรมดาวโจนส์ ปรับตัวลดลงถึง

554.26 จุด ไปปิดที่ 7161.15. จุด คิดเป็นร้อยละ 7.18 ด้วยการทำเงินคงคลังทั้งหมดของประเทศเข้าไปอุ้มค่าเงินบาท ซึ่งถูกปล่อยขายในขณะนั้น ธุรกิจของเหล่าแกนหลักของรัฐบาลชุดนี้ ยังถูกตั้งข้อสังเกตว่า ไม่ได้รับผลกระทบต่อวิกฤตการณ์แต่อย่างใด ในขณะที่ธุรกิจของบุคคลโดยทั่วไปที่ไม่มีความเกี่ยวข้อง กับคนในรัฐบาลนั้น ได้รับผลกระทบถึงขั้นล้มละลายเป็นจำนวนมาก จนมีการประท้วงโดยประชาชนส่งผลทำให้พลเอกชวลิตต้องพ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในวันที่ 8 พฤศจิกายน 2540

กล่าวได้ว่า พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ นายกรัฐมนตรีกับนายเริงชัย มะระกานนท์ ผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทยก็ไม่ละความพยายามและก็มีความอดทนในการแก้ไขปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง “โดยการประกาศใช้มาตรการทางการเงินอย่างเคร่งครัดโดยพยายามจะลดสินเชื่อแก่ธุรกิจเช่าซื้อและอสังหาริมทรัพย์ แต่ยังคงอัตราดอกเบี้ยสูง” (สมชาย ภาคภาสน์วิวัฒน์, 2547, หน้า 107) จนท้ายที่สุดรัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ จึงจำเป็นต้องประกาศลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 6 พฤศจิกายน 2540

สรุปได้ว่า พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ เป็นนายกรัฐมนตรี คนที่ 22 ของประเทศไทย และเป็นเจ้าของสมญา "ขงเบ้งแห่งกองทัพบก" เคยได้รับการแต่งตั้งให้เป็น สมาชิกวุฒิสภา ขณะดำรงตำแหน่งทางทหาร เป็นผู้ก่อตั้งและหัวหน้าพรรคความหวังใหม่ และเป็นอดีต ส.ส.หลายสมัย มีคะแนนเสียงหนาแน่นในจังหวัดนครพนม สื่อมวลชนและประชาชนทั่วไป เรียก พลเอกชวลิต ยงใจยุทธว่า "บิ๊กจิ๋ว" และในพื้นที่ภาคอีสาน เรียก พลเอกชวลิต ยงใจยุทธว่า "พ่อใหญ่จิ๋ว หลังการลาออกของพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ พรรคการเมืองอื่นที่เคยร่วมรัฐบาลก็ไปสนับสนุนพรรคประชาธิปัตย์ ได้แก่ พรรคชาติไทย กิจสังคม เสรีธรรม เอกภาพ และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรบางคนของพรรคประชากรไทย ซึ่งภายหลังถูกเรียกว่า “กลุ่มงูเห่า”

ยุคสมัยประชาธิปไตยกับอำนาจทุนนิยม พ.ศ. 2544 – 2550

3.5.16 บทบาททางการเมืองของรัฐบาล พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร พ.ศ. 2544 – พ.ศ. 2548

ภายหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2540 ได้ส่งผลให้มีการส่งเสริมสิทธิและเสรีภาพของประชาชนกว้างขวางมากขึ้น กล่าวได้ว่า เป็นการเปิดโอกาสทางการเมืองที่กว้างขวางกว่าเดิม จนทำให้เกิดการรวมตัวของนักการเมือง นักธุรกิจ นักวิชาการ อดีตข้าราชการจำนวนหนึ่ง ได้แก่ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร, นายไชยวัฒน์ สินธุวงศ์, ร.ต.อ.ปุระชัย เปี่ยมสมบูรณ์, พล.อ.ธรรมรักษ์ อิศรางกูร ณ อยุธยา, นางสุดารัตน์ เกยุราพันธุ์, นายสมคิด จาตุศรีพิทักษ์, นายสุวรรณ วลัยเสถียร, นายคณิต ณ นคร, นายธีรภัทร์ เสรีรังสรรค์ และนายพันศักดิ์ วิญญรัตน์ ได้ร่วมกันจัดตั้งพรรคไทยรักไทยเพื่อลงเล่นการเมืองในปี พ.ศ. 2544 เป็นสิ่งที่สะท้อนถึงภาพใหม่ทางการเมืองที่ประกอบไปด้วยบุคคลที่มีความรู้ความสามารถมีประสบการณ์หลายด้านเข้ามาร่วมทางานทางการเมือง รวมไปถึง

บุคคลที่มาจากพรรคการเมืองอื่นที่มีประสบการณ์ทางการเมืองยอมทิ้งพรรคเดิมเข้ามาจัดตั้งพรรคไทยรักไทยร่วมกับ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร

อย่างไรก็ดี การแข่งขันทางการเมืองในวันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2544 อันประกอบด้วยพรรคไทยรักไทย พรรคประชาธิปัตย์ พรรคความหวังใหม่ พรรคชาติไทย พรรคชาติพัฒนาพรรคเสรีธรรม พรรคราษฎร พรรคกิจสังคม พรรคราษฎร และพรรคถิ่นไทย (กองบรรณาธิการมติชน, 2548, หน้า 32) ส่งผลให้พรรคไทยรักไทยชนะการเลือกตั้งด้วยที่นั่ง ส.ส. มากสุดจำนวน 248 คน จากจำนวน ส.ส. 500 คน พรรคประชาธิปัตย์ 128 คน, พรรคชาติไทย 41 คน, พรรคความหวังใหม่ 36 คน, พรรคชาติพัฒนา 29 คน, พรรคเสรีธรรม 14 คน, พรรคกิจสังคม 1 คน, พรรคราษฎร 2 คน และพรรคถิ่นไทย 1 คน (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, 2544, หน้า 193)

พรรคไทยรักไทยได้รับชัยชนะจากการเลือกตั้ง โดยได้ที่นั่งในสภาฯ เป็นลำดับที่ 1 จำนวน 248 ที่นั่ง พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ในฐานะหัวหน้าพรรค และผู้สมัครบัญชีรายชื่อลำดับที่ 1 ของพรรค จึงได้รับการสนับสนุนให้ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนที่ 23 ของประเทศไทย โดยได้ดำรงตำแหน่งสองสมัยติดต่อกัน ระหว่างวันที่ 17 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2544 – 11 มีนาคม พ.ศ. 2548 หลังจากสภาผู้แทนราษฎรครบวาระ และดำรงตำแหน่งอีกครั้งหนึ่งเมื่อวันที่ 11 มีนาคม พ.ศ. 2548 - 19 กันยายน พ.ศ. 2549 โดยเป็นนายกรัฐมนตรีรวมรักษาการนายกรัฐมนตรีเป็นระยะเวลา 5 ปี 222 วัน รวมระยะเวลาเป็นนายกรัฐมนตรี นานเป็นอันดับที่ 5 จาก 29 อันดับของไทย ผลงานของรัฐบาลภายใต้การนำในสมัยแรกของท่าน ได้ผลักดันนโยบายเร่งด่วนที่ได้รับการตอบรับจากประชาชนเป็นอย่างมาก เช่น โครงการพักชำระหนี้เกษตรกรรายย่อยเป็นเวลา 3 ปี โครงการ “หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์” (OTOP) ธนาคารวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (SME) บรรษัทเงินทุนอุตสาหกรรมขนาดย่อม (บอย.) โดยมีแผนปรับปรุงองค์กร เพื่อรองรับการเป็นธนาคาร SME ในส่วนของบรรษัทบริหารสินทรัพย์ไทย (บสท.) คณะกรรมการ บสท. ได้มีมติให้ บสท. รับโอนสินทรัพย์ด้อยคุณภาพจากสถาบันการเงินของรัฐและเอกชนมาบริหารจัดการ การเร่งให้รัฐวิสาหกิจเข้าจดทะเบียนในตลาดหลักทรัพย์ การจัดตั้งธนาคารประชาชน เพื่อให้สินเชื่อแก่ประชาชนรายย่อย กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง โดยให้หมู่บ้านและชุมชนเมืองจัดการบริหารเงิน 1 ล้านบาทเป็นการสร้างงาน สร้างรายได้ในระดับรากหญ้า โครงการ 30 บาทรักษาทุกโรค เพื่อเป็นหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า การทดลองใช้การบริหารจัดการโดยผู้ว่าราชการจังหวัดแบบบูรการ (CEO) ใน 5 จังหวัดนำร่อง โดยผู้ว่าราชการมีอำนาจเบ็จเสร็จภายในจังหวัดทั้งด้านงบประมาณ บุคลากร และการจัดการ โครงการบ้านเอื้ออาทรที่ให้ประชาชนที่มีรายได้น้อยมีสิทธิ์ที่จะมีบ้านพักอาศัยเป็นของตนเอง

นับตั้งแต่การก้าวขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีของ พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร ในวันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2544 ใต้สโลแกน คิดใหม่ ทำใหม่ของพรรคไทยรักไทย อันมีนโยบายที่ใช้หาเสียงและได้นำไปปฏิบัติอย่างจริงจัง คือ นโยบายพักชำระหนี้ 3 ปีแก่เกษตรกรรายย่อย นโยบาย 30 บาทรักษาทุกโรค

นโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ นโยบายจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน นโยบายจัดตั้งธนาคารประชาชน นโยบายบ้านเอื้ออาทร และนโยบายปราบปรามยาเสพติด ซึ่งนโยบายเหล่านี้ได้ทำให้เกิดภาพลักษณ์ใหม่ทางการเมืองที่ไม่ค่อยปรากฏในพรรคการเมืองใดในอดีตที่ผ่านมา ซึ่งเมื่อพรรคไทยรักไทยนำมาหาเสียงจนชนะการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2544 และนอกจากนี้ยังเป็นการสะท้อนให้เห็นอีกว่า นโยบายดังกล่าวเป็นที่นิยมของประชาชนจนนักวิชาการกล่าวขานถึงนโยบายของพรรคไทยรักไทยว่า “นโยบายประชานิยม อันเป็นศัพท์เฉพาะที่ใช้กับนโยบายของรัฐบาลทักษิณที่ได้คะแนนนิยมจากประชาชน” (เขียน ธีระวิทย์, 2554, หน้า 16 - 17) หากมองโดยภาพรวมจะพบว่านโยบายการบริหารประเทศของ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร เป็นไปในลักษณะที่สอดคล้องและตรงกับความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ จึงได้รับการขานรับจากประชาชนเป็นอย่างมาก และในส่วนของพรรคไทยรักไทยก็มีการขยายตัวแบบก้าวกระโดด โดยเฉพาะเมื่อพรรคความหวังใหม่มีมติให้ยุบพรรครวมกับพรรคไทยรักไทย ยิ่งทำให้พรรคไทยรักไทยมี ส.ส.จำนวนมากยิ่งขึ้น สร้างเสถียรภาพให้ฝ่ายรัฐบาลอย่างไม่เคยมีปรากฏมาก่อน จนทำให้ฝ่ายค้านไม่สามารถรวบรวมสมาชิกในสภาฯเพื่อเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจนายกรัฐมนตรีได้ ทำได้เพียงอภิปรายรัฐมนตรีเป็นรายบุคคลเท่านั้น จากที่กล่าวมาทั้งหมดทำให้ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร สามารถดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีจนครบวาระ 4 ปี ถือเป็นประวัติศาสตร์ทางการเมืองที่ผู้นำรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งตามระบอบประชาธิปไตยสามารถอยู่ในตำแหน่งจนครบวาระได้ โดยรัฐบาลในสมัยแรกนี้ได้เริ่มต้นบริหารประเทศ นับตั้งแต่วันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2544 จนถึงวันที่ 11 มีนาคม พ.ศ. 2548 และสิ้นสุดสภาพลงด้วยเหตุยุบสภา ฯ (ครบวาระ) ในวันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2548 และกำหนดให้มีการเลือกตั้งใหม่ในวันที่ 6 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2548

ผลการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 6 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2548 พรรคไทยรักไทยได้รับคะแนนเสียงจากประชาชนทั่วประเทศอย่างมากมายซึ่งไม่เคยปรากฏในประวัติศาสตร์พรรคการเมืองใดมาก่อน คือ ได้ที่นั่งเข้าสู่สภา ฯ ถึง 377 ที่นั่ง ทำให้พรรคไทยรักไทยสามารถจัดตั้งรัฐบาล และเป็นพรรคการเมืองเดียวในรัฐบาลซึ่งถือเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ไทย พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ได้รับการโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นนายกรัฐมนตรีสมัยที่ 2 ในวันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2548 โดยมีนายโภคิน พลกุล ประธานสภาผู้แทนราษฎรเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ สำหรับผลงานของรัฐบาลในสมัยที่ 2 นี้ มีผลงานหลายชิ้นที่ดำเนินการต่อเนื่องจากสมัยที่แล้ว ส่วนผลงานใหม่ที่โดดเด่น อาทิ การเซ็นสัญญาเขตการค้าเสรีกับจีน นิวซีแลนด์ และออสเตรเลีย การลดหนี้สาธารณะจาก 57% ของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศให้เหลือ 41% โครงการโคล้านครอบครัว นโยบายปล่อยราคายางพาราให้เป็นไปตามกลไกตลาด (ทำให้ราคายางสูงขึ้นเป็นผลดีต่อเกษตรกร) เป็นเจ้าภาพจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 60 ปีและงานนิทรรศการเฉลิมพระเกียรติฯ การจัดงานมหกรรมพืชสวนโลก และท่าอากาศยานสุวรรณภูมิซึ่งสร้างแล้วเสร็จในสมัยรัฐบาลนี้

สำหรับเหตุการณ์สำคัญทางการเมืองซึ่งเกิดขึ้นขณะที่รัฐบาลชุดนี้กำลังบริหารประเทศ คือ ปัญหาในการโดนกระแสสังคมไม่ยอมรับอย่างรุนแรง จนมีการกดดันจากหลายฝ่ายเป็นอย่างมาก ซึ่งนำไปสู่ปัญหาทางการเมือง ดังนี้

เกิดความขัดแย้งในพรรคไทยรักไทยขึ้นเกี่ยวกับการแต่งตั้งคุณหญิงจารุวรรณ เมณฑกา เป็นผู้ว่าการตรวจเงินแผ่นดินในกรณีว่าด้วยกระบวนการสรรหามีความไม่ถูกต้องตามกฎหมาย กรณีการใช้อำนาจรัฐเข้าแทรกแซงคณะกรรมการการเลือกตั้ง กรณีการทุจริตในโครงการของรัฐ “กรณีการใช้อำนาจในตำแหน่งทางการเมืองเอื้อประโยชน์แก่เครือญาติให้ได้ประโยชน์ และกรณีการขายหุ้นจำนวน 73,000 ล้านบาท โดยไม่เสียภาษีของ พ.ต.ท.ทักษิญ ชินวัตร” (โสภณ เพชรสว่าง และทนงศักดิ์ ม่วงมณี, 2551, หน้า 43) การปรับคณะรัฐมนตรีบ่อยครั้ง ซึ่งการปรับคณะรัฐมนตรีบ่อยครั้งของรัฐบาล พ.ต.ท.ทักษิณ ในช่วงปีพ.ศ. 2547 - 2548 ซึ่งเกิดมาจากความขัดแย้งภายในจนกลายเป็นจุดอ่อนถูกฝ่ายค้านนำโดยพรรคประชาธิปัตย์ขอเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจในประเด็นที่เกี่ยวกับการใช้อำนาจรัฐออกนโยบายเอื้อประโยชน์แก้พวกพ้อง

ซึ่งกรณีดังกล่าวได้ส่งผลให้รัฐบาล พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร เริ่มสั่นคลอน จนเกิดการตรวจสอบจากคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ (ปปช) อย่างจริงจังจนนำไปสู่การยื่นฟ้องต่อศาลฎีกาในกรณี “ทักษิณปกปิดไม่แจ้งบัญชีทรัพย์สินและหนี้สินให้ถูกต้องตามที่กฎหมายกำหนด” (วิษณุ เครืองาม, 2554, หน้า 251) และนำไปสู่การส่งเรื่องให้ ศาลรัฐธรรมนูญวินิจฉัยด้วยคะแนน 8 : 7 ว่า ทักษิณ ชินวัตร ไม่ผิดรัฐธรรมนูญมาตรา 295 ในวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2544 (เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, 2547, หน้า 35)

ท้ายสุดรัฐบาลทักษิณประกาศยุบสภาเมื่อวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2549 เพื่อให้มีการเลือกตั้งใหม่โดย กกต. ที่นำโดย พล.ต.อ.วาสนา เพิ่มลาภ ประธาน กกต, นายปริญญา นาคฉัตรีย์, นายวีระชัย แนวบุญเนียร, พล.อ.จารุภัทร เรืองสุวรรณ กรรมการ กกต. (ขณะนั้นอยู่ต่างประเทศ) ได้ร่วมกันกำหนดวันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2549 เป็นวันเลือกตั้ง และออกระเบียบใหม่ให้การจัดคูหาเลือกตั้ง ด้วยการปรับเปลี่ยนการจัดคูหาเลือกตั้งโดยให้ผู้ลงคะแนนหันหลังให้กับเจ้าหน้าที่หรือหันหน้าเข้าผนังคูหาเลือกตั้ง จนกระทั่งพรรคประชาธิปัตย์ พรรคชาติไทย พรรคมหาชนประกาศคว่าบาตรการเลือกตั้งไม่ส่งผู้สมัครฯ ทั่วประเทศ (กองบรรณาธิการมติชน, 2550, หน้า 5)

จากการเลือกตั้งวันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2549 ได้ทำให้ปัญญาชนสายวิชาการเริ่มต่อต้านกลุ่มทักษิณและคณะกรรมการการเลือกตั้งขึ้น เช่น ไชยันต์ ไชยพร ได้ฉีกบัตรเลือกตั้งในวันเลือกตั้งที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2549 เพื่อแสดงถึงความไม่ชอบธรรมในการจัดการเลือกตั้งของคณะกรรมการเลือกตั้งและความไม่ชอบธรรมทางการเมืองของระบอบทักษิณ ซึ่งไชยันต์ ไชยพร ได้กล่าวไว้ว่า “เราไม่ควรเอาตัวของเราไปเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการรับรองการกระทำความผิดทางการเมืองของผู้นำ ” (ภิญโญ ไตรสุริยธรรมา, 2550, หน้า 164)

หากพิจารณาจากข้อเสนอในงานเสวนาวิชาการปลายปี พ.ศ. 2549 ของ พิชิต ลิขิตกิจสมบูรณ์ที่ได้ชี้ถึง “ต้นตอปัญหาการเมืองไทยปัจจุบัน คือ กลไกตรวจสอบถ่วงดุลของระบอบประชาธิปไตยไม่ทำงาน จนเกิดผลประโยชน์ทับซ้อนและคอร์รัปชันอย่างกว้างขวาง” (พิชิต ลิขิตกิจสมบูรณ์, 2550, หน้า 145)

สรุปได้ว่า สำหรับเหตุการณ์สำคัญทางการเมืองซึ่งเกิดขึ้นขณะที่รัฐบาล พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร กำลังบริหารประเทศ คือ ปัญหาในการโดนกระแสสังคมไม่ยอมรับอย่างรุนแรง จนมีการกดดันจากหลายฝ่ายเป็นอย่างมาก เริ่มจากการรวมตัวของกลุ่มคนในนาม กลุ่มประชาชนเพื่อชาติและราชบัลลังก์ โดยมีการชุมนุมปราศรัยเพื่อขับไล่ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร เมื่อวันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2547 ซึ่งถือเป็นครั้งแรก และขยายวงกว้างขึ้นเรื่อย ๆ จากแกนนำหลายฝ่าย และพัฒนารวมกลุ่มกันขึ้นโดยเรียกตัวเองว่า “พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย” และนำไปสู่ความขัดแย้งแตกแยกความสามัคคีอย่างรุนแรงของคนในชาติ สุดท้าย พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร จึงประกาศยุบสภา ฯ ในที่สุด เมื่อวันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2549 แต่ยังคงปฏิบัติหน้าที่เป็นรัฐบาลรักษาการต่อไป ในเวลาต่อมาการเลือกตั้ง ส.ส. ที่จัดขึ้นใหม่ ในช่วงเดือนเมษายน พ.ศ. 2549 ซึ่งพรรคการเมืองฝ่ายค้าน (พรรคประชาธิปัตย์ พรรคชาติไทย พรรคมหาชน) ร่วมมือกันไม่ส่งผู้สมัครเข้ารับการเลือกตั้ง ประกอบกับปัญหาอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นในระหว่างการเลือกตั้ง ส.ส. ครั้งนี้ ทำให้ศาลรัฐธรรมนูญรับพิจารณาคดีที่มีผู้ร้องเรียนจากเหตุการณ์ดังกล่าว ภายหลังจากการพิจารณาศาลรัฐธรรมนูญ จึงประกาศให้ผลการเลือกตั้งในครั้งนั้นเป็นโมฆะ ท้ายที่สุดเมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2549 ก่อนที่จะมีการจัดการเลือกตั้งครั้งใหม่ตามคำสั่งของศาลรัฐธรรมนูญ รัฐบาลภายใต้การรักษาการนายกรัฐมนตรีของ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ได้ถูกยึดอำนาจการปกครองโดยคณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข โดยมี พล.อ.สนธิ บุญยรัตกลิน ผู้บัญชาการทหารบกเป็นหัวหน้าคณะ จึงถือเป็นจุดสิ้นสุดของการบริหารราชการแผ่นดินในฐานะนายกรัฐมนตรีของ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร

การรัฐประหาร 19 กันยายน 2549

ในปี พ.ศ. 2548 ถึง มิถุนายน พ.ศ. 2549 รัฐบาล พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ถูกรัฐประหารโดยกลุ่มทหารภายใต้คณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (คปค.) นำโดย พล.อ. สนธิ บุญยรัตกลิน หัวหน้าคณะฯ เมื่อวันที่ 19 กันยายน 2549 อันมีข้ออ้างในการยึดอำนาจครั้งนี้ คือ

1. การคอร์รัปชั่นในการบริหารงานของรัฐบาล
2. เพราะสร้างความแตกแยกขึ้นระหว่างคนในชาติ
3. การแทรกแซงอำนาจองค์กรอิสระโดยรัฐบาล
4. และมีพฤติกรรมที่เข้าข่ายหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ

อย่างไรก็ตาม การยึดอำนาจในปี พ.ศ. 2549 เป็นเหตุให้เกิดการแทรกแซงทางการเมืองโดยกองทัพทหาร แต่บทบาทของกองทัพกลับถูกต่อต้านจากนักวิชาการ และกลุ่มภาคประชาชน ซึ่งกลับกลายเป็นว่าบรรยากาศของคนในสังคมไทยไม่ยอมรับการรัฐประหารในครั้งนี้

3.5.17 การเมืองการปกครองเข้าสู่การรัฐประหาร 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2557

ในการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรไทยเป็นการทั่วไป พ.ศ. 2554 ยิ่งลักษณ์ ชินวัตรและพรรคเพื่อไทยชนะเลือกตั้ง และตั้งรัฐบาลใหม่โดยมียิ่งลักษณ์เป็นนายกรัฐมนตรี มีการประท้วงต่อต้านการเสนอกฎหมายร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรม ฯ นำโดย สุเทพ เทือกสุบรรณ อดีตเลขาธิการพรรคประชาธิปัตย์ เริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2556 ภายหลัง สุเทพตั้งคณะกรรมการประชาชนเพื่อการเปลี่ยนแปลงประเทศไทยให้เป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (กปปส.) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อตั้ง "สภาประชาชน" ที่ไม่ได้มาจากการเลือกตั้งเพื่อดูแลการปฏิรูปการเมือง กลุ่มนิยมรัฐบาล รวมทั้งแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ (นปช.) จัดชุมนุมเช่นกัน มีความรุนแรงเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว เป็นเหตุให้มีผู้เสียชีวิตและบาดเจ็บจำนวนมาก

ในช่วงพฤศจิกายน พ.ศ. 2556 มีการชุมนุมคัดค้านร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรมแก่ผู้ซึ่งกระทำความผิดเนื่องจากการชุมนุมทางการเมือง การแสดงออกทางการเมืองของประชาชน ซึ่งเดิมวรชัย เหมะ ส.ส.สมุทรปราการ พรรคเพื่อไทย และแกนนำ นปช. เป็นผู้เสนอร่าง แต่ภายหลังมีการแก้ไขในชั้นกรรมาธิการ นำโดยประยุทธ์ ศิริพานิชย์ รองประธานกรรมาธิการและอดีต ส.ส.พรรคไทยรักไทย จนมีการคัดค้านจากพรรคประชาธิปัตย์ว่า เป็นการเอื้อประโยชน์ให้ พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร อดีตนายกรัฐมนตรี (คม ชัด ลึก ออนไลน์, 2564) ซึ่งเป็นอีกหนึ่งสาเหตุที่สร้างความไม่พอใจให้กับผู้สนับสนุนการเมืองฝ่ายตรงกันข้าม กล่าวได้ว่า บทบาททางการเมืองของรัฐบาลยิ่งลักษณ์ และพรรคเพื่อไทยได้เผชิญกับการต่อต้านจากกลุ่มมวลชน จนนำไปสู่ความขัดแย้งทางการเมืองอีกครั้งระหว่างฝ่ายรัฐบาล และกลุ่ม กปปส. ขึ้น

การประกาศยุบสภา ฯ ของนายกรัฐมนตรียิ่งลักษณ์ ชินวัตร ในวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2556 ได้สะท้อนถึงวิธีการแก้ปัญหาทางการเมืองและยังถือเป็นบทพิสูจน์ทางการเมืองของกลุ่มทักษิณที่ยอมถอยจังหวะก้าวทางการเมือง เพื่อให้บรรยายความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างกลุ่ม กปปส. และกลุ่มมวลชน กลุ่มนักคิด และประชาชนกับรัฐบาลลดทอนลง หากแต่ในช่วงจังหวะถอยทางการเมืองกลับไม่ได้ส่งผลให้ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างสองฝ่ายลดลง ทั้งนี้เพราะการยุบสภาถือเป็นการยอมรับข้อเรียกร้องของกลุ่มคัดค้านเท่านั้น หากแต่ไม่ยอมลงจากอำนาจทางการเมือง และยังคงรักษาการในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อไปหลังยุบสภา จนกระทั่งศาลรัฐธรรมนูญมีคำวินิจฉัย ในวันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2557 ว่า “การใช้อำนาจในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีโอนย้ายนายถวิล เปลี่ยนศรี ตำแหน่งเลขาธิการสภาความมั่นคงแห่งชาติ เปลี่ยนเป็น พล.ต.อ.เพรียวพันธ์ ดามาพงศ์” (ศูนย์ข้อมูล

มติชน, 2557, หน้า 177 – 178) กล่าวได้ว่า ศาลรัฐธรรมนูญมีคำวินิจฉัยเป็นเอกฉันท์ให้ยิ่งลักษณ์และรัฐมนตรีที่มีมติย้ายข้าราชการระดับสูง ซึ่งเป็นที่โต้เถียงในปี 2554 พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรี ที่เหลืออยู่เลือกนิวัฒน์ธำรง บุญทรงไพศาล รองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์เป็นผู้ปฏิบัติราชการนายกรัฐมนตรีแทนยิ่งลักษณ์

จากสถานการณ์ทางการเมืองข้างต้น ได้ทำให้กองทัพที่นำโดย พล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา ได้ประกาศกฎอัยการศึกเพื่อเปิดทางให้กองทัพเข้ามาดูแลความปลอดภัย และกระจายกำลังในพื้นที่ทั่วกรุงเทพ ฯ รวมไปถึงสถานีโทรทัศน์ช่องต่าง ๆ เพื่อให้ระงับออกอากาศ และได้เชื่อมต่อสัญญาณไปที่ช่อง 5 อีกทั้งได้จัดตั้งศูนย์อำนวยการรักษาความสงบเรียบร้อย (กอ.รส.) ขึ้น การทำรัฐประหารในประเทศไทย พ.ศ. 2557 เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม 2557 เวลา 16:30 น. โดยกองทัพไทยและสำนักงานตำรวจแห่งชาติ ซึ่งภายหลังได้จัดตั้งเป็นคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) อันมี พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา เป็นหัวหน้าคณะรัฐประหารโค่นรัฐบาลยิ่งลักษณ์ ซึ่งมีนิวัฒน์ธำรง บุญทรงไพศาลรักษาการ นับเป็นรัฐประหารครั้งที่ 13 ในประวัติศาสตร์ไทย รัฐประหารดังกล่าวเกิดขึ้นหลังวิกฤตการณ์การเมืองซึ่งเริ่มเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2556 เพื่อคัดค้านร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรม ฯ และอิทธิพลของทักษิณ ชินวัตร ในการเมืองไทย หลังรัฐประหารมีการประกาศให้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 สิ้นสุดลง ยกเว้นหมวด 2 พระมหากษัตริย์ นอกเหนือจากนี้ ยังสั่งยุบคณะรัฐมนตรีรักษาการ แต่ยังให้ศาลและองค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญยังทำหน้าที่ต่อคณะรัฐมนตรีรักษาการหมดอำนาจ ตลอดจนให้ยุบวุฒิสภา จนเมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2557 มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2557 ซึ่งให้มีสภานิติบัญญัติแห่งชาติทำหน้าที่แทนสภาผู้แทนราษฎร วุฒิสภา และรัฐสภา วันที่ 21 สิงหาคม 2557 สภา ฯ มีมติให้ พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา เป็นนายกรัฐมนตรี วันที่ 24 พฤษภาคม คสช. ยุบวุฒิสภาและให้หัวหน้าคณะมีอำนาจนิติบัญญัติ คสช. ยังสั่งให้อำนาจตุลาการดำเนินการภายใต้คำสั่ง วันที่ 25 พฤษภาคม คสช. ให้ศาลทหารมีอำนาจไต่สวนคดีเกี่ยวกับความผิดต่อองค์พระมหากษัตริย์ ความมั่นคงของชาติหรือละเมิดคำสั่งของคสช. วันที่ 26 พฤษภาคม มีพิธีสนองพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้ง พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา เป็นหัวหน้า คสช. พระบรมราชโองการดังกล่าวถูกมองว่าเป็นหัวใจสร้างความชอบธรรมแก่รัฐประหาร หลายประเทศประณามรัฐประหารครั้งนี้ ส่วนในประเทศไทยมีการตอบสนองทั้งยินดีและต่อต้าน

วันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ. 2557 ทหารแจกใบปลิวให้ประชาชนที่สัญจรย่านอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ เนื้อหาระบุเหตุผลที่ คสช. ยึดอำนาจ ดังนี้

1. มีความขัดแย้งทางความคิดการเมืองอย่างรุนแรงจนถึงระดับครอบครัวคนไทย

2. การใช้อำนาจการปกครองแบบเดิมไม่สามารถแก้ไขปัญหาความขัดแย้งและการกระทำผิด

3. แนวทางการเลือกตั้งในรูปแบบเดิมมีการต่อต้านอย่างกว้างขวาง ถ้าปล่อยไว้อาจเกิดปัญหาวุ่นวายไม่รู้จบ

4. การชุมนุมทางการเมืองส่งผลกระทบต่อการใช้ชีวิตของประชาชนทุกหมู่เหล่า ทำให้ประชาชนแตกความสามัคคี

5. ปัญหาทุจริต

6. การบังคับใช้กฎหมายต่อปัญหาข้างต้น บังคับใช้ไม่ได้ทุกกลุ่ม ทำให้เกิดความหวาดระแวงเกลียดชังกันในหมู่ประชาชนเป็นวงกว้าง มีการยุยงปลุกปั่นให้ใช้ความรุนแรง

7. การบริหารราชการแผ่นดินไม่สามารถกระทำได้อย่างเด็ดขาด ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจของชาติ และความทุกข์ของประชาชน

8. ความผิดต่อองค์พระมหากษัตริย์ไทย

9. การปลุกระดมมวลชนโดยไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่

10. มีการจัดตั้งและใช้กองกำลังติดอาวุธ

กองทัพได้สถาปนาตนเป็นผู้ปกครองโดยส่งเสริมสถานภาพ ขอบเขตอำนาจ งบประมาณ และกำลังคน นอกจากนี้ยังเพิ่มภาวะครอบงำตามกลไกรัฐธรรมนูญโดยลดอิทธิพลของพรรคการเมืองและประชาสังคม วิสัยทัศน์ของผู้นำคณะรัฐประหารนั้นมองว่ารัฐประหารเป็นไปเพื่อพิทักษ์อำนาจและผลประโยชน์ที่สั่นคลอนเนื่องจากสามปัจจัย ได้แก่ ปัจจัยการสืบราชสันตติวงศ์ ปัจจัยพรรคการเมืองฝ่ายทักษิณที่ชนะการเลือกตั้งทุกครั้งนับแต่ปี 2544 และการถือกำเนิดของการเมืองมวลชน ผู้นำคณะรัฐประหารยังมุ่งจัดอำนาจกองทัพตั้งมั่นในระบบการเมืองไทยระยะยาวโดยรวบโครงสร้างของรัฐเข้าสู่ศูนย์กลาง นับว่าแตกต่างจากรูปแบบการแบ่งปันอำนาจระหว่างกองทัพกับนักธุรกิจในสมัยพลเอก เปรม ติณสูลานนท์ ที่เรียก "ประชาธิปไตยครึ่งใบ"

ภายหลังการรัฐประหารในปี 2557 ได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว 2557 และมีรัฐบาลที่นำโดยพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา เป็นนายกรัฐมนตรีบริหารประเทศชั่วคราวก่อน อีกทั้งยังมีสภานิบัญญัติแห่งชาติ (สนช.) ทำหน้าที่ด้านนิติบัญญัติในการเลือกตั้งใหม่ ซึ่งนับตั้งแต่ปี 2557 เป็นต้นมา รัฐบาลเฉพาะกาลของพลเอกประยุทธ์ได้ใช้อำนาจพิเศษในมาตรา 44 ในการจัดการ และบริหารประเทศในขณะนั้น ซึ่งลายละเอียดมีใจความดังนี้ “มาตรา 44 ในกรณีที่หัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติเห็นเป็นการจำเป็น เพื่อประโยชน์ในการปฏิรูปในด้านต่าง (การส่งเสริมความสามัคคีและความสมานฉันท์ของประชาชนในชาติ หรือเพื่อป้องกัน ระงับ หรือปราบปรามการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลายความสงบเรียบร้อยหรือความมั่นคงของชาติ ราชบัลลังก์ เศรษฐกิจของประเทศ หรือราชการแผ่นดินไม่ว่าจะเกิดภายในหรือภายนอกราชอาณาจักร ให้หัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติโดยความเห็นชอบของคณะรักษาความสงบแห่งชาติมีอำนาจสั่งการ ระงับ ยับยั้งหรือกระทำการใด ๆ ได้ ไม่ว่าการกระทำนั้นจะมีผลบังคับในทางนิติบัญญัติ ในทางบริหาร หรือในทาง

ตุลาการ และให้ถือว่าคำสั่ง หรือการกระทำ รวมทั้งการปฏิบัติตามคำสั่งดังกล่าว เป็นคำสั่งหรือการกระทำ หรือการปฏิบัติที่ชอบด้วยกฎหมาย และรัฐธรรมนูญนี้และเป็นที่สุด ทั้งนี้เมื่อได้ดำเนินการดังกล่าวแล้ว ให้รายงานประธานสภานิติบัญญัติแห่งชาติ และนายกรัฐมนตรีทราบโดยเร็ว” (ราชกิจจานุเบกษา, 2557) จากนั้นได้มอบหมายให้มีการจัดทำร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ที่กำหนดให้มีคณะกรรมาธิการร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งมีการสรรหามาจากสภาปฏิรูปแห่งชาติ สภานิติบัญญัติแห่งชาติ คณะรัฐมนตรี และคณะรักษาความสงบแห่งชาติรวมจำนวน 36 คน แต่ร่างดังกล่าวก็ไม่ผ่านสภาปฏิรูปแห่งชาติ จนกระทั่งเมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2560 คณะรักษาความสงบแห่งชาติได้แต่งตั้งคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญชุดใหม่ จำนวน 21 คน โดยมีนายมีชัย ฤชุพันธุ์ เป็นประธานและทำหน้าที่ร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ จนนำไปสู่การประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวร 2560 ถือว่าเป็นรัฐธรรมนูญ ฉบับที่ 20 ของประเทศไทย โดยรัฐธรรมนูญกำหนดให้วุฒิสภามาจากการคัดเลือกของคสช. และมีอำนาจลงมติเลือกนายกรัฐมนตรี 5 ปี มีใจความสำคัญว่า พรรคการเมืองสามารถเสนอชื่อผู้ที่มิใช่ สส. และมิใช่สมาชิกพรรคเป็นนายกรัฐมนตรีได้

หลังการเลือกตั้งทั่วไปปี 2562 มีการตั้งรัฐบาลผสมที่มีพรรคพลังประชารัฐเป็นแกนนำ ในการลงมติเลือกนายกรัฐมนตรีในวันที่ 5 มิถุนายน สมาชิกวุฒิสภาทุกคนเลือกประยุทธ์เป็นนายกรัฐมนตรีต่อ (ZHelen Regan and Kocha Olarn, CNN., 2562) เกือบทั้งหมดมาจากการแต่งตั้งของ คสช. เช่นเดียวกับมีพรรคร่วมรัฐบาลมากถึง 19 พรรค ซึ่งรวมพรรคเล็กพรรคน้อยหลายพรรค ที่ได้ประโยชน์จากการตีความกฎหมายเลือกตั้งของ กกต. นานถึง 44 วัน โดยประเด็นนี้ได้ถูกนักวิจารณ์หลาย ๆ ท่านได้ออกมาให้ความเห็นว่าเป็นการทำลายมารยาททางการเมืองของการจัดตั้งรัฐบาลที่ว่าด้วย การจัดตั้งรัฐบาลจะต้องหลีกทางให้แก่พรรคที่มีเสียงรับเลือกตั้งอันดับ 1 เป็นผู้จัดตั้งรัฐบาลก่อน อย่างไรก็ตามการสนับสนุนให้พลเอกประยุทธ์จัดตั้งรัฐบาลก็ยังดำเนินต่อไป อีกทั้งยังมีพันธมิตรทางการเมืองทั้งในศาลรัฐธรรมนูญ องค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญ รวมทั้ง กกต. และคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ ตลอดจนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

สรุปได้ว่า รัฐประหารในประเทศไทยเมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2557 อันมีพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา เป็นหัวหน้าคณะรัฐประหารโค่นรัฐบาลยิ่งลักษณ์ ซึ่งมีนิวัฒน์ธำรง บุญทรงไพศาลรักษาการ นับเป็นรัฐประหารครั้งที่ 13 ในประวัติศาสตร์ไทย รัฐประหารดังกล่าวเกิดขึ้นหลังวิกฤตการณ์การเมืองซึ่งเริ่มเมื่อเดือนตุลาคม 2556 เพื่อคัดค้านร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรม ฯ และอิทธิพลของทักษิณ ชินวัตร ในการเมืองไทย หลังรัฐประหาร พ.ศ. 2549 มีการประกาศให้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 สิ้นสุดลง ยกเว้นหมวด 2 คณะรัฐมนตรีรักษาการหมดอำนาจ ตลอดจนให้ยุบวุฒิสภา จนเมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม 2557 มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2557 ซึ่งให้มีสภานิติบัญญัติแห่งชาติทำหน้าที่แทนรัฐสภา วันที่ 21 สิงหาคม 2557 สภาฯ มีมติเลือกพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา เป็น

นายกรัฐมนตรี หลายประเทศประณามรัฐประหารครั้งนี้ ส่วนในประเทศไทยมีการตอบสนองทั้งยินดีและต่อต้าน ผลของการทำรัฐประหารครั้งนี้ ทำให้กองทัพมีอำนาจในทางการเมืองการปกครองไทยมากยิ่งขึ้น เกิดความเหลื่อมล้ำและการผูกขาดเศรษฐกิจโดยกลุ่มนักธุรกิจใหญ่ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ซึ่งถือกำเนิดขึ้นในช่วงนี้ มีการวางระบบจนทำให้พรรคการเมืองครองเสียงข้างมากได้ยาก และมีการวางแผนยุทธศาสตร์ 20 ปี ทำให้ประเทศเข้าสู่ยุคที่กองทัพชี้นำประชาธิปไตย

3.5.18 สรุปปัญหาการเมืองการปกครองไทยในปี พ.ศ. 2475 มาจนถึงปัจจุบัน

การเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 มีสาเหตุมาจากหลายด้านที่ซับซ้อน และด้วยสาเหตุที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของประเทศสยาม คือ อิทธิพลจากโลกตะวันตกที่เข้ามาล่าอาณานิคมทางยุโรป ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ทาให้เกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ทั้งนี้ด้วยบริบทของประทศสยามที่กำลังพัฒนาประเทศภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จึงจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองไปสู่ภาวะที่มีความทันสมัยมากขึ้น โดยมีสาเหตุดังนี้

1) เกิดจากกระแสนิยมการเมืองการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่แพร่กระจายไปทั่วโลก

2) เกิดจากสภาพภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ

3) เกิดจากการล่าอาณานิคมทางการเมืองและทางเศรษฐกิจของประเทศมหาอำนาจ

นับตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 เป็นต้นมา การเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยยังไม่สามารถพัฒนาไปได้อย่างที่ควรจะเป็น สาเหตุหลัก ๆ อาจเป็นเพราะปัญหาด้านการปกครองที่ไม่มีเสถียรภาพเท่าที่ควร อาจกล่าวได้ว่าเป็นเพราะสาเหตุใน

ประเด็นที่ 1 คือ ชนชั้นปกครองได้ถูกแยก ออกเป็น 2 ฝ่าย คือฝ่ายอนุรักษ์นิยม (ฝ่ายนิยมเจ้า) และฝ่ายแนวคิดใหม่ (คณะราษฎร) ซึ่งสิ่งนี้เป็นเพียงจุดเริ่มต้นของการช่วงชิงอำนาจบริหารและอำนาจทางการเมืองของบรรดานักปกครองทั้งหลาย

ประเด็นที่ 2 คือ การเข้ามาของทหารที่เข้ามายึดอำนาจบ่อยครั้ง จนทำให้ระบอบประชาธิปไตยไม่สามารถพัฒนาได้อย่างที่ควรจะเป็น มีเพียงยุคหลัง ๆ เท่านั้นที่กองทัพทหารว่างเว้นจากอำนาจทางการเมืองเพียงชั่วคราว แต่ก็ไม่ยอมปล่อยให้ประชาชนได้ปกครองอำนาจทางการเมืองซะทีเดียว ยังคงมีส่วนร่วมในการปกครองอยู่ห่าง ๆ

ประเด็นที่ 3 คือ การที่ข้าราชการประจำเข้าไปมีบทบาทและทำหน้าที่เป็นนักการเมืองเสียเองโดยการเข้าไปดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ทางการเมือง เพื่อทำหน้าที่กำหนดนโยบาย อาทิ เป็นรัฐมนตรี เป็นวุฒิสมาชิก เป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติ เป็นต้น ระบบการเมืองไทยจึงเป็นระบบการเมืองแบบ “อำมาตยาธิปไตย” (Bureaucratic Polity) ซึ่งเป็นลักษณะเด่นชัดมาตั้งแต่การปฏิวัติในปี พ.ศ.2475 ดังจะได้ยกปัญหาต่าง ๆ มากล่าวดังต่อไปนี้

1. การจัดโครงสร้างระบบบริหารราชการไทยได้เน้นหลักการรวมอำนาจไว้ที่ส่วนกลางจนมากเกินความจำเป็น จึงก่อให้เกิดปัญหาของการบริหารงาน และการดำเนินงานที่ล่าช้าเป็นไปอย่างไม่ทั่วถึง นับตั้งแต่การปฏิวัติการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตย ตั้งแต่ปี พ.ศ.2475 จนถึงปัจจุบัน ระบบและโครงสร้างของการบริหารในแบบราชการไทยมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง แต่ยังไม่ทันเหตุการณ์ไม่สอดคล้องกับความเจริญทางเทคโนโลยีและเศรษฐกิจที่มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ในปัจจุบันการบริหารราชการได้มีการกระจายอำนาจไปสู่ส่วนท้องถิ่นมากขึ้นกว่าที่เป็นมา มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญที่กระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น และจัดตั้งหน่วยงานรองรับเพื่อส่งเสริมระบอบประชาธิปไตยมากขึ้น

2. ปัญหาการเล่นพรรคเล่นพวกในระบบราชการไทย

3. ข้าราชการในท้องถิ่นยังมีการตัดสินใจช้า เพราะอำนาจบางเรื่องยังอยู่ในส่วนกลาง การขยายตัวของหน่วยงานโดยไม่มีขอบเขต การขาดเอกภาพในการบริหารงานบุคคลต่าง ๆ และการมีกฎระเบียบ และวิธีการปฏิบัติที่ยุ่งยากซับซ้อน

ประเด็นที่ 4 คือ ปัญหาการใช้รัฐธรรมนูญ เพื่อเป็นหลักในการปกครองประเทศ ดังจะเห็นได้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญทั้งโดยสันติวิธีและวิธีที่รุนแรง การที่ประเทศไทยต้องเปลี่ยนรัฐธรรมนูญบ่อยครั้งเช่นนี้ เนื่องมาจากสาระของรัฐธรรมนูญยังไม่มีความเหมาะสม และก่อให้เกิดประชาธิปไตยอย่างแท้จริง อีกประการหนึ่งเนื่องมาจากสาเหตุที่ผู้นำฝ่ายต่าง ๆ บางกลุ่ม ยังไม่ยอมรับที่จะให้มีรัฐธรรมนูญเป็นหลักในการปกครองประเทศอย่างต่อเนื่อง จากตัวอย่างของรัฐธรรมนูญบางฉบับ เช่น รัฐธรรมนูญ ฉบับ พ.ศ. 2475 ฉบับ พ.ศ. 2493 ฉบับ พ.ศ. 2501 ฉบับ พ.ศ. 2511 ฉบับ พ.ศ. 2519 และฉบับ พ.ศ. 2520 มีตัวบทกำหนดที่เปิดโอกาสให้กับผู้นำบางฝ่ายใช้อำนาจมากเกินไป รัฐธรรมนูญฉบับที่กล่าวมาทั้งหมดจึงถูกใช้บังคับเป็นเวลานานกว่า 40 ปี ซึ่งตรงกันข้ามกับรัฐธรรมนูญบางฉบับ ที่เป็นหลักในการปกครองประเทศที่ค่อนข้างสมบูรณ์ เช่น รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2489 ฉบับ พ.ศ. 2492 และฉบับปี พ.ศ. 2517 ใช้เป็นหลักในการปกครองในระยะสั้นๆ เพียง 6 ปีเท่านั้นต้องถูกยกเลิกไป รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยบางฉบับมีการให้อำนาจฝ่ายบริหารโดยไม่มีการถ่วงดุล ทำให้ฝ่ายบริหารมีความเฉียบขาดในการจัดการเรื่องต่าง ๆ ด้วยตนเอง ซึ่งอาจทำให้เกิดความฉับไวในการแก้ไขปัญหาเร่งด่วน แต่ก็นำมาซึ่งการใช้อำนาจรัฐในทางที่ผิดโดยมีการสั่งลงโทษประหารชีวิตผู้บริสุทธิ์ไปแล้วเป็นจำนวนมาก การนำรัฐธรรมนูญมาใช้จะต้องมีความสอดคล้องกับผู้นำฝ่ายต่าง ๆ และต้องมีความคิดเห็นที่ตรงกัน ยึดอยู่ในหลักการของประชาธิปไตยและความมั่นคงของประเทศ และประชาชนต้องมองเห็นความสำคัญของรัฐธรรมนูญด้วย เมื่อเป็นเช่นนั้นการใช้รัฐธรรมนูญจึงจะมีปัญหาน้อยลงและเป็นหลักที่ใช้ในการปกครองประเทศได้ตลอดไป

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย เป็นกฎหมายลำดับศักดิ์สูงสุดแห่งราชอาณาจักรไทย กฎหมายอื่นใดจะขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญไม่ได้ รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายว่าด้วยการจัดระเบียบการ

ปกครองของประเทศ ซึ่งตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ประเทศไทยมีรัฐธรรมนูญแล้วทั้งสิ้น 20 ฉบับ รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน คือ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 เป็นฉบับที่ 20 สาเหตุที่นำไปสู่การเลิกล้มรัฐธรรมนูญในประเทศไทยที่สำคัญ ๆ มี 3 ประการ คือ

1. นักการเมืองบางกลุ่มไม่เคารพและไม่ปฏิบัติตามเจตนารมย์ของรัฐธรรมนูญ ที่ใช้บังคับอยู่ในขณะนั้น ดังจะเห็นได้จากการที่รัฐบาลจอมพล ถนอม กิตติขจร และรัฐบาลของนายธานินทร์ กรัยวิเชียร พยายามใช้รัฐธรรมนูญชั่วคราวให้กลายเป็นรัฐธรรมนูญฉบับถาวรยังผลให้ประชาชนบางกลุ่มไม่พอใจรัฐบาลและพยายามหาทางล้มเลิกรัฐธรรมนูญนั้นเสีย ในทำนองเดียวกันเมื่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรบางคนไม่ปฏิบัติตามเจตนารมย์ของรัฐธรรมนูญ และพยายามอาศัยช่องโหว่บางประการของรัฐธรรมนูญประพฤติตนอย่างผู้ไร้วินัย จึงไม่เพียงเปิดโอกาสให้ผู้ไม่ชอบรัฐธรรมนูญในฉบับนั้นยกมาเป็นข้ออ้างในการล้มเลิกรัฐธรรมนูญเพียงเท่านั้น แต่ยังทำให้ผู้ที่ศรัทธาในรัฐธรรมนูญเสื่อมศรัทธาในรัฐธรรมนูญฉบับนั้นอีกด้วย การล้มเลิกรัฐธรรมนูญเป็นสาเหตุสำคัญที่เกิดจากทัศนคติทางการเมืองและพฤติกรรมของบุคคล มากกว่าเกิดจากความไม่เหมาะสมของบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญเอง

2. ความขัดแย้งระหว่างรัฐธรรมนูญกับอำนาจนิยม มองในอดีตย้อนไปจะเห็นว่าผู้นำบางกลุ่มใช้อำนาจการปกครองประเทศตามอำเภอใจ โดยยึดตัวกำหนดในรัฐธรรมนูญบางฉบับที่เอื้ออำนวยให้ และเมื่อมีรัฐธรรมนูญที่บังคับใช้และให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมคือประชาชน แต่ขัดกับอำนาจนิยมของผู้นำบางฝ่าย จึงเป็นสาเหตุให้เกิดการล้มเลิกรัฐธรรมนูญโดยกลุ่มผู้นำอำนาจนิยมโดยอ้างเหตุผลความไม่เหมาะสม ความไม่สมบูรณ์ของตัวเนื้อหาสาระของรัฐธรรมนูญ จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้รัฐธรรมนุญมีการล้มเลิกบ่อยครั้ง

3. การขาด “รัฐธรรมนูญนิยม” เป็นสาเหตุหนึ่งที่ก่อให้เกิดการล้มเลิกรัฐธรรมนูญ กลุ่มผู้นำที่เป็นแกนในการปกครองบ้านเมืองที่มีความเคยชินอยู่กับอำนาจนิยมบางกลุ่ม ยังมีความนิยมในการที่จะปกครองบริหารบ้านเมืองตามแบบเดิมโดยเน้นการบริหารแบบผูกขาด มีการกระจายอำนาจน้อย รวมทั้งการบริหารที่ปกป้องคุ้มครองสถานะ และผลประโยชน์ของตนเองและกลุ่มคนบางกลุ่ม กลุ่มแกนนำอำนาจดังกล่าวยังไม่เห็นความสำคัญและมุ่งมั่นในรัฐธรรมนูญนิยมมากพอ ดังนั้นเมื่อประชาชนใช้สิทธิตามรัฐธรรมนูญเกินความพอดีไปบ้าง จึงก่อให้เกิดสถานการณ์และความสับสนมากยิ่งขึ้น กลุ่มแกนนำอำนาจนิยมจะมองว่าสาเหตุของความสับสนวุ่นวายมาจากการใช้รัฐธรรมนูญ แม้กระทั่งบางครั้งรัฐธรรมนูญฉบับนั้นถูกยกร่างและนำมาใช้โดยกลุ่มอำนาจนิยมก็ยังถูกล้มเลิก เช่น รัฐธรรมนูญ ฉบับปี พ.ศ.2514 เป็นต้น

3.6 สรุป

การเมืองปกครองสยามในยุค (ก่อน พ.ศ. 24750) สยามอยู่ในรูปแบบการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อำนาจสูงสุดในการปกครองเป็นของพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น พระมหากษัตริย์ได้อำนาจมาด้วยการสืบสันตติวงศ์ หรือการปราบดาภิเษก ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการสถาปนาหรือคัดเลือกพระมหากษัตริย์ แนวคิดทางการเมืองแบบธรรมราชา และเทวราชาถูกนำมาปรับใช้ตั้งแต่ช่วงปลายสมัยสุโขทัยสู่สมัยอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์เรื่อยมา จึงกล่าวได้ว่าทั้ง 2 คตินิยมนี่ได้สร้างวัฒนธรรมทางการเมืองไทยจนสืบมาจนถึงปัจจุบัน

การเมืองการปกครองสยามในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2325 – 2394) มีระเบียบแบบแผนตามแบบสมัยอยุธยา พระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุดและเด็ดขาดในการปกครองประเทศ รากฐานกฎหมายของสยามที่ใช้กันในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มาจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์หรือคัมภีร์ธรรมสัตถัมของอินเดีย ซึ่งสยามได้รับมาจากมอญอีกต่อหนึ่งนำมาเป็นรากฐานกฎหมายของสุโขทัยและอยุธยา รัชกาลที่ 1 ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมกฎหมายที่หลงเหลืออยู่นำมาชำระให้ถูกต้อง และโปรดให้อาลักษณ์คัดลอกไว้ 3 ชุด แต่ละชุดให้ประทับตราไว้ กฎหมายฉบับนี้จึงมีชื่อว่า "กฎหมายตราสามดวง" หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1" นอกจากจะทรงตรากฎหมายตราสามดวงแล้ว ยังมีอีกฉบับหนึ่งที่มิได้ประทับตราสามดวงไว้ เรียกว่า "ฉบับรองทรง" กฎหมายตราสามดวงนี้เป็นกฎหมายหลักในการปกครองประเทศมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5

การเมืองการปกครองสยามในยุครัตนโกสินทร์ตอนกลาง (ยุคแห่งการปฏิรูปการปกครอง) ในยุคสมัย รัชกาลที่ 5 ถึง รัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2411 – 2475) รัชกาลที่ 5 เป็นระยะเวลาที่ประเทศสยามได้มีการติดต่อสัมพันธ์กับต่างประเทศมากขึ้น ผลที่ตามมาก็คือ ได้มีวัฒนธรรมและอารยธรรมต่าง ๆ หลั่งไหลเข้ามาสู่สยาม อีกทั้งอิทธิพลในการแสวงหาเมืองขึ้นของชาติตะวันตกโดย อังกฤษ และฝรั่งเศส ที่กำลังสร้างฐานอำนาจของตนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเข้ามาใกล้กับสยาม ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้คาดการณ์ถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้อย่างถูกต้อง จึงได้ดำเนินการเพื่อที่จะนำประเทศสยามให้รอดพ้นวิกฤตการณ์ภัยคุกคามทางการเมือง และนำประเทศไปสู่ความก้าวหน้าในยุคใหม่ โดยการปฏิรูปในหลายด้านให้เกิดความทันสมัย รวมไปถึงการปฏิรูประบบการบริหารราชการด้วย ซึ่งถือว่าเป็นการปฏิรูประบบราชการครั้งสำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ของชาติสยาม จนเป็นเหตุที่ทำให้สยามรอดพ้นจากการถูกล่าอาณานิคมจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งนำความเจริญรุ่งเรืองมากมายมาสู่ประเทศชาติและปวงชนชาวสยาม

การเมืองการปกครองไทยในยุคประชาธิปไตย ในสมัยรัชกาลที่ 8 ถึง รัชกาลที่ 9 (หลัง พ.ศ. 2475) พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) พร้อมคณะรัฐมนตรี ได้ทำจดหมายพิจารณาลงความเห็นชอบต่อสภาผู้แทนราษฎร เพื่ออัญเชิญในหลวงรัชกาลที่ 8 ที่ขณะนั้นมีพระชนมายุ 9 พรรษา เสด็จขึ้นครองราชย์ เนื่องจากทรงมีฐานะเป็นเจ้านายเชื้อพระบรมวงศ์พระองค์ที่ 1 ในลำดับพระราชสันตติวงศ์ตามกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบพระราชสันตติวงศ์ ปี พ.ศ. 2467 โดยวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2478 ทรงได้รับการเฉลิมพระนามใหม่ว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ช่วงเวลาดังกล่าวในหลวงรัชกาลที่ 8 ยังคงถือเป็นผู้เยาว์ไม่บรรลุนิติภาวะ และยังทรงประทับอยู่ที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ทำให้ต้องมีการแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เป็นเวลา 11 ปี

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติตามกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบสันตติวงศ์ พ. ศ. 2467 โดยด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร ต่อมาเมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2493 พระองค์ได้เสด็จขึ้นสู่พระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ 9 แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ในวันนั้นเอง ทรงเปล่งพระปฐมบรมราชโองการว่า “เราจะปกครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” พระปฐมบรมราชโองการดังกล่าวถือเป็นประถมธรรมิกราชวาจาและเป็นพระราชสัตยาธิษฐาน จะทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจปกครองราชอาณาจักรไทยโดยทศพิธราชธรรม โดยที่พระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ 9 ทรงเสด็จขึ้นครองราชย์ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการเมืองการปกครอง พ.ศ. 2475 ได้เพียง 14 ปี พระองค์จึงทรงครองราชย์ภายใต้การปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

การเมืองการปกครองไทยในยุคประชาธิปไตย (หลัง พ.ศ. 2475) ช่วงแห่งการช่วงชิงอำนาจของ 2 ขั้วอำนาจ ระหว่างกลุ่มอำนาจใหม่โดยคณะราษฎร และกลุ่มอำนาจเก่าโดยกลุ่มนิยมเจ้า ในปี พ.ศ. 2475 – พ.ศ. 2500 เป็นผลทำให้การเมืองการปกครองของไทยอยู่ในช่วงการช่วงชิงอำนาจกันทั้ง 2 ฝ่าย ทำให้การเมืองการปกครองของไทย รวมไปถึงการพัฒนาประเทศเป็นไปอย่างช้า ๆ และขาดเสถียรภาพในการปกครองเป็นอย่างยิ่ง

ในยุคสมัยอำนาจเผด็จการที่อยู่เหนือระบอบประชาธิปไตย พ.ศ. 2500 – พ.ศ. 2520 ช่วงแห่งการตื่นตัว ระหว่างปี พ.ศ. 2500 – 2520 ยุคแห่งการตื่นตัวทางการเมืองของ นิสิต นักศึกษา อาจารย์นักหนังสือพิมพ์ นักการเมือง และนักเรียนที่มีความคิด กล้าแสดงออก ที่ออกมาต่อต้านกับอำนาจเผด็จการ จนผลักดันให้เกิดการเรียกร้องของกลุ่มต่าง ๆ ในด้านสิทธิ เสรีภาพ ตามแนวทางของระบอบประชาธิปไตย จนทำให้เกิดความขัดแย้งกันระหว่าง 2 อุดมการณ์ คือ เสรีนิยม กับ สังคมนิยม

ในยุคสมัยแห่งระบอบประชาธิปไตยครึ่งใบ พ.ศ. 2521 – พ.ศ. 2535 ช่วงแห่งการเกิดประชาธิปไตยแบบครึ่งใบ ระหว่างปี พ.ศ. 2521 – พ.ศ. 2543 อาจกล่าวได้ว่า เป็นช่วงเวลาที่มีการเมืองที่เข้มข้นเข้ามาแทนที่ และมีความตื่นตัวของ นักการเมือง นิสิต ประชาชนทั่วไป หันมาสนใจ

การเมืองมากขึ้น ด้วยการที่เป็นประชาธิปไตยครึ่งใบ จึงทำให้การวิพากษ์ วิจารณ์ การทำงานของรัฐบาล เป็นไปอย่างมีเสรีมากขึ้น มีการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นมากขึ้น มีรัฐธรรมนูญที่เอื้อต่อประชาชนมากขึ้น นักการเมืองยังเคารพกติกาทางการเมือง เปิดโอกาสให้ผู้มีเสียงข้างมากอันดับ 1 ในรัฐสภาได้จัดตั้งรัฐบาลก่อน และยุบสภาเมื่อเห็นว่ารัฐบาลทำหน้าที่ต่อไปไม่ได้แล้ว

ในยุคสมัยแห่งพรรคการเมืองและการเลือกตั้ง พ.ศ. 2535 – พ.ศ. 2554 ช่วงแห่งการเลือกตั้งหลังผ่านการเมืองในยุคประชาธิปไตยครึ่งใบมา บรรยากาศการเมืองที่เต็มไปด้วยพรรคการเมืองบรรยากาศแห่งการแข่งขัน และการรณรงค์ให้ประชาชนใช้สิทธิในการเลือกตั้ง ประชาชนโดยทั่วไปสนใจการเมืองมากขึ้น และจับตาดูการทำงานของรัฐบาลมากขึ้น ซึ่งเป็นผลพวงมาจากยุคประชาธิปไตยครึ่งใบ ทั้งนี้ประเด็นที่ประชาชนให้ความสนใจอีกประเด็นคือ 1) เพื่อแก้ไขปัญหาวิกฤติการเงินและเศรษฐกิจ เพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ประชาชน และนักลงทุนทั้งในประเทศและต่างประเทศ 2) สร้างกลไกและองค์กรอิสระ ประเด็นนี้แสดงให้เห็นว่า การว่างเว้นจากการเมืองของกองทัพที่ลดบทบาทลงไปชั่วคราว

ในยุคสมัยประชาธิปไตยกับอำนาจทุนนิยม พ.ศ. 2544 – พ.ศ. 2550 ช่วงแห่งการมีประชาธิปไตยที่เดินไปพร้อมกับทุนนิยม พ.ศ. 2544 – พ.ศ. 2550 เป็นช่วงแห่งการพัฒนาประเทศไทย ทั้งการเมืองเศรษฐกิจ สังคม เป็นอย่างมากมีการเจริญเติมโตของธุรกิจรายย่อย และรายใหญ่เป็นจำนวนมาก การบริหารแบบเอกชนที่ประยุกต์ใช้กับระบบราชการ ประเทศไทยในช่วงนี้เป็นที่รู้จักของโลกมากขึ้น อีกทั้งเป็นการรวมตัวของผู้ที่มีความรู้ความสามารถเข้ามาบริหารประเทศจนพูดได้ว่ารัฐบาลในยุคนี้มีความเข้มแข็งและเป็นระบอบประชาธิปไตยมากที่สุด แต่ด้วยความเข้มแข็งกลับกลายเป็นดาบ 2 คม ที่ก่อให้เกิดการทุจริตที่มากขึ้น ซึ่งเป็นจุดอ่อนให้ฝ่ายตรงข้ามทางการเมืองได้ทำการรัฐประหารและเข้ามายึดอำนาจอีกครั้ง

ในยุคสมัยประชาธิปไตยกับรัฐประหาร พ.ศ. 2556 – พ.ศ. 2565 การรัฐประหารในประเทศไทยเมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2557 อันมีพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา เป็นหัวหน้าคณะรัฐประหาร นับเป็นรัฐประหารครั้งที่ 13 ในประวัติศาสตร์ไทย รัฐประหารดังกล่าวเกิดขึ้นหลังวิกฤตการณ์การเมืองซึ่งเริ่มเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2556 เพื่อคัดค้านร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรม ฯ และอิทธิพลของ ทักษิณ ชินวัตร ในการเมืองไทย หลังรัฐประหาร พ.ศ. 2549 มีการประกาศให้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 สิ้นสุดลง ยกเว้นหมวด 2 คณะรัฐมนตรีรักษาการหมดอำนาจ ตลอดจนให้ยุบวุฒิสภา จนเมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2557 มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2557 ซึ่งให้มีสภานิติบัญญัติแห่งชาติทำหน้าที่แทนรัฐสภา วันที่ 21 สิงหาคม พ.ศ. 2557 สภา ฯ มีมติเลือกพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา เป็นนายกรัฐมนตรี

บทที่ 4
วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรม

ในการศึกษาวิจัยเรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรมในบทที่ 4 นี้ ผู้วิจัยได้แบ่งองค์ประกอบออกเป็น 3 ประเด็นใหญ่ ๆ ซึ่งได้แก่

4.1 วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองในสมัยพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบัน

4.2 วิเคราะห์การปกครองไทย

4.3 วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรม

4.1 วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองในสมัยพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบัน

ผู้วิจัยพบว่า การปกครองคณะสงฆ์ในปัจจุบันเป็นไปตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 การตราพระราชบัญญัติฉบับนี้เกิดจากความต้องการของรัฐบาลซึ่งในสมัยนั้นมีจอมพลสฤษดิ์ ธนรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี ที่มุ่งปรับเปลี่ยนรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ให้สอดคล้องกับนโยบายการปกครองประเทศที่นิยมการรวบอำนาจการตัดสินใจเด็ดขาดไว้กับผู้นำ มาซึ่งความล่าช้าและความขาดประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าการแยกอำนาจบัญชาการของคณะสงฆ์แบ่งออกได้เป็น 3 ทาง คือ สังฆสภา คณะสังฆมนตรี และคณะวินัยธร ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ด้วยเหตุผลดังกล่าว คณะรัฐมนตรีจึงได้ลงมติแต่งตั้งคณะกรรมการยกร่างพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่ขึ้นในปี พ.ศ.2503 เมื่อคณะกรรมการทำงานสำเร็จรัฐบาลจึงได้ตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 โดยคำแนะนำ และยินยอมของสภาร่างรัฐธรรมนูญในฐานะรัฐสภา เหตุผลในการประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ คือ โดยที่การจัดดำเนินกิจการคณะสงฆ์ มิใช่เป็นกิจการอันแบ่งแยกอำนาจ ดำเนินการด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการถ่วงดุลอำนาจเช่นที่เป็นอยู่ตามกฎหมายในปัจจุบัน และโดยระบบเช่นว่านั้นเป็นผลบั่นทอนประสิทธิภาพแห่งการดำเนินกิจการจึงสมควรแก้ไขปรับปรุงเสียใหม่ ให้สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายกทรงบัญชาการคณะสงฆ์มหาเถรสมาคมตามอำนาจกฎหมายและพระธรรมวินัย ทั้งนี้เพื่อความเจริญรุ่งเรืองแห่งพระพุทธศาสนา โดยการปกครองคณะสงฆ์ในยุคนี้อำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคมมีความหมายกว้างขวางมาก เพราะถ้าพิจารณาเทียบเคียงกับอำนาจหน้าที่ของสังฆสภา คณะสังฆมนตรี และคณะวินัยธรตามที่บัญญัติแยกอำนาจกันไว้ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 แล้ว จะพบว่าอำนาจหน้าที่ต่าง ๆ ทั้งสามส่วนนั้น ได้

รวมกันเป็นอำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคม กล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ อำนาจหน้าที่ของสังฆสภา คณะสังฆมนตรี และคณะวินัยธร ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ได้รวมกันเป็นอำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคมในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 มีจุดเด่นในการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช คือ สมเด็จพระสังฆราชมีองค์เดียว และพระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาสมเด็จพระราชาคณะผู้มีอาวุโสสูงสุดโดยสมณศักดิ์ และกรรมการมหาเถรสมาคมมี 21 รูป เหมือนเดิม แต่ว่าอำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคม พระราชบัญญัติฉบับนี้กำหนดไว้อย่างชัดเจนกว่าฉบับ พ.ศ. 2505 คือ

1. ปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปโดยเรียบร้อยดีงาม
2. ปกครอง และกำหนดการบรรพชาสามเณร
3. ควบคุม และส่งเสริมการศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่การสาธารณูปการและการสาธารณสงเคราะห์ของคณะสงฆ์
4. รักษาหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา
5. ปฏิบัติหน้าที่อื่น ๆ ตามที่บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัตินี้หรือกฎหมายอื่น

4.1.1 วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครอง

บทบาทของพระสงฆ์กับการปกครองตามกฎมหาเถรสมาคมได้กำหนดให้ มหาเถรสมาคมมีอำนาจตรากฎมหาเถรสมาคมออกข้อบังคับ วางระเบียบ ออกคำสั่ง มีมติหรือออกประกาศโดยไม่ขัดหรือแย้งกับกฎหมาย และพระธรรมวินัยใช้บังคับได้ และจะมอบให้พระภิกษุรูปใดหรือคณะกรรมการ หรือคณะอนุกรรมการตามมาตรา 19 เป็นผู้ใช้อำนาจหน้าที่ตามวรรคหนึ่งก็ได้ ภาพรวมการปกครองคณะสงฆ์ไทยอยู่ภายใต้การปกครองโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับ พ.ศ. 2505 โดยกำหนดอำนาจหน้าที่มหาเถรสมาคมในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 เกี่ยวข้องกับการควบคุมและส่งเสริมกิจการคณะสงฆ์ ที่เคยถูกจัดเป็นอำนาจหน้าที่ของสังฆมนตรีแห่งองค์การ 4 ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ปัจจุบันมหาเถรสมาคมมีอำนาจที่เกี่ยวกับงานคณะสงฆ์ 6 ประเภท คือ

1) ด้านการปกครอง
2) ด้านศาสนศึกษา
3) ด้านศึกษาสงเคราะห์
4) ด้านการสาธารณูปการ
5) ด้านการสาธารณสงเคราะห์
6) ด้านการเผยแผ่พุทธพระศาสนา

บทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองนี้ เพื่อให้เป็นอยู่ด้วยความเรียบร้อยมีระเบียบแบบแผนที่มีการปกครองเป็นคณะ ให้คณะสงฆ์ได้อยู่อย่างความเป็นระเบียบเรียบร้อยจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการปกครองคณะสงฆ์เพื่อดูแลในด้านต่าง ๆ ด้วยความเรียบร้อย ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุธีรา อุปพัทธางกูร (2560) พบว่า ควรค่ายิ่งที่เราจะต้องตระหนักรู้ได้ถึงความสำคัญและความมีอยู่เป็นอยู่ของหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาที่มิได้สำคัญเพียงเพราะแค่มีอยู่คู่วิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชน ให้พวกเราได้เรียนรู้เพียงแค่วันพระหรือวันสำคัญทางศาสนา ต้องตื่นมาทำบุญตักบาตร ต้องพากันไปวัด ต้องพากันสวดมนต์ไหว้พระ ต้องพากันไปเวียนเทียน แล้วถ้าไม่ใช่วันสำคัญทางศาสนาเราก็เพิกเฉยเช่นนั้นหรือ พระพุทธศาสนามีคุณค่ามากกว่านั้นมากมาย และมีความสำคัญหยั่งรากลงไปถึงหลักการปกครองอย่างในระบอบประชาธิปไตยของประเทศชาติด้วย ดังที่เราจะได้คุ้นเคยหลักการในทางธรรมที่ผู้ร่างกฎหมายเห็นควรจะต้องนำมาบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 เพื่อให้ผู้บังคับใช้และรวมถึงผู้ถูกบังคับใช้กฎหมายได้ตระหนักถึง ซึ่งก็คือหลักนิติธรรมนั่นเอง จึงได้มีนักวิชาการได้ให้ความหมายของการปกครองคณะสงฆ์ไว้ดังนี้

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) (2541, หน้า 3) ได้กล่าวถึง ความหมายของการปกครองคณะสงฆ์หรือการบริหารคณะสงฆ์ ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาว่า การปกครองตามความหมายในพระพุทธศาสนาเป็นการปกครองเพื่อการศึกษาการปกครอง และความสงบเรียบร้อยที่เกิดจากการปกครองนั้นมิใช่เป็นจุดหมายในตัว แต่เป็นปัจจัยคือสภาพเอื้อเพื่อช่วยให้แต่ละบุคคลบรรลุจุดหมายแห่งการศึกษา หรือเพื่อเป็นหลักประกันของการศึกษาทั้งสิ้น ถ้าไม่ปกครองด้วยการศึกษาก็ต้องปกครองด้วยอำนาจ เมื่อปกครองด้วยอำนาจก็เกิดความรู้สึกในเชิงปฏิปักษ์ที่เอียงไปในทางที่ขัดแย้งกัน ด้วยเหตุนี้การปกครองแบบใช้อำนาจใช้อาญา และจะเน้นการลงโทษมากยิ่งขึ้นตามลำดับ ไม่ใช่การปกครองแบบพยายามสร้างคนดี แต่เป็นการปกครองแบบกำจัดคนเลวนั่นเอง

การบริหารการปกครองคณะสงฆ์ไทย อยู่ภายใต้การปกครองโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ฉบับ พ.ศ.2505 โดยกำหนดอำนาจหน้าที่มหาเถรสมาคมในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 เกี่ยวข้องกับการควบคุมและส่งเสริมกิจการคณะสงฆ์ ที่เคยถูกจัดเป็นอำนาจหน้าที่ของสังฆมนตรีแห่งองค์การ 4 ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 ปัจจุบันมหาเถรสมาคม มีอำนาจที่เกี่ยวกับงานคณะสงฆ์ 6 ด้าน คือ

1. ด้านการปกครอง คือ เป็นแบบแผนที่วางไว้เป็นแนวปฏิบัติในการปกครองคณะสงฆ์เรียกว่า ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์

2. ด้านการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยของทั้งของบรรพชิตและคฤหัสถ์ หรือ การศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติสัทธรรม โดยแบ่งการศาสนศึกษา 2 แผนก คือ แผนกบาลี และ แผนกธรรมรวมถึงการศึกษา และการจัดให้มีการเรียนพระธรรมวินัยเป็นส่วนหนึ่งเสริมอีกด้วย

3. ด้านการศึกษาสงเคราะห์ คือ การจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูล และการช่วยเหลือเกื้อกูลการศึกษา หรือสถาบันการศึกษาอื่น นอกจากการศาสนศึกษาหรือบุคคลผู้กำลังศึกษาโดยแบ่งออกเป็น 5 ประเภท คือ โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา โรงเรียนการกุศลของวัดในพระพุทธศาสนา โรงเรียนสงเคราะห์เด็กยากจนตามพระราชประสงค์ โรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ โรงเรียนอบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด ทั้งนี้การตั้งทุนสงเคราะห์นักเรียนเป็นงานหนึ่งของคณะสงฆ์ จัดอยู่ในการศึกษาสงเคราะห์ที่เป็นงานของคณะสงฆ์ดำเนินการโดยคณะสงฆ์เพื่อประชาชน มีหลักเกณฑ์และวิธีการไว้ชัดเจนตามประกาศของมหาเถรสมาคมและข้อบัญญัติที่กำหนดไว้

4. ด้านการสาธารณูปการ คือ การก่อสร้างและการบูรณะปฏิสังขรณ์ หมายถึง การก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุและศาสนสถาน การอื่นเกี่ยวกับการวัด คือ การสร้าง การตั้ง การรวม การย้าย การยุบเลิก การขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา การยกวัดร้างเป็นวัดมีพระภิกษุอยู่จำพรรษา และการยกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวง กิจการอื่น ๆ ของวัด เช่น การจัดงานวัด การเรี่ยไร เป็นต้น

5. ด้านการสาธารณสงเคราะห์ คือ การจัดกิจการอันเป็นสาธารณประโยชน์ที่พระสงฆ์หรือวัดวาอารามต่าง ๆ จัดทำอยู่ในปัจจุบันแบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ

1) การดำเนินกิจการเอง เช่น กิจการห้องสมุดเพื่อประชาชน การตั้งมูลนิธิเพื่อช่วยเหลือคนยากจน หรือช่วยเหลือคราวประสบภัยพิบัติ การกำหนดเขตอภัยทาน

2) การเกื้อกูลกิจการของผู้อื่น เช่น การพัฒนาหมู่บ้านหรือชุมชนการช่วยเหลือทางราชการในการป้อง และแก้ไขปัญหายาเสพติด

3) การเกื้อกูลสาธารณสมบัติ เช่น การสร้างถนนหนทาง การขุดลอกคูคลอง การสร้างฌาปนสถาน การสร้างประปา และไฟฟ้า

4) การเกื้อกูลประชาชนและสรรพสัตว์ เช่น การช่วยเหลือผู้ประสบภัยพิบัติ การสงเคราะห์คนชรา และคนพิการ

6. ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คือ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งที่เชิงรับและเชิงรุก การเผยแผ่เชิงรับ หมายถึง การเผยแผ่ด้วยการเทศน์การสอนธรรมเป็นหลัก ส่วนการเผยแผ่เชิงรุก หมายถึง การใช้การสงเคราะห์ในรูปแบบต่าง ๆ เป็นตัวนำคนเข้าหาธรรม ดังนั้นการศึกษาสงเคราะห์และสาธารณสงเคราะห์จึงเป็นวิธีการเผยแผ่เชิงรุก

การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนาของบรรพชิต และคฤหัสถ์ เป็นกิจการของคณะสงฆ์ประการหนึ่งที่สำคัญยิ่งในอำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคม มีความตอนหนึ่งว่า “ควบคุมและส่งเสริมการศาสนศึกษา” ของคณะสงฆ์ (ม.15 ตรี) และในระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลาง มหาเถรสมาคมได้กำหนดวิธีดำเนินการควบคุม และส่งเสริมการศาสนศึกษาว่า “ควบคุม และส่งเสริมการศาสนศึกษาให้ดำเนินไปด้วยดี”

พระมหาสมทรง สิรินฺธโร และคณะ (2525, หน้า 42-43) ได้กล่าวว่า บทบาทที่วัดและพระสงฆ์จะทำได้ คือ การศึกษา การเผยแผ่ และการสงเคราะห์ ซึ่งในส่วนของการศึกษานั้น เป็นการให้บริการด้านการศึกษาแก่พระสงฆ์ คือ การมีโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์นับเป็นทางหนึ่งในการสร้างอุบาสก อุบาสิกา ให้ได้พุทธศาสนิกชนที่มีคุณภาพ และเป็นกำลังของศาสนาอีกประการหนึ่งก็คือ การไปสอนวิชาศีลธรรมตามโรงเรียนต่าง ๆ เป็นการอนุเคราะห์สังคมด้วยธรรมทาน การที่ให้พระสงฆ์ได้เข้าไปมีบทบาทในการศึกษาของชาติดังกล่าวนี้ จะทำให้เยาวชนและสังคมเห็นความสำคัญของวัดและพระสงฆ์ ซึ่งคณะสงฆ์จะต้องช่วยจัดการศึกษาแผนกบาลีอันเป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาโดยตรง เพื่อให้พระสงฆ์เจริญด้วยวิชาความรู้ และการศาสนศึกษาให้เจริญก้าวหน้า การศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกบาลี และแผนกธรรมเป็นการศึกษาหลัก และสำคัญยิ่งของคณะสงฆ์ ด้วยเหตุผล 3 ประการ คือ

1. พระสงฆ์ควรศึกษาหลักธรรมให้ถ่องแท้ทั้งปริยัติและปฏิบัติ เพื่อให้พร้อมที่จะปฏิบัติภารกิจทั้ง 6 ด้านของคณะสงฆ์

2. พระสงฆ์ควรพัฒนาตนให้รอบรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม เพื่อรู้เท่าทันต่อความเปลี่ยนแปลงของสังคม อันจะส่งผลต่อศักยภาพในการอบรมพัฒนาจิต การเผยแผ่ศาสนธรรมแก่ศาสนิกชน เช่น ด้านการบริหาร ด้านกฎหมาย กฎระเบียบของสงฆ์ เป็นต้น

3. ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ควรปรับประยุกต์ให้เหมาะกับยุคสมัย แต่คงไว้ซึ่งหลักศาสนธรรม

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงฺคปญฺโญ) (2540, หน้า 41) ได้กล่าวถึง การจัดการศาสนศึกษา ดังกล่าวว่า คณะสงฆ์ยังมิได้กำหนดวัตถุประสงค์ไว้โดยชัดเจน แต่โดยหลักสูตรและเนื้อวิชาแล้วคงอนุมานได้ว่า มีวัตถุประสงค์ 9 ประการ คือ

1. เพื่อพระสงฆ์รักษาตนและหมู่คณะ
2. เพื่อใช้อบรมสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์
3. เพื่อใช้พัฒนาชาติบ้านเมืองด้วยคุณธรรมของพระศาสนา
4. เพื่อใช้ในกิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนา
5. เพื่อรักษาหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา
6. เพื่อสร้างศาสนทายาทสืบอายุพระพุทธศาสนา
7. เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา
8. เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม
9. เพื่อความมั่นคงของประเทศชาติอันเป็นส่วนรวม

สรุปได้ว่า วัดเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้คู่กับสังคมไทยมาตั้งแต่ในสมัยอดีตกาลมาจนกระทั่งปัจจุบัน ทั้งยังเป็นแหล่งเรียนรู้ทางวิชาการและวิชาชีพต่าง ๆ อีกด้วย บทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับ

การปกครองมี 6 ด้าน คือ ด้านการปกครอง ด้านการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยของทั้งของบรรพชิตและคฤหัสถ์ ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ด้านการสาธารณูปการ ด้านการสาธารณสงเคราะห์ ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

บทบาทของพระสงฆ์กับการปกครองทางด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นหน้าที่หรือบทบาทที่พระสงฆ์จักต้องกระทำ โดยการจัดการเทศนาอบรมสั่งสอนประชาชนให้เกิดความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติ เป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา คือ การทำให้หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแพร่หลายออกไป ทำให้มีผู้เคารพเลื่อมใสในพระรัตนตรัย น้อมนำเอาหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไปปฏิบัติ เพื่อก่อให้เกิดการศึกษาและการพัฒนาตนเองไปในทางที่ดีและถูกต้องเหมาะสม เป็นหน้าที่ของพุทธบริษัททุกฝ่ายที่จะต้องดำเนินการร่วมกันให้งานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี โดยเฉพาะพระภิกษุสงฆ์ที่มีหน้าที่ในการศึกษาและปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอน จะต้องตระหนักในภาระหน้าที่เหล่านี้อย่างแท้จริง

พระมหาสมทรง สิรินฺธโร (2525, หน้า 45) ได้กล่าวถึง การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ว่า ทั้งวัดและพระสงฆ์ได้ทำงานการเผยแผ่พระพุทธศาสนามากเป็นพิเศษ ดังจะเห็นได้จากมีหน่วยพระธรรมทูต ธรรมจาริก ธรรมพัฒนา และหน่วยพัฒนาทางจิต ทั้งมีหน่วยอบรม อ.ป.ต. (หน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล) ทั้งนี้ การเผยแพร่จะได้ผลก็ต่อเมื่อ

1. พระสงฆ์จะต้องศึกษาให้มีความรู้ความเข้าใจในพระธรรมวินัย และปฏิบัติตามอย่างจริงจัง สอนอย่างไรปฏิบัติได้อย่างนั้น
2. ไม่สอนให้คลาดเคลื่อนจากความจริง เพื่อผลประโยชน์ของตน
3. ไม่ติดยึดในแง่ใดแง่หนึ่งของหลักธรรม
4. ไม่เห็นแก่ความง่าย ตีความธรรมวินัยตามชอบใจหรือตามความต้องการของประชาชน
5. ไม่สนองความต้องการของผู้มีอำนาจ
6. ประสานความเข้าใจ ความเชื่อหรือลัทธิศาสนาอื่น ๆ พุทธศาสนิกชนทุกคนมีหน้าที่เผยแพร่พุทธศาสนาให้กว้างไกลออกไปเพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก ความวัฒนาสถาพรของพระพุทธศาสนาและความมั่นคงของชาติไทย ผู้ที่จะทำหน้าที่เผยแพร่ศาสนาได้ดีต้องเป็นผู้รู้ศาสนาและปฏิบัติตนตามหลักธรรมในศาสนาได้โดยสมบูรณ์เป็นนิจ

สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง วรปุญฺโญ) (2540, หน้า 148-155) อ้างในกองแผนงานกรมการศาสนา กำหนดหน้าที่หรือบทบาทที่วัดต่าง ๆ เจ้าคณะตำบล คณะสงฆ์อำเภอ และคณะสงฆ์จังหวัด เกี่ยวกับการเผยแผ่ ไว้ดังนี้

1. หาอุบายวิธีให้ได้ยินได้ฟังโอวาท คำสั่งสอน หรือข้อแนะนำที่เป็นประโยชน์
2. แนะนำ สั่งสอน อบรม ประชาชนให้เข้าใจในศาสนพิธี และการปฏิบัติ

3. เทศนาสั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรม และให้ได้ยินได้ฟังเกี่ยวกับพระศาสนาโดยถูกต้อง

สรุปได้ว่า การเผยแผ่ธรรมะในปัจจุบันมีหลายวิธี ได้แก่ การเทศนาธรรม ปาฐกถาธรรม อภิปรายธรรม สนทนาธรรม การสอนวิปัสสนากรรมฐาน และการใช้สื่อประกอบการสอนธรรมะ จะเลือกใช้วิธีใดขึ้นอยู่กับลักษณะของผู้รับ การเทศนาสั่งสอนประชาชนเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่พระสงฆ์และคณะสงฆ์ถือเป็นกิจการที่สำคัญที่สุด การเผยแผ่พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นหน้าที่อันสำคัญของพระสงฆ์ เพราะว่าพระสงฆ์ที่ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนานั้นจะต้องมีความรู้ความสามารถ และเทคนิควิธีการนอกเหนือจากความรู้ด้านหลักพุทธธรรม จึงจะสามารถทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้ได้ผลดี และมีประสิทธิภาพประสิทธิผล

จากที่ได้กล่าวมา จะเห็นได้ว่าภารกิจที่สำคัญของบทบาทพระสงฆ์กับการปกครอง ตามอำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคมในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 เกี่ยวข้องกับการควบคุมและส่งเสริมกิจการของคณะสงฆ์ มี 6 ประเภท คือ

1. ด้านศาสนศึกษา หมายถึง การจัดการศึกษาปริยัติธรรมและการศึกษาอื่นๆ อันควรแก่สมณะ ซึ่งได้แก่การศึกษาพระปริยัติธรรม หรือการศึกษาธรรมบาลี ซึ่งปัจจุบันได้จำแนกเป็นสองส่วน คือ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมบาลี และการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ

2. ด้านศึกษาสงเคราะห์ เป็นการจัดการศึกษาสงเคราะห์แก่ประชาชนทั่วไป ปัจจุบันมีการดำเนินการดังนี้ ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด โรงเรียนราษฎร์สงเคราะห์ที่วัดสนับสนุน

3. ด้านสาธารณสงเคราะห์ เป็นงานเกี่ยวกับการสงเคราะห์ชุมชนและสังคม โดยมีวัดและพระภิกษุเป็นแกนนำ ได้แก่ โครงการอุปสมบท และบรรพชาพระภิกษุสามเณรภาคฤดูร้อน โครงการสงเคราะห์พระภิกษุสามเณรและวัดที่ประสบภัย เจ้าอาวาส พระภิกษุเป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชนและสังคม เช่น ให้สถานที่เป็นที่จัดประชุมอบรมเยาวชน และประชาชนด้านอาชีพต่าง ๆ การสร้างถนนเข้าหมู่บ้าน การออมทรัพย์ ให้สถานที่เป็นแหล่งประปาหมู่บ้าน การสนับสนุนทุนการศึกษาเด็กนักเรียน การช่วยเหลือผู้ป่วยผู้ยากไร้ เป็นต้น

4. ด้านสาธารณูปการ เป็นงานที่เกี่ยวกับการพัฒนาวัดด้านอาคารสถานที่ และสิ่งแวดล้อมเพื่อให้วัดเอื้อประโยชน์ตามภารกิจของวัดในด้านอื่น ๆ การพัฒนาเหล่านี้ ได้แก่ การดูแลบำรุงรักษาสาธารณสมบัติของวัด และก่อสร้างอาคารสถานที่ เช่น พระอุโบสถ เมรุ อาคารเรียน หอธรรม กุฏิ ศาลาการเปรียญ เป็นต้น งานสาธารณูปการแต่ละวัดจะไม่เท่าเทียมกันมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับขนาด เศรษฐกิจ ความต้องการของชุมชน และบารมีของเจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์ในวัดเป็นสำคัญ ทั้งนี้ทางวัดจะได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกรมการศาสนาเป็นบางส่วนเรียกว่า เงินอุดหนุนบูรณะวัด

5. ด้านการปกครอง งานปกครองของสงฆ์อาศัยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 โดยลำดับชั้นการปกครองคณะสงฆ์ไว้ดังนี้ มาตรา 20 คณะสงฆ์ต้องอยู่ภายใต้การปกครองของมหาเถรสมาคม การจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎมหาเถรสมาคม และกฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 15 พ.ศ. 2523 ว่าด้วยระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ หมวด 2 ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลาง และหมวด 3 ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค

6. ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นการเผยแผ่ศาสนธรรมดำเนินการใน 2 ลักษณะ คือ เป็นโครงการปฏิบัติสืบเนื่อง และเป็นโครงการเฉพาะกิจปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาล

กล่าวโดยสรุปได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองที่ดีนั้น ต้องเป็นไปตามระเบียบมติของกฎมหาเถรสมาคมและคณะสงฆ์ตามพระธรรมวินัย และจำเป็นต้องให้ทุกส่วนมีส่วนร่วมเพื่อช่วยกันดูแลปกครอง บทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองนั้นจะต้องมีธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุด คือ มีพระธรรมพระวินัยเป็นหลัก และปกครองกันด้วยหลักความเสมอภาค หลักเสรีภาพ หลักความเป็นธรรม อำนาจในการตัดสินเป็นของส่วนรวม และผู้ปกครองที่ดีจะต้องมีหลักทศพิธราชธรรม เป็นต้น พระพุทธศาสนามีการปกครองแบบสามัคคีธรรมเป็นหลักมาตั้งแต่สมัยครั้งพุทธกาล เป็นวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่มีการยอมรับสิทธิ เสรีภาพและความเสมอภาค ความสำคัญและประโยชน์ต่าง ๆ ซึ่งกันและกัน โดยมีเหตุมีผลเป็นเครื่องนำมาซึ่งความสุขความเจริญร่วมกัน การปกครองในทางพระพุทธศาสนาพระพุทธองค์มิได้ให้ความสำคัญกับผู้นำหรือการปกครองมากนัก แต่พระองค์ทรงให้ความสำคัญกับพระธรรมวินัยมากกว่า เพราะพระธรรมวินัยไม่มีการเปลี่ยนแปลง แต่ผู้นำมีการเปลี่ยนแปลงได้เสมอ ดังที่พระองค์ทรงตรัสกับพระอานนท์ว่า ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไปก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย เมื่อมองจากการปกครองภายในของพระสงฆ์เองในปัจจุบันนี้ นอกจากจะใช้ธรรมวินัยเป็นหลักในการปกครองแล้ว เป็นการปกครองในเชิงของธรรมาภิบาล คือ ดูแลกันโดยธรรมปกครองกันแบบพ่อปกครองลูก อาจารย์ปกครองศิษย์ ดังปรากฏตัวอย่างที่เป็นต้นแบบให้เห็นชัดเจน คือ หน้าที่ของสัทธิวิหาริกที่จะพึงปฏิบัติต่อพระอุปัชฌาย์และหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์จะพึงปฏิบัติต่อสัทธิวิหาริก ตรัสสั่งให้พระอุปัชฌาย์และสัทธิวิหาริกตั้งจิตสนิทสนมในกันและกัน ให้พระอุปัชฌาย์สำคัญสัทธิวิหาริกฉันบุตร ให้สัทธิวิหาริกนับถือพระอุปัชฌาย์ฉันบิดา เมื่อเป็นเช่นนี้ต่างจะมีความเคารพเชื่อฟังกันและกันย่อมถึงซึ่งความเจริญงอกงามในธรรม ตรัสสั่งให้พระอุปัชฌาย์และสัทธิวิหาริกให้เอื้อเฟื้อประพฤติชอบต่อกัน หน้าที่ของสัทธิวิหาริกจะพึงกระทำต่อพระอุปัชฌาย์เรียกว่า อุปัชฌายวัตร และหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์จะพึงปฏิบัติต่อสัทธิวิหาริก เรียกว่า สัทธิวิหาริกวัตรและอาจาริยวัตร หน้าที่ของศิษย์ที่จะพึงปฏิบัติต่ออาจารย์ เรียกว่า “อันเตวาสิกวัตร” หน้าที่ของอาจารย์จะพึงปฏิบัติต่อศิษย์ทั้งสองฝ่ายต่างก็เอื้ออาทรต่อกันมีไมตรีจิตต่อกัน

รูปแบบการปกครองที่พระพุทธเจ้าทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่นี้ค่อย ๆ พัฒนาการขึ้นมาจากการที่พระพุทธเจ้าทรงเห็นความลำบากของพระสงฆ์สาวกผู้อยู่ในที่ห่างไกลทุรกันดาร และความจำเป็นที่จะต้องมีการบัญญัติพระวินัย เนื่องจากมีภิกษุบางรูปประพฤติตนไม่เหมาะสมจนสังคมติเตียน ซึ่งเป็นผลมาจากการขยายตัวของพระพุทธศาสนานั่นเองซึ่งทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องให้พระสงฆ์สาวกดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันซึ่งเรียกว่า “สังฆกรรม” เนื่องจากพระพุทธองค์มิได้เสด็จอยู่ในเวลานั้นและอาจเป็นความจำเป็นซึ่งทรงเล็งเห็นถึงอนาคตของพระศาสนาเมื่อพระองค์ทรงเสด็จดับขันธปรินิพานไปแล้ว เมื่อหันมาพิจารณาสังฆกรรมจะเห็นว่า มีวิธีการและหลักการเช่นเดียวกับการบริหารกิจการระบบสามัคคีธรรม เริ่มตั้งแต่ทรงมอบความเป็นใหญ่แก่สงฆ์ การกำหนดจำนวนของสงฆ์ในการทำสังฆกรรมต่าง ๆ เช่น 4 รูป 5 รูป 10 รูป หรือ 20 รูป ซึ่งได้แก่องค์ประชุมของสภานั่นเอง การกำหนดสถานที่ประชุม (คือสภา) ภิกษุผู้เข้าประชุมมีสิทธิแสดงความคิดเห็นทั้งคัดค้านหรือเห็นด้วย ที่ประชุมต้องหาทางคลี่คลายปัญหาจนเกิดมติเห็นเป็นเอกฉันท์ กิจการนั้น ๆ จึงถือว่าสำเร็จลุล่วงไปได้ ในสังฆกรรมเช่นวิธีอุปสมบท หรือการรับเป็นสมาชิกในคณะสงฆ์มีวิธีการคัดเลือกบุคคลที่เหมาะสมจริง ๆ จึงมีข้อห้ามเพื่อกำหนดคุณสมบัติไว้ มีการสอบสวนภูมิหลังอย่างละเอียด โดยมีพระอุปัชฌายะเป็นผู้รับรอง ซึ่งการสอบสวนนั้น ต้องทำกันทั้งในที่ลับตาสงฆ์และท่ามกลางสงฆ์ เมื่อมีการประชุมสงฆ์เพื่อการอุปสมบท มีการเสนอญัตติ 1 ครั้ง และประกาศความเห็นชอบ 1 ครั้ง (คือญัตติทุติยกรรม) หรือเสนอญัตติ 1 ครั้ง และประกาศขอความเห็น 3 ครั้ง (คือญัตติจตุตถกรรม) การสวดเสนอญัตติ เป็นการเล่าเรื่องว่าผู้ขอบวชมีคุณสมบัติครบถ้วน และสวดประกาศขอความเห็นชอบ โดยเปิดโอกาสให้ทักท้วงได้ 3 ครั้ง ถ้าไม่ทักท้วงโดยนิ่งอยู่ถือว่าให้ความเห็นชอบ แต่ถ้ามีผู้ทักท้วงไม่เห็นด้วยถือว่าสังฆกรรมนั้นเป็นโมฆะ แต่ก็ยังมีบางสังฆกรรม เช่น การระงับอธิกรณ์หรือการตัดสินคดีของพระภิกษุ ถ้ามีความเห็นไม่ตรงกันก็ให้ลงมติถือเอาเสียงข้างมากเป็นใหญ่ เรียกว่า เยภุยยสิกา และในปัจจุบันนี้ยังมีการปกครองด้วยการใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ไทย พุทธศักราช 2505 และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2535 และแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 23) พุทธศักราช 2541 มาใช้เป็นเครื่องมือในการปกครองด้วยการมอบอำนาจในการบริหารและการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปในรูปแบบเดียวกัน จะเห็นได้ว่าแม้กาลเวลาจะผ่านไปนานแสนนาน แต่บทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองตามหลักการปกครองของพระพุทธเจ้า หากนำมาปฏิบัติกันก็สามารถแก้ไขปัญหาได้อย่างจีรังและยั่งยืน

4.1.2 วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองในสมัยพุทธกาลและหลังพุทธกาล

การปกครองในความหมายทางพระพุทธศาสนานั้น มิได้กล่าวมุ่งเน้นเฉพาะแต่เพียงการปกครองในเชิงรัฐศาสตร์แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่การปกครองในเชิงรัฐศาสตร์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของคำสอนในเรื่องความประพฤติของผู้ที่ทำหน้าที่ในทางการปกครอง เช่น พระมหากษัตริย์ที่ทำ

หน้าที่ปกครองบ้านเมืองดังเช่นในอดีตที่ผ่านมา พระพุทธศาสนาไม่ได้ยอมรับหรือปฏิเสธระบอบการเมืองการปกครองใด ๆ เพราะทุกระบอบการปกครองมีวัตถุประสงค์เดียวกันคือ เพื่อให้ประชาชนมีความกินดีอยู่ดี มีความสุข แต่วิธีการของแต่ละระบอบอาจจะแตกต่างกันออกไปเท่านั้นเอง

ผู้วิจัยพบว่า ในสมัยพุทธกาลนั้นพระมหากษัตริย์หรือพระราชาเป็นประมุขหรือเป็นผู้ปกครองสูงสุดสำหรับการปกครองแบบราชาธิปไตย และในการปกครองแบบราชาธิปไตยนี้ถือได้ว่าการประพฤติปฏิบัติตนของพระมหากษัตริย์หรือพระราชาเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ เนื่องจากมีผลกระทบทั้งต่อพระมหากษัตริย์เองและสังคมในวงกว้าง หากผู้ปกครองเป็นผู้ปกครองที่ดีก็ย่อมจะส่งผลให้ประชาชนอยู่ดีกินดีและสังคมมีความสงบสุข หากเป็นผู้ปกครองที่ไม่ดีก็จะส่งผลในทางตรงกันข้ามได้เช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้พระมหากษัตริย์หรือพระราชาในฐานะผู้ปกครองแบบราชาธิปไตย ควรจะปกครองโดยการยึดหลักธรรมต่าง ๆ เป็นหลักการในการปกครองหรือในการบริหารบ้านเมืองด้วย เพื่อให้การตัดสินใจในทางการเมืองการปกครองเป็นไปด้วยความถูกต้องชอบธรรม ซึ่งจะช่วยให้เกิดการยอมรับและความจงรักภักดีขึ้นแก่ประชาชนหรือผู้อยู่ภายใต้การปกครองได้ คุณธรรมและจริยธรรมของผู้ปกครองโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ปกครองซึ่งปกครองด้วยรูปแบบราชาธิปไตยปรากฏมากมายอยู่ในพระไตรปิฎกนั้น เนื่องจากพระมหากษัตริย์หรือพระราชาซึ่งเป็นผู้ปกครองมีความใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนา ในฐานะพุทธบริษัทผู้ให้ความอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ ทั้งทางด้านปัจจัย 4 และการเผยแผ่หลักธรรมคำสอน จึงทำให้มีธรรมะมากมายซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ผู้ปกครองผู้เป็นพระมหากษัตริย์หรือพระราชาเหล่านั้น พระพุทธเจ้าทรงมีความเกี่ยวข้องกับผู้ปกครองผู้เป็นพระมหากษัตริย์หรือพระราชา หรือเกี่ยวข้องกับผู้นำทางสังคมชั้นสูง เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าอชาตศัตรู พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้เผยแผ่ขยายพระธรรมคำสั่งสอนที่ทรงค้นพบให้ประชาชนได้เข้าใจและเรียนรู้หลักธรรมในการดำเนินชีวิต ทำให้มีผู้มาเข้าเฝ้าเพื่อทูลถามถึงสรรพปัญหาที่ประสบพบเจอในแต่ละวันอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้พระพุทธองค์หาได้ให้คำปรึกษาเฉพาะเรื่องหลักธรรมอย่างเดียวไม่ แต่ยังทรงนำหลักธรรมมาประยุกต์เข้ากับเรื่องของการเมืองการปกครองและทำการแนะนำสั่งสอนหลักธรรมที่ใช้ในการปกครองเพื่อให้บ้านเมืองประสบความสุขในร่มพระธรรมด้วย ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ สวาท ฮาดภักดี นาคะตะ (2561) พบว่า พระพุทธศาสนานั้น มีศีล วินัย ดูคล้ายกับจะเหมือนกฎหมายบ้านเมือง แต่ในความเป็นจริงแล้วศีลนั้นเป็นกฎระเบียบข้อบังคับให้ภิกษุ และ อุบาสก อุบาสิกา ประพฤติปฏิบัติตาม แต่ศีลหรือวินัยนั้น มิได้เหมือนหรือเป็นไปในลักษณะเดียวกับกฎหมาย ที่หากผู้ละเมิดฝ่าฝืนจะต้องได้รับโทษทัณฑ์ ส่วนศีลหรือพระวินัยนั้น พระพุทธองค์ทรงบัญญัติเพื่อให้ประพฤติปฏิบัติ เพื่อนำตนและสังคมไปสู่ความเจริญไปสู่ความสุข ผลหรือโทษนั้นมันมีอยู่ในตัวมันเองอยู่แล้ว ถ้าผู้นั้นละเมิดก็จะได้รับผล คือวิบากกรรมที่จะต้องชดใช้ในปัจจุบันและอนาคต ดังนั้นศีลธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นกฎหรือข้อที่ควรประพฤติ งดเว้น และปฏิบัติ เป็นไปเพื่อความเจริญ

การที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมซึ่งเกี่ยวข้องกับผู้ปกครองผู้เป็นพระมหากษัตริย์หรือพระราชาไว้มากมาย ก็เนื่องจากพระมหากษัตริย์หรือพระราชาแบบราชาธิปไตยนี้มีพระราชอำนาจสิทธิขาดแต่เพียงผู้เดียว และมักจะใช้พระราชอำนาจไปเพื่อความยิ่งใหญ่หรือเพื่อประโยชน์ของตนเอง แต่สิ่งซึ่งจะเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งเพื่อให้ใช้พระราชอำนาจดังกล่าวไปในทางที่ถูกต้องชอบธรรมและเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนได้ก็คือคุณธรรมและจริยธรรมนั่นเอง (พระราชวรมุนี, 2526, หน้า 37-42)

สรุปได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์ด้านการให้คำปรึกษาแก่พระราชา เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าอชาตศัตรู จากหลักธรรมต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงแก่พระราชาทั้งหลาย แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่เรื่องคุณธรรมและจริยธรรมของผู้ปกครองมากกว่าเรื่องความยิ่งใหญ่หรือการมีอำนาจของผู้ปกครอง เนื่องจากหลักธรรมต่าง ๆ ล้วนเป็นเครื่องควบคุมการใช้อำนาจของผู้ปกครอง หากผู้ปกครองใดปฏิบัติตามหลักธรรมต่าง ๆ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว ผู้ปกครองนั้นก็จะดำรงอยู่ในอำนาจได้ แต่หากผู้ปกครองใดไม่ปฏิบัติตามหลักธรรมต่าง ๆ ผู้ปกครองนั้นก็จะค่อย ๆ เสื่อมจากอำนาจและหมดอำนาจไปในที่สุด

ในขณะที่กรณีศึกษาของพระสงฆ์สาวกนั้น ผู้วิจัยมองว่ากรณีของพระอานนท์ที่ให้คำปรึกษาแก่พระราชาเป็นประเด็นที่น่าสนใจอย่างยิ่ง พระอานนท์ได้รับมอบหมายให้เดินทางมาสอนธรรมแก่พวกพระสนมในพระราชวังทุกวัน ในเวลานั้น พระจุฬามณีของพระราชาได้หายไป ทรงสั่งให้จับผู้รับใช้ฝ่ายในทั้งหมดทุกคนตรวจค้นอย่างละเอียด ทำให้ทุกคนในพระราชวังได้รับความลำบากมาก พระอานนท์จึงออกอุบายให้พระราชาจับเฉพาะคนที่ต้องสงสัยเท่านั้น แล้วให้แจกฟ่อนฟาง หรือก้อนดินกับทุกคน สั่งต่อไปว่า ให้นำฟ่อนฟางหรือก้อนดินมาโยนไว้ตรงที่แห่งหนึ่ง หากผู้ใดเอาพระจุฬามณีไป ผู้นั้นก็จะแอบเอาพระจุฬามณีซุกไว้ในฟ่อนฟางหรือก้อนดินนั้น แล้วมาโยนคืนไว้ แต่ผ่านไป 3 วันก็ยังไม่มีใครนำมาคืน พระเถระจึงออกอุบายอีกครั้งว่า ให้ตั้งตุ่มใหญ่ใส่น้ำจนเต็มตั้งไว้ในวงผ้าม่าน แล้วให้ทุกคนเข้าไปในวงผ้าม่าน ล้างมือที่ตุ่มก่อนออกมาทีละคน ด้วยอุบายนี้ คนที่ขโมยพระจุฬามณีกลัวว่าพระเถระจะจับได้ จึงซ่อนพระจุฬามณีเข้าไปทิ้งไว้ในตุ่มน้ำ พระราชาจึงได้ของคืน และพวกรับใช้ฝ่ายในก็พากันยินดีร่าเริงที่พระเถระช่วยเหลือให้พ้นจากความทุกข์ พระเถระจึงได้รับการยอมรับนับถือจากพระราชาเป็นอันมาก (ขุ.ชา.เอกก.อ.56/328-331)

สรุปได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์ด้านการให้คำปรึกษาเรื่องบ้านเมืองของพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกนั้น พระองค์ทรงใช้อุบายเพื่อไม่ให้เกิดความเสียหายเดือดร้อนและเกิดการเข่นฆ่ากัน เปรียบเสมือนใช้น้ำดับไฟที่กำลังลุกโชน

พระพุทธศาสนามีการปกครองแบบสามัคคีธรรมเป็นหลักมาตั้งแต่สมัยครั้งพุทธกาล เป็นวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่มีการยอมรับสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค ความสำคัญและประโยชน์ต่าง ๆ ซึ่งกันและกัน โดยมีเหตุมีผลเป็นเครื่องนำมาซึ่งความสุขความเจริญร่วมกัน การปกครอง

รูปแบบสาธารณรัฐ มี 2 แบบ ด้วยกันคือ สาธารณรัฐเฉพาะรัฐ ซึ่งเป็นการปกครองแบบสภาของตระกูลนั้น ๆ โดยมีประธานสภาเป็นกษัตริย์ กับแบบสมาพันธรัฐที่มีรัฐอิสระหลาย ๆ รัฐรวมกัน มีการสับเปลี่ยนกันเป็นพระราชา (ผู้นำ) ของสาธารณรัฐ ซึ่งมีการกำหนดระยะเวลาของการปกครองของพระราชาแต่ละพระองค์เป็นคราว ๆ ไป สาธารณรัฐหรือสามัคคีธรรมนั้นเป็นการปกครองแบบไม่มีกษัตริย์เป็นประมุข แต่มีผู้ที่ได้รับการคัดเลือกให้มาทำหน้าที่เป็นประมุขรัฐ บริหารงานโดยการปรึกษากันกับสภา ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกแห่งเจ้าวงศ์ต่าง ๆ ซึ่งรวมกันเข้าเป็นคณะผู้ครองแคว้น โดยใช้สถานที่ที่หนึ่งประชุมกันในการบริหารรัฐกิจต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการออกกฎหมาย การทำสงคราม หรือแม้แต่การบริหารงานภายใน ซึ่งสถานที่นั้นคล้ายรัฐสภาในปัจจุบัน เรียกว่า “สัณฐาคาร”(พระมหาเวชยันต์ กิตฺติโสภโณ (แก้วพวง), 2544, หน้า 77)

รูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรม คือ รูปแบบการปกครองซึ่งกลุ่มชนผู้ปกครองมีความพร้อมเพรียงร่วมแรงร่วมใจกัน และมีระเบียบวินัยเป็นเครื่องดำรงรักษาความสามัคคีไว้ (พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2526, หน้า 33) รูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรมนี้เป็นรูปแบบการปกครองอีกรูปแบบหนึ่งซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาอย่างใกล้ชิดเช่นเดียวกับราชาธิปไตย และในพุทธกาลนิยมใช้ในการปกครองของรัฐหรือแคว้นเล็ก ๆ ทางตอนเหนือของชมพูทวีปหรืออินเดียในปัจจุบัน (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2541, หน้า 9-12)

สรุปได้ว่า ในขณะที่พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นที่ชมพูทวีป มีการปกครองเป็นรัฐต่าง ๆ มากมาย ที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎก มี 16 แคว้น แต่รัฐที่มีอำนาจจริงๆ ได้แก่ มคธ โกศล วัชชี วังสะ และอวันตี ระบบการปกครองส่วนมากเป็นราชาธิปไตย แต่ก็มีหลายรัฐที่มีระบบการปกครองแบบสามัคคีธรรม ซึ่งถือว่าเป็นประชาธิปไตยแบบหนึ่ง มีสภาชื่อสัณฐาคาร เป็นที่ประชุมของรัฐ เพื่อพิจารณาร่วมกัน ลงมติตัดสินปัญหาต่าง ๆ ต้องมีการหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนกันเป็นประมุขตามวาระ

ในสมัยพุทธกาลรัฐหรือแคว้นที่ปกครองด้วยรูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรมนี้ส่วนใหญ่จะเป็นรัฐหรือแคว้นเล็ก ๆ ที่เป็นแคว้นใหญ่จริง ๆ มีเพียงไม่กี่แคว้น มีแคว้นมัลละ และแคว้นวัชชีเป็นต้น เนื่องจากแคว้นมัลละ และวัชชีเป็นแคว้นที่มีชื่อเสียงทางด้านมีความสามัคคีและมีความเข้มแข็งสามารถต้านทานรัฐราชาธิปไตยที่มารุกรานได้ยาวนานที่สุด แม้ว่าทั้ง 2 แคว้นจะถูกมองว่ามีความสำคัญในทางการเมืองมากที่สุด (บรรจบ บรรณรุจิ, 2555, หน้า 157) แต่ก็กำลังสูญสิ้นอำนาจไป เนื่องจากแคว้นใหญ่ที่ปกครองด้วยรูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตย เช่น แคว้นโกศล แคว้นมคธ ได้ขยายอำนาจเพื่อยึดแคว้นสามัคคีธรรมเหล่านี้ไปอยู่ในอำนาจ และในที่สุดแคว้นสามัคคีธรรมที่มีอำนาจน้อยก็ถูกรวมเข้าไว้ในอาณาเขตของแคว้นราชาธิปไตยจนหมดสิ้น (พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2526, หน้า 25-28) แคว้นหรือรัฐที่มีการปกครอบแบบสามัคคีธรรมมีทั้งหมด 9 แคว้นด้วยกัน ดังนี้

(1) แคว้นศากยะหรือสักกะ มีเมืองหลวงชื่อกบิลพัสดุ์

(2) แคว้นโกลิยะ มีเมืองหลวงชื่อรามคาม หรือเทวทหะ

(3) แคว้นพุลิหรือพุลิส มีเมืองหลวงชื่ออัลลกัปปะ

(4) แคว้นกลามะ มีเมืองหลวงชื่อเกสปุตตะ

(5) แคว้นภัคคะ มีเมืองหลวงชื่อสุงสุมารคีระ

(6) แคว้นมัลละ มีเมืองหลวงชื่อกุสินารา ภายหลังแยกมาเป็นปาวาอีกเมือง

(7) แคว้นโมริยะ มีเมืองหลวงชื่อปิปผลิวนะ

(8) แคว้นวิเทหะ มีเมืองหลวงชื่อมิถิลา

(9) แคว้นลิจฉวีหรือวัชชี มีเมืองหลวงชื่อเวสาลี (ปรีชา ช้างขวัญยืน, 2540, หน้า 6)

ลักษณะของรูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรมนี้ ต่างจากรูปแบบการปกครองแบบราชาธิปไตยอย่างชัดเจนในเรื่องของการใช้อำนาจทางการเมืองการปกครอง แม้ว่าจะมีการเลือกบุคคลใดบุคคลหนึ่งขึ้นมาทำหน้าที่ประมุขแห่งรัฐ แต่อำนาจในการตัดสินทางการเมืองการปกครองก็ขึ้นอยู่กับมติที่ประชุม หากที่ประชุมมีความเห็นชอบอย่างไร ก็ต้องยอมรับและดำเนินการให้เป็นไปอย่างนั้น เพราะฉะนั้น ในการปกครองแบบสามัคคีธรรมนี้ นโยบายต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อบ้านเมืองจึงออกมาจากการลงมติในที่ประชุมดังกล่าว ในขณะที่ระบอบราชาธิปไตยแม้จะมีการประชุมร่วมกันระหว่างพระมหากษัตริย์หรือพระราชากับข้าราชบริพาร แต่สุดท้ายพระมหากษัตริย์หรือพระราชาก็คือผู้มีอำนาจตัดสินใจสูงสุด และอาจจะยอมรับหรือไม่ยอมรับมติของที่ประชุมก็ได้ องค์กรหลักในการกำหนดทิศทางของบ้านเมืองและตัดสินใจออกนโยบายที่สำคัญ ๆ ของรัฐหรือแคว้นที่ปกครองด้วยรูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรมนี้ จึงได้แก่กลุ่มบุคคลชั้นนำผู้เข้าประชุมร่วมกันในสภานั้นเอง สภาคือสถานที่ประชุมร่วมกันของชนชั้นนำของรัฐ ซึ่งในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาเรียกสถานที่สำหรับใช้ในการประชุมร่วมกันนี้ว่า “สันถาคาร” หรือ “สัณฐาคาร” (องฺ.อฏ ฐก.อ. 37/370-371) ซึ่งเป็นสิ่งปลูกสร้างที่มีเสากับหลังคาเป็นหลัก แต่ไม่มีผนังหรือกำแพงกั้นแต่อย่างใด “สัณฐาคาร” ทำหน้าที่ต่าง ๆ ในสภาและทำหน้าที่พิจารณาลงมติตัดสินใจในเรื่องสำคัญนั้น ๆ หากที่ประชุมมีมติเป็นเอกฉันท์อย่างไรแล้ว ก็จะต้องยอมรับ และดำเนินการให้เป็นไปตามนั้น เพราะได้ผ่านความเห็นชอบจากที่ประชุมแล้ว ด้วยเหตุนี้ กลุ่มชนชั้นสูงจึงรวมกันเป็นผู้ปกครองรัฐหรือแคว้นซึ่งเป็นผู้ใช้อำนาจอธิปไตยอย่างแท้จริง ดังนั้นรูปแบบการปกครองแบบสามัคคีธรรมนี้จึงมีความโดดเด่นในเรื่องของการยึดหลักการเรื่องความสามัคคี ความพร้อมเพรียงร่วมใจกัน และความมีระเบียบวินัย ในการตัดสินใจดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ทางการเมืองการปกครองร่วมกันของชนชั้นสูงในสังคม

จากที่ได้กล่าวมา จะเห็นได้ว่า แม้ว่าคณะสงฆ์จะเป็นสังคมซึ่งรวมผู้คนไว้มากมายและมีความหลากหลาย เนื่องจากสมาชิกมาจากคนทุกชนชั้นวรรณะเช่นเดียวกับสังคมโดยทั่วไป แต่มีความแตกต่างจากสังคมโดยทั่วไปก็คือสมาชิกทั้งหมดล้วนเป็นบรรพชิตหรือนักบวช ซึ่งผู้ที่ให้กำเนิดคณะ

สงฆ์ขึ้นมาก็คือพระพุทธเจ้า คณะสงฆ์ดังกล่าวนี้เกิดขึ้นหลังจากพระองค์ทรงเผยแผ่หลักธรรมคำสอนแล้วมีผู้ตรัสรู้ตามหรือมีความศรัทธาในหลักธรรมคำสอนนั้นแล้วออกบวชเป็นบรรพชิต จากเดิมซึ่งจำนวนสมาชิกของคณะสงฆ์ยังมีจำนวนน้อย แต่ภายหลังเมื่อหลักธรรมคำสอนของพระองค์ได้รับการเผยแผ่ออกไปอย่างกว้างขวางจำนวนสมาชิกของคณะสงฆ์ก็ค่อย ๆ เพิ่มจำนวนมากขึ้นตามลำดับ ฉะนั้นคณะสงฆ์จึงไม่แตกต่างจากสังคมโดยทั่วไปซึ่งเกิดรูปแบบการปกครองขึ้น ซึ่งเดิมทีรูปแบบบทบาทการปกครองของคณะสงฆ์ก็เป็นแบบตามธรรมชาติเหมือนพ่อแม่ปกครองลูก เพราะพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ปกครองด้วยพระองค์เอง ด้วยความที่พระองค์ทรงเป็นพระบรมศาสดาผู้ทรงให้กำเนิดสาวกที่เป็นสมาชิกของคณะสงฆ์ ภายหลังรูปแบบการปกครองจึงค่อยๆเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการไปตามลำดับตามจำนวนของพระสงฆ์สาวกซึ่งเพิ่มจำนวนมากขึ้น ตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป และตามช่วงเวลาที่เหมาะสม

กล่าวโดยสรุปได้ว่า บทบาทของพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกที่เกี่ยวกับการปกครองในสมัยพุทธกาลและหลังพุทธกาล มีดังนี้ การปกครองของคณะสงฆ์ในช่วงต้นพุทธกาล มีลักษณะการปกครองแบบธรรมชาติเหมือนพ่อแม่ปกครองดูแลลูก เนื่องจากพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ปกครองด้วยพระองค์เอง ด้วยความที่พระองค์ทรงเป็นพระบรมศาสดาผู้ทรงให้กำเนิดสาวกผู้เป็นสมาชิกของคณะสงฆ์ แม้จะมีพระสงฆ์สาวกซึ่งเป็นพระอรหันต์จาริกออกไปเผยแผ่พระสัทธรรมยังสถานที่ต่าง ๆ ในชมพูทวีปแล้ว แต่เมื่อมีกิจกรรมอันจำเป็นหรือมีปัญหาสำคัญใดๆเกิดขึ้นและอาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อสังคม คณะสงฆ์หรือตัวพระสงฆ์สาวกเองในสถานที่ที่จาริกไปนั้น ไม่ว่าจะอยู่ในสถานที่ที่ห่างไกลเพียงใดก็ตามพระสงฆ์สาวกเหล่านั้นก็จะต้องเดินทางกลับมาเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อกราบทูลให้ทรงทราบถึงปัญหาและให้ทรงตัดสินพระทัยเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ หรือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น พระพุทธเจ้าทรงเป็นศูนย์กลางของการปกครองดังกล่าว พระองค์จึงทรงเป็นผู้ปกครองเช่นเดียวกับพระราชาที่ปกครองประชาชนในสังคมทางการเมือง แต่ทรงเป็นผู้ปกครองในสังคมสงฆ์เท่านั้น ในฐานะที่ทรงเป็นผู้ค้นพบพระสัทธรรมและเผยแผ่พระสัทธรรมออกไปจนมีพระสงฆ์สาวกจำนวนมากมายเกิดขึ้น จึงทรงสามารถตัดสินพระทัยในการปกครองการบริหารคณะสงฆ์ การสอบสวนลงโทษภิกษุผู้กระทำความผิด และการบัญญัติสิกขาบทหรือการกำหนดวางระเบียบแบบแผนกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เพื่อให้พระสงฆ์สาวกปฏิบัติให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน เพื่อประโยชน์และความสงบสุขของสังคมสงฆ์ โดยอาศัยอำนาจแห่งพระสัทธรรมที่พระองค์ทรงค้นพบนั่นเอง จากการที่พระสงฆ์สาวกจำนวนหนึ่งซึ่งพระพุทธเจ้าทรงส่งออกไปเผยแผ่พระสัทธรรมแล้วประสบความสำเร็จในการเผยแผ่ ทำให้กุลบุตรจากสถานที่ต่าง ๆ มีความศรัทธาประสงค์จะออกบวชเป็นพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า พระสงฆ์สาวกแต่ละท่านจึงพากุลบุตรเหล่านั้นเดินทางจากสถานที่ต่าง ๆ มาด้วยความลำบาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสถานที่ที่ห่างไกลและทุรกันดาร เพื่อให้พระพุทธเจ้าทรงบวชให้ และพระพุทธเจ้าทรงเห็นความยากลำบากในการเดินทางของพระสงฆ์สาวกและกุลบุตรผู้มีความประสงค์

จะออกบวช ซึ่งอยู่ในสถานที่ที่ห่างไกลและทุรกันดารเหล่านั้น จึงประทานอนุญาตให้พระสงฆ์สาวกเหล่านั้นทำหน้าที่บวชกุลบุตรผู้อยู่ในสถานที่ที่ห่างไกลและทุรกันดารได้ด้วยการให้บรรพชาอุปสมบท โดยการให้ไตรสรณคมน์ คือ การถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ซึ่งชาวพุทธในสังคมไทยเรียกการอุปสมบทด้วยวิธีนี้ว่า “ติสรณคมนุปสัมปทา” ซึ่งเป็นการบวชที่สำเร็จด้วยอำนาจของบุคคลคือพระสาวก จึงเป็นที่มาของรูปแบบการปกครองซึ่งมีพระสงฆ์สาวกเป็นผู้ปกครองรองลงมาจากการที่พระพุทธเจ้าทรงปกครองด้วยพระองค์เอง

พระพุทธเจ้าทรงพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ไปตามความเหมาะสมของเวลาและสภาพการณ์ต่าง ๆ โดยมิได้ดำริจะผูกขาดอำนาจทุกประการไว้แต่เพียงพระองค์เดียว แต่กลับทรงผ่อนคลายไปตามเวลาและสภาพการณ์ต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสะดวกและความคล่องตัวในการเผยแผ่พระสัทธรรมออกไปให้ได้อย่างกว้างขวาง อันจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้คนจำนวนมากตามวัตถุประสงค์ซึ่งทรงวางไว้ เพราะฉะนั้น พระสงฆ์สาวกที่ออกไปเผยแผ่ยังสถานที่ต่าง ๆ จึงเป็นกำลังสำคัญทั้งในด้านการเผยแผ่พระสัทธรรมและการปกครองดูแลหมู่คณะให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย รูปแบบการปกครองที่พระพุทธเจ้าทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่นี้ค่อย ๆ พัฒนาการขึ้นมาจากการที่พระพุทธเจ้าทรงเห็นความลำบากของพระสงฆ์สาวกผู้อยู่ในที่ห่างไกลทุรกันดาร และความจำเป็นที่จะต้องมีการบัญญัติพระวินัย เนื่องจากมีภิกษุบางรูปประพฤติตนไม่เหมาะสมจนสังคมติเตียนซึ่งเป็นผลมาจากการขยายตัวของพระพุทธศาสนานั่นเองซึ่งทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องให้พระสงฆ์สาวกดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันซึ่งเรียกว่า “สังฆกรรม” เนื่องจากพระพุทธองค์มิได้เสด็จอยู่ในเวลานั้นและอาจเป็นความจำเป็นซึ่งทรงเล็งเห็นถึงอนาคตของพระศาสนาเมื่อพระองค์ทรงเสด็จดับขันธปรินิพานไปแล้ว

4.1.3 วิเคราะห์การพัฒนาตามหลักทศพิธราชธรรมในพระพุทธศาสนา

การพัฒนาตามหลักทศพิธราชธรรมในพระพุทธศาสนา คือ จริยวัตร 10 ประการ ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงประพฤติปฏิบัติเป็นหลักธรรมประจำพระองค์ หรือเป็นคุณธรรมประจำตนของผู้ปกครองบ้านเมือง เพื่อให้มีความเป็นไปโดยธรรมและยังประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาชนจนเกิดความชื่นชมยินดี ซึ่งความจริงแล้วไม่ได้จำเพาะเจาะจงสำหรับพระเจ้าแผ่นดินหรือผู้ปกครองแผ่นดินเท่านั้น บุคคลธรรมดาทั่วไปในก็พึงใช้หลักธรรมเหล่านี้ได้

ผู้วิจัยพบว่า ผู้ใดที่ได้ถูกเลือกสมมติให้เป็นผู้นำ หากผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนก็จะประพฤติผิดตาม หากพระราชาไม่ทรงธรรม สังคมรัฐก็ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ไม่สงบสุข ผู้ใดได้ถูกเลือกสมมติให้เป็นผู้นำ หากผู้นั้นประพฤติธรรม ประชาชนก็พลอยประพฤติธรรมตาม หากผู้นำทรงธรรม สังคมรัฐก็ย่อมอยู่เย็นเป็นสุข หลักทศพิธราชธรรมได้ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเรื่องมหาหังสชาดก ในส่วนของ พระสุตตันตปิฎกขุททกนิกาย ชาดก เป็นทศพิธราชธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์และพระบารมีสำหรับพระโพธิสัตว์ ที่ได้ทรงบำเพ็ญสั่งสมคุณสมบัติที่เป็น “พุทธการกธรรม” คือธรรมะที่ทำให้

เป็น พระพุทธเจ้า กล่าวคือ เป็นการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้า สมัยที่พระองค์เป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้ พระองค์ทรงนำเรื่องอดีตชาติมาเล่าให้พระภิกษุสงฆ์ฟังในโอกาสต่าง ๆ คัมภีร์ชาดกเหล่านี้มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกจำนวน 550 เรื่อง เช่น เรื่องพระเวสสันดรชาดก เป็นต้น

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ผู้ปกครอง ก็ทรงแสดงทศพิธราชธรรมคือธรรมสำหรับพระราชา 10 ประการ เพราะศูนย์รวมของการปกครองหรือกลไกสำคัญอันจะนำไปสู่ความสำเร็จหรือความล้มเหลวในการปกครองอยู่ที่ผู้ปกครอง ตั้งแต่พระราชาผู้เป็นพระประมุขของรัฐ ฉะนั้น หลักทศพิธราชธรรมจึงเน้นความสำคัญของผู้นำหรือเน้นที่ตัวผู้นำ ว่าจะต้องมีคุณสมบัติหรือมีคุณธรรมอะไรบ้าง จึงจะนำประเทศชาติไปสู่ความร่มเย็นเป็นสุข หากพิจารณาด้วยดีแล้วจะเห็นว่าไม่ใช่เป็นธรรมสำรับผู้ปกครองสูงสุดโดยเฉพาะพระราชาหรือพระมหากษัตริยเท่านั้น แต่เป็นธรรมสำหรับผู้ทำหน้าที่ปกครองทั่ว ๆ ไปตั้งแต่ระดับชาติ ตลอดลงมาจนถึงระดับประชาชนในชาติทั่วไป จะแตกต่างกันก็ตรงที่ขอบเขตแห่งความรับผิดชอบในการปกครอง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาหรรษา (ธมฺมหาโส) (2562) พบว่า มักจะมีคำกล่าว “ทศพิธราชธรรม” เป็นธรรมสำหรับราชาเท่านั้น หากเป็นไปในลักษณะนี้ก็จะเกิดคำถามตามมาว่า “คน หรือกลุ่มคนที่ไม่ได้เป็นผู้นำ หรือผู้ปกครองย่อมไม่มีโอกาสที่จะเป็นราชาได้ใช่หรือไม่” เนื่องจากว่าราชาสามารถที่จะเป็นผู้นำ หรือผู้ปกครองได้อย่างเต็มภาคภูมิ แต่ผู้นำหรือผู้ปกครองไม่สามารถเป็นราชาได้ ด้วยเหตุที่ตัวเองไม่ได้มีสถานะเป็นราชา ในความเป็นจริงแล้ว พระพุทธศาสนาได้ชี้ชัดว่า “ผู้นำ หรือผู้ปกครองทุกคนสามารถเป็นราชาได้” แม้ว่าเขาเองจะไม่ได้มีสถานะเป็นราชาโดยสายเลือดก็ตาม เพราะคำว่า “ราชา” ในพระพุทธศาสนานั้นหมายถึง “คนหรือกลุ่มคนที่ทำให้คน หรือกลุ่มคนอื่นๆ พอใจโดยธรรม” ตามศัพท์บาลีที่ว่า “ธัมเมนปเร รัญเชติ” ฉะนั้น ถ้าอธิบาย และให้คำจำกัดความตามความหมายที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา คนที่เป็นผู้นำ หรือผู้ปกครองทุกคนซึ่งคิด พูด หรือกระทำการสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้คน หรือบุคคลอื่น ๆ พึงพอใจโดยธรรม เราสามารถเรียกคนเหล่านั้นว่า “ราชา”

คำว่า “ราชธรรม” อันเป็นชื่อเรื่องนี้โดยตรง หมายถึง ธรรมะสำหรับพระราชาและโดยอ้อมหมายถึง ธรรมะสำหรับคนผู้เป็นใหญ่ คือคนผู้เป็นหัวหน้า เพราะ คำว่า“ราช” “ตามศัพท์” โดยความหมายย่อมหมายถึง ชนผู้เจริญรุ่งเรืองเฉพาะตนและยังบริวารชนให้เจริญรุ่งเรืองตามด้วย และยังหมายถึงผู้เป็นศูนย์รวมจิตใจ คือผู้เป็นที่ยินดีของชนอื่น โดยนัยนี้ คำว่า “ราช” โดยกำหนดอย่างสูงสุดหมายถึงองค์พระมหากษัตริย์ ผู้ทรงเป็นฉัตรชัยของประเทศ โดยต่ำสุด หมายถึง บุคคลผู้เป็นหัวหน้าครอบครัว หรือหัวหน้ากลุ่มชนชั้นเล็ก ๆ ผู้นำกลุ่มชนมีหลายระดับชั้น เช่น ผู้นำคณะรัฐบาล ผู้นำกระทรวง ทบวง กรม ผู้นำจังหวัด ผู้นำตำบล ผู้นำหมู่บ้าน และผู้นำหน่วยงานอื่น ๆ แม้จนถึงผู้นำวัดวาอาราม ผู้นำแต่ละระดับนั้นจะต้องมีทศพิธราชธรรมเป็นหลักปฏิบัติ จะเว้นเสียมิได้ ดังนั้นทศพิธราชธรรม โดยตรงหรือโดยส่วนสูง เป็นคุณธรรมสำหรับองค์พระมหากษัตริย์ โดยส่วนรองลงมาและส่วนต่ำสุดนั้นเป็นคุณธรรมของบุคคลผู้เป็นหัวหน้า หรือบุคคลผู้เป็นใหญ่กลุ่มชนนั้น ๆ เพราะผู้ใด

เป็นใหญ่มีคุณธรรมคือ ทศพิธราชธรรมตั้งมั่นอยู่ในตนแล้ว ย่อมจะมีแต่ปิติและโสมนัสเกิด เพราะการปฏิบัติหน้าที่ (พระราชเมธี (วรวิทย์ คงฺคปญฺโญ), 2528, หน้า 15)

สรุปได้ว่า การพัฒนาตนเองตามหลักทศพิธราชธรรม คือ ธรรมสำหรับพระราชา 10 ประการนั้น จะเน้นความสำคัญของผู้นำหรือเน้นที่ตัวผู้นำ ว่าจะต้องมีคุณสมบัติหรือมีคุณธรรมอะไรบ้าง จึงจะนำประเทศชาติไปสู่ความร่มเย็นเป็นสุข หากพิจารณาด้วยดีแล้วจะเห็นว่าไม่ใช่เป็นธรรมสำรับผู้ปกครองสูงสุดโดยเฉพาะพระราชาหรือพระมหากษัตริยเท่านั้น แต่เป็นธรรมสำหรับผู้ทำหน้าที่ปกครองทั่ว ๆ ไปตั้งแต่ระดับชาติ ระดับสังคม ระดับชุมชน ระดับครอบครัว ตลอดลงมาจนถึงระดับประชาชนทุกคนในชาติทั่วไป

พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสไว้ในโคปาลสูตร ดังนี้ “เมื่อฝูงโคกำลังข้ามแม่น้ำอยู่ ถ้าจ่าโคจ่าฝูงไปคด โคนอกนั้นย่อมไปคดตามเพราะโคตัวนำทางไปคด ในหมู่มนุษย์ก็เช่นเดียวกัน ถ้าผู้ได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าประพฤติไม่เป็นธรรม ประชานอกนั้นก็ประพฤติไม่เป็นธรรม ถ้าผู้บริหารประพฤติไม่เป็นธรรม สมาชิกในองค์การก็พลอยทุกข์กันไปทั่ว ตรงกันข้าม “เมื่อฝูงโคว่ายข้ามน้ำ ถ้าโคจ่าฝูงไปคด โคหมดทั้งฝูงนั้นก็ไปคดตามกัน เพราะมีผู้นำที่ไปคดฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้น บุคคลใดได้สมมุติให้เป็นใหญ่ หากบุคคลนั้นประพฤติไม่เป็นธรรม หมู่ประชาชนนอกนั้นก็จะประพฤติเสียหาย แว่นแคว้นทั้งหมดก็จะยากเข็ญ หากผู้ปกครองเป็นผู้ไร้ศีลธรรม เมื่อฝูงโคว่ายข้ามน้ำ ถ้าโคจ่าฝูงไปตรง โคหมดทั้งฝูงนั้นก็ไปตรงตามกันเพราะมีผู้นำที่ไปตรงฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้น บุคคลใดได้รับสมมุติให้เป็นใหญ่ หากผู้นั้น ประพฤติชอบธรรม หมู่ประชาชนนอกนั้นก็พลอยดำเนินตาม ทั้งแว่นแคว้น ก็จะอยู่เป็นสุข หากผู้ปกครองตั้งอยู่ในธรรม” (องฺ. จตุกฺก. 21/70/98)

สรุปได้ว่า หากผู้นำหรือผู้ปกครองในระดับต่าง ๆ ไม่ประพฤติธรรมแล้ว ประชาชนในประเทศและในสังคมในชุมชนนั้น ก็จะได้รับความเดือดร้อนจากผู้มีอำนาจที่ใช้อำนาจไปในทางที่ไม่ดีและไม่เกิดประโยชน์ต่อผู้อื่น ปัญหามากมายก็ย่อมเกิดขึ้นตามมาด้วย ไม่ว่าจะเป็นปัญหาทางการเมือง ปัญหาทางสังคม หรือปัญหาทางเศรษฐกิจ

เป้าหมายในการพัฒนาตามหลักทศพิธราชธรรมในพระพุทธศาสนา เป็นการศึกษาเกี่ยวกับหลักธรรม พบว่าพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นมาเพื่อค้นหาสัจจธรรมของชีวิต ที่จะหลุดพ้นจาการเวียนว่ายตายเกิดนั่นก็คือพระนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดที่พระพุทธองค์ทรงตั้งไว้ หลังจากที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้แล้วก็ทรงประกาศแก่พระสาวกเป็นจำนวนมาก และมีวัตถุประสงค์ในการประกาศพระพุทธศาสนา เพื่อต้องการสร้างประโยชน์สุขแก่ชาวโลก โดยมีคำสอนที่สามารถนำมาประยุกต์เข้ากับเป้าหมายการพัฒนาตามหลักทศพิธราชธรรม ดังพุทธดำรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายจงเที่ยวไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่คนเป็นจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย จง

แสดงธรรมที่งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลางและงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถะ พร้อมทั้งพยัญชนะ อันบริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิงฯ (ที.ม.10/52/43)

จากพระพุทธวจนะที่นำมาแสดงนั้นจะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์มีเป้าหมายที่จะให้พระพุทธศาสนามีความรุ่งเรืองต่อชาวโลกและเป็นประโยชน์สุขแก่ตนเองและผู้อื่น เพราะเป็นยอดปรารถนาของทุกชีวิต ไม่ว่าผู้นั้นจะอยู่ในสถานะใดก็ตาม นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาได้แบ่งออกเป็น 3 ระดับดังนี้

1. ทิฏฐธัมมิกัตถะ เป้าหมายในระดับต้น

ทิฏฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์บัดนี้ ประโยชน์ชีวิตนี้หรือประโยชน์ปัจจุบัน เป็นจุดหมายขั้นต้นหรือจุดหมายเฉพาะหน้า หมายถึงประโยชน์อย่างที่มองเห็น ๆ กันอยู่ ที่เข้าใจกันง่าย ๆ เกี่ยวกับชีวิตประจำวัน เป็นเรื่องชั้นนอก หรือเรื่องธรรมดาสามัญที่มุ่งหมายกันในโลกนี้ ได้แก่ ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ หรือทรัพย์สิน ฐานะ เกียรติยศ ไมตรี ชีวิตคู่ครองที่เป็นสุข เป็นต้น รวมถึงการแสวงหาสิ่งเหล่านี้โดยทางชอบธรรม การปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านี้โดยทางที่ถูกต้อง การใช้สิ่งเหล่านี้ทำตนและคนที่เกี่ยวข้องให้มีความสุข การอยู่ร่วมกันด้วยดี ปฏิบัติหน้าที่ต่อกันอย่างถูกต้องในระหว่างมนุษย์เพื่อความสุขร่วมกัน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2547, หน้า 41) มี 4 ประการ คือ

1) อุฏฐานะสัมปทา ถึงความพร้อมด้วยความหมั่น คือ ขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน และการประกอบอาชีพสุจริต ฝึกฝนให้มีความชำนิชำนาญและรู้จริง รู้จักใช้ปัญญาสอดส่องตรวจตรา หาวิธีการที่เหมาะที่ดีจัดการและดำเนินการให้ได้ผลดี

2) อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ รู้จักคุ้มครอง เก็บ รักษา โภคทรัพย์และผลงานที่ตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียรโดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย

3) กัลยาณมิตตตา คบหาคนดีเป็นมิตร คือ รู้จักเสวนาคบหาคน ไม่คบ ไม่เอาอย่างผู้ที่ชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย เลือกเสวนาศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้รู้ผู้ทรงคุณ ผู้มีความสามารถ ผู้น่าเคารพนับถือ และมีคุณสมบัติเกื้อกูลแก่อาชีพการงาน

4) สมชีวิตา เลี้ยงชีวิตแต่พอดี คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่าย เป็นอยู่พอดีสมรายได้ มิให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือย ให้รายได้เหนือรายจ่าย มีประหยัดเก็บไว้ (องฺ.อฏฺฐก. 23/114/289)

2. สัมปรายิกัตถะ เป้าหมายระดับกลาง

สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์เบื้องหน้า หรือประโยชน์ที่ลึกล้ำยิ่งกว่าที่จะมองเห็นกันเฉพาะหน้าหรือผิดเผินในภายนอก เกี่ยวด้วยชีวิตด้านในหรือประโยชน์ด้านคุณค่าของชีวิต เป็นจุดหมายขั้นสูงสุดขึ้นไป เป็นหลักประกันชีวิตเมื่อละโลกนี้ไป หรือเป็นเครื่องประกันการได้คุณค่าที่สูงล้ำเลิศยิ่งกว่าสิ่งที่จะพึงได้กันตามปกติในโลกนี้ (พระราชวรมุนี (ประยุทธ ปยุตฺโต), 2546, หน้า 594) มี 4 ประการดังนี้

1) ศรัทธาสัมปทา คือ มีความเชื่ออันประกอบด้วยเหตุผล ถูกหลักพระพุทธศาสนา เชื่อมั่นในคุณพระรัตนตรัยและเชื่อมั่นในกฎแห่งกรรม กระทำสิ่งใดย่อมได้รับสิ่งนั้น เป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจ

2) ศีลสัมปทา คือ การประพฤติตนให้อยู่ในกรอบของศีลพื้นฐานของมนุษย์ ได้แก่ ไม่ทำร้ายเบียดเบียนใคร ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ไม่หลอกลวงใคร ไม่เจ้าชู้ประพฤติผิดในกาม ไม่พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ ไม่เสพสิ่งเสพติดทุกชนิด

3) จาคสัมปทา คือ ความเสียสละ รู้จักเผื่อแผ่แบ่งปัน พร้อมที่จะช่วยเหลือคนที่ควรได้รับการช่วยเหลือ

4) ปัญญาสัมปทา การดำเนินชีวิตด้วยปัญญา รู้จักคิด รู้จักพิจารณาใช้วิจารณญาณ รู้เท่าทันโลกและชีวิต สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระได้ตามโอกาส

3. ปรมัตถะ เป้าหมายระดับสูง

ปรมัตถะ ประโยชน์อย่างยิ่งยวด หรือประโยชน์ที่เป็นสาระแท้จริงของชีวิต เป็นจุดหมายสูงสุดหรือที่หมายขั้นสุดท้าย ได้แก่การรู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันคติธรรมของสังขารธรรม ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิต มีจิตใจเป็นอิสระโปร่งโล่งใส ไม่ถูกบีบคั้นคับข้องจำกัดด้วยความยึดติดถือมั่นหวั่นหวาดของตนเอง ปราศจากกิเลสเผาลนที่ทำให้เศร้าหมองขุ่นมัว ประจักษ์แจ้งสุขประณีตภายในที่สะอาดบริสุทธิ์สิ้นเชิง อันประกอบพร้อมด้วยความสงบเยือกเย็นสว่างไสวโดยสมบูรณ์ เรียกว่าวิมุตติและนิพพาน วิธีที่จะได้ถึงเป้าหมายสูงสุดได้นั้นต้องประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ 8 ประการดังนี้

1) สัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็นชอบ การพร้อมใจริเริ่มทำสิ่งใดต้องมีความเห็นที่ถูกต้องด้วย สิ่งที่พึงระวังคือ ความเห็นชอบไม่ใช่ความเชื่อ ตามที่กล่าวไว้ใน กาลามสูตร ผู้สนใจ ต้องศึกษาให้รู้และหมั่นพิจารณาให้เข้าใจแท้ว่า ชีวิตนี้เป็นทุกข์ ทุกข์เกิดจากความไม่เที่ยงของสังขาร ของธาตุทั้งหลายที่ไม่เสถียร ทุกข์เกิดจากอุปาทานขันธ์ ยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นอัตตา ทุกข์เกิดจากกิเลสตัณหาภายในใจ แล้วกำหนดจิตให้รู้สึกเกิดความเบื่อหน่ายในทุกข์ และรู้สึกต้องการพ้นทุกข์ตามวิถีของชาวพุทธ

2) สัมมาสังกัปปะ คือ การดำริชอบ เมื่อเกิดความเห็นชอบต้องการพ้นทุกข์ตามวิถีของชาวพุทธแล้ว ต้องริเริ่มการกระทำอย่างง่ายๆก่อน ง่ายที่สุดคือการทำใจให้บริสุทธิ์เพื่อให้ปราศจากซึ่งราคะ หรืออยู่ในสภาวะของวิราคะ โดยพยายามระงับความครุ่นคิดหมกมุ่นในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งได้แก่เรื่องความพยาบาท หรือ ละพยาบาทวิตก โดยพยายามระงับความคิดพยาบาทผู้ที่เคยทำร้ายเรา เลิกวิตกกับมัน ระงับความครุ่นคิดหมกมุ่นเรื่องกาม หรือละกามวิตก เรื่องกามนี้หลายคนเข้าใจผิดว่าเป็นเรื่องเพศ แต่ที่แท้จริงแล้วประกอบด้วยหลายอย่าง เช่น รูปคือสิ่งที่เห็นว่าสวยว่างาม น่าชื่นชมน่าประทับใจ ไม่ว่าจะเป็น คน สัตว์ สิ่งของ หรือธรรมชาติรอบตัว รสของอาหารที่ถูกปาก กลิ่นที่น่าสูดดมน่าชื่นใจ

เสียงคน เสียงดนตรี หรือเสียงเพลงที่เราชอบ ตลอดจนการสัมผัสที่อบอุ่นหรือที่เร้าใจ เหล่านี้เป็นเรื่องของกามาทั้งสิ้น และสุดท้ายคือเรื่องของ วิหิงสาวิตก คือการละความคิดหมกมุ่นที่จะทำร้าย เบียดเบียนเอารัดเอาเปรียบผู้อื่น การดำริหรือริเริ่มในการละวิตกต่าง ๆ เหล่านี้ หมายความว่าเราคิดได้แต่อย่าคิดหมกมุ่น ให้รีบตัดออกจากใจทันทีที่ได้รู้สึกตัว

3) สัมมาวาจา คือการเจรจาชอบ หรือ วาจาชอบ เป็นการฝึกควบคุม หรือฝึกบังคับใจ โดยวิธีการสำรวมคำพูด กำหนดว่าสิ่งใดควรหลีกเลี่ยงไม่ควรพูด อย่างแรกคือการไม่พูดโกหก อย่างที่สองคือการไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดเรื่องเลวเรื่องร้ายของผู้อื่น อย่างที่สามการไม่พูดคำหยาบคาย และเรื่องที่สี่คือการไม่พูดเพ้อเจ้อไร้สาระ ซึ่งสามเรื่องแรกคือ การพูดโกหก การพูดส่อเสียด และการพูดหยาบคาย เมื่อคนเราพูดสิ่งเหล่านี้ก็เพื่อหวังประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งของตัวเอง ไม่ว่าเป็นประโยชน์ทางกายหรือทางใจ เป็นการเสริมสร้างกิเลสให้กับตน การระงับใจไม่ให้พูดเป็นการฝึกในการระงับกิเลสตัณหาลงได้

4) สัมมากัมมันตะ คือ การกระทำชอบ สิ่งแรกคือการควบคุมทั้งกาย วาจา และใจไปพร้อมกัน ได้แก่ การถือศีล 5 ซึ่งเป็นการถือศีลขั้นต้นของฆราวาส ได้แก่การไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ที่ล้วนทำเพื่อสนองตัณหาของตน การไม่ลักขโมย ไม่หวังลาภที่ไม่ควรได้ การไม่ประพฤติผิดหลงมัวเมาในกาม รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส การไม่พูดเท็จ สุดท้ายคือ การละเว้นการดื่มของมึนเมา นอกจากการถือศีล 5 แล้ว ยังต้องถือศีลมากขึ้นไปเป็นศีล 8 ศีล 10 จนกระทั่งถึงพระวินัย ทั้ง 227 ข้อ ของพระสงฆ์

5) สัมมาอาชีวะ คือ การดำเนินชีวิตด้วยการทำมาหากินเลี้ยงชีพที่สุจริต ปราศจากการหลอกลวง ไม่ประกอบอาชีพที่เป็นภัย เช่น ค้าอาวุธ ค้าเนื้อสัตว์ ค้าสิ่งมีชีวิต ค้าสารเสพย์ติดและสารพิษให้โทษ

6) สัมมาวายามะ คือ ความเพียรชอบ ต้องมีความมานะพยายาม ละหลีกเลี่ยงการทำสิ่งที่เป็นอกุศล พยายามปฏิบัติธรรมสร้างกุศล สิ่งสำคัญคือต้องทำแต่เพียงพอดี โดยยึดหลักมัชฌิมาปฏิปทา ไม่มากเกินไป ไม่น้อยเกินไป ทำเพียงพอดี

7) สัมมาสติ คือ การมีสติกำหนดระลึกรู้อยู่ตลอดเวลาว่ากำลังทำอะไรอยู่ มีความตระหนัก มีการรู้ตัวรู้ตื่นอยู่ในทุกขณะจิต ไม่ใช่มีสติดีในขณะที่กำลังเจริญสมาธิเท่านั้น แต่ว่ามีสติดีครบถ้วนในทุกๆการกระทำ และทุกๆอิริยาบถ

8) สัมมาสมาธิ คือ ความตั้งใจมั่นโดยถูกทาง โดยการที่กุศลจิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว รู้ในมหาสติปัฏฐานทั้ง 4 คือ กาย เวทนา จิต ธรรม

จากที่ได้กล่าวมาจะเห็นได้ว่า การพัฒนาตนเองตามหลักทศพิธราชธรรม คือ ธรรมสำหรับพระราชา 10 ประการนั้น จะเน้นความสำคัญของผู้นำหรือเน้นที่ตัวผู้นำ ว่าจะต้องมีคุณสมบัติหรือมีคุณธรรมอะไรบ้าง จึงจะนำประเทศชาติไปสู่ความร่มเย็นเป็นสุข หากผู้นำหรือผู้ปกครองในระดับต่าง

ๆ ไม่ประพฤติธรรมแล้ว ประชาชนในประเทศและในสังคมในชุมชนนั้น ก็จะได้รับความเดือดร้อนจากผู้มีอำนาจ ที่ใช้อำนาจไปในทางที่ไม่ดีและไม่เกิดประโยชน์ต่อผู้อื่น ปัญหามากมายก็ย่อมเกิดขึ้นตามมาด้วย ไม่ว่าจะเป็นปัญหาทางการเมือง ปัญหาทางการปกครอง ปัญหาทางสังคม หรือปัญหาทางเศรษฐกิจ

อันที่จริงแล้วคำสอนในพระพุทธศาสนามีความเกี่ยวข้องกับการปกครองทั้งโดยตรงและโดยอ้อมแทบทั้งสิ้น เป้าหมายในการพัฒนาตามหลักทศพิธราชธรรมในพระพุทธศาสนานั้น เป็นการศึกษาพัฒนาตนเองไปสู่หลักธรรม 10 ประการ พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นมาเพื่อค้นหาสัจจธรรมของชีวิต ที่จะหลุดพ้นจาการเวียนว่ายตายเกิดนั่นก็คือพระนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดที่พระพุทธองค์ทรงตั้งไว้ หลังจากที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสรู้แล้วก็ทรงประกาศแก่พระสาวกเป็นจำนวนมาก และมีวัตถุประสงค์ในการประกาศพระพุทธศาสนา เพื่อต้องการสร้างประโยชน์สุขแก่ชาวโลก พระพุทธองค์ทรงวางเป้าหมายในการพัฒนาไว้ 3 ระดับ ได้แก่ เป้าหมายในระดับต้น คือ ในการบริหารตน บริหารคน และบริหารงานในกาลปัจจุบัน ส่วนเป้าหมายระดับกลางเป็นการพัฒนาเกี่ยวกับอนาคต โดยการสร้างที่พึ่งในภายภาคหน้า และเป้าหมายระดับสูงอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ได้แก่ การเข้าถึงพระนิพพาน ซึ่งในแต่ละระดับพระองค์ก็ทรงกำหนดหลักการหรือหลักธรรมเพื่อปฏิบัติให้บรรลุถึงเป้าหมายไว้อย่างชัดเจน

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ผู้ใดได้ถูกเลือกสมมติให้เป็นผู้นำ หากผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนก็จะประพฤติผิดตาม หากพระราชาไม่ทรงธรรม สังคมรัฐก็ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ไม่สงบสุข ผู้ใดได้ถูกเลือกสมมติให้เป็นผู้นำ หากผู้นั้นประพฤติธรรม ประชาชนก็พลอยประพฤติธรรมตาม หากผู้นำทรงธรรม สังคมรัฐก็ย่อมอยู่เย็นเป็นสุข การพัฒนาตามหลักทศพิธราชธรรมในพระพุทธศาสนา ธรรมสำหรับพระราชา 10 ประการนั้น จะเน้นความสำคัญของผู้นำหรือเน้นที่ตัวผู้นำ ว่าจะต้องมีคุณสมบัติหรือมีคุณธรรมอะไรบ้าง จึงจะนำประเทศชาติไปสู่ความร่มเย็นเป็นสุข หากพิจารณาด้วยดีแล้วจะเห็นได้ว่าไม่ใช่เป็นธรรมสำรับผู้ปกครองสูงสุดโดยเฉพาะพระราชาหรือพระมหากษัตริยเท่านั้น แต่เป็นธรรมสำหรับผู้ทำหน้าที่ปกครองทั่วๆไปตั้งแต่ระดับชาติ ระดับสังคม ระดับชุมชน ระดับครอบครัว ตลอดลงมาจนถึงประชาชนทุกคนในชาติทั่วไป สามารถประมวลลงในหลักการปกครองได้ 3 ประการ คือ

1. หลักการครองตน คือ มีมาตรฐานทางจริยธรรมสูงด้วยศีล ประพฤติสุจริตอยู่ในกรอบของศีลธรรมเป็นปกติ ไม่เบียดเบียนทำร้ายเอารัดเอาเปรียบประชาชน มีความเห็นแก่ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว เสียสละความสุขสำราญ หรือแม้แต่ชีวิตของตนเพื่อประชาชนด้วยปริจจาคะ มีความไม่ลุ่มหลงมัวเมาในโลกิยารมณ์ด้วยตปะ มีความอดทนอดกลั้นต่ออุปสรรคต่าง ๆ ด้วยขันติ

2. หลักการครองคน คือ เป็นผู้ให้ด้วยทาน แบ่งปันเสียสละวัตถุสิ่งของช่วยเหลือประชาชน ให้ความรู้ ให้อาชีพ แนะนำในสิ่งที่ดีงามมีประโยชน์ให้แก่ประชาชน มีความสุภาพอ่อนน้อม ไม่ถือตัว ไม่กระด้าง เย่อหยิ่ง หยาบคาย เข้าถึงทุกคนได้ง่ายด้วยมัททวะ

3. หลักการครองงาน คือ มีความซื่อสัตย์สุจริตในการปฏิบัติหน้าที่ต่อตนเองและผู้อื่นด้วยอาชชวะ ไม่ลุแก่อำนาจแห่งความโกรธด้วยอักโกธะ ไม่ข่มเหง ไม่คุกคาม ไม่ใช้ความรุนแรงกับประชาชนด้วยอวิหิงสา ดำเนินงานตามระเบียบแบบแผนอันดีงามที่ถูกต้องและเป็นธรรมด้วยอวิโรธนะ

4.2 วิเคราะห์การปกครองไทย

4.2.1 วิเคราะห์การปกครองไทยในยุค (ก่อน พ.ศ. 2475)

ระบอบการปกครองสยามตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนกระทั่งถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ก่อนหน้าที่จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 สยามอยู่ในรูปแบบการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อำนาจสูงสุดในการปกครองเป็นของพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น พระมหากษัตริย์ได้อำนาจมาด้วยการสืบสันตติวงศ์ หรือการปราบดาภิเษก ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการสถาปนาหรือคัดเลือกพระมหากษัตริย์ แนวคิดทางการปกครองแบบธรรมราชาและเทวราชา ถูกนำมาปรับใช้ตั้งแต่ช่วงปลายสมัยสุโขทัยสู่สมัยอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์เรื่อยมา ล้วนเป็นอาณาจักรที่ได้รับอิทธิพลทางการปกครองตามความเชื่อทางศาสนาเข้ามามีบทบาทกับประเทศ อีกทั้งคติของพราหมณ์ ฮินดู และพุทธที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิต โดยขอมเป็นผู้นำเข้ามาในอาณาจักรสยามตั้งแต่ปลายยุคสุโขทัย นำไปสู่การนำคติเหล่านั้นมาปรับใช้ในอาณาจักร เพื่อความมั่นคงทางการเมืองใช้เป็นแบบแผนในการปกครอง ได้กลายเป็นแบบแผนส่งเสริมพระราชอำนาจให้แก่ผู้ปกครอง ผ่านพิธีกรรมตามหลักของศาสนาพราหมณ์ ทั้งนี้ได้ถูกนำมาปรับใช้ในอาณาจักรอยุธยาเรื่อยมาจนถึงรัตนโกสินทร์ และได้นำความคิดทางการเมืองทั้งสองมาปรับใช้ให้เข้ากับประชาชน จนกระทั่งอุดมการณ์ทางการเมืองทั้งสองแบบ ได้กลายเป็นวัฒนธรรมทางการเมืองไทยเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระครูปลัดเกษฎา ผาทอง, ธีรภัทร์ เสรีรังสรรค์, บุญทัน ดอกไธสง และ อิสระ สุวรรณบล. (2562) พบว่า วัฒนธรรมทางการเมือง (Political Culture) เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของสังคมการเมืองกับสังคมการเมืองในเชิงจิตวิทยา โดยวัฒนธรรมทางการเมืองใดที่สังคมการเมืองต้องการ ก็มักถูกปลูกฝังให้เป็นความคิด, อุดมการณ์, ความเชื่อ ฯลฯ ของสมาชิกในสังคมการเมืองนั้นๆ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการเมืองการปกครองของแต่ละประเทศซึ่งอาจมีลักษณะแตกต่างกัน มีผู้นำประเทศที่เรียกต่างกัน แต่ไม่ว่าประเทศนั้นจะมีระบบการปกครองแบบใดต่างต้องการความมั่นคง เพราะเมื่อประเทศมีความมั่นคงก็ย่อมส่งผลดีในทุกด้าน ความมั่นคงนี้จะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการเมืองการปกครองที่มีเสถียรภาพ มีลักษณะของการพัฒนาเมืองอย่างค่อยเป็น

ค่อยไป ความมั่นคงมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างอำนาจรัฐ ซึ่งแต่ละรัฐอาจมีความแตกต่างกัน จึงไม่อาจลอกเลียนแบบหรือรูปแบบของประเทศที่ต้องการได้ ดังนั้นวัฒนธรรมทางการเมืองจึงเป็นความคิด, อุดมการณ์, ความเชื่อ ฯลฯ ที่ขึ้นตรงกับกระบวนการสร้างความคิด, อุดมการณ์, ความเชื่อ ฯลฯ จากสถาบันในทางการเมืองต่าง ๆ ที่แปรผันต่างกันไปตามแต่ละสังคมการเมือง

สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยอนันต สมุทวณิช (2523, หน้า 9) ได้กล่าวว่า ลักษณะการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชยของไทย อาจกลาวไดวาเริ่มตนขึ้นในสมัยอยุธยา โดยไดรับอิทธิพลจากคติการปกครองของอินเดีย ซึ่งเปนการผสมผสานระหวางแนวความคิดของศาสนาพราหมณและพุทธพื้นฐานความคิดทางการเมืองของอินเดียที่ไดรับอิทธิพลจากความเชื่อทางศาสนานั้น ทำใหเกิดการใหอำนาจเด็ดขาดกับผูปกครองดินแดน เชน แนวคิดเกี่ยวกับมนุษย ซึ่งทั้งศาสนาพราหมณและพุทธเชื่อวามนุษยทุกคนมีบาป กิเสล ความโลภ และการแกงแยงชิงดี ดังนั้นหากมนุษยมาอยูรวมกันแลว จำเปนจะตองมีผูปกครองที่มีอำนาจเด็ดขาด สามารถใชกฎหมายลงโทษผูที่ทำผิดศีลธรรมได

ฉัตรทิพย นาถสุภา (2557, หน้า 5-7) ได้กล่าวว่า แนวคิดเทวสิทธิ์ (Divine Right of King) คือ ความเชื่อที่วาผูปกครอง (กษัตริย) ทรงไดรับอำนาจการปกครองจากพระเจา ตามหลักของศาสนาคริสตนั้น โลกคือสิ่งที่พระเจาสรางขึ้นและจำเปนตองมีผูปกครอง ซึ่งผูปกครองนั้นจะไดรับอำนาจตามพระประสงคของพระเจาใหปกครองหมูมวลมนุษย

กุลดา เกษบุญชู มี้ด (2552, หน้า 208) ได้กล่าวว่า นักคิดชาวยุโรปหลายคนใหการสนับสนุนอำนาจของกษัตริยตามแนวคิดเทวสิทธิ์ เชน ชอง โบแดง (Jean Bodin) นักคิดชาวฝรั่งเศสที่สนับสนุนทฤษฎีรัฐรวมศูนยอำนาจ เขาเสนอวา รัฐที่ตองการความสงบ ตองมีอำนาจอธิปไตย (อำนาจการปกครองสูงสุด) อยูที่สถาบันกษัตริย ซึ่งเปนสถาบันที่มีความเหมาะสมที่สุด กษัตริยสามารถใชอำนาจไดอยางสมบูรณในฐานะที่ไดรับอำนาจจากพระเจา ทรงมีอำนาจตัดสินพระทัยทุกเรื่องเพื่อนำพาประเทศไปสูความมั่นคงและมีเสถียรภาพ

เดชชาติ วงศ์โกมลเชษฐ์ (ม.ป.ท., หน้า 100) ได้กล่าว ถึงลักษณะสำคัญของอำนาจอธิปไตยไว้ดังนี้

1) ความเด็ดขาด (Absoluteness) กล่าวคือ ไม่มีอำนาจอื่นใดภายในรัฐที่เหนือกว่า และจะไม่มีอำนาจอื่นที่มาจำกัดอำนาจในการออกกฎหมายของรัฐ

2) การทั่ว ไป (Universality) อำนาจอธิปไตยของรัฐ มีอยู่เหนือทุกคน และทุกองค์กรที่อยู่ในรัฐ มีข้อยกเว้นเพียงแต่ว่า เมื่อมีผู้แทนของต่างรัฐมาประจำในประเทศ ผู้แทนต่างรัฐจะไม่อยู่ภายใต้อำนาจอธิปไตยของรัฐนั้น ซึ่งเป็นประเพณีปฏิบัติระหว่างประเทศมานาน

3) ความถาวร (Permanence) อำนาจอธิปไตยของรัฐยังคงมีอยู่ตราบเท่าที่รัฐยังคงดำรงอยู่ ผู้ใช้อำนาจอธิปไตยในนามของรัฐอาจจะเปลี่ยนแปลงหรืออาจมีการปฏิรูปการปกครองเปลี่ยนระบบของรัฐบาลได้ แต่อำนาจอธิปไตยมิได้สูญหายไปจากรัฐ

4) การแบ่งแยกมิได้ (Indivisibility) หมายความว่า ในรัฐ ๆ หนึ่งนั้น จะต้องมีอำนาจอธิปไตยที่เป็นหนึ่งเดียวเท่านั้น หากมีการแบ่งแยกอำนาจอธิปไตยก็ย่อมเป็นการทำลายอำนาจอธิปไตย แต่ในที่นี้การแบ่งแยกดังกล่าวมิได้หมายถึง การแบ่งแยกอำนาจอธิปไตยให้องค์กรต่าง ๆ เป็นผู้ใช้อำนาจ

จากที่ได้กล่าวมาจะเห็นได้ว่า วัฒนธรรมทางการเมืองมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างอำนาจรัฐ เป็นความคิด อุดมการณ์ ความเชื่อ ฯลฯ ที่ถูกปลูกฝังในเชิงจิตวิทยา เพราะเป็นปัจจัยสำคัญที่สร้างสรรค์ความเจริญงอกงามทางการเมืองให้แก่มนุษย์และสังคมการเมืองนั้น ๆ ซึ่งได้รับการถ่ายทอดปลูกฝังทั้งทางตรงและทางอ้อมสืบต่อกันมา จนกระทั่งบุคคลยอมรับและยึดถือเป็นแนวทางในการปฏิบัติทางการเมืองของสังคม แนวคิดเทวราชานำมาซึ่งสถานะความเปนเทพของกษัตริยที่อยูเหนือกวาสามัญชน ทำใหกษัตริยสามารถใชอำนาจปกครองไดแตเพียงผูเดียว แตยังคงถูกควบคุมดวยแนวคิดแบบธรรมราชา เพื่อใหทรงใชอำนาจไดอยางถูกตองเหมาะสมเปนธรรมมีเมตตา ช่วยเหลือประชาชนเป็นหลัก และไมสรางความเดือดรอนใหกับประชาชน ถ้าสร้างความเดือดร้อนให้กับประชาชนก็จะกลายเป็นทรราชไป แนวคิดเทวราชาของกษัตริยนั้นมีความสำคัญและมีสวนชวยในการสรางรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชยในสมัยสุโขทัย อยุธยา กรุงธนบุรี กรุงรัตนโกสินทร์อตนต้น แตไมสามารถสงเสริมใหกษัตริยทรงมีอำนาจได้อย่างแท้จริง ทำให้แนวคิดเทวราชาเริ่มหมดความสำคัญลง เพราะอำนาจและบทบาทของขุนนางชั้นสูง สงผลกระทบต่อสถาบันกษัตริย และยังมีการแก่งแย่งอำนาจกันภายในรัฐอยู่ตลอดเวลา หลังจากการทำสงครามเสร็จสิ้นกับรัฐใกล้เคียงแล้ว

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การปกครองไทยในยุค (ก่อน พ.ศ. 2475) ในสมัยสุโขทัยลักษณะการปกครองจะเป็นแบบบิดาปกครองบุตร การจัดการปกครองอาณาจักรสุโขทัย แบ่งการปกครองได้ดังนี้ การปกครองราชธานีพระมหากษัตริย์ดำเนินการปกครองเอง และเป็นศูนย์กลางการปกครองอำนาจการวินิจฉัยสั่งการอยู่ที่หัวเมือง มีการสร้างระเบียบการปกครองโดยระบบศักดินา โดยถือเอาการวัดจำนวนที่ดินเป็นเกณฑ์วัดระดับสถานภาพและอภิสิทธิทางสังคม การปกครองส่วนภูมิภาคแบ่งหัวเมืองการปกครองออกเป็น หัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก การปกครองประเทศราชให้เจ้าเมืองเดิมปกครองกันเองแต่ต้องส่งบรรณาการ การปกครองในสมัยอยุธยาเป็นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การปกครองส่วนกลางหรือราชธานีจัดการปกครองแบบจตุสดมภ์ตามอิทธิพลของขอม คือ เวียง วัง คลัง นา การปกครองส่วนภูมิภาค แบ่งการปกครองออกเป็น 4 ส่วน คือ เมืองหน้าด่าน หัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก หัวเมืองประเทศราช และมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในสมัยต่อ ๆ มา ในสมัยธนบุรีการปกครองยังคงเลือกตามแบบอย่างสมัยอยุธยาเป็นหลัก การปกครองในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ตอนต้น ยังคงยึดหลักตามแบบอย่างในสมัยอยุธยา แต่ความเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของพระมหากษัตริย์ลดลง

สยามอยู่ในรูปแบบการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อำนาจสูงสุดในการปกครองเป็นของพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น พระมหากษัตริย์ได้อำนาจมาด้วยการสืบสันตติวงศ์ หรือการปราบดาภิเษก ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการสถาปนาหรือคัดเลือกพระมหากษัตริย์ แนวคิดทางการปกครองเป็นแบบธรรมราชาและเทวราชา ถูกนำมาปรับใช้ตั้งแต่ช่วงปลายสมัยสุโขทัยสู่สมัยอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมื่อใดที่กษัตริย์หรือผู้ปกครองอ่อนแอลง จะส่งผลทำให้ขุนนางชั้นสูง และข้าราชการที่ไม่จงรักภักดีต่อกษัตริย์เข้มแข็งขึ้นและอาจเข้ามามีบทบาทในการบริหารปกครองประเทศและมีอำนาจเหนือกษัตริย์ หรือก่อกบฏยึดอำนาจกษัตริย์ขึ้นได้ ในความเป็นจริงแล้วกษัตริย์ไม่สามารถทรงใช้อำนาจการปกครองและการบริหารราชการแผนดินแต่เพียงผู้เดียว ทรงมีกลุ่มขุนนางเป็นผู้ช่วยในการบริหารราชการแผนดินตามพระบรมราชโองการ แต่ในระยะหลังกลุ่มขุนนางเหล่านี้กลับสร้างปัญหาให้กับกษัตริยหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การก่อกบฏโค่นล้มราชบัลลังก์โดยขุนนางฝ่ายกลาโหมในสมัยอยุธยา เช่น ออกญาศรีวรวงศ์ (สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง) ออกพระเพทราชา (สมเด็จพระเพทราชา) เนื่องจากเป็นกลุ่มขุนนางที่มีอิทธิพลและอำนาจมาก อีกทั้งในสมัยรัตนโกสินทรตอนต้น ขุนนางก็กลายเป็นกลุ่มที่มีบทบาทในการบริหารราชการแผนดิน เช่น ขุนนางตระกูลบุนนาค สะท้อนให้เห็นว่าแนวคิดเทวราชาและระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นไม่สามารถส่งเสริมให้กษัตริยมีอำนาจในฐานะเทพได้อย่างแท้จริง

4.2.2 วิเคราะห์การปกครองไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2325 -2394)

ผู้วิจัยพบว่า ตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 1 - 4 พบว่า มีระเบียบแบบแผนตามแบบสมัยอยุธยาพระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุดและเด็ดขาดในการปกครองประเทศ มีระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ลักษณะการปกครองแบบนายปกครองบ่าว หรือเจ้าปกครองข้า โดยมีพระเจ้าแผ่นดินถือเป็นเจ้าชีวิต เป็นสมมติเทพ มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการตัดสินใจในทุก ๆ ด้าน การปกครองแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ

1. การปกครองส่วนกลาง บริหารราชการแผ่นดินแบบจตุสดมภ์ มี 4 ตำแหน่ง เป็นผู้รับผิดชอบงานรวม 6 กรม คือ

1.1 กลาโหม มีสมุหกลาโหมเป็นหัวหน้าฝ่ายทหาร มีหน้าที่บังคับบัญชาการฝ่ายทหารและพลเรือนในเขตหัวเมืองภาคใต้ชายทะเลตะวันตก และตะวันออก สมุหกลาโหมมียศและราชทินนามว่า เจ้าพระยามหาเสนา ได้ตราคชสีห์เป็นตราเป็นประจำตำแหน่ง

1.2 มหาดไทย มีสมุหนายกเป็นหัวหน้าฝ่ายพลเมืองและจตุสดมภ์ มีหน้าที่บังคับบัญชางานทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน แถบหัวเมืองฝ่ายเหนือและอีสานทั้งหมด ไม่ใช้ราชทินนามว่าจักรี

เหมือนสมัยอยุธยา และไม่กำหนดแน่นอนบางครั้งใช้รัตนาพิพิธรัตนคชเมศรา ภูธราพัยบดินทรเดชานุชิต เป็นต้น ใช้ตราราชสีห์เป็นตราประจำตำแหน่ง

1.3 กรมเมือง มีหน้าที่บังคับบัญชาข้าราชการและดูแลความสงบเรียบร้อยภายในกรุงเทพมหานคร บังคับบัญชาศาลพิจารณาความอุกฉกรรจ์มหันโทษ เสนาบดีมีตำแหน่งเป็นเจ้าพระยายมราช มีตราพระยมทรงสิงห์ เป็นตราประจำตำแหน่ง

1.4 กรมวัง มีหน้าที่รักษาราชมนเทียรและพระราชวังชั้นนอก ชั้นใน เป็นเจ้าหน้าที่เกี่ยวกับพระราชพิธี มีอำนาจตั้งศาลชำระความด้วยเสนาบดี คือ เจ้าพระธรรมา ใช้ตราเทพยดาทรงพระนนทิการ (พระโค) เป็นตราประจำตำแหน่ง

1.5 กรมคลัง มีหน้าที่ดูแลการเก็บและจ่ายเงิน ผู้ที่ดำรงตำแหน่งคือ พระยาราชภักดีดูแลการแต่งสำเภาไปค้าขายต่างประเทศ และเจริญสัมพันธไมตรีผู้ดำรงตำแหน่งคือ พระยาศรีพิพัฒน์ตรวจบัญชีและดูแลหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ผู้รักษาหน้าที่คือพระยาพระคลัง ใช้ตราบัวแก้วเป็นตราประจำตำแหน่ง

1.6 กรมนา มีหน้าที่ดูแลรักษานาหลวง เก็บภาษีข้าว เป็นพนักงานซื้อข้าวขึ้นฉางหลวง พิจารณาคดีเกี่ยวกับเรื่องนา สัตว์พาหนะ เสนาบดีตำแหน่งเป็น พระยาพลเทพ ใช้ตราพระพิรุณทรงนาค เป็นตราประจำตำแหน่ง

2. การปกครองส่วนภูมิภาค แบ่งเขตการ ปกครองออกเป็น หัวเมือง 3 ประเภท ได้แก่ หัวเมืองชั้นในหรือเมืองจัตวา ซึ่งเป็นเมืองเล็กๆ ที่อยู่บริเวณรอบๆ เมืองหลวงหัวเมืองชั้นนอก ได้แก่ เมืองพระยามหานครา เมืองเอก โท ตรี ซึ่งอยู่ห่างไกลจากราชธานีออกไป เจ้าเมืองมีอำนาจในการปกครองเมืองอย่างเต็มที่ เพราะอยู่ไกจากราชธานีส่วนเมืองประเทศราช พระมหากษัตริย์จะแต่งตั้งเจ้าประเทศราชให้ปกครองตนเอง แต่ต้องส่งเครื่องราชบรรณาการให้เมืองหลวง 3 ปีต่อ 1 ครั้ง หรือถ้าเป็นเมืองที่อยู่ใกล้ราชธานี เช่น อุบลราชธานี เขมร ไทยบุรี เชียงใหม่ หลวงพระบาง ต้องส่งปีละครั้ง เมื่อเกิดศึกสงคราม เมืองประเทศราชเหล่านี้ต้องส่งทหารมาช่วยรบทันที หรือในยามปกติอาจเกณฑ์ชาวเมืองประเทศราชมาช่วยให้แรงงานในการปรับปรุงประเทศการปกครองส่วน ภูมิภาค (หัวเมืองภูมิภาค) ให้อยู่ในความรับผิดชอบของอัครมหาเสนาบดีและเสนาบดี

3. การปกครองส่วนท้องถิ่น แบ่งออกเป็น บ้าน ตำบล และแขวงตามลำดับ ซึ่งอาจเทียบได้กับ หมู่บ้าน ตำบล และอำเภอในปัจจุบัน บ้าน มีผู้ดูแลเรียกว่า ผู้ใหญ่บ้าน ตำบล มีผู้ดูแลเรียกว่า กำนัน (มีบรรดาศักดิ์เป็น "พัน") แขวง มีผู้ดูแลเรียกว่า หมื่นแขวง เมือง มีผู้ดูแลเรียกว่า ผู้รั้ง (พระยามหานคร)

การปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้มีจุดที่เป็นปัญหาที่ทำให้การพัฒนาประเทศเป็นไปได้ช้า หรืออาจกล่าวได้ว่า เมื่อความอ่อนแอของกษัตริย์หรือผู้ปกครองเกิดขึ้น จะส่งผลทำให้ขุนนาง ข้าราชการเข้มแข็งขึ้น และอาจเข้ามามีบทบาทในการบริหารปกครองและมีอำนาจเหนือ

กษัตริย์ได้ กล่าวคือ เมื่อใดระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อ่อนแอลง ระบอบอำมาตยาธิปไตยจะเข้ามามีบทบาทในการบริหารประเทศแทนกษัตริย์โดยทันที โดยพวกขุนนางและข้าราชการที่มีอำนาจระดับสูง จะสั่งสมอำนาจจนกลายเป็นผู้ที่มีอิทธิพลเหนือกษัตริย์ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ เดชชาติ วงศ์โกมลเชษฐ์ พบว่า ในประเทศไทยเรานั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นประชาธิปไตยในปี พ.ศ. 2475 เมื่อพิจารณาดูในทั้งสองระบบนั้นจะพบข้อดี และข้อเสียไม่ต่างกัน คือ ข้อดีของระบบเดิมอำนาจอยู่ที่ผู้ปกครองเพียงฝ่ายเดียว ทำให้ปกครองง่ายมีทิศทางชัดเจนแน่นอน ข้อเสียคือผู้ถูกปกครองไม่มีอำนาจในการตัดสินใจโดยพลการ ส่วนข้อดีของระบบใหม่อำนาจอยู่กับประชาชนทุกคน ซึ่งใช้อำนาจทางสภาผู้แทนราษฎร ข้อเสียคือไม่สามารถควบคุมอำนาจได้ เพราะกระจายออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ อำนาจบริหาร อำนาจนิติบัญญัติ และอำนาจตุลาการ ในอำนาจทั้ง 3 นี้ การแบ่งแยกอำนาจแต่ละฝ่ายดังกล่าวข้างต้น มิได้หมายความว่า อำนาจอธิปไตยที่ถูกแบ่งแยกแต่ละฝ่ายนี้ จะต้องมีองค์กรรองรับการใช้อำนาจที่มีอำนาจเท่าเทียมกันแต่ประการใด จึงเป็นไปได้ที่องค์กรหนึ่งอาจมีอำนาจเหนือองค์กรหนึ่ง เพียงแต่ย่อมมิใช่การให้อำนาจที่เหนือกว่านั้นเป็นไปอย่างเด็ดขาด และเพื่อสร้างความสามารถในการตรวจสอบและถ่วงดุล (Check and Balance) จำเป็นที่จะต้องมีการกำหนดมาตรการที่เป็นหลักประกันการใช้อำนาจในประการนี้ระหว่างกันอย่างมีประสิทธิภาพ

ฌอง โบแดง (Jean Bodin) เป็นนักปรัชญาการเมืองของโลกตะวันตก ชาวฝรั่งเศส ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16 หรือประมาณ พ.ศ. 2100 คนแรกที่ริเริ่มใช้คำว่าอำนาจอธิปไตย ในความหมายที่เข้าใจกันอยู่ในปัจจุบัน กล่าวคือในความหมายที่เป็นอำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศ ซึ่งขณะนั้นเป็นช่วงเวลาที่รัฐทั้งหลายในโลกปกครองโดยระบอบที่มีกษัตริย์มีอำนาจเด็ดขาดหรือสมบรูณาญาสิทธิราชย์ โบแดง ได้เสนอปรัชญาเกี่ยวกับทฤษฎีอำนาจอธิปไตยไว้ว่า อำนาจอธิปไตยเป็นเครื่องหมายที่บอกถึงความแตกต่างระหว่างรัฐกับสังคมอื่น ๆ ที่ครอบครัวหลายครอบครัวอยู่ร่วมกัน โบแดงได้เริ่มต้นอธิบายเรื่องนี้ไว้ในบทที่ 8 และบทที่ 10 ของหนังสือเรื่อง “Six Books” พรรณนาว่า ครอบครัวเป็นพลเมืองของรัฐ ซึ่งต้องยอมอยู่ภายใต้อำนาจขององค์อธิปัตย์ หรือผู้ปกครองที่มีอำนาจสูงสุด ซึ่งโดยหลักการนี้ รัฐจึงประกอบด้วยผู้ปกครอง และผู้ใต้อำนาจปกครอง และการยอมรับในอำนาจปกครองของพลเมืองผู้อยู่ใต้การปกครองนี่เอง จะทำให้มนุษย์เป็นพลเมืองได้เป็นประการสำคัญ นอกจากรัฐจะมีอธิปัตย์หรือมีอำนาจอธิปไตยแล้ว รัฐจะมีพลเมืองที่อยู่ภายใต้การปกครองของผู้ปกครองอันเดียวกัน แม้พลเมืองจะมีขนธรรมเนียมภาษากฎหมายที่ยอมรับบังคับใช้หรือศาสนาที่ต่างจากผู้ปกครองก็ตาม

ฌอง โบแดง (Jean Bodin) ได้กล่าวไว้ว่า รูปแบบของรัฐบาลจะเป็นรูปแบบใดนั้น จะขึ้นอยู่กับว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของใคร หากเป็นของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อำนาจของรัฐก็จะเป็นของกษัตริย์ ซึ่งจะเป็นองค์อธิปัตย์หนึ่งเดียว หากเป็นคณะบุคคลปกครองก็จะเป็นคณาอธิปไตย

ขณะที่ถ้าเป็นสภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจปกครองก็จะเป็นประชาธิปไตย ในแง่รัฐบาลโบแดงมีความเห็นว่า รัฐเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจอธิปไตย ขณะที่รัฐบาลเป็นเครื่องมือที่รัฐจะใช้อำนาจอธิปไตย อำนาจอธิปไตยในทัศนะของโบแดงนั้นหมายความถึง อำนาจที่มีถาวรไม่จำกัด และไม่มีเงื่อนไขผูกมัดที่จะออกกฎหมาย ตีความและรักษากฎหมาย อำนาจนี้เป็นสิ่งจำเป็นต่อรัฐที่มีระเบียบที่ดี อำนาจนี้เองทำให้รัฐแตกต่างไปจากการรวมกลุ่มของบุคคลในสมัยโบราณ อย่างไรก็ตามโบแดงเห็นว่า อำนาจอธิปไตยนี้อาจถูกจำกัดโดยกฎหมายธรรมชาติหรือกฎธรรมชาติ อันเป็นบรรดากฎหมายต่าง ๆ ที่กำหนดความถูกต้องหรือความผิดในลักษณะที่ มุ่งให้คนรักษาสัญญาและเคารพทรัพย์สินของคนอื่น ส่วนอีกประการหนึ่งที่เป็นสิ่งจำกัดอำนาจอธิปไตยคือ กฎหมายรัฐธรรมนูญ ซึ่งหมายถึงกฎหมายหลักของประเทศ โดยเฉพาะหมายถึงรัฐธรรมนูญของฝรั่งเศส

มองเตสกิเออ (Montesquieu) ได้กล่าวว่า การแบ่งแยกอำนาจปกครองสูงสุดหรืออำนาจอธิปไตยออกเป็น 3 ฝ่าย โดยพิจารณาในแง่ขององค์กรผู้ใช้อำนาจออกเป็นอำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหารและอำนาจตุลาการ ตามแนวคิดของอริสโตเติล (Aristotle) นักปราชญ์การเมืองชาวกรีกโบราณ บนพื้นฐานหรือมีเป้าประสงค์ประการสำคัญ แหล่งหลักการคือการให้อำนาจแต่ละฝ่ายถ่วงดุลและตรวจสอบซึ่งกันและกันทั้งสามฝ่าย และเพื่อประกันสิทธิเสรีภาพของประชาชนให้ปลอดจากการใช้อำนาจโดยมิชอบขององค์กรภาครัฐที่ใช้อำนาจหนึ่งอำนาจใดที่อาจละเมิดลิดรอนโดยอำนาจรัฐไม่ว่าฝ่ายใด ซึ่งตามแนวคิดดั้งเดิมของมองเตสกิเออนั้น ได้แบ่งอำนาจอธิปไตยออกเป็นองค์กรที่ใช้อำนาจนิติบัญญัติ (Puissance Legislative) ซึ่งใช้อำนาจปฏิบัติการต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับกฎหมายมหาชน และองค์กรที่ใช้อำนาจปฏิบัติการต่าง ๆ ซึ่งขึ้นอยู่กับกฎหมายเอกชน ซึ่งก็คือสภาที่ทำหน้าที่ประชุมและปรึกษาในเรื่องการเมือง องค์กรเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือข้าราชการ และองค์กรฝ่ายตุลาการนั้นเอง เหตุผลที่มองเตสกิเออเสนอแนวคิดให้แบ่งแยกอำนาจการปกครองสูงสุดนี้ เนื่องจากเขาเห็นว่า หากอำนาจในการนิติบัญญัติหรือการตรากฎหมาย อำนาจในการบริหารหรือการบังคับตามมติมหาชน และอำนาจตุลาการในการพิจารณาคดี ถูกใช้โดยบุคคลเดียวหรือองค์กรเดียว ไม่ว่าจะเป็นขุนนางหรือประชาชนก็ตามแล้ว ยากที่จะมีเสรีภาพอยู่ได้ ทั้งนี้เป็นเพราะผู้ใช้ทั้งอำนาจนิติบัญญัติรวมกับอำนาจบริหาร จะออกกฎหมายแบบทรราช และบังคับใช้กฎหมายในทางมิชอบ หากอำนาจตุลาการรวมกันกับอำนาจนิติบัญญัติ ผู้พิพากษาจะเป็นผู้ออกกฎหมาย อันอาจส่งผลให้ชีวิตและเสรีภาพของผู้ใต้การปกครองถูกบังคับควบคุมโดยกฎหมายที่ลำเอียง และหากให้อำนาจตุลาการรวมกับอำนาจบริหารแล้ว ผู้พิพากษาจะประพฤติตัวแบบกดขี่รุนแรง อันจำเป็นต้องแยกอำนาจแต่ละด้านออกจากกัน

จากที่ได้กล่าวมาจะเห็นได้ว่า รูปแบบของรัฐบาลจะเป็นรูปแบบใดนั้น จะขึ้นอยู่กับว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของใคร หากเป็นของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อำนาจของรัฐก็จะเป็นของกษัตริย์ซึ่งจะเป็นองค์อธิปัตย์หนึ่งเดียว หากเป็นขุนนางหรือข้าราชการเป็นใหญ่ก็จะเป็นรัฐอำมาตยาธิปไตย

ขณะที่ถ้าเป็นสภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจในการปกครองปกครองก็จะเป็นรัฐประชาธิปไตย อำนาจอธิปไตยที่ดีนั้นจะต้องสามารถตรวจสอบและถ่วงดุลกันได้ และผู้ที่อยู่ภายใต้อำนาจอธิปไตยในรัฐนั้น ๆ ให้การยอมรับในอำนาจนั้นอย่างสันติ

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การปกครองสยามในยุคสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 4 สยามอยู่ในรูปแบบการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อำนาจสูงสุดในการปกครองเป็นของพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น พระมหากษัตริย์ได้อำนาจมาด้วยการสืบสันตติวงศ์ หรือการปราบดาภิเษก ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการสถาปนาหรือคัดเลือกพระมหากษัตริย์ แนวคิดทางการปกครองเป็นแบบธรรมราชาและเทวราชา ถูกนำมาปรับใช้ตั้งแต่ช่วงปลายสมัยสุโขทัยสู่สมัยอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อใดที่กษัตริย์หรือผู้ปกครองอ่อนแอลง จะส่งผลทำให้ขุนนาง และข้าราชการเข้มแข็งขึ้น และอาจเข้ามามีบทบาทในการบริหารปกครองประเทศมากขึ้นกว่าเก่า และอาจมีอำนาจเหนือกษัตริย์ได้ หรืออาจก่อกบฏขึ้นได้ กล่าวคือ เมื่อใดระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อ่อนแอลง ระบอบอำมาตยาธิปไตยจะเข้ามาแทนที่และมีบทบาทในการบริหารปกครองประเทศแทนกษัตริย์โดยทันที กษัตริย์จะเป็นเพียงหุ่นเชิดของเหล่าขุนนางและข้าราชการระดับสูงเท่านั้น โดยพวกขุนนางและข้าราชการที่มีอำนาจระดับสูง จะสั่งสมอำนาจและบริวารจนกลายเป็นผู้ที่มีอิทธิพลและอยู่เหนือกษัตริย์ ดังนั้นอำนาจที่แท้จริงของกษัตริยในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชยจะเกิดขึ้นได้ จะต้องเกิดจากการที่กษัตริย์ทรงสร้างกลไกในการบริหารราชการแผ่นดินที่มีประสิทธิภาพและมีความเป็นธรรมต่อประชาชนทุกหมู่เหล่า ความจงรักภักดีและความซื่อสัตย์ของประชาชนต่อกษัตริย์ จะสามารถควบคุมเหล่าขุนนางและข้าราชการชั้นสูงไม่ให้มีอำนาจเหนือกษัตริย์ได้

ในสมัยรัชกาลที่ 1 - 4 มีระเบียบแบบแผนการปกครองตามแบบสมัยอยุธยา พระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุดและเด็ดขาดในการปกครองประเทศ ยังมีการทำสงครามอย่างต่อเนื่องกับประเทศที่เข้ามารุกรานสยาม มีระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ลักษณะการปกครองแบบนายปกครองบ่าว หรือเจ้าปกครองข้า โดยมีพระเจ้าแผ่นดินถือเป็นเจ้าชีวิต เป็นสมมติเทพ มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการตัดสินใจในทุก ๆ ด้าน การปกครองแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ การปกครองส่วนกลาง การปกครองส่วนภูมิภาค การปกครองส่วนท้องถิ่น

ในสมัยรัชกาลที่ 1 มีการชำระและรวบรวมกฎหมายเก่าขึ้นเป็นประมวลกฎหมายเรียกว่า “กฎหมายตราสามดวง” ตราทั้งสามคือ ตราราชสีห์ ตราคชสีห์ และตราบัวแก้ว การศึกษามีศูนย์กลางอยู่ที่ วัด วัง และตำหนักเจ้านาย การปกครองภายในสยามของพระองค์ นอกจากจะเผชิญกับความพยายามรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลางเพื่อให้เกิดความเป็นระบบและระเบียบที่ชัดเจนแล้ว พระองค์ยังทรงต้องเผชิญกับการขยายอิทธิพลของพม่าใน “สมัยพระเจ้าปะดุงแห่งกรุงอังวะและย้ายเมืองสู่กรุงอมรปุระ” อีกทั้งสยามประเทศยังต้องเผชิญกับการขยายอิทธิพลการล่าอาณานิคมของอังกฤษอีกด้วย

ซึ่งแผ่อำนาจในประเทศอินเดียเรื่อยมา จนกระทั่งขยายลงสู่เกาะปีนังจนเป็นเหตุให้สยามต้องยอมเสียอำนาจอธิปไตยบนเกาะปีนังให้แก่อังกฤษ ด้วยสถานการณ์เช่นนั้นรัชกาลที่ 1 พระองค์จึงทรงต้องมีการเตรียมการป้องกันและรับมือทั้งทางการทูตและการทางทหารอยู่เสมอ

ในสมัยรัชกาลที่ 2 พระองค์ต้องเผชิญกับอุปสรรคในการพัฒนาประเทศอยู่สองด้าน คือ การแผ่อิทธิพลของพม่ากับการแผ่อิทธิพลของประเทศญวน (เวียดนาม) ที่พยายามชิงประเทศเขมร (กัมพูชา) จากสยาม รัชกาลที่ 2 ทรงตระหนักถึงภัยคุกคามที่จะเกิดจากประเทศญวน ที่จะนำกำลังเข้าสู่แม่น้ำเจ้าพระยาตรงปากอ่าวไทย ด้วยเหตุนี้พระองค์ทรงสั่งการให้มีการอพยพคนมอญที่เมืองปทุมธานีไปตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ที่เมืองปากลัดหรือเมืองพระประแดง พร้อมตั้งชื่อเมืองใหม่ว่า “นครเขื่อนขันธ์” จังหวัดสมุทรปราการ เพื่อป้องกันข้าศึกที่จะรุกรานเข้ามาทางแม่น้าเจ้าพระยาที่ไหลลงสู่อ่าวไทย ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศทั้งประเทศเพื่อนบ้าน เช่น พม่า ญวน เขมร มลายู จีน และประเทศในทวีปยุโป เช่น โปรตุเกส อังกฤษ โดยมีความสัมพันธ์ในทางการเมืองและการค้า มีการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดเป็นจำนวนมาก ความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตกได้ขยายตัวมาก ชาติตะวันตกเข้ามาติดต่อกับสยามในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมากขึ้นกว่าครั้งในอดีต

ในสมัยรัชกาลที่ 3 พระองค์ต้องเผชิญกับอิทธิพลจากพม่าและญวน เรื่องเจ้าอนุวงศ์แห่งเมืองเวียงจันทน์ และอิทธิพลตะวันตกที่พุ่งตรงเข้าสู่ประตูสยาม ซึ่งจะว่าไปแล้วอิทธิพลจากญวนและพม่าก็ขับเคี่ยวต่อสยามมาอย่างต่อเนื่องอันเป็นผลทำให้รัชกาลที่ 3 ต้องตระเตรียมป้อมปราการ ทหาร และกำลังไพร่พลเพื่อการศึก ได้มีการทำสนธิสัญญาเบอร์นี่ สนธิสัญญาดังกล่าวทำให้รัฐบาลสยามเสียผลประโยชน์ จึงมีการเพิ่มภาษีอากรให้ชดเชยรายได้ที่ขาดหายไป โดยมีการเรียกเก็บภาษีอากรใหม่ถึงเกือบ 40 อย่าง ทั้งนี้ เนื่องจากในสมัยรัชกาลที่ 3 บ้านเมืองกลับมีสงครามมากกว่าในสมัยรัชกาลที่ 2 โปรดให้จารึกตำราการแพทย์แผนโบราณไว้ที่วัดพระเชตุพน (วัดโพธิ์) ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นวัดมหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย มีการทำนุบำรุงศาสนา มีการออกกฎหมายสำหรับพระสงฆ์ และมีการสร้างวัดสำคัญๆ

ในสมัยรัชกาลที่ 4 อังกฤษได้ส่งเซอร์จอห์น เบาว์ริง เดินทางมายังสยาม เพื่อทำสนธิสัญญาทางการค้า สนธิสัญญาฉบับนี้มีชื่อเรียกตามนามของทูตที่เข้ามาเจรจาว่า "สนธิสัญญาเบาว์ริง" เนื่องจากหลังการทำสัญญา สยามต้องเปิดเสรีทางการค้าทำให้สยามต้องยกเลิกระบบการค้าผูกขาดของพระคลังสินค้า ส่งผลให้สยามมีรายได้ลดลง ทำให้รัชกาลที่ 4 ต้องทรงพยายามหารายได้จากทางอื่น ตั้งแต่การเพิ่มจำนวนประเภทภาษีจากเดิมที่เก็บในรัชกาลที่ 3 การให้เจ้าภาษีนายอากรผูกขาดการจับเก็บภาษีมากขึ้น และการ จัดระบบแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพย์สินของแผ่นดิน นอกจากนี้การจำกัดอัตราภาษีขาเข้าตายตัวยังทำให้สินค้าต่างชาติเข้ามาตีตลาดสินค้าภายใน เช่น น้ำตาล และผ้าทอพื้นเมือง ทำให้การผลิตภาคอุตสาหกรรมพื้นบ้านของสยาม ซึ่งใช้เทคนิคการผลิตที่ไม่มีประสิทธิภาพต้องซบเซาลง และถูกแทนที่ด้วยสินค้านำเข้าที่ทำด้วยเครื่องจักรที่มีราคาถูกกว่า

ทรงตรากฎหมายขึ้นหลายฉบับ เพื่อให้ทันสมัยและเหมาะสมกับสภาพบ้านเมือง เช่น กฎหมายเกี่ยวกับมรดก สินสมรส ฯลฯ ทรงแก้ไขเปลี่ยนแปลงประเพณีบางอย่างเพื่อให้ราษฎรมีโอกาสใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ คือ เปิดโอกาสให้ราษฎรเข้าเฝ้าได้โดยสะดวก ให้ราษฎรเข้าเฝ้าถวายฎีการ้องทุกข์ได้ในขณะที่ทรงเสด็จพระราชดำเนิน ทรงเปลี่ยนการใช้เงินพดด้วงมาเป็นเงินเหรียญ มีการขุดคลอง ตัดถนนเพิ่มขึ้นหลายสาย ทรงตั้งโรงเรียนชายขึ้นที่ตำบลสำเหร่ ซึ่งปัจจุบันคือ โรงเรียนกรุงเทพคริสเตียนวิทยาลัย ส่วนโรงเรียนสตรีแห่งแรกในไทยคือ โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ปัจจุบันคือ โรงเรียนวัฒนาวิทยา โปรดให้สร้างวัดขึ้นหลายแห่ง เช่น วัดโสมนัสวิหาร วัดราชประดิษฐ์ วัดปทุมวนาราม ทรงประกาศให้ข้าราชการสวมเสื้อเวลาเข้าเฝ้า ทรงให้เสรีภาพประชาชนในการนับถือศาสนา และประกอบอาชีพ ให้ข้าราชการสวมเสื้อราชปะแตน และสวมหมวกอย่างยุโรป ข้าราชการทหารแต่งเครื่องแบบตามแบบตะวันตก ทรงเลิกประเพณีหมอบคลานเข้าเฝ้าและให้ยืนเข้าเฝ้าแทน ยกเลิกการโกนผมเมื่อพระมหากษัตริย์สวรรคต เริ่มมีการก่อสร้างแบบตะวันตก เช่น พระราชวังสราญรมย์ พระนครคีรี จังหวัดเพชรบุรี ประติมากรรม ได้แก่ พระพุทธชินราชจำลอง วัดเบญจมบพิตร พระราชนิพนธ์ที่สำคัญ ได้แก่ พระราชพิธีสิบสองเดือน เงาะป่า การก่อสร้างแบบตะวันตก เช่น พระราชวังสนามจันทร์ พระราชวังพญาไท ด้านดนตรีและการแสดงละคร มีความรุ่งเรืองมาก มีการแสดงละครเพิ่มขึ้นหลายประเภท เช่น ละครร้อง ละครพูด ด้านวรรณคดี ได้มีพระราชนิพนธ์หลายเรื่อง เช่น “เวนิสวาณิช” “พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร” ฯลฯ

4.2.3 วิเคราะห์การปกครองไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนกลาง (ยุคแห่งการปฏิรูปการปกครอง) ในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึง ในสมัยรัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2411-2475)

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รูปแบบการบริหารก็ยังคงมิได้เปลี่ยนแปลงไปจากรูปแบบการบริหารในสมัยอยุธยามากเท่าใดนัก จนกระทั่งในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เป็นระยะเวลาที่ประเทศไทยได้มีการติดต่อสัมพันธ์กับต่างประเทศมากขึ้น ผลที่ตามมาก็คือ ได้มีวัฒนธรรมและอารยธรรมต่าง ๆ หลั่งไหลเข้ามาสู่ประเทศสยาม อีกทั้งอิทธิพลในการแสวงหาเมืองขึ้นของชาติตะวันตกโดย อังกฤษ และฝรั่งเศส ที่กำลังสร้างฐานอำนาจของตนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเข้ามาใกล้กับประเทศสยาม ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้คาดการณ์ถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้อย่างถูกต้อง จึงได้ดำเนินการเพื่อที่จะนำประเทศสยามให้รอดพ้นวิกฤตการณ์ภัยคุกคามทางการเมือง และนำประเทศไปสู่ความก้าวหน้าในยุคใหม่ โดยการปฏิรูปในหลายด้านให้เกิดความทันสมัย รวมไปถึงการปฏิรูประบบการบริหารราชการด้วย ซึ่งถือว่าเป็นการปฏิรูประบบราชการครั้งสำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ของชาติสยาม และทรงประกาศเลิกทาส เพื่อไม่ให้ชาติมหาอำนาจตะวันตกใช้เป็นข้ออ้างในการคุกคามประเทศสยาม ด้วยเหตุนี้เองทำให้ประเทศสยามรอดพ้นจากการถูกล่าอาณานิคมจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก ประเทศสยามไม่ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของชาติมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งนำความเจริญรุ่งเรืองมากมายมาสู่ประเทศชาติและปวงชนชาวสยาม ซึ่ง

สอดคล้องกับงานวิจัยของ โกวิท วงศ์สุรวัฒน์ (2560) พบว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้สรุปบทเรียนและประสบการณ์ที่ได้จากการเสด็จประพาสเมืองสิงคโปร์ ชวา และอินเดีย ระหว่าง พ.ศ. 2413 – พ.ศ. 2415 สำหรับปฏิรูปการปกครองบ้านเมืองของสยามเป็นหลักการใหญ่ได้ 2 ประการ คือ 1. ต้องพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย (Modernization) อย่างรวดเร็ว และ 2. ต้องรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในแบบระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งการทั้งหลายที่กล่าวมานี้ พระองค์ต้องทรงกระทำไปเพื่อป้องกันการแทรกแซงจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก เพราะพระองค์ทรงเล็งเห็นแล้วว่า จุดเริ่มต้นจากการปล่อยให้ชาติมหาอำนาจเข้าแทรกแซงกิจการภายในประเทศ รวมถึงการปล่อยให้มีศูนย์อำนาจขนาดย่อมกระจัดกระจายอยู่หลายศูนย์อำนาจภายในประเทศ ซึ่งเป็นช่องทางอันดีให้ชาติมหาอำนาจตะวันตกเข้าแทรกแซงกิจการภายในได้อย่างง่ายดาย จะนำไปสู่การสูญสิ้นเอกราชได้ในที่สุด และเป็นการยากยิ่งนักที่จะต่อสู้กับชาติมหาอำนาจตะวันตกด้วยกำลังทางทหาร เพราะประสบการณ์ที่พระองค์ได้ทรงศึกษาและสนทนากับทหารอังกฤษ ที่อยู่ในเหตุการณ์จลาจลในอินเดียเมื่อ พ.ศ.2400 (ค.ศ.1857) ซึ่งพลเรือนชาวอินเดียร่วมกับทหารซีปอยของอินเดีย ก่อการต่อต้านอำนาจของอังกฤษ ทั้งที่กองกำลังทหารของอังกฤษในอินเดียตอนใต้ขณะนั้นมีเพียง 11 กองพันเท่านั้น ซึ่งเทียบไม่ได้กับจำนวนทหารของอินเดียที่มีกำลังนับหลายแสนคน แต่ที่สุด ชาวอินเดียก็ถูกอังกฤษปราบปรามอย่างรุนแรงและราบคาบดังนี้ ไม่ว่าจะต้องทรงใช้ความวิริยะอุตสาหะเป็นอย่างมากและตั้งมั่นในพระราชปณิธานที่จะดำเนินโครงการปฏิรูปการปกครองประเทศให้สำเร็จ อันนับได้ว่าเป็นพระราชปณิธาน ตั้งแต่ครั้งยังเป็นยุวกษัตริย์ และเป็นปณิธานที่เกิดขึ้นมาจากการสรุปบทเรียนต่าง ๆ จากการเสด็จประพาสเมืองสิงคโปร์ ชวา และอินเดีย ระหว่าง พ.ศ.2413 – พ.ศ. 2415 นั่นเอง

ดำรงราชานุภาพ (2516, หน้า 263) ได้กล่าวว่า พระองค์ยังได้ทอดพระเนตรขนบธรรมเนียมและกิจการต่าง ๆ เกี่ยวกับการปกครองของอังกฤษและฮอลันดามาไม่น้อย ทาให้มีพระราชประสงค์จะปฏิรูปการปกครองบ้านเมืองให้มีความเจริญก้าวหน้าเช่นชาติในยุโรป เพราะถึงกับมีพระราชปรารภแก่เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ตั้งแต่เสด็จพระราชดาเนินกลับมาถึงกรุงเทพมหานครว่า “ที่เสด็จไปเมืองสิงคโปร์และเมืองบะเตเวีย เมืองสมารังได้ทอดพระเนตรเห็นแต่เพียงเมืองขึ้นที่ฝรั่งปกครองคนต่างชาติต่างภาษา ได้ประโยชน์ยังน้อย ใคร่จะเสด็จไปถึงยุโรปให้ได้เห็นขนบธรรมเนียมราชสานักและประเพณีบ้านเมืองของฝรั่งเอง” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความกระตือรือร้นของพระองค์ที่ต้องการเข้าใจถึงการปกครองที่เป็นไปในโลกสมัยใหม่เพื่อนามาใช้กับสยาม แต่การจะปฏิรูปกิจการบ้านเมืองต่าง ๆ นั้นมิอาจทำได้รวดเร็วดังพระราชดำริ เนื่องจาก พระองค์ยังเป็นเพียงยุวกษัตริย์ที่มีเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้สาเร็จราชการในขณะนั้น ซึ่งอานาจและบารมีของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์นั้นมีมากจนอาจเรียกได้ว่าล้นฟ้าล้นแผ่นดิน

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2548, หน้า 24) ได้อธิบายสถานการณ์ในขณะนั้นเอาไว้ว่า “ญาติข้างพ่อ คือ เจ้านายทั้งปวง ก็ตกอยู่ในอำนาจสมเด็จเจ้าพระยา และต้องรักษาตัวรักษาชีวิตอยู่ด้วยกันทั่วทุกองค์ ที่ไม่เอื้อเฟื้อต่อการอันใดเสียก็มีโดยมาก ฝ่ายข้าราชการถึงว่ามีผู้ที่ได้รักใคร่สนิทสนมอยู่บ้าง ก็เป็นแต่ผู้น้อยโดยมาก ที่เป็นผู้ใหญ่ก็ไม่มีกำลังสามารถอาจจะอุดหนุนอันใด”

กัณฐิกา ศรีอุดม (2559, หน้า 291-292) ได้กล่าวไว้ว่า ประสบการณ์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มาจากการเสด็จประพาสอินเดีย โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการปกครองและการดำเนินนโยบายเพื่อรักษาเอกราชของชาติเอาไว้นั้น ศาสตราจารย์สัจฉิทานันท สหาย ได้วิเคราะห์เอาไว้ว่า “สิ่งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเข้าพระทัยได้อย่างถึงแก่นในเรื่องกระบวนการที่จักรวรรดิอังกฤษได้สร้างขึ้นในอินเดียทำให้พระองค์ทรงว่องไวอย่างยิ่งในการจัดการกับแรงกดดันของตะวันตกที่มีต่อสยาม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเข้าพระราชหฤทัยอย่างแจ่มชัดว่าความขัดแย้งภายใน การบริหารประเทศที่ไม่ดี และความเฉื่อยชาต่อ “ความก้าวหน้าและการปรับปรุงให้ดีขึ้น” จะเป็นมูลเหตุและข้ออ้างให้อังกฤษเข้ามาแทรกแซงกิจการของสยามได้ในอนาคต”

วิมลพรรณ ปีตธวัชชัย (2547, หน้า 28) ได้กล่าวไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตราพระราชบัญญัติจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ เมื่อวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ.2416 โดยหน่วยงานนี้มีลักษณะ “เป็นศูนย์รวมที่ทำการด้านภาษีอากรของเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติ เป็นเจ้าพนักงานบัญชีกลาง มีหน้าที่รวบรวมบัญชีเงินต่าง ๆ ที่เป็นผลประโยชน์แผ่นดิน นับเป็นก้าวแรกของการสร้างระบบและจัดระเบียบใหม่ในเรื่องของการเร่งรัดตรวจตราการเก็บภาษีอากรส่งเข้ากระทรวงพระคลังมหาสมบัติตามกำหนด ที่ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นอันสำคัญของการปฏิรูประบบกระทรวงการคลังและระบบราชการสมัยใหม่ในเวลาต่อมา”

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม (2552, หน้า 131) ได้กล่าวไว้ว่า ภายหลังจากทรงตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์แล้ว ใน พ.ศ.2417 ก็ทรงตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินขึ้น โดยมีพระราชประสงค์เพื่อช่วยกราบทูลความเห็นในเรื่องกิจการบ้านเมืองที่สำคัญทั่ว ๆ ไป สำหรับตั้งเป็นกฎหมายใช้บังคับในภายหน้า เพื่อการปฏิรูปขนบธรรมเนียมและการบริหารราชการแผ่นดิน และได้ตั้งสภาที่ปรึกษาในพระองค์ซึ่งเรียกชื่อตามภาษาอังกฤษว่า ปรีวีเคาน์ซิล โดยมีพระราชประสงค์จะให้เป็นหูเป็นตาแทนพระองค์ในการสอดส่องความเดือดร้อนของราษฎร ตามที่ปรากฏในประกาศว่าด้วยการปรีวีเคาน์ซิล ข้อที่ 1 ว่า “พระราชประสงค์ว่าการใด ๆ ซึ่งมีซึ่งเป็นความเดือดร้อนแก่ราษฎร พระบรมวงศานุวงศ์ แลข้าราชการ ก็การซึ่งมีซึ่งเป็นขึ้นนั้นไม่ได้เสด็จออกไปทอดพระเนตรเห็น ไม่ได้ทรงได้ยินได้ฟัง เพราะเสด็จอยู่ในวังเสมอไม่ได้ไปข้างไหน เมื่อคนเหล่านี้ได้ยินได้เห็นการสิ่งไร ซึ่งเป็นการเดือดร้อนแก่

ราษฎร ฤาคิดการสิ่งไรขึ้นโดยลำพังปัญญาของตัว ก็ให้ทำหนังสือกราบบังคมทูลได้ เพื่อจะได้เป็นทางปัญญา แล้วจะได้คิดปรึกษาด้วยที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและท่านเสนาบดีระงับและจัดการนั้นให้ตลอดไป”

จากที่ได้กล่าวมาจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงได้ประสบการณ์จากการเสด็จประพาสเมืองสิงคโปร์ ชวา และอินเดีย ระหว่าง พ.ศ. 2413 - พ.ศ. 2415 คือ ต้องการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย และต้องรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในแบบระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระองค์ทรงกระทำไปเพื่อป้องกันการแทรกแซงจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก เพราะพระองค์ทรงเล็งเห็นแล้วว่า จุดเริ่มต้นจากการปล่อยให้ชาติมหาอำนาจเข้าแทรกแซงกิจการภายในประเทศ รวมถึงการปล่อยให้มีศูนย์อำนาจขนาดย่อมกระจัดกระจายอยู่หลายศูนย์อำนาจภายในประเทศ ซึ่งเป็นช่องทางอันดีให้ชาติมหาอำนาจตะวันตกเข้าแทรกแซงกิจการภายในได้อย่างง่ายดาย จะนำไปสู่การสูญสิ้นเอกราชได้ในที่สุด

ในสมัยรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามสร้างอุดมการณ์หรือความรู้สึกชาตินิยมให้เกิดขึ้นในหมู่คนสยามด้วยกัน ด้วยวิธีการใช้บทพระราชนิพนธ์ พระบรมราโชวาท และพระราชดำรัสเพื่อเป็นการกระตุ้น และเตือนสติให้ประชาชนกระทำการต่าง ๆ เพื่อความเจริญก้าวหน้าของประเทศและยังทรงใช้สัญลักษณ์และสร้างสถาบันต่าง ๆ เช่น ประดิษฐ์ธงชาติใหม่มี 3 สี เรียกว่า ธงไตรรงค์ ประกอบด้วยสีแดง สีขาว และสีน้ำเงิน เพื่อเป็นเครื่องหมายแทนสถาบันคือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ พร้อมกับจัดตั้งสมาคมชื่อกองเสือป่าขึ้น เพื่อเป็นสถานที่ทำกิจกรรมร่วมกันของสมาชิกข้าราชการ คหบดี พ่อค้า และประชาชนทั่วไป ในปี พ.ศ. 2454 พระองค์ขึ้นครองราชย์ได้ไม่ถึง 2 ปี ได้เกิดกลุ่มพลังใหม่ภายใต้ข้าราชการทหารฝ่ายอนุรักษ์นิยม เริ่มไม่พอใจการบริหารและการปกครองของรัชกาลที่ 6 จนนำไปสู่การรวมกลุ่มทหารบกหนุ่มซึ่งเรียกคณะพรรคพวกของตนเองว่า “คณะพรรค ร.ศ. 130 นำโดยร้อยเอกขุนทวย หาญพิทักษ์ เป็นหัวหน้าคณะที่พยายามเปลี่ยนการปกครองแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ แผนของคณะคือให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยอมอยู่ใต้รัฐธรรมนูญอันเป็นกฎหมาย แต่อย่างไรก็ตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก็จบลงด้วยการถูกปราบปรามจากฝ่ายรัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 6 ด้วยพระองค์ทรงทราบความจากการบอกกล่าวของทหารที่เป็นหนึ่งในสมาชิกของคณะพรรคนั้น ทำให้การปฏิวัติล้มเหลว คณะพรรค ร.ศ. 130 ถูกจับกุมทั้งหมดและต้องโทษสูงสุดคือประหารชีวิต แต่ก็ได้รับการลดหย่อนและพระราชทานอภัยโทษให้เหลือเพียงจำคุกในภายหลัง เป็นที่มาของกบฏหรือเรียกว่า “กบฏ ร.ศ. 130” ซึ่งสอดคล้องกับงานของ เทพ บุญตานนท์ (2559) พบว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเข้ารับการศึกษาทั้งในและต่างประเทศ พระองค์ต้องสร้างภาพลักษณ์ทางการทหารเพื่อให้เกิดการยอมรับจากบรรดาทหารภายในกองทัพ โดยเฉพาะกับบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ที่ดำรงตำแหน่งที่สำคัญ แต่เนื่องจากการขาดพระราชอำนาจทางการทหาร จึงเป็นเหตุ

ให้พระองค์ทรงดำเนินพระบรมราโชบายในการสถาปนาพระราชอำนาจทางการทหารให้แก่พระองค์ ทั้งการแต่งตั้งข้าราชการทหารที่มีความใกล้ชิดกับพระองค์ขึ้นดำรงตำแหน่งทางการทหารในระดับสูง ตลอดจนการสถาปนาหน่วยงานที่มีลักษณะและหน้าที่คล้ายคลึงกับกองทัพขึ้นมาคือ กองเสือป่าและกรมทหารรักษาวังที่เปรียบเสมือนเป็นกองทัพส่วนพระองค์ โดยมีเป้าหมายเพื่อคานพระราชอำนาจทางการทหารกับบรรดาพระเชษฐาและพระอนุชาที่ทรงรับราชการทหารในตำแหน่งหน้าที่สำคัญ แต่ในระยะเวลาต่อมาได้เกิดความขัดแย้งระหว่างกองเสือป่าและทหารจนกลายเป็นหนึ่งในสาเหตุที่ทำให้ทหารกลุ่มหนึ่งคิดก่อการกบฏในเหตุการณ์กบฏ ร.ศ.130 ส่วน “กรมทหารรักษาวัง” จัดตั้งขึ้นหลังเหตุการณ์กบฏ ร.ศ.130 ยุติลงได้ประมาณ 3 เดือน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการจัดตั้งขึ้นโดยมีเป้าหมายเพื่อทำหน้าที่ป้องกันและรักษาพระบรมมหาราชวังเป็นกองทหารเกียรติยศ และประการที่สำคัญญคือการปฏิบัติหน้าที่เพื่อถวายความปลอดภัยส่วนพระองค์ นอกเหนือจากนั้นพระองค์ยังทรงให้ความสำคัญกับพระราชกรณียกิจทางการทหาร อาทิเช่น การพัฒนากองทัพทั้งกองทัพเรือและกองทัพบกให้มีความเจริญก้าวหน้า ด้วยการทรงสนับสนุนในการจัดหาอาวุธโธปกรณ์ที่ทันสมัยให้กับทั้งสองกองทัพ เพื่อให้บรรดาทหารได้ตระหนักว่าพระองค์ใส่พระราชหฤทัยต่อความเจริญก้าวหน้าของกองทัพ

ด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงต้องเร่งสร้างสิ่งต่าง ๆ เพื่อเป็นเครื่องมือในการพยุงสถานภาพของพระองค์ในฐานะของกษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้คงอยู่ พระองค์จึงได้ทรงพัฒนาความเป็นรัฐชาติของไทยให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้นด้วยการหยิบยืมแนวคิดเรื่องชาตินิยมจากตะวันตกมาตอบโต้กลุ่มคนต่าง ๆ ที่ต่อต้านพระองค์ ซึ่งรัชกาลที่ 6 เองก็ได้เห็นประโยชน์จากการใช้แนวคิด “ชาตินิยม” นี้มาเป็น เครื่องมือสำคัญหนึ่งในการสร้างอุดมการณ์ร่วมให้เกิดขึ้นในสังคมไทย และทรงนำหลักการดังกล่าว มาปรับใช้ให้เหมาะแก่สังคมไทยในขณะนั้น โดยที่ยังคงเน้นความรู้สึกรักชาติให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชนคนไทย อันเป็นแนวทางที่จะทำให้คนไทยมีจิตสำนึกของความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงพยายามสร้างชาติ ไทยให้เกิดความเป็นหนึ่งเดียวกัน ซึ่งวิธีการและเครื่องมือส่วนใหญ่ที่ทรงเลือกใช้จะสังเกตได้ว่ามีแบบอย่างมาจากตะวันตก เช่น การที่ทรงเผยแพร่หลักการชาตินิยมตามแนวทางของพระองค์ผ่านบทพระราชนิพนธ์ในงานวรรณกรรม หนังสือพิมพ์ และพระราชดำรัสรวมถึงพระบรมราโชวาทที่พระราชทานแก่กลุ่มบุคคลต่าง ๆ มาเป็นเครื่องมือเผยแพร่พระบรมราโชบาย ทรงพัฒนาการคมนาคม การเกษตรและระบบสาธารณูปโภค การจัดระเบียบการป้องกันประเทศและการจัดตั้งกองพลในลักษณะเสือป่า ทรงพัฒนาระบบการศึกษาของไทย ทรงสร้างสัญลักษณ์ต่าง ๆ เช่น ธงไตรรงค์ขึ้นมาเพื่อประโยชน์ในการเป็นศูนย์รวมจิตใจแก่ประชาชนชาวสยาม จึงจะเห็นได้ว่าสิ่งที่รัชกาลที่ 6 ทรงปูรากฐานให้กับชาติสยามในลักษณะนี้ มีขึ้นเพื่อที่จะนำไปสู่การพัฒนาชาติสยามให้เจริญทัดเทียมกับ

นานาอารยประเทศตามลักษณะของแนวคิดชาตินิยม ซึ่งเน้นถึงความรักชาติ ศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์โดยทางอ้อมอีกทางหนึ่งนั่นเอง

จากที่ได้กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ในสมัยรัชกาลที่ 6 สถานการณ์ในช่วงนี้มีปัญหาความไม่มั่นคงทางระบอบการเมืองการปกครองเป็นปัญหาหลัก เหตุอันเนื่องมาจากการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่ได้เริ่มอย่างเป็นรูปธรรมในสมัยพระราชบิดา ส่งผลให้พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ที่ขาดพวกพ้อง เพราะพระองค์ทรงเข้ากันกับกลุ่มอำนาจเก่าเหล่านี้ไม่ได้ นอกจากนี้แล้วยังมาจากปัญหาความขัดแย้งกันภายในของหมู่ขุนนางเก่า ผู้เคยมีอำนาจได้ถูกลดอำนาจและบทบาททางด้านสังคมลง เพราะมีการเปลี่ยนศูนย์อำนาจเข้ามารวมไว้ที่องค์พระมหากษัตริย์แต่เพียงพระองค์เดียว รวมถึงการที่ฐานของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ไม่ครอบคลุมถึงขุนนางส่วนอื่น ๆ ก็มีผลทำให้ระบอบดังกล่าวขาดการสนับสนุนจากสังคมโดยรวม ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ส่งผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบทบาทของสถาบันกษัตริย์ขึ้น จนทำให้พระมหากษัตริย์ต้องตกเป็นเป้าของการวิพากษ์วิจารณ์มากขึ้นอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน เมื่อรวมกับผลกระทบอันสืบเนื่องมาจากสมัยรัชกาลที่ 5 ทั้งการปรับปรุงระบบราชการ การปฏิรูปการศึกษา การได้รับข่าวสารจากภายนอก ก็ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการสร้างทัศนคติแบบใหม่ขึ้นในกลุ่มบุคคลชั้นกลางหลากหลายสาขาอาชีพ ซึ่งมีความตื่นตัวทางการเมืองสูงและเริ่มมีความเห็นขัดแย้งกับรัฐบาล จนเกิดเป็นความคิดและความต้องการที่นำไปสู่การล้มล้างระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในที่สุด

ในสมัยรัชกาลที่ 7 ในช่วงต้นรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สยามยังปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ยังคงมีอำนาจสูงสุดในการปกครองอยู่ และเนื่องจากเป็นช่วงหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงต้องเผชิญกับปัญหาหลาย ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาการเมืองที่รุนแรง รวมถึงปัญหาด้านเศรษฐกิจตกต่ำหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ที่สั่งสมมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ปัจจัยเหล่านี้จึงมีส่วนผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎรในเวลาต่อมา การเมืองการปกครองหลังจากที่พระองค์ทรงขึ้นครองราชย์ พระองค์ได้โปรดเกล้าตั้งสภาที่ปรึกษาขึ้น เพื่อเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินโดยตรง เพื่อแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจของประเทศ เช่น จัดตั้งอภิรัฐมนตรีสภาขึ้นเพื่อทำหน้าที่กำหนดนโยบายสูงสุดของประเทศ แต่สมาชิกที่ตั้งขึ้นส่วนใหญ่ล้วนเป็นเชื้อพระวงศ์ทั้งสิ้น ซึ่งวิธีการแก้ปัญหาขณะนั้นคือ การดุลข้าราชการออกจากราชการ จากกรณีดังกล่าว ได้เพิ่มความไม่พอใจให้แก่กลุ่มข้าราชการทหาร พลเรือนที่เฝ้าติดตามการปกครองประเทศตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ที่ต้องการให้ประเทศมีการพัฒนาภายใต้หลักความมีสิทธิเสรีภาพ ความเท่าเทียม ความเสมอภาค ต้องการหลักการบริหารที่อยู่บนกรอบของกฎหมาย และความเป็นเหตุเป็นผล และคัดค้านการบริหารภายใต้ระบบที่มีขุนนางเป็นใหญ่ อันมีผลนำไปสู่ความล้มเหลวของระบบราชการ จนเกิดการปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475 เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบ

ประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ธีรัตม์ แสงแก้ว, ธเนศ ปานหัวไผ่, นฤพล สถาพร (2560) พบว่า การวิเคราะห์กำเนิดประชาธิปไตยในสังคมไทยจากแนวทางพระราชทานยังขาดความน่าเชื่อถือได้ในตอนนี้ จนกว่าจะหาหลักการมายืนยันได้ว่าอำนาจแต่เดิมเป็นของกษัตริย์เป็นจริง เพราะข้ออ้างที่ใช้อยู่ทั้งของนักคิดฝ่ายจารีตที่ว่ากษัตริย์ได้อำนาจจากชุมชนทางการเมือง และของเอกสารสละราชสมบัติเองที่ว่า ได้อำนาจจากการสืบราชสมบัติสันตติวงศ์ยังขาดความน่าเชื่อถือ เพราะข้ออ้างต่างชี้ว่าอำนาจแต่เดิมไม่ใช่ของกษัตริย์ ในเมื่อไม่สามารถยืนยันได้ว่าอำนาจแต่เดิมเป็นของกษัตริย์ ก็เป็นไปไม่ได้ว่ามีการพระราชทานอำนาจแก่ประชาชน เพราะจะกลายเป็นให้ในสิ่งที่ไม่มีอยู่ไป เพราะคนเราจะให้อะไรได้ ก็ต่อเมื่อเป็นเจ้าของสิ่งนั้นเสียก่อน จากการวิเคราะห์ข้ออ้างที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ทำให้ประวัติศาสตร์กำเนิดประชาธิปไตยในสังคมไทยที่ว่ามาจากการพระราชทานโดยพระมหากษัตริย์เพื่อสร้างความหมายกษัตริย์นักประชาธิปไตยจึงยังคงขาดความน่าเชื่อถือ

ณรงค์ พ่วงพิศ และ วุฒิชัย มูลศิลป์ (2561, หน้า 115) ได้กล่าวไว้ว่า ในยุคสมัยของสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงบทบาทในการวางรากฐานระบอบประชาธิปไตย “ทรงจัดการปกครองในระดับท้องถิ่น (เทศบาล) เพื่อให้ราษฎรมีความรู้ในระบอบประชาธิปไตยเบื้องต้น การปรับปรุงองคมนตรีสภา เพื่อพิจารณาเรื่องสวัสดิภาพของประชาชนและประเทศชาติ รวมทั้งทรงมีพระราชดำริให้มีการร่างรัฐธรรมนูญ เพื่อพระราชทานแก่ปวงชนชาวไทย”

อัจฉราพร กมุทพิสัย (2532, หน้า 50) ได้กล่าวไว้ว่า อดีตอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำสยาม (2471 - 2479) ที่ใช้ชีวิตช่วงเปลี่ยนผ่านในสังคมไทย เขาเห็นว่าในช่วงก่อนการปฏิวัติ 2475 สยามเป็นการปกครองแบบ “คณาธิปไตยของพวกเจ้านาย” ซึ่งมีการใช้อภิสิทธิ์และระบบอุปถัมภ์อย่างแพร่หลาย ทั้งยังมีการใช้ตำแหน่งหน้าที่แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตน ไม่ใส่ใจประชาชนแต่อย่างใด แม้จะมีแนวคิดปฏิรูปการเมืองแบบค่อยเป็นค่อยไปตามพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 7 แล้ว แต่เขาเห็นว่า “รอไปอีกหนึ่งร้อยปีก็ไม่สำเร็จ” ความไม่พอใจสถานะและบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์และเครือข่ายชนชั้นสูงถูกนำเสนออย่างแพร่หลายผ่านทั้งหนังสือ หนังสือพิมพ์

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นกษัตริย์ในราชวงศ์จักรีเพียงพระองค์เดียวที่สละราชสมบัติ และต้องไปสิ้นพระชนม์ในต่างแดน ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุที่เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ แม้จะทรงยินยอมสละพระราชอำนาจให้ราษฎร แต่อำนาจนั้นกลับไม่ถึงมือประชาชน มีคนกลุ่มหนึ่งนำอำนาจนั้นไปใช้โดยพละการ จึงไม่ขอมีส่วนร่วมกับใช้อำนาจนั้นด้วย ทรงสละราชสมบัติในวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2477 โดยคำประกาศมีข้อความตอนหนึ่งว่า

“...ข้าพเจ้าเต็มใจที่จะสละอำนาจอันเป็นของข้าพเจ้าอยู่เดิมให้แก่ราษฎรโดยทั่วไป แต่ข้าพเจ้าไม่ยินยอมยกอำนาจทั้งหลายของข้าพเจ้าให้แก่ผู้ใด คณะใดโดยเฉพาะ เพื่อใช้อำนาจนั้นโดยสิทธิ์ขาด และโดยไม่ฟังเสียงอันแท้จริงของประชาราษฎร

บัดนี้ข้าพเจ้าเห็นว่าความประสงค์ของข้าพเจ้า ที่จะให้ราษฎรมีสิทธิ์ออกเสียงในนโยบายของประเทศโดยแท้จริงไม่เป็นผลสำเร็จ และเมื่อข้าพเจ้ารู้สึกว่าบัดนี้เป็นอันหมดหนทางที่ข้าพเจ้าจะช่วยเหลือหรือให้ความคุ้มครองแก่ประชาชนได้ต่อไปแล้ว ข้าพเจ้าจึงขอสละราชสมบัติและออกจากตำแหน่งพระมหากษัตริย์แต่บัดนี้เป็นต้นไป ข้าพเจ้าขอสละสิทธิของข้าพเจ้าทั้งปวง ซึ่งเป็นของข้าพเจ้าในฐานที่เป็นพระมหากษัตริย์ แต่ข้าพเจ้าสงวนไว้ซึ่งสิทธิทั้งปวงอันเป็นของข้าพเจ้าแต่เดิมมาก่อนที่ข้าพเจ้าได้รับราชสมบัติสืบสันตติวงศ์...”

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างใน อรรถจักร สัตยานุรักษ์ (2555, หน้า 38) แม้ตัวบทจะแสดงว่าได้อำนาจจากแหล่งอื่น และไม่ได้มีอำนาจบนสิทธิในตัวเอง แต่ความน่าเชื่อถือก็ยังแข็งแกร่งในแง่มุมที่ว่า “กษัตริย์สืบเนื่องกับกษัตริย์” กล่าวคือ กษัตริย์องค์ปัจจุบันได้สิทธิอำนาจจากกษัตริย์องค์ก่อนหน้า ซึ่งก็ยังคงเป็นอำนาจของกษัตริย์เช่นเดิมซึ่งมีระนาบที่สืบเนื่องกัน หรือที่เรียกว่า “การสืบสันตติวงศ์” แต่กระนั้นก็ตาม การสืบสันตติวงศ์ตอบได้เพียงแต่ว่าอำนาจสืบกันมาอย่างไร แต่ไม่ได้ตอบว่าที่มาของอำนาจมาจากไหน และต้องประสบปัญหาที่ว่าอำนาจที่สืบกันมานั้นมีต้นทางมาอย่างไร รัชกาลที่ 4 ผู้อธิบายการเป็นพระเจ้าแผ่นดินของพระองค์ว่ามาจากหลักการ “อเนกนิกรสโมสรสมมติ” ความว่า ที่ได้เปนพระเจ้าแผ่นดินทั้งนี้ ครั้นจะว่าไปว่าได้เปนด้วยอำนาจเทวดาก็จะเปนอันลบหลู่บุญคุณของท่านผู้หลักผู้ใหญ่ที่ท่านพร้อมใจกันอุปถัมภ์ค้ำชูให้เปนเจ้าแผ่นดินนั้นไปด้วยว่าความที่ได้เปนเจ้าแผ่นดินเพราะท่านผู้หลักผู้ใหญ่ค้ำชูอุดหนุนนั้น รู้อยู่แก่ตา เห็นอยู่แก่ตาของคนเปนอันมากตรง ๆ ไม่อ้างว่าอำนาจเทวดาแล้ว

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2555, หน้า 38-40) ความหมายคือ รัชกาลที่ 4 ทรงเห็นว่า ที่พระองค์ได้เป็นกษัตริย์นั้น เป็นเพราะขุนนางผู้ใหญ่ต่างหากที่ทำให้พระองค์ได้ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งก็หมายความว่า ขุนนางผู้ใหญ่เป็นชุมชนทางการเมืองนั่นเอง นั่นคือพระองค์ทรงเปลี่ยนแปลงคำอธิบายเดิมและเปลี่ยนแปลงใหม่จากเดิมที่เชื่อว่า “พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งกำลังสั่งสมบุญบารมี ทรงปฏิเสธคติเทวสิทธิ์” ซึ่งจะทำให้พระองค์มีอำนาจในตัวเอง มาเป็น “พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงเป็นมนุษย์” และ “ท่านผู้หลักผู้ใหญ่ที่ท่านพร้อมใจกันอุปถัมภ์ค้ำชูให้เปนเจ้าแผ่นดิน”

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการปฏิรูปการปกครองจัดรูปแบบบริหารราชการเป็นระบบกระทรวงจำนวน 12 กระทรวง เสนาบดีกระทรวงส่วนใหญ่เป็นเชื้อพระวงศ์ ทำให้ขุนนางถูกลดบทบาทและเสื่อมอำนาจลง มีการตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินเพื่อทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ เพื่อทรงสอบถามการงานและปรึกษาเรื่องราวบางประการที่ทรงมีพระราชดำริ สมาชิกส่วนใหญ่เป็นกลุ่มสยามหนุ่ม ซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตก มีการแต่งตั้งตำแหน่งสยามกุฎราชกุมารภายหลังวิกฤติการณ์วังหน้าเพื่อกำหนดผู้ที่จะขึ้นครองราชย์ รัชกาลที่ 5 ทรงเปิดโอกาสให้ราษฎรมีส่วนในการบริหารท้องถิ่นของตนเองโดยการจัดตั้งสุขาภิบาล ซึ่งราษฎรมีส่วนร่วมในการรักษาความสะอาดและรักษาสาธารณะสมบัติ ถนนหนทาง

การเก็บภาษีเพื่อนำเงินมาบำรุงท้องถิ่นของตนในปี พ.ศ.2440 มีการจัดตั้งสุขาภิบาลกรุงเทพ ฯ ในปี พ.ศ. 2448 มีการจัดตั้งสุขาภิบาลหัวเมืองที่ตำบลท่าฉลอม จ.สมุทรปราการเป็นครั้งแรก เป็นการฝึกฝนให้ราษฎรได้มีโอกาสเรียนรู้การปกครองในระดับท้องถิ่นและบริหารงานเพื่อประโยชน์ของชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ การบริหารการปกครองของรัฐนั้น ย่อมมีภาระหน้าที่อย่างมากมายในการบริหารประเทศให้ประชาชนได้รับความสุข ความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต อีกทั้งความมั่นคงแห่งชาติทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม แต่ย่อมเป็นไปไม่ได้ที่รัฐบาลจะดูแลและจัดทำบริการให้กับประชาชนได้ทั่วถึงทุกชุมชนของประเทศ เพราะอาจจะเกิดปัญหาเกี่ยวกับความล่าช้าในการดำเนินงาน อาจจะไม่สนองตอบต่อความต้องการของแต่ละชุมชนได้ และรวมทั้งข้อจำกัดเกี่ยวกับงบประมาณ และตัวบุคคลหรือเจ้าหน้าที่ดำเนินงานให้ทั่วถึงได้ เมื่อเป็นดังนี้ การลดภาระของรัฐบาลโดยการให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองตนเองเพื่อการสนองตอบต่อความต้องการของชุมชน จะได้เกิดความสะดวก รวดเร็ว และตรงกับวัตถุประสงค์ของชุมชนนั้น ๆ จึงเป็นผลให้การปกครองท้องถิ่นมีบทบาทและความสำคัญเกิดขึ้น พระราชกรณียกิจที่สำคัญยิ่ง คือ การเลิกทาส และการรวมศุนย์อำนาจ เพื่อไม่ให้ชาติตะวันตกมหาอำนาจใช้เป็นข้ออ้างในการยึดประเทศสยาม

ในสมัยรัชกาลที่ 6 สถานการณ์ในช่วงนี้มีปัญหาความไม่มั่นคงทางระบอบการเมืองการปกครองเป็นปัญหาหลัก เหตุอันเนื่องมาจากการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่ได้เริ่มอย่างเป็นรูปธรรมในสมัยพระราชบิดา ส่งผลให้พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ที่ขาดพวกพ้อง เพราะพระองค์ทรงเข้ากันกับกลุ่มอำนาจเก่าเหล่านี้ไม่ได้ นอกจากนี้แล้วยังมาจากปัญหาความขัดแย้งกันภายในของหมู่ขุนนางผู้เคยมีอำนาจได้ถูกลดอำนาจและบทบาททางด้านสังคมลง เพราะมีการเปลี่ยนศูนย์อำนาจเข้ามารวมไว้ที่องค์พระมหากษัตริย์แต่เพียงพระองค์เดียว รวมถึงการที่ฐานของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ไม่ครอบคลุมถึงขุนนางส่วนอื่น ๆ ก็มีผลทำให้ระบอบดังกล่าวขาดการสนับสนุนจากสังคมโดยรวม ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ร่วมส่งผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบทบาทของสถาบันกษัตริย์ขึ้น จนทำให้พระมหากษัตริย์ต้องตกเป็นเป้าของการวิพากษ์วิจารณ์มากขึ้นอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน เมื่อรวมกับผลกระทบอันสืบเนื่องมาจากสมัยรัชกาลที่ 5 ทั้งการปรับปรุงระบบราชการ การปฏิรูปการศึกษา การได้รับข่าวสารจากภายนอก ก็ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการสร้างทัศนคติแบบใหม่ขึ้นในกลุ่มบุคคลชั้นกลางหลากหลายสาขาอาชีพ ซึ่งมีความตื่นตัวทางการเมืองสูงและเริ่มมีความเห็นขัดแย้งกับรัฐบาล จนเกิดเป็นความคิดและความต้องการที่นำไปสู่การล้มล้างระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในที่สุด กลุ่มนายทหารและชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษาสูง มีแนวคิดอย่างตะวันตกและสนใจการเมือง หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 1 จบลง ได้เกิดการเรียกร้องให้ปฏิรูประบอบการปกครองในหลาย ๆ ประเทศ เช่น รัสเซีย จีน และตุรกี กลุ่มหัวก้าวหน้าจึงเริ่มเปรียบเทียบพัฒนาการของสยามกับประเทศอื่น ๆ ที่ปฏิรูปแล้ว โดยเฉพาะประเทศญี่ปุ่นที่มีการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบ

ประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญเพียงไม่นาน จากกรณีการเกิดกบฏ ร.ศ. 130 ได้ส่งผลกระทบต่อการเมืองสยาม และรัชกาลที่ 6 ได้คิดทบทวนถึง “สาเหตุการกบฏของกลุ่ม ร.ศ. 130” และทบทวนถึงแนวคิดการปกครองในระบอบประชาธิปไตยมากขึ้น ด้วยการจำลองการปกครองแบบประชาธิปไตยโดยให้จัดตั้งเมืองเล็ก ๆ ชื่อว่า “ดุสิตธานี” ขึ้นมา เพื่อศึกษาเรียนรู้ถึงแนวคิดประชาธิปไตย ถือได้ว่าเป็นการสานต่อแนวคิดประชาธิปไตยจากพระราชบิดาของรัชกาลที่ 6 โดยมีพระประสงค์เพื่อฝึกให้ขุนนางและข้าราชการได้ทดลองปกครองการปกครองระบอบประชาธิปไตยและได้ทรงประกาศธรรมนูญลักษณะการปกครองคณะนคราภิบาล (ดุสิตธานี) ขึ้น ในวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2461 โดยมีพระราชดำริที่จะให้ดุสิตธานีเป็นก้าวแรกของการเตรียมตัวในการปกครองตนเองของทวยราษฎร์ ซึ่งอาจถือได้ว่าเพื่อเป็นแบบอย่างของการปกครองท้องถิ่น ซึ่งมีพระราชดำริที่จะให้มีขึ้นในอนาคต และในปี พ.ศ. 2464 กระทรวงมหาดไทยได้เสนอร่างกฎหมายปรับปรุงการปกครองท้องถิ่น เพื่อเป็นการสนองพระบรมราโชบาย โดยจะนำแบบอย่างของดุสิตธานีไปปฏิบัติในจังหวัดต่าง ๆ แต่ได้ถูกทักท้วงจากเหล่าขุนนางชั้นสูง การดังกล่าวก็ยังไม่ตกลงว่ากระไรคงเงียบอยู่จนสิ้นรัชกาล

ในสมัยรัชกาลที่ 7 สยามยังปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ยังคงมีอำนาจสูงสุดในการปกครองอยู่ และเนื่องจากเป็นช่วงหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงต้องเผชิญกับปัญหาหลายๆด้าน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาการเมืองที่รุนแรง รวมถึงปัญหาด้านเศรษฐกิจตกต่ำหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ที่สั่งสมมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ปัจจัยเหล่านี้จึงมีส่วนผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎรในเวลาต่อมา การเมืองการปกครองหลังจากที่พระองค์ทรงขึ้นครองราชย์ พระองค์ได้โปรดเกล้าตั้งสภาที่ปรึกษาขึ้น เพื่อเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินโดยตรง เพื่อแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจของประเทศ เช่น จัดตั้งอภิรัฐมนตรีสภาขึ้น เพื่อทำหน้าที่กำหนดนโยบายสูงสุดของประเทศ แต่สมาชิกที่ตั้งขึ้นส่วนใหญ่ล้วนเป็นเชื้อพระวงศ์ทั้งสิ้น ซึ่งวิธีการแก้ปัญหาขณะนั้นคือ การดุลข้าราชการออกจากราชการ จากกรณีดังกล่าว ได้เพิ่มความไม่พอใจให้แก่กลุ่มข้าราชการทหาร พลเรือนที่เฝ้าติดตามการปกครองประเทศตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 และคัดค้านการบริหารภายใต้ระบบที่มีขุนนางเป็นใหญ่ อันมีผลนำไปสู่ความล้มเหลวของระบบราชการ แต่แล้วเมื่อรัฐบาลตัดเงินเดือนข้าราชการทั่วไปปี พ.ศ. 2474 และลดงบประมาณกองทัพเป็นผลทำให้ทหารบางส่วนลาออกจากราชการ แต่กระนั้นกลับทำให้เพิ่มความกดดัน และความไม่พอใจของกลุ่มทหารต่อการบริหารปกครองประเทศของพระองค์ จนกลายเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ได้ก่อให้เกิดการประชุมกันของเจ้านาย และข้าราชการที่ศึกษาอยู่ในต่างประเทศที่เมืองปารีส ในปี พ.ศ. 2467 – พ.ศ. 2475 โดยคณะราษฎร ประกอบด้วยกลุ่มทหารและพลเรือน ฝ่ายทหารนำโดย พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา ฝ่ายพลเรือนนำโดยนายปรีดี พนมยงค์ (หลวงประดิษฐ์มนูธรรม) ก็เพื่อประชุมวางแผน และแนวทางเสนอการเปลี่ยนแปลงการปกครองสยาม

ในขณะนั้น ด้วยการปฏิวัติหรือยึดอำนาจจากรัชกาลที่ 7 อีกทั้งกลุ่มทหารจำนวนหนึ่งในประเทศสยามมีความคิดเห็นสอดคล้องกับกลุ่มเจ้านาย และข้าราชการที่ปารีส ท้ายที่สุดกลายเป็นช่องว่างให้กลุ่มปฏิวัติยึดอำนาจของพระองค์ สำเร็จในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 เพื่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง และเพื่อป้องกันไม่ให้มีการเสียเลือดเนื้อ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงยินยอมปฏิบัติตามข้อเสนอของคณะราษฎร เมื่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองสำเร็จ คณะราษฎรจึงประกาศหลัก 6 ประการ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ทรงมีความพยายามที่จะผลักดันให้เกิดนโยบายปรับปรุงกิจการสุขาภิบาล ซึ่งเป็นการบริหารแบบประชาภิบาล (เทศบาล) อันเป็นไปตามพระราชดำริของรัชกาลที่ 7 ที่พระองค์ทรงมีพระประสงค์ให้ประชาชนได้ทดลองการปกครองตนเองในรูปแบบเทศบาล ก่อนที่จะมีการปกครองประเทศในระบอบประชาธิปไตย แต่ก็ติดขัดไม่สามารถผลักดันให้มีการปกครองรูปแบบเทศบาลได้ เนื่องจากถูกคัดค้านจากเสนาบดีบางส่วน โดยให้ความเห็นว่า ขณะนี้ประเทศสยามยังไม่พร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครอง ด้วยปัจจัยที่ว่าประชาชนชาวสยามยังมีความรู้เรื่องการปกครองในระบอบประชาธิปไตยน้อยเกินไป ต่อมาก็ได้มีพระบรมราชโองการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยเป็นการถาวรฉบับแรก เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 ดำเนินการปกครองในรูปประชาธิปไตยแบบรัฐสภา โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นพระประมุข องค์กรหลักในการปกครอง คือ พระมหากษัตริย์ในฐานะองค์พระประมุข รัฐสภาเป็นฝ่ายนิติบัญญัติ คณะรัฐมนตรีซึ่งมีนายกรัฐมนตรีเป็นหัวหน้าฝ่ายบริหาร และศาลเป็นผู้ใช้อำนาจตุลาการ แม้ภายหลังจากนั้นจะมีการยกเลิกและประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่อีกหลายครั้ง แต่ก็อาจกล่าวได้ว่าประเทศสยามพยายามที่จะยึดรูปการปกครองประชาธิปไตยแบบรัฐสภามาโดยตลอด

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นกษัตริย์ในราชวงศ์จักรีเพียงพระองค์เดียวที่สละราชสมบัติ และต้องไปสิ้นพระชนม์ในต่างแดน ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุที่เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ แม้จะทรงยินยอมสละพระราชอำนาจให้ราษฎร แต่อำนาจนั้นกลับไม่ถึงมือประชาชน มีคนกลุ่มหนึ่งนำอำนาจนั้นไปใช้โดยพละการ จึงไม่ขอมีส่วนร่วมกับใช้อำนาจนั้นด้วย ทรงสละราชสมบัติในวันที่ 2 มีนาคม 2477 โดยคำประกาศมีข้อความตอนหนึ่งว่า

“...ข้าพเจ้าเต็มใจที่จะสละอำนาจอันเป็นของข้าพเจ้าอยู่เดิมให้แก่ราษฎรโดยทั่วไป แต่ข้าพเจ้าไม่ยินยอมยกอำนาจทั้งหลายของข้าพเจ้าให้แก่ผู้ใด คณะใดโดยเฉพาะ เพื่อใช้อำนาจนั้นโดยสิทธิ์ขาด และโดยไม่ฟังเสียงอันแท้จริงของประชาราษฎร

บัดนี้ข้าพเจ้าเห็นว่าความประสงค์ของข้าพเจ้า ที่จะให้ราษฎรมีสิทธิ์ออกเสียงในนโยบายของประเทศโดยแท้จริงไม่เป็นผลสำเร็จ และเมื่อข้าพเจ้ารู้สึกว่าบัดนี้เป็นอันหมดหนทางที่ข้าพเจ้าจะช่วยเหลือหรือให้ความคุ้มครองแก่ประชาชนได้ต่อไปแล้ว ข้าพเจ้าจึงขอสละราชสมบัติและออกจากตำแหน่งพระมหากษัตริย์แต่บัดนี้เป็นต้นไป ข้าพเจ้าขอสละสิทธิของข้าพเจ้าทั้งปวง ซึ่งเป็นของข้าพเจ้าในฐานที่เป็นพระมหากษัตริย์ แต่ข้าพเจ้าสงวนไว้ซึ่งสิทธิทั้งปวงอันเป็นของข้าพเจ้าแต่เดิมมา

ก่อนที่ข้าพเจ้าได้รับราชสมบัติสืบสันตติวงศ์...” จากการวิเคราะห์ข้อความที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น หมายความว่า อำนาจอธิปไตยของกษัตริย์ เป็นของขุนนางชั้นผู้ใหญ่หรือกลุ่มข้าราชการชั้นผู้นำที่มีกำลังพลมากกว่า ซึ่งก็หมายความว่า กลุ่มบุคคลชั้นนำเหล่านี้เป็นผู้ที่มีอิทธิพลอย่างมากในทางการเมืองและเป็นผู้ควบคุมอำนาจอธิปไตยของกษัตริย์นั่นเอง

4.2.4 วิเคราะห์การปกครองไทยในยุคประชาธิปไตย (หลัง พ.ศ. 2475)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 ถือเป็นวันสวรรคตของ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล หลังทรงครองราชย์เป็นเวลา 12 ปี กับอีก 99 วัน ในหลวงรัชกาลที่ 7 ทรงสละราชสมบัติ โดยมิได้มีการสมมติเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่งเป็นรัชทายาท จึงทำให้ พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) พร้อมคณะรัฐมนตรี ได้ทำจดหมายพิจารณาลงความเห็นชอบต่อสภาผู้แทนราษฎร เพื่ออัญเชิญในหลวงรัชกาลที่ 8 ที่ขณะนั้นมีพระชนมายุ 9 พรรษา เสด็จขึ้นครองราชย์ เนื่องจากทรงมีฐานะเป็นเจ้านายเชื้อพระบรมวงศ์พระองค์ที่ 1 ในลำดับพระราชสันตติวงศ์ตามกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบพระราชสันตติวงศ์ ปี พ.ศ. 2467 โดยวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2478 ทรงได้รับการเฉลิมพระนามใหม่ว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ช่วงเวลาดังกล่าวในหลวงรัชกาลที่ 8 ยังคงถือเป็นผู้เยาว์ไม่บรรลุนิติภาวะ และยังทรงประทับอยู่ที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ทำให้ต้องมีการแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เป็นเวลา 11 ปี ซึ่งหนึ่งในนั้น คือ ปรีดี พนมยงค์ ก่อนในวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2488 จะทรงเสด็จนิวัตกลับพระนครเป็นการถาวร โดยในระหว่างนั้น ยังคงทรงศึกษาในระดับปริญญาเอก สาขานิติศาสตร์ ที่มหาวิทยาลัยโลซานน์ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ท่ามกลางความหวังของราษฎรที่กำลังตกอยู่ภายใต้ความตึงเครียดจากเหตุสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เพิ่งสิ้นสุด ขณะที่ในหลวงรัชกาลที่ 8 ทรงมีพระชนมายุล่วงเลยถึง 21 พรรษา และกำลังรอคอยพระราชพิธีบรมมราชาภิเษกอย่างเป็นทางการ ณ วันที่ 9 มิถุนายน 2489 เวลา 09.00 น ก็เกิดเหตุการณ์ไม่คาดคิดขึ้น เมื่อมีรายงานว่าพระองค์เสด็จสวรรคตภายในห้องบรรทม พระที่นั่งบรมพิมานด้วยพระแสงปืนอย่างมีเงื่อนงำ โดยทางคณะแพทย์ผู้ชันสูตรพระศพ 3 ใน 4 ต่างลงความเห็นว่าเป็นการลอบปลงพระชนม์ ส่งผลให้ ชิต สิงหเสนี, บุศย์ ปัทมศริน และเฉลียว ปทุมรส 3 มหาดเล็กคนสำคัญ ที่เฝ้าเวรยามอยู่หน้าห้องบรรทม ณ เวลานั้น ตกเป็นจำเลย เนื่องจากบริเวณนั้นไม่มีผู้ใดอื่น คดีการสิ้นพระชนม์ของในหลวงรัชกาลที่ 8 ศาลผู้พิเคราะห์คดียังมีการสันนิษฐานไปยัง ปรีดี พนมยงค์ ว่าเป็นผู้บงการมหาดเล็กทั้งสามให้ลอบปรงพระชนม์ ถึงแม้จะไม่มีพยานหรือหลักฐานใดๆ ที่บ่งชี้ชัดเจน แต่ก็ทำให้ปรีดีต้องตัดสินใจลี้ภัยทางการเมืองไปยังประเทศฝรั่งเศส เพราะมีการปลุกปั่นกระแสอยู่เป็นระยะ ซึ่งนักประวัติศาสตร์เห็นว่ามาจากฝีมือขั้วการเมืองฝั่งตรงข้าม ดั่งเหตุการณ์ที่โรงหนังศาลาเฉลิมกรุงที่มีผู้ตะโกนว่าปรีดีเป็นผู้ลอบสังหารในหลวงรัชกาลที่ 8 ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ธิกานต์ ศรีนารา พบว่า แม้ว่าการพิจารณาคดีกรณีสวรรคตของรัชกาลที่ 8 จะถึงที่สิ้นสุดแล้วโดยคำพิพากษาของศาลฎีกาแต่ก็ยังไม่มีคำอธิบายที่กระจ่าง

ชัดเจนในกรณีนี้ ทำให้การอธิบายเกี่ยวกับกรณีสวรรคตครั้งนี้มักถูกกล่าวไว้ในทำนองว่า “เสด็จสวรรคตด้วยพระแสงปืน ณ พระที่นั่งบรมพิมาน ในพระบรมมหาราชวัง” หรือหลายฉบับระบุสาเหตุเพิ่มเติมด้วยว่า “เป็นเพราะพระแสงปืนลั่นระหว่างทรงทำความสะอาดพระแสงปืน”

ด้วยเหตุนี้ กรณีสวรรคตของรัชกาลที่ 8 จึงยังเป็นคดีที่ยังมีเงื่อนงำเนื่องจากกรณีของคดีดังกล่าวถูกโยงเข้ากับการเมืองในช่วงเวลาดังกล่าวในแง่ของ “ใครอยู่เบื้องหลังกรณีสวรรคต” ซึ่งพุ่งเป้าไปที่นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรี ซึ่งมีศัตรูทางการเมืองอยู่จำนวนมาก เช่น กลุ่มทหารที่สูญเสียอำนาจกลังร่วมกับญี่ปุ่นนำประเทศเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 2 และพรรคประชาธิปัตย์ซึ่งเป็นพรรคฝ่ายค้านในขณะนั้น และยังมีประเด็นของจำเลยที่ถูกศาลฎีกาตัดสินว่ากระทำความผิดนั้นแท้จริงแล้วเป็นผู้บริสุทธิ์หรือไม่ หรือเพียงเป็นเหยื่อของการเมือง หรืออย่างไร ฉะนั้น การอธิบายกรณีดังกล่าวจึงมุ่งอธิบายใน สองประเด็นหลัก ประการที่หนึ่ง กรณีสวรรคตนี้เป็นการปลงพระชนม์โดยบุคคลอื่น และประการที่สอง ในหลวงรัชกาลที่ 8 ทรงกระทำการอัตวินิบาตกรรมปลงพระชนม์ตัวพระองค์เอง อย่างไรก็ดี ถึงแม้ว่าจะมีการศึกษาหาหลักฐานเกี่ยวกับกรณีสวรรคตมากสักเพียงใด มีการเสนอทฤษฎีและคำอธิบายต่อกรณีดังกล่าวมากสักเพียงใด ปัจจุบันก็ไม่มีทฤษฎีใดเลยที่ได้รับการยอมรับโดยไม่มีข้อโต้แย้ง และถึงแม้ว่าสังคมจะยอมรับกันว่านายปรีดีไม่ได้มีส่วนเกี่ยวกับการสวรรคต แต่กรณีคดีของจำเลยทั้งสามที่ถูกประหารชีวิตไปก็ไม่เคยถูกรื้อฟื้นคดีขึ้นมาพิจารณาใหม่ ทั้งกระบวนการยุติธรรม หรือ การศึกษาหาความจริงใหม่ ทั้งที่ข้อกล่าวหาของจำเลยทั้งสามและปรีดีนั้นมีความเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด ข้อกล่าวหาคือ ปรีดี เป็นผู้อยู่เบื้องหลังของจำเลยทั้งสาม และมีหลักฐานที่ทำให้เชื่อได้ว่า อย่างน้อยนายเฉลียวหนึ่งในสามจำเลยนั้นน่าจะเป็นผู้บริสุทธิ์

จากที่ได้กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่า ในหลวงรัชกาลที่ 7 ทรงสละราชสมบัติ โดยมิได้มีการสมมติเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่งให้เป็นรัชทายาท ในกรณีสวรรคตของรัชกาลที่ 8 ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการเมืองไทยอย่างรุนแรง โดยเฉพาะกรณี นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น และกลุ่มการเมืองสายนายปรีดีถูกกลุ่มจอมพล ป. พิบูลสงครามทำการรัฐประหาร ในปี พ.ศ. 2490 ด้วยเหตุผลเกี่ยวเนื่องกับคดีสวรรคตดังกล่าว

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ถึงแม้ว่าจะมีการศึกษาหาหลักฐานเกี่ยวกับกรณีสวรรคตมามากสักเพียงใด มีการเสนอทฤษฎีและคำอธิบายต่อกรณีดังกล่าวมากสักเพียงใด ปัจจุบันก็ไม่มีทฤษฎีใดเลยที่ได้รับการยอมรับโดยไม่มีข้อโต้แย้ง และถึงแม้ว่าสังคมจะยอมรับกันว่านายปรีดีไม่ได้มีส่วนเกี่ยวกับการสวรรคต แต่กรณีคดีของจำเลยทั้งสามที่ถูกประหารชีวิตไปก็ไม่เคยถูกรื้อฟื้นคดีขึ้นมาพิจารณาใหม่ ทั้งกระบวนการยุติธรรม หรือ การศึกษาหาความจริงใหม่ เพราะอย่างน้อยนายเฉลียวหนึ่งในสามจำเลยนั้นน่าจะเป็นผู้บริสุทธิ์

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติตามกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบสันตติวงศ์ พ. ศ. 2467 โดยด้วยความเห็นชอบของสภา

ผู้แทนราษฎร หลังจากการเปลี่ยนแปลงการเมืองการปกครอง 2475 เพียง 14 ปี ตลอดระยะเวลา 60 ปี แห่งการครองราชย์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ ทรงพระราชทานพระราชดำรัส พระราชดำริ และพระราชกรณียกิจที่สำคัญ ทรงมีแนวคิดในการบริหารราชการแผ่นดินที่มีความสอดคล้องกับบทบาทหน้าที่ของทั้งฝ่ายบริหาร ฝ่ายนิติบัญญัติ และฝ่ายตุลาการ ตามหลักการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย พระองค์ทรงมีพระราชดำรัสเกี่ยวกับคณะรัฐมนตรี รัฐสภา ตุลาการ และผู้บริหารทุกฝ่าย ในเรื่องของอำนาจหน้าที่ที่ต้องคำนึงถึงประโยชน์โดยรวมของประเทศ และความถูกต้องตามกฎหมาย ความซื่อสัตย์ และความสามัคคี ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ประหยัด หงษ์ทองคำ (2542) พบว่า พระองค์ทรงมีพระราชดำรัสเกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่ของรัฐสภา ความว่า “... สมาชิกรัฐสภาคือผู้ได้รับมอบหมายจากปวงชนให้มาปรึกษาหารือการดำเนินการปกครองประเทศให้เกิดประโยชน์สุขและความเจริญแก่ชาติบ้านเมืองมากที่สุดเท่าที่จะเป็นได้ ดังนั้นการอภิปรายทั้งปวงจึงควรเป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าวมิใช่เพื่อสิ่งอื่น พระองค์ทรงเห็นความสำคัญของคณะรัฐมนตรีเป็นอย่างยิ่ง ดังพระราชดำรัสความว่า “... คณะรัฐมนตรีนี้ก็มีงานที่สำคัญที่สุด ความเป็นอยู่จะดีจะก้าวหน้าของประเทศชาติบ้านเมืองและประชาชน ก็อยู่ที่การปฏิบัติของคณะรัฐบาลเป็นส่วนใหญ่ เพราะคำว่ารัฐบาลก็หมายความว่าเป็นผู้ที่รักษารัฐ ผู้ที่ทำนุบำรุงรัฐรัฐนั้น คือประเทศชาติส่วนรวม หรือถ้าพูดถึงคณะรัฐมนตรี ก็เป็นมนตรีในรัฐมนตรี ก็คือ ผู้ที่มีความสำคัญมีความรู้มีความตั้งใจที่จะทำงาน รัฐก็คือประเทศชาติส่วนกลาง และมนตรีของรัฐนั้นก็เป็นผู้ใหญ่ของรัฐ เป็นผู้ที่สามารถที่จะใช้ความรู้และนำความรู้นั้นมาปฏิบัติ ทั้งหมดนี้นอกจากมีความตั้งใจมั่นแล้ว ก็มีความตั้งใจตามที่ได้ปฏิญาณว่าจะซื่อสัตย์สุจริต ซื่อสัตย์สุจริตนี้มีความสำคัญ เพราะถ้าหากว่าแต่ละคน มีความตั้งใจแล้วแต่ไม่มีความซื่อสัตย์สุจริต ก็ไม่มีเป้าหมายที่แน่นอน จะเปะปะไปทางโน้นทีทางนี้ที ไม่มีทางที่จะสำเร็จในงานการใด ๆ...” สำหรับบทบาทหน้าที่ของตุลาการก็มีความสำคัญต่อบ้านเมืองเช่นกัน ดังพระราชดำรัสความว่า “... ผู้ที่ทำหน้าที่พิทักษ์รักษาความยุติธรรมหรือความเป็นธรรม จึงควรระมัดระวังให้มาก คือควรจะได้ทำความเข้าใจให้แน่ชัดว่ากฎหมายนั้นไม่ใช่ตัวความยุติธรรม เป็นเพียงเครื่องมืออย่างหนึ่งในการรักษา และอำนวยความยุติธรรมเท่านั้น การใช้กฎหมายจึงต้องมุ่งหมายใช้เพื่อรักษาความยุติธรรม ไม่ใช่รักษาตัวบทกฎหมายเอง และการรักษาความยุติธรรมในแผ่นดิน ก็มิได้วงแคบอยู่เพียงแต่ขอบเขตของกฎหมาย หากต้องขยายออกไปให้ถึงศีลธรรมจรรยา ตลอดจนเหตุและผลตามความเป็นจริงด้วย...” สำหรับช่องโหว่ของกฎหมาย ทรงมีพระราชดำรัสความว่า " ...กฎหมายนั้นมีไว้สำหรับให้มีช่องโหว่ในทางปฏิบัติ ไม่ใช่ว่าจะทำได้ตรงไปตรงมาตามตัวบท จำต้องใช้ความพินิจพิจารณาอยู่เสมอ จึงต้องมีศาลไว้ถึงสามศาลและต้องสำนึกว่า กฎหมายไม่ใช่เครื่องจักรแต่เป็นสิ่งที่ต้องใช้สมองคิดและสมองนี้สามารถที่จะยืดหยุ่นได้..." และมิให้นำช่องโหว่ของกฎหมายไปใช้ในทางทุจริต ดังพระราชดำรัสความว่า...” กฎหมายนี้มีช่องโหว่เสมอ ถ้าเราถือโอกาสในการมีช่องโหว่ของ

กฎหมายเพื่อการทุจริตนั้น เป็นสิ่งที่เลวทรามและทำให้นำไปสู่ความหายนะ แต่ถ้าใช้ช่องโหว่ในกฎหมายเพื่อสร้างสรรค์ก็เป็นการป้องกันมิให้ใช้ช่องโหว่ของกฎหมายในทางทุจริต...”

นอกจากนั้น พระองค์ยังทรงมีพระราชดำรัสในการส่งเสริมคนดีให้เข้ามาปกครองบ้านเมือง ความว่า “... ในบ้านเมืองนั้นมีทั้งคนดีและคนไม่ดี ไม่มีใครจะทำให้คนทุกคนเป็นคนดีได้ทั้งหมด การทำให้บ้านเมืองมีความปรกติสุขเรียบร้อย จึงมิใช่การทำให้ทุกคนเป็นคนดี หากแต่การส่งเสริมคนดีให้คนดีได้ปกครองบ้านเมือง และควบคุมคนไม่ดีไม่ให้มีอำนาจไม่ให้ก่อความเดือดร้อนวุ่นวายได้...” สำหรับการเรียกร้องให้มีนายกฯ พระราชทาน ตามมาตรา 7 แห่งรัฐธรรมนูญฯ นั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ ทรงมีพระบรมราโชวาทความว่า “เพราะไม่มีสภาผู้แทน ฯ ก็ไม่สามารถมีการปกครองแบบประชาธิปไตยได้ ของเรามีศาลหลายชนิดมากมาย เรามีสภาหลายแบบ และทุกแบบต้องเข้ากันปรองดองกันและคิดหาทางที่จะแก้ไขได้ ขอยืนยันว่ามาตรา 7 ไม่ได้หมายถึงมอบให้พระมหากษัตริย์มีอำนาจที่จะทำอะไรตามชอบใจ มาตรา 7 พูดถึงการปกครองแบบมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ไม่ได้บอกให้พระมหากษัตริย์ตัดสินใจทำได้ทุกอย่าง ถ้าทำไปเขาจะว่าพระมหากษัตริย์ทำเกินหน้าที่ได้ ซึ่งข้าพเจ้าไม่เคยทำเกินหน้าที่ ถ้าทำเกินหน้าที่ไม่ใช่ประชาธิปไตย

พระองค์ยังทรงให้ความหมายของคำว่า “นายก ฯ พระราชทาน” ดังพระบรมราโชวาท ความว่า “... นายก ฯ พระราชทาน หมายถึง ตั้งนายกฯ โดยไม่มีกฎเกณฑ์ เมื่อครั้งนายสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้รับแต่งตั้งเป็นนายกฯ ที่มีผู้รับสนองพระบรมราชโองการ คือรองประธานสภานิติบัญญัติ ฉะนั้น ไปทบทวนประวัติศาสตร์หน่อย ท่านก็เป็นผู้ใหญ่ และท่านก็ทราบว่ามีกฎเกณฑ์ที่รองรับอย่างไร แต่ครั้งนี้เขาจะทำอะไรผิดรัฐธรรมนูญ ใครเป็นคนบอกก็ไม่ทราบ ข้าพเจ้าเองก็รู้สึกว่าผิด ก็ขอให้ช่วยปฏิบัติอะไร คิดอะไร ที่ไม่ให้ผิดกฎเกณฑ์รัฐธรรมนูญ จะทำให้บ้านเมืองพ้นอุปสรรคและมีความเจริญรุ่งเรืองได้...”

จากที่ได้กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 ทรงมีบรรทัดฐานการวางพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยของไทย ทรงบริหารพระราชอำนาจนั้นอย่างมีขอบเขต ทรงดำรงความเป็นกลางทางการเมืองไว้ด้วยสันติวิธีกับทุกฝ่าย ทรงใช้หลักการในลักษณะของธรรมิกราชผู้ทรงธรรม ในการพระราชทานคำแนะนำ และคำตักเตือนแก่ฝ่ายบริหารทุกฝ่าย เพื่อผู้ที่เกี่ยวข้องจะได้รับไปพิจารณาเป็นแนวทางและใช้สติปัญญาสำนึกในการปฏิบัติหน้าที่ของตนเองให้ถูกต้องชอบธรรม ทรงมีประสบการณ์ได้ทอดพระเนตรเห็นความเป็นไปในด้านการเมืองการปกครองของไทยในยุคสมัยประชาธิปไตยมามากที่สุด เพราะต้องทรงเผชิญกับสถานการณ์ทางการเมืองในรูปแบบต่าง ๆ มาตลอดระยะวลาที่ทรงครองราชย์ 60 ปี

กล่าวโดยสรุปได้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 ทรงเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติตามกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบสันตติวงศ์ พ.ศ. 2467 โดยด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร หลังจากการเปลี่ยนแปลงการเมืองการปกครอง 2475 เพียง 14 ปี พระองค์ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจและพระราชจริยาวัตรโดยยึดหลักทศพิธราชธรรมเป็นหลักในการครองพระองค์ พระองค์ทรงมีบทบาทสำคัญในการแก้ไขปัญหาวิกฤตทางการเมืองหลายต่อหลายครั้งที่เกิดความสับสนวุ่นวายทางการเมือง สามารถทำให้ประชาชนชาวไทยเกิดความร่มเย็นเป็นสุข สามารถกลับมาดำเนินชีวิตได้ตามปกติสุข

หลังจากการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของสยามตั้งแต่ พ.ศ. 2475 – พ.ศ. 2557 (ก่อนรัฐประหารยึดอำนาจของพลเอก ประยุทธ์ จันโอชา) ลักษณะการรัฐประหารในแต่ละครั้งมีความ แตกต่างกันไปตามเงื่อนไขของเหตุการณ์ทางการเมืองในแต่ละยุค แต่ในภาพรวมแล้วคือการแย่งชิงอำนาจของชนชั้นนำไทย โดยการใช้กำลังทหารเข้ายึดสถานที่สำคัญเพื่อเข้าสู่อำนาจทางการเมือง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ไชยะ เทพา (2559) พบว่า วัฒนธรรมทางการเมืองไทยมีการผสมผสานในรูปแบบต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลามีความเป็นพลวัตและย้อนแย้งในตัวเองสูง บางกรณีคนไทยจะมีลักษณะเป็นเสรีชน รักอิสระ ไม่ชอบให้ใครใช้อำนาจบังคับบัญชาวิถีชีวิตของตนเอง ซึ่งน่าจะสอดคล้องกับหลัก ปัจเจกบุคคลนิยม (individualism) ในการปกครองแบบระบอบประชาธิปไตย ซึ่งจะส่งเสริมวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย หรือวัฒนธรรมทางการเมืองแบบมีส่วนร่วมได้เป็นอย่างดี แต่อย่างไรก็ตาม โดยลักษณะพื้นฐานของคนไทยแล้วมักจะใช้เสรีภาพจนเกินขอบเขต ซึ่งเมื่ออิสระ เสรีภาพทางการเมืองของไทยเกิดขึ้นอย่างเต็มที่แล้ว คนไทยยังถูกครอบงำด้วยวัฒนธรรมแบบระบบอุปถัมภ์ ที่ต้องการได้รับความช่วยเหลือเกื้อกูลจากผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่า เพื่อให้ได้คุณประโยชน์แก่ตนเอง จึงเกิดการยอมรับในอำนาจดังกล่าว เมื่อลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นในระบบการเมือง ก็จะ ทำให้ตกเป็นเครื่องมือของชนชั้นนำที่แย่งชิงอำนาจกัน โดยใช้ชนชั้นล่างเป็นเครื่องมือผ่านทางระบบอุปถัมภ์ท้ายที่สุดก็นำไปสู่ความยุ่งเหยิงทางการเมือง

หลังจากการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองตั้งแต่ พ.ศ. 2475 – พ.ศ. 2557 (ก่อนรัฐประหารยึดอำนาจของพลเอก ประยุทธ์ จันโอชา) ผู้วิจัยพบว่า การเมืองการปกครองของประเทศไทยถูกแบ่งเป็น 4 ช่วง ดังนี้

ช่วงที่ 1 เป็นช่วงแห่งการช่วงชิงอำนาจของ 2 ขั้วอำนาจ ระหว่างกลุ่มอำนาจใหม่โดยคณะราษฎรและกลุ่มอำนาจเก่าโดยกลุ่มนิยมเจ้า ในปี พ.ศ. 2475 – พ.ศ. 2500 คณะราษฎรได้มอบหมายให้นายปรีดี พนมยงค์ ร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ เพื่อดำเนินการปรับปรุงเศรษฐกิจของประเทศตามหลักการข้อ 3 ในอุดมการณ์ 6 ประการของคณะราษฎรที่ได้ประกาศไว้เมื่อครั้งกระทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น ปรากฏว่าหลายฝ่ายมองว่าเค้าโครงการเศรษฐกิจมีลักษณะโน้มเอียงไปในทางหลักเศรษฐกิจแบบคอมมิวนิสต์ ดังนั้น ความขัดแย้งจึงเกิดขึ้น พระยามโนปกรณ์นิติ

ธาดา นายกรัฐมนตรี เห็นว่าการบริหารประเทศท่ามกลางความขัดแย้งในเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจไม่สามารถจะดำเนินต่อไปได้ จึงประกาศปิดสภาและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา อันส่งผลให้ พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนา นำกำลังทหารยึดอำนาจรัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดาในวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 และหลังจากนั้น พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ได้เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีบริหารราชการแผ่นดินสืบไป เมื่อรัฐบาลของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ได้เข้าบริหารประเทศได้ไม่นาน ก็มีบุคคลคณะหนึ่งซึ่งเรียกตนเองว่า คณะกู้บ้านกู้เมือง นำโดยพลเอก พระองค์เจ้าบวรเดช ได้ก่อการรัฐประหารยึดอำนาจรัฐบาลในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2476 โดยอ้างว่ารัฐบาลได้ทำการหมิ่นประมาทองค์พระประมุขของชาติ และรับนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจอันอื้อฉาวเข้าร่วมในคณะรัฐบาล พร้อมกับเรียกร้องให้รัฐบาลดำเนินการปกครองประเทศในระบอบรัฐธรรมนูญที่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง แต่ในที่สุดรัฐบาลก็สามารถปราบรัฐประหารของคณะกู้บ้านกู้เมืองได้สำเร็จ ซึ่งต่อมาก็กลายเป็นความขัดแย้งสืบต่อกันมาในยุคหลัง ปัญหาดังกล่าวทำให้การเมืองการปกครองไทยระบอบประชาธิปไตยต้องประสบกับความล้มเหลว ไม่สามารถพัฒนาไปได้อย่างที่ควรจะเป็น

ช่วงที่ 2 ระหว่างปี พ.ศ. 2500 – 2520 หลังจากรัฐประหารในประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ. 2490 คณะรัฐประหารได้ชู จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นผู้นำและนายกรัฐมนตรีสืบต่อมา การเมืองหลังจากนั้นอยู่ในการปกครองแบบสามเส้า ซึ่งมีการคานอำนาจกันระหว่าง จอมพล ป. กับฝ่ายกองทัพของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และฝ่ายตำรวจของพล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ ต่อมาเกิดรัฐประหารในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2494 นำโดย จอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่เป็นการทำรัฐประหารตนเองตามมาด้วยการยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2492 และกลับไปใช้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 เพื่อเป็นการลดอำนาจพระมหากษัตริย์ ในช่วงปลายของรัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม เขาร่วมมือกับ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ เพื่อคานอำนาจกับฝ่ายเจ้าและอนุรักษนิยมที่มีอำนาจสูงขึ้นเรื่อย ๆ เขาพยายามดำเนินนโยบายแบบเสรีประชาธิปไตยตามแบบสหรัฐเพื่อขอความช่วยเหลือจากต่างชาติ และพยายามนำตัวปรีดี พนมยงค์ กลับประเทศและรื้อฟื้นคดีสวรรคตรัชกาลที่ 8 ใหม่เพื่อล้างมลทินให้ปรีดี พนมยงค์

เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ถือเป็นชัยชนะของประชาชนและนักศึกษาที่ลุกฮือขึ้นมาต่อต้านรัฐบาลเผด็จการที่สืบทอดอำนาจมาอย่างยาวนาน เกิดการปะทะกันอย่างรุนแรงจนรัฐบาลไม่สามารถควบคุมสถาณการณ์ได้ เนื่องจากมวลชนที่ออกมาชุมนุมมีจำนวนมหาศาล จอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรีจึงประกาศลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

ช่วงที่ 3 เป็นช่วงแห่งการเกิดประชาธิปไตยแบบครึ่งใบ ระหว่างปี พ.ศ. 2521 – พ.ศ. 2543 อาจกล่าวได้ว่า ในบางช่วงเวลาผู้ปกครองไม่มีการใช้รูปแบบวิธีการของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ในบางช่วงเวลาผู้ปกครองมีการสร้างสรรค์ประชาธิปไตยที่มีเนื้อหา สาระ เป้าหมาย

หรือใช้รูปแบบวิธีการในระดับหนึ่งแต่ยังไม่บรรลุจุดมุ่งหมายที่แท้จริง ในบางช่วงเวลาผู้ปกครองมุ่งเน้นแต่เนื้อหาโดยไม่ให้ความสำคัญกับรูปแบบวิธีการในการปฏิบัติ และในบางช่วงเวลามีเหตุการณ์ทางการเมืองที่ส่งผลกระทบให้การพัฒนาระบอบประชาธิปไตยต้องหยุดชะงักลง

ในช่วงสมัยของรัฐบาลธานินทร์ กรัยวิเชียร กับคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินใน พ.ศ. 2519 นั้น ปราศจากรูปแบบวิธีการของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยและมีเนื้อหาเป้าหมายที่ไม่ชัดเจน ทำให้ยุคนี้ได้รับการกล่าวขานว่าเป็นระบบเผด็จการ รวมไปถึงการเป็นรัฐบาลขวาจัด

ในสมัยของรัฐบาลพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ และรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ภายใต้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2521 ได้ปรากฏรูแบบวิธีการตามระบอบประชาธิปไตย คือ มีรัฐธรรมนูญ กฎหมายเลือกตั้ง พรรคการเมือง ระบบรัฐสภา และการถือเสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจ และมีเนื้อหาของการสร้างสรรค์ความเป็นประชาธิปไตยทางการเมืองในระดับหนึ่ง

ในสมัยรัฐบาล พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ ถือว่าเป็นประชาธิปไตยมากกว่ารัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เนื่องจากมีรูปแบบที่ใกล้เคียงกับระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยมากกว่า ทั้งนี้เป็นเพราะว่า พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ ลงสมัครรับเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและกลายเป็นหัวหน้าพรรคเสียงข้างมาก ดังนั้นจึงได้รับเลือกให้เป็นนายกรัฐมนตรีในรัฐบาลผสม ซึ่งในสมัยนี้ทั้งนายกรัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรีเกือบทั้งหมดมาจากการเลือกตั้ง จึงสอดคล้องกับระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยมากกว่ารัฐบาลชุดก่อนอย่างน้อยก็ในแง่รูปแบบ แต่สิ่งที่รัฐบาล พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์คือ รัฐบาลชุดนี้เกิดการเล่นพรรคเล่นพวก กอบโกยผลประโยชน์อย่างกว้างขวาง เกิดปัญหาคอร์รัปชัน ดังคำเรียกกันต่อมาว่า “บุฟเฟ่ต์คาร์บิเนต” จึงเกิดการรัฐประหาร โดยที่คณะนายทหารที่เรียกตนเองว่า คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) ได้ยึดอำนาจโค่นล้มรัฐบาล พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ ภายหลังการยึดอำนาจ รสช.ได้แต่งตั้งให้นายอานันท์ ปันยารชุน เป็นนายกรัฐมนตรีรักษาการ กำหนดให้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ.2521 สิ้นสุดลง พร้อมกับสถาบันรัฐสภา จากนั้นได้มีการประกาศใช้ธรรมนูญชั่วคราว 23 มาตราขึ้น ซึ่งไม่มีบทบัญญัติใดที่กล่าวถึงสิทธิและเสรีภาพของประชาชน นอกจากนี้ยังให้มีการจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ขึ้นซึ่งต่อมาได้นำเสนอเข้าสู่การพิจารณาของสภานิติบัญญัติ และกลายเป็นร่างรัฐธรรมนูญที่ถูกวิจารณ์ว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่เอื้อประโยชน์ให้แก่คณะทหาร เช่น การเปิดโอกาสให้นายกรัฐมนตรีไม่จำเป็นต้องมาจากการเลือกตั้ง หรือให้ประธานคณะรสช. เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการในการแต่งตั้งนายกรัฐมนตรี รัฐธรรมนูญฉบับนี้จึงได้รับฉายาว่าเป็นฉบับร่างทรงรสช.

ต่อมาภายหลังการเลือกตั้ง พล.อ.สุจินดา คราประยูร ได้รับแต่งตั้งให้เป็นนายกรัฐมนตรี และได้กลายเป็นชนวนสำคัญที่ทำให้เกิดการชุมนุมประท้วงต่อต้านของประชาชน จนนำไปสู่เหตุการณ์นองเลือดที่เรียกกันว่า เหตุการณ์พฤษภาทมิฬใน พ.ศ. 2535 ในช่วงเวลานี้จึงถือว่าการพัฒนาประชาธิปไตยของไทยหยุดชะงักลง

ในสมัยรัฐบาลนายชวน หลีกภัยในสมัยที่ 1 และในสมัยที่ 2 เป็นรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้ง แต่ก็ได้รับเสียงวิพากษ์วิจารณ์ว่าคุกคามสิทธิเสรีภาพของประชาชนในระดับล่าง โดยรัฐบาลมักใช้วิธีการปราบปรามประชาชนผู้มาชุมนุมประท้วงในเรื่องความเดือดร้อนต่าง ๆ ซึ่งได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ว่า เป็นรัฐบาลที่ไม่ให้ความสำคัญกับภาคประชาชนโดยเฉพาะประชาชนระดับล่าง แม้ว่าชวนจะได้ชื่อว่าเป็นนักการเมืองที่มือสะอาด แต่รัฐบาลเขาเต็มไปด้วยกรณีอื้อฉาวและข่าวลือการฉ้อราษฎร์บังหลวง โดยรักเกียรติ สุขธนะ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข ถูกตั้งข้อหาว่ารับสินบน 5 ล้านบาทจากบริษัทยาแห่งหนึ่งและบังคับให้โรงพยาบาลของรัฐซื้อยาราคาสูงเกินจริง นายสุเทพ เทือกสุบรรณ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคมและการสื่อสาร ซึ่งถูกเชื่อมโยงกับการละเมิดกองทุนตั้งสหกรณ์ในจังหวัดสุราษฎร์ธานี

ช่วงที่ 4 เป็นช่วงแห่งการมีประชาธิปไตยที่เดินไปพร้อมกับทุนนิยม พ.ศ. 2544 – พ.ศ. 2550 มีการเจริญเติบโตของธุรกิจรายย่อย และธุรกิจรายใหญ่เป็นจำนวนมาก ด้วยการบริหารแบบเอกชนที่ประยุกต์ใช้กับระบบราชการ เป็นการรวมตัวของผู้ที่มีความรู้ความสามารถเข้ามาบริหารประเทศจำนวนมาก จนสามารถพูดได้ว่ารัฐบาลในยุคนี้มีความเข้มแข็งในระบอบประชาธิปไตยมากที่สุดเท่าที่เคยมีมา แต่ความรู้ความสามารถในการบริหารประเทศเพียงอย่างเดียวไม่สามารถทำให้ประเทศชาติและระบอบประชาธิปไตยพัฒนาไปได้อย่างยั่งยืน แต่กลับกลายเป็นดาบ 2 คม ที่ก่อให้เกิดการทุจริตคอรัปชันที่มากขึ้น ซึ่งเป็นจุดอ่อนให้ฝ่ายตรงข้ามทางการเมือง ได้ทำการรัฐประหารเข้ามายึดอำนาจอีกครั้ง

ในสมัยรัฐบาลพันตำรวจโททักษิณ ชินวัตร เป็นรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งและได้รับคะแนนเสียงเป็นจำนวนมาก พรรคไทยรักไทยได้รับการเลือกตั้งเข้ามาเป็นรัฐบาลถึง 2 ครั้ง ติดต่อกันด้วยยคะแนนเสียงท่วมท้น เพราะการยอมรับของประชาชนในระดับล่าง รัฐบาลพันตำรวจโท ทักษิณ ชินวัตร ถูกโจมตีเรื่องความไม่โปร่งใสในการบริหารราชแผ่นดินและการขาดจริยธรรมในทางการเมือง

ในสมัยคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (คมช.) และรัฐบาล พล.อ.สุรยุทธ์ จุลานนท์ คณะทหารภายใต้การนำของ พล.อ.สนธิ บุญยรัตกลิน ผู้บัญชาการทหารบก ได้ยึดอำนาจจากรัฐบาลพันตำรวจโททักษิณ ชินวัตร โดยอ้างเหตุผลว่าทำให้สังคมแตกแยก เกิดกรณีทุจริต และสถานการณ์ที่หมิ่นพระบรมเดชานุภาพ ภายหลังการยึดอำนาจคมช. ได้ยกเลิกรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ที่กล่าวกันว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่มีความเป็นประชาธิปไตยมากที่สุดเท่าที่ประเทศไทยเคยมีมา เพราะผ่านการทำประชาพิจารณ์และการแสดงความคิดเห็นของประชาชน จนรัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้รับการเรียกขานว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน ซึ่งจะเน้นความเป็นประชาธิปไตย เช่น การมีส่วนร่วมของประชาชน ความโปร่งใสในทางการเมือง และการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองอย่างสันติวิธี ต่อมา คมช. แต่งตั้งให้ พล.อ. สุรยุทธ์ จุลานนท์เป็นนายกรัฐมนตรี มีรัฐธรรมนูญฉบับใหม่เกิดขึ้นมา คือ รัฐธรรมนูญ พ.ศ.

2550 การยึดอำนาจของคมช. ยังถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่า ทำให้การพัฒนาประชาธิปไตยของไทยหยุดชะงักลง

ในช่วงสมัยรัฐบาลนายสมัคร สุนทรเวช รัฐบาลนายสมชาย วงศ์สวัสดิ์ และรัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ต่างอยู่ท่ามกลางความขัดแย้งทางการเมืองอันสืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยรัฐบาลพันตำรวจโททักษิณ ชินวัตร ภาวะทางการเมืองในช่วงสามรัฐบาลที่ผ่านมานี้ มีการเผชิญหน้าและต่อสู้กันในรูปแบบต่าง ๆ และแต่ละฝ่ายต่างก็ละเมิดกฎกติกาของประชาธิปไตยจนนำไปสู่การบาดเจ็บหรือการสูญเสียชีวิตของประชาชน

ในช่วง พ.ศ. 2554 ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร และพรรคเพื่อไทยชนะเลือกตั้ง และตั้งรัฐบาลใหม่โดยมียิ่งลักษณ์เป็นนายกรัฐมนตรี ในช่วงพฤศจิกายน พ.ศ. 2556 มีการชุมนุมคัดค้านร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรมแก่ผู้ซึ่งกระทำความผิดเนื่องจากการชุมนุมทางการเมือง ซึ่งเป็นการเอื้อประโยชน์ให้ พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร อดีตนายกรัฐมนตรี สร้างความไม่พอใจให้กับผู้สนับสนุนการเมืองฝ่ายตรงกันข้าม บทบาททางการเมืองของรัฐบาลยิ่งลักษณ์ และพรรคเพื่อไทยได้เผชิญกับการต่อต้านจากกลุ่มมวลชน จนนำไปสู่ความขัดแย้งทางการเมืองอีกครั้งระหว่างฝ่ายรัฐบาล และกลุ่ม กปปส. เกิดเหตุการณ์จลาจลนองเลือดกันทั้ง 2 ฝ่าย ทำให้กองทัพที่นำโดยพล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา ได้ประกาศกฎอัยการศึกเพื่อเปิดทางให้กองทัพเข้ามาดูแลความปลอดภัย และกระจายกำลังในพื้นที่ทั่วกรุงเทพ ฯ

รัฐประหารในประเทศไทยเมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2557 อันมีพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา เป็นหัวหน้าคณะรัฐประหารโค่นรัฐบาลยิ่งลักษณ์ ซึ่งมีนิวัฒน์ธำรง บุญทรงไพศาลรักษาการ นับเป็นรัฐประหารครั้งที่ 13 ในประวัติศาสตร์ไทย รัฐประหารดังกล่าวเกิดขึ้นหลังวิกฤตการณ์การเมืองซึ่งเริ่มเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2556 เพื่อคัดค้านร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรม ฯ และอิทธิพลของ ทักษิณ ชินวัตร ในการเมืองไทย หลังรัฐประหาร พ.ศ. 2549 มีการประกาศให้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 สิ้นสุดลง ยกเว้นหมวด 2 คณะรัฐมนตรีรักษาการหมดอำนาจ ตลอดจนให้ยุบวุฒิสภา จนเมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2557 มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2557 ซึ่งให้มีสภานิติบัญญัติแห่งชาติทำหน้าที่แทนรัฐสภา วันที่ 21 สิงหาคม 2557 สภา ฯ มีมติเลือกพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา เป็นนายกรัฐมนตรี หลายประเทศประณามรัฐประหารครั้งนี้ ส่วนในประเทศไทยมีการตอบสนองทั้งยินดีและต่อต้าน ผลของการทำรัฐประหารครั้งนี้ ทำให้กองทัพมีอำนาจในทางการเมืองการปกครองไทยมากยิ่งขึ้น เกิดความเหลื่อมล้ำและการผูกขาดเศรษฐกิจโดยกลุ่มนักธุรกิจใหญ่ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ซึ่งถือกำเนิดขึ้นในช่วงนี้ มีการวางระบบจนทำให้พรรคการเมืองครองเสียงข้างมากได้ยาก และมีการวางแผนยุทธศาสตร์ 20 ปี ทำให้ประเทศเข้าสู่ยุคที่กองทัพชี้นำประชาธิปไตย

จากที่ได้กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่า การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองตั้งแต่ พ.ศ. 2475 – พ.ศ. 2557 วัฒนธรรมทางการเมืองของไทยจะเคลื่อนไหวไปมาระหว่างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบอำนาจนิยม และวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเสรีนิยม เมื่อใดก็ตามที่รัฐบาลพลเรือนที่มาจากการเลือกตั้งตามวิถีทางของระบอบประชาธิปไตย ไม่สามารถรักษาความชอบธรรมทางการเมืองได้ เช่น มีการทุจริตคอรัปชันในวงราชการอย่างกว้างขวาง มีการเล่นพรรคเล่นพวกจนละเลยกฎหมายบ้านเมือง มีการใช้อำนาจทางการเมืองเพื่อประโยชน์ของตนเองและพวกพ้องจนระบบการเมืองเกิดความอ่อนแอ จะส่งผลให้เกิดการออกมาชุมชุมต่อต้านของประชาชนจนเป็นพลังมวลชนเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐ เมื่อรัฐพยายามที่จะรักษาสถานะเดิมด้วยวิธีการต่าง ๆ จนนำไปสู่ความวุ่นวายทางการเมืองเกิดการจลาจล จนนำไปสู่เงื่อนไขที่กองทัพทหารต้องออกมาแทรกแซงทางการเมืองโดยการทำรัฐประหาร ซึ่งเป็นการกระทำที่ขัดแย้งกับหลักการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ในการทำรัฐประหารทั้ง 13 ครั้งที่ผ่านมา และการเปลี่ยนรัฐธรรมนูญถึง 20 ครั้ง เป็นสาเหตุหลัก ๆ ที่ทำให้ระบอบประชาธิปไตยไม่สามารถพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง และหากวิเคราะห์จากทั้ง 4 ช่วงที่ผ่านมา มีเพียงช่วงสั้น ๆ เท่านั้นที่เห็นว่าพอจะเป็นประชาธิปไตยได้บ้าง คือ ในช่วงที่ 3 เป็นช่วงแห่งการเกิดประชาธิปไตยแบบครึ่งใบ ระหว่างปี พ.ศ. 2521 – พ.ศ. 2543 และในช่วงที่ 4 เป็นช่วงแห่งการมีประชาธิปไตยที่เดินไปพร้อมกับทุนนิยม พ.ศ. 2544 – พ.ศ. 2550

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2475 – พ.ศ. 2557 การเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย ยังไม่สามารถพัฒนาไปได้เท่าที่ควร สาเหตุหลัก ๆ เป็นเพราะปัญหาที่เกิดจากรัฐบาลพลเรือนที่มาจากการเลือกตั้งตามวิถีทางของระบอบประชาธิปไตย ไม่สามารถรักษาความชอบธรรมทางการเมืองไว้ได้ เช่น มีการทุจริตคอรัปชันในวงราชการอย่างกว้างขวาง ประเด็นปัญหาต่อมา สืบเนื่องมาจากข้างต้นคือ นำไปสู่เงื่อนไขที่กองทัพทหารต้องออกมาแทรกแซงทางการเมืองโดยการทำรัฐประหาร ประเด็นปัญหาต่อมา คือ การไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประชาชนชาวไทย กล่าวคือ มีการแบ่งฝ่ายทางการเมืองของประชาชนเป็น 2 ฝ่ายอย่างชัดเจน ทำให้เกิดความแตกสามัคคีกันของคนในชาติ

การพัฒนาการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยให้สมบูรณ์ได้นั้น จะต้องส่งเสริมให้มีการพัฒนาทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ประชากร ให้มีประสิทธิภาพ รวมทั้งต้องส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนให้มีบทบาทมากยิ่งขึ้น รัฐบาลต้องมีนโยบายการบริหารและพัฒนาประเทศให้ครอบคลุมถึงความต้องการของประชาชนอย่างรอบด้าน และสามารถนำไปปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ทุจริตคอรัปชันเชิงนโยบาย สร้างประโยชน์เพื่อประชาชนอย่างแท้จริง ต้องเห็นแก่ประชาชนส่วนใหญ่มากกว่าตนเองและพรรคพวก ต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมทางการเมือง ไม่ว่าจะเป็นทางตรงหรือทางอ้อม ในรูปแบบของการร่วมแสดงความคิดเห็น ร่วมดำเนินการในทุก ๆ เรื่องที่มีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน ถ้ารัฐบาลใดที่ปกครองโดย

ระบอบประชาธิปไตยมีประสิทธิภาพประสิทธิผลดังที่กล่าวมาแล้วนี้ ความเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริงจะเกิดขึ้นในตัวของมันเองตามหลักอำนาจอธิปไตยที่เป็นของประชาชน

4.3 วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรม

4.3.1 วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยในยุคสมัยสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี (ก่อน พ.ศ. 2475) ตามหลักทศพิธราชธรรม

การปกครองในสมัยสุโขทัยเป็นการปกครองระบอบราชาธิปไตย ที่มีพระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจเด็ดขาด ในตอนต้นของการตั้งอาณาจักรสุโขทัยเป็นการปกครองแบบบิดาปกครองบุตร แต่ตอนปลายสมัยเป็นการปกครองแบบธรรมราชา และมีการสร้างความสัมพันธ์กับอาณาจักรอื่น เพื่อพัฒนาอาณาจักรให้เป็นปึกแผ่นเจริญรุ่งเรือง อาณาจักรสุโขทัยเมื่อแรกตั้งยังมีอาณาเขตไม่กว้างขวาง จำนวนพลเมืองยังไม่มาก และอยู่ในระหว่างก่อร่างสร้างตัว การปกครองในระยะเริ่มแรกจึงมีลักษณะเป็นระบบครอบครัว ผู้นำของอาณาจักรมีฐานะเป็นพ่อขุน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับประชาชน ผู้ปกครองเปรียบเสมือนบิดาของประชาชนทั้งปวง ต่อมาภายหลังรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช สถานการณ์บ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไป จึงเริ่มใช้วิธีการปกครองที่เป็นแบบแผนมากขึ้น ความสัมพันธ์ของผู้นำอาณาจักรกับประชาชนแตกกต่างไปจากเดิม มีความพยายามเพิ่มพูนพระราชอำนาจพระมหากษัตริย์ให้สูงขึ้นทรงมีฐานะเป็น ธรรมราชา ลักษณะการาปกครองสมัยสุโขทัยแบ่งได้ 2 ระยะ คือ การปกครองสมัยสุโขทัยตอนต้น เริ่มจากรัชสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ไปถึงสิ้นรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช และการปกครองสมัยสุโขทัยตอนปลาย นับจากรัชสมัยพระยาเลอไท ไปจนกระทั่งอาณาจักรสุโขทัยหมดอำนาจลง

การปกครองโดยพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาถึงสมัยกรุงธนบุรีที่เรียกว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยระบอบนี้ มีหลักการปกครองที่ว่าด้วยประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการกำหนดผู้ปกครอง อำนาจสูงสุดในการปกครองรัฐเป็นของพระมหากษัตริย์ ดังนั้นความคิดทางการเมืองการปกครองที่ใช้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น ไม่สามารถทำให้อาณาจักรเกิดความมั่นคงอย่างถาวรได้ และทำให้เสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่าถึง 2 ครั้ง สาเหตุหลัก ๆ ก็คือ กษัตริย์ทรงอ่อนแอและแตกความสามัคคีกันเองในชนชั้นผู้นำ ลักษณะการปกครองแบบเทวราชานี้ถือว่า พระมหากษัตริย์เป็นเสมือนเจ้าชีวิต นอกจากจะมีพระราชอำนาจเด็ดขาด สามารถกำหนดชะตาชีวิตของผู้อยู่ใต้ปกครองแล้ว ยังถือว่าอำนาจในการปกครองนั้นพระมหากษัตริย์ทรงได้รับมาจากสวรรค์ หรือเป็นไปตามเทวโองการ การกระทำของพระมหากษัตริย์ถือเป็นความต้องการของพระเจ้า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเสมือนสมมุติเทพ เพราะฉะนั้นพระมหากษัตริย์ตามแนวความคิดแบบเทวราชาจึงทรงอำนาจสูงสุดล้นพ้น ลักษณะการปกครองเป็นแบบนายปกครองบ่าว หรือเจ้าปกครองข้า

ผู้วิจัยพบว่า ปัญหาการพัฒนาการปกครองที่ยึดมั่นในอุดมการณ์ทางการเมืองแบบเทวราชาและธรรมราชาในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในสมัยช่วงปลายสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรีนั้น แม้จะทำให้มีความสงบสุขบ้างในบางช่วงเวลาที่เว้นว่างจากการทำสงคราม แต่ก็ต้องเผชิญกับอาณาจักรอื่นที่เข้ามารุกรานอยู่บ่อยครั้ง ถ้ากษัตริย์และกองทัพไม่มีความเข้มแข็งพอและขาดความสามัคคีกันในการทำสงคราม ก็จะเสียอาณาจักรให้กับข้าศึกได้ แนวคิดเทวราชาและธรรมราชานั้นจะต้องรักษาอาณาจักรและขยายอำนาจของรัฐในสมัยนั้นได้ด้วย เพราะในสมัยนั้นมีการทำสงครามแย่งชิงอาณาจักรกันอยู่ตลอดเวลา อาจกล่าวได้ว่าเมื่อความอ่อนแอของกษัตริย์และกองทัพเกิดขึ้น ความเสื่อมแห่งอาณาจักรก็เกิดขึ้นตามมา ดังนั้นหลักทศพิธราชธรรม 10 ประการ จึงเป็นคุณสมบัติของนักปกครองที่ดี เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในอุดมการณ์ทางการเมืองแบบเทวราชาและธรรมราชาในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพื่อเป็นการส่งเสริมหลักการให้ผู้ปกครอง ผู้นำกองทัพ ขุนศึก ขุนนาง และเหล่าข้าราชบริพาร ได้นำหลักทศพิธราชธรรมไปปฏิบัติ เพื่อทำให้ประชาชนในอาณาจักรมีความกินดีอยู่ดี เป็นอาณาจักรที่มีความเข้มแข็ง และสามารถแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนให้แก่ประชาชนได้ และสร้างอุปนิสัยที่ดีที่เข้มแข็งสามัคคีให้แก่ผู้ปกครอง ผู้นำกองทัพ ขุนศึก ขุนนาง และเหล่าข้าราชบริพาร ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ มนต์เทียน มนตราภิบูลย์ (2564) พบว่า พระราชธรรม 10 ประการ มาให้ประชาชนได้ประยุกต์ใช้ในการบริหารและการปกครองบ้านเมือง แต่ใช้หลักการปกครองการบริหารแบบตะวันตกมาใช้แทน ซึ่งมีหลากหลายทฤษฎี หลายแนวคิด หลายรูปแบบมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับระบอบการปกครอง ซึ่งหากเราประยุกต์เอาหลักทศพิธราชธรรมมาปรับใช้ปกครอง (บริหาร) ผสมผสานควบคู่ไปกับหลักการบริหารแบบชาติตะวันตก ผลดีคงมากกว่าผลเสียอย่างแน่นอนผลประโยชน์ก็จะเกิดขึ้นกับประชาชนอย่างยั่งยืน มั่นคงและเป็นธรรม เพราะหลักทศพิธราชธรรมนี้สามารถประยุกต์ใช้กับผู้ปกครองทุกระดับชั้น ไม่ใช่เฉพาะแต่พระมหากษัตริย์เท่านั้น หลักทศพิธราชธรรมเป็นหลักธรรมไม่ใช่แค่เป็นอัตตหิตสมบัติ หรือการทำความดีส่วนตัวของผู้นำหรือผู้ปกครองทุกระดับชั้นเท่านั้น แต่เป็นหลักที่ผู้นำทุกระดับควรนำไปปฏิบัติมุ่งปรหิตปฏิบัติคือการบำเพ็ญประโยชน์สุขเพื่อผู้อื่นหรือส่วนรวมในสังคมเป็นสำคัญ

จากที่ได้กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยในยุคสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี (ก่อน พ.ศ. 2475) ตามหลักทศพิธราชธรรม เพื่อพัฒนาอาณาจักรให้เข้มแข็งควรมีดังนี้

บทบาทของพระสงฆ์มิได้จำกัดอยู่เฉพาะในเรื่องการสั่งสอนศาสนธรรม พิธีกรรม และการปฏิบัติธรรมเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการช่วยเหลือประชาชน ทั้งทางด้านวัตถุและการแก้ไขปัญหา และการพัฒนาชีวิต การที่จะนำหลักธรรมมาใช้กับการเมืองการปกครองก็เป็นอีกบทบาทหนึ่งของพระสงฆ์ที่จะต้องชี้แนะแนวทางในการนำหลักธรรมนั้นมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับการเมืองการปกครองเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนโดยรวม พระพุทธเจ้าไม่ทรงเน้นเรื่องระบบมากนัก เพราะระบบ

การเมืองหรือระบบการปกครองสามารถเปลี่ยนแปลงได้ไปตามกาลเวลา ไม่ยึดติดกับรูปแบบที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนามนุษย์ จะทรงเน้นที่การพัฒนาจิตใจคนเป็นสำคัญ เพื่อประโยชน์ต่อตนเองและประโยชน์แก่ผู้อื่นเป็นสำคัญ ดังนั้น

เมื่อใดที่พระมหากษัตริย์ทรงใช้พระราชอำนาจให้สอดคล้องกับหลักทศพิธราชธรรม จึงขนานพระสมัญญาว่า “ธรรมราชา” อันมีความหมายตามคำแปลว่า พระมหากษัตริย์ผู้ทรงทำให้อาณาประชาราษฎรยินดีด้วยธรรม (ราชา หมายถึง ผู้ที่ยังให้เกิดความยินดีแก่ราษฎร) คติ “ธรรมราชา” นี้จึงมีมาตั้งแต่ครั้งพระมหาธรรมราชาลิไทยุคสุโขทัยสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เป็นหลักธรรมที่แสดงถึงหลักการปกครองที่ใช้อุดมการณ์ทางการเมืองแบบธรรมราชา เพื่อรักษาและขยายอำนาจและอาณาเขตของผู้ปกครอง ทศพิธราชธรรมที่พระมหากษัตริย์ต้องทรงนำไปประพฤติปฏิบัติเพื่อไม่ให้กลายเป็นทรราช ประกอบด้วยหลัก 10 ประการดังนี้

1. ทาน อันหมายถึง การให้ที่เป็นประโยชน์ คือ อามิสทาน หรือการให้สิ่งของ เช่น ปัจจัยสี่ ธรรมทาน หรือการให้ปัญญา ความรู้ คำแนะนำที่เป็นประโยชน์แก่ประชาชน และอภัยทาน คือ การให้อภัยผู้ที่ควรได้รับการให้อภัย โดยปกติมนุษย์ทุกคนมักอยากได้มากกว่าอยากให้ ความอยากได้เป็นที่มาของความโลภ ในขณะที่การให้เป็นยารักษาความโลภ เมื่อโลภก็ต้องแสวงหา ซึ่งอาจนำมาซึ่งการทุจริตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ตรงกันข้ามกับการให้ซึ่งไม่หวังผลตอบแทนกลับเป็นเครื่องขจัดความโลภอันเป็น ที่มาของการทุจริตทั้งปวง

2. ศีล อันหมายถึง การสำรวมกาย การสำรวมใจ ไม่ให้ละเมิดทั้งศีลในศาสนา และกฎหมายบ้านเมือง รวมทั้งจริยธรรมทั้งปวง ราชธรรมข้อนี้จึงกว้างขวาง หมายถึงการเคารพหลักศาสนา เคารพหลักศีลธรรม เคารพหลักนิติธรรม และเคารพหลักจริยธรรม เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวรั้งไม่ให้พระมหากษัตริย์ประพฤติผิดกฎเกณฑ์ทุกชนิด

3. บริจาค ซึ่งหมายถึง พึงสละเพื่อประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่กว่า อันหมายถึง การเสียสละแม้กระทั่งชีวิตของตนเอง เพื่อประโยชน์ของมหาชน การเสียสละพระราชทรัพย์ พระกำลัง พระสติปัญญา หรือความสุขส่วนพระองค์ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนส่วนใหญ่

4. อาชชวะ คือ ความซื่อสัตย์ ซื่อตรง และสุจริตต่อประชาชน

5. มัททวะ คือ ความมีพระราชอัธยาศัยอ่อนโยน ไม่ทรงดื้อดึง ทรงรับฟังการกราบบังคมทูลตักเตือนที่มีเหตุผล และไม่ทรงถือพระองค์ด้วยอำนาจมานะ

6. ตบะ คือ ความเพียรในการทรงปฏิบัติหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ให้ถูกต้องอย่างสม่ำเสมอ ต้องทรงมีความเป็นอยู่อย่างสามัญ อยู่ง่าย กินง่าย ต้องทรงข่มใจไม่ให้หลงใหลในความสุขสำราญจนกลายเป็นกษัตริย์ที่อ่อนแอ เพราะเป็นเหตุให้เสียบ้านเสียเมืองให้แก่ข้าศึกได้

7. อักโกธะ หมายถึง การไม่ทรงแสดงความโกรธให้ปรากฏ ไม่ทรงเกลียด หรือทรงพยาบาทมุ่งร้ายต่อผู้อื่นด้วยอคติ เพราะความโกรธย่อมเป็นที่มาของการตัดสินพระทัยที่ผิดพลาด เมื่อไม่ทรง

โกรธการตัดสินพระทัยในเรื่องใด ๆ ก็เที่ยงธรรม ปราศจากอคติ เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จในทุก ๆ ด้าน

8. อวิหิงสา หมายถึง ไม่ทรงเบียดเบียนผู้อื่นก่อน รวมถึงสัตว์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ทรงยืดมั่นในสันติธรรมต่อทุกฝ่าย เจรจาโดยสันติวิธีก่อน ต้องไม่ทรงหลงระเริงอำนาจ และไม่ฆ่าผู้อื่นโดยไม่จำเป็น

9. ขันติ หมายถึง ทรงมีความอดทน อดกลั้น ต่ออารมณ์และสิ่งยั่วยุทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นโลภะ โทสะ โมหะ และทุกขเวทนาทั้งหลาย

10. อวิโรธนะ หมายถึง ทรงยืดหลักความถูกต้องเที่ยงธรรม ยกย่องคนดีมีศีลธรรม และปราบคนที่ควรปราบด้วยความเป็นธรรม

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การปกครองไทยในยุค (ก่อน พ.ศ. 2475) ในสมัยอาณาจักรสุโขทัย ลักษณะการปกครองจะเป็นแบบบิดาปกครองบุตร การจัดการปกครองอาณาจักรสุโขทัย แบ่งการปกครองได้ดังนี้

การปกครองราชธานีในสมัยสุโขทัย พระมหากษัตริย์ดำเนินการปกครองเอง และเป็นศูนย์กลางการปกครองอำนาจการวินิจฉัยสั่งการอยู่ที่หัวเมือง มีการสร้างระเบียบการปกครองโดยระบบศักดินา โดยถือเอาการวัดจำนวนที่ดินเป็นเกณฑ์วัดระดับสถานภาพและอภิสิทธิทางสังคม การปกครองส่วนภูมิภาคแบ่งหัวเมืองการปกครองออกเป็น หัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก การปกครองประเทศราชให้เจ้าเมืองเดิมปกครองกันเองแต่ต้องส่งบรรณาการ

การปกครองในสมัยอยุธยาเป็นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การปกครองส่วนกลางหรือราชธานีจัดการปกครองแบบจตุสดมภ์ตามอิทธิพลของขอม คือ เวียง วัง คลัง นา การปกครองส่วนภูมิภาค แบ่งการปกครองออกเป็น 4 ส่วน คือ เมืองหน้าด่าน หัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก หัวเมืองประเทศราช และมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในสมัยต่อๆมา ในสมัยธนบุรีการปกครองยังคงเลือกตามแบบอย่างสมัยอยุธยาเป็นหลัก การปกครองในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังคงยึดหลักตามแบบอย่างในสมัยอยุธยา แต่ความเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของพระมหากษัตริย์ลดลง

สยามอยู่ในรูปแบบการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อำนาจสูงสุดในการปกครองเป็นของพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น พระมหากษัตริย์ได้อำนาจมาด้วยการสืบสันตติวงศ์ หรือการปราบดาภิเษก ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการสถาปนาหรือคัดเลือกพระมหากษัตริย์ แนวคิดทางการปกครองเป็นแบบธรรมราชาและเทวราชา ถูกนำมาปรับใช้ตั้งแต่ช่วงปลายสมัยสุโขทัย สู่สมัยอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมื่อใดที่กษัตริย์หรือผู้ปกครองอ่อนแอลง จะส่งผลทำให้ขุนนางชั้นสูง และข้าราชการที่ไม่จงรักภักดีต่อกษัตริย์เข้มแข็งขึ้น และอาจเข้ามามีบทบาทในการบริหารปกครองประเทศและมีอำนาจเหนือกษัตริย์ หรือก่อกบฏยึดอำนาจกษัตริย์ขึ้นได้ ในความเป็นจริงแล้วกษัตริย์ไม่สามารถทรงใช้อำนาจการปกครองและการบริหารราชการแผนดินแต

เพียงผู้เดียว ทรงมีกลุมขุนนางเปนผู้ชวยในการบริหารราชการแผนดินตามพระบรมราชโองการ แตในระยะหลังกลุมขุนนางเหล่านี้กลับสรางปญหาใหกับกษัตริยหลายประการ โดยเฉพาะอยางยิ่ง การกอกบฏโคนลมราชบัลลังกโดยขุนนางฝายกลาโหมในสมัยอยุธยา เชน ออกญาศรีวรวงศ (สมเด็จพระเจาปราสาททอง) ออกพระเพทราชา (สมเด็จพระเพทราชา) เนื่องจากเปนกลุมขุนนางที่มีอิทธิพลและอำนาจมาก อีกทั้งในสมัยรัตนโกสินทรตอนตน ขุนนางก็กลายเปนกลุมที่มีบทบาทในการบริหารราชการแผนดิน เชน ขุนนางตระกูลบุนนาค สะทอนใหเห็นวาแนวคิดเทวราชาและระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นไมสามารถสงเสริมใหกษัตริยมีอำนาจในฐานะเทพไดอยางแทจริง

4.3.2 วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2325 - 2394) ตามหลักทศพิธราชธรรม

ช่วงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์รูปแบบการปกครองตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ยังคงใช้รูปแบบการปกครองเหมือนที่ผ่านมา คือระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยสามารถพิจารณาได้จากประเด็นด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ดังนี้

ผู้วิจัยพบว่า ปัญหาการเมืองการปกครองสยามในสมัยรัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พยายามรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง เพื่อให้เกิดความเป็นระบบและระเบียบที่ชัดเจน พระองค์ยังทรงต้องเผชิญกับการขยายอิทธิพลของพม่าใน “สมัยพระเจ้าปะดุงแห่งกรุงอังวะ และย้ายเมืองสู่กรุงอมรปุระ” ทรงเกณฑ์ทัพจำนวน 120,000 นาย โดยแบ่งทัพออกเป็น 9 ทัพ 5 สาย เพื่อหมายจะเข้าทำศึกกับสยามอันเป็นที่มาของสงครามเก้าทัพ แต่ท้ายสุดแล้วพม่าก็แพ้สยาม อีกทั้งสยามประเทศยังต้องเผชิญกับการขยายอิทธิพลการล่าอาณานิคมของอังกฤษอีกด้วย ซึ่งแผ่อำนาจในประเทศอินเดียเรื่อยมา จนกระทั่งขยายลงสู่เกาะปีนังจนเป็นเหตุให้สยามต้องยอมเสียอำนาจอธิปไตยบนเกาะปีนังให้แก่อังกฤษ การเมืองภายในอาณาจักรมีเสถียรภาพ พระองค์สามารถควบคุมอำนาจทางการเมืองได้อย่างเบ็ดเสร็จ โดยแต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางชั้นผู้ใหญ่ให้ดูแลราชการในกรมกองต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี แม้พม่าจะยกทัพมารุกรานสยามในศึกสงคราม 9 ทัพ พม่าก็ต้องพ่ายแพ้ให้แก่สยามอีกครั้ง

การเมืองการปกครองสยามในสมัยรัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระองค์ต้องทรงเผชิญกับอำนาจและอิทธิพลของอังกฤษ โดยที่นายมาร์ควิส เฮสติงส์ (Marguis Hasting) ผู้สำเร็จราชการของอังกฤษในอินเดียได้แต่งตั้ง นายจอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Cravfurd) เป็นทูตเข้ามาเจริญพระราชไมตรีกับสยามในปี พ.ศ. 2365 การเจรจาไม่เป็นผลสำเร็จดังที่ต้องการ แต่อย่างไรก็ตามพระองค์ก็ยังคงให้ความอนุเคราะห์หรือยังคงช่วยเหลือพ่อค้าชาวอังกฤษที่ค้าขายในสยามให้มีความสะดวกโดยไม่มีการเพิ่มค่าธรรมเนียม พระองค์ยังทรงห่วงใยแผ่นดินสยามในยามที่เผชิญกับอุปสรรคในการพัฒนาประเทศอยู่สองด้าน คือ การแผ่อิทธิพลของพม่ากับการแผ่อิทธิพลของ

ประเทศญวน (เวียดนาม) ที่พยายามชิงประเทศเขมร (กัมพูชา) จากสยาม พระองค์ทรงตระหนักถึงภัยคุกคามที่จะเกิดจากประเทศญวน ที่จะนำกำลังเข้าสู่แม่น้ำเจ้าพระยาตรงปากอ่าวไทย ด้วยเหตุนี้พระองค์ทรงสั่งการให้มีการอพยพคนมอญที่เมืองปทุมธานีไปตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ที่เมืองปากลัดหรือเมืองพระประแดง พร้อมตั้งชื่อเมืองใหม่ว่า “นครเขื่อนขันธ์” จังหวัดสมุทรปราการ เพื่อป้องกันข้าศึกที่จะรุกรานเข้ามาทางแม่น้าเจ้าพระยาที่ไหลลงสู่อ่าวไทย เป็นผลทำให้มีการสร้างป้อมปราการป้องกันศึกที่เมืองปากลัดถึง 9 ป้อม

การเมืองการปกครองสยามในสมัยรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ต้องทรงเผชิญกับทอิทธิพลจากพม่าและญวน และอิทธิพลของชาติตะวันตกที่พุ่งตรงเข้าสู่ประตูสยาม ซึ่งจะว่าไปแล้วอิทธิพลจากญวนและพม่าก็ขับเคี่ยวต่อสยามมาอย่างต่อเนื่อง อันเป็นผลทำให้รัชกาลที่ 3 ต้องตระเตรียมป้อมปราการ ทหารและกำลังไพร่พลเพื่อการศึก ในขณะนั้นอิทธิพลของชาติตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษได้ทำสงครามกับพม่ามาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นผลทำให้พม่าเองก็อ่อนกำลังทางการทหาร และความมั่นคงลงจนทำให้การเผชิญหน้ากันระหว่างสยามกับพม่าลดลงไปโดยปริยาย หากแต่สยามเองก็ต้องเผชิญกับการอำนาจของอังกฤษโดยตรง นั่นคือ ได้แต่งตั้ง ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี (Henry Berney) เป็นทูตมาขอเจรจาเป็นไมตรี เพื่อทำการค้ากับสยาม จนนำไปสู่การเกิดข้อตกลงภายในสนธิสัญญาระหว่างอังกฤษกับสยามฉบับแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ ปี พ.ศ. 2369 หรือสนธิสัญญาเบอร์นี ก็เพื่อสร้างการค้ากึ่งเสรีให้เกิดขึ้นภายในสยามทั้งในระดับราชธานี และระดับหัวเมือง แต่ท้ายสุดก็ไม่ประสบผลสำเร็จด้วยเพราะความรีบเร่ง และใจร้อนของอังกฤษ ที่อยากจะได้เปรียบสยาม อีกทั้งไม่ยอมเสียเปรียบทางการค้าแก่สยามภายใต้ข้อตกลงในสนธิสัญญาเบอร์นี พ.ศ. 2369 อังกฤษจึงพยายามให้สยามแก้สนธิสัญญาฉบับดังกล่าว

การเมืองการปกครองสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พม่าถูกอังกฤษยึดครอง ฝรั่งเศสเข้ายึดประเทศแถบอินโดจีน (กัมพูชา เวียดนาม และลาว) สหรัฐอเมริกาบีบบังคับให้ญี่ปุ่นเปิดประเทศ เพื่อให้มีความสัมพันธ์กับชาติต่าง ๆ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ร.4) ทรงเข้าใจต่อสถานการณ์ภายนอกประเทศจึงทรงดำเนินนโยบาย “เปิดประเทศ” หรือสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ด้วยการทรงต้อนรับคณะทูตอังกฤษที่มี เซอร์ จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring) เป็นหัวหน้าคณะทูตแห่งสหราชอาณาจักร (อังกฤษ) ที่ได้รับการแต่งตั้งจากสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียแห่งประเทศอังกฤษ ให้มาขอเจรจาพระราชไมตรีและทำการค้ากับสยาม ปี พ.ศ. 2398 เป็นผลสำเร็จและได้เรียกสนธิสัญญานี้ว่า “สนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2398” สนธิสัญญาเบาว์ริงได้ส่งผลให้เกิดการค้าในประเทศ และระหว่างประเทศขึ้น ระหว่างคนสยามกับคนจีน คนสยามกับคนอังกฤษ ซึ่งการค้าภายใต้สนธิสัญญา ฯ และได้เปลี่ยนระบบการค้าของสยามจากที่ผูกขาดโดยหลวง เป็นการค้าเสรีแต่เพียงอย่างเดียว มีระบบพ่อค้าคนกลาง ซึ่งได้กลายเป็นการค้าที่ผูกขาดโดยนายทุนน้อย นายทุนใหญ่ หรือเอกชน ในขณะเดียวกันนั้นสิ่งที่เกิดขึ้นจากสนธิญญาเบาว์ริง ขุนนาง

ข้าราชการบางส่วนได้ปรับตัว ด้วยการผันตัวเองมาทำการค้ากับชาวต่างชาติมากขึ้น จนกลายเป็นผู้ควบคุมการค้าโดยข้าราชการในแบบ “ทุนนิยมขุนนาง” ซึ่งสอดคล้องกับงานของ วิสิษฐ เดชกุญชร (2558, 37) พบว่า พระเจ้าอยู่หัวใช้อะไรเป็นตำราในการทำงานของท่าน ท่านไม่เคยรับสั่ง อยากจะรู้ลองไปค้นเอา พระบรมราโชวาทที่พระราชทานในโอกาสต่าง ๆ มาอ่าน แล้วจะพบว่า ตำราแฝงอยู่ในนั้น ผมเองใช้เวลาหลายปีกว่าจะตระหนักว่า พระเจ้าอยู่หัวทรงมีตำรา เป็นตำราที่ท่านทั้งหลายต้องศึกษาขาดไม่ได้ คือ ทศพิธราชธรรม ซึ่งอยู่ในพระไตรปิฎก “ทศพิธราชธรรม” แปลว่า ธรรมะของพระราชา แต่ขอให้เข้าใจตรงกันว่า ใครก็ตามที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการปกครองบ้านเมือง ต้องใช้ธรรมะข้อเดียวกันนี้ด้วย เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายที่นั่งอยู่ข้างหน้าผมเวลานี้ ต้องรู้จักทศพิธราชธรรมทั้งหมด แล้วขอแนะนำว่า ต่อไปนี้ขอให้ใช้ โดยเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพราะท่านกำลังทำงานถวายพระเจ้าอยู่หัวอยู่ ทำงานอย่างเดียวกับพระเจ้าอยู่หัว แต่ในขอบเขตที่แคบลงมา ปริมาณอาจจะน้อยกว่า ในหลวงรับผิดชอบทั้งประเทศ แต่ท่านทั้งหลายรับผิดชอบเพียงท้องถิ่นของท่านเท่านั้น ทศพิธราชธรรม นั้นประกอบด้วย

1) ทาน คำว่า ทาน มักจะแปลตามตัวว่า การให้ แต่การให้แบบทศพิธราชธรรมนั้น ไม่ได้หมายถึง การแจกเงินเพียงอย่างเดียว แต่หมายถึง การสละทรัพย์สิ่งของบำรุงเลี้ยงดูช่วยเหลือชาวบ้านและการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมถึงการให้คำแนะนำ ให้กำลังใจด้วย สิ่งเหล่านี้ผมได้เห็นมาตลอด ตั้งแต่เริ่มรับราชการถวายท่าน จนกระทั่งบัดนี้ พระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นกำลังใจของประเทศ พระราชทานกำลังใจให้ชาวบ้านเสมอมา

2) ศีล ในหลวงของเรา ทรงศีลและทรงปฏิบัติพระสมาธิมาตลอด ทรงเปี่ยมด้วยพระเมตตา ไม่ทรงฆ่า และไม่โปรดการรังแกผู้อื่น สัตว์อื่น ชีวิตอื่น ในขบวนเสด็จทุกครั้ง จะมีพระราชกระแสรับสั่งมาอย่างชัดเจนทุกคราวว่า ห้ามทำอันตรายชีวิตสัตว์ เพราะฉะนั้น รถขบวนเสด็จพระราชดำเนินที่วิ่งไปนั้น ต้องหยุดให้เป็ดหรืองูบ้างข้ามถนน ภาพอย่างนี้เห็นบ่อย ๆ แล้วเกิดขึ้นตลอดเวลา แม้แต่ตัวแย้ที่พระราชวังไกลกังวลหากใครรังแก จะต้องถูกปรับเป็นเงิน 25 บาท ในสมัยโน้น ข้อที่ผมอยากจะฝากท่านทั้งหลายไว้ คือ ศีลข้อ 4 เพราะข้อนี้ ใครจะเก่งแค่ไหนก็อดไม่ได้ที่จะล่วงกันบ่อย ๆ โกหก พูดคำหยาบ เพ้อเจ้อ ส่อเสียด ไร้สาระ อยู่ในข้อนี้หมด ใครอยู่ในวังจะไม่เคยได้ยินคำหยาบ หรือแม้แต่กระด้างจากพระโอษฐ์ของในหลวง หรือพระราชินี ไม่เคยรับสั่งอะไรให้เรากระเทือนใจเลย แม้จะอยู่ในภาวะที่เรียกว่า ทรงกริ้วเต็มที่

3) ปริจจาคะ คือ บริจาค เรามักจะนึกว่า บริจาคกับทาน เป็นอันเดียวกัน บริจาคกินความถึงความเสียสละไม่ใช่ให้เฉย ๆ เสียสละความสุขของตัวเองหรือแม้แต่ชีวิต เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน นี่คือคำอธิบายว่า ทำไมทรงพระประชวรแล้วยังไม่เลิกทำงาน ทำไมที่ไหนมีอันตรายจึงสู้อุตสาห์เสด็จพระราชดำเนินไป เพราะเหตุว่าทรงมีปริจจาคะนั่นเอง ท่านผู้นำท้องถิ่นทั้งหลาย ต้องโดย

เสด็จนะครับ อย่าเห็นแก่เหนื่อยยาก อย่าเห็นแก่อันตราย ถ้าชาวบ้านเขาอยู่เราต้องอยู่ ชาวบ้านเขาสู้เราต้องสู้

4) อาชชวะ แปลว่า ความซื่อตรง ไม่มีมารยาท ทำงานด้วยความสุจริต จริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

5) มัททวะ แปลว่า ความอ่อนโยน ในหลวงของเราทรงเปี่ยมไปด้วยพระเมตตา และพระกรุณาไม่มีหยาบคายให้เห็น

6) ตปะ แปลว่า การเผาไหม้ และหมายรวมถึงความสามารถ ในการที่จะเผาสิ่งที่เป็นกิเลสตัณหาไม่ให้ครอบงำตน รู้จักระงับยับยั้ง ข่มใจ ไม่หลงใหลหมกมุ่นอยู่ในความสุขสำราญฟุ้งเฟ้อ แต่มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอ หรืออย่างสามัญ มุ่งแต่จะทำหน้าที่ให้สำเร็จให้บริบูรณ์เท่านั้น

7) อักโกธะ แปลว่า ไม่โกรธ เมื่อไม่มีความโกรธเป็นเจ้าเรือน ก็จะทำให้ดำรงความเป็นธรรมไว้ได้ มีเมตตารู้จักระงับความขุ่นเคืองใจ ใจสงบเสียแล้วการทำงานอย่างอื่นก็สบายเป็นอุทาหรณ์สำหรับท่านผู้นำชุมชนทั้งหลายด้วย อย่าโกรธ โกรธเผาตัวเอง และเผาคนอื่นด้วย เป็นนายอย่าโกรธลูกน้อง อย่าประจานลูกน้องในที่ประชุม เพราะทำอย่างนั้นเท่ากับสร้างศัตรูเพิ่มขึ้น และเป็นศัตรูตลอดชีวิตเป็นการสร้างศัตรูที่ง่ายที่สุด

8) อวิหิงสา แปลว่า ความไม่เบียดเบียน ไม่บีบคั้น ไม่กดขี่ ไม่หลงอำนาจขาดกรุณา ไม่หาเรื่องลงโทษ ไม่อาฆาต ไม่เกลียดชัง

9) ขันติ แปลว่า ความอดกลั้น มิใช่หมายเพียงว่าจะไม่แสดงอะไรออกมาเท่านั้น แต่หมายถึงอดกลั้นที่จะไม่ทำในสิ่งที่ตนเองรู้ว่าผิดว่าบาปด้วย

10) อวิโรธนะ แปลว่า ความไม่คลาดธรรม หมายความว่า ดำรงตัวให้ถูกต้องสอดคล้องกับประเพณีนิติธรรม ระเบียบข้อบังคับกฎหมาย โดยไม่เอนเอียง ไม่กวัดแกว่งออกไปจากความถูกต้องทำนองคลองธรรม

จากที่ได้กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 4 ถึงแม้ว่าจะมีรูปแบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ตาม แต่สยามในช่วงเวลานี้ก็ไม่เคยตกเป็นเมืองขึ้นของใคร ทั้งๆที่ต้องเผชิญกับอำนาจและอิทธิพลจากพม่า ญวน ลาว จีน และอิทธิพลของชาติตะวันตก ที่พุ่งตรงเข้าสู่ประตูสยาม ด้วยพระปรีชาสามารถของกษัตริย์สยาม ซึ่งครองแผ่นดินด้วยหลักทศพิธราชธรรม ดังพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ทรงมีพระราชดำรัสว่า “เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” พระราชดำรัสดังกล่าวของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ซึ่งเป็นหลักธรรมที่พระองค์ทรงใช้ในการปกครองประเทศไทย อันมีที่มาจากหลัก “ทศพิธราชธรรม” หรือ “ราชธรรม 10” และเป็นหลักที่พระองค์ทรงยึดถือเป็นแนวปฏิบัติในการใช้ชีวิตของพระองค์เสมอมา รวมถึงใช้ในการปกครองแผ่นดินสยามแห่งนี้ พระจริยวัตร 10 ประการประจำพระองค์ หรือเป็นคุณธรรมประจำตนของผู้ปกครอง

บ้านเมืองปฏิบัติ เพื่อให้มีความเป็นไปโดยธรรม และยังส่งผลต่อประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาชนจนเกิดความชื่นชมยินดี ซึ่งความจริงแล้วหลักธรรมนี้ไม่ได้จำเพาะเจาะจงสำหรับพระเจ้าแผ่นดินหรือผู้ปกครองแผ่นดินเท่านั้น ผู้นำกองทัพ ขุนนาง ขุนศึก และเหล่าข้าราชบริพาร ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็ควรนำหลักทศพิธราชธรรมนี้ไปปฏิบัติด้วยเช่นกัน

กล่าวโดยสรุปได้ว่า รูปแบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อำนาจสูงสุดในการปกครองเป็นของพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น พระมหากษัตริย์ได้อำนาจมาด้วยการสืบสันตติวงศ์ หรือการปราบดาภิเษก ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการสถาปนาหรือคัดเลือกพระมหากษัตริย์ แนวคิดทางการเมืองแบบธรรมราชาและเทวราชา ถูกนำมาปรับใช้ตั้งแต่ช่วงปลายสมัยสุโขทัยสู่สมัยอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์เรื่อยมา จึงกล่าวได้ว่าทั้ง 2 คตินิยมนี้ได้สร้างวัฒนธรรมทางการเมืองไทยจนสืบมาจนถึงปัจจุบัน โดยอันที่จริงแล้วการกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ขึ้น เพื่อเป็นการแสดงออกถึงอุดมการณ์ทางการเมือง ที่จะทำให้พระมหากษัตริย์ทรงปกครองโดยใช้พระราชอำนาจสูงสุดได้อย่างสมบูรณ์ที่สุด โดยผ่านระเบียบประเพณี กฎเกณฑ์ และพิธีกรรมต่าง ๆ อันที่จะนำมาใช้ในการปกครองอาณาจักรอยุธยาที่เรียกว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่จะมีการเปลี่ยนแปลงในช่วง รัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ที่พระองค์ทรงวางรากฐานสำหรับการปฏิรูปการปกครอง โดยพระองค์ทรงสนับสนุนให้มีการศึกษาอารยธรรม และความก้าวหน้าในรูปแบบการปกครองของตะวันตกมาปรับปรุงในการปกครองไทย นำไปสู่การปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 การเมืองการปกครองในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นตั้งแต่ รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 4 นั้น ต้องเผชิญกับอำนาจและอิทธิพลจากพม่า ญวน ลาว จีน และอิทธิพลของชาติตะวันตก ที่พุ่งตรงเข้าสู่ประตูสยาม ด้วยพระปรีชาสามารถของกษัตริย์สยามที่ทรงปกครองด้วยหลักทศพิธราชธรรม จึงทำให้ประชาชนชาวสยามไม่ต้องตกเป็นเชลย และไม่ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศใด ๆ

4.3.3 วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนกลาง (ยุคแห่งการปฏิรูปการปกครอง) ในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึง ในสมัยรัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2411 – พ.ศ. 2475) ตามหลักทศพิธราชธรรม

ในยุคสมัยของพระบาทสมเด็จพระพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 นั้นเป็นยุคเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงนโยบายการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อยู่หลายด้าน เป็นระยะเวลาที่ประเทศสยามได้มีการติดต่อสัมพันธ์กับต่างประเทศมากขึ้น ผลที่ตามมาก็คือ ได้มีวัฒนธรรมและอารยธรรมต่าง ๆ หลั่งไหลเข้ามาสู่ประเทศสยาม อีกทั้งอิทธิพลในการแสวงหาเมืองขึ้นของชาติตะวันตกโดย อังกฤษ และฝรั่งเศส ที่กำลังสร้างฐานอำนาจของตนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเข้ามาใกล้กับประเทศสยาม ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้คาดการณ์ถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้อย่างถูกต้อง จึงได้ดำเนินการเพื่อที่จะนำประเทศสยามให้รอดพ้นจากวิกฤตการณ์ภัยคุกคามทางการเมือง และนำประเทศไปสู่ความก้าวหน้าในยุคใหม่ โดยการปฏิรูปในหลายด้านให้เกิดความทันสมัยโดย

นำระเบียบวิธีคิดที่เป็นเหตุเป็นผล และเป็นวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นอิทธิพลของชาติตะวันตกเข้ามาใช้ เพื่อให้สยามประเทศ เกิดความเจริญก้าวหน้าทันต่อโลกมากขึ้น และพร้อมที่จะเปิดประเทศไปสู่ตลาดการค้า มีการรวมศูนย์อำนาจในการบริหารปกครองประเทศให้เป็นของกษัตริย์แต่เพียงผู้เดียว เพื่อลดทอนอำนาจของเหล่าขุนนางที่มีอำนาจเหนือพระองค์ เพื่อให้ง่ายต่อการบริหารปกครองประเทศ และเพื่อลดการทุจริตคอรัปชันของเหล่าขุนนาง อำมาตย์ทั้งหลาย ทรงใช้พระราชอำนาจให้เกิดการรวมศูนย์ไว้ที่ส่วนกลาง ด้วยทรงริเริ่มปฏิรูปประเทศโดยริเริ่มในประเด็นที่เกี่ยวกับการจัดเก็บรายได้เข้าสู่ท้องพระคลังที่มีการรั่วไหล เป็นผลทำให้รายได้ท้องพระคลังลดลง อีกทั้งยังมีการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่น เพื่อพัฒนาท้องถิ่นให้เกิดความเจริญไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งถือว่าเป็นการปฏิรูประบบราชการครั้งสำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ของชาติสยาม ทรงประกาศเลิกทาส จนเป็นเหตุที่ทำให้ประเทศสยามรอดพ้นจากการถูกล่าอาณานิคมจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก

ในยุคสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้มีการส่งเสริมการศึกษาให้แพร่หลาย มีการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นหลายแห่ง และสนับสนุนให้ทุนหลวงโดยส่งนักเรียนไปเรียนในต่างประเทศมีการศึกษาภาคบังคับ โดยกำหนดว่าใครอายุครบเกณฑ์ 7 ปี ต้องเข้ารับการศึกษาขั้นประถมศึกษา ทำให้ประชาชนมีการศึกษาเพิ่มขึ้น มีกลุ่มนายทหารและชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษาสูง มีแนวคิดอย่างตะวันตกและสนใจการเมือง หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 1 จบลง ได้เกิดการเรียกร้องให้ปฏิรูประบอบการปกครองสยาม จากกรณีการเกิดกบฏ ร.ศ. 130 ได้ส่งผลกระทบต่อการเมืองสยาม และรัชกาลที่ 6 ได้คิดทบทวนถึง สาเหตุการกบฏของกลุ่ม ร.ศ. 130 และทบทวนถึงแนวคิดการปกครองในระบอบประชาธิปไตยมากขึ้น ด้วยการจำลองการปกครองแบบประชาธิปไตยโดยให้จัดตั้งเมืองเล็ก ๆ ชื่อว่า “ดุสิตธานี” ขึ้นมา เพื่อศึกษาเรียนรู้ถึงแนวคิดประชาธิปไตย ถือได้ว่าเป็นการสานต่อแนวคิดประชาธิปไตยจากพระราชบิดา คือ รัชกาลที่ 5 นั่นเอง โดยโปรดเกล้าฯ ให้มีรัฐธรรมนูญการปกครองลักษณะนคราภิบาลซึ่งเปรียบเสมือนรัฐธรรมนูญของเมือง และให้ข้าราชบริพารสมมุติตนเองเป็นราษฎรของดุสิตธานี มีการจัดตั้งสภาการเมืองและเปิดโอกาสให้ราษฎรสมมุติใช้สิทธิ์ใช้เสียงแบบประชาธิปไตย เป็นเสมือนการฝึกหัดการปกครองแบบประชาธิปไตย กระทรวงมหาดไทยได้เสนอร่างกฎหมายปรับปรุงการปกครองท้องถิ่น เพื่อเป็นการสนองพระบรมราโชบาย โดยจะนำแบบอย่างของดุสิตธานีไปปฏิบัติในจังหวัดต่าง ๆ แต่การดังกล่าวก็ยังไม่ตกลงว่ากระไร คงเงียบอยู่จนสิ้นรัชกาล จึงไม่มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในยุคนี้

ในยุคสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 สยามยังคงปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ยังคงมีอำนาจสูงสุดในการปกครองอยู่ และเนื่องจากเป็นช่วงหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 จึงต้องเผชิญกับปัญหาหลาย ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาการเมืองที่รุนแรง รวมถึงปัญหาด้านเศรษฐกิจตกต่ำหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ที่สั่งสมมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ปัจจัยเหล่านี้จึงมีส่วน

ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎรในเวลาต่อมา การเมืองการปกครองหลังจากที่พระองค์ทรงขึ้นครองราชย์ พระองค์ได้โปรดเกล้าตั้งสภาที่ปรึกษาขึ้น เพื่อเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินโดยตรง เพื่อแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจของประเทศ เช่น จัดตั้งอภิรัฐมนตรีสภาขึ้นเพื่อทำหน้าที่กำหนดนโยบายสูงสุดของประเทศ แต่สมาชิกที่ตั้งขึ้นส่วนใหญ่ล้วนเป็นเชื้อพระวงศ์ทั้งสิ้น ซึ่งวิธีการแก้ปัญหาขณะนั้นคือ การดุลข้าราชการออกจากราชการ รัชกาลที่ 7 ได้พระราชทานสัมภาษณ์แก่นักหนังสือพิมพ์ระหว่างเสด็จเยี่ยมเยียนสหรัฐอเมริกาเมื่อ พ.ศ. 2474 ว่าพระองค์ทรงเตรียมการที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญแก่ประชาชน เพราะทรงเห็นว่าชาวสยามมีการศึกษาที่ดีขึ้น มีความคิดความอ่านและสนใจทางการเมืองมากขึ้น เมื่อเสด็จกลับมาพระองค์ทรงมอบให้พระศรีวิสารวาจา ที่ปรึกษากฎหมายกระทรวงการต่างประเทศ และนายเรมอน สตีเวนส์ ที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญขึ้น แต่ดำเนินการไม่ทันแล้วเสร็จ ก็ได้เกิดการปฏิวัติขึ้นเมื่อ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 โดยคณะราษฎร เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นการปกครองโดยมีรัฐธรรมนูญเป็นหลักนับตั้งแต่นั้นมา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ทรงมีความพยายามที่จะผลักดันให้เกิดนโยบายปรับปรุงกิจการสุขาภิบาล ซึ่งเป็นการบริหารแบบประชาภิบาล (เทศบาล) อันเป็นไปตามพระราชดำริของรัชกาลที่ 7 ที่พระองค์ทรงมีพระประสงค์ให้ประชาชนได้ทดลองการปกครองตนเองในรูปแบบเทศบาล ก่อนที่จะมีการปกครองประเทศในระบอบประชาธิปไตย แต่ก็ติดขัดไม่สามารถผลักดันให้มีการปกครองรูปแบบเทศบาลได้ เนื่องจากถูกคัดค้านจากเสนาบดีบางส่วน โดยให้ความเห็นว่า ขณะนี้ประเทศสยามยังไม่พร้อมจะเปลี่ยนแปลงการปกครอง ด้วยปัจจัยที่ว่าประชาชนชาวสยามยังมีความรู้เรื่องการปกครองในระบอบประชาธิปไตยน้อยเกินไป ต่อมาก็ได้มีพระบรมราชโองการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยเป็นการถาวรฉบับแรก เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 ดำเนินการปกครองในรูปประชาธิปไตยแบบรัฐสภา โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นพระประมุข องค์กรหลักในการปกครอง คือ พระมหากษัตริย์ในฐานะองค์พระประมุข รัฐสภาเป็นฝ่ายนิติบัญญัติ คณะรัฐมนตรีซึ่งมีนายกรัฐมนตรีเป็นหัวหน้าฝ่ายบริหาร และศาลเป็นผู้ใช้อำนาจตุลาการ แม้ภายหลังจากนั้นจะมีการยกเลิกและประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่อีกหลายครั้ง แต่ก็อาจกล่าวได้ว่าประเทศสยามพยายามที่จะยึดรูปการปกครองประชาธิปไตยแบบรัฐสภามาโดยตลอด

ผู้วิจัยพบว่า ปัญหาการพัฒนาและการกระจายอำนาจ และปัญหาการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนกลางในช่วงรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7 นั้น จะเห็นได้ว่าการทดลองการกระจายอำนาจ เพื่อให้ประชาชนได้ปกครองตนเองนั้น ประชาชนยังขาดความรู้ความเข้าใจในการบริหารท้องถิ่นอยู่มาก ประชาชนส่วนใหญ่ยังเคยชินกับการถูกปกครองโดยผู้ปกครอง มีเพียงชนชั้นปกครองเท่านั้นที่ได้รับการศึกษาในเรื่องนี้ และเสนาบดีบางส่วนได้ให้ความเห็นว่า ขณะนี้ประเทศ

สยามยังไม่พร้อมจะเปลี่ยนแปลงการปกครอง ด้วยปัจจัยที่ว่าประชาชนชาวสยามยังมีความรู้เรื่องการปกครองในระบอบประชาธิปไตยน้อยเกินไป ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ อนุภูมิ โชวเกษม (2559) ได้ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางการใช้หลักทศพิธราชธรรม เพื่อการบริหารจัดการองค์การบริหารส่วนตำบล เขตพื้นที่อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี” พบว่า ประชาชนทั้งหมดมีความคิดเห็นต่อการศึกษาแนวทางการใช้หลักทศพิธราชธรรมเพื่อการบริหารจัดการองค์การบริหารส่วนตำบล อยู่ในระดับมากทุกด้าน (= 4.09) และได้ให้ข้อมูลเสนอแนะ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการนำหลักทศพิธราชธรรม ไปประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการองค์การบริหารส่วนตำบล เขตพื้นที่อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรีว่า ด้านทาน การให้ ควรให้ในสิ่งที่ควร ให้เป็นการเผื่อแผ่ ให้ปันและการสงเคราะห์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการศึกษา ด้านศีล ความประพฤติดีงาม ผู้นำควรประพฤติเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับประชาชนโดยทั่วไป และพนักงานส่วนตำบลในที่ทำงานจะต้องอยู่ในศีล ต้องประพฤติดีงามในการทำงานกับเพื่อนร่วมงาน จึงจะทำให้องค์การดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ ด้านปริจาคะ การบริจาค การเสียสละเพื่อส่วนรวมในการรับภาระปฏิบัติดำเนินงานของประชาชนหมู่คณะด้วยการเสียสละอย่างแท้จริง และมีใจกว้างขวางเพื่อเป็นสาธารณะประโยชน์ ด้านอาชชวะ ความซื่อตรง มีความซื่อตรงต่อหน้าที่ความรับผิดชอบของตนเองต่องานต่อบุคคลอื่น มีความภักดีต่อประเทศชาติ และตั้งอยู่ในสุจริตธรรม ด้านมัททวะ ความอ่อนโยน มีความอ่อนโยนซึ่งกันและกัน ผู้บริหารจะต้องมีความอ่อนโยนซึ่งกันและกัน ด้านตปะ ความไม่หลงหมกมุ่นในลาภ ยศ สรรเสริญ ต้องทำงานให้เต็มที่ มีธรรมะในตน เพื่อขจัดความชั่วไม่ให้กำเริบ เป็นอำนาจปราบปรามจิตใจของผู้ปกครอง ผู้นำท้องถิ่นให้อยู่ในกรอบทำงานตามหน้าที่ให้ดีที่สุด ด้านอักโกธะ ความไม่โกรธ การทำงานร่วมกัน จะต้องปฏิบัติหน้าที่ของตนเองให้ดีที่สุด ไม่โกรธกับสิ่งยั่วยุ กับสิ่งรอบข้าง ควรมีความเมตตา รักและปรารถนาดีต่อผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาเพื่อนร่วมงาน โดยสม่ำเสมอด้วยใจบริสุทธิ์ ด้านอวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน การทำงานร่วมกัน ทุกคนมีหน้าที่ที่ต้องทำตามตำแหน่งหน้าที่ ความรับผิดชอบในการอยู่ร่วมกันอย่างบริสุทธิ์ใจ ควรมีความกรุณาช่วยเหลือให้ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา เพื่อนร่วมงานทำงานอย่างมีความสุข ด้านขันติ ความอดทน ควรมีใจที่เข้มแข็งต่อการปฏิบัติหน้าที่ให้บรรลุเป้าหมาย และปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ทุกอย่างให้ได้ สันติภาพก็จะบังเกิดขึ้น ด้านอวิโรธนะ ความธำรงรักษาไว้ ซึ่งความยุติธรรม ยึดหลักความยุติธรรมในการปฏิบัติหน้าที่ ดำรงความยุติธรรม มีความสงบเสงี่ยม มีสติควบคุมรักษามารยาททางกาย วาจาให้เป็นสุจริต และไม่ผิดระเบียบประเพณีตลอดจนกฎหมาย และศีลธรรมให้มีความดีงาม

จากที่ได้กล่าวมาแล้วนี้จะเห็นได้ว่า เมื่อประชาชนได้รับความรู้ความเข้าใจในเรื่องการพัฒนาและการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นอย่างเป็นธรรม โดยใช้หลักทศพิธราชธรรมเพื่อการบริหารจัดการองค์การ จากผู้ปกครอง ผู้นำ ขุนนาง เสนาบดี หรือชนชั้นสูงในสมัยนั้น ประชาชนบางส่วนก็พร้อมที่จะยอมรับ และเข้าใจในเรื่องของระบอบประชาธิปไตยได้อย่างทั่วถึงและค่อยเป็นค่อยไป การสื่อสาร

และเทคโนโลยีในสมัยนั้นยังไม่เจริญก้าวหน้าดังเช่นปัจจุบันนี้ ประชาชนส่วนใหญ่จึงไม่สามารถเรียนรู้และเข้าใจในเรื่องของการพัฒนาและการกระจายอำนาจในระบอบประชาธิปไตยได้อย่างทั่วถึง

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรมในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนกลาง (ยุคแห่งการปฏิรูปการปกครอง) จึงต้องมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาผู้ปกครอง และผู้นำในระดับต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นผู้ปกครองในระดับชนชั้นสูง ขุนนางชั้นสูง อำมาตย์ชั้นสูง เสนาบดี จนถึงผู้นำท้องถิ่น ให้มีความสามารถในเรื่องของการเผยแพร่ความรู้การกระจายอำนาจอย่างเป็นธรรมให้แก่ประชาชนได้รับทราบอย่างทั่วถึง เพราะประชาชนจะมีความรู้ความเข้าใจในปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นของตนเองมากกว่าชนชั้นสูง หรือผู้ที่ไม่ได้ประสบกับปัญหา ผู้ที่มีหน้าที่ปกครองบริหารราชการแผ่นดินทั้งหลายจะต้องมีความรู้และความสามารถในเรื่องของการพัฒนาและการกระจายอำนาจอย่างเป็นธรรมตามหลักทศพิธราชธรรม มิใช่กระจายอำนาจตามความพอใจของตนเอง และจะต้องไม่หยุดพัฒนาความสามารถในความเป็นผู้มีคุณธรรม จริยธรรมของตนเอง ยิ่งผู้นำมีวิสัยทัศน์ที่เห็นแก่ส่วนรวมมากเท่าไร ก็ยิ่งทำให้ประเทศชาติพัฒนาไปได้ไกลยิ่งขึ้น ผู้ปกครองต้องรู้จักว่าในเวลานี้ประเทศชาติควรพัฒนาไปในด้านใดมากที่สุด เวลานี้ชาติควรเดินหน้าหรือรอดูสถานการณ์ก่อน เพื่อป้องกันความเสียหายของชาติที่จะเกิดขึ้น ผู้ปกครองจะต้องเป็นผู้ที่รู้จักประเทศของตนเป็นอย่างดี ถึงจุดอ่อนจุดแข็ง รู้ในสิ่งที่มี และไม่มี กระทั่งภูมิศาสตร์ ทรัพยากร และความสัมพันธ์ที่ดีกับประเทศต่าง ๆ และผู้ร่วมงานผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชา ผู้ปกครองต้องรู้จักบุคคลหลาย ๆ ด้าน เช่น ด้านบุคลากรของตนเอง รู้จักความสามารถของแต่ละบุคคล ความถนัดของแต่ละคน และที่สำคัญที่สุด ก็คือ ต้องรู้จักตนเอง ต้องไม่หลงในอำนาจยศฐาบรรดาศักดิ์ ต้องไม่เสวยความสุขอยู่บนความทุกข์ยากลำบากของประชาชน ทั้งนี้เพื่อความมีประสิทธิภาพประสิทธิผลในการพัฒนาประเทศชาติสืบต่อไป

4.3.4 วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยในยุคประชาธิปไตย (หลัง พ.ศ. 2475) ตามหลักทศพิธราชธรรม

ความเป็นระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทย ซึ่งผ่านการใช้กฎหมายรัฐธรรมนูญมาแล้วไม่น้อยกว่า 19 ฉบับ และฉบับสุดท้ายเป็นฉบับที่ 20 ประกาศใช้เมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2560 การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบบประชาธิปไตย โดยคณะราษฎร เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ตลอดระยะเวลาเกือบ 91 ปี ที่ผ่านมา มีความผันแปรและล้มลุกคลุกคลานมาอย่างต่อเนื่อง เพิ่งจะมามั่นคงในสมัยรัฐบาล พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ แม้จะเป็นประชาธิปไตยแบบครึ่งใบก็ตาม แต่สังคมไทยในขณะนั้นต่างชื่นชมและยกย่อง พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ ว่าเป็นรัฐบุรุษ จากยุค พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ ถึงยุค พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ ประชาธิปไตยก็เริ่มหวั่นไหวและเสี่ยงภัยอีกวาระหนึ่ง เมื่อกลุ่มนายทหาร จปร. 5 ซึ่งมี พล.อ.สุจินดา

คราประยูร เป็นหัวหน้าทีมปฏิบัติการยึดอำนาจ เมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2534 โดยใช้ชื่อว่า คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) และมอบให้ พล.อ.สุนทร คงสมพงษ์ ผู้บัญชาการทหารสูงสุดเป็นหัวหน้าคณะ แล้วแต่งตั้ง นายอานันท์ ปันยารชุน เป็นนายกรัฐมนตรี จากยุค พล.อ.สุจินดา คราประยูร มาถึงยุค พล.อ.สนธิ บุญยรัตกลิน ซึ่งยึดอำนาจการปกครองจาก พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร เมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2549 ในชื่อคณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (คปค.) แล้วแต่งตั้ง พล.อ.สุรยุทธ์ จุลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี และครั้งล่าสุดมีการรัฐประหารรัฐบาลที่มี นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร เป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2557 โดยคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ซึ่งมี พล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา เป็นหัวหน้าคณะ และเป็นนายกรัฐมนตรี

ผู้วิจัยพบปัญหาสาเหตุหลัก ๆ ว่า ประเทศไทยมีวิวัฒนาการทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยมาตั้งแต่ พ.ศ. 2475 การยึดอำนาจจากรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งของประชาชน คณะรัฐประหารมักจะอ้างว่า “นักการเมืองมีการทุจริตคอร์รัปชัน หรือมีพฤติกรรมที่เป็นภัยต่อชาติบ้านเมือง” เมื่อยึดอำนาจหรือทำการรัฐประหารแล้ว ก็ต้องเริ่มต้นประชาธิปไตยกันใหม่ด้วยการยกร่างรัฐธรรมนูญทั้งฉบับชั่วคราวและฉบับไม่ชั่วคราวกันใหม่ ด้วยเหตุนี้ ประเทศไทยจึงเป็นประเทศเดียวในโลกที่ใช้รัฐธรรมนูญสิ้นเปลืองมากที่สุด ส่วนนักการเมืองนั้นขาดคุณธรรมและจริยธรรมทางการเมือง มีนักการเมืองจำนวนมิใช่น้อยที่เข้าสู่เวทีทางการเมืองเพื่อเสี่ยงโชค และแสวงหาผลประโยชน์โดยมิชอบ โดยอาศัยวัฒนธรรมทางการเมืองเป็นเครื่องมือในการเข้าสู่เวทีทางการเมืองการปกครองในระดับต่าง ๆ นักการเมืองส่วนใหญ่สนใจเรื่องของอำนาจและผลประโยชน์ทางการเมืองมากกว่าอุดมการณ์ทางการเมืองที่จะช่วยเหลือประชาชนอย่างแท้จริง จึงมักลงเอยด้วยการทุจริตคอร์รัปชัน ซึ่งทำให้ระบอบประชาธิปไตยไม่สามารถพัฒนาไปได้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ กิตติทัศน์ ผกาทอง (2561) พบว่า สังคมไทยเป็นสังคมพุทธ การพัฒนาประชาธิปไตยแบบไทยนิยม จึงต้องยึดโยงกับหลักการทางพระพุทธศาสนา เพื่อสร้างความสมดุล ระหว่างผลประโยชน์ของบ้านเมืองกับผลประโยชน์ของนักการเมือง ด้วยวิธีการนำหลักพุทธธรรมทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทามาประยุกต์ใช้นั่นก็คือไม่ตึงและไม่หย่อนจนเกินไป เพราะหากการเมืองแก้ด้วยวิธีรัฐประหาร หรือปฏิวัติจะไม่สามารถพัฒนาจิตสำนึกเชิงบวกให้กับนักการเมืองได้ จึงต้องใช้ระบบหลักธรรมทางพุทธศาสนาเข้ามาโน้มน้าว และเป็นการสร้างแนวทางประชาธิปไตยนั่นเอง

ดังนั้น หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับประชาธิปไตย เป็นที่ทราบกันโดยวิถีชีวิตว่าให้สิทธิและเสรีภาพ แก่พสกนิกรที่อาศัยอยู่บนผืนแผ่นดินที่จะเคารพนับถือศรัทธาในองค์ศาสดา รวมถึงหลักคำสอนในศาสนา ก็สามารถกระทำกันได้อย่างเสรี ขึ้นอยู่กับฉันทะของแต่ละบุคคลแต่ละสังคม เพราะในแต่ละคำสอนต่างก็มีความศักดิ์สิทธิ์ในแนวทางคำสอนที่เป็นเอกลักษณ์ มีความละเอียดลึกซึ้งในหลักคำสอน อาจเหมือนกันบ้างหรือแตกต่างกันไปบ้าง เพราะสิ่งที่ได้รับจากคำสอน

ในแต่ละศาสนา จะต้องมีจุดมุ่งหมายจุดเกาะเกี่ยวทำให้บังเกิดประโยชน์สุขแก่กายและใจ ที่จะต้องไม่ไปกระทบสิทธิหรือไปเบียดเบียนผู้อื่น หลักการปกครองระบอบประชาธิปไตยเป็นการให้ความสำคัญกับอำนาจอธิปไตยของปวงชนหรือของคนส่วนมาก เพื่อให้ผู้บังคับใช้และรวมถึงผู้ถูกบังคับใช้กฎหมายได้ตระหนักถึง ซึ่งหลักการปกครองในระบอบประชาธิปไตยนั่นเอง

จากที่ได้กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่า การพัฒนาการปกครองไทยในระบอบประชาธิปไตยจะต้องยึดโยงกับหลักการทางพระพุทธศาสนา เช่น หลักทศพิธราชธรรม 10 ประการ ซึ่งเป็นเสาหลักสำคัญของการพิทักษ์ระบอบประชาธิปไตยและการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของประชาชน เป็นสิ่งที่จะนำมาซึ่งความสงบสุข ความมั่งคั่ง สันติสุขของประชาชนอย่างยั่งยืน และมีหลักความชอบด้วยกฎหมาย หลักสุจริต หลักการไม่เลือกปฏิบัติ เป็นต้น เพื่อให้มีความเป็นไปโดยธรรมและยังประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาชน มาประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาจิตสำนึกที่ดีให้กับนักปกครอง ผู้นำ นักการเมือง นักบริหาร หรืออาจจะใช้หลักคำสอนในศาสนาอื่น ๆ มาร่วมประยุกต์ใช้ก็ได้ บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยในยุคประชาธิปไตย (หลัง พ.ศ. 2475) ตามหลักทศพิธราชธรรม 10 ประการ มีดังนี้

(1) ทาน นักบริหารหรือนักปกครอง ต้องรู้จักบำเพ็ญตนเป็นผู้ให้ เป็นนักเสียสละ โดยมุ่งปกครองหรือทำงานเพื่อให้ประชาชนได้ประโยชน์ มิใช่หมายจะเอาจากประชาชน รู้จักเอาใจใส่ดูแลจัดสรร สงเคราะห์ อนุเคราะห์ให้ประชาชน หรือผู้ใต้บังคับบัญชาได้รับประโยชน์สุข ได้รับความสะดวกปลอดภัย ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อน และให้ความสนับสนุนแก่ผู้บำเพ็ญคุณงามความดี เช่น ให้รางวัล เลื่อนยศ เลื่อนฐานะ เพื่อเป็นขวัญกำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่ ไม่ทอดทิ้งดูดายยามทุกข์ยาก เข้าลักษณะที่ว่า “ยามปกติ ก็เรียกใช้ ยามเจ็บไข้ก็รักษา” ยามต้องการคำแนะนำปรึกษาก็ช่วยให้แสงสว่าง คือ บอกอุบายให้รู้นำ ทำให้ดูเป็นแบบอย่าง แม้หากผู้น้อยผิดพลาดไปบ้างโดยมิได้ตั้งใจ ผู้ใหญ่ก็ต้องรู้จักให้โอกาสแก้ไข ให้อภัย มีน้ำใจ นี่เป็นเหตุนำมาซึ่งความสามัคคีในหมู่คณะ เพราะถ้าไม่มีการให้อภัยซึ่งกันและกันกัน จะหาความสามัคคีในหมู่คณะยากลำบาก

(2) ศีล ผู้ปกครอง ต้องมีความประพฤติดีงาม รู้จักรักษาความซื่อสัตย์สุจริต รักษาเกียรติคุณประพฤติตนให้เป็นแบบอย่าง และเป็นที่เคารพนับถือของประชาชน ก่อให้เกิดความไว้วางใจเลื่อมใสในผู้นำ รวมความว่า การรักษาศีล โดยเฉพาะศีล 5 นั้น ความมุ่งหมายก็คือ เพื่อรักษาตนเองไว้มิให้เสียหาย เป็นการปิดช่องทางที่จะนำความเสียหายมาสู่ตนเองได้ถึง 5 ทางด้วยกันคือ

ศีลข้อที่ 1 ป้องกันทางที่ตนจะเสียหาย เพราะความโหดร้าย

ศีลข้อที่ 2 ป้องกันทางที่ตนจะเสียหาย เพราะความโลภ

ศีลข้อที 3 ป้องกันทางที่ตนจะเสียหาย เพราะขาดความภักดีต่อคู่ครอง

ศีลข้อที่ 4 ป้องกันทางที่ตนจะเสียหาย เพราะความปากชั่ว

ศีลข้อที่ 5 ป้องกันทางที่ตนจะเสียหาย เพราะความมัวเมาขาดสติ

หมายความว่า ชีวิตของผู้คนทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่หรือผู้น้อยก็ตาม มักจะพังทลายไปเพราะ 5 เรื่อง เหล่านี้ รวมเรียกสั้น ๆ ว่า โหดร้าย มือไว ใจเร็ว ขี้ปด หมดสติ แต่ถ้ามีศีลกำกับควบคุมทางกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม แล้วก็จักไม่นำความวิบัติเสียหายมาให้แก่ตนเอง ทั้งผู้นำและผู้ตาม

(3) บริจาค การบำเพ็ญกิจด้วยเสียสละ คือ สามารถเสียสละความสุข ความสำราญตลอดจนชีวิตของตนได้ เพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง นักการเมือง นักบริหาร และนักปกครองนั้น หากเห็นแต่ประโยชน์ตน ก็เป็นคนสกปรก ไม่สามารถทำงานเพื่อบ้านเมือง เพื่อประชาชนได้อย่างแท้จริง เพราะคนเห็นแก่ตนเห็นแก่ตัวนั้น เป็นผู้ที่มีจิตใจคับแคบ ย่อมจักไม่ได้รับความร่วมมือจากทุก ๆ ฝ่าย และอาจนำมาซึ่งความเสียหายสู่สังคมและประเทศชาติ แต่หากผู้นำเป็นนักเสียสละ มีจาคะธรรม ก็ย่อมสามารถที่จะเป็นผู้นำที่บันดาลประโยชน์สุขให้เกิดได้อย่างไพศาล สมเด็จพระบรมศาสดาได้ตรัสไว้ว่า “พึงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ พึงสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต พึงสละชีวิตเพื่อรักษาธรรม” นี่เป็นยอดของนักเสียสละ

(4) อาชชวะ การปฏิบัติหน้าที่โดยซื่อตรง ไม่คด ไม่โกง ไม่กอบโกย ไม่เสแสร้งแกล้งมายาหาผลประโยชน์ในทางมิชอบ ปฏิบัติโดยความสุจริต ซื่อตรง สะอาดโปร่งใส และตรวจสอบได้ มีความจริงใจต่อประชาชนและประเทศชาติ อันว่าความซื่อสัตย์ซื่อตรงที่ผู้นำในทุกระดับชั้นควรปฏิบัติให้ได้โดยเคร่งครัดนั้น เช่น

1) ซื่อตรงต่อบุคคล ได้แก่ ไม่คิดคดทรยศต่อมิตร และผู้มีพระคุณ
2) ซื่อตรงต่อเวลา ได้แก่ การทำงานตรงกับเวลาที่กำหนดหมาย ไม่เอาเวลาราชการไปเป็นประโยชน์ส่วนตน
3) ซื่อตรงต่อวาจา ได้แก่ รับปากรับคำไว้กับใครอย่างไร ก็ต้องพยายามปฏิบัติให้ได้ตามนั้น
4) ซื่อตรงต่อหน้าที่ ได้แก่ ตั้งใจทำงานตามที่ได้รับมอบหมายให้เกิดผล ไม่ละทิ้งเสียกลางคัน
5) ซื่อตรงต่อความดี ได้แก่ รักษาความดีที่เรียกว่า “ธรรม” ไว้มิให้เสียหาย เช่น ความเที่ยงธรรม ความยุติธรรม ความชอบธรรม และความเป็นธรรม
6) ซื่อตรงต่อตนเอง ได้แก่ การไม่โกหกตนเอง ซื่อสัตย์สุจริตต่อตนเอง ไม่ฝืนใจประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ดีงาม

(5) มัททวะ การแสดงกิริยาอ่อนโยน อ่อนน้อม เป็นคนไม่แข็งกระด้าง ปราศจากมานะทิฏฐิ มีอัธยาศัยไม่เย่อหยิ่ง หรือหยาบคาย

(6) ตบะ การใช้ความเพียร เพื่อเผาผลาญกิเลส ตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำในจิตใจ ไม่เห็นผิดเป็นชอบ รู้จักระงับยับยั้งชั่งใจได้ ไม่หลงใหลหมกมุ่นในความสุขสำราญ และการปรนเปรอ มีความเป็นอยู่อย่างสม่ำเสมอ มุ่งมั่นในอันที่จะทำกิจในหน้าที่ให้สมบูรณ์

(7) อักโกธะ รู้จักใช้เหตุผล ไม่เกรี้ยวกราดโดยปราศจากเหตุผล และไม่กระทำการด้วยอำนาจแห่งความโกรธ มีเมตตาธรรมประจำใจ รู้จักระงับความขุ่นเคืองแห่งจิตใจ และมีวินิจฉัยก่อนที่จะกระทำการใด ๆ ตลอดถึงกระทำด้วยจิตที่มีความสุขุมรอบคอบ

(8) อวิหิงสา ความเป็นผู้ไม่หลงระเริงในอำนาจ ไม่บีบคั้นกดขี่ข่มเหงผู้อื่น มีความกรุณา ไม่หาเหตุเบียดเบียนลงโทษด้วยอาชญาแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา หรือประชาราษฎร์ด้วยอำนาจความอาฆาตเกลียดชัง

(9) ขันติ ความเป็นผู้อดทนต่อกระแสอกุศลที่เข้ามากระทบ ตลอดถึงอดทนต่องานที่ตรากตรำต่อความเหนื่อยยาก ถึงจะลำบากกายเหนื่อยหน่ายเพียงไร ก็ไม่ท้อแท้ ไม่ท้อถอย ไม่หมดกำลังใจ ไม่ละทิ้งกิจการงานที่กระทำ

(10) อวิโรธนะ ความเป็นผู้มีความประพฤติมิให้ผิดพลาดจากศีลธรรม กฎหมาย ระเบียบวินัย ขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของบ้านเมือง ถือประโยชน์สุขความดีงามของรัฐ และประชาราษฎร์เป็นที่ตั้งสถิตมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรมก็ดี นิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณอันดีงาม ไม่ปฏิบัติให้เคลื่อนจนกลายเป็นวิปริตผิดเพี้ยนไป

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ถึงแม้ว่าตลอดระยะเวลาเกือบ 91 ปี ที่มีการปฏิวัติสยาม เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทยจะมีความผันแปรและล้มลุกคลุกคลานมาอย่างต่อเนื่อง เช่น เกิดปัญหานักการเมืองทุจริตคอรัปชัน เกิดปัญหาการทำรัฐประหารอยู่บ่อยครั้ง เกิดปัญหาในการแก้ไขรัฐธรรมนูญ ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้ระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทยไม่สามารถพัฒนาต่อไปได้ หลักการของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย เป็นการปกครองซึ่งอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน อำนาจการบริหารมาจากการเลือกตั้งของประชาชนเสียงส่วนใหญ่โดยการปกครองในระบอบนี้จะเน้นถึงความเสมอภาค เสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ซึ่งถือว่าประชาชนทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน สามารถใช้สิทธิของตนเองนั้นได้ในขอบเขตที่จำกัดจะล่วงล้ำสิทธิเสรีภาพของผู้อื่นไม่ได้ และประชาชนสามารถมีส่วนร่วมในการเมืองการปกครอง โดยการใช้อำนาจอธิปไตยโดยทางอ้อม เช่น เลือกผู้แทนเข้าไปบริหารประเทศ หรือ ใช้อำนาจอธิปไตยทางตรง เช่น การลงประชามติ การใช้การเมืองภาคประชาชน เป็นต้น หลักการการปกครองในระบอบประชาธิปไตยวางอยู่บนพื้นฐานหลักการสำคัญ 5 ประการ เช่น หลักความเสมอภาค หลักสิทธิเสรีภาพและหน้าที่ หลักนิติธรรม หลักการใช้เหตุผล หลักการมีส่วนร่วมทางการเมือง การตัดสินใจ

ของฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายบริหาร หรือฝ่ายตุลาการ ต้องถือเอาเสียงข้างมากที่มีต่อเรื่องนั้น ๆ เป็นเกณฑ์ในการตัดสินทางเลือก โดยถือว่าเสียงข้างมากเป็นตัวแทนที่สะท้อนความต้องการของประชาชนหมู่มาก แต่ในขณะเดียวกัน หลักการนี้ต้องควบคู่ไปกับการเคารพและคุ้มครองสิทธิเสียงข้างน้อยด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นหลักประกันว่า ฝ่ายเสียงข้างมากจะไม่ใช้วิธีการพวกมากลากไปตามผลประโยชน์ หรือกระแสความนิยมของพวกตนอย่างสุดโต่ง แต่ต้องดำเนินการเพื่อประโยชน์ของประชาชนทั้งหมดอย่างเป็นธรรม หลักทศพิธราชธรรม 10 ประการ ซึ่งเป็นเสาหลักสำคัญของการพิทักษ์ระบอบประชาธิปไตยและการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของประชาชน เป็นสิ่งที่จะนำมาซึ่งความสงบสุข ความมั่งคั่ง สันติสุขของประชาชนอย่างยั่งยืน นักปกครอง นักบริหาร นักการเมือง ข้าราชการ และประชาชนทุกคน ควรนำหลักทศพิธราชธรรม 10 ประการนี้ไปปฏิบัติ เพื่อเสริมสร้างระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทยให้มีความเข้มแข็ง ไม่ล้มลุกคลุกคลาน เกิดความสุจริต ยุติธรรม มีจิตสำนึกที่ดีในการพัฒนาประเทศชาติของตนเองสืบต่อไป

4.4 สรุป

วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองในยุคปัจจุบัน พบว่า บทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองนั้น ต้องเป็นไปตามระเบียบมติของกฎมหาเถรสมาคมและคณะสงฆ์ตามพระธรรมวินัย และจำเป็นต้องให้ทุกส่วนมีส่วนร่วมเพื่อช่วยกันดูแลปกครอง บทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองนั้นจะต้องมีธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุด คือ มีพระธรรมพระวินัยเป็นหลัก และปกครองกันด้วยหลักความเสมอภาค หลักเสรีภาพ หลักความเป็นธรรม อำนาจในการตัดสินเป็นของส่วนรวม และผู้ปกครองจะต้องมี ศีล สมาธิ ปัญญา มีหลักทศพิธราชธรรม 10 ประการ เป็นหลักประจำใจ ในปัจจุบันนี้มีการปกครองด้วยการใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ไทย พุทธศักราช 2505 และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2535 มาใช้เป็นเครื่องมือในการปกครองด้วยการมอบอำนาจในการบริหารและการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปในรูปแบบเดียวกันในปัจจุบันมหาเถรสมาคม มีอำนาจที่เกี่ยวกับงานคณะสงฆ์ 6 ด้าน คือ 1) ด้านการปกครอง คือ เป็นแบบแผนที่วางไว้เป็นแนวปฏิบัติในการปกครองคณะสงฆ์เรียกว่า ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ 2) ด้านการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยของทั้งของบรรพชิตและคฤหัสถ์ หรือ การศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติสัทธรรม โดยแบ่งการศาสนศึกษา 2 แผนก คือ แผนกบาลี และ แผนกธรรมรวมถึงการศึกษา 3) ด้านการศึกษาสงเคราะห์ คือ การจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูล และการช่วยเหลือเกื้อกูลการศึกษา หรือสถาบันการศึกษาอื่น นอกจากการศาสนศึกษาหรือบุคคลผู้กำลังศึกษาโดยแบ่งออกเป็น 5 ประเภท คือ โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา โรงเรียนการกุศลของวัดในพระพุทธศาสนา โรงเรียนสงเคราะห์เด็กยากจนตามพระราชประสงค์ โรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ โรงเรียนอบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด 4) ด้านการสาธารณูปการ คือ การก่อสร้างและการบูรณะปฏิสังขรณ์ หมายถึง การ

ก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุและศาสนสถาน การอื่นเกี่ยวกับการวัด คือ การสร้าง การตั้ง การรวม การย้าย การยุบเลิก การขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา การยกวัดร้างเป็นวัดมีพระภิกษุอยู่จำพรรษาและการยกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวง 5) ด้านการสาธารณสงเคราะห์ คือ การจัดกิจการอันเป็นสาธารณประโยชน์ที่พระสงฆ์หรือวัดวาอารามต่าง ๆ เช่น กิจการห้องสมุดเพื่อประชาชน การตั้งมูลนิธิเพื่อช่วยเหลือคนยากจน หรือช่วยเหลือคราวประสบภัยพิบัติ การกำหนดเขตอภัยทาน 6) ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คือ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งที่เชิงรับและเชิงรุกการเผยแผ่เชิงรับ หมายถึง การเผยแผ่ด้วยการเทศน์การสอนธรรมเป็นหลัก ส่วนการเผยแผ่เชิงรุกหมายถึง การใช้การสงเคราะห์ในรูปแบบต่าง ๆ เป็นตัวนำคนเข้าหาธรรม ดังนั้นการศึกษาสงเคราะห์และสาธารณสงเคราะห์จึงเป็นวิธีการเผยแผ่เชิงรุก

วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองในสมัยพุทธกาล พบว่า การปกครองของพระสงฆ์ในช่วงต้นพุทธกาลนั้น มีลักษณะการปกครองแบบธรรมชาติเหมือนพ่อแม่ปกครองดูแลลูก เนื่องจากพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ปกครองพระสงฆ์ด้วยพระองค์เอง ด้วยความที่พระองค์ทรงเป็นพระบรมศาสดาผู้ทรงให้กำเนิดพระสงฆ์ แม้จะมีพระสงฆ์ซึ่งเป็นพระอรหันต์จาริกออกไปเผยแผ่พระสัทธรรมยังสถานที่ต่าง ๆ ในชมพูทวีปแล้ว แต่เมื่อมีกิจกรรมอันจำเป็นหรือมีปัญหาสำคัญใด ๆ เกิดขึ้นและอาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อพระสงฆ์ในสถานที่ที่จาริกไปนั้น ไม่ว่าจะอยู่ในสถานที่ที่ห่างไกลเพียงใดก็ตาม พระสงฆ์เหล่านั้นก็จะต้องเดินทางกลับมาเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อกราบทูลให้ทรงทราบถึงปัญหาและให้ทรงตัดสินพระทัยเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ หรือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น พระพุทธเจ้าทรงเป็นศูนย์กลางของการปกครองดังกล่าว พระองค์จึงทรงเป็นผู้ปกครองเช่นเดียวกับพระราชาที่ปกครองประชาชนในสังคมทางการเมือง แต่ทรงเป็นผู้ปกครองในสังคมสงฆ์เท่านั้น ในฐานะที่ทรงเป็นผู้ค้นพบพระสัทธรรมและเผยแผ่พระสัทธรรมออกไปจนมีพระสงฆ์สาวกจำนวนมากมายเกิดขึ้น จึงทรงสามารถตัดสินพระทัยในการปกครองการบริหารคณะสงฆ์ การสอบสวนลงโทษภิกษุผู้กระทำความผิดและการบัญญัติสิกขาบทหรือการกำหนดวางระเบียบแบบแผนกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เพื่อให้พระสงฆ์ได้ปฏิบัติให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน เพื่อประโยชน์และความสงบสุขของสังคมสงฆ์ โดยอาศัยอำนาจแห่งพระสัทธรรมที่พระองค์ทรงค้นพบนั่นเอง จากการที่พระสงฆ์จำนวนหนึ่งซึ่งพระพุทธเจ้าทรงส่งออกไปเผยแผ่พระสัทธรรมแล้วประสบความสำเร็จในการเผยแผ่ ทำให้กุลบุตรจากสถานที่ต่าง ๆ มีความศรัทธาประสงค์จะออกบวชเป็นพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า พระสงฆ์แต่ละท่านจึงพากุลบุตรเหล่านั้นเดินทางจากสถานที่ต่าง ๆ มาด้วยความลำบาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสถานที่ที่ห่างไกลและทุรกันดาร เพื่อให้พระพุทธเจ้าทรงบวชให้ และพระพุทธเจ้าทรงเห็นความยากลำบากในการเดินทางของพระสงฆ์และกุลบุตรผู้มีความประสงค์จะออกบวช ซึ่งอยู่ในสถานที่ที่ห่างไกลและทุรกันดารเหล่านั้น จึงประทานอนุญาตให้พระสงฆ์เหล่านั้นทำหน้าที่บวชกุลบุตรผู้อยู่ในสถานที่ที่ห่างไกลและทุรกันดารได้ด้วยการให้บรรพชาอุปสมบทโดยการให้ไตรสรณคมน์ คือ การถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ

ซึ่งชาวพุทธในสังคมไทยเรียกการอุปสมบทด้วยวิธีนี้ว่า “ติสรณคมนุปสัมปทา” ซึ่งเป็นการบวชที่สำเร็จด้วยอำนาจของบุคคลคือพระสาวก จึงเป็นที่มาของรูปแบบการปกครองซึ่งมีพระสงฆ์เป็นผู้ปกครองรองลงมาจากการที่พระพุทธเจ้าทรงปกครองด้วยพระองค์เอง พระพุทธเจ้าทรงพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ไปตามความเหมาะสมของเวลาและสภาพการณ์ต่าง ๆ โดยมิได้ดำริจะผูกขาดอำนาจทุกประการไว้แต่เพียงพระองค์เดียว แต่กลับทรงผ่อนคลายไปตามเวลาและสภาพการณ์ต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสะดวกและความคล่องตัวในการเผยแผ่พระสัทธรรมออกไปให้ได้อย่างกว้างขวาง อันจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้คนจำนวนมากตามวัตถุประสงค์ซึ่งทรงวางไว้ เพราะฉะนั้น พระสงฆ์ที่ออกไปเผยแผ่ยังสถานที่ต่าง ๆ จึงเป็นกำลังสำคัญทั้งในด้านการเผยแผ่พระสัทธรรมและการปกครองดูแลหมู่คณะให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย รูปแบบการปกครองที่พระพุทธเจ้าทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่นี้ค่อย ๆ พัฒนาการขึ้นมาจากการที่พระพุทธเจ้าทรงเห็นความลำบากของพระสงฆ์ผู้อยู่ในที่ห่างไกลทุรกันดาร และความจำเป็นที่จะต้องมีการบัญญัติพระวินัยเนื่องจากมีภิกษุบางรูปประพฤติตนไม่เหมาะสมจนสังคมติเตียนซึ่งเป็นผลมาจากการขยายตัวของพระพุทธศาสนานั่นเองซึ่งทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องให้พระสงฆ์สาวกดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันซึ่งเรียกว่า “สังฆกรรม” เนื่องจากพระพุทธองค์มิได้เสด็จอยู่ในเวลานั้นและอาจเป็นความจำเป็นซึ่งทรงเล็งเห็นถึงอนาคตของพระศาสนาเมื่อพระองค์ทรงเสด็จดับขันธปรินิพานไปแล้ว

วิเคราะห์การพัฒนาตามหลักทศพิธราชธรรมในพระพุทธศาสนา พบว่า ผู้ใดที่ได้ถูกเลือกสมมติให้เป็นผู้นำ หากผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนก็จะประพฤติผิดตาม หากพระราชาไม่ทรงธรรม สังคมรัฐก็ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ไม่สงบสุข ผู้ใดได้ถูกเลือกสมมติให้เป็นผู้นำ หากผู้นั้นประพฤติธรรม ประชาชนก็พลอยประพฤติธรรมตาม หากผู้นำทรงธรรม สังคมรัฐก็ย่อมอยู่เย็นเป็นสุข เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ผู้ปกครอง ก็ทรงแสดงทศพิธราชธรรมคือธรรมสำหรับพระราชา 10 ประการ เพราะศูนย์รวมของการปกครองหรือกลไกสำคัญอันจะนำไปสู่ความสำเร็จหรือความล้มเหลวในการปกครองอยู่ที่ผู้ปกครอง ตั้งแต่พระราชาผู้เป็นพระประมุขของรัฐ ฉะนั้น หลักทศพิธราชธรรมจึงเน้นความสำคัญของผู้นำหรือเน้นที่ตัวผู้นำ ว่าจะต้องมีคุณสมบัติหรือมีคุณธรรมอะไรบ้าง จึงจะนำประเทศชาติไปสู่ความร่มเย็นเป็นสุข หากพิจารณาด้วยดีแล้วจะเห็นว่าไม่ใช่เป็นธรรมสำรับผู้ปกครองสูงสุดโดยเฉพาะพระราชาหรือพระมหากษัตริยเท่านั้น แต่เป็นธรรมสำหรับผู้ทำหน้าที่ปกครองทั่ว ๆ ไปตั้งแต่ระดับชาติ ตลอดลงมาจนถึงระดับประชาชนในชาติทั่วไป จะแตกต่างกันก็ตรงที่ขอบเขตแห่งความรับผิดชอบในการปกครอง

วิเคราะห์การปกครองไทยในยุคสมัยสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี (ก่อน พ.ศ. 2475) พบว่า แนวคิดทางการปกครองแบบธรรมราชาและเทวราชา ถูกนำมาปรับใช้ตั้งแต่ช่วงปลายสมัยสุโขทัยสู่สมัยอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์เรื่อยมา ล้วนเป็นอาณาจักรที่ได้รับอิทธิพลทางการปกครองตามความเชื่อทางศาสนาเข้ามามีบทบาทกับประเทศ อีกทั้งคติของพราหมณ์ ฮินดู

และพุทธที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิต โดยขอมเป็นผู้นำเข้ามาในอาณาจักรสยามตั้งแต่ปลายยุคสุโขทัย นำไปสู่การนำคติเหล่านั้นมาปรับใช้ในอาณาจักร เพื่อความมั่นคงทางการเมืองใช้เป็นแบบแผนในการปกครอง ได้กลายเป็นแบบแผนส่งเสริมพระราชอำนาจให้แก่ผู้ปกครอง ผ่านพิธีกรรมตามหลักของศาสนาพราหมณ์ ทั้งนี้ได้ถูกนำมาปรับใช้ในอาณาจักรอยุธยาเรื่อยมาจนถึงรัตนโกสินทร์ และได้นำความคิดทางการเมืองทั้งสองมาปรับใช้ให้เข้ากับประชาชน จนกระทั่งอุดมการณ์ทางการเมืองทั้งสองแบบ ได้กลายเป็นวัฒนธรรมทางการเมืองไทย วัฒนธรรมทางการเมืองมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างอำนาจรัฐ เป็นความคิด อุดมการณ์ ความเชื่อ ฯลฯ ที่ถูกปลูกฝังในเชิงจิตวิทยา เพราะเป็นปัจจัยสำคัญที่สร้างสรรค์ความเจริญงอกงามทางการเมืองให้แก่มนุษย์และสังคมการเมืองนั้น ๆ ซึ่งได้รับการถ่ายทอดปลูกฝังทั้งทางตรงและทางอ้อมสืบต่อกันมา จนกระทั่งบุคคลยอมรับและยึดถือเป็นแนวทางในการปฏิบัติทางการเมืองของสังคม การปกครองในสมัยสุโขทัยเป็นการปกครองระบอบราชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจเด็ดขาด ในตอนต้นของการตั้งอาณาจักรสุโขทัยเป็นการปกครองแบบบิดาปกครองบุตร แต่ตอนปลายสมัยเป็นการปกครองแบบธรรมราชา และมีการสร้างความสัมพันธ์กับอาณาจักรอื่น เพื่อพัฒนาอาณาจักรให้เป็นปึกแผ่นเจริญรุ่งเรือง อาณาจักรสุโขทัยเมื่อแรกตั้งยังมีอาณาเขตไม่กว้างขวาง จำนวนพลเมืองยังไม่มาก และอยู่ในระหว่างก่อร่างสร้างตัว การปกครองในระยะเริ่มแรกจึงมีลักษณะเป็นระบบครอบครัว ผู้นำของอาณาจักรมีฐานะเป็นพ่อขุน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับประชาชน ผู้ปกครองเปรียบเสมือนบิดาของประชาชนทั้งปวง ต่อมาภายหลังรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชสถานการณ์บ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไป จึงเริ่มใช้วิธีการปกครองที่เป็นแบบแผนมากขึ้น ความสัมพันธ์ของผู้นำอาณาจักรกับประชาชนแตกกต่างไปจากเดิม มีความพยายามเพิ่มพูนพระราชอำนาจพระมหากษัตริย์ให้สูงขึ้นทรงมีฐานะเป็น ธรรมราชา ลักษณะการาปกครองสมัยสุโขทัยแบ่งได้ 2 ระยะ คือ การปกครองสมัยสุโขทัยตอนต้น เริ่มจากรัชสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ไปถึงสิ้นรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช และการปกครองสมัยสุโขทัยตอนปลาย นับจากรัชสมัยพระยาเลอไท ไปจนกระทั่งอาณาจักรสุโขทัยหมดอำนาจลง การปกครองโดยพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาถึงสมัยกรุงธนบุรีที่เรียกว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยระบอบนี้ มีหลักการปกครองที่ว่าด้วยประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการกำหนดผู้ปกครอง อำนาจสูงสุดในการปกครองรัฐเป็นของพระมหากษัตริย์ ดังนั้นความคิดทางการเมืองการปกครองที่ใช้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น ไม่สามารถทำให้อาณาจักรเกิดความมั่นคงอย่างถาวรได้ และทำให้เสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่าถึง 2 ครั้ง สาเหตุหลัก ๆ ก็คือ กษัตริย์ทรงอ่อนแอและแตกความสามัคคีกันเองในชนชั้นผู้นำ ลักษณะการปกครองแบบเทวราชานี้ถือว่า พระมหากษัตริย์เป็นเสมือนเจ้าชีวิต นอกจากจะมีพระราชอำนาจเด็ดขาด สามารถกำหนดชะตาชีวิตของผู้อยู่ใต้ปกครองแล้ว ยังถือว่าอำนาจในการปกครองนั้นพระมหากษัตริย์ทรงได้รับมาจากสวรรค์ หรือเป็นไปตามเทวโองการ การกระทำของพระมหากษัตริย์ถือเป็นความต้องการของพระเจ้า พระมหากษัตริย์ ทรงเป็นเสมือนสมมุติเทพ

เพราะฉะนั้นพระมหากษัตริย์ตามแนวความคิดแบบเทวราชาจึงทรงอำนาจสูงสุดล้นพ้น ลักษณะการปกครองเป็นแบบนายปกครองบ่าว หรือเจ้าปกครองข้า ปัญหาการพัฒนาการปกครองที่ยึดมั่นในอุดมการณ์ทางการเมืองแบบเทวราชาและธรรมราชาในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในสมัยช่วงปลายสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรีนั้น แม้จะทำให้มีความสงบสุขบ้างในบางช่วงเวลาที่เว้นว่างจากการทำสงคราม แต่ก็ต้องเผชิญกับอาณาจักรอื่นที่เข้ามารุกรานอยู่บ่อยครั้ง ถ้ากษัตริย์และกองทัพไม่มีความเข้มแข็งพอและขาดความสามัคคีกันในการทำสงคราม ก็จะเสียอาณาจักรให้กับข้าศึกได้ แนวคิดเทวราชาและธรรมราชานั้นจะต้องรักษาอาณาจักรและขยายอำนาจของรัฐในสมัยนั้นได้ด้วย เพราะในสมัยนั้นมีการทำสงครามแย่งชิงอาณาจักรกันอยู่ตลอดเวลา อาจกล่าวได้ว่าเมื่อความอ่อนแอของกษัตริย์และกองทัพเกิดขึ้น ความเสื่อมแห่งอาณาจักรก็เกิดขึ้นตามมา เมื่อใดที่กษัตริย์หรือผู้ปกครองอ่อนแอลง จะส่งผลทำให้ขุนนางชั้นสูง และข้าราชการที่ไม่จงรักภักดีต่อกษัตริย์เข้มแข็งขึ้น และอาจเข้ามามีบทบาทในการบริหารปกครองประเทศและมีอำนาจเหนือกษัตริย์ หรือก่อกบฏยึดอำนาจกษัตริย์ขึ้นได้ ในความเป็นจริงแล้วกษัตริย์ไม่สามารถทรงใช้อำนาจการปกครองและการบริหารราชการแผนดินแต่เพียงผู้เดียว ทรงมีกลุมขุนนางเปนผูชวยในการบริหารราชการแผนดินตามพระบรมราชโองการ แตในระยะหลังกลุมขุนนางเหล่านี้กลับสรางปญหาใหกับกษัตริยหลายประการ โดยเฉพาะอยางยิ่ง การกอกบฏโคนลมราชบัลลังกโดยขุนนางฝายกลาโหมในสมัยอยุธยา เชน ออกญาศรีวรวงศ (สมเด็จพระเจาปราสาททอง) ออกพระเพทราชา (สมเด็จพระเพทราชา) เนื่องจากเปนกลุมขุนนางที่มีอิทธิพลและอำนาจมาก อีกทั้งในสมัยรัตนโกสินทรตอนตน ขุนนางก็กลายเปนกลุมที่มีบทบาทในการบริหารราชการแผนดิน เชน ขุนนางตระกูลบุนนาค สะทอนใหเห็นวาแนวคิดเทวราชาและระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นไมสามารถสงเสริมใหกษัตริยมีอำนาจในฐานะเทพไดอยางแทจริง ทำใหแนวคิดเทวราชาเริ่มหมดความสำคัญลง เพราะอำนาจและบทบาทของขุนนางชั้นสูง สงผลกระทบต่อสถาบันกษัตริย และยังมีการแก่งแย่งอำนาจกันภายในรัฐอยู่ตลอดเวลา หลังจากการทำสงครามเสร็จสิ้นกับรัฐใกล้เคียงแล้ว

วิเคราะห์การปกครองไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2325 - 2394) พบว่า ตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 1 - 4 มีระเบียบแบบแผนตามแบบสมัยอยุธยา พระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุดและเด็ดขาดในการปกครองประเทศ มีระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ลักษณะการปกครองแบบนายปกครองบ่าว หรือเจ้าปกครองข้า โดยมีพระเจ้าแผ่นดินถือเป็นเจ้าชีวิต เป็นสมมติเทพ มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการตัดสินใจในทุก ๆ ด้าน พระมหากษัตริย์ได้อำนาจมาด้วยการสืบสันตติวงศ์ หรือการปราบดาภิเษก ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการสถาปนาหรือคัดเลือกพระมหากษัตริย์ การปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้มีจุดที่เป็นปัญหาสำคัญที่ทำให้การพัฒนาประเทศเป็นไปได้ช้า หรืออาจกล่าวได้ว่า เมื่อความอ่อนแอของกษัตริย์หรือผู้ปกครองเกิดขึ้น จะส่งผลทำให้ขุนนาง ข้าราชการเข้มแข็งขึ้น และอาจเข้ามามีบทบาทในการบริหารปกครอง

และมีอำนาจเหนือกษัตริย์ได้ กล่าวคือ เมื่อใดระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อ่อนแอลง ระบอบอำมาตยาธิปไตยจะเข้ามามีบทบาทในการบริหารประเทศแทนกษัตริย์โดยทันที โดยพวกขุนนางและข้าราชการที่มีอำนาจระดับสูง จะสั่งสมอำนาจจนกลายเป็นผู้ที่มีอิทธิพลเหนือกษัตริย์ กษัตริย์จะเป็นเพียงหุ่นเชิดของเหล่าขุนนางและข้าราชการระดับสูงเท่านั้น โดยพวกขุนนางและข้าราชการที่มีอำนาจระดับสูง จะสั่งสมอำนาจและบริวารจนกลายเป็นผู้ที่มีอิทธิพลและอยู่เหนือกษัตริย์ ดังนั้นอำนาจที่แทจริงของกษัตริยในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชยจะเกิดขึ้นได้ จะต้องเกิดจากการที่กษัตริย์ทรงสร้างกลไกในการบริหารราชการแผ่นดินที่มีประสิทธิภาพและมีความเป็นธรรมต่อประชาชนทุกหมู่เหล่า ความจงรักภักดีและความซื่อสัตย์ของประชาชนต่อกษัตริย์นี้ จะเป็นกลไกที่สามารถควบคุมเหล่าขุนนางและข้าราชการที่มีอำนาจระดับสูงไม่ให้มีอำนาจเหนือกษัตริย์ได้ ในสมัยรัชกาลที่ 1 มีการชำระและรวบรวมกฎหมายเก่าขึ้นเป็นประมวลกฎหมายเรียกว่า “กฎหมายตราสามดวง” การศึกษามีศูนย์กลางอยู่ที่ วัด วัง และตำหนักเจ้านาย การปกครองภายในสยามของพระองค์ นอกจากจะเผชิญกับความพยายามรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง เพื่อให้เกิดความเป็นระบบและระเบียบที่ชัดเจนแล้ว พระองค์ยังทรงต้องเผชิญกับการขยายอิทธิพลของพม่า อีกทั้งสยามประเทศยังต้องเผชิญกับการขยายอิทธิพลการล่าอาณานิคมของอังกฤษอีกด้วย ในสมัยรัชกาลที่ 2 พระองค์ต้องเผชิญกับอุปสรรคในการพัฒนาประเทศอยู่สองด้าน คือ การแผ่อิทธิพลของพม่ากับการแผ่อิทธิพลของประเทศญวน (เวียดนาม) ในสมัยรัชกาลที่ 3 พระองค์ต้องเผชิญกับอิทธิพลจากพม่าและญวน เรื่องเจ้าอนุวงศ์แห่งเมืองเวียงจันทน์ และอิทธิพลตะวันตกที่พุ่งตรงเข้าสู่ประตูสยาม ซึ่งจะว่าไปแล้วอิทธิพลจากญวนและพม่าก็ขับเคี่ยวต่อสยามมาอย่างต่อเนื่องอันเป็นผลทำให้รัชกาลที่ 3 ต้องตระเตรียมป้อมปราการ ทหาร และกำลังไพร่พลเพื่อการศึก ได้มีการทำสนธิสัญญาเบอร์นี่ สนธิสัญญาดังกล่าวทำให้รัฐบาลสยามเสียผลประโยชน์ จึงมีการเพิ่มภาษีอากรให้ชดเชยรายได้ที่ขาดหายไป โดยมีการเรียกเก็บภาษีอากรใหม่ถึงเกือบ 40 อย่าง ทั้งนี้ เนื่องจากในสมัยรัชกาลที่ 3 บ้านเมืองกลับมีสงครามมากกว่าในสมัยรัชกาลที่ 2 ในสมัยรัชกาลที่ 4 อังกฤษได้ส่งเซอร์จอห์น เบาว์ริง เดินทางมายังสยาม เพื่อทำสนธิสัญญาทางการค้า สนธิสัญญาฉบับนี้มีชื่อเรียกตามนามของทูตที่เข้ามาเจรจาว่า "สนธิสัญญาเบาว์ริง" เนื่องจากหลังการทำสัญญา สยามต้องเปิดเสรีทางการค้าทำให้สยามต้องยกเลิกระบบการค้าผูกขาดของพระคลังสินค้า ส่งผลให้สยามมีรายได้ลดลง ทำให้รัชกาลที่ 4 ต้องทรงพยายามหารายได้จากทางอื่น ตั้งแต่การเพิ่มจำนวนประเภทภาษีจากเดิมที่เก็บในรัชกาลที่ 3 การให้เจ้าภาษีนายอากรผูกขาดการจับเก็บภาษีมากขึ้น และการจัดระบบแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพย์สินของแผ่นดิน ทรงตรากฎหมายขึ้นหลายฉบับเพื่อให้ทันสมัยและเหมาะสมกับสภาพบ้านเมือง เช่น กฎหมายเกี่ยวกับมรดก สินสมรส ฯลฯ ทรงแก้ไขเปลี่ยนแปลงประเพณีบางอย่างเพื่อให้ราษฎรมีโอกาสใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ คือ เปิดโอกาสให้ราษฎรเข้าเฝ้าได้โดยสะดวก ให้ราษฎรเข้าเฝ้าถวายฎีการ้องทุกข์ได้ในขณะที่ทรงเสด็จพระราชดำเนิน ทรงประกาศให้ข้าราชการสวมเสื้อเวลาเข้าเฝ้า ทรงให้เสรีภาพประชาชนในการนับถือศาสนา

และประกอบอาชีพ ให้ข้าราชการสวมเสื้อราชปะแตน และสวมหมวกอย่างยุโรป ข้าราชการทหารแต่งเครื่องแบบตามแบบตะวันตก ทรงเลิกประเพณีหมอบคลานเข้าเฝ้าและให้ยืนเข้าเฝ้าแทน ยกเลิกการโกนผมเมื่อพระมหากษัตริย์สวรรคต

วิเคราะห์การปกครองไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนกลาง (ยุคแห่งการปฏิรูปการปกครอง) ในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึง ในสมัยรัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2411-2475) พบว่า ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นระยะเวลาที่ประเทศสยามได้มีการติดต่อสัมพันธ์กับต่างประเทศมากขึ้น ผลที่ตามมาก็คือ ได้มีวัฒนธรรมและอารยธรรมต่าง ๆ หลั่งไหลเข้ามาสู่ประเทศสยาม อีกทั้งอิทธิพลในการแสวงหาเมืองขึ้นของชาติตะวันตกโดยอังกฤษ และฝรั่งเศส ที่กำลังสร้างฐานอำนาจของตนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเข้ามาใกล้กับประเทศสยาม ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้คาดการณ์ถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้อย่างถูกต้อง จึงได้ดำเนินการเพื่อที่จะนำประเทศสยามให้รอดพ้นวิกฤตการณ์จากภัยคุกคามทางการเมือง และนำประเทศไปสู่ความก้าวหน้าในยุคใหม่ โดยการปฏิรูปในหลายด้านให้เกิดความทันสมัย รวมไปถึงการปฏิรูประบบการบริหารราชการ ซึ่งถือว่าเป็นการปฏิรูประบบราชการครั้งสำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ของชาติสยาม โดยการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในแบบระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างเต็มรูปแบบ และทรงประกาศเลิกทาส เพื่อไม่ให้ประเทศมหาอำนาจตะวันตกใช้เป็นข้ออ้างในการคุกคามสยาม ซึ่งการทั้งหลายที่กล่าวมานี้ พระองค์ต้องทรงกระทำไปเพื่อป้องกันการแทรกแซงจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก เพราะพระองค์ทรงเล็งเห็นแล้วว่า จุดเริ่มต้นจากการปล่อยให้ชาติมหาอำนาจเข้าแทรกแซงกิจการภายในประเทศ รวมถึงการปล่อยให้มีศูนย์อำนาจขนาดย่อมกระจัดกระจายอยู่หลายศูนย์อำนาจภายในประเทศ ซึ่งเป็นช่องทางอันดีให้ชาติมหาอำนาจตะวันตกเข้าแทรกแซงกิจการภายในได้อย่างง่ายดาย จะนำไปสู่การสูญสิ้นเอกราชได้ในที่สุดเช่นเดียวกับประเทศต่าง ๆ และเป็นการยากยิ่งนักที่จะต่อสู้กับชาติมหาอำนาจตะวันตกด้วยกำลังทางทหารและอาวุธยุทโธปกรณ์ ด้วยเหตุนี้เองทำให้ประเทศสยามรอดพ้นจากการถูกล่าอาณานิคมจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก ในสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงพยายามสร้างอุดมการณ์หรือความรู้สึกชาตินิยมให้เกิดขึ้นในหมู่คนสยามด้วยกัน ด้วยวิธีการใช้บทพระราชนิพนธ์ พระบรมราโชวาท และพระราชดำรัสเพื่อเป็นการกระตุ้นและเตือนสติให้ประชาชนกระทำการต่าง ๆ เพื่อความเจริญก้าวหน้าของประเทศและยังทรงใช้สัญลักษณ์และสร้างสถาบันต่าง ๆ เช่น ประดิษฐ์ธงชาติใหม่มี 3 สี เรียกว่า ธงไตรรงค์ ประกอบด้วยสีแดง สีขาว และสีน้ำเงิน เพื่อเป็นเครื่องหมายแทนสถาบันคือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ พร้อมกับจัดตั้งสมาคมชื่อกองเสือป่าขึ้น เพื่อเป็นสถานที่ทำกิจกรรมร่วมกันของสมาชิกข้าราชการ คหบดี พ่อค้า และประชาชนทั่วไป สถานการณ์ในช่วงนี้มีปัญหาความไม่มั่นคงทางระบอบการเมืองการปกครองเป็นปัญหาหลัก เหตุอันเนื่องมาจากการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่ได้เริ่มอย่างเป็นรูปธรรมในสมัยพระราชบิดา ส่งผลให้พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ที่ขาดพวกพ้อง เพราะพระองค์ทรงเข้ากันกับกลุ่มอำนาจเก่าเหล่านี้ไม่ได้ นอกจากนี้

แล้วยังมาจากปัญหาความขัดแย้งกันภายในของหมู่ขุนนางเก่า ผู้เคยมีอำนาจได้ถูกลดอำนาจและบทบาททางด้านสังคมลง เพราะมีการเปลี่ยนศูนย์อำนาจเข้ามารวมไว้ที่องค์พระมหากษัตริย์แต่เพียงพระองค์เดียว รวมถึงการที่ฐานของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ไม่ครอบคลุมถึงขุนนางส่วนอื่น ๆ ก็มีผลทำให้ระบอบดังกล่าวขาดการสนับสนุนจากสังคมโดยรวม ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ส่งผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบทบาทของสถาบันกษัตริย์ขึ้น จนทำให้พระมหากษัตริย์ต้องตกเป็นเป้าของการวิพากษ์วิจารณ์มากขึ้นอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน พระองค์ขึ้นครองราชย์ได้ไม่ถึง 2 ปี ได้เกิดกลุ่มพลังใหม่ภายใต้ข้าราชการทหารฝ่ายอนุรักษ์นิยม เริ่มไม่พอใจการบริหารและการปกครองของรัชกาลที่ 6 จนนำไปสู่การรวมกลุ่มทหารบกหนุ่มซึ่งเรียกคณะพรรคพวกของตนเองว่า “คณะพรรค ร.ศ. 130 นำโดยร้อยเอกขุนทวย หาญพิทักษ์ เป็นหัวหน้าคณะที่พยายามเปลี่ยนการปกครองแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ แผนของคณะคือให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยอมอยู่ใต้รัฐธรรมนูญอันเป็นกฎหมาย แต่อย่างไรก็ตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก็จบลงด้วยการถูกปราบปรามจากฝ่ายรัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 6 ด้วยพระองค์ทรงทราบความจากการบอกกล่าวของทหารที่เป็นหนึ่งในสมาชิกของคณะพรรคนั้น ทำให้การปฏิวัติล้มเหลว คณะพรรค ร.ศ. 130 ถูกจับกุมทั้งหมดและต้องโทษสูงสุดคือประหารชีวิต แต่ก็ได้รับการลดหย่อนและพระราชทานอภัยโทษให้เหลือเพียงจำคุกในภายหลัง เป็นที่มาของกบฏหรือเรียกว่า “กบฏ ร.ศ. 130” ผลกระทบอันสืบเนื่องมาจากสมัยรัชกาลที่ 5 ทั้งการปรับปรุงระบบราชการ การปฏิรูปการศึกษา การได้รับข่าวสารจากภายนอก ก็ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการสร้างทัศนคติแบบใหม่ขึ้นในกลุ่มบุคคลชั้นกลางหลากหลายสาขาอาชีพ ซึ่งมีความตื่นตัวทางการเมืองสูงและเริ่มมีความเห็นขัดแย้งกับรัฐบาล จนเกิดเป็นความคิดและความต้องการที่นำไปสู่การล้มล้างระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในที่สุด ในสมัยรัชกาลที่ 7 สยามยังปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ยังคงมีอำนาจสูงสุดในการปกครองอยู่ และเนื่องจากเป็นช่วงหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงต้องเผชิญกับปัญหาหลาย ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาการเมืองที่รุนแรง รวมถึงปัญหาด้านเศรษฐกิจตกต่ำหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ที่สั่งสมมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ปัจจัยเหล่านี้จึงมีส่วนผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎรในเวลาต่อมา การเมืองการปกครองหลังจากที่พระองค์ทรงขึ้นครองราชย์ พระองค์ได้โปรดเกล้าตั้งสภาที่ปรึกษาขึ้น เพื่อเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินโดยตรง เพื่อแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจของประเทศ เช่น จัดตั้งอภิรัฐมนตรีสภาขึ้น เพื่อทำหน้าที่กำหนดนโยบายสูงสุดของประเทศ แต่สมาชิกที่ตั้งขึ้นส่วนใหญ่ล้วนเป็นเชื้อพระวงศ์ทั้งสิ้น ซึ่งวิธีการแก้ปัญหาขณะนั้นคือ การดุลข้าราชการออกจากราชการ จากกรณีดังกล่าว ได้เพิ่มความไม่พอใจให้แก่กลุ่มข้าราชการทหาร พลเรือนที่เฝ้าติดตามการปกครองประเทศตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ที่ต้องการให้ประเทศมีการพัฒนาภายใต้หลักความมีสิทธิเสรีภาพ ความเท่าเทียม ความเสมอภาค ต้องการหลักการบริหารที่อยู่บนกรอบของกฎหมาย และความเป็นเหตุเป็น

ผล และคัดค้านการบริหารภายใต้ระบบที่มีขุนนางเป็นใหญ่ อันมีผลนำไปสู่ความล้มเหลวของระบบราชการ จนเกิดการปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475 เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ทรงเป็นกษัตริย์ในราชวงศ์จักรีเพียงพระองค์เดียวที่สละราชสมบัติ และต้องไปสิ้นพระชนม์ในต่างแดน แม้พระองค์จะทรงยินยอมสละพระราชอำนาจให้ราษฎร แต่อำนาจนั้นกลับไม่ถึงมือประชาชน มีคนกลุ่มหนึ่งนำอำนาจนั้นไปใช้โดยพละการ จึงไม่ขอมีส่วนร่วมกับใช้อำนาจนั้นด้วย ทรงสละพระราชสมบัติในวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2477 โดยคำประกาศมีข้อความตอนหนึ่งว่า “...ข้าพเจ้าเต็มใจที่จะสละอำนาจอันเป็นของข้าพเจ้าอยู่เดิมให้แก่ราษฎรโดยทั่วไป แต่ข้าพเจ้าไม่ยินยอมยกอำนาจทั้งหลายของข้าพเจ้าให้แก่ผู้ใด คณะใดโดยเฉพาะ เพื่อใช้อำนาจนั้นโดยสิทธิ์ขาด และโดยไม่ฟังเสียงอันแท้จริงของประชาราษฎร บัดนี้ข้าพเจ้าเห็นว่าความประสงค์ของข้าพเจ้า ที่จะให้ราษฎรมีสิทธิ์ออกเสียงในนโยบายของประเทศโดยแท้จริงไม่เป็นผลสำเร็จ และเมื่อข้าพเจ้ารู้สึกว่าบัดนี้เป็นอันหมดหนทางที่ข้าพเจ้าจะช่วยเหลือหรือให้ความคุ้มครองแก่ประชาชนได้ต่อไปแล้ว ข้าพเจ้าจึงขอสละราชสมบัติและออกจากตำแหน่งพระมหากษัตริย์แต่บัดนี้เป็นต้นไป ข้าพเจ้าขอสละสิทธิของข้าพเจ้าทั้งปวง ซึ่งเป็นของข้าพเจ้าในฐานที่เป็นพระมหากษัตริย์ แต่ข้าพเจ้าสงวนไว้ซึ่งสิทธิทั้งปวงอันเป็นของข้าพเจ้าแต่เดิมมาก่อนที่ข้าพเจ้าได้รับราชสมบัติสืบสันตติวงศ์...”

วิเคราะห์การปกครองไทยในยุคประชาธิปไตย (หลัง พ.ศ. 2475) พบว่า ในหลวงรัชกาลที่ 7 ทรงสละราชสมบัติ โดยมิได้มีการสมมติเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่งเป็นรัชทายาท จึงทำให้พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) พร้อมคณะรัฐมนตรี ได้ทำจดหมายพิจารณาลงความเห็นชอบต่อสภาผู้แทนราษฎร เพื่ออัญเชิญในหลวงรัชกาลที่ 8 ที่ขณะนั้นมีพระชนมายุ 9 พรรษา เสด็จขึ้นครองราชย์ เนื่องจากทรงมีฐานะเป็นเจ้านายเชื้อพระบรมวงศ์พระองค์ที่ 1 ในลำดับพระราชสันตติวงศ์ตามกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบพระราชสันตติวงศ์ ปี 2467 ทรงได้รับการเฉลิมพระนามใหม่ว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ช่วงเวลาดังกล่าวในหลวงรัชกาลที่ 8 ยังคงถือเป็นผู้เยาว์ไม่บรรลุนิติภาวะ และยังทรงประทับอยู่ที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ทำให้ต้องมีการแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เป็นเวลา 11 ปี ซึ่งหนึ่งในนั้น คือ นายปรีดี พนมยงค์ ท่ามกลางความหวังของราษฎรที่กำลังตกอยู่ภายใต้ความตึงเครียดจากเหตุสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เพิ่งสิ้นสุด ขณะที่ในหลวงรัชกาลที่ 8 ทรงมีพระชนมายุล่วงเลยถึง 21 พรรษา และกำลังรอคอยพระราชพิธีบรมมราชาภิเษกอย่างเป็นทางการ ณ วันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 เวลา 09.00 น ก็เกิดเหตุการณ์ไม่คาดคิดขึ้น เมื่อมีรายงานว่าพระองค์เสด็จสวรรคตภายในห้องบรรทม พระที่นั่งบรมพิมานด้วยพระแสงปืนอย่างมีเงื่อนงำ โดยทางคณะแพทย์ผู้ชันสูตรพระศพ 3 ใน 4 ต่างลงความเห็นว่าเป็นการลอบปลงพระชนม์ กรณีสวรรคตของรัชกาลที่ 8 จึงยังเป็นคดีที่ยังมีเงื่อนงำเนื่องจากกรณีของคดีดังกล่าวถูกโยงเข้ากับการเมืองใน

ช่วงเวลาดังกล่าวในแง่ของ “ใครอยู่เบื้องหลังกรณีสวรรคต” ซึ่งพุ่งเป้าไปที่นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น และกลุ่มการเมืองสายนายปรีดีถูกกลุ่มจอมพล ป. พิบูลสงครามทำการรัฐประหาร ในปี พ.ศ. 2490 ด้วยเหตุผลเกี่ยวเนื่องกับคดีสวรรคตดังกล่าว ในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 ทรงเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติตามกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบสันตติวงศ์ พ.ศ. 2467 โดยด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร หลังจากการเปลี่ยนแปลงการเมืองการปกครอง พ.ศ. 2475 เพียง 14 ปี พระองค์ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจและพระราชจริยาวัตรโดยยึดหลักทศพิธราชธรรมเป็นหลักในการครองพระองค์ พระองค์ทรงมีบทบาทสำคัญในการแก้ไขปัญหาวิกฤตทางการเมืองหลายต่อหลายครั้งที่เกิดความสับสนวุ่นวายทางการเมือง สามารถทำให้ประชาชนชาวไทยเกิดความร่มเย็นเป็นสุข สามารถกลับมาดำเนินชีวิตได้ตามปกติสุข หลังจากการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองตั้งแต่ พ.ศ. 2475 – พ.ศ. 2557 (ก่อนการรัฐประหารยึดอำนาจของพลเอกประยุทธ์ จันโอชา) ผู้วิจัยพบว่า การเมืองการปกครองของประเทศไทยถูกแบ่งเป็น 4 ช่วง ดังนี้ ช่วงที่ 1 เป็นช่วงแห่งการช่วงชิงอำนาจของ 2 ขั้วอำนาจ ระหว่างกลุ่มอำนาจใหม่โดยคณะราษฎรและกลุ่มอำนาจเก่าโดยกลุ่มนิยมเจ้า ในปี พ.ศ. 2475 – พ.ศ. 2500 คณะราษฎรได้มอบหมายให้นายปรีดี พนมยงค์ ร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ เพื่อดำเนินการปรับปรุงเศรษฐกิจของประเทศตามหลักการข้อ 3 ในอุดมการณ์ 6 ประการของคณะราษฎรที่ได้ประกาศไว้เมื่อครั้งกระทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น ปรากฏว่าหลายฝ่ายมองว่าเค้าโครงการเศรษฐกิจมีลักษณะโน้มเอียงไปในทางหลักเศรษฐกิจแบบคอมมิวนิสต์ ดังนั้น ความขัดแย้งจึงเกิดขึ้น พระยามโนปกรณ์นิติธาดา นายกรัฐมนตรีเห็นว่าการบริหารประเทศท่ามกลางความขัดแย้งในเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจไม่สามารถจะดำเนินต่อไปได้ จึงประกาศปิดสภาและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา อันส่งผลให้ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา นำกำลังทหารยึดอำนาจรัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดาในวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 และหลังจากนั้น พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ได้เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีบริหารราชการแผ่นดินสืบไป เมื่อรัฐบาลของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ได้เข้าบริหารประเทศได้ไม่นาน ก็มีบุคคลคณะหนึ่งซึ่งเรียกตนเองว่า คณะกู้บ้านกู้เมือง นำโดยพลเอกพระองค์เจ้าบวรเดช ได้ก่อการรัฐประหารยึดอำนาจรัฐบาลในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2476 โดยอ้างว่ารัฐบาลได้ทำการหมิ่นประมาทองค์พระประมุขของชาติ และรับนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจอันอื้อฉาวเข้าร่วมในคณะรัฐบาล พร้อมกับเรียกร้องให้รัฐบาลดำเนินการปกครองประเทศในระบอบรัฐธรรมนูญที่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง แต่ในที่สุดรัฐบาลก็สามารถปราบรัฐประหารของคณะกู้บ้านกู้เมืองได้สำเร็จ ซึ่งต่อมาก็กลายเป็นความขัดแย้งสืบต่อกันมาในยุคหลัง ปัญหาดังกล่าวทำให้การเมืองการปกครองไทยระบอบประชาธิปไตยต้องประสบกับความล้มเหลว ไม่สามารถพัฒนาไปได้อย่างที่ควรจะเป็น ในช่วงที่ 2 ระหว่างปี พ.ศ. 2500 – พ.ศ. 2520 หลังจากรัฐประหารในประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ. 2490 คณะรัฐประหารได้ชู จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นผู้นำและนายกรัฐมนตรีสืบต่อมา การเมือง

หลังจากนั้นอยู่ในการปกครองแบบสามเส้า ซึ่งมีการคานอำนาจกันระหว่าง จอมพล ป. กับฝ่ายกองทัพของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และฝ่ายตำรวจของพล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ ต่อมาเกิดรัฐประหารในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2494 นำโดย จอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่เป็นการทำรัฐประหารตนเองตามมาด้วยการยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2492 และกลับไปใช้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 เพื่อเป็นการลดอำนาจพระมหากษัตริย์ ในช่วงปลายของรัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม เขาร่วมมือกับ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ เพื่อคานอำนาจกับฝ่ายเจ้าและอนุรักษนิยมที่มีอำนาจสูงขึ้นเรื่อย ๆ เขาพยายามดำเนินนโยบายแบบเสรีประชาธิปไตยตามแบบสหรัฐเพื่อขอความช่วยเหลือจากต่างชาติ และพยายามนำตัวปรีดี พนมยงค์ กลับประเทศและรื้อฟื้นคดีสวรรคตรัชกาลที่ 8 ใหม่เพื่อล้างมลทินให้ปรีดี พนมยงค์ เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ถือเป็นชัยชยะของประชาชนและนักศึกษาที่ลุกฮือขึ้นมาต่อต้านรัฐบาลเผด็จการที่สืบทอดอำนาจมาอย่างยาวนาน เกิดการปะทะกันอย่างรุนแรงจนรัฐบาลไม่สามารถควบคุมสถาณการณ์ได้ เนื่องจากมวลชนที่ออกมาชุมนุมมีจำนวนมหาศาล จอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรีจึงประกาศลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ในช่วงที่ 3 เป็นช่วงแห่งการเกิดประชาธิปไตยแบบครึ่งใบ ระหว่างปี พ.ศ. 2521 – 2543 อาจกล่าวได้ว่า ในบางช่วงเวลาผู้ปกครองไม่มีการใช้รูปแบบวิธีการของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ในบางช่วงเวลาผู้ปกครองมีการสร้างสรรค์ประชาธิปไตยที่มีเนื้อหา สาระ เป้าหมาย หรือใช้รูปแบบวิธีการในระดับหนึ่งแต่ยังไม่บรรลุจุดมุ่งหมายที่แท้จริง ในบางช่วงเวลาผู้ปกครองมุ่งเน้นแต่เนื้อหาโดยไม่ให้ความสำคัญกับรูปแบบวิธีการในการปฏิบัติ และในบางช่วงเวลามีเหตุการณ์ทางการเมืองที่ส่งผลกระทบให้การพัฒนาระบอบประชาธิปไตยต้องหยุดชะงักลง ในช่วงที่ 4 เป็นช่วงแห่งการมีประชาธิปไตยที่เดินไปพร้อมกับทุนนิยม พ.ศ. 2544 – พ.ศ. 2550 มีการเจริญเติบโตของธุรกิจรายย่อย และธุรกิจรายใหญ่เป็นจำนวนมาก ด้วยการบริหารแบบเอกชนที่ประยุกต์ใช้กับระบบราชการเป็นการรวมตัวของผู้ที่มีความรู้ความสามารถเข้ามาบริหารประเทศจำนวนมาก จนสามารถพูดได้ว่ารัฐบาลในยุคนี้มีความเข้มแข็งในระบอบประชาธิปไตยมากที่สุดเท่าที่เคยมีมา แต่ความรู้ความสามารถในการบริหารประเทศเพียงอย่างเดียวไม่สามารถทำให้ประเทศชาติและระบอบประชาธิปไตยพัฒนาไปได้อย่างยั่งยืน แต่กลับกลายเป็นดาบ 2 คม ที่ก่อให้เกิดการทุจริตคอรัปชันที่มากขึ้น ซึ่งเป็นจุดอ่อนให้ฝ่ายตรงข้ามทางการเมือง ได้ทำการรัฐประหารเข้ามายึดอำนาจอีกครั้ง

วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยในยุคสมัยสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี (ก่อน พ.ศ. 2475) ตามหลักทศพิธราชธรรม พบว่า บทบาทของพระสงฆ์มิได้จำกัดอยู่เฉพาะในเรื่องการสั่งสอนศาสนธรรม พิธีกรรม และการปฏิบัติธรรมเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการช่วยเหลือประชาชน ทั้งทางด้านวัตถุและการแก้ไขปัญหา และการพัฒนาชีวิต การที่จะนำหลักธรรมมาใช้กับการเมืองการปกครองก็เป็นอีกบทบาทหนึ่งของพระสงฆ์ที่จะต้องชี้แนะแนวทางในการนำหลักธรรมนั้นมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับการเมืองการปกครอง เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน

โดยรวม พระพุทธเจ้าไม่ทรงเน้นเรื่องระบบมากนัก เพราะระบบการเมืองหรือระบบการปกครองสามารถเปลี่ยนแปลงได้ไปตามกาลเวลา ไม่ยึดติดกับรูปแบบที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนามนุษย์ จะทรงเน้นที่การพัฒนาจิตใจคนเป็นสำคัญ เพื่อประโยชน์ต่อตนเองและประโยชน์แก่ผู้อื่นเป็นสำคัญ ในยุคสมัยสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี มีการทำสงครามแย่งชิงอาณาจักรกันอยู่ตลอดเวลา อาจกล่าวได้ว่าเมื่อความอ่อนแอของกษัตริย์และกองทัพเกิดขึ้น ความเสื่อมแห่งอาณาจักรก็เกิดขึ้นตามมา เมื่อใดที่กษัตริย์หรือผู้ปกครองอ่อนแอลง จะส่งผลทำให้ขุนนางชั้นสูง และข้าราชการที่ไม่จงรักภักดีต่อกษัตริย์เข้มแข็งขึ้น และอาจเข้ามามีบทบาทในการบริหารปกครองประเทศและมีอำนาจเหนือกษัตริย์หรือก่อกบฏยึดอำนาจกษัตริย์ขึ้นได้ ดังนั้น เมื่อใดที่พระมหากษัตริย์ทรงใช้พระราชอำนาจให้สอดคล้องกับหลักทศพิธราชธรรม 10 ประการ จึงขนานพระสมัญญาว่า “ธรรมราชา” อันมีความหมายตามคำแปลว่า พระมหากษัตริย์ผู้ทรงทำให้อาณาประชาราษฎรยินดีด้วยธรรม (ราชา หมายถึง ผู้ที่ยังให้เกิดความยินดีแก่ราษฎร) คติ “ธรรมราชา” นี้จึงมีมาตั้งแต่ครั้งพระมหาธรรมราชาลิไทยุคสุโขทัยสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เป็นหลักธรรมที่แสดงถึงหลักการปกครองที่ใช้อุดมการณ์ทางการเมืองแบบธรรมราชา เพื่อรักษาและขยายอำนาจและอาณาเขตของผู้ปกครอง ทศพิธราชธรรมที่พระมหากษัตริย์ต้องทรงนำไปประพฤติปฏิบัติเพื่อไม่ให้กลายเป็นทรราช

วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2394) ตามหลักทศพิธราชธรรม พบว่า ในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 4 ถึงแม้ว่าจะมีรูปแบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ตาม แต่สยามในช่วงเวลานี้ก็ไม่เคยตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศใด ๆ ทั้ง ๆ ที่สยามต้องเผชิญกับอำนาจและอิทธิพลจากพม่า ญวน ลาว จีน และอิทธิพลของชาติตะวันตกมหาอำนาจ ที่พุ่งตรงเข้าสู่ประตูสยามด้วยพระปรีชาสามารถของกษัตริย์สยามที่ทรงมีความเข้มแข็ง กล้าหาญ มีสติปัญญา และไม่ทรงอ่อนแอ ทรงครองแผ่นดินด้วยหลักทศพิธราชธรรม ที่พระองค์ทรงยึดถือเป็นแนวปฏิบัติในการใช้ชีวิตของพระองค์เสมอมา รวมถึงใช้ในการปกครองแผ่นดินสยามแห่งนี้ พระจริยวัตร 10 ประการประจำพระองค์ หรือเป็นคุณธรรมประจำตนของผู้ปกครองบ้านเมืองเพื่อให้มีความเป็นไปโดยธรรม ซึ่งความจริงแล้วหลักทศพิธราชธรรม 10 ประการนี้ ไม่ได้จำเพาะเจาะจงสำหรับพระเจ้าแผ่นดินหรือผู้ปกครองแผ่นดินเท่านั้น ผู้นำกองทัพ ขุนนาง ขุนศึก เหล่าข้าราชบริพาร และประชาชนทั่วไปในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็ควรนำหลักทศพิธราชธรรมนี้ไปปฏิบัติด้วยเช่นกัน เพื่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันสามัคคีกันของประชาชนชาวสยาม ร่วมกันปกป้องประเทศสยามมิให้ประเทศอื่นเข้ามารุกรานจนต้องตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศอื่น ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ที่พระองค์ทรงวางรากฐานสำหรับการปฏิรูปการปกครอง โดยพระองค์ทรงสนับสนุนให้มีการศึกษาอารยธรรม และความก้าวหน้าในรูปแบบการ

ปกครองของชาติตะวันตกมาปรับปรุงในการปกครองสยาม และนำไปสู่การปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5

วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนกลาง (ยุคแห่งการปฏิรูปการปกครอง) ในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึง ในสมัยรัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2411 – พ.ศ. 2475) ตามหลักทศพิธราชธรรม พบว่า ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นระยะเวลาที่ประเทศสยามได้มีการติดต่อสัมพันธ์กับต่างประเทศมากขึ้น ผลที่ตามมาก็คือ ได้มีวัฒนธรรมและอารยธรรมต่าง ๆ หลั่งไหลเข้ามาสู่ประเทศสยาม อีกทั้งอิทธิพลในการแสวงหาเมืองขึ้นของชาติตะวันตกโดย อังกฤษ และฝรั่งเศส ที่กำลังสร้างฐานอำนาจของตนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเข้ามาใกล้กับประเทศสยาม รัชกาลที่ 5 ได้ทรงคาดการณ์ถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต จึงได้ดำเนินการเพื่อที่จะนำประเทศสยามให้รอดพ้นจากวิกฤตการณ์ภัยคุกคามทางการเมือง และนำประเทศไปสู่ความก้าวหน้าในยุคใหม่ โดยการปฏิรูปในหลายด้านให้เกิดความทันสมัย รวมไปถึงการปฏิรูประบบการบริหารราชการด้วย ซึ่งถือว่าเป็นการปฏิรูประบบราชการครั้งสำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ของชาติสยาม และทรงรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในแบบระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เต็มรูปแบบ พระองค์ทรงกระทำไปเพื่อป้องกันการแทรกแซงจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก เพราะพระองค์ทรงเล็งเห็นแล้วว่า จุดเริ่มต้นจากการปล่อยให้ชาติมหาอำนาจเข้าแทรกแซงกิจการภายในประเทศ รวมถึงการปล่อยให้มีศูนย์อำนาจขนาดย่อมกระจัดกระจายอยู่หลายศูนย์อำนาจภายในประเทศ ซึ่งเป็นช่องทางอันดีให้ชาติมหาอำนาจตะวันตกเข้าแทรกแซงกิจการภายในได้อย่างง่ายดาย จะนำไปสู่การสูญสิ้นเอกราชได้ในที่สุด และทรงประกาศเลิกทาส เพื่อไม่ให้ชาติมหาอำนาจตะวันตกใช้เป็นข้ออ้างในการคุกคามประเทศสยาม ด้วยเหตุนี้เองทำให้ประเทศสยามรอดพ้นจากการถูกล่าอาณานิคมจากประเทศมหาอำนาจชาติตะวันตก ในสมัยรัชกาลที่ 6 สถานการณ์ในช่วงนี้มีปัญหาความไม่มั่นคงทางระบอบการเมืองการปกครองเป็นปัญหาหลัก เหตุอันเนื่องมาจากการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่ได้เริ่มอย่างเป็นรูปธรรมในสมัยพระราชบิดา ส่งผลให้พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ที่ขาดพวกพ้อง เพราะพระองค์ทรงเข้ากันกับกลุ่มอำนาจเก่าเหล่านี้ไม่ได้ นอกจากนี้แล้วยังมาจากปัญหาความขัดแย้งกันภายในของหมู่ขุนนางเก่า ผู้เคยมีอำนาจได้ถูกลดอำนาจและบทบาททางด้านสังคมลง เพราะมีการเปลี่ยนศูนย์อำนาจเข้ามารวมไว้ที่องค์พระมหากษัตริย์แต่เพียงพระองค์เดียว รวมถึงการที่ฐานของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ไม่ครอบคลุมถึงขุนนางส่วนอื่น ๆ ก็มีผลทำให้ระบอบดังกล่าวขาดการสนับสนุนจากสังคมโดยรวม พระองค์จึงทรงใช้แนวคิด “ชาตินิยม” มาเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างอุดมการณ์ร่วมให้เกิดขึ้นในสังคมสยาม และทรงนำหลักการดังกล่าว มาปรับใช้ให้เหมาะแก่สังคมสยามในขณะนั้น โดยที่ยังคงเน้นความรู้สึกรักชาติให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชนชาวสยาม อันเป็นแนวทางที่จะทำให้ชาวสยามมีจิตสำนึกของความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ในสมัยรัชกาลที่ 7 ในช่วงต้นรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สยามยังปกครองด้วยระบอบ

สมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ยังคงมีอำนาจสูงสุดในการปกครองอยู่ และเนื่องจากเป็นช่วงหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงต้องเผชิญกับปัญหาหลาย ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาการเมืองที่รุนแรง รวมถึงปัญหาด้านเศรษฐกิจตกต่ำหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ที่สั่งสมมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ปัจจัยเหล่านี้จึงมีส่วนผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎรในเวลาต่อมา พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ในราชวงศ์จักรีเพียงพระองค์เดียวที่สละราชสมบัติ และต้องไปสิ้นพระชนม์ในต่างแดน ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุที่เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ถึง รัชกาลที่ 7 ทรงมีแนวคิดริเริ่มที่จะกระจายอำนาจให้ประชาชนปกครองตนเอง ทรงเปิดโอกาสให้ราษฎรมีส่วนในการบริหารท้องถิ่นของตนเองโดยการจัดตั้งสุขาภิบาล ซึ่งราษฎรมีส่วนร่วมในการรักษาความสะอาดและรักษาสาธารณะสมบัติ ถนนหนทาง การเก็บภาษีเพื่อนำเงินมาบำรุงท้องถิ่นของตน มีการจัดตั้งสุขาภิบาลกรุงเทพฯ มีการจัดตั้งสุขาภิบาลหัวเมืองที่ตำบลท่าฉลอม จ. สมุทรปราการ มีการจำลองการปกครองแบบประชาธิปไตยโดยให้จัดตั้งเมืองเล็ก ๆ ชื่อว่า “ดุสิตธานี” ขึ้นมา เพื่อศึกษาเรียนรู้ถึงแนวคิดประชาธิปไตย มีการจัดตั้งอภิรัฐมนตรีสภาขึ้น เพื่อทำหน้าที่กำหนดนโยบายสูงสุดของประเทศ แต่สมาชิกที่ตั้งขึ้นส่วนใหญ่ล้วนเป็นเชื้อพระวงศ์ทั้งสิ้น ปัญหาในการกระจายอำนาจให้ประชาชนเริ่มปกครองตนเอง คือ ประชาชนส่วนใหญ่ยังขาดความรู้ความเข้าใจในระบอบประชาธิปไตยอยู่มาก ประชาชนส่วนใหญ่ยังเคยชินกับการถูกปกครองโดยผู้ปกครอง มีเพียงชนชั้นปกครองเท่านั้นที่ได้รับการศึกษาในเรื่องนี้ และเสนาบดีบางส่วนได้ให้ความเห็นว่า ขณะนี้ประเทศสยามยังไม่พร้อมจะเปลี่ยนแปลงการปกครอง ด้วยปัจจัยที่ว่าประชาชนชาวสยามยังมีความรู้เรื่องการปกครองในระบอบประชาธิปไตยน้อยเกินไป การพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรมจึงต้องมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาผู้ปกครองในระดับชนชั้นสูง และผู้นำในระดับต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น ขุนนางชั้นสูง อำมาตย์ชั้นสูง เสนาบดี จนกระทั่งถึงผู้นำท้องถิ่น ให้มีความรู้ความสามารถในเรื่องของการพัฒนาและการกระจายอำนาจ และเผยแพร่ความรู้การกระจายอำนาจอย่างเป็นธรรมให้แก่ประชาชนได้รับทราบอย่างทั่วถึง เพราะประชาชนจะมีความรู้ความเข้าใจในปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นของตนเองมากกว่าชนชั้นสูง หรือผู้ที่ไม่ได้ประสบกับปัญหา ผู้ที่มีหน้าที่ปกครองบริหารราชการแผ่นดินทั้งหลายจะต้องมีความรู้และความสามารถในเรื่องของการพัฒนาและการกระจายอำนาจอย่างเป็นธรรมตามหลักทศพิธราชธรรม มิใช่กระจายอำนาจตามความพอใจของตนเอง และจะต้องไม่หยุดพัฒนาความสามารถในความเป็นผู้มีคุณธรรม จริยธรรมของตนเอง ยิ่งผู้นำมีวิสัยทัศน์ที่เห็นแก่ส่วนรวมมากเท่าไร ก็ยิ่งทำให้ประเทศชาติพัฒนาไปได้ไกลยิ่งขึ้น ผู้ปกครองต้องรู้จักว่าในเวลานี้ประเทศชาติควรพัฒนาไปในด้านใดมากที่สุด เวลานี้ชาติควรเดินหน้าหรือรอดูสถานการณ์ก่อน เพื่อป้องกันความเสียหายของชาติที่จะเกิดขึ้น ผู้ปกครองจะต้องเป็นผู้ที่รู้จักประเทศของตนเป็นอย่างดี ถึงจุดอ่อนจุดแข็ง รู้ในสิ่งที่มี และไม่มี กระทั่งภูมิศาสตร์ ทรัพยากร และความสัมพันธ์ที่ดีกับประเทศต่าง ๆ และ

ผู้ร่วมงานผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชา ผู้ปกครองต้องรู้จักบุคคลหลาย ๆ ด้าน เช่น ด้านบุคลากรของตนเอง รู้จักความสามารถของแต่ละบุคคล ความถนัดของแต่ละคน และที่สำคัญที่สุด ก็คือ ต้องรู้จักตนเอง ต้องไม่หลงในอำนาจยศฐาบรรดาศักดิ์ ต้องไม่เสวยความสุขอยู่บนความทุกข์ยากลำบากของประชาชน ทั้งนี้เพื่อความมีประสิทธิภาพประสิทธิผลในการพัฒนาประเทศชาติสืบต่อไป

วิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยในยุคประชาธิปไตย (หลัง พ.ศ. 2475) ตามหลักทศพิธราชธรรม พบว่า ประเทศไทยมีวิวัฒนาการทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยมาตั้งแต่ พ.ศ. 2475 การยึดอำนาจจากรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งของประชาชน คณะรัฐประหารมักจะอ้างว่า นักการเมืองมีการทุจริตคอร์รัปชัน หรือมีพฤติกรรมที่เป็นภัยต่อชาติบ้านเมือง เมื่อยึดอำนาจหรือทำการรัฐประหารแล้ว ก็ต้องเริ่มต้นประชาธิปไตยกันใหม่ด้วยการยกร่างรัฐธรรมนูญทั้งฉบับชั่วคราวและฉบับไม่ชั่วคราว ด้วยเหตุนี้ ประเทศไทยจึงเป็นประเทศเดียวในโลกที่ใช้รัฐธรรมนูญสิ้นเปลืองมากที่สุด ส่วนนักการเมืองนั้นขาดคุณธรรมและจริยธรรมทางการเมือง มีนักการเมืองจำนวนมิใช่น้อยที่เข้าสู่เวทีทางการเมืองเพื่อเสี่ยงโชค และแสวงหาผลประโยชน์โดยมิชอบ โดยอาศัยวัฒนธรรมทางการเมืองเป็นเครื่องมือในการเข้าสู่เวทีทางการเมืองการปกครองในระดับต่าง ๆ นักการเมืองส่วนใหญ่สนใจเรื่องของอำนาจและผลประโยชน์ทางการเมืองมากกว่าอุดมการณ์ทางการเมืองที่จะช่วยเหลือประชาชนอย่างแท้จริง จึงมักลงเอยด้วยการทุจริตคอร์รัปชัน ซึ่งทำให้ระบอบประชาธิปไตยไม่สามารถพัฒนาไปได้อย่างต่อเนื่อง หลักการของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยเป็นการปกครองซึ่งอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน อำนาจการบริหารมาจากการเลือกตั้งของประชาชน เสียงส่วนใหญ่โดยการปกครองในระบอบนี้จะเน้นถึงความเสมอภาค เสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ซึ่งถือว่าประชาชนทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน สามารถใช้สิทธิของตนเองนั้นได้ในขอบเขตที่จำกัด จะล่วงล้ำสิทธิเสรีภาพของผู้อื่นไม่ได้ และประชาชนสามารถมีส่วนร่วมในการเมืองการปกครอง โดยการใช้อำนาจอธิปไตยโดยทางอ้อม เช่น เลือกผู้แทนเข้าไปบริหารประเทศ หรือ ใช้อำนาจอธิปไตยทางตรง เช่น การลงประชามติ การใช้การเมืองภาคประชาชน เป็นต้น หลักการการปกครองในระบอบประชาธิปไตยวางอยู่บนพื้นฐานหลักการสำคัญ 5 ประการ เช่น หลักความเสมอภาค หลักสิทธิ เสรีภาพและหน้าที่ หลักนิติธรรม หลักการใช้เหตุผล หลักการมีส่วนร่วมทางการเมือง การตัดสินใจของฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายบริหาร หรือฝ่ายตุลาการ ต้องถือเอาเสียงข้างมากที่มีต่อเรื่องนั้น ๆ เป็นเกณฑ์ในการตัดสินทางเลือก โดยถือว่าเสียงข้างมากเป็นตัวแทนที่สะท้อนความต้องการของประชาชนหมู่มาก แต่ในขณะเดียวกัน หลักการนี้ต้องควบคู่ไปกับการเคารพและคุ้มครองสิทธิเสียงข้างน้อยด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นหลักประกันว่า ฝ่ายเสียงข้างมากจะไม่ใช้วิธีการพวกมากลากไปตามผลประโยชน์ หรือกระแสความนิยมของพวกตนอย่างสุดโต่ง แต่ต้องดำเนินการเพื่อประโยชน์ของประชาชนทั้งหมดอย่างเป็นธรรม การพัฒนาการปกครองไทยในระบอบประชาธิปไตย จะต้องยึดโยงกับหลักการทางพระพุทธศาสนา เช่น หลักทศพิธราชธรรม 10 ประการ ซึ่งเป็นเสาหลักสำคัญของการ

พิทักษ์ระบอบประชาธิปไตยและการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของประชาชน เป็นสิ่งที่จะนำมาซึ่งความสงบสุข ความมั่งคั่ง สันติสุขของประชาชนอย่างยั่งยืน และมีหลักความชอบด้วยกฎหมาย หลักสุจริต หลักการไม่เลือกปฏิบัติ เป็นต้น เพื่อให้มีความเป็นไปด้วยความยุติธรรมและยังประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาชนอย่างยั่งยืน มาประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาจิตสำนึกที่ดีให้กับนักปกครอง นักบริหาร นักการเมือง ข้าราชการ และประชาชนทุกคน บทบาทของพระสงฆ์ที่จะชี้แนะแนวทางในการพัฒนาการปกครองไทยในยุคประชาธิปไตย (หลัง พ.ศ. 2475) ตามหลักทศพิธราชธรรม 10 ประการ มีดังนี้ 1) ทาน นักบริหารหรือนักปกครอง ต้องรู้จักบำเพ็ญตนเป็นผู้ให้ เป็นนักเสียสละ โดยมุ่งปกครองหรือทำงานเพื่อให้ประชาชนได้ประโยชน์ มิใช่หมายจะเอาจากประชาชน รู้จักเอาใจใส่ดูแลจัดสรร สงเคราะห์อนุเคราะห์ให้ประชาชน หรือผู้ใต้บังคับบัญชาได้รับประโยชน์สุข ได้รับความสะดวกปลอดภัย ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อน แม้หากผู้น้อยผิดพลาดไปบ้าง โดยมิได้ตั้งใจ ผู้ใหญ่ก็ต้องรู้จักให้โอกาสแก้ไข ให้อภัย มีน้ำใจ นี่เป็นเหตุนำมาซึ่งความสามัคคีในหมู่คณะ เพราะถ้าไม่มีการให้อภัยซึ่งกันและกันกัน จะหาความสามัคคีในหมู่คณะยากลำบาก 2) ศีล ผู้ปกครอง ต้องมีความประพฤติดีงาม รู้จักรักษาความซื่อสัตย์สุจริต รักษาเกียรติคุณประพฤติตนให้เป็นแบบอย่าง และเป็นที่เคารพนับถือของประชาชน ก่อให้เกิดความไว้วางใจเลื่อมใสในผู้นำ การรักษาศีล โดยเฉพาะศีล 5 นั้น ความมุ่งหมายก็คือ เพื่อรักษาตนเองไว้มิให้เสียหาย เป็นการปิดช่องทางที่จะนำความเสียหายมาสู่ตนเองได้ ทั้งผู้นำและผู้ตาม 3) บริจาค การบำเพ็ญกิจด้วยเสียสละ คือ สามารถเสียสละความสุข ความสำราญ ตลอดจนชีวิตของตนได้ เพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง นักการเมือง นักบริหาร และนักปกครองนั้น หากเห็นแต่ประโยชน์ส่วนตน ก็จะกลายเป็นคนสกปรก ไม่สามารถทำงานเพื่อบ้านเมืองเพื่อประชาชนได้อย่างแท้จริง เพราะคนเห็นแก่ตนเห็นแก่ตัวนั้น เป็นผู้ที่มีจิตใจคับแคบ ย่อมจักไม่ได้รับความร่วมมือจากทุก ๆ ฝ่าย 4) อาชชวะ การปฏิบัติหน้าที่โดยซื่อตรง ไม่คด ไม่โกง ไม่กอบโกย ไม่เสแสร้งแกล้งมายาหาผลประโยชน์ในทางมิชอบ ปฏิบัติโดยความสุจริต ซื่อตรง สะอาดโปร่งใส และตรวจสอบได้ มีความจริงใจต่อประชาชนและประเทศชาติ 5) มัททวะ การแสดงกิริยาอ่อนโยน อ่อนน้อม เป็นคนไม่แข็งกระด้าง ปราศจากมานะทิฏฐิ มีอัธยาศัยดี ไม่เย่อหยิ่ง หรือหยาบคาย 6) ตบะ การใช้ความเพียร เพื่อเผาผลาญกิเลส ตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำในจิตใจ ไม่เห็นผิดเป็นชอบ รู้จักระงับยับยั้งชั่งใจได้ ไม่หลงใหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและการปรนเปรอ มีความเป็นอยู่อย่างสม่ำเสมอ มุ่งมั่นในอันที่จะทำกิจในหน้าที่ให้สมบูรณ์ 7) อักโกธะ รู้จักใช้เหตุผล ไม่เกรี้ยวกราดโดยปราศจากเหตุผล และไม่กระทำการด้วยอำนาจแห่งความโกรธ มีเมตตาธรรมประจำใจ รู้จักระงับความขุ่นเคืองแห่งจิตใจ และมีวินิจฉัยก่อนที่จะกระทำการใด ๆ ตลอดถึงกระทำด้วยจิตที่มีความสุขุมรอบคอบ 8) อวิหิงสา ความเป็นผู้ไม่หลงระเริงในอำนาจ ไม่บีบคั้นกดขี่ข่มเหงผู้อื่น มีความกรุณา ไม่หาเหตุเบียดเบียนลงโทษด้วยอาชญาแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา หรือประชาราษฎร์ด้วยอำนาจความอาฆาตเกลียดชัง 9) ขันติ ความเป็นผู้อดทนต่อกระแสอกุศลที่เข้ามา

กระทบ ตลอดถึงอดทนต่องานที่ตรากตรำต่อความเหนื่อยยาก ถึงจะลำบากกายเหนื่อยหน่ายเพียงไร ก็ไม่ท้อแท้ ไม่ท้อถอย ไม่หมดกำลังใจ ไม่ละทิ้งกิจการงานที่กระทำ 10) อวิโรธนะ ความเป็นผู้มีความประพฤติมิให้ผิดพลาดจากศีลธรรม กฎหมาย ระเบียบวินัยขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของบ้านเมือง ถือประโยชน์สุขความดีงามของรัฐ และประชาราษฎร์ เป็นที่ตั้งสถิตมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรมก็ดี นิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณอันดีงาม ไม่ปฏิบัติให้เคลื่อนจนกลายเป็นวิปริตผิดเพี้ยนไป ผู้ใดปฏิบัติหลักทศพิธราชธรรมได้ครบ 10 ประการ ผู้นั้นเหมาะสมที่จะเข้ามาทำหน้าที่เป็นเสาหลักให้ประเทศชาติสืบต่อไป

บทที่ 5
บทสรุปผลการวิจัย และ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรม” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพวิจัยเอกสาร พบว่า บทบาทของพระสงฆ์ตั้งแต่ในสมัยพุทธกาลนั้น สามารถช่วยพัฒนาในเรื่องของการปกครองไทยในยุคปัจจุบัน เพื่อให้มีความเป็นไปด้วยความยุติธรรมและยังประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาชนได้อย่างยั่งยืน โดยผู้วิจัยได้นำหลักทศพิธราชธรรม 10 ประการ มาประยุกต์ใช้เป็นหลักในการปกครองไทยและแก้ไขปัญหา โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัย 3 ประการ ดังนี้

5.1 บทสรุปผลการวิจัย

5.1.1 ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองในสมัยพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบัน

5.1.2 ศึกษาการปกครองไทย

5.1.3 บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรม

5.2 ข้อเสนอแนะ

5.2.1 ข้อเสนอแนะเพื่อการนำผลการวิจัยไปใช้

5.1 บทสรุปผลการวิจัย

5.1.1 ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองในสมัยพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบัน

บทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครอง หมายถึง จะต้องมีธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุด คือ มีพระธรรมพระวินัยเป็นหลัก และปกครองกันด้วยหลักความเสมอภาค หลักเสรีภาพ หลักความเป็นธรรม อำนาจในการตัดสินเป็นของส่วนรวมและผู้ปกครองจะต้องมี ศีล สมาธิ ปัญญา มีหลักทศพิธราชธรรม เป็นต้น เป็นวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่มีการยอมรับสิทธิ เสรีภาพและความเสมอภาค ความสำคัญและประโยชน์ต่าง ๆ ซึ่งกันและกัน โดยมีเหตุมีผลเป็นเครื่องนำมาซึ่งความสุขความเจริญร่วมกัน การปกครองในทางพระพุทธศาสนาพระพุทธองค์มิได้ให้ความสำคัญกับผู้นำหรือระบอบการปกครองมากนัก แต่พระองค์ทรงให้ความสำคัญกับพระธรรมวินัยมากกว่า เพราะพระธรรมวินัยไม่มีการเปลี่ยนแปลง แต่ผู้นำมีการเปลี่ยนแปลงได้เสมอ ดังที่พระองค์ทรงตรัสกับพระอานนท์ว่า ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไปก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย เมื่อมองจากการปกครองภายในของพระสงฆ์เองในปัจจุบันนี้ นอกจากจะใช้ธรรมวินัยเป็นหลักในการปกครองแล้ว เป็นการปกครองในเชิงของธรรมมาภิบาล คือ ดูแลกันโดยธรรมปกครองกัน

แบบพ่อปกครองลูก อาจารย์ปกครองศิษย์ ดังปรากฏตัวอย่างที่เป็นต้นแบบให้เห็นชัดเจน คือ หน้าที่ของสัทธิวิหาริกที่จะพึงปฏิบัติต่อพระอุปัชฌาย์และหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์จะพึงปฏิบัติต่อสัทธิวิหาริก ตรัสสั่งให้พระอุปัชฌาย์และสัทธิวิหาริกตั้งจิตสนิทสนมในกันและกัน ให้พระอุปัชฌาย์สำคัญสัทธิวิหาริกฉันบุตร ให้สัทธิวิหาริกนับถือพระอุปัชฌาย์ฉันบิดา เมื่อเป็นเช่นนี้ต่างจะมีความเคารพเชื่อฟังกันและกันย่อมถึงซึ่งความเจริญงอกงามในธรรม ตรัสสั่งให้พระอุปัชฌาย์และสัทธิวิหาริกให้เอื้อเฟื้อประพฤติชอบต่อกัน หน้าที่ของสัทธิวิหาริกจะพึงกระทำต่อพระอุปัชฌาย์เรียกว่า อุปัชฌายวัตร และหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์จะพึงปฏิบัติต่อสัทธิวิหาริก เรียกว่า สัทธิวิหาริกวัตรและอาจาริยวัตร หน้าที่ของศิษย์ที่จะพึงปฏิบัติต่ออาจารย์ เรียกว่า “อันเตวาสิกวัตร” หน้าที่ของอาจารย์จะพึงปฏิบัติต่อศิษย์ทั้งสองฝ่ายต่างก็เอื้ออาทรต่อกันมีไมตรีจิตต่อกัน บทบาทของพระสงฆ์กับการปกครองตามกฎมหาเถรสมาคมได้กำหนดให้ ตามกฎมหาเถรสมาคมได้กำหนดให้ มหาเถรสมาคมมีอำนาจตรากฎมหาเถรสมาคมออกข้อบังคับ วางระเบียบ ออกคำสั่ง มีมติหรือออกประกาศโดยไม่ขัดหรือแย้งกับกฎหมาย และพระธรรมวินัยใช้บังคับได้ การปกครองคณะสงฆ์ไทยอยู่ภายใต้การปกครองโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับ พ.ศ. 2505 โดยกำหนดอำนาจหน้าที่มหาเถรสมาคมในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ในปัจจุบันมหาเถรสมาคมมีอำนาจที่เกี่ยวกับงานคณะสงฆ์ 6 ประเภท คือ 1) ด้านการปกครอง 2) ด้านศาสนศึกษา 3) ด้านศึกษาสงเคราะห์ 4) ด้านการสาธารณูปการ 5) ด้านการสาธารณสงเคราะห์ 6) ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทั้งเป็นบทบาทหลักที่กำหนดไว้อย่างกว้าง ๆ เพื่อให้เป็นแนวทางแก่พระสงฆ์ได้นำไปสู่การปฏิบัติ โดยเฉพาะบทบาทด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นบทบาทหลักดั้งเดิมแต่ครั้งพุทธกาลที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้ เริ่มเผยแผ่พระธรรม ได้มอบหมายภารกิจแก่พระสงฆ์สาวกให้สำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบต่อสังคมไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขของชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย” พระพุทธดำรัสดังกล่าวพระองค์ทรงตรัสไว้เป็นหลักให้แก่พระสงฆ์ได้ยึดถือปฏิบัติเป็นแนวทางในการแสดงหน้าที่และบทบาทของพระสงฆ์มิให้คลาดเคลื่อน บทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองนี้ เพื่อให้เป็นอยู่ด้วยความเรียบร้อยมีระเบียบแบบแผนที่มีการปกครองเป็นคณะ ให้คณะสงฆ์ได้อยู่อย่างความเป็นระเบียบเรียบร้อยจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการปกครองคณะสงฆ์เพื่อดูแลในด้านต่าง ๆ ด้วยความเรียบร้อยดีงาม

จากผลการวิจัยพบว่า ในสมัยพุทธกาลนั้นพระมหากษัตริย์หรือพระราชาเป็นประมุขหรือเป็นผู้ปกครองสูงสุดสำหรับการปกครองแบบราชาธิปไตย และในการปกครองแบบราชาธิปไตยนี้ถือได้ว่าการประพฤติปฏิบัติตนของพระมหากษัตริย์หรือพระราชาเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ เนื่องจากมีผลกระทบทั้งต่อพระมหากษัตริย์เองและสังคมในวงกว้าง หากผู้ปกครองเป็นผู้ปกครองที่ดีก็ย่อมจะส่งผลให้ประชาชนอยู่ดีกินดีและสังคมมีความสงบสุข หากเป็นผู้ปกครองที่ไม่ดีก็จะส่งผลในทางตรงกัน

ข้ามได้เช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้พระมหากษัตริย์หรือพระราชาในฐานะผู้ปกครองแบบราชาธิปไตย ควรจะปกครองโดยการยึดหลักทศพิธราชธรรม 10 ประการ เป็นหลักการในการปกครองหรือในการบริหารบ้านเมือง เพื่อให้การตัดสินใจในทางการเมืองการปกครองเป็นไปด้วยความถูกต้องชอบธรรม ซึ่งจะช่วยให้เกิดการยอมรับและความจงรักภักดีขึ้นแก่ประชาชนหรือผู้อยู่ภายใต้การปกครองได้ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ผู้ปกครอง ก็ทรงแสดงทศพิธราชธรรมคือธรรมสำหรับพระราชา 10 ประการ เพราะศูนย์รวมของการปกครองหรือกลไกสำคัญอันจะนำไปสู่ความสำเร็จหรือความล้มเหลวในการปกครองอยู่ที่ผู้ปกครอง ตั้งแต่พระราชาผู้เป็นพระประมุขของรัฐ ฉะนั้น หลักทศพิธราชธรรมจึงเน้นความสำคัญของผู้นำหรือเน้นที่ตัวผู้นำ ว่าจะต้องมีคุณสมบัติหรือมีคุณธรรมอะไรบ้าง จึงจะนำประเทศชาติไปสู่ความร่มเย็นเป็นสุข หากพิจารณาด้วยดีแล้วจะเห็นว่าไม่ใช่เป็นธรรมสำรับผู้ปกครองสูงสุดโดยเฉพาะพระราชาหรือพระมหากษัตริยเท่านั้น แต่เป็นธรรมสำหรับผู้ทำหน้าที่ปกครองทั่ว ๆ ไปตั้งแต่ระดับชาติ ตลอดลงมาจนถึงระดับประชาชนในชาติทั่วไป จะแตกต่างกันก็ตรงที่ขอบเขตแห่งความรับผิดชอบในการปกครอง ผู้ปกครองซึ่งปกครองด้วยรูปแบบราชาธิปไตยปรากฏมากมายอยู่ในพระไตรปิฎกนั้น เนื่องจากพระมหากษัตริย์หรือพระราชาซึ่งเป็นผู้ปกครองมีความใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนา ในฐานะพุทธบริษัทผู้ให้ความอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ ทั้งทางด้านปัจจัย 4 และการเผยแผ่หลักธรรมคำสอน จึงทำให้มีธรรมะมากมายซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ผู้ปกครองผู้เป็นพระมหากษัตริย์หรือพระราชาเหล่านั้น การที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมซึ่งเกี่ยวข้องกับผู้ปกครองผู้เป็นพระมหากษัตริย์หรือพระราชาไว้มากมาย ก็เนื่องจากพระมหากษัตริย์หรือพระราชาแบบราชาธิปไตยนี้มีพระราชอำนาจสิทธิขาดแต่เพียงผู้เดียว และมักจะใช้พระราชอำนาจไปเพื่อความยิ่งใหญ่หรือเพื่อประโยชน์ของตนเอง แต่สิ่งซึ่งจะเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งเพื่อให้ใช้พระราชอำนาจดังกล่าวไปในทางที่ถูกต้องชอบธรรมและเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนได้ก็คือคุณธรรมและจริยธรรมนั่นเองพระพุทธเจ้าทรงมีความเกี่ยวข้องกับผู้ปกครองผู้เป็นพระมหากษัตริย์หรือพระราชา เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าอชาตศัตรู พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้เผยแผ่ขยายพระธรรมคำสั่งสอนที่ทรงค้นพบให้ประชาชนได้เข้าใจและเรียนรู้หลักธรรมในการดำเนินชีวิต ทำให้มีผู้มาเข้าเฝ้าเพื่อทูลถามถึงสรรพปัญหาที่ประสบพบเจอในแต่ละวันอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้พระพุทธองค์หาได้ให้คำปรึกษาเฉพาะเรื่องหลักธรรมอย่างเดียวไม่ แต่ยังทรงนำหลักธรรมมาประยุกต์เข้ากับเรื่องของการเมืองการปกครองและทำการแนะนำสั่งสอนหลักธรรมที่ใช้ในการปกครองเพื่อให้บ้านเมืองประสบความสุขในร่มพระธรรมด้วย หากผู้ปกครองใดปฏิบัติตามหลักธรรมต่าง ๆ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว ผู้ปกครองนั้นก็จะดำรงอยู่ในอำนาจได้ แต่หากผู้ปกครองใดไม่ปฏิบัติตามหลักธรรมต่าง ๆ ผู้ปกครองนั้นก็จะค่อยๆเสื่อมจากอำนาจและหมดอำนาจไปในที่สุด อันที่จริงแล้วคำสอนในพระพุทธศาสนามีความเกี่ยวข้องกับการปกครองทั้งโดยตรงและโดยอ้อมแทบทั้งสิ้น หลักทศพิธราชธรรมในพระพุทธศาสนานั้น เป็นการพัฒนาตนเองไปสู่พระนิพพาน

พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นมาเพื่อค้นหาสัจจธรรมของชีวิต ที่จะหลุดพ้นจาการเวียนว่ายตายเกิดนั่นก็คือพระนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดที่พระพุทธองค์ทรงตั้งไว้ หลังจากที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสรู้แล้วก็ทรงประกาศแก่พระสาวกเป็นจำนวนมาก และมีวัตถุประสงค์ในการประกาศพระพุทธศาสนา เพื่อต้องการสร้างประโยชน์สุขแก่ชาวโลก พระพุทธองค์ทรงวางเป้าหมายในการพัฒนาไว้ 3 ระดับ ได้แก่ เป้าหมายในระดับต้น คือ ในการบริหารตน บริหารคน และบริหารงานในกาลปัจจุบัน ส่วนเป้าหมายระดับกลางเป็นการพัฒนาเกี่ยวกับอนาคต โดยการสร้างที่พึ่งในภายภาคหน้า และเป้าหมายระดับสูงอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ได้แก่ การเข้าถึงพระนิพพาน ซึ่งในแต่ละระดับพระองค์ก็ทรงกำหนดหลักการหรือหลักธรรมเพื่อปฏิบัติให้บรรลุถึงเป้าหมายไว้อย่างชัดเจน แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่เรื่องคุณธรรมและจริยธรรมของผู้ปกครองมากกว่าเรื่องความยิ่งใหญ่หรือการมีอำนาจของผู้ปกครอง เนื่องจากหลักธรรมต่าง ๆ ล้วนเป็นเครื่องควบคุมการใช้อำนาจของผู้ปกครอง หากผู้ปกครองใดปฏิบัติตามหลักธรรมต่าง ๆ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว ผู้ปกครองนั้นก็จะดำรงอยู่ในอำนาจได้ แต่หากผู้ปกครองใดไม่ปฏิบัติตามหลักธรรมต่าง ๆ ผู้ปกครองนั้นก็จะค่อย ๆ เสื่อมจากอำนาจและหมดอำนาจไปในที่สุด

รูปแบบการปกครองของคณะสงฆ์มีรูปแบบเฉพาะตนตามที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดวางระเบียบแบบแผนไว้ให้ดำเนินไป ภายใต้พระธรรมและพระวินัยซึ่งทรงแสดงและบัญญัติไว้แล้วในช่วงต้นของพุทธกาล และช่วงปลายพุทธกาล แยกออกเป็น 2 รูปแบบ คือ 1) พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ปกครองด้วยพระองค์เอง จึงมีลักษณะเปรียบเสมือนพ่อแม่ปกครองดูแลลูก และ 2) พระสาวกเป็นผู้ปกครอง เพราะพระสงฆ์มีจำนวนมากขึ้น ซึ่งออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ยังดินแดนต่าง ๆ แม้ว่ารูปแบบการปกครองของคณะสงฆ์จะมีรูปแบบเฉพาะตน แต่ใช่ว่าการปกครองคณะสงฆ์จะเป็นอิสระจากรัฐเสียทีเดียว เนื่องจากพระพุทธเจ้าทรงเปิดช่องให้รัฐสามารถเข้ามาเกี่ยวข้องกับการปกครองของคณะสงฆ์ได้บ้างในบางกรณี ดังเช่นกรณีพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธมีพระราชประสงค์จะทรงให้ภิกษุทั้งหลายเลื่อนวันเข้าพรรษาออกไป เหล่าภิกษุจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงทราบ และพระองค์ก็ตรัสอนุญาตไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้คล้อยตามพระราชา” พระราชาหรือผู้ปกครองบ้านเมืองเป็นเช่นเดียวกับกฎหมาย เพราะฉะนั้น พระสงฆ์มีบทบาทในฐานะเป็นสมาชิกของรัฐ แม้จะอยู่ภายใต้พระธรรมและพระวินัยซึ่งพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้ว แต่มิได้หมายความว่าเป็นอิสระจากรัฐหรือบ้านเมือง เพราะพระสงฆ์ยังคงอยู่ภายใต้อำนาจรัฐเช่นเดียวกับประชาชนทั่วไป แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายคล้อยตามได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น ดังที่อรรถกถาได้อธิบายไว้ว่า เรื่องที่จะให้พระภิกษุทั้งหลายคล้อยตามนั้นจะต้องเป็นเรื่องที่ชอบธรรมมีเหตุมีผล แต่ไม่ทรงอนุญาตให้คล้อยตามในเรื่องที่ไม่ชอบธรรม ซึ่งอาจก่อให้เกิดความเสื่อมเสียแก่เหล่าพระภิกษุได้ ด้วยเหตุนี้ เพื่อป้องกันมิให้เกิดความเสื่อมเสียดังกล่าวเกิดขึ้นแก่คณะสงฆ์โดยรวม คณะสงฆ์จึงต้องพิจารณาอย่างระมัดระวังและรอบคอบในเรื่องที่จะคล้อยตามบ้านเมือง การปกครองของคณะสงฆ์

ในช่วงต้นพุทธกาล มีลักษณะการปกครองแบบธรรมชาติเหมือนพ่อแม่ปกครองดูแลลูก เนื่องจากพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ปกครองด้วยพระองค์เอง ด้วยความที่พระองค์ทรงเป็นพระบรมศาสดาผู้ทรงให้กำเนิดสาวกผู้เป็นสมาชิกของคณะสงฆ์ แม้จะมีพระสงฆ์สาวกซึ่งเป็นพระอรหันต์จาริกออกไปเผยแผ่พระสัทธรรมยังสถานที่ต่าง ๆ ในชมพูทวีปแล้ว แต่เมื่อมีกิจกรรมอันจำเป็นหรือมีปัญหาสำคัญใดๆ เกิดขึ้นและอาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อสังคม คณะสงฆ์หรือตัวพระสงฆ์สาวกเองในสถานที่ที่จาริกไปนั้น ไม่ว่าจะอยู่ในสถานที่ที่ห่างไกลเพียงใดก็ตามพระสงฆ์สาวกเหล่านั้นก็จะต้องเดินทางกลับมาเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อกราบทูลให้ทรงทราบถึงปัญหาและให้ทรงตัดสินพระทัยเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ หรือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น พระพุทธเจ้าทรงเป็นศูนย์กลางของการปกครองดังกล่าว พระองค์จึงทรงเป็นผู้ปกครองเช่นเดียวกับพระราชาที่ปกครองประชาชนในสังคมทางการเมือง แต่ทรงเป็นผู้ปกครองในสังคมสงฆ์เท่านั้น ในฐานะที่ทรงเป็นผู้ค้นพบพระสัทธรรมและเผยแผ่พระสัทธรรมออกไปจนมีพระสงฆ์สาวกจำนวนมากมายเกิดขึ้น จึงทรงสามารถตัดสินพระทัยในการปกครองการบริหารคณะสงฆ์ การสอบสวนลงโทษภิกษุผู้กระทำความผิด และการบัญญัติสิกขาบทหรือการกำหนดวางระเบียบแบบแผนกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เพื่อให้พระสงฆ์สาวกปฏิบัติให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน เพื่อประโยชน์และความสงบสุขของสังคมสงฆ์ โดยอาศัยอำนาจแห่งพระสัทธรรมที่พระองค์ทรงค้นพบนั่นเอง จากการที่พระสงฆ์สาวกจำนวนหนึ่งซึ่งพระพุทธเจ้าทรงส่งออกไปเผยแผ่พระสัทธรรมแล้วประสบความสำเร็จในการเผยแผ่ ทำให้กุลบุตรจากสถานที่ต่าง ๆ มีความศรัทธาประสงค์จะออกบวชเป็นพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า พระสงฆ์สาวกแต่ละท่านจึงพากุลบุตรเหล่านั้นเดินทางจากสถานที่ต่าง ๆ มาด้วยความลำบาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสถานที่ที่ห่างไกลและทุรกันดาร เพื่อให้พระพุทธเจ้าทรงบวชให้ และพระพุทธเจ้าทรงเห็นความยากลำบากในการเดินทางของพระสงฆ์สาวกและกุลบุตรผู้มีความประสงค์จะออกบวช ซึ่งอยู่ในสถานที่ที่ห่างไกลและทุรกันดารเหล่านั้น จึงประทานอนุญาตให้พระสงฆ์สาวกเหล่านั้นทำหน้าที่บวชกุลบุตรผู้อยู่ในสถานที่ที่ห่างไกลและทุรกันดารได้ด้วยการให้บรรพชาอุปสมบทโดยการให้ไตรสรณคมน์ คือ การถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ซึ่งชาวพุทธในสังคมไทยเรียกการอุปสมบทด้วยวิธีนี้ว่า “ติสรณคมนุปสัมปทา” ซึ่งเป็นการบวชที่สำเร็จด้วยอำนาจของบุคคลคือพระสาวก จึงเป็นที่มาของรูปแบบการปกครองซึ่งมีพระสงฆ์สาวกเป็นผู้ปกครองรองลงมาจากการที่พระพุทธเจ้าทรงปกครองด้วยพระองค์เอง พระพุทธเจ้าทรงพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ไปตามความเหมาะสมของเวลาและสภาพการณ์ต่าง ๆ โดยมิได้ดำริจะผูกขาดอำนาจทุกประการไว้แต่เพียงพระองค์เดียว แต่กลับทรงผ่อนคลายไปตามเวลาและสภาพการณ์ต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสะดวกและความคล่องตัวในการเผยแผ่พระสัทธรรมออกไปให้ได้อย่างกว้างขวาง อันจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้คนจำนวนมากตามวัตถุประสงค์ซึ่งทรงวางไว้ เพราะฉะนั้น พระสงฆ์สาวกที่ออกไปเผยแผ่ยังสถานที่ต่าง ๆ จึงเป็นกำลังสำคัญทั้งในด้านการเผยแผ่พระสัทธรรมและการปกครองดูแลหมู่คณะให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย รูปแบบการปกครองที่

พระพุทธเจ้าทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่นี้ค่อย ๆ พัฒนาการขึ้นมาจากการที่พระพุทธเจ้าทรงเห็นความลำบากของพระสงฆ์สาวกผู้อยู่ในที่ห่างไกลทุรกันดาร และความจำเป็นที่จะต้องมีการบัญญัติพระวินัยเนื่องจากมีภิกษุบางรูปประพฤติตนไม่เหมาะสมจนสังคมติเตียนซึ่งเป็นผลมาจากการขยายตัวของพระพุทธศาสนานั่นเองซึ่งทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องให้พระสงฆ์สาวกดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันซึ่งเรียกว่า “สังฆกรรม” เนื่องจากพระพุทธองค์มิได้เสด็จอยู่ในเวลานั้นและอาจเป็นความจำเป็นซึ่งทรงเล็งเห็นถึงอนาคตของพระศาสนาเมื่อพระองค์ทรงเสด็จดับขันธปรินิพานไปแล้ว การปกครองของคณะสงฆ์ไทยนอกจากจะต้องปฏิบัติตามพระธรรมวินัยแล้ว ยังต้องดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยภายใต้รัฐธรรมนูญ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ และกฎหมายอื่น ๆ ด้วย เป็นต้น

5.1.2 ศึกษาการปกครองไทย

การปกครองสยามในยุค (ก่อน พ.ศ. 2475) ประเทศสยามได้ชื่อว่าเป็นประเทศเก่าแก่ มีประวัติความเป็นมายาวนานชาติหนึ่ง แม้ว่าหลักฐานเกี่ยวกับปฐมกำเนิดของชาติสยามจะไม่สามารถยืนยันได้แน่ชัดว่า ชนชาติสยามเป็นผู้ที่อพยพมาจากทางตอนใต้ของประเทศจีนแถบมณฑลยูนาน หรือมีรกรากอยู่ในสุวรรณภูมิแห่งนี้มาแต่เก่าก่อนก็ตาม การศึกษาวิวัฒนาการทางการเมืองการปกครองสมควรจะเริ่มต้นตั้งแต่ประเทศสยามตั้งอาณาจักรมั่นคงขึ้นในแหลมทอง เมื่อ พ.ศ. 1781 อาณาจักรแรกของชาติสยาม คือ อาณาจักรสุโขทัย ซึ่งสถาปนาโดยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ต้นราชวงศ์พระร่วง ประกาศตนเป็นอิสระจากขอมซึ่งยึดครองดินแดนแถบนั้นอยู่ในสมัยนั้น การเมืองการปกครองสยามตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนกระทั่งถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ก่อนหน้าที่จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 สยามอยู่ในรูปแบบการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อำนาจสูงสุดในการปกครองเป็นของพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น พระมหากษัตริย์ได้อำนาจมาด้วยการสืบสันตติวงศ์ หรือการปราบดาภิเษก ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการสถาปนาหรือคัดเลือกพระมหากษัตริย์ แนวคิดทางการเมืองแบบธรรมราชา และเทวราชาถูกนำมาปรับใช้ตั้งแต่ช่วงปลายสมัยสุโขทัยสู่สมัยอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์เรื่อยมา จึงกล่าวได้ว่าทั้ง 2 คตินิยมนี่ได้สร้างวัฒนธรรมทางการเมืองไทยจนสืบมาจนถึงปัจจุบัน

การปกครองสยามในยุคสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังคงยึดถือตามแบบอย่างการปกครองในสมัยอยุธยา คือ เป็นการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จนถึงในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ทรงมีอำนาจสูงสุดในการปกครอง และได้รับการเคารพจากราษฎรประดุจสมมุติเทพ ไม่ค่อยมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยอยุธยาจนถึงสมัยกรุงธนบุรีเท่าใดนัก เนื่องด้วยสยามกำลังรวบรวมอาณาจักรขึ้นมาใหม่ ชนชั้นผู้ปกครอง ประกอบด้วย พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง กล่าวคือ ถือว่ามีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นเสาหลัก และมีกระบวนการบริหารราชการภายในอาณาจักรอย่างเป็นระบบตั้งแต่หัวเมืองต่าง ๆ เพื่อเป็นการ

เสริมสร้างอำนาจการเมืองให้กับอาณาจักรได้มีความเป็นปึกแผ่น มีการจัดตั้งระบบขึ้นมาอีก 2 ระบบ “เพื่อเป็นการเสริมสร้างอำนาจและสถานภาพทางสังคมให้กับข้าราชการและสามัญชนทุกคน นั่นก็คือ ระบบศักดินา และระบบไพร่ตามกฎหมายพระอัยการ การปกครองในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ การปกครองจะถูกแบ่งออกเป็น 2 ชนชั้น คือ 1) ชนชั้นปกครอง ประกอบด้วย พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง 2) ชนชั้นผู้ถูกปกครอง สามัญชนทั่วไป ไพร่ และทาส โดยมีการสร้างระเบียบการปกครองโดยระบบศักดินา โดยถือเอาการวัดจำนวนที่ดินเป็นเกณฑ์วัดระดับสถานภาพและอภิสิทธิทางสังคม พระมหากษัตริย์จะเป็นผู้แต่งตั้ง “เจ้าเมือง” และ “ยกกระบัตรเมือง” ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ทรงตัดทอนอำนาจเจ้าเมืองในการแต่งตั้งข้าราชการที่สำคัญ ๆ ทุกตำแหน่ง เป็นตำแหน่งปลัด จะได้รับการแต่งตั้งจากกรมมหาดไทย กรมกลาโหม หรือกรมท่า ซึ่งขึ้นอยู่กับเขตการปกครองที่เมืองนั้น ๆ ตั้งอยู่ ตำแหน่งมหาดไทยแต่งตั้งจากกรมมหาดไทย ตำแหน่งยกกระบัตรและข้าราชการอื่น ๆ แต่งตั้งทางกรมวัง ข้าราชอื่น ๆ เช่น เมือง วัง คลัง นา ก็ได้รับการแต่งตั้งทางกรมที่มีชื่อเดียวกันจากในกรุงเทพ ฯ แม้ข้าราชการแขวงก็ได้รับการแต่งตั้งจากเมืองหลวงเช่นกัน

การเมืองการปกครองสยามในสมัยรัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงตั้งเมืองหลวงทางฝั่งตะวันออก คือ เมืองกรุงเทพมหานคร ซึ่งรูปแบบการปกครองยังคงใช้แบบสมัยอยุธยา โดยมีการกำหนดให้ฟื้นตำแหน่งวังหน้ากับวังหลังเพื่อสืบทอดราชสมบัติตามประเพณี กำหนดระบบราชการให้ราชวงศ์ ขุนนาง ข้าราชการมีชั้นบรรดาศักดิ์ คือ กำหนดให้มีระบบยศที่เรียกว่า “สกุลยศ และ อิสริยยศ” อีกทั้งยังมีการฟื้นระบบศักดินา และระบบไพร่เพื่อความมั่นคงของสยามอีกด้วย นอกจากนี้ พระองค์ยังได้มอบหมายให้มีการรวบรวมกฎหมายตามหัวเมืองต่าง ๆ แล้วชำระเป็นกฎหมายตราสามดวงไว้ในราชการทั่วราชอาณาจักร เมื่อ 31 มกราคม พ.ศ. 2348 อันเป็นกฎหมายที่มีลักษณะประกอบด้วย 1. ตราพระราชสีห์ เป็นตราของสมุหนายก 2. ตราพระคชสีห์ เป็นตราของสมุหกลาโหม 3. ตราบัวแก้ว เป็นตราของเจ้าพระยาพระคลัง และตราทั้งสามนี้ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญในการใช้พิจารณาคดีในแต่ละครั้งของคณะลูกขุนเป็นอย่างมาก การปกครองภายในสยามของพระองค์ นอกจากจะเผชิญกับความพยายามรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลางเพื่อให้เกิดความเป็นระบบและระเบียบที่ชัดเจนแล้ว พระองค์ยังทรงต้องเผชิญกับการขยายอิทธิพลของพม่า เพื่อหมายจะเข้าทำศึกกับสยามอันเป็นที่มาของสงครามเก้าทัพ แต่ท้ายสุดแล้วพม่าก็แพ้สยาม อีกทั้งสยามประเทศยังต้องเผชิญกับการขยายอิทธิพลการล่าอาณานิคมของอังกฤษอีกด้วย ซึ่งแผ่อำนาจในประเทศอินเดียเรื่อยมา จนกระทั่งขยายลงสู่เกาะปีนังจนเป็นเหตุให้สยามต้องยอมเสียอำนาจอธิปไตยบนเกาะปีนังให้แก่อังกฤษ ด้วยสถานการณ์เช่นนั้นรัชกาลที่ 1 พระองค์จึงทรงต้องมีการเตรียมการป้องกันและรับมือทั้งทางการทูตและการทางทหารอยู่เสมอ

การเมืองการปกครองสยามในสมัยรัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงประกอบพระราชกรณียกิจด้านการปกครองโดยยังคงรูปแบบการปกครองแบบเดิม แต่มีการตั้งเจ้านายที่เป็นเชื้อพระวงศ์เข้าดูแลบริหารงานราชการตามหน่วยงานต่าง ๆ เช่น กรมพระคลัง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เป็นผู้กำกับดูแล เป็นต้น ภายหลังการสวรรคตของรัชกาลที่ 1 การขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ 2 ทำให้พระองค์ทรงเผชิญกับอำนาจ และอิทธิพลของอังกฤษ พระองค์ยังทรงห่วงใยแผ่นดินสยามในยามที่เผชิญกับอุปสรรคในการพัฒนาประเทศอยู่สองด้าน คือ การแผ่อิทธิพลของพม่ากับการแผ่อิทธิพลของประเทศญวน (เวียดนาม) ที่พยายามชิงประเทศเขมร (กัมพูชา) จากสยาม พระองค์ทรงประกอบพระราชกรณียกิจที่สำคัญคือการรวบรวมรายได้จาการค้ากับต่างประเทศ ซึ่งในสมัยนี้ได้มีการเรียกเก็บภาษีอากรแบบใหม่คือ การเดินสวนและการเดินนา การเดินสวนเป็นการแต่งตั้งเจ้าพนักงานไปสำรวจพื้นที่เพาะปลูกของราษฎร เพื่อคิดอัตราเสียภาษีอากรที่ถูกต้อง ทำให้เกิดความยุติธรรมแก่เจ้าของสวน ส่วนการเดินนาคล้ายกับการเดินสวน แต่ให้เก็บหางข้าวแทนแทนการเก็บภาษีอากร ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศทั้งประเทศเพื่อนบ้าน เช่น พม่า ญวน เขมร มลายู จีน และประเทศในทวีปยุโป เช่น โปรตุเกส อังกฤษ โดยมีความสัมพันธ์ในทางการเมืองและการค้า

การเมืองการปกครองสยามในสมัยรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายหลังการขึ้นครองราชสมบัติต่อจากพระบิดา ระบบการเมืองการปกครองภายในประเทศสยามแม้จะมีความมั่นคงอยู่บ้าง แต่ก็ต้องเผชิญกับการ “ทำสงครามรบกับญวนที่เขมร เพื่อชิงความเป็นใหญ่เหนือเขมร การปกครองในสมัยรัชกาลที่ 3 ใช่ว่าปัญหาภายในแผ่นดินสยามจะสงบ หากแต่พระองค์ก็เผชิญกับทาง 2 แพร่งแห่งอิทธิพลจากพม่าและญวน และอิทธิพลตะวันตกที่พุ่งตรงเข้าสู่ประตูสยาม ซึ่งจะว่าไปแล้วอิทธิพลจากญวนและพม่าก็ขับเคี่ยวต่อสยามมาอย่างต่อเนื่องอันเป็นผลทำให้รัชกาลที่ 3 ต้องตระเตรียมป้อมปราการ ทหารและกำลังไพร่พลเพื่อการศึก ประเด็นที่มีผลต่อการพัฒนาประเทศสยามในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือรัชกาลที่ 3 ประกอบด้วยประเด็นเรื่องจีนตั้วเหี่ย เรื่องญวน และพม่า เรื่องเจ้าอนุวงศ์แห่งเมืองเวียงจันทน์ เรื่องการเข้ามาเจรจาเป็นมิตรและการค้ากับสยาม ในขณะนั้นอิทธิพลของชาติตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษได้ทำสงครามกับพม่ามาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นผลทำให้พม่าเองก็อ่อนกำลังทางการทหาร และความมั่นคงลงจนทำให้การเผชิญหน้ากันระหว่างสยามกับพม่าลดลงไปโดยปริยาย หากแต่สยามเองก็ต้องเผชิญกับการอำนาจของอังกฤษโดยตรง นั่นคือ ได้แต่งตั้ง ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี (Henry Berney) เป็นทูตมาขอเจรจาเป็นไมตรี เพื่อทำการค้ากับสยาม จนนำไปสู่การเกิดข้อตกลงภายในสนธิสัญญาระหว่างอังกฤษกับสยามฉบับแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ ปี พ.ศ. 2369 หรือสนธิสัญญาเบอร์นี ซึ่งเรียกตามชื่อผู้มาขอทำสนธิสัญญา หลังจากนั้นสยามก็พยายามเปิดประตูสยาม เพื่อเจริญไมตรีและการค้ากับอังกฤษภายใต้การนำของร้อยเอก เฮนรี เบอร์นี (Heny Berney) ก็เพื่อสร้างการค้ากึ่งเสรีให้เกิดขึ้นภายใน

สยามทั้งในระดับราชธานี และระดับหัวเมือง แต่ท้ายสุดก็ไม่ประสบผลสำเร็จด้วยเพราะความรีบเร่งและใจร้อนของอังกฤษ ที่อยากจะได้เปรียบสยาม อีกทั้งไม่ยอมเสียเปรียบทางการค้าแก่สยามภายใต้ข้อตกลงในสนธิสัญญาเบอร์นี พ.ศ. 2369 อังกฤษจึงพยายามให้สยามแก้สนธิสัญญาฉบับดังกล่าว

การเมืองการปกครองสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์สยามในปี พ.ศ. 2394 หลังทรงผนวชมาได้ 27 ปี และได้ศึกษาอารยธรรมตะวันตก ภาษาตะวันตกกับหมอบรัดเลย์ และหมอแคสแวลโดยใช้สถานที่วัดบวรนิเวศเป็นสถานที่เล่าเรียน พร้อมกับได้ว่าจ้าง นางแอนนา เอช เลียวโนเวนส์ (Anna H. Leonowens) และมิชชันนารีชาวอเมริกันมาสอนภาษาอังกฤษให้แก่เชื้อพระวงศ์ ก็เพื่อที่จะให้สยามได้ประโยชน์ และไม่เสียเปรียบในการเจรจาทางการค้า อีกประเด็นหนึ่งก็คือเพื่อให้รับรู้ และเข้าถึงความรู้ของประเทศตะวันตกที่หลั่งไหลเข้ามาอย่างต่อเนื่อง และอาจจะต้องตั้งสถานกงสุลเพื่อรองรับชาวตะวันตกที่จะเข้ามาทำการค้ามากขึ้น อังกฤษได้ส่งเซอร์จอห์น เบาว์ริง เดินทางมายังสยาม เพื่อทำสนธิสัญญาทางการค้า สนธิสัญญาฉบับนี้มีชื่อเรียกตามนามของทูตที่เข้ามาเจรจาว่า "สนธิสัญญาเบาว์ริง" เนื่องจากหลังการทำสัญญา สยามต้องเปิดเสรีทางการค้าทำให้สยามต้องยกเลิกระบบการค้าผูกขาดของพระคลังสินค้า ส่งผลให้สยามมีรายได้ลดลง ทำให้รัชกาลที่ 4 ต้องทรงพยายามหารายได้จากทางอื่น ตั้งแต่การเพิ่มจำนวนประเภทภาษีจากเดิมที่เก็บในรัชกาลที่ 3 การให้เจ้าภาษีนายอากรผูกขาดการจับเก็บภาษีมากขึ้น และการ จัดระบบแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพย์สินของแผ่นดิน นอกจากนี้การจำกัดอัตราภาษีขาเข้าตายตัวยังทำให้สินค้าต่างชาติเข้ามาตีตลาดสินค้าภายใน เช่น น้ำตาล และผ้าทอพื้นเมือง ทำให้การผลิตภาคอุตสาหกรรมพื้นบ้านของสยาม ซึ่งใช้เทคนิคการผลิตที่ไม่มีประสิทธิภาพต้องซบเซาลงและถูกแทนที่ด้วยสินค้านำเข้าที่ทำด้วยเครื่องจักรที่มีราคาถูกกว่า สนธิสัญญาเบาว์ริงได้ส่งผลให้เกิดการค้าในประเทศ และระหว่างประเทศขึ้น ระหว่างคนสยามกับคนจีน คนสยามกับคนอังกฤษ ซึ่งการค้าภายใต้สนธิสัญญา ฯ และได้เปลี่ยนระบบการค้าของสยามจากที่ผูกขาดโดยหลวง เป็นการค้าเสรีแต่เพียงอย่างเดียว มีระบบพ่อค้าคนกลาง ซึ่งได้กลายเป็นการค้าที่ผูกขาดโดยนายทุนน้อยนายทุนใหญ่หรือเอกชน ในขณะเดียวกันนั้นสิ่งที่เกิดขึ้นจากสนธิญญาเบาว์ริง ขุนนาง ข้าราชการบางส่วนได้ปรับตัวด้วยการผันตัวเองมาทำการค้ากับชาวต่างชาติมากขึ้น จนกลายเป็นผู้ควบคุมการค้าโดยข้าราชการในแบบ “ทุนนิยมขุนนาง”

การปกครองสยามในยุครัตนโกสินทร์ตอนกลาง ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รูปแบบการบริหารก็ยังคงมิได้เปลี่ยนแปลงไปจากรูปแบบการบริหารในสมัยอยุธยามากเท่าใดนัก จนกระทั่งในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เป็นระยะเวลาที่ประเทศไทยได้มีการติดต่อสัมพันธ์กับต่างประเทศมากขึ้น ผลที่ตามมาก็คือ ได้มีวัฒนธรรมและอารยธรรมต่าง ๆ หลั่งไหลเข้ามาสู่ประเทศไทย อีกทั้งอิทธิพลในการแสวงหาเมืองขึ้นของชาติตะวันตกโดย อังกฤษ และฝรั่งเศสที่กำลังสร้างฐานอำนาจของตนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเข้ามาใกล้กับประเทศไทย ในสมัย

รัชกาลที่ 5 ได้คาดการณ์ถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้อย่างถูกต้อง จึงได้ดำเนินการเพื่อที่จะนำประเทศไทยให้รอดพ้นวิกฤตการณ์ภัยคุกคามทางการเมือง และนำประเทศไปสู่ความก้าวหน้าในยุคใหม่ โดยการปฏิรูปในหลายด้านให้เกิดความทันสมัย รวมไปถึงการปฏิรูประบบการบริหารราชการด้วย ซึ่งถือว่าเป็นการปฏิรูประบบราชการครั้งสำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ของชาติไทย จนเป็นเหตุที่ทำให้ประเทศไทยรอดพ้นจากการถูกล่าอาณานิคมจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งนำความเจริญรุ่งเรืองมากมายมาสู่ประเทศชาติและปวงชนชาวไทย

การเมืองการปกครองสยามในสมัยรัชกาลที่ 5 การปฏิรูปการปกครองส่วนกลางในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการจัดรูปแบบบริหารราชการเป็นระบบกระทรวงจำนวน 12 กระทรวง เสนาบดีกระทรวงส่วนใหญ่เป็นเชื้อพระวงศ์ ทำให้ขุนนางถูกลดบทบาทและเสื่อมอำนาจลง มีการตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินเพื่อทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ เพื่อทรงสอบถามการงานและปรึกษาเรื่องราวบางประการที่ทรงมีพระราชดำริ สมาชิกส่วนใหญ่เป็นกลุ่มสยามหนุ่ม ซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตก ประกอบด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง มีการแต่งตั้งตำแหน่งสยามกุฎราชกุมารภายหลังวิกฤติการณ์วังหน้าเพื่อกำหนดผู้ที่จะขึ้นครองราชย์ การปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการจัดตั้งระบบมณฑลเทศาภิบาลเพื่อสร้างความเป็นเอกภาพทางการปกครองและการดูแลหัวเมืองอย่างใกล้ชิด ยกเลิกเมืองเอก โท ตรี หัวเมืองชั้นใน หัวเมืองประเทศราช และเปลี่ยนมณฑล ยกเลิกระบบกินเมือง เพราะมีข้าหลวงเทศาภิบาลมาดูเป็นหูเป็นตาแทนรัฐบาลจากส่วนกลาง ให้สิทธิแก่ราษฎรในการเลือก ผู้ปกครองตนเองเป็นครั้งแรกใน พ.ศ.2435 โปรดเกล้า ฯ ให้มีการทดลองเลือกตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านที่ อ.บางปะอิน จ.พระนครศรีอยุธยา ถือเป็นรากฐานของการบริหารการปกครองส่วนภูมิภาคแบบใหม่ รัชกาลที่ 5 ทรงเปิดโอกาสให้ราษฎรมีส่วนในการบริหารท้องถิ่นของตนเองโดยการจัดตั้งสุขาภิบาล ซึ่งราษฎรมีส่วนร่วมในการรักษาความสะอาดและรักษาสาธารณะสมบัติ ถนนหนทาง การเก็บภาษีเพื่อนำเงินมาบำรุงท้องถิ่นของตน ในปี พ.ศ.2440 มีการจัดตั้งสุขาภิบาลกรุงเทพ ฯ ในปี พ.ศ. 2448 มีการจัดตั้งสุขาภิบาลหัวเมืองที่ตำบลท่าฉลอม จังหวัดสมุทรปราการ เป็นครั้งแรก เพื่อเป็นการฝึกฝนให้ราษฎรได้มีโอกาสเรียนรู้การปกครองในระดับท้องถิ่นและบริหารงานเพื่อประโยชน์ของชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ พระราชกรณียกิจที่สำคัญยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 คือ การเลิกทาส รวมเวลายาวนานกว่า 30 ปี จึงสำเร็จเสร็จสิ้น โดยไม่มีความขัดแย้งรุนแรงถึงขั้นลงมือรบพุ่งดังที่เกิดขึ้นในบางประเทศ การปฏิรูปการปกครองส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค ส่วนท้องถิ่น ทรงรวบรวมหัวเมืองต่าง ๆ ให้เป็นหน่วยการปกครองใหม่เรียกว่า “มณฑล” และแบ่งความรับผิดชอบโดยแบ่งเป็นมณฑลเทศาภิบาล เมือง อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ทรงโปรดเกล้า ฯ ให้ตัดถนนใหม่หลายสาย สายที่สำคัญยิ่ง คือ ถนนราชดำเนิน ซึ่งทอดยาวตั้งแต่ลานพระบรมรูปทรงม้าจนถึงพระบรมมหาราชวัง และยังมีถนนสายอื่น ๆ เช่น ถนนพาหุรัด ถนนเยาวราช เป็นต้น ทรงโปรดเกล้า ฯ ให้ขุดคลองสายต่าง ๆ ขึ้นอีก เช่น คลองเปรม

ประชากร คลองประเวศบุรีรมย์ ทรงโปรดเกล้า ฯ ให้สร้างทางรถไฟไปยังภาคต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง ในด้านการสื่อสารได้โปรดเกล้า ฯ ให้ติดตั้งเครื่องโทรเลข โทรศัพท์ ตามด้วยการรับส่งจดหมายอย่างเป็นระบบ และสามารถตั้งกรมไปรษณีย์โทรเลขได้ ในปี พ.ศ. 2426 ไฟฟ้าและน้ำประปา ก็เกิดขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ท่านด้วย

การเมืองการปกครองในสยามสมัยรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในด้านการปกครอง ทรงพยายามสร้างอุดมการณ์หรือความรู้สึกชาตินิยมให้เกิดขึ้นในหมู่คนสยามด้วยกัน ด้วยวิธีการใช้บทพระราชนิพนธ์ พระบรมราโชวาท และพระราชดำรัสเพื่อเป็นการกระตุ้นและเตือนสติให้ประชาชนกระทำการต่าง ๆ เพื่อความเจริญก้าวหน้าของประเทศและยังทรงใช้สัญลักษณ์และสร้างสถาบันต่าง ๆ เช่น ประดิษฐ์ธงชาติใหม่มี 3 สี เรียกว่า ธงไตรรงค์ ประกอบด้วยสีแดง สีขาว และสีน้ำเงิน เพื่อเป็นเครื่องหมายแทนสถาบันคือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ พร้อมกับจัดตั้งสมาคมชื่อกองเสือป่าขึ้น เพื่อเป็นสถานที่ทำกิจกรรมร่วมกันของสมาชิกข้าราชการ คหบดีพ่อค้า และประชาชนทั่วไป ได้รับการอบรมให้รู้จักหน้าที่ตนที่มีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ อันจะก่อให้เกิดความรักความสามัคคีในหมู่คณะพร้อมทั้งสมาชิกทั้งหลายได้เรียนรู้วิชาการทหาร ระเบียบวินัยต่าง ๆ อันจะเป็นกำลังสนับสนุนบ้านเมืองในยามสงคราม การเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 (ค.ศ. 1914 - 1918) ได้ทำให้ประเทศสยามในสมัยของพระองค์ นอกจากจะเผชิญวิกฤตข้าวยากหมากแพงในช่วงเวลานั้นแล้ว อีกทั้งประเทศสยามยังต้องเผชิญกับรายได้ลดลงอีกด้วย และในขณะเดียวกันพระองค์ทรงได้นำทหาอาสาของประเทศสยามเข้าร่วมกับสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้สยามได้เป็นที่รับรู้ของนานาประเทศในยุโรป และนำไปสู่การขอเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาเบาว์ริงของประเทศสยามกับประเทศอังกฤษ ณ พระราชวังแวร์ซายประเทศฝรั่งเศส ท้ายสุดสยามก็ได้รับการตอบสนองในฐานะมิตรประเทศของยุโรป กลุ่มนายทหารและชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษาสูง มีแนวคิดอย่างตะวันตกและสนใจการเมือง หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 จบลง ได้เกิดการเรียกร้องให้ปฏิรูประบอบการปกครองในหลาย ๆ ประเทศ เช่น รัสเซีย จีน และตุรกี กลุ่มหัวก้าวหน้าจึงเริ่มเปรียบเทียบพัฒนาการของสยามกับประเทศอื่น ๆ ที่ปฏิรูปแล้ว โดยเฉพาะประเทศญี่ปุ่นที่มีการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญเพียงไม่นาน นอกจากนี้การจัดตั้ง “กองเสือป่า” ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทำให้นายทหารหลายคนรู้สึกว่าพระเจ้าอยู่หัวทรงไม่สนับสนุนกิจการทหารบก เมื่อเทียบกับประเทศญี่ปุ่นที่หลังจากเปลี่ยนรูปแบบการปกครองแล้วทำให้อำนาจทางทหารปรากฏอย่างเด่นชัด จากกรณีการเกิดกบฏ ร.ศ. 130 ได้ส่งผลกระทบต่อการเมืองสยาม และรัชกาลที่ 6 ได้คิดทบทวนถึง “สาเหตุการกบฏของกลุ่ม ร.ศ. 130” และทบทวนถึงแนวคิดการปกครองในระบอบประชาธิปไตยมากขึ้น ด้วยการจำลองการปกครองแบบประชาธิปไตยโดยให้จัดตั้งเมืองเล็ก ๆ ชื่อว่า “ดุสิตธานี” ขึ้นมาเพื่อศึกษาเรียนรู้ถึงแนวคิดประชาธิปไตย ถือได้ว่าเป็นการสานต่อแนวคิดประชาธิปไตยจากพระราช

บิดาของรัชกาลที่ 6 ดุสิตธานีที่เป็นเมือง และสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2461 เมื่อทรงขึ้นครองราชย์ โดยสร้างเมืองดุสิตธานีขึ้นบริเวณสนามเนื้อที่ 2 ไร่ครึ่งระหว่างพระที่นั่งอุดรและอ่างหยดในบริเวณพระราชวังดุสิต และได้ทรงประกาศธรรมนูญลักษณะการปกครองคณะนคราภิบาล (ดุสิตธานี) ขึ้น ในวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2461 โดยมีพระราชดำริที่จะให้ดุสิตธานีเป็นก้าวแรกของการเตรียมตัวในการปกครองตนเองของทวยราษฎร์ ซึ่งอาจถือได้ว่าเพื่อเป็นแบบอย่างของการปกครองท้องถิ่น ซึ่งมีพระราชดำริที่จะให้มีขึ้นในอนาคต และในปี พ.ศ. 2464กระทรวงมหาดไทยได้เสนอร่างกฎหมายปรับปรุงการปกครองท้องถิ่น เพื่อเป็นการสนองพระบรมราโชบาย โดยจะนำแบบอย่างของดุสิตธานีไปปฏิบัติในจังหวัดต่าง ๆ แต่การดังกล่าวก็ยังไม่ตกลงว่ากระไร คงเงียบอยู่จนสิ้นรัชกาล

การเมืองการปกครองในสยามสมัยรัชกาลที่ 7 ในช่วงต้นรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สยามยังปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ยังคงมีอำนาจสูงสุดในการปกครองอยู่ และเนื่องจากเป็นช่วงหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงต้องเผชิญกับปัญหาหลาย ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาการเมืองที่รุนแรง รวมถึงปัญหาด้านเศรษฐกิจตกต่ำหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ที่สั่งสมมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ปัจจัยเหล่านี้จึงมีส่วนผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎรในเวลาต่อมา การเมืองการปกครองหลังจากที่พระองค์ทรงขึ้นครองราชย์ พระองค์ได้โปรดเกล้าตั้งสภาที่ปรึกษาขึ้น เพื่อเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินโดยตรง เพื่อแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจของประเทศ เช่น จัดตั้งอภิรัฐมนตรีสภาขึ้น เพื่อทำหน้าที่กำหนดนโยบายสูงสุดของประเทศ แต่สมาชิกที่ตั้งขึ้นส่วนใหญ่ล้วนเป็นเชื้อพระวงศ์ทั้งสิ้น ซึ่งวิธีการแก้ปัญหาขณะนั้นคือ การดุลข้าราชการออกจากราชการ จนกลายเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ได้ก่อให้เกิดการประชุมกันของเจ้านาย และข้าราชการที่ศึกษาอยู่ในต่างประเทศที่เมืองปารีส ในปี พ.ศ. 2467 – พ.ศ. 2475 โดยคณะราษฎร ประกอบด้วยกลุ่มทหารและพลเรือน ฝ่ายทหารนำโดย พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา ฝ่ายพลเรือนนำโดยนายปรีดี พนมยงค์ (หลวงประดิษฐ์มนูธรรม) ก็เพื่อประชุมวางแผน และแนวทางเสนอการเปลี่ยนแปลงการปกครองสยามในขณะนั้น ด้วยการปฏิวัติหรือยึดอำนาจจากรัชกาลที่ 7 อีกทั้งกลุ่มทหารจำนวนหนึ่งในประเทศสยามมีความคิดเห็นสอดคล้องกับกลุ่มเจ้านาย และข้าราชการที่ปารีส ท้ายที่สุดกลายเป็นช่องว่างให้กลุ่มปฏิวัติยึดอำนาจของพระองค์สำเร็จในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 เพื่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองและเพื่อป้องกันไม่ให้มีการเสียเลือดเนื้อ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงยินยอมปฏิบัติตามข้อเสนอของคณะราษฎร เมื่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองสำเร็จคณะราษฎรจึงประกาศหลัก 6 ประการ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 ทรงพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นประชาธิปไตยมาเป็นเป็นเวลาหนึ่งแล้ว หากแต่เพราะการทัดทานของกลุ่มมหาดเล็ก โดยให้ความเห็นว่าขณะนี้ประเทศสยามยังไม่พร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครอง ด้วยปัจจัยที่ว่าประชาชนในประเทศสยามยังมีความรู้

ความเข้าใจในระบอบประชาธิปไตยน้อยเกินไป ต่อมาก็ได้มีพระบรมราชโองการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยเป็นการถาวรฉบับแรก เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 ดำเนินการปกครองในรูปประชาธิปไตยแบบรัฐสภา โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นพระประมุข องค์กรหลักในการปกครอง คือ พระมหากษัตริย์ในฐานะองค์พระประมุข รัฐสภาเป็นฝ่ายนิติบัญญัติ คณะรัฐมนตรีซึ่งมีนายกรัฐมนตรีเป็นหัวหน้าฝ่ายบริหาร และศาลเป็นผู้ใช้อำนาจตุลาการ แม้ภายหลังจากนั้นจะมีการยกเลิกและประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่อีกหลายครั้ง แต่ก็อาจกล่าวได้ว่าประเทศสยามพยายามที่จะยึดรูปการปกครองประชาธิปไตยแบบรัฐสภามาโดยตลอด

การเมืองการปกครองในยุคของพระยาพหลพลพยุหเสนา พ.ศ. 2476 – พ.ศ. 2481 พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) ก้าวขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2476 ภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับถาวร พ.ศ. 2475 และได้ทำการหารือกับประธานสภาผู้แทนราษฎร (พระยาพิชัยญาต) ถึงการเปิดประชุมสภาผู้แทน ฯ เพื่อให้ดำเนินการเป็นไปตามรัฐธรรมนูญ (นรนิติ เศรษฐบุตร, 2553, หน้า 109) กล่าวคือ พระยาพหล ฯ มีความต้องการให้สภาผู้แทน ฯ ได้ทำหน้าที่เพื่อชาติบ้านเมืองตามเจตนารมณ์ที่เปลี่ยนแปลงการปกครอง แต่เมื่อได้เชิญนายปรีดี พนมยงค์ กลับจากประเทศฝรั่งเศส เพื่อมาช่วยงานรัฐบาลกลับต้องเจอกับปัญหา กรณีที่นายปรีดี พนมยงค์ ยังมีข้อกล่าวหาว่ามีความคิดไปทางสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ เป็นผลทำให้ไม่เป็นที่พอใจของฝ่ายนิยมเจ้าผนวกกับการที่นายวัลย์ ฤทธิเดช (กรรมกรรถราง) เลขานุการสมาคมรถรางยื่นฟ้องรัชกาลที่ 7 กรณีกบฏบวรเดชเมื่อวันที่ 10 ตุลาคม พ.ศ.2476 ภายใต้การนำของ “พล.อ.พระวรวงศ์เธอบวรเดช นายทหารนอกประจำการ อดีตเสนาบดีกลาโหมที่ได้รวมกำลังทหารตามหัวเมือง ประกอบด้วยอยุธยา สระบุรี อุบลราชธานี ปราจีนบุรีและเพชรบุรี” ได้นำกำลังเข้าสู่พระนคร และตั้งกำลังบริเวณดอนเมือง อีกทั้งพร้อมกับยื่นข้อเรียกร้องให้ พ.อ.พระยาพลพยุหเสนาลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แต่แล้ว พ.ท. แปลก พิบูลสงครามนำกำลังฝ่ายทหารมาตั้งกำลังต่อสู้ ปราบปรามจนทำให้ฝ่ายบวรเดชพ่ายแพ้กลายเป็นกบฏไป เป็นที่มาของการเรียกกบฏบวรเดช ในปี พ.ศ. 2476 และเป็นผลทำให้หลวงพิบูลสงครามได้เข้ามาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2481 ทันทีที่หลวงพิบูลสงครามขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี การกวาดล้างครั้งใหญ่ เริ่มต้นด้วยการกวาดล้างฝ่ายปฏิปักษ์ขนานใหญ่ รวมทั้ง 3 ทหารเสือคณะราษฎรได้รับการเชิญออกนอกประเทศ คือ พระยาทรงสุรเดชเลือกไปอินโดจีน ส่วนพระยาฤทธิอัคเนย์ไปยังสหรัฐมลายู และพระประศาสน์พิทยายุทธ ซึ่งยังถือว่าถนอมน้ำใจด้วยการย้ายไปเป็นอัครราชทูตที่กรุงเบอร์ลิน ประเทศเยอรมนี

การเมืองการปกครองในสยามสมัยรัชกาลที่ 8 พระองค์เสด็จขึ้นทรงราชย์เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 8 แห่งราชวงศ์จักรี เมื่อวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2478 ขณะที่มีพระชนมพรรษาเพียง 9 พรรษา และประทับที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ดังนั้น จึงมีการแต่งตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เพื่อทำหน้าที่บริหารราชการแผ่นดินจนกว่าพระองค์จะทรงบรรลุนิติภาวะพระองค์เสด็จนิวัตพระนครครั้งแรกภายหลังทรงราชย์เมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2481 และครั้งที่สองเมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2488 แต่ก่อนกำหนดการเสด็จพระราชดำเนินกลับไปทรงศึกษาต่อที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์เพียง 4 วัน พระองค์ก็ได้เสด็จสวรรคตด้วยทรงต้องพระแสงปืนเมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 ณ ห้องพระบรรทม พระที่นั่งบรมพิมาน ภายในพระบรมมหาราชวัง รวมระยะเวลาที่ทรงครองสิริราชสมบัติทั้งสิ้น 12 ปี

การเมืองการปกครองในยุคของจอมพลแปลก พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481 - พ.ศ. 2487 การเมืองไทยหลังการปฏิวัติของคณะราษฎร อุดมการณ์ทางการเมืองและอำนาจในการบริหารประเทศอยู่ภายใต้รัฐบาลจอมพลแปลก พิบูลสงคราม โดยที่จอมพล ป. มีนโยบายที่มุ่งเน้นพัฒนาประเทศมากขึ้น ได้มีนโยบายในการสร้างชาติ ซึ่งมีแนวโน้มเป็นลัทธิชาตินิยม เช่น ออกกฎหมายคุ้มครองอุตสาหกรรมภายในประเทศ มีการสงวนอาชีพบางอย่างไว้เฉพาะคนไทย และปลูกฝังให้ประชาชนนิยมใช้สินค้าไทยด้วยคำขวัญว่า "ไทยทำ ไทยใช้ ไทยเจริญ" หลังจากประเทศไทยได้ผ่านการบริหารงานของรัฐบาลก่อนหน้านี้ ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวสถานการณ์ระหว่างประเทศกำลังเกิดความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างประเทศ โดยเฉพาะความขัดแย้งของประเทศมหาอำนาจ จนกลายเป็นเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ในช่วงต้นสงครามโลกครั้งที่ 2 เกิดสงครามอินโดจีนระหว่างไทยกับฝรั่งเศส จากปัญหาเรื่องการใช้แม่น้ำโขงเป็นเส้นแบ่งพรมแดน ระหว่างไทยกับอินโดจีน ซึ่งอยู่ในครอบครองฝรั่งเศสมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 โดยฝรั่งเศสไม่ยอมตกลงเรื่องการใช้ร่องน้ำลึกเป็นเส้นเขตแดน ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2483 ฝรั่งเศสส่งเครื่องบินมาทิ้งระเบิดเมืองนครพนม การรบระหว่างฝรั่งเศสกับไทยจึงเริ่มขึ้น ฝรั่งเศสโจมตีไทยทางอรัญประเทศ รัฐบาล จอมพล ป. ส่งทหารไทยเข้าไปในอินโดจีนทางด้านเขมร แต่ในที่สุดญี่ปุ่นเสนอตัวเข้าไกล่เกลี่ย จนมีการส่งผู้แทนไปลงนามอนุสัญญาโตเกียว เมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2484 ในครั้งนั้นไทยได้ดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงคืน รวมทั้งทางใต้ตรงข้ามปากเซ คือ แขวงจัมปาศักดิ์ และดินแดนในเขมรที่เสียให้ฝรั่งเศสไปเมื่อปี พ.ศ. 2450 กลับคืนมาด้วย

การเมืองการปกครองในยุคของนายปรีดี พนมยงค์ พ.ศ. 2489 หลังจากการลงจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของนายควง อภัยวงศ์ ได้ส่งผลให้นายปรีดี พนมยงค์ ก้าวขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีและประกาศยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 “ด้วยเหตุผลเพราะใช้มานานเป็นเวลา 14 ปีและสถานการณ์ทางการเมืองพัฒนาไปมาก ประชาชนรู้เรื่องการเมืองมากขึ้น” จากนั้นก็ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับ 2489 ซึ่งรัฐธรรมนูญฉบับนี้ถือเป็นฉบับที่ค่อนข้างเป็นประชาธิปไตย ทั้งนี้เพราะได้กำหนดสิทธิและหน้าที่ของชนชาวไทยไว้ หรือเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีเสรีภาพและสิทธิในด้านต่าง

ๆ กำหนดให้สภามีวาระ 4 ปี ให้สภาผู้แทน ฯ มีสิทธิเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐมนตรีรายบุคคลหรือทั้งคณะได้ อีกทั้งยังห้ามบุคคลควบตำแหน่งสมาชิกพฤฒิสภา และสภาผู้แทนราษฎรห้ามข้าราชการประจำเล่นการเมืองด้วย เมื่อการสวรรคตของรัชกาลที่ 8 เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 ส่งผลให้อำนาจทางการเมืองของนายปรีดี พนมยงค์ สั่นคลอน และนำไปสู่การโจมตีและกล่าวหาว่ารัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์มีส่วนเกี่ยวข้องกับการสวรรคตของรัชกาลที่ 8 ซึ่งกลุ่มที่กล่าวหาและโจมตีนายปรีดีนั้น คือกลุ่มที่อยู่ตรงข้ามกับรัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์ และได้ใช้กรณีดังกล่าวเป็นเครื่องมือเพื่อล้มรัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์ “แต่แล้วนายปรีดี พนมยงค์ ต้องลาออกจากนายกรัฐมนตรีด้วยสาเหตุว่าสุขภาพไม่ดี” (ลิขิต ธีรเวคิน, 2547, หน้า 144) ซึ่งจากเหตุผลดังกล่าวเป็นผลทำให้ฝ่ายเสรีนิยม ต้องลงจากอำนาจทางการเมืองและนำไปสู่การก้าวขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีของหลวงธำรง นาวาสวัสดิ์ (2489 - 2490) แต่ก็ถูกฝ่ายอนุรักษ์นิยมและพรรคประชาธิปัตย์นำโดยนายควง อภัยวงศ์เปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจประมาณ 8 วัน 7 คืน จนทำให้ต้องลาออกจากนายกรัฐมนตรี และเปิดทางให้นายควง อภัยวงศ์ ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี (2490 - 2491) หลังจากนั้นนายควง อภัยวงศ์ ก็ถูกนายทหารเอาปืนจี้ให้ออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี จากคณะรัฐประหาร 2490 ที่นำโดย พล.ท.ผิน ชุณหะวัณ ก็เพื่อจะนำกลุ่มนายทหารกลับเข้าสู่อำนาจทางการเมืองอีกครั้ง ภายหลังจากที่นายปรีดี พนมยงค์ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแล้ว ก็ได้รับเชิญจากรัฐบาลหลายประเทศให้ไปเยือนประเทศเหล่านั้น รัฐบาลไทยทราบจึงแต่งตั้งเขาเป็นทูตสันถวไมตรี โดยได้ไปเยือนประเทศจีนเป็นแห่งแรก จากนั้นก็ไปฟิลิปปินส์ สหรัฐ อังกฤษ ฝรั่งเศส สวิตเซอร์แลนด์ เดนมาร์ก สวีเดน และนอร์เวย์ รวม 9 ประเทศ และกลับมาถึงกรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2490 ประเทศไทยเข้าเป็นสมาชิกสหประชาชาติลำดับที่ 55 ในวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2489 โดยนายปรีดี พนมยงค์ ได้ใช้สายสัมพันธ์ส่วนตัวกับผู้นำประเทศฝรั่งเศสและสหภาพโซเวียตมิให้ทั้งสองประเทศนี้ในฐานะสมาชิกถาวรของคณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติใช้อำนาจยับยั้งการสมาชิกเข้าเป็นสมาชิกของไทย

การเมืองการปกครองในยุคของจอมพลแปลก พิบูลสงครามช่วง พ.ศ. 2491 – พ.ศ. 2500 ภายหลังที่สงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงเมื่อ พ.ศ. 2488 จอมพล ป. ได้ตกอยู่ในสถานะต้องโทษอาชญากรสงครามและถูกคุมขังในเรือนจำเป็นระยะเวลาหนึ่ง ก่อนที่คณะทหารแห่งชาติที่นำโดยพล โท ผิน ชุณหะวัณ ได้นำกลุ่มทหารนอกราชการที่นิยมจอมพล ป. ก่อรัฐประหารปี พ.ศ. 2490 ยึดอำนาจจากรัฐบาลพลเรือตรีหลวงถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ จนทำให้จอมพล ป. ได้กลับมามีบทบาททางการเมืองอีกครั้ง และได้กลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งในเดือนเมษายน พ.ศ. 2491 เกิดการแย่งชิงอำนาจระหว่าง 3 กลุ่มอำนาจ ได้แก่ คณะราษฎรสายพลเรือนนำโดยนายปรีดี พนมยงค์ คณะราษฎรสายทหารของจอมพล ป. และกลุ่มเสรีไทยนำโดยหม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช จะเห็นได้จากในระยะเวลา 3 ปีนี้ มีการเปลี่ยนแปลงนายกรัฐมนตรีทั้งสิ้น 5 คน คณะรัฐมนตรี 8 คณะ (คณะที่ 12 ถึง 20 และการรัฐประหารอีก 1 ครั้ง (พ.ศ. 2490 นำโดยจอมพล ผิน ชุณหะวัณ) การเมืองการปกครอง

ไทยในช่วงนี้เริ่มต้นที่ เกิดการยึดอำนาจรัฐเมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 โดยพล.ท.ผิน ชุณหะวัณ จอมพล ป. พิบูลสงคราม พล.อ.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ ในช่วงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 ผลของสงครามได้ทำให้เกิดปัญหาเศรษฐกิจขึ้นในประเทศอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ “ปัญหาการขาดแคลนข้าว การขาดแคลนสินค้าต่าง ๆ การขาดเงินตราต่างประเทศปัญหาภาวะเงินเฟ้อ” (ชรินทร์ สันประเสริฐ, 2554, หน้า 37 – 38) และจากกรณีดังกล่าวได้มีการเปลี่ยนนายกรัฐมนตรีถึง 5 คนในรอบ 2 ปีเศษ ๆ เพื่อที่จะเข้ามาแก้ไขปัญหาดังกล่าวและรวมถึงปัญหาทางการเมืองด้วย (2488 - 2490) ได้แก่ นายควง อภัยวงศ์ นายทวี บุญยเกตุ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช นายปรีดี พนมยงค์ และพล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ (หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์) ตามลำดับ เมื่อเกิดปัญหาต่าง ๆ รัฐบาลภายใต้การนำของ พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ จึงถูกคณะนายทหารนำโดย พล.ท. ผิน ชุณหะวัณ จอมพล ป. และ น.อ.กาจ เก่งระดมยิง (หลวงกาจสงคราม) ได้ใช้กำลังเข้ายึดอำนาจรัฐบาลในวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490 และยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับ 2489 แล้วนำร่างรัฐธรรมนูญที่ซ่อนไว้ใต้ตุ่มมาประกาศใช้เป็นรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวไปพลางก่อน รัฐธรรมนูญฉบับนี้ภายหลังได้ถูกเรียกว่า "รัฐธรรมนูญฉบับใต้ตุ่ม" 2490

การเมืองการปกครองในยุคของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัตน์ พ.ศ. 2500 – พ.ศ. 2506 ภายหลังการยึดอำนาจนั้น พล.อ.สฤษดิ์ ธนะรัตน์ หัวหน้าคณะได้เชิญให้นายพจน์ สารสิน ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีชั่วคราวภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับ 2475 แก้ไขเพิ่มเติม 2495 เพื่อทำหน้าที่บริหารประเทศไปพลางก่อน และทำหน้าที่จัดให้มีการเลือกตั้งขึ้นใหม่ ซึ่งรัฐบาลนายพจน์ สารสินได้กำหนดวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2500 เป็นวันเลือกทั่วไป ซึ่งภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวมีข้อกำหนดและเนื้อหาในการส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนน้อย แต่กลับเป็นเพิ่มอำนาจให้กับกลุ่มทหารและข้าราชการประจำมากกว่า การเลือกตั้งในวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2500 ได้ส่งผลให้พรรคสหภูมิที่มีจอมพสสฤษดิ์ ธนะวัชต์ เป็นหัวหน้าพรรคชนะการเลือกตั้ง มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจำนวน 44 คน พรรคประชาธิปัตย์ได้ 39 คน พรรคเสรีประชาธิปไตยได้ 5 คน พรรคเสรีมนังคศิลาได้ 4 คนและไม่สังกัดพรรคใดได้ 59 คน

การเมืองการปกครองในยุคของจอมพลถนอม กิตติขจร พ.ศ. 2506 – พ.ศ. 2516 เมื่อจอมพลถนอม กิตติขจร ก้าวขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2506 โดยมีจอมพลประภาส จารุเสถียร และ พ.อ.ณรงค์ กิตติขจร เป็นผู้ร่วมบริหารปกครองประเทศไทย ซึ่งในขณะนั้นประเทศไทยอยู่ภายใต้ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของประเทศมหาอำนาจทางแนวคิดการปกครอง ซึ่งเป็นความขัดแย้งทางความคิดสองกระแสหลักระหว่างความคิดเสรีประชาธิปไตยนำโดยสหรัฐอเมริกา และความคิดสังคมนิยมนำโดยสหภาพโซเวียต จอมพลถนอม กิตติขจร พ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เมื่อเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลา พ.ศ.2516 รัฐบาลได้ใช้อาวุธสงครามเข้าปราบปรามนักศึกษาประชาชนที่ชุมนุมเรียกร้องรัฐธรรมนูญ จนทำให้มีผู้เสียชีวิตเป็นจำนวนมาก จาก

เหตุการณ์นี้ทำให้พลังทางการเมืองหลายฝ่ายกดดันให้จอมพล ถนอมลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี รวมระยะเวลาที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีโดยการยึดอำนาจและรัฐประหารทั้งสิ้น 10 ปี 6 เดือนเศษ หลังจากนั้น ได้มีการตั้งคณะกรรมการตรวจสอบทรัพย์สินของจอมพลถนอม กิตติขจร จนนำไปสู่การยึดทรัพย์สินที่ได้มาโดยไม่สุจริตต้องเป็นจำนวนมาก

การเมืองการปกครองในยุคของรัฐบาลสัญญา ธรรมศักดิ์ พ.ศ. 2516 นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้รับโปรดเกล้า ฯ ให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีได้กำหนดคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญจำนวน 18 คนทำหน้าที่ยกร่างรัฐธรรมนูญฉบับ 2517 และกลายเป็นรัฐธรรมนูญฉบับถาวรที่มีเนื้อหาค่อนไปทางประชาธิปไตย โดยเฉพาะที่มาของรัฐธรรมนูญที่ไม่ได้มาจากการรัฐประหาร ดังนั้นเนื้อหาสาระของรัฐธรรมนูญจึงส่งผลให้ประเทศมีสถาบันทางการเมืองประกอบด้วย คณะรัฐมนตรี สภานิติบัญญัติ พรรคการเมืองและการเลือกตั้ง ซึ่งการเลือกตั้งได้ถูกจัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2518 ส่งผลให้พรรคประชาธิปัตย์นำโดย ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ชนะการเลือกตั้ง แต่ก็ไม่สามารถจัดตั้งรัฐบาลได้เมื่อถึงเวลา เพราะไม่ได้รับความไว้วางใจขณะแถลงนโยบายต่อสภา ฯ ก่อนบริหารประเทศ จากเหตุการณ์ดังกล่าวส่งผลให้สภาผู้แทน ฯ ประชุมเพื่อเลือกนายกรัฐมนตรีคนใหม่ ซึ่งขณะนั้นพรรคกิจสังคมนำโดย ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้รับการสนับสนุนให้เป็นนายกรัฐมนตรี นายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรีคนที่ 12 ของประเทศไทย ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้เป็นนักการเมือง และมิได้มุ่งหวังตำแหน่งทางการเมืองแต่อย่างใด อาชีพหลักโดยการศึกษานั้นท่านเป็นนักกฎหมาย เคยดำรงตำแหน่งสูงสุดทางตุลาการคือ เป็นประธานศาลฎีกา และเป็นครูสอนวิชากฎหมายจนได้เป็นคณบดีคณะนิติศาสตร์และอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แต่การเป็นนายกรัฐมนตรีหรือหัวหน้ารัฐบาลนั้นเกิดขึ้นเสมือนอุบัติเหตุทางการเมือง เพราะเมื่อขบวนการนักศึกษาและประชาชนลุกฮือขึ้น เรียกร้องรัฐธรรมนูญและต่อต้านรัฐบาลจอมพล ถนอม กิตติขจร เมื่อวันที่ 13-14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 อันมีผลให้จอมพล ถนอม กิตติขจร ต้องลาออกจากนายกรัฐมนตรี และเดินทางออกนอกประเทศโดยทันที ท่ามกลางความวุ่นวายทางการเมืองนั้น ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้ง นายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี จัดการให้มีการร่างรัฐธรรมนูญและนำประเทศเข้าสู่ภาวะปรกติ อันเป็นงานที่หนักมาก ท่ามกลางการเมืองที่สับสนและวุ่นวาย นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้เป็นนายกรัฐมนตรีที่ให้เสรีภาพแก่มหาชนเป็นอย่างมาก และจัดการให้มีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2517 อันเป็นรัฐธรรมนูญที่มีเนื้อหาสาระเป็นประชาธิปไตยมากฉบับหนึ่งจนแล้วเสร็จ จัดการเลือกตั้งให้มีรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งที่เสรีได้เรียบร้อยแล้ว จึงได้พ้นตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยมีเสียงชมตามมาภายหลังว่าเป็นรัฐบาลที่ให้เสรีภาพแก่ประชาชนมาก และที่สำคัญประชาชน พอใจกับความซื่อสัตย์ของนายกรัฐมนตรีผู้นี้มากด้วย

การเมืองการปกครองในยุคของรัฐบาลพลเอกเกียงศักดิ์ ชมะนันทน์ พ.ศ. 2521 - พ.ศ. 2523 หลังจากรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นเวลากว่า 1 ปี รัฐบาล พล.อ. เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์

สมัยแรกก็สิ้นสุดลงเมื่อวันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2521 ภายหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2521 ซึ่งเป็นไปตามที่รัฐบาลคณะปฏิวัติประกาศว่า จะให้มีการร่างรัฐธรรมนูญ และให้มีผลบังคับใช้โดยเร็ว แต่สาระสำคัญของรัฐธรรมนูญที่กำหนดไว้ในบทเฉพาะกาลได้แสดงให้เห็นถึงการสืบทอดอำนาจของฝ่ายทหารจนกระทั่งได้ฉายาว่า “ประชาธิปไตยครึ่งใบ” และกำหนดให้มีการเลือกตั้งทั่วไป (ครั้งที่ 12) เมื่อวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2522

การเมืองการปกครองในยุคของรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ พ.ศ. 2523 - พ.ศ. 2531 หลังจากการลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของพลเอก เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ในปีพ.ศ.2523 แล้วนั้น พลอากาศเอก หะริน หงสกุล ประธานรัฐสภาในขณะนั้นได้ประชุมสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและสมาชิกวุฒิสภา เพื่อหารือในการหยั่งเสียงเพื่อเลือกนายกรัฐมนตรีแทนพลเอก เกรียงศักดิ์ ซึ่งสมาชิกรัฐสภาได้เลือกพลเอก เปรม ติณสูลานนท์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีโดยมีเสียง “สมาชิกสภาผู้แทน จำนวน 195 เสียง วุฒิสภาจำนวน 395 เสียงจากผู้เข้าร่วมประชุมจำนวน 496 เสียง” รัฐบาลพลเอก เปรม สมัยที่หนึ่ง (พ.ศ. 2523 - พ.ศ. 2526) มีเหตุการณ์ที่สำคัญเช่นการออกคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ 66/2523 ในวันที่ 23 เมษายน พ.ศ. 2523 ซึ่งเป็นการกำหนดนโยบายสำคัญในการต่อสู้เพื่อเอาชนะคอมมิวนิสต์ โดยใช้การเมืองนำการทหาร เดือนตุลาคม พ.ศ.2523 พลเอกเปรมได้รับการต่ออายุในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก และเดือนมีนาคม พ.ศ.2524 พรรคกิจสังคมถอนตัวออกจากการร่วมรัฐบาล เพราะความขัดแย้งในกรณีการซื้อน้ำมันจากประเทศซาอุดิอาระเบียระหว่างพรรคกิจสังคมและพรรคชาติไทยที่เรียกว่า “เทเล็กซ์อัปยศ” ทำให้พลเอกเปรมต้องปรับคณะรัฐมนตรี รัฐบาลพลเอก เปรม สมัยที่สอง (พ.ศ. 2526 - พ.ศ. 2529) เริ่มขึ้นโดยพลเอก เปรม ได้รับการสนับสนุนจากพรรคการเมือง 4 พรรค คือ พรรคประชาธิปัตย์ พรรคกิจสังคม พรรคประชากรไทย และพรรคชาติประชาธิปไตยให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯให้ดำรงตำแหน่งในวันที่ 30 เมษายน พ.ศ. 2526 โดยมีพรรคชาติไทยเป็นฝ่ายค้าน วันที่ 9 กันยายน พ.ศ. 2528 ได้มีความพยายามยึดอำนาจจากพลเอกเปรมอีกครั้งในระหว่างที่พลเอกเปรมเดินทางเยือนอินโดนีเซีย นำโดยพันเอกมนูญ รูปขจร และนายทหารนอกราชการเช่นพลเอก เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ พลเอก เสริม ณ นคร พลเอก ยศ เทพหัสดินทร์ ณ อยุธยา และพลอากาศเอก กระแส อินทรัตน์ โดยจับพลอากาศเอก ประพันธ์ ธูปะเตมีย์ ผู้บัญชาการทหารอากาศเป็นตัวประกันและได้ออกแถลงการณ์ทางวิทยุโทรทัศน์ แต่การยึดอำนาจไม่ประสบความสำเร็จ อีกไม่กี่เดือนจากเหตุการณ์ครั้งนี้พลเอก อาทิตย์ ก็ถูกปลดออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ. 2529 เหลือเพียงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดเพียงตำแหน่งเดียว รัฐบาลพลเอก เปรม สมัยที่สาม (พ.ศ. 2529 - พ.ศ. 2531) รัฐบาลพลเอก เปรม สมัยที่สามมาสิ้นสุดลงเมื่อ พลเอก เปรม ประกาศยุบสภาผู้แทนราษฎร โดยสาเหตุที่มีการยุบสภา ฯ เกิดกลุ่ม 10 มกราได้ลงมติไม่รับร่างพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ของฝ่ายรัฐบาลที่ได้นำเสนอต่อสภาผู้แทนราษฎร เพื่อลงมติในวันที่ 28

เมษายน พ.ศ. 2531 ในวันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ. 2531 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้พลเอก เปรม ดำรงตำแหน่งเป็นองคมนตรี และในวันที่ 29 สิงหาคม พ.ศ. 2531 ได้โปรดเกล้า ฯ ยกย่อง พลเอก เปรม ให้เป็นรัฐบุรุษ และในวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2541 มีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้า ฯ ให้เป็นประธานองคมนตรี พลเอก เปรม ยังถูกเรียกขานว่า “ผู้มีบารมีนอกรัฐธรรมนูญ” และเป็นผู้ใหญ่ของบ้านเมืองที่ทุกฝ่ายยังเคารพและเกรงใจ พลเอกเปรมยังมีบทบาทในการแก้ไขวิกฤติการณ์ทางการเมืองไทยอีกหลายครั้ง เช่น เมื่อเกิดเหตุการณ์ความไม่สงบในระหว่างวันที่ 17 - 24 พฤษภาคม พ.ศ.2535 นำไปสู่การปราบปรามและปะทะกันระหว่างเจ้าหน้าที่ตำรวจและทหารกับประชาชนผู้ชุมนุม มีผู้เสียชีวิตและบาดเจ็บจำนวนมาก นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ประธานองคมนตรีและพลเอก เปรม ติณสูลานนท์ องคมนตรีและรัฐบุรุษ ได้นำพลเอกสุจินดา คราประยูร นายกรัฐมนตรี และพลตรีจำลอง ศรีเมือง เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ในวันที่ 20 พฤษภาคม พ.ศ. 2535 เพื่อคลี่คลายสถานการณ์

การเมืองการปกครองในยุคของรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ พ.ศ. 2531 - พ.ศ. 2534 พลเอก ชาติชาย ชุณหะวัณ บริหารประเทศจนถึงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2534 ก็ถูกยึดอำนาจการปกครองโดย คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) ภายใต้การนำของ พล.อ. สุนทร คงสมพงษ์ พล.อ. สุจินดา คราประยูร พล.อ.อ. เกษตร โรจนนิล และพล.อ. อิสระพงศ์ หนุนภักดี ที่ต่อมานำไปสู่เหตุการณ์ พฤษภาทมิฬ ในปี พ.ศ. 2535 การบริหารงานของรัฐบาล พลเอก ชาติชาย ชุณหะวัน เริ่มประสบปัญหาในช่วงท้ายของวาระการดำรงตำแหน่ง เมื่อถูกโจมตีว่ามีการทุจริต หาผลประโยชน์ในโครงการลงทุนของรัฐ จนมีคำกล่าวโจมตีการทำงานของคณะรัฐมนตรี รัฐบาลพลเอก ชาติชาย ว่าเป็น "บุฟเฟ่ต์คาบิเนต" ขณะที่การทำงานของสภาผู้แทนราษฎร ที่มีสัดส่วน ส.ส. ฝ่ายรัฐบาล เป็นจำนวนมากก็ถูกโจมตีว่ามีสภาพเป็น "เผด็จการรัฐสภา"

การเมืองในยุคของ พลเอกสุจินดา คราประยูร กับเหตุการณ์พฤษภาคม พ.ศ. 2535 เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ เป็นเหตุการณ์ที่ประชาชนเคลื่อนไหวประท้วงรัฐบาลครั้งสำคัญครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์การเมืองที่มี พล.อ.สุจินดา คราประยูร เป็น นายกรัฐมนตรี และต่อต้านการสืบทอดอำนาจของ คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) ระหว่างวันที่ 17 - 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2535 ซึ่งเป็นการรัฐประหาร รัฐบาลพล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2534 นำไปสู่เหตุการณ์ปราบปรามและปะทะกันระหว่างเจ้าหน้าที่ตำรวจและทหารกับประชาชนผู้ชุมนุม มีผู้เสียชีวิตและบาดเจ็บจำนวนมาก (พลเอกสุจินดาแถลงว่ามีผู้เสียชีวิต 44 คน บาดเจ็บ 1,728 คน) และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ในเวลาต่อมาพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชได้ทรงรับสั่งให้พลเอกสุจินดา คราประยูร และ พล.ต.จำลอง ศรีเมืองเข้าเฝ้า โดยทรงพระราชทานพระราชดำรัสแก่คณะผู้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ซึ่งได้มีการเผยแพร่ผ่านโทรทัศน์รวมการเฉพาะกิจแห่งประเทศไทย (ทรท.) หลังจากนั้นอีก 4 วัน พล.อ.สุจินดา จึงได้ประกาศลาออก

จากการเป็นนายกรัฐมนตรี และนายอานันท์ ปันยารชุน ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง ก่อนการเลือกตั้งในเวลาต่อมา

การเมืองการปกครองในยุคของรัฐบาลชวน หลีกภัย พ.ศ. 2535 – พ.ศ. 2538 (สมัยที่ 1) และ พ.ศ. 2540 - พ.ศ. 2543 (สมัยที่ 2) บทบาททางการเมืองของรัฐบาลชวน หลีกภัย พ.ศ. 2535 – พ.ศ.2538 การเมืองหลังเหตุการณ์พฤษภาคม พ.ศ. 2535 หลังจากพลเอกสุจินดาลงจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีด้วยการลาออกเมื่อวันที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2535 ในระหว่างการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสมัยแรกรัฐบาลชวน หลีกภัย มีนโยบายที่โดดเด่น อาทิ การเร่งรัดการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม การขยายช่องทางจราจรหลักเป็น 4 ช่องจราจรทั่วทั้งประเทศ สร้างรางรถไฟรางคู่ในพื้นที่ที่มีความพร้อม เริ่มศึกษาการใช้รถไฟฟ้าในประเทศไทย โครงการนมโรงเรียน ริเริ่มกองทุนเงินให้กู้ยืมเพื่อการศึกษา (กยศ.) ส่งเสริมการกระจายอำนาจโดยผลักดันพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล จัดตั้งองค์การบริหารส่วนตำบลขึ้นทั่วประเทศ และจัดการเลือกตั้งสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นครั้งแรก รัฐบาลชวนหลังเข้าบริหารประเทศนับตั้งแต่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2535 สิ่งแรกที่ถือเป็นผลงานของรัฐบาลนั่นคือ การแก้ไขปัญหาความยากจนของประชาชนด้วยการเร่งรัดการปฏิรูปที่ดิน และออกเอกสารสิทธิเพื่อกระจายสิทธิการถือครองที่ดินให้กับราษฎรผู้ยากไร้ และเกษตรกรที่ครอบครองที่ดินของรัฐให้ได้เฉลี่ยปีละ 4 ล้านไร่ ภายใต้ชื่อที่เรียกว่า “ส.ป.ก. 4 - 01” หรือสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม หรือเอกสารสิทธิ ส.ป.ก. 4-01 ซึ่งเป็นเอกสารสำคัญที่ออกให้กับเกษตรกรเพื่อทำกิน นายชวน หลีกภัย ได้ดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรีในสมัยที่สอง โดยรับช่วงต่อหลังจากพลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ ลาออกจากตำแหน่งเนื่องจากเกิดปัญหาเศรษฐกิจอย่างหนักจนต้องลอยตัวค่าเงินบาท ชวนได้แต่งตั้งคณะทำงานด้านเศรษฐกิจที่น่าเชื่อถือจนได้รับความเชื่อถือและเห็นชอบจากสถาบันการเงินนานาชาติและสหรัฐอเมริกา มุ่งไปสู่การฟื้นตัวทางเศรษฐกิจ อีกทั้งรัฐบาลผสมก็เอาชนะความพยายามของฝ่ายค้านในการอภิปรายไม่ไว้วางใจ

การเมืองการปกครองในยุคของรัฐบาลบรรหาร ศิลปอาชา พ.ศ. 2538 - พ.ศ. 2539 หลังการยุบสภาของนายชวน หลีกภัยในวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2538 ในการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรไทยเป็นการทั่วไป พ.ศ. 2538 บรรหาร ศิลปอาชา ในฐานะหัวหน้าพรรคชาติไทย ซึ่งเป็นพรรคการเมืองที่มีสมาชิกของพรรคได้รับเลือกตั้งมากที่สุด ได้เป็นแกนนำจัดตั้งรัฐบาล ทำให้บรรหาร ได้ดำรงตำแหน่งเป็น นายกรัฐมนตรี คนที่ 21 ของประเทศไทย พร้อมควบตำแหน่ง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย อีกตำแหน่งหนึ่งระหว่างเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2538 การบริหารราชการแผ่นดินในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของเขา ดำเนินไปด้วยความไม่ราบรื่น จนกระทั่งในวันที่ 18-20 กันยายน พ.ศ. 2539 เขาถูกพรรคฝ่ายค้านนำโดยพรรคประชาธิปัตย์ อภิปรายไม่ไว้วางใจโจมตีว่าการบริหารประเทศไร้ประสิทธิภาพ ไม่เป็นไปตามนโยบายที่แถลงไว้ ประกอบกับพรรคร่วมรัฐบาลได้แก่ พรรคความหวังใหม่ พรรคนำไทย และพรรคมวลชน ได้ขอให้เขาลาออกจากตำแหน่ง จากสภาพการณ์

ดังกล่าว ได้ทำให้รัฐบาลบรรหาร ต้องเผชิญกับสภาพเศรษฐกิจที่มีเค้าลางเริ่มกลายเป็นฟองสบู่ หมายความว่า “เศรษฐกิจมีการเติบโตอย่างรวดเร็วเหมือนกับฟองสบู่คือโตอย่างรวดเร็วแบบบวม ๆ แต่ไม่ยั่งยืน เพราะเป็นการเติบโตโดยอาศัยทุนและการกู้ยืมจากต่างชาติมาลงทุนในอสังหาริมทรัพย์ ตลาดหุ้นเพื่อเก็งกำไร

การเมืองการปกครองในยุคของรัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ พ.ศ. 2539 – พ.ศ. 2540 รัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ได้เผชิญกับภาวะเศรษฐกิจที่กำลังจะถดถอยอย่างหนักตั้งแต่ปีพ.ศ. 2539 และเกิดวิกฤติขึ้นในประเทศ อันมีภาวะถดถอยต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยรัฐบาลชวนและรัฐบาลบรรหาร จนกระทั่งบริษัท มูดี้ส์อินเวสเตอร์เซอร์วิส จำกัด ได้จัดอันดับลดความน่าเชื่อถือทางการเงินของประเทศไทยลง ซึ่งทำให้รัฐบาลพลเอกชวลิต ต้องประกาศชะลอการลงทุนทางเศรษฐกิจและลดโครงการลงทุนขนาดใหญ่ รัฐบาลของพลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ เป็นรัฐบาลที่มีส่วนรับผิดชอบต่อวิกฤตการณ์ทางการเงิน เมื่อปี พ.ศ. 2540 ที่ทำให้ประเทศไทยล้มละลาย และลุกลามไปทั่วโลกและส่งผลต่อสหรัฐอเมริกา ในวันที่ 27 ตุลาคม พ.ศ. 2540 เนื่องจากดัชนีอุตสาหกรรมดาวโจนส์ ปรับตัวลดลงถึง 554.26 จุด ไปปิดที่ 7161.15. จุด คิดเป็นร้อยละ 7.18 ด้วยการทำเงินคงคลังทั้งหมดของประเทศเข้าไปอุ้มค่าเงินบาท ซึ่งถูกปล่อยขายในขณะนั้น ธุรกิจของเหล่าแกนหลักของรัฐบาลชุดนี้ ยังถูกตั้งข้อสังเกตว่า ไม่ได้รับผลกระทบต่อวิกฤตการณ์แต่อย่างใด ในขณะที่ธุรกิจของบุคคลโดยทั่วไปที่ไม่มีความเกี่ยวข้องกับคนในรัฐบาลนั้น ได้รับผลกระทบถึงขั้นล้มละลายเป็นจำนวนมาก จนมีการประท้วงโดยประชาชนส่งผลทำให้พลเอกชวลิตต้องพ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2540

การเมืองการปกครองในยุคของรัฐบาล พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร พ.ศ. 2544 – พ.ศ. 2548 นับตั้งแต่การก้าวขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีของ พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร ในวันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2544 ใต้สโลแกน คิดใหม่ ทำใหม่ของพรรคไทยรักไทย อันมีนโยบายที่ใช้หาเสียงและได้นำไปปฏิบัติอย่างจริงจัง คือ นโยบายพักชำระหนี้ 3 ปีแก่เกษตรกรรายย่อย นโยบาย 30 บาทรักษาทุกโรค นโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ นโยบายจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน นโยบายจัดตั้งธนาคารประชาชน นโยบายบ้านเอื้ออาทร และนโยบายปราบปรามยาเสพติด ซึ่งนโยบายเหล่านี้ได้ทำให้เกิดภาพลักษณ์ใหม่ทางการเมืองที่ไม่ค่อยปรากฏในพรรคการเมืองใดในอดีตที่ผ่านมา ซึ่งเมื่อพรรคไทยรักไทยนำมาหาเสียงจนชนะการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2544 และนอกจากนี้ยังเป็นการสะท้อนให้เห็นอีกว่า นโยบายดังกล่าวเป็นที่นิยมของประชาชน หากมองโดยภาพรวมจะพบว่านโยบายการบริหารประเทศของ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร เป็นไปในลักษณะที่สอดคล้องและตรงกับความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ จึงได้รับการขานรับจากประชาชนเป็นอย่างมาก และในส่วนของพรรคไทยรักไทยก็มีการขยายตัวแบบก้าวกระโดด โดยเฉพาะเมื่อพรรคความหวังใหม่มีมติให้ยุบพรรครวมกับพรรคไทยรักไทย ยิ่งทำให้พรรคไทยรักไทยมี ส.ส.จำนวนมากยิ่งขึ้น สร้างเสถียรภาพให้

ฝ่ายรัฐบาลอย่างไม่เคยมีปรากฏมาก่อน จนทำให้ฝ่ายค้านไม่สามารถรวบรวมสมาชิกในสภาฯเพื่อเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจนายกรัฐมนตรีได้ ทำได้เพียงอภิปรายรัฐมนตรีเป็นรายบุคคลเท่านั้น จากที่กล่าวมาทั้งหมดทำให้ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร สามารถดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีจนครบวาระ 4 ปี ถือเป็นประวัติศาสตร์ทางการเมืองที่ผู้นำรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งตามระบอบประชาธิปไตยสามารถอยู่ในตำแหน่งจนครบวาระได้ ในปี พ.ศ. 2548 ถึง มิถุนายน พ.ศ. 2549 รัฐบาล พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ถูกรัฐประหารโดยกลุ่มทหารภายใต้คณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (คปค.) นำโดย พล.อ. สนธิ บุญยรัตกลิน หัวหน้าคณะฯ เมื่อวันที่ 19 กันยายน 2549 อันมีข้ออ้างในการยึดอำนาจครั้งนี้ คือ

1. การคอร์รัปชั่นในการบริหารงานของรัฐบาล
2. เพราะสร้างความแตกแยกขึ้นระหว่างคนในชาติ
3. การแทรกแซงอำนาจองค์กรอิสระโดยรัฐบาล
4. และมีพฤติกรรมที่เข้าข่ายหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ

อย่างไรก็ตาม การยึดอำนาจในปี พ.ศ. 2549 เป็นเหตุให้เกิดการแทรกแซงทางการเมืองโดยกองทัพทหาร แต่บทบาทของกองทัพกลับถูกต่อต้านจากนักวิชาการ และกลุ่มภาคประชาชน ซึ่งกลับกลายเป็นว่าบรรยากาศของคนในสังคมไทยไม่ยอมรับการรัฐประหารในครั้งนี้

การเมืองการปกครองเข้าสู่การรัฐประหาร 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2557 ในการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรไทยเป็นการทั่วไป พ.ศ. 2554 ยิ่งลักษณ์ ชินวัตรและพรรคเพื่อไทยชนะเลือกตั้ง และตั้งรัฐบาลใหม่โดยมียิ่งลักษณ์เป็นนายกรัฐมนตรี มีการประท้วงต่อต้านการเสนอกฎหมายร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรม ฯ นำโดย สุเทพ เทือกสุบรรณ อดีตเลขาธิการพรรคประชาธิปัตย์เริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2556 ภายหลัง สุเทพตั้งคณะกรรมการประชาชนเพื่อการเปลี่ยนแปลงประเทศไทยให้เป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (กปปส.) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อตั้ง "สภาประชาชน" ที่ไม่ได้มาจากการเลือกตั้งเพื่อดูแลการปฏิรูปการเมือง กลุ่มนิยมรัฐบาล รวมทั้งแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ (นปช.) จัดชุมนุมเช่นกัน มีความรุนแรงเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว เป็นเหตุให้มีผู้เสียชีวิตและบาดเจ็บจำนวนมาก การประกาศยุบสภา ฯ ของนายกรัฐมนตรียิ่งลักษณ์ ชินวัตร ในวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2556 ได้สะท้อนถึงวิธีการแก้ปัญหาทางการเมืองและยังถือเป็นบทพิสูจน์ทางการเมืองของกลุ่มทักษิณที่ยอมถอยจังหวะก้าวทางการเมือง เพื่อให้บรรยายความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างกลุ่ม กปปส. และกลุ่มมวลชนกลุ่มนักคิด และประชาชนกับรัฐบาลลดทอนลง หากแต่ในช่วงจังหวะถอยทางการเมืองกลับไม่ได้ส่งผลให้ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างสองฝ่ายลดลง ทั้งนี้เพราะการยุบสภาถือเป็นการยอมรับข้อเรียกร้องของกลุ่มคัดค้านเท่านั้น หากแต่ไม่ยอมลงจากอำนาจทางการเมือง และยังคงรักษาการในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อไปหลังยุบสภา จนกระทั่งศาลรัฐธรรมนูญมีคำวินิจฉัย ในวันที่ 7 พฤษภาคม

พ.ศ. 2557 ว่า “การใช้อำนาจในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีโอนย้ายนายถวิล เปลี่ยนศรี ตำแหน่งเลขาธิการสภาความมั่นคงแห่งชาติ เปลี่ยนเป็น พล.ต.อ.เพรียวพันธ์ ดามาพงศ์” กล่าวได้ว่า ศาลรัฐธรรมนูญมีคำวินิจฉัยเป็นเอกฉันท์ให้ยิ่งลักษณ์และรัฐมนตรีที่มีมติย้ายข้าราชการระดับสูง ซึ่งเป็นที่โต้เถียงในปี 2554 พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรี ที่เหลืออยู่เลือกนิวัฒน์ธำรง บุญทรงไพศาล รองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์ เป็นผู้ปฏิบัติราชการนายกรัฐมนตรีแทนยิ่งลักษณ์

จากสถานการณ์ทางการเมืองข้างต้น ได้ทำให้กองทัพที่นำโดย พล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา ได้ประกาศกฎอัยการศึกเพื่อเปิดทางให้กองทัพเข้ามาดูแลความปลอดภัย และกระจายกำลังในพื้นที่ทั่วกรุงเทพ ฯ รวมไปถึงสถานีโทรทัศน์ช่องต่าง ๆ เพื่อให้ระงับออกอากาศ และได้เชื่อมต่อสัญญาณไปที่ช่อง 5 อีกทั้งได้จัดตั้งศูนย์อำนวยการรักษาความสงบเรียบร้อย (กอ.รส.) ขึ้น การทำรัฐประหารในประเทศไทย พ.ศ. 2557 เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม 2557 เวลา 16:30 น. โดยกองทัพไทยและสำนักงานตำรวจแห่งชาติ ซึ่งภายหลังได้จัดตั้งเป็นคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) อันมี พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา เป็นหัวหน้าคณะรัฐประหารโค่นรัฐบาลยิ่งลักษณ์ ซึ่งมีนิวัฒน์ธำรง บุญทรงไพศาลรักษาการ นับเป็นรัฐประหารครั้งที่ 13 ในประวัติศาสตร์ไทย รัฐประหารดังกล่าวเกิดขึ้นหลังวิกฤตการณ์การเมืองซึ่งเริ่มเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2556 เพื่อคัดค้านร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรม ฯ และอิทธิพลของทักษิณ ชินวัตร ในการเมืองไทย หลังรัฐประหารมีการประกาศให้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 สิ้นสุดลง ยกเว้นหมวด 2 พระมหากษัตริย์ นอกเหนือจากนี้ ยังสั่งยุบคณะรัฐมนตรีรักษาการ แต่ยังให้ศาลและองค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญยังทำหน้าที่ต่อคณะรัฐมนตรีรักษาการหมดอำนาจ ตลอดจนให้ยุบวุฒิสภา จนเมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2557 มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2557 ซึ่งให้มีสภานิติบัญญัติแห่งชาติทำหน้าที่แทนสภาผู้แทนราษฎร วุฒิสภา และรัฐสภา วันที่ 21 สิงหาคม 2557 สภา ฯ มีมติให้ พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา เป็นนายกรัฐมนตรี วันที่ 24 พฤษภาคม คสช. ยุบวุฒิสภาและให้หัวหน้าคณะมีอำนาจนิติบัญญัติ คสช. ยังสั่งให้อำนาจตุลาการดำเนินการภายใต้คำสั่ง วันที่ 25 พฤษภาคม คสช. ให้ศาลทหารมีอำนาจไต่สวนคดีเกี่ยวกับความผิดต่อองค์พระมหากษัตริย์ ความมั่นคงของชาติหรือละเมิดคำสั่งของคสช. วันที่ 26 พฤษภาคม มีพิธีสนองพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้ง พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา เป็นหัวหน้า คสช. พระบรมราชโองการดังกล่าวถูกมองว่าเป็นหัวใจสร้างความชอบธรรมแก่รัฐประหาร หลายประเทศประณามรัฐประหารครั้งนี้ ส่วนในประเทศไทยมีการตอบสนองทั้งยินดีและต่อต้าน รัฐประหารดังกล่าวเกิดขึ้นหลังวิกฤตการณ์การเมืองซึ่งเริ่มเมื่อเดือนตุลาคม 2556 เพื่อคัดค้านร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรม ฯ และอิทธิพลของทักษิณ ชินวัตร ในการเมืองไทย หลังรัฐประหาร พ.ศ. 2549 มีการประกาศให้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 สิ้นสุดลง ยกเว้นหมวด 2 คณะรัฐมนตรีรักษาการหมดอำนาจ ตลอดจนให้ยุบวุฒิสภา จนเมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม 2557 มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับ

ชั่วคราว) พุทธศักราช 2557 ซึ่งให้มีสภานิติบัญญัติแห่งชาติทำหน้าที่แทนรัฐสภา วันที่ 21 สิงหาคม 2557 สภาฯ มีมติเลือกพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา เป็นนายกรัฐมนตรี

การเมืองการปกครองไทยในสมัยรัชกาลที่ 9 เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติตามกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบสันตติวงศ์ พ.ศ. 2467 โดยด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร ต่อมาเมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2493 พระองค์ได้เสด็จขึ้นสู่พระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ 9 แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ในวันนั้นเอง ทรงเปล่งพระปฐมบรมราชโองการว่า “เราจะปกครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” พระปฐมบรมราชโองการดังกล่าวถือเป็นประถมธรรมิกราชวาจาและเป็นพระราชสัตยาธิษฐาน จะทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจปกครองราชอาณาจักรไทยโดยทศพิธราชธรรม โดยที่พระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ 9 ทรงเสด็จขึ้นครองราชย์ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการเมืองการปกครอง พ.ศ. 2475 ได้เพียง 14 ปี พระองค์จึงทรงครองราชย์ภายใต้การปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ซึ่งพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ไทยได้เปลี่ยนแปลงไปภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการเมืองการปกครอง พ.ศ. 2475 พระองค์จึงมิได้ทรงมีพระบรมเดชานุภาพจากความกล้าหาญความสามารถในการรบ การทำสงครามหรือการแผ่ขยายพระราชอาณาจักรอย่างกว้างใหญ่แต่พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงอันใกล้ชิดกับประชาชนทั้งประชาชนในกรุงเทพ ฯ ในเมือง ในชนบท และผู้อยู่ห่างไกล โดยที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย บัญญัติให้อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนชาวไทย พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นประมุขทรงใช้อำนาจนั้นทางรัฐสภา คณะรัฐมนตรี และศาล พระราชกรณียกิจและพระราชจริยาวัตรของพระองค์มีมากมายเป็นที่ประจักษ์แก่พสกนิกรทั้งประเทศเพราะพระองค์ทรงปฏิบัติทั้งพระราชกรณียกิจตามรัฐธรรมนูญ และการบำบัดทุกข์บำรุงสุข ทรงร่วมทุกข์ร่วมสุขกับประชาชนชาวไทยไม่เว้นแม้แต่ราษฎรในถิ่นทุรกันดาร พระองค์ทรงมีพระบรมเดชานุภาพแผ่ไพศาลปกป้องคุ้มครองประเทศชาติและประชาชนให้ตั้งอยู่ในความมั่นคงความเป็นปกติสุขและความจริญก้าวหน้าตามแนวทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง

จากผลการวิจัยพบว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 มีสาเหตุมาจากหลายด้านที่ซับซ้อน และด้วยสาเหตุที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของประเทศสยาม คือ อิทธิพลจากโลกตะวันตกที่เข้ามาล่าอาณานิคมทางยุโรป ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ทาให้เกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ทั้งนี้ด้วยบริบทของประทศสยามที่กำลังพัฒนาประเทศภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จึงจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองไปสู่ภาวะที่มีความทันสมัยมากขึ้น โดยมีสาเหตุดังนี้

1) เกิดจากกระแสนิยมการเมืองการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่แพร่กระจายไปทั่วโลก

2) เกิดจากสภาพภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ

3) เกิดจากการล่าอาณานิคมทางการเมืองและทางเศรษฐกิจของประเทศมหาอำนาจ

นับตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 เป็นต้นมา การเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยยังไม่สามารถพัฒนาไปได้อย่างที่ควรจะเป็น สาเหตุหลัก ๆ อาจเป็นเพราะปัญหาด้านการปกครองที่ไม่มีเสถียรภาพเท่าที่ควร อาจกล่าวได้ว่าเป็นเพราะสาเหตุใน

ประเด็นที่ 1 คือ ชนชั้นปกครองได้ถูกแยก ออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายอนุรักษ์นิยม (ฝ่ายนิยมเจ้า) และฝ่ายแนวคิดใหม่ (คณะราษฎร) ซึ่งสิ่งนี้เป็นเพียงจุดเริ่มต้นของการช่วงชิงอำนาจบริหารและอำนาจทางการเมืองของบรรดานักปกครองทั้งหลาย

ประเด็นที่ 2 คือ การเข้ามาของทหารที่เข้ามายึดอำนาจบ่อยครั้ง จนทำให้ระบอบประชาธิปไตยไม่สามารถพัฒนาได้อย่างที่ควรจะเป็น มีเพียงยุคหลัง ๆ เท่านั้นที่กองทัพทหารว่างเว้นจากอำนาจทางการเมืองเพียงชั่วคราว แต่ก็ไม่ยอมปล่อยให้ประชาชนได้ปกครองอำนาจทางการเมืองซะทีเดียว ยังคงมีส่วนร่วมในการปกครองอยู่ห่าง ๆ

ประเด็นที่ 3 คือ การที่ข้าราชการประจำเข้าไปมีบทบาทและทำหน้าที่เป็นนักการเมืองเสียเองโดยการเข้าไปดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ทางการเมือง เพื่อทำหน้าที่กำหนดนโยบาย อาทิ เป็นรัฐมนตรี เป็นวุฒิสมาชิก เป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติ เป็นต้น ระบบการเมืองไทยจึงเป็นระบบการเมืองแบบ “อำมาตยาธิปไตย” (Bureaucratic Polity) ซึ่งเป็นลักษณะเด่นชัดมาตั้งแต่การปฏิวัติในปี พ.ศ.2475 ดังจะได้ยกปัญหาต่าง ๆ มากล่าวดังต่อไปนี้

1. การจัดโครงสร้างระบบบริหารราชการไทยได้เน้นหลักการรวมอำนาจไว้ที่ส่วนกลางจนมากเกินความจำเป็น จึงก่อให้เกิดปัญหาของการบริหารงาน และการดำเนินงานที่ล่าช้าเป็นไปอย่างไม่ทั่วถึง นับตั้งแต่การปฏิวัติการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 จนถึงปัจจุบัน ระบบและโครงสร้างของการบริหารในแบบราชการไทยมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง แต่ยังไม่ทันเหตุการณ์ไม่สอดคล้องกับความเจริญทางเทคโนโลยีและเศรษฐกิจที่มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ในปัจจุบันการบริหารราชการได้มีการกระจายอำนาจไปสู่ส่วนท้องถิ่นมากขึ้นกว่าที่เป็นมา มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญที่กระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น และจัดตั้งหน่วยงานรองรับเพื่อส่งเสริมระบอบประชาธิปไตยมากขึ้น

2. ปัญหาการเล่นพรรคเล่นพวกในระบบราชการไทย

3. ข้าราชการในท้องถิ่นยังมีการตัดสินใจช้า เพราะอำนาจบางเรื่องยังอยู่ในส่วนกลาง การขยายตัวของหน่วยงานโดยไม่มีขอบเขต การขาดเอกภาพในการบริหารงานบุคคลต่าง ๆ และการมีกฎระเบียบ และวิธีการปฏิบัติที่ยุ่งยากซับซ้อน

ประเด็นที่ 4 คือ ปัญหาการใช้รัฐธรรมนูญ เพื่อเป็นหลักในการปกครองประเทศ ดังจะเห็นได้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญทั้งโดยสันติวิธีและวิธีที่รุนแรง การที่ประเทศไทยต้องเปลี่ยนรัฐธรรมนูญบ่อยครั้งเช่นนี้ เนื่องมาจากสาระของรัฐธรรมนูญยังไม่มีความเหมาะสม และก่อให้เกิด

ประชาธิปไตยอย่างแท้จริง อีกประการหนึ่งเนื่องมาจากสาเหตุที่ผู้นำฝ่ายต่าง ๆ บางกลุ่ม ยังไม่ยอมรับที่จะให้มีรัฐธรรมนูญเป็นหลักในการปกครองประเทศอย่างต่อเนื่อง จากตัวอย่างของรัฐธรรมนูญบางฉบับ เช่น รัฐธรรมนูญ ฉบับ พ.ศ. 2475 ฉบับ พ.ศ. 2493 ฉบับ พ.ศ. 2501 ฉบับ พ.ศ. 2511 ฉบับ พ.ศ. 2519 และฉบับ พ.ศ. 2520 มีตัวบทกำหนดที่เปิดโอกาสให้กับผู้นำบางฝ่ายใช้อำนาจมากเกินไป รัฐธรรมนูญฉบับที่กล่าวมาทั้งหมดจึงถูกใช้บังคับเป็นเวลานานกว่า 40 ปี ซึ่งตรงกันข้ามกับรัฐธรรมนูญบางฉบับ ที่เป็นหลักในการปกครองประเทศที่ค่อนข้างสมบูรณ์ เช่น รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2489 ฉบับ พ.ศ. 2492 และฉบับปี พ.ศ. 2517 ใช้เป็นหลักในการปกครองในระยะสั้นๆ เพียง 6 ปีเท่านั้น ต้องถูกยกเลิกไป รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยบางฉบับมีการให้อำนาจฝ่ายบริหารโดยไม่มีการถ่วงดุล ทำให้ฝ่ายบริหารมีความเฉียบขาดในการจัดการเรื่องต่าง ๆ ด้วยตนเอง ซึ่งอาจทำให้เกิดความฉับไวในการแก้ไขปัญหาเร่งด่วน แต่ก็นำมาซึ่งการใช้อำนาจรัฐในทางที่ผิดโดยมีการสั่งลงโทษประหารชีวิตผู้บริสุทธิ์ไปแล้วเป็นจำนวนมาก การนำรัฐธรรมนูญมาใช้จะต้องมีความสอดคล้องกับผู้นำฝ่ายต่าง ๆ และต้องมีความคิดเห็นที่ตรงกัน ยึดอยู่ในหลักการของประชาธิปไตยและความมั่นคงของประเทศ และประชาชนต้องมองเห็นความสำคัญของรัฐธรรมนูญด้วย เมื่อเป็นเช่นนั้นการใช้รัฐธรรมนูญจึงจะมีปัญหาน้อยลงและเป็นหลักที่ใช้ในการปกครองประเทศได้ตลอดไป

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย เป็นกฎหมายลำดับศักดิ์สูงสุดแห่งราชอาณาจักรไทย กฎหมายอื่นใดจะขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญไม่ได้ รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายว่าด้วยการจัดระเบียบการปกครองของประเทศ ซึ่งตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ประเทศไทยมีรัฐธรรมนูญแล้วทั้งสิ้น 20 ฉบับ รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน คือ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 เป็นฉบับที่ 20 สาเหตุที่นำไปสู่การเลิกล้มรัฐธรรมนูญในประเทศไทยที่สำคัญ ๆ มี 3 ประการ คือ

1. นักการเมืองบางกลุ่มไม่เคารพและไม่ปฏิบัติตามเจตนารมย์ของรัฐธรรมนูญ ที่ใช้บังคับอยู่ในขณะนั้น ดังจะเห็นได้จากการที่รัฐบาลจอมพล ถนอม กิตติขจร และรัฐบาลของนายธานินทร์ กรัยวิเชียร พยายามใช้รัฐธรรมนูญชั่วคราวให้กลายเป็นรัฐธรรมนูญฉบับถาวรยังผลให้ประชาชนบางกลุ่มไม่พอใจรัฐบาลและพยายามหาทางล้มเลิกรัฐธรรมนูญนั้นเสีย ในทำนองเดียวกันเมื่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรบางคนไม่ปฏิบัติตามเจตนารมย์ของรัฐธรรมนูญ และพยายามอาศัยช่องโหว่บางประการของรัฐธรรมนูญประพฤติตนอย่างผู้ไร้วินัย จึงไม่เพียงเปิดโอกาสให้ผู้ไม่ชอบรัฐธรรมนูญในฉบับนั้นยกมาเป็นข้ออ้างในการล้มเลิกรัฐธรรมนูญเพียงเท่านั้น แต่ยังทำให้ผู้ที่ศรัทธาในรัฐธรรมนูญเสื่อมศรัทธาในรัฐธรรมนูญฉบับนั้นอีกด้วย การล้มเลิกรัฐธรรมนูญเป็นสาเหตุสำคัญที่เกิดจากทัศนคติทางการเมืองและพฤติกรรมของบุคคล มากกว่าเกิดจากความไม่เหมาะสมของบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญเอง

2. ความขัดแย้งระหว่างรัฐธรรมนูญกับอำนาจนิยม มองในอดีตย้อนไปจะเห็นว่าผู้นำบางกลุ่มใช้อำนาจการปกครองประเทศตามอำเภอใจ โดยยึดตัวกำหนดในรัฐธรรมนูญบางฉบับที่

เอื้ออำนวยให้ และเมื่อมีรัฐธรรมนูญที่บังคับใช้และให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมคือประชาชน แต่ขัดกับอำนาจนิยมของผู้นำบางฝ่าย จึงเป็นสาเหตุให้เกิดการล้มเลิกรัฐธรรมนูญโดยกลุ่มผู้นำอำนาจนิยม โดยอ้างเหตุผลความไม่เหมาะสม ความไม่สมบูรณ์ของตัวเนื้อหาสาระของรัฐธรรมนูญ จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้รัฐธรรมนุญมีการล้มเลิกบ่อยครั้ง

3. การขาด “รัฐธรรมนูญนิยม” เป็นสาเหตุหนึ่งที่ก่อให้เกิดการล้มเลิกรัฐธรรมนูญ กลุ่มผู้นำที่เป็นแกนในการปกครองบ้านเมืองที่มีความเคยชินอยู่กับอำนาจนิยมบางกลุ่ม ยังมีความนิยมในการที่จะปกครองบริหารบ้านเมืองตามแบบเดิมโดยเน้นการบริหารแบบผูกขาด มีการกระจายอำนาจน้อย รวมทั้งการบริหารที่ปกป้องคุ้มครองสถานะ และผลประโยชน์ของตนเองและกลุ่มคนบางกลุ่ม กลุ่มแกนนำอำนาจดังกล่าวยังไม่เห็นความสำคัญและมุ่งมั่นในรัฐธรรมนูญนิยมมากพอ ดังนั้นเมื่อประชาชนใช้สิทธิตามรัฐธรรมนูญเกินความพอดีไปบ้าง จึงก่อให้เกิดสถานการณ์และความสับสนมากยิ่งขึ้น กลุ่มแกนนำอำนาจนิยมจะมองว่าสาเหตุของความสับสนวุ่นวายมาจากการใช้รัฐธรรมนูญ แม้กระทั่งบางครั้งรัฐธรรมนูญฉบับนั้นถูกยกร่างและนำมาใช้โดยกลุ่มอำนาจนิยมก็ยังถูกล้มเลิก เช่น รัฐธรรมนูญ ฉบับปี พ.ศ. 2514 เป็นต้น

การเมืองการปกครองไทยในยุคประชาธิปไตย (หลัง พ.ศ. 2475) ช่วงแห่งการช่วงชิงอำนาจของ 2 ขั้วอำนาจ ระหว่างกลุ่มอำนาจใหม่โดยคณะราษฎร และกลุ่มอำนาจเก่าโดยกลุ่มนิยมเจ้า ในปี พ.ศ. 2475 – พ.ศ. 2500 เป็นผลทำให้การเมืองการปกครองของไทยอยู่ในช่วงการช่วงชิงอำนาจกันทั้ง 2 ฝ่าย ทำให้การเมืองการปกครองของไทย รวมไปถึงการพัฒนาประเทศเป็นไปอย่างช้า ๆ และขาดเสถียรภาพในการปกครองเป็นอย่างยิ่ง

ในยุคสมัยอำนาจเผด็จการที่อยู่เหนือระบอบประชาธิปไตย พ.ศ. 2500 – พ.ศ. 2520 ช่วงแห่งการตื่นตัว ระหว่างปี พ.ศ. 2500 – พ.ศ. 2520 ยุคแห่งการตื่นตัวทางการเมืองของ นิสิต นักศึกษา อาจารย์นักหนังสือพิมพ์ นักการเมือง และนักเรียนที่มีความคิด กล้าแสดงออก ที่ออกมาต่อต้านกับอำนาจเผด็จการ จนผลักดันให้เกิดการเรียกร้องของกลุ่มต่าง ๆ ในด้านสิทธิ เสรีภาพ ตามแนวทางของระบอบประชาธิปไตย จนทำให้เกิดความขัดแย้งกันระหว่าง 2 อุดมการณ์ คือ เสรีนิยม กับ สังคมนิยม

ในยุคสมัยแห่งระบอบประชาธิปไตยครึ่งใบ พ.ศ. 2521 – พ.ศ. 2535 ช่วงแห่งการเกิดประชาธิปไตยแบบครึ่งใบ ระหว่างปี พ.ศ. 2521 – พ.ศ. 2543 อาจกล่าวได้ว่า เป็นช่วงเวลาที่มีการเมืองที่เข้มข้นเข้ามาแทนที่ และมีความตื่นตัวของ นักการเมือง นิสิต ประชาชนทั่วไป หันมาสนใจการเมืองมากขึ้น ด้วยการที่เป็นประชาธิปไตยครึ่งใบ จึงทำให้การวิพากษ์ วิจารณ์ การทำงานของรัฐบาล เป็นไปอย่างมีเสรีมากขึ้น มีการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นมากขึ้น มีรัฐธรรมนูญที่เอื้อต่อประชาชนมากขึ้น นักการเมืองยังเคารพกติกาทางการเมือง เปิดโอกาสให้ผู้มีเสียงข้างมากอันดับ 1 ในรัฐสภาได้จัดตั้งรัฐบาลก่อน และยุบสภาเมื่อเห็นว่ารัฐบาลทำหน้าที่ต่อไปไม่ได้แล้ว

ในยุคสมัยแห่งพรรคการเมืองและการเลือกตั้ง พ.ศ. 2535 – พ.ศ. 2554 ช่วงแห่งการเลือกตั้งหลังผ่านการเมืองในยุคประชาธิปไตยครึ่งใบมา บรรยากาศการเมืองที่เต็มไปด้วยพรรคการเมืองบรรยากาศแห่งการแข่งขัน และการรณรงค์ให้ประชาชนใช้สิทธิในการเลือกตั้ง ประชาชนโดยทั่วไปสนใจการเมืองมากขึ้น และจับตาดูการทำงานของรัฐบาลมากขึ้น ซึ่งเป็นผลพวงมาจากยุคประชาธิปไตยครึ่งใบ ทั้งนี้ประเด็นที่ประชาชนให้ความสนใจอีกประเด็นคือ 1) เพื่อแก้ไขปัญหาวิกฤติการเงินและเศรษฐกิจ เพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ประชาชน และนักลงทุนทั้งในประเทศและต่างประเทศ 2) สร้างกลไกและองค์กรอิสระ ประเด็นนี้แสดงให้เห็นว่า การว่างเว้นจากการเมืองของกองทัพที่ลดบทบาทลงไปชั่วคราว

ในยุคสมัยประชาธิปไตยกับอำนาจทุนนิยม พ.ศ. 2544 – พ.ศ. 2550 ช่วงแห่งการมีประชาธิปไตยที่เดินไปพร้อมกับทุนนิยม พ.ศ. 2544 – พ.ศ. 2550 เป็นช่วงแห่งการพัฒนาประเทศไทย ทั้งการเมืองเศรษฐกิจ สังคม เป็นอย่างมากมีการเจริญเติมโตของธุรกิจรายย่อย และรายใหญ่เป็นจำนวนมาก การบริหารแบบเอกชนที่ประยุกต์ใช้กับระบบราชการ ประเทศไทยในช่วงนี้เป็นที่รู้จักของโลกมากขึ้น อีกทั้งเป็นการรวมตัวของผู้ที่มีความรู้ความสามารถเข้ามาบริหารประเทศจนพูดได้ว่ารัฐบาลในยุคนี้มีความเข้มแข็งและเป็นระบอบประชาธิปไตยมากที่สุด แต่ด้วยความเข้มแข็งกลับกลายเป็นดาบ 2 คม ที่ก่อให้เกิดการทุจริตที่มากขึ้น ซึ่งเป็นจุดอ่อนให้ฝ่ายตรงข้ามทางการเมืองได้ทำการรัฐประหารและเข้ามายึดอำนาจอีกครั้ง

ในยุคสมัยประชาธิปไตยกับรัฐประหาร พ.ศ. 2556 – พ.ศ. 2565 การรัฐประหารในประเทศไทยเมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2557 อันมีพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา เป็นหัวหน้าคณะรัฐประหารโค่นรัฐบาลยิ่งลักษณ์ซึ่งมี นิวัฒน์ธำรง บุญทรงไพศาล รักษาการ นับเป็นรัฐประหารครั้งที่ 13 ในประวัติศาสตร์ไทย รัฐประหารดังกล่าวเกิดขึ้นหลังวิกฤตการณ์การเมืองซึ่งเริ่มเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2556 เพื่อคัดค้านร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรม ฯ และอิทธิพลของ ทักษิณ ชินวัตร ในการเมืองไทย หลังรัฐประหาร พ.ศ. 2549 มีการประกาศให้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 สิ้นสุดลง ยกเว้นหมวด 2 คณะรัฐมนตรีรักษาการหมดอำนาจ ตลอดจนให้ยุบวุฒิสภา จนเมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2557 มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2557 ซึ่งให้มีสภานิติบัญญัติแห่งชาติทำหน้าที่แทนรัฐสภา วันที่ 21 สิงหาคม พ.ศ. 2557 สภา ฯ มีมติเลือกพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา เป็นนายกรัฐมนตรี

5.1.3 บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรม

นับจากอดีตจนถึงปัจจุบันพระสงฆ์ได้มีส่วนสำคัญกับสังคมไทยมาโดยตลอด โดยจัดเป็นสถาบันทางสังคมสถาบันหนึ่ง และได้ทำหน้าที่สืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน ทุกวันนี้พระสงฆ์มิได้ทำเฉพาะหน้าที่ในการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังได้ทำหน้าที่ในการช่วยเหลือสงเคราะห์สังคมในด้านต่าง ๆ หลายด้านด้วยกัน พระราชบัญญัติคณะสงฆ์พุทธศักราช

2505 แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2535 ได้ระบุถึงบทบาทของวัดและพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมไทยในปัจจุบันไว้ 6 ภารกิจ คือ งานปกครองคณะสงฆ์ งานศาสนศึกษา งานศึกษาสงเคราะห์ งานเผยแผ่ศาสนธรรม งานสาธารณูปการ และงานสาธารณสงเคราะห์ ทั้งเป็นบทบาทหลักที่กำหนดไว้อย่างกว้าง ๆ เพื่อให้เป็นแนวทางแก่พระสงฆ์ได้นำไปสู่การปฏิบัติ โดยเฉพาะบทบาทด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นบทบาทหลักดั้งเดิมแต่ครั้งพุทธกาลที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้ เริ่มเผยแผ่พระธรรม ได้มอบหมายภารกิจแก่พระสงฆ์สาวกให้สำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบต่อสังคมไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขของชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย” พระพุทธดำรัสดังกล่าวพระองค์ทรงตรัสไว้เป็นหลักให้แก่พระสงฆ์ได้ยึดถือปฏิบัติเป็นแนวทางในการแสดงหน้าที่และบทบาทของพระสงฆ์มิให้คลาดเคลื่อน

หลักทศพิธราชธรรม 10 ประการ หากพิจารณาด้วยดีแล้วจะเห็นได้ว่าไม่ใช่เป็นธรรมสำรับผู้ปกครองสูงสุดโดยเฉพาะพระราชาหรือพระมหากษัตริยเท่านั้น แต่เป็นธรรมสำหรับผู้ทำหน้าที่ปกครองทั่ว ๆ ไปตั้งแต่ระดับชาติ ระดับสังคม ระดับชุมชน ระดับครอบครัว ตลอดลงมาจนถึงระดับประชาชนทุกคนในชาติ สามารถประมวลลงในหลักการปกครองได้ 3 ประการ คือ

1. หลักการครองตน คือ มีมาตรฐานทางจริยธรรมสูงด้วยศีล ประพฤติสุจริตอยู่ในกรอบของศีลธรรมเป็นปกติ ไม่เบียดเบียนทำร้ายเอารัดเอาเปรียบประชาชน มีความเห็นแก่ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว เสียสละความสุขสำราญ หรือแม้แต่ชีวิตของตนเพื่อประชาชนด้วยปริจจาคะ มีความไม่ลุ่มหลงมัวเมาในโลกิยารมณ์ด้วยตปะ มีความอดทนอดกลั้นต่ออุปสรรคต่าง ๆ ด้วยขันติ

2. หลักการครองคน คือ เป็นผู้ให้ด้วยทาน แบ่งปันเสียสละวัตถุสิ่งของช่วยเหลือประชาชน ให้ความรู้ ให้อาชีพ แนะนำในสิ่งที่ดีงามมีประโยชน์ให้แก่ประชาชน มีความสุภาพอ่อนน้อม ไม่ถือตัว ไม่กระด้าง เย่อหยิ่ง หยาบคาย เข้าถึงทุกคนได้ง่ายด้วยมัททวะ

3. หลักการครองงาน คือ มีความซื่อสัตย์สุจริตในการปฏิบัติหน้าที่ต่อตนเองและผู้อื่นด้วยอาชชวะ ไม่ลุแก่อำนาจแห่งความโกรธด้วยอักโกธะ ไม่ข่มเหง ไม่คุกคาม ไม่ใช้ความรุนแรงกับประชาชนด้วยอวิหิงสา ดำเนินงานตามระเบียบแบบแผนอันดีงามที่ถูกต้องและเป็นธรรมด้วยอวิโรธนะ

บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยในยุคสมัยสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี (ก่อน พ.ศ. 2475) ตามหลักทศพิธราชธรรม

ปัญหาการพัฒนาการปกครองที่ยึดมั่นในอุดมการณ์ทางการเมืองแบบเทวราชาและธรรมราชาในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในสมัยช่วงปลายสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรีนั้น แม้จะทำให้มีความสงบสุขบ้างในบางช่วงเวลาที่เว้นว่างจากการทำสงคราม แต่ก็ต้องเผชิญกับอาณาจักรอื่นที่เข้ามารุกรานอยู่บ่อยครั้ง ถ้ากษัตริย์และกองทัพไม่มีความเข้มแข็งพอและขาดความสามัคคีกันในการทำสงคราม ก็จะเสียอาณาจักรให้กับข้าศึกได้ แนวคิดเทวราชาและธรรมราชานั้นจะต้องรักษาอาณาจักรและขยายอำนาจของรัฐในสมัยนั้นได้ด้วย เพราะในสมัยนั้นมีการทำสงครามแย่งชิงอาณาจักรกันอยู่ตลอดเวลา อาจกล่าวได้ว่าเมื่อความอ่อนแอของกษัตริย์และกองทัพเกิดขึ้น ความเสื่อมแห่งอาณาจักรก็เกิดขึ้นตามมา ดังนั้นหลักทศพิธราชธรรม 10 ประการ จึงเป็นคุณสมบัติของนักปกครองที่ดี เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในอุดมการณ์ทางการเมืองแบบเทวราชาและธรรมราชาในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพื่อเป็นการส่งเสริมหลักการให้ผู้ปกครอง ผู้นำกองทัพ ขุนศึก ขุนนาง และเหล่าข้าราชบริพาร ได้นำหลักทศพิธราชธรรมไปปฏิบัติ เพื่อทำให้ประชาชนในอาณาจักรมีความกินดีอยู่ดี เป็นอาณาจักรที่มีความเข้มแข็ง และสามารถแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนให้แก่ประชาชนได้ และสร้างอุปนิสัยที่ดีที่เข้มแข็งสามัคคีให้แก่ผู้ปกครอง ผู้นำกองทัพ ขุนศึก ขุนนาง และเหล่าข้าราชบริพาร

จากผลการวิจัยพบว่า การปกครองในสมัยสุโขทัยเป็นการปกครองระบอบราชาธิปไตย ที่มีพระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจเด็ดขาด ในตอนต้นของการตั้งอาณาจักรสุโขทัยเป็นการปกครองแบบบิดาปกครองบุตร แต่ตอนปลายสมัยเป็นการปกครองแบบธรรมราชา และมีการสร้างความสัมพันธ์กับอาณาจักรอื่น เพื่อพัฒนาอาณาจักรให้เป็นปึกแผ่นเจริญรุ่งเรือง อาณาจักรสุโขทัยเมื่อแรกตั้งยังมีอาณาเขตไม่กว้างขวาง จำนวนพลเมืองยังไม่มาก และอยู่ในระหว่างก่อร่างสร้างตัว การปกครองในระยะเริ่มแรกจึงมีลักษณะเป็นระบบครอบครัว ผู้นำของอาณาจักรมีฐานะเป็นพ่อขุน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับประชาชน ผู้ปกครองเปรียบเสมือนบิดาของประชาชนทั้งปวง ต่อมาภายหลังรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชสถานการณ์บ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไป จึงเริ่มใช้วิธีการปกครองที่เป็นแบบแผนมากขึ้น ความสัมพันธ์ของผู้นำอาณาจักรกับประชาชนแตกต่างไปจากเดิม มีความพยายามเพิ่มพูนพระราชอำนาจพระมหากษัตริย์ให้สูงขึ้นทรงมีฐานะเป็น ธรรมราชา ลักษณะการาปกครองสมัยสุโขทัยแบ่งได้ 2 ระยะ คือ การปกครองสมัยสุโขทัยตอนต้น เริ่มจากรัชสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ไปถึงสิ้นรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช และการปกครองสมัยสุโขทัยตอนปลาย นับจากรัชสมัยพระยาเลอไท ไปจนกระทั่งอาณาจักรสุโขทัยหมดอำนาจลง

การปกครองโดยพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาถึงสมัยกรุงธนบุรีที่เรียกว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยระบอบนี้ มีหลักการปกครองที่ว่าด้วยประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการกำหนดผู้ปกครอง อำนาจสูงสุดในการปกครองรัฐเป็นของพระมหากษัตริย์ ดังนั้นความคิดทางการเมืองการปกครองที่ใช้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น ไม่สามารถทำให้อาณาจักรเกิดความมั่นคงอย่างถาวรได้ และทำให้เสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่าถึง 2 ครั้ง สาเหตุหลัก ๆ ก็คือ กษัตริย์ทรงอ่อนแอ

และแตกความสามัคคีกันเองในชนชั้นผู้นำ ลักษณะการปกครองแบบเทวราชานี้ถือว่า พระมหากษัตริย์เป็นเสมือนเจ้าชีวิต นอกจากจะมีพระราชอำนาจเด็ดขาด สามารถกำหนดชะตาชีวิตของผู้อยู่ใต้ปกครองแล้ว ยังถือว่าอำนาจในการปกครองนั้นพระมหากษัตริย์ทรงได้รับมาจากสวรรค์ หรือเป็นไปตามเทวโองการ การกระทำของพระมหากษัตริย์ถือเป็นความต้องการของพระเจ้า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเสมือนสมมุติเทพ เพราะฉะนั้นพระมหากษัตริย์ตามแนวความคิดแบบเทวราชาจึงทรงอำนาจสูงสุดล้นพ้น ลักษณะการปกครองเป็นแบบนายปกครองบ่าว หรือเจ้าปกครองข้า จากที่ได้กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยในยุคสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี (ก่อน พ.ศ. 2475) ตามหลักทศพิธราชธรรม เพื่อพัฒนาอาณาจักรให้เข้มแข็งควรมีดังนี้

บทบาทของพระสงฆ์มิได้จำกัดอยู่เฉพาะในเรื่องการสั่งสอนศาสนธรรม พิธีกรรม และการปฏิบัติธรรมเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการช่วยเหลือประชาชน ทั้งทางด้านวัตถุและการแก้ไขปัญหา และการพัฒนาชีวิต การที่จะนำหลักธรรมมาใช้กับการเมืองการปกครองก็เป็นอีกบทบาทหนึ่งของพระสงฆ์ที่จะต้องชี้แนะแนวทางในการนำหลักธรรมนั้นมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับการเมืองการปกครองเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนโดยรวม พระพุทธเจ้าไม่ทรงเน้นเรื่องระบบมากนัก เพราะระบบการเมืองหรือระบบการปกครองสามารถเปลี่ยนแปลงได้ไปตามกาลเวลา ไม่ยึดติดกับรูปแบบที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนามนุษย์ จะทรงเน้นที่การพัฒนาจิตใจคนเป็นสำคัญ เพื่อประโยชน์ต่อตนเองและประโยชน์แก่ผู้อื่นเป็นสำคัญ ดังนั้น

เมื่อใดที่พระมหากษัตริย์ทรงใช้พระราชอำนาจให้สอดคล้องกับหลักทศพิธราชธรรม จึงขนานพระสมัญญาว่า “ธรรมราชา” อันมีความหมายตามคำแปลว่า พระมหากษัตริย์ผู้ทรงทำให้อาณาประชาราษฎรยินดีด้วยธรรม (ราชา หมายถึง ผู้ที่ยังให้เกิดความยินดีแก่ราษฎร) คติ “ธรรมราชา” นี้จึงมีมาตั้งแต่ครั้งพระมหาธรรมราชาลิไทยุคสุโขทัยสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เป็นหลักธรรมที่แสดงถึงหลักการปกครองที่ใช้อุดมการณ์ทางการเมืองแบบธรรมราชา เพื่อรักษาและขยายอำนาจและอาณาเขตของผู้ปกครอง ทศพิธราชธรรมที่พระมหากษัตริย์ต้องทรงนำไปประพฤติปฏิบัติเพื่อไม่ให้กลายเป็นทรราช ประกอบด้วยหลัก 10 ประการดังนี้

1. ทาน อันหมายถึง การให้ที่เป็นประโยชน์ คือ อามิสทาน หรือการให้สิ่งของ เช่น ปัจจัยสี่ ธรรมทาน หรือการให้ปัญญา ความรู้ คำแนะนำที่เป็นประโยชน์แก่ประชาชน และอภัยทาน คือ การให้อภัยผู้ที่ควรได้รับการให้อภัย โดยปกติมนุษย์ทุกคนมักอยากได้มากกว่าอยากให้ ความอยากได้เป็นที่มาของความโลภ ในขณะที่การให้เป็นยารักษาความโลภ เมื่อโลภก็ต้องแสวงหา ซึ่งอาจนำมาซึ่งการทุจริตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ตรงกันข้ามกับการให้ซึ่งไม่หวังผลตอบแทนกลับเป็นเครื่องขจัดความโลภอันเป็น ที่มาของการทุจริตทั้งปวง

2. ศีล อันหมายถึง การสำรวมกาย การสำรวมใจ ไม่ให้ละเมิดทั้งศีลในศาสนา และกฎหมายบ้านเมือง รวมทั้งจริยธรรมทั้งปวง ราชธรรมข้อนี้จึงกว้างขวาง หมายถึงการเคารพหลักศาสนา เคารพหลักศีลธรรม เคารพหลักนิติธรรม และเคารพหลักจริยธรรม เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวรั้งไม่ให้พระมหากษัตริย์ประพฤติผิดกฎเกณฑ์ทุกชนิด

3. บริจาค ซึ่งหมายถึง พึงสละเพื่อประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่กว่า อันหมายถึง การเสียสละแม้กระทั่งชีวิตของตนเอง เพื่อประโยชน์ของมหาชน การเสียสละพระราชทรัพย์ พระกำลัง พระสติปัญญา หรือความสุขส่วนพระองค์ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนส่วนใหญ่

4. อาชชวะ คือ ความซื่อสัตย์ ซื่อตรง และสุจริตต่อประชาชน

5. มัททวะ คือ ความมีพระราชอัธยาศัยอ่อนโยน ไม่ทรงดื้อดึง ทรงรับฟังการกราบบังคม ทูลตักเตือนที่มีเหตุผล และไม่ทรงถือพระองค์ด้วยอำนาจมานะ

6. ตบะ คือ ความเพียรในการทรงปฏิบัติหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ให้ถูกต้องอย่างสม่ำเสมอ ต้องทรงมีความเป็นอยู่อย่างสามัญ อยู่ง่าย กินง่าย ต้องทรงข่มใจไม่ให้หลงใหลในความสุขสำราญจนกลายเป็นกษัตริย์ที่อ่อนแอ เพราะเป็นเหตุให้เสียบ้านเสียเมืองให้แก่ข้าศึกได้

7. อักโกธะ หมายถึง การไม่ทรงแสดงความโกรธให้ปรากฏ ไม่ทรงเกลียด หรือทรงพยาบาทมุ่งร้ายต่อผู้อื่นด้วยอคติ เพราะความโกรธย่อมเป็นที่มาของการตัดสินพระทัยที่ผิดพลาด เมื่อไม่ทรงโกรธการตัดสินพระทัยในเรื่องใด ๆ ก็เที่ยงธรรม ปราศจากอคติ เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จในทุก ๆ ด้าน

8. อวิหิงสา หมายถึง ไม่ทรงเบียดเบียนผู้อื่นก่อน รวมถึงสัตว์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ทรงยึดมั่นในสันติธรรมต่อทุกฝ่าย เจรจาโดยสันติวิธีก่อน ต้องไม่ทรงหลงระเริงอำนาจ และไม่ฆ่าผู้อื่นโดยไม่จำเป็น

9. ขันติ หมายถึง ทรงมีความอดทน อดกลั้น ต่ออารมณ์และสิ่งยั่วยุทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นโลภะ โทสะ โมหะ และทุกขเวทนาทั้งหลาย

10. อวิโรธนะ หมายถึง ทรงยึดหลักความถูกต้องเที่ยงธรรม ยกย่องคนดีมีศีลธรรม และปราบคนที่ควรปราบด้วยความเป็นธรรม

บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2325 - 2394) ตามหลักทศพิธราชธรรม

ปัญหาการเมืองการปกครองสยามในสมัยรัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พยายามรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง เพื่อให้เกิดความเป็นระบบและระเบียบที่ชัดเจน พระองค์ยังทรงต้องเผชิญกับการขยายอิทธิพลของพม่าใน “สมัยพระเจ้าปะดุงแห่งกรุงอังวะ และย้ายเมืองสู่กรุงอมรปุระ” ทรงเกณฑ์ทัพจำนวน 120,000 นาย โดยแบ่งทัพออกเป็น 9 ทัพ 5 สาย เพื่อหมายจะเข้าทำศึกกับสยามอันเป็นที่มาของสงครามเก้าทัพ แต่ท้ายสุดแล้วพม่าก็แพ้สยาม อีกทั้งสยาม

ประเทศยังต้องเผชิญกับการขยายอิทธิพลการล่าอาณานิคมของอังกฤษอีกด้วย ซึ่งแผ่อำนาจในประเทศอินเดียเรื่อยมา จนกระทั่งขยายลงสู่เกาะปีนังจนเป็นเหตุให้สยามต้องยอมเสียอำนาจอธิปไตยบนเกาะปีนังให้แก่อังกฤษ การเมืองภายในอาณาจักรมีเสถียรภาพ พระองค์สามารถควบคุมอำนาจทางการเมืองได้อย่างเบ็ดเสร็จ โดยแต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางชั้นผู้ใหญ่ให้ดูแลราชการในกรมกองต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี แม้พม่าจะยกทัพมารุกรานสยามในศึกสงคราม 9 ทัพ พม่าก็ต้องพ่ายแพ้ให้แก่สยามอีกครั้ง

การเมืองการปกครองสยามในสมัยรัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระองค์ต้องทรงเผชิญกับอำนาจและอิทธิพลของอังกฤษ โดยที่นายมาร์ควิส เฮสติงส์ (Marguis Hasting) ผู้สำเร็จราชการของอังกฤษในอินเดียได้แต่งตั้ง นายจอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Cravfurd) เป็นทูตเข้ามาเจริญพระราชไมตรีกับสยามในปี พ.ศ. 2365 การเจรจาไม่เป็นผลสำเร็จดังที่ต้องการ แต่อย่างไรก็ตามพระองค์ก็ยังคงให้ความอนุเคราะห์หรือยังคงช่วยเหลือพ่อค้าชาวอังกฤษที่ค้าขายในสยามให้มีความสะดวกโดยไม่มีการเพิ่มค่าธรรมเนียม พระองค์ยังทรงห่วงใยแผ่นดินสยามในยามที่เผชิญกับอุปสรรคในการพัฒนาประเทศอยู่สองด้าน คือ การแผ่อิทธิพลของพม่ากับการแผ่อิทธิพลของประเทศญวน (เวียดนาม) ที่พยายามชิงประเทศเขมร (กัมพูชา) จากสยาม พระองค์ทรงตระหนักถึงภัยคุกคามที่จะเกิดจากประเทศญวน ที่จะนำกำลังเข้าสู่แม่น้ำเจ้าพระยาตรงปากอ่าวไทย ด้วยเหตุนี้พระองค์ทรงสั่งการให้มีการอพยพคนมอญที่เมืองปทุมธานีไปตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ที่เมืองปากลัดหรือเมืองพระประแดง พร้อมตั้งชื่อเมืองใหม่ว่า “นครเขื่อนขันธ์” จังหวัดสมุทรปราการ เพื่อป้องกันข้าศึกที่จะรุกรานเข้ามาทางแม่น้าเจ้าพระยาที่ไหลลงสู่อ่าวไทย เป็นผลทำให้มีการสร้างป้อมปราการป้องกันศึกที่เมืองปากลัดถึง 9 ป้อม

การเมืองการปกครองสยามในสมัยรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ต้องทรงเผชิญกับทอิทธิพลจากพม่าและญวน และอิทธิพลของชาติตะวันตกที่พุ่งตรงเข้าสู่ประตูสยาม ซึ่งจะว่าไปแล้วอิทธิพลจากญวนและพม่าก็ขับเคี่ยวต่อสยามมาอย่างต่อเนื่อง อันเป็นผลทำให้รัชกาลที่ 3 ต้องตระเตรียมป้อมปราการ ทหารและกำลังไพร่พลเพื่อการศึก ในขณะนั้นอิทธิพลของชาติตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษได้ทำสงครามกับพม่ามาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นผลทำให้พม่าเองก็อ่อนกำลังทางการทหาร และความมั่นคงลงจนทำให้การเผชิญหน้ากันระหว่างสยามกับพม่าลดลงไปโดยปริยาย หากแต่สยามเองก็ต้องเผชิญกับการอำนาจของอังกฤษโดยตรง นั่นคือ ได้แต่งตั้ง ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี (Henry Berney) เป็นทูตมาขอเจรจาเป็นไมตรี เพื่อทำการค้ากับสยาม จนนำไปสู่การเกิดข้อตกลงภายในสนธิสัญญาระหว่างอังกฤษกับสยามฉบับแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ ปี พ.ศ. 2369 หรือสนธิสัญญาเบอร์นี ก็เพื่อสร้างการค้ากึ่งเสรีให้เกิดขึ้นภายในสยามทั้งในระดับราชธานี และระดับหัวเมือง แต่ท้ายสุดก็ไม่ประสบผลสำเร็จด้วยเพราะความรีบเร่ง และใจร้อนของอังกฤษ ที่อยากจะ

ได้เปรียบสยาม อีกทั้งไม่ยอมเสียเปรียบทางการค้าแก่สยามภายใต้ข้อตกลงในสนธิสัญญาเบอร์นี พ.ศ. 2369 อังกฤษจึงพยายามให้สยามแก้สนธิสัญญาฉบับดังกล่าว

การเมืองการปกครองสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พม่าถูกอังกฤษยึดครอง ฝรั่งเศสเข้ายึดประเทศแถบอินโดจีน (กัมพูชา เวียดนาม และลาว) สหรัฐอเมริกาบีบบังคับให้ญี่ปุ่นเปิดประเทศ เพื่อให้มีความสัมพันธ์กับชาติต่าง ๆ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ร.4) ทรงเข้าใจต่อสถานการณ์ภายนอกประเทศจึงทรงดำเนินนโยบาย “เปิดประเทศ” หรือสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ด้วยการทรงต้อนรับคณะทูตอังกฤษที่มี เซอร์ จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring) เป็นหัวหน้าคณะทูตแห่งสหราชอาณาจักร (อังกฤษ) ที่ได้รับการแต่งตั้งจากสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียแห่งประเทศอังกฤษ ให้มาขอเจรจาพระราชไมตรีและทำการค้ากับสยาม ปี พ.ศ. 2398 เป็นผลสำเร็จและได้เรียกสนธิสัญญานี้ว่า “สนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2398” สนธิสัญญาเบาว์ริงได้ส่งผลให้เกิดการค้าในประเทศ และระหว่างประเทศขึ้น ระหว่างคนสยามกับคนจีน คนสยามกับคนอังกฤษ ซึ่งการค้าภายใต้สนธิสัญญา ฯ และได้เปลี่ยนระบบการค้าของสยามจากที่ผูกขาดโดยหลวง เป็นการค้าเสรีแต่เพียงอย่างเดียว มีระบบพ่อค้าคนกลาง ซึ่งได้กลายเป็นการค้าที่ผูกขาดโดยนายทุนน้อย นายทุนใหญ่ หรือเอกชน ในขณะเดียวกันนั้นสิ่งที่เกิดขึ้นจากสนธิญญาเบาว์ริง ขุนนางข้าราชการบางส่วนได้ปรับตัว ด้วยการผันตัวเองมาทำการค้ากับชาวต่างชาติมากขึ้น จนกลายเป็นผู้ควบคุมการค้าโดยข้าราชการในแบบ “ทุนนิยมขุนนาง”

จากผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อำนาจสูงสุดในการปกครองเป็นของพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น พระมหากษัตริย์ได้อำนาจมาด้วยการสืบสันตติวงศ์ หรือการปราบดาภิเษก ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการสถาปนาหรือคัดเลือกพระมหากษัตริย์ แนวคิดทางการเมืองแบบธรรมราชาและเทวราชา ถูกนำมาปรับใช้ตั้งแต่ช่วงปลายสมัยสุโขทัยสู่สมัยอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์เรื่อยมา จึงกล่าวได้ว่าทั้ง 2 คตินิยมนี้ได้สร้างวัฒนธรรมทางการเมืองไทยจนสืบมาจนถึงปัจจุบัน โดยอันที่จริงแล้วการกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ขึ้น เพื่อเป็นการแสดงออกถึงอุดมการณ์ทางการเมือง ที่จะทำให้พระมหากษัตริย์ทรงปกครองโดยใช้พระราชอำนาจสูงสุดได้อย่างสมบูรณ์ที่สุด โดยผ่านระเบียบประเพณี กฎเกณฑ์ และพิธีกรรมต่าง ๆ อันที่จะนำมาใช้ในการปกครองอาณาจักรอยุธยาที่เรียกว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่จะมีการเปลี่ยนแปลงในช่วง รัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ที่พระองค์ทรงวางรากฐานสำหรับการปฏิรูปการปกครอง โดยพระองค์ทรงสนับสนุนให้มีการศึกษาอารยธรรม และความก้าวหน้าในรูปแบบการปกครองของตะวันตกมาปรับปรุงในการปกครองไทย นำไปสู่การปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 การเมืองการปกครองในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นตั้งแต่ รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 4 นั้น ต้องเผชิญกับอำนาจและอิทธิพลจากพม่า ญวน ลาว จีน และอิทธิพลของชาติตะวันตก ที่พุ่งตรงเข้าสู่ประตูสยาม ดังนั้น พระเจ้าแผ่นดินหรือกษัตริย์ ผู้นำกองทัพ ขุนนาง ขุนศึก และเหล่าข้าราช

บริพาร ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ควรนำหลักทศพิธราชธรรม 10 ประการนี้ไปปฏิบัติ เพื่อไม่ให้ประเทศอื่นเข้ามารุกรานสยามจนต้องตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศอื่น หลักทศพิธราชธรรม 10 ประการ มีดังนี้

1. ทาน คำว่า ทาน มักจะแปลตามตัวว่า การให้ แต่การให้แบบทศพิธราชธรรมนั้น ไม่ได้หมายถึง การแจกเงินเพียงอย่างเดียว แต่หมายถึง การสละทรัพย์สิ่งของบำรุงเลี้ยงดูช่วยเหลือชาวบ้านและการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมถึงการให้คำแนะนำ ให้กำลังใจด้วย

2. ศีล หมายถึง การเคารพหลักศีลธรรม เคารพหลักนิติธรรม และเคารพหลักจริยธรรม เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวรั้งไม่ให้พระมหากษัตริย์ ผู้นำกองทัพ ขุนนาง ขุนศึก และเหล่าข้าราชบริพาร ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ประพฤติผิดกฎเกณฑ์ทุกชนิด

3. ปริจจาคะ คือ บริจาค เสียสละความสุขของตัวเองหรือแม้แต่ชีวิต เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน

4. อาชชวะ แปลว่า ความซื่อตรง ไม่มีมารยาท ทำงานด้วยความสุจริต จริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

5. มัททวะ แปลว่า ความอ่อนโยน เป็นผู้ที่มีเหตุมีผล ไม่ใช้อำนาจไปตามอารมณ์ที่มีอคติ

6. ตปะ แปลว่า การเผาไหม้ และหมายรวมถึงความสามารถ ในการที่จะเผาสิ่งที่เป็นกิเลสตัณหาไม่ให้ครอบงำตน รู้จักระงับยับยั้ง ข่มใจ ไม่หลงใหลหมกมุ่นอยู่ในความสุขสำราญฟุ้งเฟ้อ แต่มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอ หรืออย่างสามัญ มุ่งแต่จะทำหน้าที่ให้สำเร็จให้บริบูรณ์เท่านั้น

7. อักโกธะ แปลว่า ไม่โกรธ เมื่อไม่มีความโกรธเป็นเจ้าเรือน ก็จะทำให้ดำรงความเป็นธรรมไว้ได้ มีเมตตารู้จักระงับความขุ่นเคืองใจ ใจสงบเสียแล้วการทำงานอย่างอื่นก็สบายเป็นอุทาหรณ์สำหรับท่านผู้นำชุมชนทั้งหลายด้วย อย่าโกรธ โกรธเผาตัวเอง และเผาคนอื่นด้วย เป็นนายอย่าโกรธลูกน้อง อย่าประจานลูกน้องในที่ประชุม เพราะทำอย่างนั้นเท่ากับสร้างศัตรูเพิ่มขึ้น และเป็นศัตรูตลอดชีวิตเป็นการสร้างศัตรูที่ง่ายที่สุด

8. อวิหิงสา แปลว่า ความไม่เบียดเบียน ไม่บีบคั้น ไม่กดขี่ ไม่หลงอำนาจขาดกรุณา ไม่หาเรื่องลงโทษ ไม่อาฆาต ไม่เกลียดชัง

9. ขันติ แปลว่า ความอดกลั้น มิใช่หมายเพียงว่าจะไม่แสดงอะไรออกมาเท่านั้น แต่หมายถึงอดกลั้นที่จะไม่ทำในสิ่งที่ตนเองรู้ว่าผิดว่าบาปด้วย

10. อวิโรธนะ แปลว่า ความไม่คลาดธรรม หมายความว่า ดำรงตัวให้ถูกต้องสอดคล้องกับประเพณีนิติธรรม ระเบียบข้อบังคับกฎหมาย โดยไม่เอนเอียง ไม่กวัดแกว่งออกไปจากความถูกต้องทำนองคลองธรรม

บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนกลาง (ยุคแห่งการปฏิรูปการปกครอง) ในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึง ในสมัยรัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2411 – พ.ศ. 2475) ตามหลักทศพิธราชธรรม

ปัญหาการพัฒนาและการกระจายอำนาจ และปัญหาการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ในสมัยกรุงรัตนโกสิทร์ตอนกลางในช่วงรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7 นั้น จะเห็นได้ว่าการทดลองการกระจายอำนาจ เพื่อให้ประชาชนได้ปกครองตนเองนั้น ประชาชนยังขาดความรู้ความเข้าใจในการบริหารท้องถิ่นอยู่มาก ประชาชนส่วนใหญ่ยังเคยชินกับการถูกปกครองโดยผู้ปกครอง มีเพียงชนชั้นปกครองเท่านั้นที่ได้รับการศึกษาในเรื่องนี้ และเสนาบดีบางส่วนได้ให้ความเห็นว่า ขณะนี้ประเทศสยามยังไม่พร้อมจะเปลี่ยนแปลงการปกครอง ด้วยปัจจัยที่ว่าประชาชนชาวสยามยังมีความรู้เรื่องการปกครองในระบอบประชาธิปไตยน้อยเกินไป

ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาการปกครองไทยตามหลักทศพิธราชธรรมในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนกลาง (ยุคแห่งการปฏิรูปการปกครอง) จึงต้องมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาผู้ปกครอง และผู้นำในระดับต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นผู้ปกครองในระดับชนชั้นสูง ขุนนางชั้นสูง อำมาตย์ชั้นสูง เสนาบดี จนถึงผู้นำท้องถิ่น ให้มีความสามารถในเรื่องของการเผยแพร่ความรู้การกระจายอำนาจอย่างเป็นธรรมให้แก่ประชาชนได้รับทราบอย่างทั่วถึง เพราะประชาชนจะมีความรู้ความเข้าใจในปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นของตนเองมากกว่าชนชั้นสูง หรือผู้ที่ไม่ได้ประสบกับปัญหา ผู้ที่มีหน้าที่ปกครองบริหารราชการแผ่นดินทั้งหลายจะต้องมีความรู้และความสามารถในเรื่องของการพัฒนาและการกระจายอำนาจอย่างเป็นธรรมตามหลักทศพิธราชธรรม มิใช่กระจายอำนาจตามความพอใจของตนเอง และจะต้องไม่หยุดพัฒนาความสามารถในความเป็นผู้มีคุณธรรม จริยธรรมของตนเอง ยิ่งผู้นำมีวิสัยทัศน์ที่เห็นแก่ส่วนรวมมากเท่าไร ก็ยิ่งทำให้ประเทศชาติพัฒนาไปได้ไกลยิ่งขึ้น ผู้ปกครองต้องรู้จักว่าในเวลานี้ประเทศชาติควรพัฒนาไปในด้านใดมากที่สุด เวลานี้ชาติควรเดินหน้าหรือรอดูสถานการณ์ก่อน เพื่อป้องกันความเสียหายของชาติที่จะเกิดขึ้น ผู้ปกครองจะต้องเป็นผู้ที่รู้จักประเทศของตนเป็นอย่างดี ถึงจุดอ่อนจุดแข็ง รู้ในสิ่งที่มี และไม่มี กระทั่งภูมิศาสตร์ ทรัพยากร และความสัมพันธ์ที่ดีกับประเทศต่าง ๆ และผู้ร่วมงานผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชา ผู้ปกครองต้องรู้จักบุคคลหลาย ๆ ด้าน เช่น ด้านบุคลากรของตนเอง รู้จักความสามารถของแต่ละบุคคล ความถนัดของแต่ละคน และที่สำคัญที่สุด ก็คือ ต้องรู้จักตนเอง ต้องไม่หลงในอำนาจยศฐาบรรดาศักดิ์ ต้องไม่เสวยความสุขอยู่บนความทุกข์ยากลำบากของประชาชน ทั้งนี้เพื่อความมีประสิทธิภาพประสิทธิผลในการพัฒนาประเทศชาติสืบต่อไป เมื่อประชาชนได้รับความรู้ความเข้าใจในเรื่องการพัฒนาและการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นอย่างเป็นธรรม โดยใช้หลักทศพิธราชธรรมเพื่อการบริหารจัดการองค์การ จากผู้ปกครอง ผู้นำ ขุนนาง เสนาบดี หรือชนชั้นสูงในสมัยนั้น ประชาชนบางส่วนก็พร้อมที่จะยอมรับ และเข้าใจในเรื่องของ

ระบอบประชาธิปไตยได้อย่างทั่วถึงและค่อยเป็นค่อยไป การสื่อสารและเทคโนโลยีในสมัยนั้นยังไม่เจริญก้าวหน้าดังเช่นปัจจุบันนี้ ประชาชนส่วนใหญ่จึงไม่สามารถเรียนรู้และเข้าใจในเรื่องของการพัฒนาและการกระจายอำนาจในระบอบประชาธิปไตยได้อย่างทั่วถึง

บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยในยุคประชาธิปไตย (หลัง พ.ศ. 2475) ตามหลักทศพิธราชธรรม

ปัญหาสาเหตุหลัก ๆ ของประเทศไทยที่มีวิวัฒนาการทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยมาตั้งแต่ พ.ศ. 2475 การยึดอำนาจจากรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งของประชาชน คณะรัฐประหารมักจะอ้างว่า “นักการเมืองมีการทุจริตคอร์รัปชัน หรือมีพฤติกรรมที่เป็นภัยต่อชาติบ้านเมือง” เมื่อยึดอำนาจหรือทำการรัฐประหารแล้ว ก็ต้องเริ่มต้นประชาธิปไตยกันใหม่ด้วยการยกร่างรัฐธรรมนูญทั้งฉบับชั่วคราวและฉบับไม่ชั่วคราวกันใหม่ ด้วยเหตุนี้ ประเทศไทยจึงเป็นประเทศเดียวในโลกที่ใช้รัฐธรรมนูญสิ้นเปลืองมากที่สุด ส่วนนักการเมืองนั้นขาดคุณธรรมและจริยธรรมทางการเมือง มีนักการเมืองจำนวนมิใช่น้อยที่เข้าสู่เวทีทางการเมืองเพื่อเสี่ยงโชค และแสวงหาผลประโยชน์โดยมิชอบ โดยอาศัยวัฒนธรรมทางการเมืองเป็นเครื่องมือในการเข้าสู่เวทีทางการเมืองการปกครองในระดับต่าง ๆ นักการเมืองส่วนใหญ่สนใจเรื่องของอำนาจและผลประโยชน์ทางการเมืองมากกว่าอุดมการณ์ทางการเมืองที่จะช่วยเหลือประชาชนอย่างแท้จริง จึงมักลงเอยด้วยการทุจริตคอร์รัปชัน ซึ่งทำให้ระบอบประชาธิปไตยไม่สามารถพัฒนาไปได้อย่างต่อเนื่อง

ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาการปกครองไทยในระบอบประชาธิปไตย จะต้องยึดโยงกับหลักการทางพระพุทธศาสนา เช่น หลักทศพิธราชธรรม 10 ประการ ซึ่งเป็นเสาหลักสำคัญของการพิทักษ์ระบอบประชาธิปไตยและการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของประชาชน เป็นสิ่งที่จะนำมาซึ่งความสงบสุข ความมั่งคั่ง สันติสุขของประชาชนอย่างยั่งยืน และมีหลักความชอบด้วยกฎหมาย หลักสุจริต หลักการไม่เลือกปฏิบัติ เป็นต้น เพื่อให้มีความเป็นไปโดยธรรมและยังประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาชน มาประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาจิตสำนึกที่ดีให้กับนักปกครอง ผู้นำ นักการเมือง นักบริหาร หรืออาจจะใช้หลักคำสอนในศาสนาอื่น ๆ มาร่วมประยุกต์ใช้ก็ได้ บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาการปกครองไทยในยุคประชาธิปไตย (หลัง พ.ศ. 2475) ตามหลักทศพิธราชธรรม 10 ประการ มีดังนี้

1. ทาน นักบริหารหรือนักปกครอง ต้องรู้จักบำเพ็ญตนเป็นผู้ให้ เป็นนักเสียสละ โดยมุ่งปกครองหรือทำงานเพื่อให้ประชาชนได้ประโยชน์ มิใช่หมายจะเอาจากประชาชน รู้จักเอาใจใส่ดูแลจัดสรร สงเคราะห์ อนุเคราะห์ให้ประชาชน หรือผู้ใต้บังคับบัญชาได้รับประโยชน์สุข ได้รับความสะดวกปลอดภัย ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อน และให้ความสนับสนุนแก่ผู้บำเพ็ญคุณงามความดี เช่น ให้รางวัล เลื่อนยศ เลื่อนฐานะ เพื่อเป็นขวัญกำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่ ไม่ทอดทิ้งดูดายยามทุกข์ยาก เข้าลักษณะที่ว่า “ยามปกติ ก็เรียกใช้ ยามเจ็บไข้ก็รักษา” ยามต้องการคำแนะนำปรึกษาก็ช่วยให้แสงสว่าง คือ บอกอุบายให้รู้นำ ทำให้ดูเป็นแบบอย่าง แม้หากผู้น้อยผิดพลาดไปบ้าง

โดยมิได้ตั้งใจ ผู้ใหญ่ก็ต้องรู้จักให้โอกาสแก้ไข ให้อภัย มีน้ำใจ นี่เป็นเหตุนำมาซึ่งความสามัคคีในหมู่คณะ เพราะถ้าไม่มีการให้อภัยซึ่งกันและกันกัน จะหาความสามัคคีในหมู่คณะยากลำบาก

2. ศีล ผู้ปกครอง ต้องมีความประพฤติดีงาม รู้จักรักษาความซื่อสัตย์สุจริต รักษาเกียรติคุณประพฤติตนให้เป็นแบบอย่าง และเป็นที่เคารพนับถือของประชาชน ก่อให้เกิดความไว้วางใจเลื่อมใสในผู้นำ รวมความว่า การรักษาศีล โดยเฉพาะศีล 5 นั้น ความมุ่งหมายก็คือ เพื่อรักษาตนเองไว้มิให้เสียหาย เป็นการปิดช่องทางที่จะนำความเสียหายมาสู่ตนเองได้ถึง 5 ทางด้วยกันคือ

ศีลข้อที่ 1 ป้องกันทางที่ตนจะเสียหาย เพราะความโหดร้าย

ศีลข้อที่ 2 ป้องกันทางที่ตนจะเสียหาย เพราะความโลภ

ศีลข้อที 3 ป้องกันทางที่ตนจะเสียหาย เพราะขาดความภักดีต่อคู่ครอง

ศีลข้อที่ 4 ป้องกันทางที่ตนจะเสียหาย เพราะความปากชั่ว

ศีลข้อที่ 5 ป้องกันทางที่ตนจะเสียหาย เพราะความมัวเมาขาดสติ

หมายความว่า ชีวิตของผู้คนทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่หรือผู้น้อยก็ตาม มักจะพังทลายไปเพราะ 5 เรื่อง เหล่านี้ รวมเรียกสั้น ๆ ว่า โหดร้าย มือไว ใจเร็ว ขี้ปด หมดสติ แต่ถ้ามีศีลกำกับควบคุมทางกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม แล้วก็จักไม่นำความวิบัติเสียหายมาให้แก่ตนเอง ทั้งผู้นำและผู้ตาม

3. บริจาค การบำเพ็ญกิจด้วยเสียสละ คือ สามารถเสียสละความสุข ความสำราญ ตลอดจนชีวิตของตนได้ เพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง นักการเมือง นักบริหาร และนักปกครองนั้น หากเห็นแต่ประโยชน์ตน ก็เป็นคนสกปรก ไม่สามารถทำงานเพื่อบ้านเมือง เพื่อประชาชนได้อย่างแท้จริง เพราะคนเห็นแก่ตนเห็นแก่ตัวนั้น เป็นผู้ที่มีจิตใจคับแคบย่อมจักไม่ได้รับความร่วมมือจากทุก ๆ ฝ่าย และอาจนำมาซึ่งความเสียหายสู่สังคมและประเทศชาติ แต่หากผู้นำเป็นนักเสียสละ มีจาคะธรรม ก็ย่อมสามารถที่จะเป็นผู้นำที่บันดาลประโยชน์สุขให้เกิดได้อย่างไพศาล สมเด็จพระบรมศาสดาได้ตรัสไว้ว่า “พึงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ พึงสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต พึงสละชีวิตเพื่อรักษาธรรม” นี่เป็นยอดของนักเสียสละ

4. อาชชวะ การปฏิบัติหน้าที่โดยซื่อตรง ไม่คด ไม่โกง ไม่กอบโกย ไม่เสแสร้งแกล้งมายาหาผลประโยชน์ในทางมิชอบ ปฏิบัติโดยความสุจริต ซื่อตรง สะอาดโปร่งใส และตรวจสอบได้ มีความจริงใจต่อประชาชนและประเทศชาติ อันว่าความซื่อสัตย์ซื่อตรงที่ผู้นำในทุกระดับชั้นควรปฏิบัติให้ได้โดยเคร่งครัดนั้น เช่น

1) ซื่อตรงต่อบุคคล ได้แก่ ไม่คิดคดทรยศต่อมิตร และผู้มีพระคุณ

2) ซื่อตรงต่อเวลา ได้แก่ การทำงานตรงกับเวลาที่กำหนดหมาย ไม่เอาเวลาราชการไปเป็นประโยชน์ส่วนตน

3) ซื่อตรงต่อวาจา ได้แก่ รับปากรับคำไว้กับใครอย่างไร ก็ต้องพยายามปฏิบัติให้ได้ตามนั้น

4) ซื่อตรงต่อหน้าที่ ได้แก่ ตั้งใจทำงานตามที่ได้รับมอบหมายให้เกิดผล ไม่ละทิ้งเสียกลาง

คัน

5) ซื่อตรงต่อความดี ได้แก่ รักษาความดีที่เรียกว่า “ธรรม” ไว้มิให้เสียหาย เช่น ความเที่ยงธรรม ความยุติธรรม ความชอบธรรม และความเป็นธรรม

6) ซื่อตรงต่อตนเอง ได้แก่ การไม่โกหกตนเอง ซื่อสัตย์สุจริตต่อตนเอง ไม่ฝืนใจประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ดีงาม

5. มัททวะ การแสดงกิริยาอ่อนโยน อ่อนน้อม เป็นคนไม่แข็งกระด้าง ปราศจากมานะทิฏฐิมีอัธยาศัยไม่เย่อหยิ่ง หรือหยาบคาย

6. ตบะ การใช้ความเพียร เพื่อเผาผลาญกิเลส ตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำในจิตใจ ไม่เห็นผิดเป็นชอบ รู้จักระงับยับยั้งชั่งใจได้ ไม่หลงใหลหมกมุ่นในความสุขสำราญ และการปรนเปรอ มีความเป็นอยู่อย่างสม่ำเสมอ มุ่งมั่นในอันที่จะทำกิจในหน้าที่ให้สมบูรณ์

7. อักโกธะ รู้จักใช้เหตุผล ไม่เกรี้ยวกราดโดยปราศจากเหตุผล และไม่กระทำการด้วยอำนาจแห่งความโกรธ มีเมตตาธรรมประจำใจ รู้จักระงับความขุ่นเคืองแห่งจิตใจ และมีวินิจฉัยก่อนที่จะกระทำการใด ๆ ตลอดถึงกระทำด้วยจิตที่มีความสุขุมรอบคอบ

8. อวิหิงสา ความเป็นผู้ไม่หลงระเริงในอำนาจ ไม่บีบคั้นกดขี่ข่มเหงผู้อื่น มีความกรุณา ไม่หาเหตุเบียดเบียนลงโทษด้วยอาชญาแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา หรือประชาราษฎร์ด้วยอำนาจความอาฆาตเกลียดชัง

9. ขันติ ความเป็นผู้อดทนต่อกระแสอกุศลที่เข้ามากระทบ ตลอดถึงอดทนต่องานที่ตรากตรำต่อความเหนื่อยยาก ถึงจะลำบากกายเหนื่อยหน่ายเพียงไร ก็ไม่ท้อแท้ ไม่ท้อถอย ไม่หมดกำลังใจ ไม่ละทิ้งกิจการงานที่กระทำ

10. อวิโรธนะ ความเป็นผู้มีความประพฤติมิให้ผิดพลาดจากศีลธรรม กฎหมาย ระเบียบวินัย ขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของบ้านเมือง ถือประโยชน์สุขความดีงามของรัฐ และประชาราษฎร์เป็นที่ตั้งสถิตมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรมก็ดี นิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณอันดีงาม ไม่ปฏิบัติให้เคลื่อนจนกลายเป็นวิปริตผิดเพี้ยนไป

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ถึงแม้ว่าตลอดระยะเวลาเกือบ 91 ปี ที่มีการปฏิวัติสยาม เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทยจะมีความผันแปรและล้มลุกคลุกคลานมาอย่างต่อเนื่อง เช่น เกิดปัญหานักการเมืองทุจริตคอรัปชัน เกิดปัญหาการทำรัฐประหารอยู่บ่อยครั้ง เกิดปัญหาในการแก้ไขรัฐธรรมนูญ ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้ระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทยไม่สามารถพัฒนาต่อไปได้ หลักการของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย เป็นการปกครองซึ่งอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน อำนาจการบริหารมาจากการเลือกตั้งของประชาชน

เสียงส่วนใหญ่โดยการปกครองในระบอบนี้จะเน้นถึงความเสมอภาค เสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ซึ่งถือว่าประชาชนทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน สามารถใช้สิทธิของตนเองนั้นได้ในขอบเขตที่จำกัดจะล่วงล้ำสิทธิเสรีภาพของผู้อื่นไม่ได้ และประชาชนสามารถมีส่วนร่วมในการเมืองการปกครอง โดยการใช้อำนาจอธิปไตยโดยทางอ้อม เช่น เลือกผู้แทนเข้าไปบริหารประเทศ หรือ ใช้อำนาจอธิปไตยทางตรง เช่น การลงประชามติ การใช้การเมืองภาคประชาชน เป็นต้น หลักการการปกครองในระบอบประชาธิปไตยวางอยู่บนพื้นฐานหลักการสำคัญ 5 ประการ เช่น หลักความเสมอภาค หลักสิทธิเสรีภาพและหน้าที่ หลักนิติธรรม หลักการใช้เหตุผล หลักการมีส่วนร่วมทางการเมือง การตัดสินใจของฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายบริหาร หรือฝ่ายตุลาการ ต้องถือเอาเสียงข้างมากที่มีต่อเรื่องนั้น ๆ เป็นเกณฑ์ในการตัดสินทางเลือก โดยถือว่าเสียงข้างมากเป็นตัวแทนที่สะท้อนความต้องการของประชาชนหมู่มาก แต่ในขณะเดียวกัน หลักการนี้ต้องควบคู่ไปกับการเคารพและคุ้มครองสิทธิเสียงข้างน้อยด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นหลักประกันว่า ฝ่ายเสียงข้างมากจะไม่ใช้วิธีการพวกมากลากไปตามผลประโยชน์ หรือกระแสความนิยมของพวกตนอย่างสุดโต่ง แต่ต้องดำเนินการเพื่อประโยชน์ของประชาชนทั้งหมดอย่างเป็นธรรม หลักทศพิธราชธรรม 10 ประการ ซึ่งเป็นเสาหลักสำคัญของการพิทักษ์ระบอบประชาธิปไตยและการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของประชาชน เป็นสิ่งที่จะนำมาซึ่งความสงบสุข ความมั่งคั่ง สันติสุขของประชาชนอย่างยั่งยืน นักปกครอง นักบริหาร นักการเมือง ข้าราชการ และประชาชนทุกคน ควรนำหลักทศพิธราชธรรม 10 ประการนี้ไปปฏิบัติ เพื่อเสริมสร้างระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทยให้มีความเข้มแข็ง ไม่ล้มลุกคลุกคลาน เกิดความสุจริต ยุติธรรม มีจิตสำนึกที่ดีในการพัฒนาประเทศชาติของตนเองสืบต่อไป ในยุคสมัยปัจจุบันนี้ ผู้ที่มีความรู้ความสามารถในการประกอบอาชีพต่าง ๆ นั้นมีอยู่มาก แต่ผู้ที่มีความรู้ความสามารถในการประกอบวิชาชีพของตนเองที่ควบคู่ไปกับคุณธรรมและจริยธรรมนั้นหาได้ยาก

5.2 ข้อเสนอแนะ

5.2.1 ข้อเสนอแนะเพื่อการนำผลการวิจัยไปใช้

1. จากผลการศึกษาพบว่า ควรมีการจัดหลักสูตร และส่งเสริมทางด้านการศึกษาในเรื่องของการแสดงบทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองในสมัยพุทธกาลให้มากขึ้นกว่านี้ เพื่อให้ประชาชนโดยทั่วไปได้ตระหนักถึงการแสดงบทบาทของพระสงฆ์ที่เกี่ยวกับการปกครองได้อย่างถูกต้องเหมาะสมตามพระธรรมพระวินัย และควรนำหลักทศพิธราชธรรม 10 ประการ มาประยุกต์ใช้ในด้านการปกครอง เพื่อให้ประชาชนโดยทั่วไปที่มีความสนใจในเรื่องของการปกครองที่ดี ได้มีโอกาสศึกษาหาความรู้ในเชิงลึกมากขึ้น

2. จากผลการศึกษาพบว่า ควรส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ถึงการปกครองตามหลักประชาธิปไตยที่แท้จริง ควรส่งเสริมในเรื่องของศึกษาเรียนรู้ประวัติศาสตร์การปกครองให้แก่

ประชาชนทั่วไป เพื่อให้ผู้ที่สนใจสามารถทำความเข้าใจ และสามารถวิเคราะห์การปกครองของไทยได้อย่างถ่องแท้ ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนโดยทั่วไปได้เกิดความรู้ และสามารถแยกแยะ ข่าวสารทางการเมืองการปกครองที่เป็นจริงเป็นเท็จได้

3. จากผลการศึกษาพบว่า ควรส่งเสริมให้มีการศึกษาถึงหลักทศพิธราชธรรม 10 ประการ ในแง่มุมต่าง ๆ แก่สถาบันหรือองค์กรรัฐและเอกชน ประชาชนโดยทั่วไปทุกระดับชั้นทุกอาชีพ นักเรียน นักศึกษา หรือผู้ที่สนใจในหลักทศพิธราชธรรม 10 ประการ เพื่อนำมาประยุกต์ใช้แก้ปัญหาให้เข้ากับชีวิตในปัจจุบัน และเพื่อพัฒนาตนเองให้เกิดศักยภาพในหน้าที่การงาน และสามารถพัฒนาประเทศชาติได้สืบต่อไป

5.2.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรนำหลักธรรมเรื่องของศีล สมาธิ ปัญญา มาใช้ควบคู่กับหลักทศพิธราชธรรม 10 ประการในการพัฒนาทางด้านการปกครองด้วย เพราะศีลเป็นเครื่องข่มจิต ข่มที่ตัวจิตไม่ให้ทำตามใจกิเลสของตนเองจนเกินไป สมาธิทำให้จิตแน่วแน่เกิดพลัง ทำให้จิตใจผ่องใส ทำให้มองเห็นอะไรชัดเจน เกื้อกูลโดยตรงต่อการใช้ปัญญา ทำให้สามารถใช้งานในทางด้านปัญญาได้อย่างเต็มที่ ปัญญานั้นเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนลึกซึ้ง สามารถทำให้รู้เข้าใจตามความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายได้อย่างถูกต้องโดยไม่มีข้อผิดพลาดในหน้าที่การงาน

2. ควรมีการส่งเสริมการพัฒนาในด้านความรู้และความเข้าใจให้แก่ประชาชนในด้านประวัติศาสตร์ของการปกครองไทยได้อย่างถูกต้อง เพื่อประโยชน์ของประชาชนในการคิดวิเคราะห์แยกแยะ ว่าสิ่งใดดี สิ่งใดที่ไม่ดี สิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ สิ่งใดทำเพื่อประโยชน์ของตนเอง สิ่งใดทำเพื่อประโยชน์ของประชาชนอย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

1) ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเล่ม 1-45. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลีสยามรัฐฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2535.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2534). พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหามกฏราชวิทยาลัย ชุด 91 เล่ม. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

2) ข้อมูลทุติยภูมิ

2.1 หนังสือทั่วไป

กมล สมวิเชียร. (2525). *รัฐศาสตร์เบื้องต้น.* กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. (2541). *พุทธประวัติ เล่ม 1*. พิมพ์ครั้งที่ 5 กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

กระมล ทองธรรมชาติ. (2521). *การปกครองและการเมืองไทย.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.

กรุณา-เรืองอุไร กุศลาสัย. (2532). *อินเดียสมัยพุทธกาล* กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดพาพิมพ์

กาญจนี ละอองศรี และยุพา ชุมจันทร์. (2527). *การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ.* กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

การศาสนา, กรม. (2535). *พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.

กุลดา เกษบุญชู มี้ด. (2552). วิวัฒนาการรัฐอังกฤษ ฝรั่งเศส ในกระแสเศรษฐกิจโลก จากระบบฟวดัลถึงการปฏิวัติ. (พิมพครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : ฟาเดียวกัน.

โกวิท วงศ์สุรวัฒน์. (2534). *รัฐศาสตร์กับการเมือง.* กรุงเทพฯ : ตะเกียง.

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2526). *รัฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์.* กรุงเทพฯ : กราฟิคอาร์ต.

ควอริช เวลส์. (2519). *การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ.* กาญนี สมเกียรติกุล และยุพา ชมจันทร์ แปล. กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

คึกฤทธิ์ ปราโมช และพันเอกหญิงนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. (2551). *ลักษณะไทย.* กรุงเทพฯ : ธนาคารกรุงเทพ จำกัด (มหาชน).

จรูญ สุภาพ. (2533). *สารานุกรมรัฐศาตร์.* กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

บรรณานุกรม (ต่อ)

2.1 หนังสือทั่วไป (ต่อ)

จักร พันธ์ชูเพชร. (2548). *รัฐศาสตร์.* กรุงเทพฯ : บริษัทมายด์พับลิชชิ่ง จำกัด.

จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ. (2527). *สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชนุภาพกับกระทรวงมหาดไทย.*

จันทิมา เกษแก้ว. (2540). *การเมืองการปกครอง.* กรุงเทพมหานคร : สถาบันราชภัฏสวนดุสิต.

จำนง ทองประเสริฐ, ศาสตราจารย์พิเศษ ราชบัณฑิต. (2556). *พระพุทธศาสนากับสังคมและการเมือง.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.

จำนง เทพหัสดิน ณ อยุธยา. (2537). *คู่มือนักปกครองและนักบริหารรุ่นใหม่ทั้งรักทั้งกลัว.* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เยลโล่การพิมพ์.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. (2556). *พระพุทธศาสนากับสังคมและการเมือง.* กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

จิรโชค วีระชัย. (2540). *รัฐศาสตร์ทั่วไป.* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ฉัตรทิพย นาถสุภา. (2557). ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชรินทร์ สันประเสริญ. (2538). *ระบบการเมืองการปกครอง ในมนุษย์กับสังคม. เอกสารการสอนชุดวิชา.* นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

ณรงค์ พ่วงพิศ และ วุฒิชัย มูลศิลป์. (2561). คู่มือครูสำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ วิชาประวัติศาสตร์ไทย ม. 4 - 6 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ.2551. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์.

เดชชาติ วงศ์โกมลเชษฐ์. (2508). หลักรัฐศาสตร์.กรุงเทพฯ : ม.ป.พ.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2533). *ความคิด ความรู้ อำนาจทางการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475* กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย สถาบันสยามศึกษา.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2539). *การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี.* กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน.

_____. (2523). *การเมืองไทยในสมัยสมเด็จพระนารายณ์.* เอกสารประกอบการสอน ณ สถาบันไทยคดีศึกษา.

บวรศักดิ์ อุวรรณโณ. (2551). *ทศพิธราชธรรมกับพระมหากษัตริย์ไทย.* กรุงเทพฯ : บริษัท เอ.พี.กราฟิค ดีไซน์และการพิมพ์จำกัด.

บังอร ปิยะพันธุ์. (2538). *ประวัติศาสตร์ไทย.* กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.

บุญมี แท่นแก้ว และอุดมลักษณ์ แท่นแก้ว, *พระสงฆ์.* กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.

บรรณานุกรม (ต่อ)

2.1 หนังสือทั่วไป (ต่อ)

ประยงค์ สุวรรณบุบผา. (2541). *รัฐปรัชญา แนวคิดตะวันออก-ตะวันตก.* กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

ประยูร ภมรมนตรี. (2517). *บันทึกเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ว่าด้วยกำเนิดความมุ่งหมาย การปฏิวัติ ความสาเร็จ และความผิดพลาด.* กรุงเทพฯ: เฟื้องอักษร.

ปรีชา ช้างขวัญยืน. (2550). *ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา.* กรุงเทพฯ: สามัคคีสาส์น.

_____. (2529). *ระบบปรัชญาการเมืองในมานวธรรมศาสตร์.* กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงฺคปญฺโญ). (2540). *เอกสารประกอบคำบรรยายเรื่องการคณะสงฆ์และการพระศาสนา.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2545). *การคณะสงฆ์และการพระศาสนา.* กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ปยุตฺโต). (2536). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.* กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2539). *การพัฒนาที่ยั่งยืน.* กรุงเทพฯ : โกมลคีมทอง.

_____. (2541). *พระพุทธศาสนาในเอเชีย.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2535). *การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา.

_____. (2557). *ธรรมาธิปไตยไม่มา จึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ จุดบรรจบ รัฐศาสตร์กับนิติศาสตร์.* พิมพ์ครั้งที่ 12. นครปฐม: บริษัท คิว พริ้นท์ แมนเนจเม้นท์ จำกัด.

_____. (2547). *ธรรมนูญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม.* ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติมใหม่. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ระฆังทอง.

_____. (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.

พระพุทธวรญาณ (ทองย้อย กิตฺติทินฺโน). (2548). ธรรมญาณนิพนธ์ : 100 ปี พระพุทธวรญาณ. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พระไพศาล วิสาโล. (2533). *พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคม.* กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง.

พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ. (2533). *รัฐธรรม.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา.

พระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต. (2512). *บทบาทของพระสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบัน.* กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

บรรณานุกรม (ต่อ)

2.1 หนังสือทั่วไป (ต่อ)

พระมหาสมทรง (สิรินฺธโร) และคณะ. (2525). บทบาทของวัดและพระสงฆ์ไทยในอนาคต. กรุงเทพฯ : บริษัทเคล็ดไทย จำกัด.

พระมหาหรรษา (ธมฺมหาโส). (2562). *ทศพิธราชธรรม 10 ตัวชี้วัดสำหรับผู้นำองค์กร.* กรุงเทพฯ : ศรีเสน่ห์การพิมพ์.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺจิตฺโต). (2535). *พระพุทธศาสนากับประชาธิปไตย.* กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺจิตฺโต). (2539). *การปกครองคณะสงฆ์ไทย.* พิมพ์ครั้งที่ 9.

_____. (2541). คุณธรรมสำหรับนักบริหาร. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมิก จำกัด.

พระราชเมธี (วรวิทย์ คงฺคปญฺโญ). (2528). *ทศพิธราชธรรมกถา.* ประมวลพระธรรมเทศนาในอภิลักขิตสมัยสมโภชพระชนมายุครบ 5 รอบ พระนักษัตรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 2530. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสลจิตฺโต). (2546). *พระสงฆ์กับการเมือง.* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระศรีสุธรรมสุธี. (2537). *อิทธิพลพุทธศาสนาเถรวาทต่อความคิดทางการเมืองการปกครองของพระเจ้าลิไท.*

พิพัฒน์ พสุธารชาติ. (2553). *รัฐกับศาสนาบทความว่าด้วย อาณาจักรศาสนาจักร และเสรีภาพ.* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2528). *ศาสนาและการเมืองกรุงสุโขทัย.* กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เจ้าพระยา.

พุทธทาสภิกขุ. (2556). *คู่มือมนุษย์ 1 ใจความสำคัญของพุทธศาสนา.* กรุงเทพมหานคร : เลี่ยงเชียง.

_____. (2549). *ทศพิธราชธรรม.* กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ.

_____. (2531). *ธรรมบรรยายชุดทศพิธราชธรรม.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหมิตร.

_____. (2533). *ธัมมิกสังคมนิยม.* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.

ภัทรพร สิริกาญจน. (2536). *หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ* : แนวคิดและบทบาทของพระคำเขียนสุวณฺโณในการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย. (2554). *การปกครองคณะสงฆ์ไทย.* กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

บรรณานุกรม (ต่อ)

2.1 หนังสือทั่วไป (ต่อ)

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย. (2558). *การปกครองคณะสงฆ์ไทย* ฉบับปรับปรุง.(พิมพ์ครั้งที่ 2) กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย. (2523). *ทศพิธราชธรรม สำหรับนักปกครอง 10 ประการ.* กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มัลลิกา มัสอูดี. (2554). *ไทยกับการปรับประเทศให้ทันสมัย.* (พิมพ์ครั้งที่ 10). นนทบุรี: สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

มาตยา อิงคนารถและคณะ. (2529). *ประวัติศาสตร์ไทย* สมัยโบราณกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. (2548). *คู่มือการเมืองไทย.* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คบไฟ.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2539). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. กรุงเทพมหานคร : บริษัท นานมีบุ๊คพับลิเคชั่นส์ จำกัด.

เรืองวิทย์ เกษสุวรรณ. (2549). *หลักรัฐศาสตร์.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทบพิธการพิมพ์.

โรม บุนนาค. (2553). *ทศพิธราชธรรมแห่งรัชกาลที่ 9*. กรุงเทพฯ : สยามบันทึก.

ลิขิต ธีรเวคิน. (2543). *การเมืองการปกครองของไทย.* กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วิริยะ บุญยะนิวาสน์, สุพน ทิมอ่ำ, เยาวลักษณ์ อักษร และ ณัฐพร ยวงเงิน. (2560). คู่มือครูสำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ วิชาสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์.

วิสิษฐ เดชกุญชร. (2558). รอยพระยุคลบาท. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน.

วิสุทธิ์ โพธิแท่น. (2520). *ประชาธิปไตย : แนวคิดและตัวแบบประเทศประชาธิปไตยในอุดมคติ.* กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง วรปญฺโญ). (2540). คู่มือวิทยากรอบรมพระสังฆาธิการระดับเจ้าอาวาส. กรุงเทพฯ: อาทรการพิมพ์.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2540). *นวโกวาท (ฉบับประชาชน).* กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

บรรณานุกรม (ต่อ)

2.1 หนังสือทั่วไป (ต่อ)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2545). *พุทธศาสนสุภาษิตนำชีวิตให้รุ่งเรืองเล่ม ที่ 1*. กรุงเทพมหานคร : บริษัทรวมสาน์ส จำกัด.

สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยอนันต สมุทวณิช. (2523). ความคิดทางการเมืองไทย. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ.

สมบูรณ์ สุขสำราญ. (2527). พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมัยรบ สุทธิวาทนฤพุฒิ.(2526). *ระบอบการปกครองในเอกสารการสอนชุดวิชากฎหมาย.*กรุงเทพฯ : สาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

สุกิจ ชัยมุสิก. (2563). *รัฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์.* กรุงเทพฯ: เจปรินซ์.

สุขุม นวลสกุล และวิศิษฐ์ ทวีเศรษฐ์. (2541). *การเมืองการปกครองไทย.* กรุงเทพฯ : รามคำแหง.

สุชีพ ปัญญานุภาพ. (2539). *พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน.* กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____. (2551). ลีลาชีวิต, ธรรมจักษุ. ปีที่ 92 ฉบับที่ 4.

สุทธิพงศ์ ตันตยาพิศาลสุทธิ์. (2541). *พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎกระทรวง กฎมหาเถรสมาคม พร้อมด้วยระเบียบและคำสั่งมหาเถรสมาคม เกี่ยวกับการคณะสงฆ์และการศาสนา.* กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2525). *ความรู้เบื้อต้นทางรัฐศาสตร์.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตรนราการพิมพ์.

เสถียร หอมขจร และคณะ. (2528). *ทฤษฎีการเมืองและจริยธรรม 2.* กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

เสถียร โพธินันทะ. (2540). *ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา.* กรุงเทพฯ : บริษัทสามัคคีสาส์น จำกัด.

_____. (2540). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค 2*. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____. (2532). *เมธีตะวันออก.* กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์.

อัจฉราพร กมุทพิสมัย. (2532). *ปัญหาในสังคมไทยก่อนการปฏิวัติ 2475 ภาพสะท้อนจากงานเขียนทางหนังสือพิมพ์.* กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2555). *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2475* . กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อานนท์ อาภาภิรม. (2528). *รัฐศาสตร์เบื้องต้น.* กรุงเทพ : โอเดียนสโตร์.

บรรณานุกรม (ต่อ)

2.1 หนังสือทั่วไป (ต่อ)

อุทัย หิรัญโต. (2534). *สารานุกรมศัพท์ทางรัฐศาสตร์.* กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

2.2 ดุษฎีนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ และสารนิพนธ์

กิตติทัศน์ ผกาทอง. (2561). *อุดมการณ์ทางการเมืองในสังคมประชาธิปไตย.* สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ธีรัตม์ แสงแก้ว, ธเนศ ปานหัวไผ่, นฤพล สถาพร. (2560). *การศึกษาวิเคราะห์เชิงปรัชญาประวัติศาสตร์ว่าด้วยกำเนิดประชาธิปไตยในสังคมไทย.* วิทยานิพนธ์, ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ปฐมพงศ์ ทินบรรเจิดฤทธิ์. (2560). *พุทธธรรมเพื่อการปกครอง.* สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระสุธารักษ์ (ธมฺมารกฺโข ปิยมาตย์). (2564). *พระพุทธศาสนากับระบอบประชาธิปไตย* : ศึกษาเปรียบเทียบ. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการปกครอง, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

ไชยะ เทพา. (2559). *การรัฐประหารในการเมืองไทย.* วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาการเมือง, มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

2.3 บทความในวารสาร

เกษฎา ผาทอง. (2559). *ยุทธศาสตร์การพัฒนาประชาธิปไตยและกระบวนการประชาสังคมไทยภายใต้กระบวนทัศน์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา*. วารสารธรรมทรรศน์. 16(2), 263-264.

โกวิท วงศ์สุรวัฒน์. (2560). *การปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : ประสบการณ์จากสิงคโปร์ชวาและอินเดีย พ.ศ. 2413 – 2415*. วารสารการบริหารปกครอง. 6(1),

ฉัณทิพย์ จำเดิมเผด็จศึก และ วรรณธนพล หิรัญบูรณะ. (2561). *การส่งเสริมประชาธิปไตยด้วยหลักธรรมาธิปไตย.* วารสารรัชต์ภาคย์. 12(26), 103.

ชุบ กาญจนประกร. (2504). *หัวหน้างาน.* วารสารรัฐประศาสนศาสตร์. 2(2), 202-249.

ประหยัด หงษ์ทองคำ. (2542). *“พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราชในทางรัฐศาสตร์”.* รัฐสภาสาร. 47(12), 1 -8.

บรรณานุกรม (ต่อ)

2.3 บทความในวารสาร (ต่อ)

พระครูปลัดเกษฎา ผาทอง, ธีรภัทร์ เสรีรังสรรค์, บุญทัน ดอกไธสง และ อิสระ สุวรรณบล. (2562). วัฒนธรรมทางการเมือง : แนวคิดสู่การพัฒนาสังคมไทย. วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาขอนแก่น. 6(2), 25.

พระชัฏฐวีร์ อนาลโย (อนันตกลิ่น). (2564). *หลักการปกครองตามแนวพุทธศาสตร์.* วารสารพุทธนวัตกรรม. 2 (2).

พระมหาอมร มหาลาโภ. (2561). *ทศพิธราชธรรมกับการปกครองของไทยในปัจจุบัน.*วารสารวิชาการสถาบันพัฒนาพระวิทยากร. 1(2), 93-105.

พระมหาอานันต์ เจรญิศิริพัชร, และ จักรี ศรีจารุเมธญีาณ. (2564). *พุทธศาสนากับการปกครอง.* วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. มมร.วิทยาเขตอีสาน, 2(1), 50-58.

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสลจิตฺโต). (2548). *บทบาทสงฆ์ในสังคมยุคโลกาพิวัฒน์.* พุทธจักร. 49(11), 15.

มนต์เทียน มนตราภิบูลย์. (2564). *หลักทศพิธราชธรรมกับการปกครอง. วารสารรัฐศาสตร์.* 1(4), 44-49.

มรกต สิงห์แพทย์. (2538). *พุทธศาสนากับประชาธิปไตย.* วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา.

มาเคียเวลลี่. (2563). ผลการศึกษาคุณธรรมของผู้ปกครองของ จอมพลถนอม กิตติขจร ตามกรอบทรรศนะของ นิคโคโล มาเคียเวลลี่. วารสารบัณฑิตศึกษา. (77), 177-187.

วัชรา ไชยสาร. (2549). พระมหากษัตริย์นักประชาธิปไตย. วารสารสถาบันพระปกเกล้า 4(2), 7-23.

วิทย์ วิศเวทย์. (2537). *ปรัชญาการศึกษาแนวพุทธแนวทางและปัญหา.* วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา. 16.

สวาท ฮาดภักดี. (2561). การเมืองการปกครองตามแนวพระพุทธศาสนา. วารสารบัณฑิตศึกษา. มหาจุฬาขอนแก่น. 5(1), 100.

อนุภูมิ โซวเกษม. (2559). การศึกษาแนวทางการใช้หลักทศพิธราชธรรม เพื่อการบริหารจัดการองค์การบริหารส่วนตำบล เขตพื้นที่อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี. บทความวิชาการ กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

2.4 ราชกิจจานุเบกษา

พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราวพุทธศักราช 2475. (2475, 27 มิถุนายน). ราชกิจจานุเบกษา. หน้า 166-179.

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2501. (2501, 20 ตุลาคม). ราชกิจจานุเบกษา. หน้า 5-6.

บรรณานุกรม (ต่อ)

2.4 ราชกิจจานุเบกษา (ต่อ)

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2511. (2511, 20 มิถุนายน). ราชกิจจานุเบกษา. หน้า 1-68.

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2515. (2515, 15 ธันวาคม). ราชกิจจานุเบกษา. หน้า 1-12.

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2534. (2534, 9 ธันวาคม). ราชกิจจานุเบกษา. หน้า 1-6.

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2557. (2557, 22 กรกฎาคม). ราชกิจจานุเบกษา. หน้า 1-17.

2.5 สารสนเทศอิเล็กทรอนิกส์ อินเตอร์เน็ต

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเล่ม 1-45*. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. สืบค้น 10 พฤศจิกายน 2565, จาก พระไตรปิฎกแปลไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย ๔๕ เล่ม - thepathofpurity

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2534). *พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหามกฏราชวิทยาลัย ชุด 91 เล่ม*. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย. สืบค้น 10 พฤศจิกายน 2565, จาก พระไตรปิฎก pdf - thepathofpurity

พระครูโสภณปริยัติสุธี, (2555). *การศึกษาเชิงวิจารณ์เรื่องหลักปฏิจจสมุทปบาท.* สืบค้น 19 ธันวาคม 2565, จาก Mahachulalongkornrajavidyalaya University (mcu.ac.th)

พระมหา ธรรมรัต อริยธมฺโม (ยศขุน). (2557). *พุทธวิธีการปกครองสงฆ์.* สืบค้น 19 ธันวาคม 2565, จาก พุทธวิธีการปกครองสงฆ์ - GotoKnow

2.6 เอกสารอ้างอิงวิชาการต่าง ๆ

ร.ศ.126 หน้า 138 กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ – สกุล : พระปรีชา ชยวุฑฺโฒ (อมรชัยนนท์)

วัน/เดือน/ปี เกิด : 14 สิงหาคม 2527

ที่อยู่ : 579 วัดสัมพันธวงศารามวรวิหาร ถนนทรงสวัสดิ์ แขวงสัมพันธวงศ์ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร 10100

การศึกษา

พ.ศ. 2560 : สอบไล่ได้ นักธรรมชั้นเอก สำนักเรียนวัดสัมพันธวงศ์

พ.ศ. 2564 : สำเร็จการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต (ศศ.บ.) คณะสังคมศาสตร์ สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ประสบการณ์ทำงาน

พ.ศ. 2562 : เป็นผู้ดูแลพระสงฆ์สูงอายุอาพาธภายในกุฏิวัดสัมพันธวงศ์

พ.ศ. 2564 : เป็นอาจารย์ฝึกสอนในโรงเรียนวัดสัมพันธวงศ์ สอนวิชาสังคมและประวัติศาสตร์ ตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 - 6

พ.ศ. 2565 : เป็นเจ้าหน้าที่ดูแลกองคลังพัสดุสงฆ์ภายในวัดสัมพันธวงศ์

พ.ศ. 2565 : เป็นเจ้าหน้าที่ภัตตุเทศก์ภายในวัดสัมพันธวงศ์

พ.ศ. 2566 : เป็นเจ้าหน้าที่ดูแลอาคารพิพิธภัณฑ์ที่ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน เป็นศาสนสมบัติของวัดสัมพันธวงศ์ เพื่อประโยชน์ทางประวัติศาสตร์ต่ออนุชนรุ่นหลัง